IOSEPHI BINGHAMI,

RECTORIS ECCLESIAE HAVANTINAE
IN AGRO HANTONIENSI ANGLIAE,

ORIGINES
SIVE
ANTIQVITATES ECCLESIASTICAE.

EX LINGVA ANGLICANA IN LATINAM
VERTIT

IO. HENRICVS GRISCHOVIVS,
HALBERSTADIENSIS.

VOLVMEN QVINTVM.

HALAE,
SVMTIBVS ORPHANOTROPHEI.
M DCC XXVII.

ΣΥΝΟΨΙΣ.

LIBER DECIMVS TERTIVS

Exhibens de diuino cultu veteris ecclesiæ obseruationes quasdam generales.

CAPVT PRIMVM

De antiquis diuini cultus nominibus, quæ recentiorum auctorum deprauatio ambigua reddidit.

CAPVT SECVNDVM

Religiosam adorationem in veteri ecclesia singulis personis sacrosanctæ trinitatis esse exhibitam.

CAPVT TERTIVM

In ecclesia antiqua nullam rem creatam, sanctum vel angelum, sed solum Deum religiose cultum esse.

CAPVT QVARTVM

Antiquum ministerium diuinum semper lingua vulgari, populo cognita, peractum.

CAPVT QVINTVM

De origine & vſu liturgiarum in præſcriptis & ſtatis precationum formulis in eccleſia primitiua.

CAPVT

CAPVT SEXTVM

Epitome antiquæ liturgiæ ex genuinis ſcriptis *Chryſoſtomi.*

CAPVT SEPTIMVM

De vſu orationis dominicæ in liturgia veteris eccleſiæ.

§. *VI.*

CAPVT OCTAVVM

De habitu & gestu, aliisque ritibus ac cærimoniis in publico cultu antiquæ ecclesiæ obseruatis.

CAPVT NONVM

De temporibus religioſorum conuentuum, & de diuerſis diuini miniſterii inibi peractis partibus.

CAPVT DECIMVM

De ordine quotidiani officii matutini.

CAPVT VNDECIMVM
De ordine quotidiani officii vespertini.

MO-

MONENDA.

Quando MABILLONIVS de liturgia Gallicana, hoc volumine quinto ad finem propemodum perducto, ad manus meas demum peruenit, testimonia, ad quæ auctor noster BINGHAMVS aliquoties prouocauit, ego vero transscribere non potui, hoc loco adhuc subiungere placuit.

Ad pag. 9. litt. (z) Mabillon. lib. II. p. 107. Hæ duodecim lectiones indubie legebantur ad vigilias natiuitatis domini, quas modo *matutinas* appellamus: Totidem lectiones præscribit Aurelianus, Arelatensis episcopus, in regula sua. In natale domini, inquit, & in epiphania tertia hora surgite. Dicite vnum nocturnum & facite *sex missas*, id est *lectiones*, de Iesaia propheta. Iterum dicite secundum nocturnum, & leguntur aliæ sex de euangelio.

Ad eamd. pag. litt. (a) Mabill. p. 393. Hoc vocabulum (*Missa*) aliquando lectionem, aliquando vero collectam, seu orationem, nonnumquam dimissionem significat.

Ad pag. 16. litt. (q) Mabill. p. 419. 420. Neque vero in vnaquaque prouincia, sed etiam in tota Gallia communis quidam ritus vigebat, si non in omnibus, saltem in plerisque vniformis, qui communi appellatione *cursus Gallicanus* a maioribus nostris dictus est, vt in actis sancti Walarici abbatis: *CVRSVM vero tam monasterialem, quam & Gallicanum magno studio indesinenter obseruabat.* Idem de sancto Senerico legitur, nempe quod *absque peculiari supplicatione, Romanum* seu *GALLICANVM, nec non & sanctorum Benedicti & Columbani CVRSVM horis singulis domino decantaret.* Itaque Gallicanæ omnes ecclesiæ in vnum aliquem modum conspirabant, qui *cursus Gallicanus* dicebatur.

Ad pag. 239. litt. (y) Mabill. lib. I. c. V. n. 22. p. 49. Hanc orationem dominicam, non a solo sacerdote, sed etiam ab adstante populo apud Gallos prolatam fuisse docet Gregorius in lib. II. de miraculis sancti Martini c. XXX. Quippe *quadam die, dum missarum solemnia celebrarentur*, quædam

femina

femina muta in basilica cum reliquo populo *stabat. Factum est autem, quum dominica oratio diceretur, hac aperto ore cœpit sanctam orationem cum reliquis decantare.* Idem fiebat etiam tunc temporis apud Græcos, teste Leontio episcopo in libro de vita sancti Ioannis episcopi Alexandrini, cognomento Eleemosynarii: qui quum principem quemdam ad concordiam cum alio reuocare vellet, misit qui eum ad se adduceret: atque ipso præsente fecit *missas in oratorio suo, nullum habens nisi ministrum suum. Quum ergo sancta benedixisset patriarcha, & orationem dominicam inchoasset; cœperunt dicere tres tantum illi*, Pater noster. *Et quum peruenisset ad sermonem, quo dicitur*, Dimitte nobis debita nostra, &c. *innuit domestico patriarcha, vt taceret. Siluit ergo patriarcha & remansit princeps solus.* Qua occasione capta, vir sanctus eum ad concordiam induxit. Hunc Græcorum ritum a Romano discrepasse testis est Gregorius M. in lib. VII. epist. LXIV. indict. II. *Sed & dominica oratio apud Græcos ab omni populo dicitur: apud nos vero a solo sacerdote.* Itaque Græcanicum morem, in aliis nonnullis, imitabantur Galli.

I.N.I.

I. N. I.

ORIGINVM ECCLESIASTICARVM

LIBER DECIMVS TERTIVS

EXHIBENS

DE DIVINO CVLTV VETERIS ECCLESIAE OBSERVATIONES QVASDAM GENERALES.

CAPVT PRIMVM

DE ANTIQVIS DIVINI CVLTVS NOMINIBVS, QVAE RECENTIORVM AVCTORVM DEPRAVATIO AMBIGVA REDDIDIT.

§. I.

Partitio huius operis.

HACTENVS rationem introducendi homines in ecclesiam, per varios catechumenatus sui gradus, per baptismum & confirmationem, vidimus. Considerandа nobis nunc est eorum praxis in cultu Dei publico post ipsorum admissionem, & dispiciendum, quemadmodum religiosos conuentus suos egerint, diuersisque publicis diuini ministerii officiis inibi perfuncti sint. Harum re-

rum nonnullæ generalis ſunt conſiderationis, quæ permeant & tranſeunt per omnia officia, & ad quamlibet diuini cultus partem reſpiciunt: cuiusmodi ſunt cultus religioſi obiectum, & linguæ, formæ, habitus, geſtus, ac temporis circumſtantiæ; adeoque de his rebus generalibus primum hoc libro verba ſumus facturi. Poſtea diuerſas partes ſolemniſſimi cultus diuini eorum die dominica conſiderabimus; cuiusmodi erant pſalmodia, ſcripturarum lectio, verbi diuini prædicatio, preces, & euchariſtiæ receptio, quæ ſolemnes religioſorum conuentuum actus ſingulis diebus feſtis erant. Et quum horum actuum nonnulli eſſent iſtiusmodi, vt illis tam catechumenis, quam reliquis omnibus in animarum ſuarum beneficium & ædificationem intereſſe liceret; dum aliæ diuini miniſterii partes magis ad baptizatos, qui conſummati & perfecti chriſtiani erant (dicti inde *communicantes*, quia magis peculiari omnium priuilegiorum chriſtianæ communionis iure gaudebant) reſtringebantur, ideo de diuino cultu eorum, ſecundum ſuam ipſorum diſtinctionem, ſub his duobus capitibus loquemur; de *miſſa* videlicet *catechumenorum* & de *miſſa fidelium*, hoc eſt, de ea cultus diuini parte, quæ euchariſtiæ celebrationem antecedebat, & de celebratione euchariſtiæ ipſa.

§. II.

De miſſa catechumenorum, *ſeu prima diuini cultus parte, ad quam omnium ordinum homines admittebantur.*

MISSA *catechumenorum* vniuerſam cultus diuini partem complectebatur, quæ communes preces communicantium ad altare antecedebat; hoc eſt, pſalmodiam, ſcripturarum lectionem, ſermonem & ſpecialiores preces pro catechumenis, & aliis pœnitentium ordinibus, energumenis, ceteris, fieri ſolitas, antequam dimitterentur. Ex antiquis enim regulis & diſciplina eccleſiæ diuini cultus methodus ita conſtituta erat, vt omnibus hominibus, ſi a quibusdam proteruis peccatoribus diſceſſeris; ad quasdam illius partes adeſſe liceret. Pſalmodia, lectio ſcripturarum & ſermonum recitatio ad inſtitutionem non fidelium tantum, ſed catechumenorum etiam, gentilium, iudæorum & hæreticorum faciebat: adeoque vi canonum quorumdam iſti omnes libertatem habebant in eccleſia conſiſtendi, vſque dum hæc cultus publici pars, dicta *miſſa catechumenorum*, eſſet finita. Concilium *Carthaginenſe* quar-

quartum [a] hanc in rem hanc habet regulam: *Vt episcopus nullum prohibeat ingredi ecclesiam, & audire verbum Dei, siue gentilem, siue hæreticum, siue iudæum, vsque ad missam catechumenorum.* Simile decretum a concilio *Arausicano* primo factum est: *Euangelia placuit deinceps catechumenis [b] legi, apud omnes prouinciarum nostrarum ecclesias.* Concilium *Valentinum* [c] in *Hispania* hoc priuilegium hæreticis & gentilibus æque ac catechumenis indulget, hunc in modum decernendo: *Inter cetera hoc censuimus obseruandum, vt sacrosancta euangelia ante munerum illationem, in missa catechumenorum in ordine lectionum post legantur, quatenus salutaria præcepta domini nostri Iesu Christi, vel sermones sacerdotis, non solum fideles, sed etiam catechumeni ac pœnitentes, & omnes, qui e diuerso sunt, audire licitum habeant. Sic enim pontificum prædicatione audita, nonnullos attractos ad fidem euidenter scimus.* Et ex his obscurum canonem concilii *Ilerdensis* interpretari possumus, ita statuentem: [d] *De his, qui se incesta pollutione commaculant, placuit, vt quo vsque in ipso detestando & illicito carnis contubernio perseuerant, vsque ad missam tantum catechumenorum,* (hoc est, ad audiendam psalmodiam, lectionem scripturarum, & sermonem) *in ecclesia admittantur.* CHRYSOSTOMVS hanc obseruationem abunde confirmat: Nam in multis homiliis suis [e] non tantum de catechumenis, sed de hæreticis etiam & gentilibus, in concione coram

(a) Conc. Carth. IV. can. LXXXIV. (tom. II. concil. p. 1206.)

(b) Concil. Arausican. I. c. XVIII. (tom. III. conc. p. 1450.)

(c) Concil. Valent. c. I. (tom. IV. p. 1617.)

(d) Conc. Ilerdensf. c. IV. (ibid. p. 1611.)

(e) Chrysostom. homil. XLI. de Pelagia tom. I. p. 560. (tom. I. p. 496. edit. Francof. MDCXCVIII.) νῦν δὲ ἐννοήσατε, ὅτι πολλοὶ τῶν αἱρετικῶν εἰσιν ἡμῖν ἀναμεμιγμένοι, Nunc etiam illud considerate, *multos hæreticos hic esse inter nos commistos.* Id. homil. LXXII. de Phoca tom. I. p. 878. (p. 776. fin. edit. Fr.) ἐνταῦθα μοι τὸν αἱρετικὸν κάλει· ἐάν τε παρῇ, ἐάν τε μὴ παρῇ· ἐάν τε γὰρ παρῇ, παρὰ τῆς ἡμετέρας φωνῆς παιδευέσθω· ἐάν τε μὴ παρῇ, διὰ τῆς ὑμετέρας ἀκροάσεως μανθανέτω. Hic tu mihi hæreticum voca, siue adsit, siue non adsit. Si enim adsit, a voce nostra doceatur: si non adsit, a vobis, qui audieritis, discat. Homil. VIII. tom. V. p. 124. (p. 113. edit. Francof.) εἰκὸς δὲ καὶ αἱρετικοὺς παρόντας ἐπιπηδῆσαι τοῖς εἰρημένοις, καὶ πολλοὺς τῶν ἀφελεστέρων ἀδελφῶν ἐντεῦθεν ὑποσκελίζειν. Verisimile est, *eos qui adsint hæreticos* hæc verba arripere, multosque ex fratribus simplicioribus supplantare. Homil. de prophetiæ obscuritate tom. III. p. 926. (p.

præ-

præfentibus, loquitur. Speciatim in homilia fua in pfalmum XLIV. [*f*] velle fe, dicit, nunc adeffe omnes iudæos & gentiles, pfalmum iftum propheticum de *CHRISTO* interpretantem fe auditurosa. In alia homilia [*g*] in pfalmum XLVIII. paganum introducit, hanc de chriftianis habentem querimoniam: *Ingreffus fum in templum chriftianorum, audiuique Paulum dicentem: Non in auro, non in margaritis; fed ibi huius contraria facta vidi. Et,* inquit CHRYSOSTOMVS, *fi venerit Græcus ac barbarus, & videat in fuperiore quidem parte mulieres ifta ferentes, infra autem Paulum hæc dicentem, nonne hæc fabulam & fimulationem effe dicet? Non quidem noftra ad fimulationem fpectant, etiamfi hæc ita fiant; fed barbarus læditur & offenditur.* Quæ verba manifefto indicio funt, gentilibus ecclefias chriftianas ingredi & fcripturarum lectioni verbique diuini prædicationi aufcultare licuiffe. Et fane notatu digna funt, quæ de *Chryfoftomo* obferuat SOZOMENVS [*h*], quod hoc modo multos, qui in ecclefia ipfum audierint, ad virtutis ftudium impulerit, & in doctrina fidei, vt idem cum ipfo fentirent, effecerit. Quæ quidem nonnulli de difcipulis LIBANII philofophi dici exiftimant, VALESIVS autem, mea quidem fententia, ve-

804. edit. Francof.) δεῖ γὰρ εὐθύνας ἡμᾶς ἀπαιτεῖσθαι, εἰ καὶ ὡς φίλοις λεγομένα· πολλοὶ γὰρ ἴσως καὶ τῶν οὐ φίλων πάρεισι. Rationes a nobis reddendæ funt, tametsi inter amicos verba facimus: fiquidem multi fortaffis adfunt non amici.

(*f*) Chryfoft. homil. in pfalm. XLIV. [al. XLV.] tom. III. p. 206. (p. 177. edit. Francof.) Ἐβουλόμην παρεῖναι νῦν Ἰουδαίους καὶ Ἕλληνας, καὶ τὸ βιβλίον τοῦτο παρὰ Ἰουδαίων λαβὼν, οὕτως ἀναγνῶναι τὸν ψαλμόν - - ἀλλ' εἴτε πάρεισιν, εἴτε μὴ πάρεισιν οὗτοι, ἡμεῖς τὸ ἡμέτερον ποιήσωμεν, καὶ τῆς ἑρμηνείας ἁψώμεθα. Vellem nunc adeffe omnes iudæos & gentiles, & hoc libro a iudæis accepto, pfalmum ita legere. - - Sed fiue adfint, fiue non, nos noftrum officium faciamus, & adgrediamur interpretationem.

(*g*) Chryfoft. hom. in Pfalm. XLVIII. [al. XLIX.] tom. III. p. 806. (p. 700. d. edit. Francof.) εἰσέλθῃ εἰς τὴν ἐκκλησίαν, κεχρυσωμένη τὰς χεῖρας, καὶ τὸν τράχηλον· ἐὰν ἔλθῃ Παῦλος - - βοᾷ καὶ λέγει ἄντικρυς· τὰς γυναῖκας κοσμεῖν ἑαυτὰς χρὴ μὴ ἐν χρυσῷ, μὴ ἐν μαργαρίταις, μὴ ἐν ἱματισμῷ πολυτελεῖ· εἶτα ἂν εἰσέλθῃ ὁ Ἕλλην, καὶ ἴδῃ ἄνω μὲν φερούσας ταῦτας ἐκείνας, κάτω δὲ Παῦλον ταῦτα λέγοντα, οὐκ ἐρεῖ, ὅτι σκηνὴ καὶ μῦθος ταῦτά ἐστιν; οὐκ ἔστι μὲν σκηνὴ τὰ ἡμέτερα, κἂν οὕτω ταῦτα γίνηται· ὁ δὲ Ἕλλην βλάπτεται καὶ λέγει, εἰσῆλθον εἰς ἐκκλησίαν χριστιανῶν, καὶ ἤκουσα Παύλου λέγοντος, μὴ ἐν χρυσῷ, μηδὲ ἐν μαργαρίταις, τὰ δὲ διὰ τῶν ἔργων ἐναντία ἐπιδεικνυμένην.

(*h*) Sozom. lib. VIII. c. II. πλείστους δὲ τῶν αὐτοῦ ἀκουόντων ἐπ' ἐκκλησίας, εἰς ἀρετὴν ὠφέλησε, καὶ ὁμόφρονας αὐτῷ περὶ τὸ θεῖον ἐποίησε.

rius

rius de cunctis generaliter, tam paganis, quam hæreticis intelligit, qui ad *Chrysostomum* audiendum confluebant. Vnum est, quod contra hæc omnia opponi potest, quod videlicet concilium *Laodicenum* canonem in contrarium habeat, absolute prohibentem [*i*], ne hæreticis domum Dei ingrediendi venia detur. Sed hæc regula isti concilio peculiaris est, & quum res meræ disciplinæ esset, idoneæ rationes esse poterant, cur hæreticis hoc priuilegium in quibusdam locis denegaretur, quo aliis in locis gaudebant. Vel etiam canon ita intelligi potest, vt eos ab ingressu in ecclesiam ad preces & communionem prohibeat, quod eis per canones quoscumque interdictum erat, donec errores pœnitendo correxissent. Sunt, qui TERTVLLIANI tempore catechumenos ante sermonem exire iussos esse putant, quia ille hæreticis [*k*] exprobret, quod tanta sit in eorum conuentibus confusio, vt quis catechumenus, quis fidelis sit, ignoretur, quum pariter adeant, pariter audiant, pariter orent, & si ethnici superueniant, eos ab ipsis religionis suæ mysteriis non excludant. At illis verbis, vti contra ALBASPINAEVM & CHRISTIANVM LVPVM obseruauit SCHELSTRATVS [*l*], TERTVLLIANVS non incusat hæreticos, quod catechumenos ad audiendas conciones admittant, sed quod in conuentibus suis, non obseruato ordine ac decentia, catechumenos sese cum fidelibus miscere, ac si fideles sint, audire, precibus ac sacræ eucharistiæ celebrationi interesse, patiantur, quibus catholici separatim & alio in loco audire sermonem permittant. Vt adeo hic TERTVLLIANI locus adsertum potius confirmet, quod nimirum *missa catechumenorum* ad finem vsque sermonis durauerit. Quo finito, diaconus paganis & hæreticis, si qui ad-

(*i*) Concil. Laodic. c. VI. *περὶ τοῦ μὴ συγχωρεῖν τοῖς αἱρετικοῖς εἰσιέναι εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ.*

(*k*) Tertull. de præscript. aduers. hæretic. c. XLI. In primis quis catechumenus, quis fidelis, incertum est: Pariter adeunt, pariter audiunt, pariter orant: Etiam ethnici si superuenerint, sanctum canibus & porcis margaritas, licet non veras, iactabunt.

(*l*) Schelstrat. de concilio Antiocheno p. 200. Illis verbis non insimulat Tertullianus catechumenos, quod ecclesiam adeant, vel in illa audiant, siue orent, sed quod sese cum fidelibus miscerent, nec obseruato narthecis loco in ipsa interiori ecclesiæ, ac si fideles essent, audirent, & sacrificio interessent. Et hoc vult Tertullianus, quum scribit, *pariter audiunt*. Ac si diceret, separatim & in alio loco audire potuisse catechumenos.

essent,

essent, iussus erat edicere: *μή τις τῶν ἀκροωμένων· μή τις τῶν ἀπίστων. Ne quis adsit audientium, ne quis infidelium*, vti auctor *constitutionum* [*m*] rem narrat. Tum preces pro catechumenis, qui *substrati* vocabantur, fiebant; & his dimissis preces pro energumenis; postea preces pro competentibus siue candidatis baptismi, & denique preces pro pœnitentibus. Hæc omnia generali nomine *missa catechumenorum* comprehendebantur.

§. III.

De missa fidelium *solis communicantibus peculiari & propria.*

His peractis diaconus omnes eos, qui mysteriis adesse non sinebantur, exire iubebat, elata voce exclamans: *οἱ ἀκοινώνητοι περιπατήσατε, Procedite non communicantes! Ne quis ex catechumenis: Ne quis ex audientibus: Ne quis ex infidelibus: Ne quis ex heterodoxis*; quemadmodum auctor *constitutionum* [*n*] id reddit. Et CHRYSOSTOMVS [*o*] ipsum in sacra synaxi subinde dicit clamare: *Alii alios noscite. Ne quis ex catechumenis, ne quis eorum, qui non edunt, nullus ex exploratoribus, ne quis eorum, qui spectare non possunt cælestem sanguinem, qui effunditur in remissionem peccatorum, ne quis indignus hostia viuente, ne quis non initiatus, ne quis eorum, qui non possunt impollutis labiis tremenda mysteria attingere.* Atque heic *missa fidelium* inchoabatur, quia nulli nisi communicantes in ea adesse poterant, quomodo ex his solemnibus formulis dimittendi reliquos omnes ante eius exordium apparet. Hæc missa omnes preces continebat, quæ coram altari fiebant, & proprie dicebantur *εὐχαὶ πιστῶν, preces fidelium*, in oppositione *precum catechumenorum*, quæ præmittebantur. Hæ preces erant pro vniuerso ecclesiæ statu & pace mundi, quæ oblationem & consecrationem eucharistiæ antecedebant; tum sequebantur

(*m*) Constitut. lib. VIII. c. V.

(*n*) Constit. lib. VIII. c. XII. *μή τις τῶν κατηχουμένων μή τις τῶν ἀκροωμένων· μή τις τῶν ἑτεροδόξων.*

(*o*) Chrysostom. homil. I. contr. iudæos tom. I. p. 440. (p. 389. b. edit. Francof.) *οὐχ ὁρᾶτε ἐπὶ τῶν μυστηρίων, τί βοᾷ συνεχῶς ὁ διάκονος; ἐπιγινώσκετε ἀλλήλους.* Homil. XXXVII. de filio prodigo tom. VI. p. 375. (p. 313. b. cit. edit.) *μή τις κατηχουμένων, μή τις τῶν μὴ ἐσθιόντων, μή τις τῶν κατασκόπων· μή τις τῶν μὴ δυναμένων θεάσασθαι τὸ οὐράνιον αἷμα, τὸ ἐκχυνόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, μή τις ἀνάξιος τῆς ζώσης θυσίας, μή τις ἀμύητος, μή τις μὴ δυνάμενος ἀκαθάρτοις χείλεσι προσψαύσασθαι τῶν φρικτῶν μυστηρίων.*

preces

preces consecrationis, & preces pro omnibus hominum ordinibus in ecclesia, cum peculiaribus formis communicandi, doxologiis, hymnis & gratiarum actionibus post eucharistiæ receptionem, de quibus in horum duorum librorum vltimo sub generali titulo *missæ fidelium* loquuturi sumus sigillatim. Hæc publici cultus pars quum precibus tota transmitteretur, & id quidem a solis communicantibus, ideo peculiariter nomine *εὐχῶν πιστῶν*, *precationum fidelium* distinguitur a concilio *Laodiceno* [p], quod de illis loquitur, tamquam post preces catechumenorum, & postquam hi egressi sint, faciendis. In aliis canonibus *communes populi orationes* & absolute *orationes* dicuntur, sine vlla mentione aliarum quarumdam precum in ecclesia. Hinc in concilio *Niceno* [q], vbi pœnitentes dicuntur *sine oblatione precum cum populo esse debere participes*, phrasis ista denotat coniunctionem in hac officii ecclesiæ parte, nomine orationum siue celebrationis sacræ communionis distincta, quæ non ad catechumenos spectabat, sed ad corpus populi, in qua supremi ordinis pœnitentibus, quos *consistentes* vocabant, adesse licebat, quamquam nec oblationes facere poterant, nec eucharistiam cum fidelibus sumere. Et eodem sensu concilium *Ancyranum* [r] de pœnitentibus loquitur, qui vt tres annos *substrati* inter catechumenos, ita du-

(p) Concil. Laodic. can. XIX. (tom. I. conc. p. 1500.) *Περὶ τοῦ δεῖν ἰδίᾳ πρῶτον μετὰ τὰς ὁμιλίας τῶν ἐπισκόπων, καὶ τὴν τῶν κατηχουμένων εὐχὴν ἐπιτελεῖσθαι· καὶ μετὰ τὸ ἐξελθεῖν τοὺς κατηχουμένους, τῶν ἐν μετανοίᾳ τὴν εὐχὴν γίνεσθαι· καὶ τούτων προσελθόντων ὑπὸ χεῖρα καὶ ὑποχωρησάντων, οὕτως τῶν πιστῶν τὰς εὐχὰς γίνεσθαι τρεῖς· μίαν μὲν τὴν πρώτην διὰ σιωπῆς, τὴν δὲ δευτέραν καὶ τρίτην διὰ προσφωνήσεως πληροῦσθαι, εἶθ' οὕτως τὴν εἰρήνην δίδοσθαι.* Oportere seorsum primum, post episcoporum sermones, catechumenorum orationem peragi; & postquam exierint catechumeni, eorum qui pœnitentiam agunt, fieri orationem; & quum ii sub manum accesserint & secesserint, fidelium preces ter fieri: vnam quidem, scilicet primam, silentio: secundam autem & tertiam per pronuntiationem impleri, deinde sic pacem dari.

(q) Concil. Nic. c. XI. *ὅσοι γνησίως μεταμέλονται, τρία ἔτη ἐν ἀκροωμένοις ποιήσουσιν οἱ πιστοί, καὶ ἑπτὰ ἔτη ὑποπεσοῦνται· δύο δὲ ἔτη χωρὶς προσφορᾶς κοινωνήσουσι τῷ λαῷ τῶν προσευχῶν.* Qui germane & vere pœnitentia ducuntur, tres annos inter auditores exigent, vt fideles; & septem annis prosternentur supplices: duobus autem annis absque oblatione erunt orationum cum populo participes.

(r) Concil. Ancyr. c. XXIV. (tom. I. conc. p. 1464.) *Οἱ καταμαντευόμενοι, καὶ ταῖς συνηθείαις τῶν χρόνων ἐξακολουθοῦντες, ἢ εἰσάγοντές τινας εἰς τοὺς ἑαυτῶν οἴκους ἐπὶ ἀνευρέσει φαρμακειῶν, ἢ καὶ καθάρσει, ὑπὸ τὸν κανόνα πιπτέτωσαν τῆς πεντα-*

ετ

os annos orationis ſine oblatione participes eſſe debeant. Atque ita *κοινωνεῖν τῆς εὐχῆς ἅμα τῷ λαῷ*, *orationi cum populo communicare*, concilium *Antiochenum* accipit, quando *Omnes*, inquit, *qui in eccleſiam ingrediuntur, & ſacras ſcripturas audiunt*, *ORATIONI autem CVM POPVLO NON COMMVNICANT* [s], *vel ſanctam eucharistiæ participationem propter aliquam inſolentiam auerſantur, eos ab eccleſia expelli oportet.* Quo loco vti lectio ſcripturarum pro toto catechumenorum officio ponitur, quæ erat prima cultus publici pars; ita communicatio cum precibus & euchariſtia ſecundam cultus partem denotat, communicantibus ſiue baptizatis peculiarem; a qua vt catechumeni excluſi erant, ita reliqui ſe ſeparare ſub pœna cenſuræ eccleſiaſticæ vetabantur. Hic verus ordo erat primi & ſecundi officii ſiue cultus Dei publici in eccleſia antiqua, & vera diſtinctio inter *miſſam catechumenorum* & *miſſam fidelium*; de qua in duobus proximis libris copioſius dicere animum induximus.

§. IV.

Vera origo & ſenſus antiqui nominis miſſa, *quod ex primitiuo vſu ſuo quamcumque diuini cultus partem, nuſquam autem ſacrificium expiatorium pro viuis & mortuis, denotat.*

In præſenti obſeruare licebit, quam turpiter antiquo nomine *miſſæ* abutantur, qui id ad denotandum officium conſecrandi panem & vinum in corpus ac ſanguinem Chriſti, ipſumque tamquam ſacrificium expiatorium pro viuis ac mortuis offerendi adplicant. Antiquis enim temporibus vocabulum *miſſæ* nihil tale ſignificauit, ſed generale nomen cuiusque partis diuini miniſterii fuit. Denotauit, vti iam vidimus, non minus eam ſacrorum partem, cui catechumeni intererant, quam ipſum

ετίας κατὰ τοὺς βαθμοὺς ὡρισμένους, τρία ἔτη ὑποπτώσεως, καὶ δύο ἔτη εὐχῆς χωρὶς προσφορᾶς. Qui vaticinantur, & gentium conſuetudinem ſequuntur, vel in ſuas ædes aliquos introducunt, ad medicamentorum inuentionem, vel luſtrationem, in quinquennii canonem incidant, ſecundum gradus præfinitos, tres annos ſubſtrationis & *duos annos orationis ſine oblatione.*

(s) Concil. Antioch. c. II. Πάντας τοὺς εἰσιόντας εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἱερῶν γραφῶν ἀκούοντας, μὴ κοινωνοῦντας δὲ εὐχῆς ἅμα τῷ λαῷ, ἢ ἀποστρεφομένους τὴν μετάληψιν τῆς εὐχαριστίας κατά τινα ἀταξίαν, τούτους ἀποβλήτους γίνεσθαι τῆς ἐκκλησίας.

altaris

altaris officium, siue eucharistiæ celebrationem; & sæpe pro psalmodia, scripturarum lectione, & precibus vespertinis, vbi non erat communio, æque ac pro precibus tempore celebrationis eucharistiæ fieri solitis, adhibetur. Ita CASSIANVS [t] crebram *missæ nocturnæ* facit mentionem, per quam orationes matutinas & psalmodiam antelucanam intelligit, quo tempore certum est communionem eos nullam celebrasse. Concilium *Agathense* [u] de *vespertinis missis* æque ac matutinis loquitur, per quas nihil amplius, quam preces matutinas & vespertinas, sine vlla eucharistiæ celebratione, intelligit. Neque enim vel mane vel vespere in quotidianis orationibus suis communionem celebrabant, sed tantum diebus festis & hora ab vtrisque distincta. Ita LEONI imperatori in *tacticis* [x] memorantur μίσαι ἑσπεριναὶ, vocabulum manifesto mutuatum a *Latina* voce *missa* (*Græci* enim primitus istiusmodi nomen non habuerunt) ad significandum solum preces vespertinas. Et VSSERIVS in libro suo de *religione veterum Hibernorum* [y] aliud eiusmodi exemplum ex ADAMNANO nobis suggerit, qui vocabulo *vespertinalis missæ* pro precibus vespertinis vtitur. Et doctus MABILLONIVS [z] ex regulis CAESARII *Arelatensis* & AVRELIANI obseruauit, quod vox *missæ* etiam pro lectionibus quandoque adhibita fuerit. Nam regula quædam AVRELIANI est, vt sex missas, hoc est, lectiones de *Iesaiah* propheta faciant. *Facite*, inquit, *sex missas de Esaia propheta*. Et MABILLONIVS [a] erudite obseruat, quod vocabulum *missa* tres ad minimum habeat significationes. Quod interdum significet *lectiones*, nonnumquam *collectas* siue *orationes*, & aliquando *dimissionem populi*. Et sane hic tertius sen-

(t) Cassian. institut. lib. II. c. XIII. Inscriptio sic habet: Quare post *missam nocturnam* dormire non oporteat. Lib. III. c. V. Quod Aegyptii ne incurrant equidem, quum soleant certis temporibus etiam ante gallorum cantum consurgere, *missa* canonica *celebrata vsque ad lucem*, posthæc vigilias extendunt, cetera.

(u) Concil. Agath. c. XXX. In conclusione *matutinarum* vel *vespertinarum missarum*, post hymnos capitella de psalmis dicantur.

(x) Leo tactic. c. XI. n. XVIII. citat. ab Vsserio.

(y) Vsser. *Relig. of the ancient* Irish, chap. IV. p. 26. ex Adamnani vita Columban. lib. III. c. XXXI.

(z) Mabill. de cursu Gallicano lib. II. p. 107.

(a) Ibid. p. 393.

ſus originaria vocis illius denotatio eſt. *Miſſa* enim idem eſt ac *miſſio*. Et formula in eccleſia *Latina* vſitata erat, *Ite, miſſa eſt*, quæ *Græcæ* formulæ ἀπολύεσθε & προέλθετε reſpondet, quæ erant ſolemnia verba, primum in dimiſſione catechumenorum, & deinde totius cœtus, ſub finem cultus vtrorumque pronuntiata. Vnde vtraque diuini cultus pars tandem nomen ſuum ab hac ſolemni vtriusque cœtus dimiſſione traxit, altera *miſſa catechumenorum*, altera *miſſa fidelium* nuncupata, quarum neutra vmquam aliquid amplius, quam cultum Dei publicum, cui hic vel ille cœtus vacabat, ſignificauit.

IGITVR in caſſum multi viri docti laborant, qui originem eius ex peregrinis linguis deducunt, vt ſignificatum ei concilient, recentiori *miſſæ Romanenſium* notioni quodam modo conuenientem, quum tam perſpicue *Latinæ* originis eſſe pateat. BARONIVS [b], poſt REVCHLINVM & GENEBRARDVM, ab *Hebraica* מסה *miſſah*, quod *oblationem* ſignificat, deſcendere ſtatuit. Verum DVRANTVS [c] argumento ſatis idoneo contra hanc ſententiam pugnat. *Quod ſi miſſæ nomen*, inquiens, *Hebraicum eſſet, a chriſtianis ab Hebræis retentum, Græci patres, a quibus Sabbaoth, Alleluia, Oſanna, Amen, aliaque Hebraicorum vocabula ad nos tranſmiſſa ſunt, nominis miſſæ meminiſſent: at nemo Græcorum patrum ea voce vſus eſt.* LEONIS SAPIENTIS demum tempore in vſu eſſe cœpit, quippe qui primus eam a *Latinis* in *tacticis* ſuis mutuatus eſt. Multo abſurdior ALBASPINAEI [*] eſt coniectura, qui *miſſam* dici autumat a nomine *Meſſ*, quod apud gentes ſeptentrionales ſi-

(b) Baron. an. XXXIV. n. LIX. Quum multa ſint huius ſacrificii nomina, illud eſt antiquiſſimum, & apud Latinos vſitatius atque frequentius, miſſa; quod quidem (ſicut & chriſtiana fides profitetur) ex hebraica vel chaldaica nomenclatura acceptum eſſe videtur. Quod enim in noſtra vulgata legitur, *ſpontanea oblatio* (Deut. XVI.) hebraice & chaldaice dicitur, *miſſah*, quam offerebant domino, in gratiarum actionem de fructibus terræ, qua & veſcebantur in templo cum recordatione præteritæ ſeruitutis & ab eadem liberationis. Quæ quidem omnia quum optime conueniant prædicto a Chriſto inſtituto ſacrificio; eo potius maiores noſtri vſi ſunt nomine, quam cuiuspiam alterius ſacrificii: nam & ea potiſſimum ratione ab illis id factum eſſe videtur, quod ſpontanea recolatur prima illa ſui ipſius a domino noſtro Ieſu Chriſto facta oblatio. cetera.

(c) Durant. lib. II. c. I. n. I.

(*) Albaſpin. de l'euchariſtie liv. II. chap. III. p. 236. ad calc. Optati. Il eſt con-

gni-

gnificet festum siue congregationem. Quia vero populi, vt sacrificio intersint, in vnum adunantur, ideo *missæ* nomen ipsi sacrificio inditum arbitratur. Sed hoc est inuertere notationem, & ex filia facere matrem; siquidem planum perspectumque est, vocabulum *mess* a *missa*, non vero hoc ab illo originem suam habere. BONA [*d*], curiæ *Romanæ* purpuratus, multam in hac aliisque falsis opinionibus omnibus confutandis nauat operam, veramque sententiam indubiis testimoniis ex ALCIMO

stant, que le mot de *Mess*, est un mot du Nord; car encore aujourd'huy il est en usage parmy ces Nations. Il est aussi constant, qu' anciennement parmy ces mesmes peuples il signifioit une assemblée, une Feste, & un Sacrifice par consequent; car les Barbares ny les Payens n' ont jamais eu de Festes sans Sacrifice; & l'essence d'une Feste parmy eux, estoit le Sacrifice. - - - Or si du temps de ces Capitulaires (de Charlemagne) ce mot estoit en usage, pour signifier une Feste & une terme des choses civiles, faut croire, qu'il avoit la mesme signification aux siecles precedentes; & que lorsque la Religion a esté establie au Nord, qu'ils appelloient leurs Festes *Mess*. Et partant je concluds qu'on a baillé ce mesme nom au Sacrifice de la Messe, lors qu'il a esté estably parmy ces peuples, à cause qu'il est une Feste, un Sacrifice; & que pour le celebrer, il faut faire une Assemblée, qui sont les significations, qu'on trouve que ce mot avoit parmi eux.

(*d*) Bona lib. I. c. I. §. VI. Alii denique, quorum non ambigimus verissimam esse sententiam, a missione seu dimissione populi, missæ nomen ortum esse adseuerant, ita vt missa idem sit ac missio populi & licentia discedendi. Audiendus primo loco Auitus Viennensis archiepiscopus, qui circa finem quinti sæculi & initio sexti floruit. Is epist. I. ad Gundobadum Burgundionum regem, *non missum facitis*, inquit, *nihil est aliud quam non dimittitis. A cuius proprietate sermonis in ecclesiis palatiisque, siue prætoriis* missa *fieri pronuntiatur, quum populus ab obseruatione dimittitur. Nam genus hoc nominis etiam in sæcularibus auctoribus, nisi memoriam vestram per occupationes lectio desueta subterfugit, inuenietis.* Hæc Auitus, qui non exprimit sæculares auctores, apud quos nomen Missæ hoc sensu reperitur. Mihi vero occurrunt, Cicero, qui in fine Philipp. V. placere dixit, *legiones bello confecto missas fieri*: & Suetonius in Caligula c. XXV. vbi agens de Lollia Paulina, quam in vxorem duxerat, *Breui*, ait, *missam fecit*, hoc est, dimisit. Porro verbis Auiti nihil efficacius ad supra memoratos scriptores redarguendos, qui *missæ* nomen exoticum fingunt & aliunde deriuant. Missio autem in veteri ecclesia duplex erat; vna post euangelium & sermonem, quando catechumeni, infideles, pœnitentes, & alii, quibus vetitum erat sacramentorum participationi interesse, a diacono dimittebantur hac voce, *si quis est catechumenus, exeat foras*: vel vt dicit Gregorius lib. II. dialog. c. XXIII. *Si quis non communicat, det locum*: & hæc dicebatur *missa*, seu missio catechumenorum. Altera erat initiatorum, quum re diuina peracta eos diaconus dimittebat dicens, *Ite, missa est*: & hæc *miss-*

AVITO, omnibusque antiquis rituum ſcriptoribus, ISIDORO, RABANO MAVRO, FLORO MAGISTRO, REMIGIO ANTISSIODORENSI, ALCVINO, *ſacramentario* GREGORII, HVGONE VICTORINO & BERNOLDO adſtruit, qui auctores omnes in hoc conſentiunt, quod *miſſa* a miſſione ſeu dimiſſione populi, nec aliunde, originem ſuam traxerit. Vt adeo non neceſſe eſſe exiſtimem, lectoribus meis alicuius horum teſtimoniorum recitatione moram iniicere, quandoquidem res nunc extra omnem controuerſiam a MABILLONIO & BONA, duobus clariſſimis eccleſiæ *Romanenſis* ſcriptoribus, poſita eſt.

§. V.

Quo ſenſu cultus diuinus priſcis temporibus dictus ſit ſacrificium.

ALIVD nomen generale, antiquis temporibus cultui Dei publico datum, cui poſterioribus ſæculis abuſus quidam adhæſit, eſt *ſacrificium*; nomen a *iudæorum* ſacrificiis carnalibus mutuatum, applicatumque ad ſpiritualia chriſtianorum ſacrificia, preces videlicet, laudes, verbi diuini prædicationem, ac intimam ſui, & corporis & animæ, in ſeruitium *CHRISTI* per baptiſmi cœnæque dominicæ ſacramenta conſecrationem. Hinc quælibet cultus diuini pars, non ſolum altaris officium, nomine ſacrificii veniebat. Nam hymnos ſuos & preces veſpertinas communiter *ſacrificium veſpertinum* vocabant. Ita HIERONYMVS *Lætam* monet, vt filiam ſuam adſueſcat, ad orationes &

ſa fidelium vocabatur. Iſidorus *lib. VI. originum c. XIX Miſſa tempore ſacrificii eſt, quando catechumeni foras mittuntur, clamante Leuita, Si quis catechumenus remanſit, exeat foras: & inde miſſa.* Subſcribit Iſidoro iisdem verbis Rabanus Maurus *lib. de inſtitut. clericorum c. XXXII.* Florus Magiſter & Remigius Antiſſiodorenſis in fine expoſitionis miſſæ, *Miſſa*, inquiunt, *nihil aliud intelligitur, quam dimiſſio, id eſt abſolutio, quam celebratis omnibus tunc diaconus eſſe pronunciat, quum populus a ſolemni obſeruatione dimittitur:* quæ verba ab Alcuino tranſcripſerunt. S. Gregorius in libro ſacramentorum feria ſexta paraſceues: *Deinde communicat ipſe, & omnis clerus, & fiant miſſæ.* - - Hugo Victorinus *lib. II. de eccleſ. officiis c. XLI. Dicit diaconus,* Ite, miſſa eſt, *quaſi reuertimini ad propria. Ab hac miſſione, id eſt, dimiſſione* miſſam *dicunt appellari.* Bernoldus presbyter Conſtantienſis in expoſitione ordinis Romani apud Caſſandrum *in liturgicis c. XXVI.* Miſſam *ideo appellari dicimus, quia lecto euangelio foras mittuntur ex pronuntiatione diaconi, qui minime offerendo vel communicando non poterant intereſſe ſacramentis diuini myſterii.*

pſal-

psalmos nocte consurgere, mane hymnos canere, tertia, sexta, nona hora stare in acie quasi bellatricem Christi, accensaque lucerna reddere *sacrificium* [e] *vespertinum.* Sic etiam HILARIVS in hæc verba psalmistæ: *Sit elatio manuum mearum sacrificium vespertinum*, sacrificium christianorum preces eorum esse dicit, Deo per eleuationem manus ad releuandos pauperes commendatas. *Non enim sanguine*, inquit [f], *& holocaustis nos, in quos consummatio seculorum deuenit, sacrificamus Deo: sed, quod SACRIFICIVM VESPERTINVM placitum sit, audiamus dominum in euangeliis dicentem: Venite benedicti patris mei, possidete præparatum vobis regnum a constitutione mundi. Esuriui enim, & dedistis mihi bibere: hospes eram, & suscepistis me infirmum, & visitastis me; in carcere fui, & liberastis me. Et respondentibus illis, quod numquam his officiis humanæ necessitatis eguisset, ait: Amen dico vobis, quod fecistis vni ex his fratribus minimis, mihi fecistis. Hoc SACRIFICIVM VESPERTINVM, id est temporum nouissimorum est. In hoc manus eleuandæ sunt: quia istiusmodi orationibus, iam ab initio mundi, benedictis Dei regni cælestis præparata possessio est.* Eodem sensu EVSEBIVS preces christianorum *rationalia* & *incruenta sacrificia* [g] vocat, quæ Deo offerantur. Et CLEMENS ALEXANDRINVS [h], *Christiano*, inquit, *sacrificia sunt ipsæ preces & laudes, & quæ ante cibum fiunt scripturarum lectiones, psalmi & hymni, dum cibus sumitur & antequam eatur cubitum & noctu.* Et dantur sexcenta lo-

(e) Hieron. epist. VII. ad Lætam. (p. 52. s. edit. Paris. MDCXLIII.)

(f) Hilar. in psalm. CXL. p. 330.

(g) Euseb. de laud. Constant. orat. p. 659. (cap. XVI. p. 544. b. edit. Amstelod. MDCXCV.) Τὰς ἀναίμους καὶ λογικὰς θυσίας τὰς δι' εὐχῶν.
Id. de vita Constant. lib. IV. c. XLV. θυσίαις ἀναίμοις καὶ μυστικαῖς ἱερουργίαις τὸ θεῖον ἱλάσκοντο.

(h) Clem. Alex. Strom. lib. VII. p. 860. edit. Oxon. αὐτίκα θυσίαι μὲν αὐτῷ εὐχαί τε καὶ αἶνοι, καὶ αἱ πρὸ τῆς ἑστιάσεως ἐντεύξεις τῶν γραφῶν· ψαλμοὶ δὲ καὶ ὕμνοι παρὰ τὴν ἑστίασιν, πρό τε τῆς κοίτης ἀλλὰ καὶ νύκτωρ πάλιν.
Vid. Cassian. institut. lib. III. c. III. De vespertinis *sacrificiis* quid dicendum est, quæ iugiter offerri etiam in veteri testamento & lege Mosaica sanciuntur? cetera.
Concil. Aurel. III. c. XXIX. (tom. V. concil. p. 302.) De missis nullus laicorum ante discedat, quam dominica dicatur oratio; & si episcopus præsens fuerit, eius benedictio exspectetur. *Sacrificia* vero matutina missarum, siue vespertina, ne quis cum armis, pertinentibus ad bellorum vsum, spectet. cetera.

ca alia apud antiquos ſcriptores de publicis pariter ac priuatis precibus in eamdem ſententiam, præter ea, quæ de ſacrificio euchariſtiæ agunt, qua de re alia occaſione loquendum nobis erit. Heic ſatis eſt indicaſſe rationes, quibus inducti veteres generale nomen ſacrificii omnibus diuini cultus partibus tribuerint.

§. VI.

Et ſacramenta.

Alivd nomen, quamquam non ita vetuſtum nec adeo tritum vti prius illud, eſt *ſacramenta*, quod in quibusdam auctoribus non id ſignificat, quod nos hodie ſacramenta vocamus, ſed ordinem ac rationem perficiendi diuina officia, tam preces & cultum religioſum generatim, quam ſpecialiora officia adminiſtrandi baptiſmum & cœnam dominicam. Vocabulum enim *ſacramentum*, reſpondens *Græco* μυστήριον, vocabulum latioris ſignificationis eſt, denotans non tantum proprie dicta ſacramenta, ſed omnes ſacras cærimonias & ritus eccleſiæ, qui quamdam ſymbolicam ſiue ſpiritualem emphaſin in ſe habent, amplius quid intellectui repræſentantes, quam quidem ſenſibus externis patet; & ſtrictiore, licet non ſtrictiſſimo, ſenſu modum ac rationem denotat peragendi diuina officia in eccleſia, ſiue ea ad ſacramenta proprie ſic dicta, ſiue ad alias quascumque diuini cultus partes, preces videlicet, hymnos, lectiones ſcripturarum in matutinis vel veſpertinis conuentibus, ſpectent. Hoc ſenſu a viris doctis [i] liber de diuinis officiis, a GREGORIO MAGNO compoſitus, *liber ſacramentorum* vocari obſeruatur, hoc eſt, liber ſiue inſtructio de peragendis diuinis officiis in eccleſia. Et a GELASIO ſimilis liber ante illum compoſitus & inſcriptus eſt: *Codex ſacramentarius*, quem an-

Martin. Bracar. capit. LXVI. (cap. LXIII. apud Iuſtell. fol. XXVII.): Si quis presbyter, aut diaconus, vel quilibet clericus eccleſiæ deputatus, ſi intra ciuitatem fuerit, aut in quolibet loco, in quo eccleſia eſt; & ad quotidianum *pſallendi ſacrificium* matutinis vel veſpertinis horis ad eccleſiam non conuenerit: deponatur, a clero.

(i) Menard. not. in Sacramentar. Gregor. p. 1. Non aſſentior iis, qui ſcribunt, titulum huius libri eſſe τὸ *Sacramentarium*, non vero *liber ſacramentorum*. Quum etiam contrarium pateat ex hoc ſacramentorum libro, in quo maniſeſte *Sacramentarium* a libro *Sacramentorum* diſtinguitur,] cetera. Stillingfleet. Orig. Britann. p. 225.

DO

no æræ chriſtianæ MDCLXXX. *Romæ* in lucem edidit THOMASIVS. Et GENNADIVS [k] *Muſæum*, eccleſiæ *Maſſilienſis* presbyterum, ait, „compoſuiſſe ſacramentorum egregium & non par„vum volumen, per membra quidem pro opportunitate offi„ciorum & temporum, pro lectionum textu pſalmorumque ſe„rie & decantatione diſcretum: ſed ſupplicandi Deo & conte„ſtandi beneficiorum eius ſoliditate ſui conſentaneum. Duorum virorum doctorum, MENARDI & STILLINGFLEETI [l] opinio eſt, quod AVGVSTINVS & AMBROSIVS libros de officiis miſſarum liturgicis *ſacramenta* nominent. Obſeruant etiam, quod vetus *miſſa* ab ILLYRICO edita *ordo ſacramentorum* appelletur, quo ipſo nihil aliud, quam ratio peragendi diuina officia in adminiſtratione euchariſtiæ aliarumque partium cultus publici poſſit intelligi.

§. VII.

Et curſus eccleſiaſticus.

ISTHAEC officia ab aliis ſcriptoribus appellantur *curſus eccleſiaſticus*. Sub hoc enim titulo GREGORIVS *Turonenſis* librum in vſum eccleſiæ *Gallicanæ* condidiſſe dicitur, qui perditus eſt; ipſe autem in hiſtoria [m] ſua eius facit mentionem. Et VSSERIVS [n] antiquum manuſcriptum ex bibliotheca COTTONIS

(k) Gennad. de ſcriptor. c. LXXIX. (apud Hieron. tom. IX. opp. p. 185. h. edit. Pariſ. MDCXLIII.)
Id. ibid. c. LXXVIII. de Voconio. Compoſuit etiam ſacramentorum egregium volumen.

(l) Menard. ibid. Aptiſſime hoc opus liber ſacramentorum dicitur, quia in eo officia miſſarum liturgica recte diſpoſita continentur; quæ ſancti patres olim ſacramenta appellarunt. - - S. Ambroſius lib. III. de virginibus: *An quid eſt indignius, quam oracula diuina circumſtrepi, ne audiantur, ne credantur, ne reuelentur? circumſonare ſacramenta confuſis vocibus, vt impediatur oratio pro ſalute depromta omnium?* S. Auguſtinus ep. LIX. ad Paulinum: *Vt precationes accipiamus dictas, quas facimus in celebratione ſacramentorum, antequam illud, quod eſt in domini menſa, incipiat benedici.* Et lib. de dono perſeuerantiæ c. XIII. *Quod ergo in ſacramentis fidelium, vt ſurſum cor habeamus ad dominum, munus eſt domini.*
Stillingfleet. vbi ſupra.

(m) Gregor. Turon. hiſtor. lib. X. c. vlt. De curſibus eccleſiaſticis vnum librum condidi.

(n) Vſſer. de primord. eccleſ. p. 185. In anonymo (MS. in bibliotheca Cottoniana) de eccleſiaſticorum officiorum origine, DCCCC. abhinc annis ſcripto libello,

citat,

citat, in quo *Germanus* & *Lupus* ordinem curſus *Gallorum* in *Britanniam* ſecum dicuntur attuliſſe. Et hæc liturgia eccleſiarum *Britannicarum* per aliquot ſæcula fuit, vſque dum curſus *Romanus* gradatim in eas eſſet inuectus. BEDA [o] *Agathonis* pontificis *Romani* tempore *Ioannem Abbatem*, præcentorem *Romanum*, eo miſſum fuiſſe dicit, vt curſum canendi annuum, ROMAE in baſilica ſancti *Petri* vſitatum, edoceret. Et concilium *Calchutenſe* [p] aliquanto poſt BEDAM de liturgia loquitur ſub eodem nomine, ſtatuens, *Vt omnes eccleſiæ publicæ canonicis horis curſum ſuum cum reuerentia habeant.* Et MABILLONIVS [q] vitas *Walarici* & *Senerici* citat, in quibus frequens *curſus Gallicani* mentio habeatur.

§. VIII.

De nominibus λειτουργία, ἱερουργία, ἱερὰ *&* μυσταγωγία, *vſitatiſſimis in eccleſia* Græca.

INTER ſcriptores *Græcos* raro iſtorum nominum aliquod offendimus, ſed omnia ſacra officia & omnes cultus diuini partes generali nomine λειτουργίαν & ἱερουργίαν appellant. Quamquam autem vox λειτουργία, ſenſu latiore accepta, quodlibet officium publicum ſeu miniſterium ſignificat, quomodo ea vtitur *Paulus* apoſtolus ad Phil. II, 30. & 2 ad Cor. IX, 12. pro miniſterio ca-

Germanum & Lupum *ordinem curſus Gallorum* (ſiue Gallicanam liturgiam) a Ioanne Caſſiano & Lirinenſis cœnobii patribus acceptum, in Britanniam induxiſſe legimus: *Beatiſſimus Caſſianus*, inquit auctor, *qui Lirinenſi monaſterio beatum Honoratum habuit comparem, & poſt ipſum beatus Honoratus primus Abba & ſanctus Cæſarius epiſcopus, qui fuit in Arelate, & beatus Porcarius abba, qui in ipſo monaſterio fuit, ipſum curſum decantauerunt. Qui beatum Lupum & beatum Germanum monachos in eorum monaſterio habuerunt: & ipſi ſub normam regulæ ipſum curſum ibidem decantauerunt. Et poſtea in Lirinenſi epiſcopatu cathedram ſummi honoris (pro reuerentia ſanctitatis eorum) ſunt adepti: & poſtea in Britanniis vel Scotiis prædicauerunt, quæ vita beati Germani epiſcopi Antiſiodorenſis & vita beati Lupi adfirmat.*

(o) Bed. lib. IV. c. XVIII. - - accepit & præfatum Ioannem abbatem Britanniam perducendum, quatenus in monaſterio ſuo *curſum canendi* annuum, ſicut ad ſanctum Petrum Romæ agebatur, edoceret. Egitque Ioannes abbas, vt iuſſionem acceperat pontificis, & ordinem videlicet ritumque canendi ac legendi viua voce præfati monaſterii edocendo, cetera.

(p) Concil. Calchut. c. VII. (tom. VI. conc. p. 1865.)

(q) Mabill. de curſu Gallican. p. 420.

ritatis

ritatis; & fcriptores ecclefiaftici idem faciunt, fæpius eam applicantes ad ciuiles pariter & facras functiones: Exempli cauffa, ad officium magiftratus vel epifcopi, vti CASAVBONVS [r] pluribus demonftrat; fenfu tamen ftrictiore ad denotandum hæc facra officia adhibetur, quæ diuerfas diuini cultus partes conftituunt, cuiusmodi funt preces, verbi Dei lectio ac prædicatio, & facramentorum adminiftratio. Numquam vero, vti quidem pontificii probare nituntur, pro folo facrificandi negotio vfurpatur. Concilium *Ephefinum* de liturgiis matutinis & vefpertinis [s] loquitur, per quas fine dubio preces matutinas ac vefpertinas tantum intelligit. Atque ita CASAVBONVS [t] obferuat, quod *Iuftinianus* vocabulum λειτουργίας accipiat pro officio legendi fcripturas æque ac adminiftrandi euchariftiam, quando de certis quibusdam monafteriis dicat, quod ἱερὰ λειτουργία, facrum minifterium in illis exhibeatur, quale moris fit in fanctiffimis ecclefiis celebrari per lectionem fcripturarum & adminiftrationem facrofanctæ cœnæ dominicæ. Et ANTIOCHVS [u] vocabulum λειτουργίας non tantum matutinis, fed nocturnis etiam precibus tribuit. Quarum neutræ in horas, facræ communioni ætate ipfius conftitutas, inciderunt. Vt adeo ERASMVS & alii præiudicatis opinionibus potius quam ratione ducantur, qui locum illum Act. XIII, 2. λειτουργούντων αὐτῶν, reddunt *facrificantibus illis*, quafi non effet cultus diuinus fine facrificio, ea quidem ratione, qua illi illud accipiunt; quum tamen verfio vulgata verba ifta *miniftrantibus illis* reddat, & in vetere *Syriaca* & *Arabica*, vti obferuat BEZA, *precantibus* legatur; id

(r) Cafaubon. exercit. in Baron. XVI. num. XLI. p. 471. (p. 536. edit. Londin. MDCXIV.)

(s) Concil. Ephef. epift. fynod. ad imperator. ap. Cafaubonum ibid. ἐπιτελέσαι μὴ συγχωρήσαντες τὰς ἑσπερινὰς ἢ τὰς ἑωθινὰς λειτουργίας.

(t) Cafaubon. p. 536. Iuftinianus nouella VII. cap. XI. ἱερὰν λειτουργίαν defcribens, duas illius partes commemorat, recitationem fcripturarum & adminiftrationem facrofanctæ cœnæ domini. ἐν οἷς, inquit, ἱερὰ γίνεται λειτουργία τῶν τε θείων ἀναγινωσκομένων γραφῶν, τῆς τε ἱερᾶς καὶ ἀποῤῥήτου μεταδιδομένης κοινωνίας.

(u) Antioch. hom. XIX. bibl. patr. græco-lat. tom. I. p. 1056. Ἐξήγειρον ἡμᾶς πρὸς τὰς νυκτερινὰς καὶ ἑωθινὰς λειτουργίας. Redde nos excitatos ad exhibendum tibi munus *nocturnæ ac matutinæ liturgiæ*.

quod notioni *liturgiæ*, pro diuino ministerio sumtæ, respondet. Sed vero si liturgia cum epitheto vocabatur mystica, tum communiter eucharistiæ significabat celebrationem. Vt quando THEODORETVS salutationem *Paulinam* 2 Cor. XIII, 14. *Gratia domini nostri Iesu Christi & caritas Dei & patris, & communicatio sancti spiritus sit cum omnibus vobis*, in omnibus ecclesiis *mysticæ liturgiæ* [x] exordium esse, dicit, sacræ cœnæ administrationem intelligit, quæ cum hac salutandi forma inchoata sit. Ita quoque in *Clementina epitome de gestis S. Petri* [y] ἱερὰ λειτουργία, *sacra liturgia* officium altaris denotat, quod εὐχὴν τῶν ἱερῶν ὕμνων, *preces in psalmodia fieri solitas*, siue missam catechumenorum, excipiebat. BONA [z] ex VINCENTIO RICCARDO [a] obseruat, quod vox *liturgiæ*, nisi epitheton *sacræ* vel *mysticæ* adiunctum sibi habeat, non pro sacrificio eucharistico, sed pro alia quadam diuini cultus parte sumatur: quamquam hoc ipso plus dici existimem, quam vt satis probari possit. Quomodo ab altera parte, vbi cum epitheto *mystica* dicitur, non semper, sed tantum vt plurimum, quemadmodum antea diximus, officium eucharisticum denotat. Nam officium baptismi non minus pro mystico semper habitum fuit, quam officium eucharistiæ. Atque ideo nomen μυσταγωγία, communio in sacris mysteriis, baptismo æque ac cœnæ dominicæ frequenter tribuitur a CHRYSOSTOMO [b],

(x) Theodoret. epist. CXLVI. p. 1032. b. ἐν πάσαις ἐκκλησίαις τῆς μυστικῆς λειτουργίας προοίμιον.

(y) Clementina epit. de gestis Petri num. CLV. ap. Coteler. tom. I. p. 796. τῷ πατριάρχῃ τὴν ἱερὰν ἐκτελέσαντος λειτουργίαν.

(z) Bona rer. liturgic. lib. I. c. III. n. III. Obseruat vir eruditus Vincentius Riccardus in comment. ad Proclum de traditione missæ, quod quando patres vocem liturgiæ pro sacrificio vsurpant, semper epitheton *sacræ*, vel *mysticæ* adiungant.

(a) Riccard. commentar. in Proclum de tradit. Missæ.

(b) Chrysostom. hom. XXI. tom. I. ad popul. Antioch. p. 272. vbi fœminam, quam a superbia dehortatur, ita adloquitur: Ἀναμνήσθητι τῆς φωνῆς ἐκείνης, ἣν ἀφῆκας μυσταγωγουμένη, Ἀποτάσσομαί σοι Σατανᾶ, κ. τ. λ. Vocis illius recorderis, quam, dum sacris initiabaris, nempe in *baptismo*, emisisti, Abrenuntio tibi, Satana &c.

Id. homil. I. in acta p. 615. edit. Eton. MDCXII. de baptismo ita loquitur: Πολλὰ τῆς δωρεᾶς ταύτης ἀνάξια γίνεται· δέον γὰρ εὐφραίνεσθαι καὶ χορεύειν, καὶ χαίρειν, καὶ στεφανοῦσθαι ἑτέρου μυσταγωγουμένου. Multa hoc dono indigna

THEO-

THEODORETO [c] & aliis; quemadmodum pluribus videre eſt in SVICERO [d], vbi de hoc vocabulo agit. Id quidem certum eſt, perſonatum DIONYSIVM vocabulum *μυσταγωγίας* in deſcribendis cærimoniis & officio baptiſmi, perinde ac euchariſtiæ, adhibere: Et CYRILLI catecheſes myſtagogicæ expoſitionem rituum, tam in baptiſmi & confirmationis, quam alterius ſacramenti adminiſtratione obſeruatorum, exhibenti; vtpote, quæ ſunt duo magna eccleſiæ chriſtianæ officia myſtica. Nomina *ἱερὰ*, *ἱερουργία* & *θυσία* eiusdem ſignificationis ſunt. Vt plurimum officium euchariſticum ſiue ſacrificium precum ad altare denotant. Interdum autem baptiſmi, prædicationis, lectionis ſcripturarum & pſalmodiæ officia ſignificant, quippe quæ ſpiritualia chriſtianorum ſunt ſacrificia. In confeſſo eſt, apoſtolo prædicationem euangelii vocari *ἱερουργίαν*, factamque hac ipſa conuerſionem gentium, oblationem earum Deo acceptam. Quæ in verba CHRYSOSTOMVS [e] hanc habet obſeruationem: *Apoſtolus non ſimpliciter λατρείαν, id eſt, ſeruitutem ponit, ſed λειτουργίαν & ἱερουργίαν, hoc eſt, ſacrorum adminiſtrationem. Ipſum enim mihi ſacerdotium eſt prædicare & euangelizare. Hanc offero hoſtiam.* Et BASILIVS itidem officium laudis ac gratiarum

ſiunt: oportet enim lætari, exſultare, gaudere, & coronari, dum alius *initiatur*, id eſt, *baptizatur*.

(c) Theodoret. in cap. I. Cantici: Ἐν τῇ ἱερᾷ μυσταγωγίᾳ οἱ τελούμενοι μετὰ τὴν ἄρνησιν τοῦ τυράννου καὶ τὴν τοῦ βασιλέως ὁμολογίαν, οἱονεί τινα σφραγῖδα βασιλικὴν δέχονται τοῦ πνευματικοῦ μύρου τὸ χρίσμα. In ſacro initiationis ſacramento, h. e. *baptiſmo* qui perficiuntur, poſt abnegationem tyranni & regis confeſſionem quaſi ſigillum quoddam regium accipiunt ſpiritualis vnguenti, vnctionem.

(d) Suiceer. theſaur. voce *μυσταγωγία*, tom. II. p. 380. 381. vbi præter modo citata Chryſoſtomi & Theodoreti teſtimonia, illuſtrem locum ex Seueriani homil. V. de creatione exhibet. Πῶς βαπτιζόμεθα; ἐν ὀνόματι πατρὸς, καὶ υἱοῦ, καὶ ἁγίου πνεύματος· ποία μείζων ἡ ἀναγέννησις; ἡ τῆς δημιουργίας, ἢ ἡ τῆς μυσταγωγίας; Ἐκεῖ ἀρχὴ ζωῆς εἰς θάνατον· ὧδε ἀρχὴ θανάτου εἰς ζωήν. Quomodo baptizamur? In nomine patris, filii & ſpiritus ſancti. Quænam maior generatio (omnino enim *γέννησις* legendum) quæ per creationem facta, an quæ per baptiſmum? Ibi initium vitæ ad mortem; heic initium mortis ad vitam.

(e) Chryſoſt. hom. XXIX. in Roman. p. 302. (p. 370. edit. Francof. MDCXCVII.) οὐχ ἁπλῶς λατρείαν λέγει, καθάπερ ἐν ἀρχῇ, ἀλλὰ λειτουργίαν καὶ ἱερουργίαν· αὕτη γάρ μοι ἱερωσύνη, τὸ κηρύττειν καὶ καταγγέλλειν· ταύτην προσφέρω τὴν θυσίαν.

actio-

actionis ἱερουργίαν, & θυσίαν vocat, ἱερουργήσω σοι [f], inquiens, τὴν αἰνέσεως θυσίαν, *sacrificabo tibi hostiam laudis.* Et ante (§. V.) vidimus, quod preces vespertinæ plerumque *sacrificium vespertinum* a *Latinis* scriptoribus vocari solitæ sint.

§. IX.

Liturgia interdum pro statis precum formulis accepta.

Observandum porro est, quod quemadmodum *Latini* per vocabula *missæ*, *cursus*, *ordinis* & *officii* non tantum ipsum cultum diuinum intelligunt, sed libros etiam, methodum ac regulas de eo legitime peragendo complexos, quod nos præscriptas precum formulas vocare solemus: ita *Græci* interdum idem per nomen λειτουργίας intelligant; & hoc non solum, quando de formulis administrandi sacramenta, sed de quibusuis aliis diuini officii partibus loquuntur. Auctor *constitutionum* [g] hanc vocem isthoc sensu manifesto accipit, quando eam formulæ orationis, quæ pro catechumenis tum fieri solebat, applicat. Et Casavbonvs obseruat [h], quod omnes istæ descriptiones ordinis seruandi in sacris celebrandis, quæ nomina Petri, Iacobi, Andreae, Basilii & Chrysostomi præ se ferant, liturgiæ dicantur, quas *Latini* appellant *ordinem agendi* vel *officium*, *Græci* autem recentiores ἀκολουθίαν. Hæ quoque aliquando a *Græcis* scriptoribus vocantur εὐχῶν διατάξεις, *precum descriptiones*, quod nomen est, quo liturgiam Basilii insignit Gregorivs Nazianzenvs [i], quam mandante episcopo composuerat, quum esset presbyter *Cæsareæ*, & formulæ istæ ac descriptiones ordinis seruandi in sacris publicis, ab auctore *constitutionum* collectæ, eodem nomine διατάξεις appellantur. Chrysostomo vocantur νόμοι, *regulæ* siue *constitutiones ecclesiæ*; &

(f) Basil. in psalm. CXV. p. 275. b.

(g) Constitut. lib. VIII. c. VI. ἡ θεία λειτουργία, ἐν ᾗ προσφώνησις ὑπὲρ τῶν κατηχουμένων, Diuina liturgia, in qua oratio pro catechumenis.

(h) Casaubon. exercit. XVI. in Baron. n. XLI. pag. 472. Ab hac ratione dictæ sunt λειτουργίαι, descriptiones quædam ordinis seruandi in sacris celebrandis: cuiusmodi sunt, quæ hodie circumferuntur sub titulis partim veris partim falsis, Petri, Iacobi, Andreæ, Basilii, Chrysostomi, & similes. Latini vocant *ordinem agendi* vel *officium*. Græci aliquando ἀκολουθίαν, & Balsamon non semel.

(i) Nazianz. orat. XX. in laud. Basilii. p. 340. d.

preca-

precationes speciatim in duo genera formularum, ab ipso [*k*] & concilio *Laodiceno* [*l*] distinguuntur, alteræ εὐχαὶ κατηχουμένων, *preces catechumenorum*, alteræ εὐχαὶ πιστῶν, *preces fidelium* siue *credentium* dictæ. Nihil vero amplius de liturgiis, tamquam præscriptis formulis sacri cultus consideratis, heic dicimus, quia de illis posthac loco suo copiosius loquendum erit.

§. X.

De litaniis. *Initio hoc generale precum nomen. Quemadmodum & quando in certis specialioribus cultus publici formulis, sic dictis* rogationibus, *domicilium proprium ei esse cœperit.*

GENERALE adhuc nomen datur, quo prisci scriptores ad denotandum quascumque preces publicas vsi sunt, quod autem medii æui scriptores speciali sacrorum formulæ proprium fecerunt, hoc est, *litaniæ*, *Græce* λιτανεῖαι & λίται, *Latine*, *supplicationes* & *rogationes*. Hæc vocabula, natiuo suo significatu accepta, aliud tantum nomen sunt precum quarumcunque, siue publice in ecclesia, siue domi a priuato quoque factarum. EVSEBIVS de *Constantini* imperatoris loquens consuetudine orandi seorsum Deum in tabernaculo suo, antequam prælium consereret, orationibus ac precibus, λιταῖς [*m*], ita Deum placasse dicit, vt benignum illum ac propitium suarum partium adiutorem haberet, eaque ageret, quæ illi menti suæ suggessisset. Et iterum dicit [*n*], quod paullo ante obitum suum in oratorio quodam diu commoratus supplicationes & preces,

(*k*) Chrysostom. hom. II. in 2 Cor. p. 740. (p. 516. seqq. edit. Francof. MDCXCVII.)

(*l*) Concil. Laodic. can. XIX. Περὶ τοῦ, δεῖν ἰδίᾳ πρῶτον μετὰ τὰς ὁμιλίας τῶν ἐπισκόπων, καὶ τῶν κατηχουμένων εὐχὴν ἐπιτελεῖσθαι· καὶ μετὰ τὸ ἐξελθεῖν τοὺς κατηχουμένους, τῶν ἐν μετανοίᾳ τὴν εὐχὴν γίνεσθαι· καὶ τούτων προσελθόντων ὑπὸ χεῖρα, καὶ ὑποχωρησάντων, οὕτως τῶν πιστῶν τὰς εὐχὰς γίνεσθαι τρεῖς. κ. τ. λ. Oportere seorsum primum, post episcoporum sermones, catechumenorum orationem peragi; & postquam exierint catechumeni, eorum, qui pœnitentiam agunt, fieri orationem: & quum ii sub manum accesserint & secesserint, fidelium preces sic ter fieri. cetera.

(*m*) Euseb. vit. Constant. lib. II. c. XIV. τὸν θεὸν ἱκετηρίαις καὶ λιταῖς ἱλεούμενος κ. τ. λ.

(*n*) Id. lib. IV. c. LXI. Εὐκτηρίῳ ἐνδιατρίψας οἴκῳ, ἱκετηρίους εὐχάς τε καὶ λιτανείας ἀνέπεμπε τῷ θεῷ.

(λιτανείας,) obtulerit Deo. Quibus in locis *litania* generale nomen esse, nec speciale quoddam precum genus denotare, videtur. Ita CHRYSOSTOMVS τὸ λιτανεῖον adhibet, quando ad populum suum ait: [o] *Cras vna vobiscum proficiscar* εἰς λιτανεῖον, *ad supplicationes*. Et alio loco [p] de solemni verborum formula: *Pax vobis*, loquens, *In ecclesiis*, inquit, *pacem, in precibus*, ἐν λιταῖς, *in supplicationibus*, *in salutationibus*, *& semel*, *& bis*, *& ter*, *& saepe eam dat is*, *qui praeest ecclesiae*, *dicens*: *Pax vobis*. Et ARCADIVS lege quadam sua [q], contra hæreticos circa eamdem tempestatem lata, vocem *litanias* eodem sensu pro precibus in genere adhibet. *Interdicatur*, inquit, *his omnibus ad LITANIAM faciendam intra ciuitatem noctu vel interdiu profanis coire conuentibus*. Vbi manifestum est, non fuisse imperatori propositum, prohibere hæreticos a certis quibusdam precibus faciendis, sed omnes preces generatim intra ciuitatem eis interdicere, omnemque occasionem noctu vel interdiu coëundi præcidere. Atque hoc modo GOTHOFREDVS illius mentem intelligit. Hæc enim lex promulgabatur respectu habito ad *Arianorum* conuentus, quos ad hymnos in nocturnis suis precationibus decantandos agebant, quæ res turbis & cædibus in ciuitate occasionem semel atque iterum dederat, quemadmodum SOCRATES [r] & SOZOMENVS memoriæ prodidere. Vt adeo hymnos matutinos, psalmodiam & preces tunc temporis generali nomine *litaniam* vocauerint, & *Ariani* hoc sensu litanias intra ciuitatem facere hac lege *Arcadii* prohibiti sint. Quod ex AVGVSTINO, CYPRIANO & TERTVLLIANO adlegat HAMONDVS LESTRANGIVS [s], nihil probat amplius, quam quod in ecclesia semper preces factæ sint, ad implorandam Dei misericordiam & gratiam; id quod nemo negat. Neque vero vocabulum *litaniæ* ab eorum quo-

(o) Chrysostom. hom. antequam iret in exilium. tom. IV. p. 965. (p. 845. a.) αὔριον εἰς λιτανεῖον ἐξελεύσομαι μεθ' ὑμῶν.

(p) Chrysost. hom. III. in Coloss. p. 1338. (p. 176. edit. Francofurt.) ἐν ταῖς ἐκκλησίαις εἰρήνην, ἐν ταῖς εὐχαῖς, ἐν ταῖς λιταῖς, ἐν ταῖς προσρήσεσι· καὶ ἅπαξ, καὶ δὶς, καὶ τρὶς, καὶ πολλάκις αὐτὴν δίδωσιν ὁ τῆς ἐκκλησίας προεστὼς, εἰρήνη ὑμῖν ἐπιλέγων.

(q) Cod. Theod. lib. XVI. tit. V. de hæreticis leg. XXX.

(r) Socrat. lib. VI. c. VIII. tot. Sozom. lib. VIII. c. VIII. tot.

(s) Lestrange's *Allyance of divine offices* cap. 4. p. 100.

piam

piam adhibetur. Magis ad rem facit, quod BASILIVS [t] ad ecclesiam dicit *Neocaesareensem*, cuius *Gregorius Thaumaturgus* fuerat episcopus; Quod licet *Gregorii* aetate *litanias* non habuerint, postmodum tamen ante BASILII tempus earum admiserint vsum. Quo argumento nocturnas preces, psalmodias ac vigilias aduersus eos defendebat, qui obiiciebant, quod *Gregorii* memoria in vsu non fuissent. Neque enim *litanias*, quas iam in vsu habeant, illius tempore fuisse dicit, quas tamen nemo nouitatis nomine repudiet. Quod BASILIVM vocem *litanias* pro peculiari precationum genere, in ecclesiam recens introducto, accipere comprobat. Dubium enim non est, quin precationes antea habuerint, etiamsi non huius praecipue generis.

SVNT, qui litanias hoc sensu strictiore primum a *Mamerco*, episcopo *Viennensi* in *Gallia*, circa annum CCCCL. in ecclesiam inuectas esse statuunt. At enim vero BASILII testimonium eas in oriente maturius obtinuisse, demonstrat. Falluntur etiam, qui *Mamercum* primum earum auctorem in occidente faciunt. Nam SIDONIVS APOLLINARIS, qui tempore *Mamerci* vixit, & aliquot ad eum epistolas exarauit, disertis verbis ipsum non primum earum, sed tantum *rogationum*, hoc est, dierum festorum ante adscensionem domini nostri IEsu Christi, auctorem esse dicit, cui solemnitati litaniarum vsum applicuerit, quae iam pridem obtinuerint, etsi non ita solemniter obseruatae, nec vllis statis temporibus fixae, sed tantum prout occasio ferret, ad deprecandam impendentem aliquam calamitatem adhibitae. Hoc ipsum verbis pluribus epistola quadam ad ipsum *Mamercum* [u] data declarat, auctorem *rogationum*

(t) Basil. epist. LXIII. ad Neocaesar. p. 97. b. ἀλλ' οὐκ ἦν, φασι, ταῦτα ἐπὶ τοῦ μεγάλου Γρηγορίου· ἀλλ' οὐδὲ αἱ λιτανεῖαι, ἃς ὑμεῖς νῦν ἐπιτηδεύετε. Sed ista dicitis, tempore Gregorii magni non fuisse: verum neque *litaniae*, quas iam in vsu habetis, illius tempore fuerunt.

(u) Sidon. lib. VII. ep. I. Rumor est, Gothos in Romanum solum castra mouisse. Huic semper irreptioni nos, miseri Aruerni, ianua sumus. Namque odiis inimicorum hinc peculiaria fomenta subministramus, quia quod necdum terminos suos ab Oceano in Rhodanum Ligeris alueo limitauerunt, solam (sub ope Christi) moram de nostra tantum obice patiuntur. Circumiectarum vero spatia, tractumque regionum iam pridem regni minacis importuna deuorauit impressio: sed animositati nostrae tam temerariae tamque periculosae non aut ambustam murorum faciem, aut putrem sudium cratem,

cum

eum vocans, rationesque institutionis earum, modumque eas inter flagrantissimas supplicationes ac ieiunia ad *Niniuitarum* exemplum obseruandi, ad incendia vel terræ motus, vel inundationes, vel inuasiones hostium auertendas, ostendens. Ne quis vero *Mamercum* primum litaniarum auctorem fuisse existimet, quia earum vsum speciatim ad dies *rogationum* applicuit, alia quadam epistola [x] significantius loquitur, *Rogationum*, inquiens, *nobis solemnitatem primus Mamercus pater & pontifex reuerentissimo exemplo, vtilissimo experimento, inuenit, instituit, inuexit. Erant quidem prius (quod salua fidei pace sit dictum) vagæ, tepentes, infrequentesque, vtque sic dixerim, oscitabundæ supplicationes, quæ sæpe interpellantium prandiorum obicibus hebetabantur, maxime aut imbres, aut serenitatem deprecaturæ. - - In his autem, quas suprafatus summus sacerdos nobis & protulit pariter & contulit, ieiunatur, oratur, psallitur, fletur.* Quæ heic dicit SIDONIVS, ea rogationes in *Gallia* a *Mamerco* institutas, litanias autem iam ante in vsu fuisse, ostendunt. Et si SAVARO [y] de AVGVSTINI quadam homilia recte iudicat, anniuersaria *rogationum* solemnitas longe ante in ecclesiis *Africanis* obtinuerit, necesse est. Nam inter sermones eius de tempore vnus est, in vigilia dominicæ adscensionis, in

aut propugnacula vigilum trita pectoribus confidimus opitulatura: solo tamen *inuectarum te auctore rogationum* palpamur auxilio, quibus inchoandis instituendisque populus Aruernus, etsi non effectu pari, adfectu certe non impari cœpit initiari, & ob hoc circumfusis necdum dat terga terroribus. Non enim latet nostram suscitationem, primis temporibus harumque supplicationum institutarum, ciuitas cælitus tibi credita, per huiuscemodi prodigiorum terriculamenta vacuabatur. Nam non modo scenæ mœnium publicorum crebris terræ motibus concutiebantur: nunc ignes sæpe flammati caducas culminum cristas superiecto fauillarum monte tumulabant: nunc stupenda foro cubilia collocabat audacium pauenda mansuetudo ceruorum: quum tu inter ista discessu primorum populariumque statu vrbis exinanito, ad noua celer veterum Niniuitarum exempla decurristi, ne diuinæ admonitioni tua quoque desperatio conuiciaretur, & vero iam de Deo tu minime poteras absque peccato post virtutum experimenta diffidere. cetera.

(x) Id. lib. V. epist. XIV.

(y) Sauar. not. in Sidon. lib. V. ep. XIV. Ex hoc loco notandum ante adscensionem domini ante Mamercum litanias fuisse; tot diebus, quot a Mamerco instituti sunt, D. Augustinus serm. CLXXIII. in vigilia dominicæ adscensionis, quem consule.

quo

quo de ieiunio [z] trium dierum ante festum adscensionis diem loquitur, hortans omnes, vt hosce dies ieiunando, orando, & psallendo transigant. Verumtamen a tempore inde *Mamerci* certum est, hosce *rogationum* dies & *litanias* maxima cum solemnitate in ecclesia esse celebratas, vtpote ALCIMO AVITO [a], CAESARIO *Arelatensi* [b], EVCHERIO *Lugdunensi* iuniori [c] & GREGORIO *Turonensi* [d], vt recentiores scriptores taceamus, frequenter memoratas. Concilium primum *Aurelianense* an. DXI. eas stabiliuit, facto decreto [e] in hanc sententiam: *Rogationes, id est, litanias ante adscensionem domini ab omnibus ecclesiis placuit celebrari, ita vt præmissum triduarum ieiunium in dominicæ adscensionis festiuitate soluatur: per quod triduum serui & ancillæ ab omni opere relaxentur, quo magis plebs vniuersa conueniat; quo triduo omnes abstineant & quadragesimalibus cibis vtantur.* In ecclesiis *Hispanicis* istæ *rogationes* ad hebdomadem post pentecosten differebantur: Antiquam enim veteris ecclesiæ regulam sequebantur, vt durantibus quinquaginta diebus inter pascha & pentecosten, nulla haberent ieiunia. Hinc, vti de illis obseruat WALAFRIDVS STRABO [f], ieiunium rogationum celebrare recusabant eo tempore, quo sponsus cum illis erat: Sed decreto quodam concilii *Gerundensis* [g] hæ litaniæ in hebdomadem

(z) Aug. hom. CLXXIII. de tempore tom. X. p. 339. (p. 975. edit. Basil. MDLXIX.) Sine dubio peccatorum suorum vulnera diligit, qui in istis tribus diebus, ieiunando, orando, & psallendo medicamenta sibi spiritualia non requirit.

(a) Alcim. Auit. homil. de rogationibus tot. (tom. IX. bibl. patr. max. p. 591. 592. edit. Lugdun. MDCLXXVII.)

(b) Cæsar. homil. XXXIII. Tribus diebus, quos regulariter in toto mundo celebrat ecclesia.

(c) Eucher. hom. de litaniis.

(d) Gregor. Turon. lib. II. c. XXXIV. Rogationes, quas ante adscensionis dominicæ triumphum celebramus.

(e) Conc. Aurel. I. can. XXVII. (tom. IV. conc. p. 1408.)

(f) Strabo de offic. eccles. c. XXVIII. Hispani autem, propter hoc, quod scriptum, Non possunt filii sponsi lugere, quamdiu cum illis est sponsus, infra quinquagesimam paschæ recusantes ieiunare, litanias suas post pentecosten posuerunt.

(g) Concil. Gerund. can. II. In inscriptione p. 25. Vt litaniæ post pentecosten a quinta feria vsque in sabbathum celebrentur. Canon ipse ita habet: De litania, vt expleta solemnitate pentecostes, sequens septimana, a quinta feria vsque in sabbatum, per hoc triduum abstinentia celebretur.

Ibid. can. III. Item secundæ litaniæ faciendæ sunt kalendis Nouembris, ea

poſt pentecoſten reiiciebantur, ſecundis quibusdam litaniis ad kalendas Nouembris fieri iuſſis. Concilium *Toletanum* quintum [*b*] aliam iſtiusmodi litaniam & ieiunium inſtituit triduo quotannis celebrandum, initio facto ipſis idibus Decembribus. Concilium *Toletanum* ſextum [*i*], duobus circiter annis poſt, anno nimirum orbis redemti DCXXXVIII. hoc decretum confirmauit, illudque vniuerſalem omnibus eccleſiis *Hiſpaniæ* & *Galliciæ*, & *Galliæ Narbonenſis*, quæ tunc temporis *Chintillano* regi *Gothorum* parebant, regulam eſſe iuſſit. Et in concilio *Toletano* decimo ſeptimo [*k*] anno DCXCIV. ſub rege *Egicane* generalius aliquod decretum factum eſt, vt litaniæ eiusmodi per vniuerſum annum in ſingulis menſibus celebrarentur. Atque ita hæ ſolemnes ſupplicationes gradatim per ſingulas hebdomadas feria quarta & ſexta, antiquis illis diebus ſtationariis, in omnibus eccleſiis celebrari cœperunt.

§. XI.

De diſtinctione inter litanias maiores & minores.

INTERIECTO tempore *Gregorius Magnus* quasdam iſtiusmodi *rogationes Romæ* inſtituit, & vnam quidem ſpeciatim VII. kal. Maias, dictam *litaniam ſeptiformem* eo, quod eccleſiam per ſeptem diſtinctas claſſes ad celebrandam iſtam ſolemnitatem exire iuſſeraț; primum quidem clericos, deinde laicos, deinde monachos, deinde virgines, poſtea feminas coniugatas, deinde viduas, poſtremo pauperes & infantes. Hæc ſolemnitas ipſimet GREGO-

tamen conditione ſeruata, vt ſi iisdem diebus dominica intercesſerit, in alia hebdomada, ſecundum prioris abſtinentiæ obſeruantiam, a quinta feria incipiantur, & in ſabbato veſpere miſſa facta finiantur. Quibus tamen diebus a carnibus & a vino abſtinendum decreuimus.

(*b*) Concil. Tolet. V. c. I. Vt a die Iduum decembrium litania triduo vbique annua ſucceſſione peragatur &c.

(*i*) Concil. Toletan. VI. c. II. Vniuerſalis auctoritate cenſemus concilii, vt hi dies litaniarum, quæ in ſynodo præmiſſa ſunt inſtituti, annuo recurſu omni obſeruatione habeantur celeberrimi.

(*k*) Concil. Tolet. XVII. c. VI. Quando priſcorum patrum inſtitutio, per totum annum, per ſingulorum menſium curſum, litaniarum vota decreuerit perſoluenda - decernimus, vt deinceps per totum annum in cunctis duodecim menſibus per vniuerſos Hiſpaniæ & Galliarum prouincias pro ſtatu eccleſiæ Dei, pro incolumitate principis noſtri, atque ſaluatione populi & indulgentia totius peccati, & a cunctorum fidelium cordibus expulſione diaboli, exomologeſes votis gliſcentibus celebrentur.

RIO

MO [l] memoratur & WALAFRIDO STRABONI [m], qui *litaniam maiorem* vocat. Vnde nonnulli in eum errorem deducti sunt, vt litanias *Romanas* appellatione litaniarum maiorum distingui putent a litaniis MAMERCI, quas minores nuncupant. Ita HAMONDVS LESTRANGIVS & alii [n] in harum rerum expositione. Verum scriptores *Gallicani* hanc distinctionem non admittunt. CELLOTIVS [o] litaniam MAMERCI semper *litaniam maiorem* ab antiquis scriptoribus, aeque ac litaniam GREGORII, vocatam esse, & hanc posteriorem inter *Gallicanas* ecclesias parum in vsu fuisse dicit. Id certum est, concilium *Moguntinum* [p]

(l) Gregor. lib. XI. ep. II. (tom. V. conc. p. 1510. d. e.) Proinde fratres carissimi, contrito corde & correctis operibus crastina die primo diluculo ad *septiformem litaniam* iuxta distributionem inferius designatam deuota mente cum lacrimis veniamus. - - Litania clericorum exeat ab ecclesia beati Ioannis baptistae: litania virorum ab ecclesia beati martyris Marcelli: litania monachorum, ab ecclesia martyrum Ioannis & Pauli: litania ancillarum Dei, ab ecclesia beatorum martyrum Cosmae & Damiani: litania feminarum coniugatarum, ab ecclesia beati primi martyris Stephani: litania viduarum, ab ecclesia beati martyris Vitalis: litania pauperum & infantium, ab ecclesia beatae martyris Caeciliae.

(m) Strabo de offic. eccles. cap. XXVIII. (tom. IX. bibl. max. p. 197.) *Litanias*, id est, *rogationes* publicas, quas *maiores* vocamus, Romani vna die denominata, id est, VII. kal. Maii annuatim facere solent: Quas Gregorius papa initio ordinationis suae instituit. cetera.

(n) Lestrange Allyance cap. IV. p. 100.

(o) Cellot. not. in capitula Gualteri Aurelianensis (conc. tom. VIII. p. 649.) Litaniam maiorem ordo Romanus nuncupat eam, quae auctore Gregorio magno VII kalendas Maii celebratur ad festum S. Marci. Minorem vero illam, quae per triduum rogationum a Mamerco Viennensi episcopo instituta, *apud nos vsque hodie pro diuersis calamitatibus deuotissime recolitur*, vt ait idem ordo. Non adsentientibus nostris scriptoribus, qui priorem simpliciter Romanam nominant, & in Galliae vsu aegre retentam subiudicant: vt in Herardo videre est, de *litania Romana VII Kal. Maii vt rememoretur*. Vt videlicet eius commemoratio fiat, quae nisi studiose commendata, dilaberetur. Maiorem autem litaniam non aliam habent, quam tridnum rogationum: & manifeste hanc nominat capitulare Caroli magni ex concilio Moguntino: *Placuit nobis, vt litania maior obseruanda sint a cunctis christianis, diebus tribus.* Walafridus autem Strabo, vtrique tum Romanae, tum isti *Gallicanae maioris* nomen tribuit.

(p) Concil. Moguntin. an. DCCCXIII. can. XXXIII. (tom. VII. conc. p. 1249.) Placuit nobis, vt *litania maior* obseruanda sit a cunctis christianis diebus tribus, sicut legendo reperimus, & sicuti sancti patres nostri instituerunt, ce ca-

& *capitularia* CAROLI MAGNI [q], in quibus verba concilii repetuntur, nomen *litaniæ maioris* rogationibus suis ante diem adscensionis dominicæ tribuere. Et CELLOTIVS GVALTHERVM *Aurelianensem* & STRABONEM eodem eas nomine appellare, adserit. Sed tamen, quid per litaniam minorem in oppositione maioris intelligatur, non docet. Si lector coniecturam meam voluerit accipere, nihil est amplius quam nota formula *Kyrie eleison*, vt *Latini* reddunt de *Græco*, Κύρις ἐλέησον, hoc est, *Domine, miserere nostri*, vel si pro aliis precarentur, *domine, miserere eorum.* Quemadmodum hæc iugis populi responsio erat ad vnamquamque petitionem in longioribus supplicationibus suis pro catechumenis aliisque (vti posthac videbimus;) ita non numquam separatim in omnibus diuinis officiis, tamquam breuior supplicationis formula, adhibebatur: Et tum indolem litaniæ per se habebat, nec pars longioris cuiusdam precationis erat. Hoc manifesto patet ex decreto, quod in concilio *Vasensi* [r] ad introducendum eius vsum in ecclesias *Gallicanas* factum est. *Quia*, inquiunt, *tam in sede apostolica, quam etiam per totas orientales atque Italiæ prouincias, dulcis & nimium salutaris consuetudo est intromissa, vt Kyrie eleison frequentius cum grandi adfectu & compunctione dicatur; placuit etiam nobis, vt in omnibus ecclesiis nostris ista tam sancta consuetudo & ad matutinum, & ad missas, & ad vesperam Deo propitio intromittatur.* *Græci* plerumque dicebant; Κύρις ἐλέησον, *Domine, miserere nostri*, altera parte Χριστὲ ἐλέησον, *Christe, miserere nostri*, prætermissa. *Latini* autem vtramque adhibebant, repetebantque alternatim, vti nos hodie, primum quidem minister ecclesiæ, deinde populus vniuersus; quum contra apud *Græcos* supplicatio communi omnium voce simul fieret. Hæc differentia GREGORIO MAGNO [s] memoratur; obseruationi autem nostræ non derogat,

non equitando, nec pretiosis vestibus induti, sed discalceati, cinere & cilicio induti, nisi infirmitas impedierit.

(q) Carol. capitular. lib. V. c. LXXXV.

(r) Conc. Vasens. II. c. III. (tom. IV. conc. p. 1680.)

(s) Gregor. lib. VII. ep. LXIV. ad Ioan. Syracusan. (concil. tom. V. p. 1348.) Kyrie eleison nos neque diximus, neque dicimus, sicut a Græcis dicitur; quia in Græcis simul omnes dicunt, apud nos autem a clericis dicitur, & a populo respondetur: & totidem vicibus etiam *Christe eleison* dicitur, quod apud Græcos nullo modo dicitur.

gat, sed eam potius confirmat, quod videlicet fuerit breuior quædam formula supplicationis, hoc illoue modo in omnibus ecclesiis vsurpata, & id quidem tamquam pars in cotidianis ipsorum officiis; vnde nomen minoris litaniæ ei adhæsit, in oppositione maiorum litaniarum, quæ distincta, perfecta & solemnia erant officia, specialioribus temporibus vel occasionibus extraordinariis accommodata. Præterea obseruandum est, quod litaniæ maiores nonumquam vocentur *exomologeses* seu *confessiones* [t]; quia ieiunium, fletus, luctus & confessio peccatorum supplicationibus, ad auertendam Dei iram ipsumque populo peccatis contaminato reconciliandum, iungi solebant.

§. XII.

De eorum processionibus.

ALIQVANDO solemnes istæ supplicationes fiebant cum processionibus, quæ initio nihil in se habebant mali vel superstitionis. Nam eiusdem solum indolis erant cum illis, quæ in exsequiis celebrandis instituebantur, quando funus inter solemnes hymnos ducebant. Nonnumquam supplicationes & litanias suas, prout ferebat occasio, instructo agmine procedentes in aprico campo faciebant: Sed nulla heic reliquiarum pompa, nec eucharistiæ ad adorandum expositio in eiusmodi solemnitatibus; tantummodo crux, tanquam professionis illorum tessera, ante ipsos ferebatur, vt in quibusdam nocturnis processionibus, quæ ad psalmodiam instituebantur, solebat fieri. Huius rei quidem exempla nonnulla ex ipsius CHRYSOSTOMI æuo habemus. Nam in vita eius a PALLADIO [u] memoriæ proditum est, quod inimici eius crucis signum pedi-

(t) Vid. Conc. Mogunt c. XXXII. Litaniæ Græco nomine appellantur, quæ Latine dicuntur rogationes. Inter litanias autem & *exomologeses* hoc differt, quod *exomologeses* pro sola peccatorum confessione agantur: litaniæ vero indicantur propter rogandum Deum, & impetrandum in aliquo misericordiam eius. Sed nunc iam vtrumque vocabulum sub vna designatione habetur.

(u) Pallad. vit. Chrysost. c. XV. p. 27. (p. 147. edit. Paris. MDCLXXX. 4to.) Πορφύριος δὲ καὶ Ὀυαλεντῖνος ὁ κόμης μετὰ τῶν ὁπλιτῶν τὴν ἐκκλησίαν τῶν ὀρθοδόξων ἐλεηλάτουν, τὸ φρικωδέστατον τοῦ σταυροῦ σημεῖον, ὃ ἀντὶ διδασκάλου ἐπ' ὤμων φέροντες ἐπὶ γῆς ἀσπόρου ἐλιτάνευον, τοῖς ἑαυτῶν ποσὶ συμπατήσαντες. Porphyrius vero & Valentinus comes, cum armatis ecclesiam orthodoxam deprædabantur, tremendum crucis signum pedibus conculcantes, atque illud, velut magistrum suum, in humeris portantes in terra inculta litanias agebant.

bus conculcarint, quod orthodoxi in humeris portarint, litanias suas in campo agentes; Et in nocturnis precationibus, quas ille *Constantinopoli*, *Arianis* se opponendi caussa, instituit, historici [x] narrant, cruces argenteas adhibitas fuisse, *Eudoxia* imperatrice sumtum ad hoc suppeditante. Et leges *Iustinianeæ* [y] diserte præcipiunt, vt, quemadmodum hæ litaniæ sine episcopis vel clericis fieri non debeant; ita cruces in hisce litaniis adhibitæ, non alibi nisi in ecclesiis, nec ab vllis aliis, quam quibus hoc negotium datum sit, reponantur. Et quum in hisce solemnibus instructo agmine procedentium supplicationibus nonnulli cum pompa, rei minime conueniente, comparere amarent, induti videlicet pulchris vestibus, & equo vecti; ideo res istæ speciatim vetabantur. SIDONIVS [z] tamquam absurdum & præposterum in hominibus notat, si *castorinati*, hoc est, fibrina veste amicti, ad litanias incedant, quum vestis potius cilicia & cineres istis solemnitatibus conueniant, quæ ad ieiunium, fletum, supplicationem, depressionem sui & peccatorum confessionem spectent, ad exemplum *Niniuitarum* in solemnibus

(x) Socrat. lib. VI. c. VIII. ὡς γὰρ λαμπρότεροι οἱ τοῦ ὁμοουσίου ὕμνοι ἐν ταῖς νυκτεριναῖς ὑμνολογίαις ἐδείκνυντο· ἐπινενόητο γὰρ παρ' αὐτοῦ σταυροὶ ἀργυροῖ, φέροντες φῶτα ἐκ τῶν κηρίνων λαμπάδων, τῆς βασιλίδος Εὐδοξίας παρεχούσης τὴν εἰς αὐτὰ δαπάνην· πλῆθος ὄντες οἱ ἀρειανίζοντες, καὶ ζηλοτυπίᾳ ληφθέντες, ἀμύνεσθαί τε καὶ συμπληγάδας ἐπιχείρειν ποιεῖν. Quoniam Homusianorum hymni in nocturnis illis precationibus maiore apparatu cani videbantur: *cruces* enim *argenteæ* a Ioanne erant excogitatæ, quæ cereas accensas gestabant, Eudoxia Augusta sumtum ad hoc suppeditante: Ariani numero abundantes, & æmulatione succensi, vlcisci se & pugnam ciere instituerunt.
Sozom. lib. VIII. c. VIII. καὶ γὰρ δὴ καὶ σταυρῶν ἀργυρᾶ σημεῖα ὑπὸ κηροῖς ἡμμένοις προηγεῖτο αὐτῶν κ. τ. λ. Crucum argentea signa præcedentibus cereis anteibant, cetera.

(y) Iustin. nouell. CXXIII. c. XXXII. Πᾶσι τοῖς λαϊκοῖς ἀπαγορεύομεν λιτὰς ποιεῖν δίχα τῶν ὁσιωτάτων τῶν τόπων ἐπισκόπων, καὶ τῶν ὑπ' αὐτοὺς εὐλαβεστάτων κληρικῶν -- ἀλλὰ καὶ τοὺς τιμίους σταυροὺς, μεθ' ὧν ἐν ταῖς λιταῖς ἐξέρχονται, μὴ ἀλλαχόσε πλὴν εἰ μὴ ἐν εὐαγέσι τόποις ἀποτίθεσθαι. Omnibus laicis interdicimus litanias facere sine sanctis episcopis, & qui sub eis sunt reuerendissimis clericis, -- sed & ipsas honorandas cruces, (cum quibus & in litaniis ingrediuntur) non alibi nisi in venerabilibus locis reponi.

(z) Sidon. lib. V. ep. VII. ad Thaumastum. Libenter incedunt armati ad epulas, albati ad exequias, pelliti ad ecclesias, pullati ad nuptias, *castorinati ad litanias.*

suis

fuis ad Deum fupplicationibus. Quamobrem canones [*a*] interdicunt, ne qui equitando, nec pretiofis veftibus induti, fed difcalceati potius, cinere & cilicio induti, nifi infirmitas impedierit, rogationibus interfint. Hæ enim rogationes inftitutæ erant ad Dei mifericordiam demiffiffime implorandam, ipfumque ardentiffimis precibus orandum, vt omnes morbos, plagas & calamitates auerruncare; vt peftilentiæ malum, bellum, grandinem & ficcitatem repellere; vt aëris temperiem ad fanitatem corporum humanorum & terræ fertilitatem componere; vt elementa debito ordine ac harmonia feruare, & hominibus pacata tempora largiri vellet; quemadmodum præcipua earum capita in fermone fuo hoc de argumento recenfet EVCHERIVS [*b*]. Vbi tamen obferuare nobis licet, nullas heic preces ad fanctos vel angelos, vti quidem in hodiernis ecclefiæ *Romanenfis* litaniis, fed ad folum Deum factas effe, vti capitibus fequentibus copiofius demonftrabitur.

LIBRI DECIMI TERTII

CAPVT SECVNDVM.

RELIGIOSAM ADORATIONEM IN VETERI ECCLESIA SINGVLIS PERSONIS SACROSANCTAE TRINITATIS ESSE EXHIBITAM.

§. I.

Teftimonia de adoratione Chrifti tamquam filii Dei, fiue fecundæ perfonæ facrofanctæ trinitatis, ex fæculo primo.

POSTEAQVAM ambiguitatem nominum cultus religiofi apud veteres ita diftinximus, verumque eorum fenfum declarauimus, fequitur nunc, vt obiectum cultus feu adorationis religiofæ chriftianorum confideremus, & videamus, cui illi cultum exhibuerint. Hanc difquifitionem, quæ alias prætermitti potuiffet,

(*a*) Concil. Mogunt. c. XXXIII. (tom. VI. concil. p. 1249.) vid. fupra fub litt. (*p*) pag. 27.
Vid. Burchard. lib. XIII. c. VII. ex concil. Aurel. cap. VI. Qnumque dominus peftem mifericorditer abftuliffet, hi dies in confuetudinem annuæ celebritatis venerunt, vt per Galliarum prouincias ante adfcenfionis diem celebrarentur.

(*b*) Eucher. homil. de litaniis.

tuisset, instituendi necessitatem nobis imponunt duo errores contrarii, qui subinde inualuerunt, & in hac extrema mundi senecta nimium quantum dominantur, quorum altero solus pater, non filius, nec spiritus sanctus, diuinæ adorationis obiectum esse perhibetur; altero autem sancti quoque & angeli partem in ea habere venditantur. Cuius vtriusque sententiæ falsitatem vt detegamus, probationibus & testimoniis adsertionum contrariarum lectorem heic paulisper detinebimus. Et primum quidem, vt demonstremus, quod *CHRISTVS*, vt filius Dei & secunda persona sacrosanctæ *TRINITATIS*, obiectum diuini cultus omnibus temporibus fuerit, ab origine christiani cultus initium nostra capiet disquisitio, per tria priora sæcula continuanda. Quod ad primum attinet sæculum, scriptura sacra de praxi christianorum satis est testimonium. Vt enim ne insistamus mandato, quo honorare filium iubebantur quemadmodum honorabant patrem; nec formulæ baptismatis, qua patrem, filium, & spiritum vno eodemque cultus religiosi actu coniungere; nec præceptioni, qua in filium æque ac in patrem credere iubentur; aliisue pluribus interni cultus, Deo peculiaris ac proprii, actibus: ex eorum solum exemplo & praxi argumenta sumemus. *S. Stephanus* protomartyr, confessionem suam sanguine consignans, animum efflabat cum precibus ad Christum: *Domine IESV*, inquiens, *recipe spiritum meum*: Et, *Domine, ne statuas eis hoc peccatum*. Act. VII, 58. 59. *Paulus* apostolus se nullum vmquam, nisi in nomine *CHRISTI*, baptizasse adfirmat 1 Cor. I, 13. Et communes eius benedicendi formulæ cum inuocatione nominis *CHRISTI* factæ leguntur ita: *Gratia vobis & pax a Deo patre & Domino nostro IESV CHRISTO*; Et, *Gratia domini IESV CHRISTI & caritas Dei & communicatio spiritus sancti sit cum omnibus vobis*: Vti solemnes formulæ in omnibus fere eius epistolis, tum in initio, tum in fine earum habent. Immo vero adeo communis & peruagata hæc praxis erat, vt credentes, vbi primum orti mundo innotescebant, inter alias appellationes charactere distinguerentur eorum, qui nomen *CHRISTI* inuocarent Act. IX, 14. 21. 1 Cor. I, 2. 2. Tim. II, 22. Noui equidem, criticos quosdam hanc phrasin ἐπικαλούμενοι τὸ ὄνομα χριστοῦ in passiua accipere significatione, vt denotet eos, qui nomine Christi, hoc est, christiani vocentur; verum hæc crisis nihil ponde-

ponderis habet. Nam inuocantes siue adorantes *CHRISTVM* nominabantur, antequam nomen christianorum in mundo esset cognitum. Non enim hoc nomen adhibitum fuit, nisi aliquanto post *Pauli* conuersionem, vti disertis verbis narrat *Lucas* euangelista Act. XI, 26. quod discipuli *CHRISTI* nominati sint primum *Antiochiæ* christiani. Erant vero iam antea Christi cultores religiosi, adeoque charactere hominum, nomen eius invocantium, ab aliis distinguebantur. Plura istiusmodi testimonia cuiuis nouum testamentum legenti obuia sunt. Nos illud tantum ex Apoc. V, 8. addimus, vbi ecclesia in cælo & in terra simul repræsentatur, tamquam preces ac hymnos *CHRISTO* offerens: *Quum accepisset librum, quatuor illa animalia, & viginti quatuor illi seniores prociderunt in conspectu AGNI, habentes singuli citharas, & phialas aureas, plenas suffituum, quæ sunt preces sanctorum. Et cecinerunt canticum nouum, dicentes: Dignus es, qui accipias librum & aperias eius sigilla: quoniam mactatus es, & redemisti nos Deo per sanguinem tuum ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione: & fecisti nos Deo nostro reges, & sacerdotes: & regnabimus in terra. Tum adspexi, & audiui in circuitu throni, & animalium & seniorum illorum, vocem angelorum multorum, & erat eorum numerus millies centena millia, & decies centena millia: dicentes voce magna: Dignus est AGNVS ille mactatus, qui accipiat potestatem, & diuitias, & sapientiam, & vires, & honorem, & gloriam, & benedictionem: sed & res omnes conditæ, quæ in cælo sunt, & quæ in terra, & sub terra, & in mari, & quæ in eis sunt omnia audiui dicentes: Ei, qui insidet throno & Agno benedictio, & honor, & gloria, & robur in secula seculorum;*

§. II.

Testimonia de adoratione Christi ex sæculo secundo.

Spectavimvs heic exemplar adorationis *CHRISTI*, vt cœptæ ac institutæ per praxin ecclesiæ in sæculo primo. Eodem modo eam continuatam deprehendemus in sæculis proxime subsequentibus. Nam plinivs, qui sæculo secundo ineunte vixit, & tamquam præses sub *Traiano* imperatore confessiones accepit quorumdam, qui a religione christiana defecerant, ait [a]: *Adfirmabant, quod essent soliti stato die ante lucem con-*

(a) Plin. lib. X. ep. XCVII.

venire, carmenque CHRISTO QVASI DEO, dicere secum inuicem. Quæ verba manifesto indicant, quod *CHRISTVM* die dominica religiose adorauerint. Non multo post POLYCARPVS vixit, qui [*b*] Deum patrem & filium in precibus suis ad gratiam ac benedictionem hominibus obtinendam coniungit. *Deus* inquit, *& pater domini nostri IESV, CHRISTI; & ipse sempiternus pontifex, Dei filius, CHRISTVS IESVS, ædificet nos in fide & veritate, & in omni mansuetudine, & sine iracundia, & in patientia, & longanimitate, & tolerantia, & castitate; & det nobis sortem & partem inter sanctos suos & nobis vobiscum, & omnibus, qui sunt sub cælo, qui credituri sunt in dominum nostrum IEsum Christum & in ipsius patrem.* Atque ita epistolam suam orditur: *Misericordia vobis & pax a Deo omnipotente & IESV CHRISTO, saluatore nostro, abundet.* Et quum ille ad sufferendam pro religione *CHRISTI* mortem staret, manibus post tergum positis ac reuinctis, antequam combureretur, ad Deum preces fundebat, concludens eas cum hac totius *TRINITATIS* doxologia [*c*]: *De omnibus laudo te, benedico te, glorifico te, cum sempiterno & cælesti IEsu Christo, dilecto tuo filio; cum quo tibi & spiritui sancto gloria, & nunc & in futura secula. Amen.* Quum mortuus esset POLYCARPVS, ecclesia *Smyrnensis* epistolam encyclicam ad reliquas ecclesias misit, vt de passione eius eas faceret certiores, in qua hanc dignam notatu rem narrat, quod simulac obiisset, *iudæi* suggesserint *Nicetæ*, *Herodis* patri, vt proconsulem adiret moneretque, ne cadauer *Polycarpi* donaret christianis, ne forte [*d*] relicto crucifixo hunc deinceps colere inciperent. *Stulti*, inquit epistola, *qui ignorarent, nos nec CHRISTVM vmquam posse relinquere, qui pro salute omnium, quotquot ex genere humano salui futuri sunt, mortem pertulerit, nec alium quemquam colere. Illum enim vtpote filium Dei ado-*

(*b*) Polycarp. epist. ad Philipp. n. XII. (apud Coteler. patr. apostol. tom. II. p. 189.)

(*c*) Martyr. Polycarpi ap. Coteler. ibid. p. 199. Διὰ τοῦτο καὶ περὶ πάντων αἰνῶ σε, εὐλογῶ σε, δοξάζω σε, σὺν τῷ αἰωνίῳ καὶ ἐπουρανίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ, ἀγαπητῷ σου παιδί, μεθ' οὗ σοι καὶ πνεύματι ἁγίῳ ἡ δόξα, καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς μέλλοντας αἰῶνας· ἀμήν.

(*d*) Smyrn. eccles. epist. ap. Euseb. lib. IV. c. XV. & ap. Coteler. l. c. p. 200. Μὴ, φησὶν, ἀφέντες τὸν ἐσταυρωμένον, τοῦτον ἄρξωνται σέβεσθαι· — ἀγνοοῦντες, ὅτι οὔτε τὸν Χριστόν ποτε καταλιπεῖν δυνησόμεθα, τὸν ὑπὲρ τῆς τοῦ παντὸς κόσμου τῶν σωζο-

ramus:

ramus: Martyres vero, tamquam discipulos & imitatores domini, merito amore prosequimur, ob eximiam ipsorum beneuolentiam, quam erga regem ac magistrum suum declararunt. Quorum nos quoque consortes ac condiscipulos fieri omnibus modis optamus. Hoc testimonium omni exceptione maius est, quo tam *CHRISTI*, tamquam filii Dei, adoratio probari, quam nullum martyrem vel alium quemcumque sanctum hisce diebus religiose cultum esse, demonstrari potest. Non longo post tempore vixit IVSTINVS MARTYR, qui in *secunda apologia* sua ad refellendam & retorquendam atheismi incusationem, qua christianos onerabant ethnici, exprobantes illis, quod cultum Dei abiecissent, respondet: *Profitemur quidem, nos talium, qui habentur, deorum esse expertes & atheos: sed non verissimi illius Dei* [*e*], *patris videlicet iustitiae & castitatis, & virtutum aliarum & ab omni vitiositatis mixtione & labe alieni, expertes. --Verum hunc ipsum, & qui ab eo venit, atque ista nos & aliorum obsequentium exaequatorumque (ad voluntatem eius) bonorum angelorum exercitum docuit, FILIVM & spiritum propheticum, colimus & adoramus, cum ratione & veritate venerantes, atque vnicuique discere atque nosse volenti, pro eo atque edocti sumus, candide haec tradentes.* BELLARMINVS [*f*] hunc locum ad probandum cultum angelorum admodum dolose citat: Quasi

μένων σωτηρίας παθόντα, ἄμωμον ὑπὲρ ἁμαρτωλῶν, οὔτε ἕτερόν τινα σέβεσθαι· τοῦτον γὰρ, υἱὸν ὄντα τοῦ θεοῦ, προσκυνοῦμεν· τοὺς δὲ μάρτυρας, ὡς μαθητὰς καὶ μιμητὰς κυρίου, ἀγαπῶμεν ἀξίως, ἕνεκα εὐνοίας ἀνυπερβλήτου τῆς εἰς τὸν ἴδιον βασιλέα καὶ διδάσκαλον· ὧν γένοιτο καὶ ἡμᾶς συγκοινωνούς τε καὶ συμμαθητὰς γενέσθαι.

(*e*) Iustin. apol. II. p. 56. καὶ ὁμολογοῦμεν τῶν τοιούτων νομιζομένων θεῶν ἄθεοι εἶναι, ἀλλ' οὐχὶ τοῦ ἀληθεστάτου, καὶ πατρὸς δικαιοσύνης καὶ σωφροσύνης, καὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν, ἀνεπιμίκτου τε κακίας θεοῦ· ἀλλ' ἐκεῖνόν τε καὶ τὸν παρ' αὐτοῦ υἱὸν ἐλθόντα καὶ διδάξαντα ἡμᾶς ταῦτα, καὶ τὸν τῶν ἄλλων ἑπομένων καὶ ἐξομοιουμένων ἀγαθῶν ἀγγέλων στρατὸν, πνεῦμά τε τὸ προφητικὸν σεβόμεθα καὶ προσκυνοῦμεν, λόγῳ καὶ ἀληθείᾳ τιμῶντες, καὶ παντὶ βουλομένῳ μαθεῖν, ὡς ἐδιδάχθημεν, ἀφθόνως παραδιδόντες.

(*f*) Bellarmin. de beatitud. sanct. lib. I. c. XIII. (tom. II. p. 289. a. edit. Colon. MDXV.) Argumentum quartum (vt videlicet probet auctor, cultum aliquem minorem diuino & maiorem ciuili & mere humano sacris rebus, sanctis angelis & hominibus deberi) sumitur ex confessione patrum, qui a temporibus apostolorum, vsque ad nostra tempora floruerunt. Iustinus in 2 apol. p. 2. loquens nomine omnium christianorum, & fidem totius ecclesiae explicans: *Sed*, inquit, *& illum* (Deum patrem) *& eius filium, qui venit, nosque haec docuit & aliorum sequentium, similiumque bonorum angelorum exercitus, & spiritum propheticum colimus atque adoramus,*

IVSTINVS dixiſſet, quod patrem, filium, angelos & ſpiritum ſanctum colerent; quum tamen de angelorum cultu dicat nihil, ſed quod angeli a filio doceantur, & quod *FILIVS* vna cum patre & ſpiritu ſancto a chriſtianis adoretur. Quod ipſe in modo memorata apologia [g] repetit, quando eidem reſpondens obiectioni, demonſtrare poſſe chriſtianos dicit, quod vti Deum, omnium rerum conditorem, colant, ita æqua cum ratione ſecundo loco IEſum Chriſtum, & ſpiritum propheticum tertio ordine venerentur & colant, IEſum Chriſtum veri ac ſingularis Dei filium eſſe edocti. Et quum porro in hoc inſaniam illis obiicerent ethnici, ſecundas poſt incommutabilem ac ſempiternum Deum & parentem omnium homini crucifixo deferre, reſpondebat ille, myſterium & arcanum huius rei eos ignorare. Quod ipſum oſtendit, quod vbi Chriſtum coluerunt, ipſum tamquam verum filium Dei, & non vt creaturam, coluerint. Hinc aliquanto poſt [h] imperatoribus dicit, quod chriſtiani ſolum Deum adorent. Adeoque praxi ſua veram ipſius ſe credere diuinitatem oſtendebant; ſiquidem eum adorabant ex hac ſolum ratione & fundamento, quod eſſet verus Deus, non merus homo. Quod ſi feciſſent alia quacumque inducti ratione, grandis idololatria ex ſua ipſorum fuiſſet confeſſione. Quod vtinam digne conſiderent illi, qui hodie contra diuinitatem Chriſti ſcribunt, & omnes trium priorum ſæculorum patres idem ſecum ſenſiſſe abſurde dictitant. Hoc ipſum enim craſſiſſimæ idololatriæ reos illos facit, & abſurdiſſimæ contradictioni implicat; dum ſe non niſi ſolum Deum colere

---

verboque & re, ſeu veritate veneramur, idque omnibus, qui diſcere volunt, vt docti inſtitutique ſumus, copioſe tradimus.

(g) Iuſtin. apol. II. p. 60. Τὸν δημιουργὸν -- καὶ Ἰησοῦν Χριστὸν υἱὸν αὐτοῦ τοῦ ὄντως Θεοῦ μαθόντες, καὶ ἐν δευτέρᾳ χώρᾳ ἔχοντες, πνεῦμά τε προφητικὸν ἐν τρίτῃ τάξει, ὅτι μετὰ λόγου τιμῶμεν ἀποδείξομεν· Ἐνταῦθα γὰρ μανίαν ἡμῶν καταφαίνονται, δευτέραν χώραν μετὰ τὸν ἄτρεπτον καὶ ἀεὶ ὄντα Θεὸν, καὶ γεννήτορα τῶν ἁπάντων, ἀνθρώπῳ σταυρωθέντι διδόναι ἡμᾶς λέγοντες· ἀγνοοῦντες τὸ ἐν τούτῳ μυστήριον.
It. dialog. cum Tryph. p. 302. b. Deum fortem & adorandum eum vocat. Δαβὶδ. Θεὸν ἰσχυρὸν καὶ προσκυνητὸν, Χριστὸν ὄντα ἐδήλωσε.

(h) Ibid. p. 64. Θεὸν μὲν μόνον προσκυνοῦμεν, ὑμῖν δὲ πρὸς τὰ ἄλλα χαίροντες ὑπηρετοῦμεν, βασιλεῖς καὶ ἄρχοντας ἀνθρώπων ὁμολογοῦντες. Nos ſolum Deum adoramus, & vobis in rebus aliis læti inſeruimus: imperatores ac principes hominum eſſe profitentes.

dixe

ixerunt, & nihilo tamen secius diuinum honorem exhibuerunt ei, quem (si hodierni isti scriptores vera narrant) non verum natura Deum, sed rem creatam tantum esse, crediderunt.

SED pergimus in disquisitione nostra, quod ad obiectum :ultus eorum in praxi attinet. ATHENAGORAS ad atheismi ɔbiectationem eodem modo, quo ante ipsum IVSTINVS MARTYR, respondet. *Nequaquam*, inquit [*i*], *nos sumus athei, qui vniuersitatis huius opificem simulque eius VERBVM vt verum Deum veneramur.* Alii obiectioni, quod hominem cruci adfixum colerent christiani, respondet MINVCIVS FELIX [*k*], *Quod religioni nostræ*, inquiens, *hominem noxium & crucem eius adscribitis, longe de vicinia veritatis erratis, qui putatis, Deum credi aut meruisse noxium, aut potuisse terrenum. Næ ille miserabilis, cuius in homine mortali spes omnis innititur, totum enim eius auxilium cum exstincto homine finitur.*

CIRCA hanc tempestatem vixit LVCIANVS ethnicus, qui in dialogo quodam suo cultus christiani facit mentionem. Introducens enim christianum, instituentem catechumenum [*l*], catechumenum repræsentat ita ex præceptore suo quærentem: *Per quemnam iurabo?* Cui is, qui christianum agit, respondet: *Per Deum alte regnantem, magnum, immortalem, cælestem, filium patris, spiritum ex patre procedentem, vnum ex tribus, & ex vno tria. Hæc tu Iouem puta, hunc existima Deum.* Quæ verba manifesto indicant, ex christianorum institutis didicisse LVCIANVM, quod *PATER*, *FILIVS* & *SPIRITVS SANCTVS* religiosi cultus eorum obiectum sint. Et alio loco crucifixi impostoris, vti [*m*]

(*i*) Athenag. legat. pro christianis, bibl. patr. græc. latin. tom. I. p. 76. d. οὐκ ἐσμὲν ἄθεοι, θεὸν ἄγοντες τὸν ποιητὴν τοῦδε τοῦ παντὸς, καὶ τὸν παρ' αὐτοῦ λόγον.

(*k*) Minuc. Felix. dialog. p. 88. (cap. XXIX. 2. p. 121. edit. Halens. MDCXCIX. 8uo.)

(*l*) Lucian. Philopatr. prope finem. (tom. IV. p. 450. edit. Basil. MDCXIX. 8uo.) καὶ τίνα ἐπομόσομαί γε; ὑψιμέδοντα θεὸν, μέγαν, ἄμβροτον, οὐρανίωνα, υἱὸν πατρὸς, πνεῦμα ἐκ πατρὸς ἐκπορευόμενον, ἓν ἐκ τριῶν, καὶ ἐξ ἑνὸς τρία· ταῦτα νόμιζε Ζῆνα, τόνδ' ἡγοῦ θεόν.

(*m*) Lucian. de morte pergrini ibid. p. 277. ἐπειδὰν ἅπαξ παραβάντες, θεοὺς μὲν ἑλληνικοὺς ἀπαρνήσωνται, τὸν δ' ἀνεσκολοπισμένον ἐκεῖνον σοφιστὴν αὐτῶν προσκυνῶσι, καὶ κατὰ τοὺς ἐκείνου νόμους βιῶσι. Posteaquam semel a nobis desciuerunt, Græcorum deos constanter abnegant, solum autem *crucifixum* illum *impostorem adorantes*, secundum illius leges viuendi rationem instituunt.

sempiterna laude ac gloria dignissimum seruatorem nostrum impie vocat, adorationem illis obiectat.

NON multo post IRENAEVS de miraculis loquens, quae ecclesia ipsius aetate, speciatim in eiectione daemonum, patrarit, ait [n]: *Non inuocationibus angelicis facit, nec incantationibus, nec aliqua praua curiositate, sed munde & pure & manifeste orationes dirigens ad dominum, qui omnia fecit, & nomen domini nostri IESV CHRISTI invocans, virtutes secundum vtilitates hominum, sed non ad seductionem, perficit.* Rem ita se habuisse, porro ex quibusdam precationum, in ecclesia tunc temporis pro energumenis publice vsitatarum, formulis apparet, quarum vna auctori *constitutionum* [*] memoratur, personaliter ad Christum, sub appellatione vnigeniti Dei, qui fortem, hoc est, diabolum ligarit, directa: quam precationem heic interponere nihil attinet, quia postea in *missa catechumenorum* [†] lector eam inueniet.

EADEM tempestate cum IRENAEO THEOPHILVS ecclesiae *Antiochenae* episcopus vixit, qui licet non expressam cultus *CHRISTO* exhibiti mentionem faciat, tamen *Deum & ex Deo progenitum* ipsum [o] vocat, mundumque per eum factum esse, dicit. Quando enim pater dixit: *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram*; haec eum verba ad neminem alium [p], nisi ad sermonem suum sapientiamque, hoc est, ad filium & spiritum sanctum direxisse, monet. Quos expresso nomine *TRINITATIS* [q] in diuinitate appellat; & alibi Deum adorandum esse, ait, neminemque praeter eum [r], qui vere & verus

(n) Iren. lib. II. c. LVII.

(*) Constit. lib. VIII. c. VII. tot.

(†) Libr. XIV. cap. V. §. VII.

(o) Theoph. ad Autolyc. lib. II. p. 130. edit. Oxon. MDCLXXXIV. 8uo. (p. 100. c. ad calc. Iustin. Mart. Paris. MDCXXXVI.) Θεὸς ὢν ὁ λόγος καὶ ἐκ Θεοῦ πεφυκώς.

(p) Ibid. lib. II. p. 114. (p. 96. d. edit. Paris.) ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν· οὐκ ἄλλῳ δέ τινι εἴρηκε, ποιήσωμεν, ἀλλ' ἢ τῷ ἑαυτοῦ λόγῳ καὶ τῇ ἑαυτοῦ σοφίᾳ.

(q) Ibid. lib. II. p. 106. (p. 94. d.) Τύποι εἰσὶν τῆς τριάδος τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ λόγου αὐτοῦ, καὶ τῆς σοφίας αὐτοῦ.

(r) Ibid. lib. I. p. 30. Τοιγαροῦν μᾶλλον τιμήσω τὸν βασιλέα, οὐ προσκυνῶν αὐτῷ, ἀλλὰ εὐχόμενος ὑπὲρ αὐτοῦ· Θεῷ δὲ τῷ ὄντως Θεῷ καὶ ἀληθεῖ προσκυνῶ, εἰδὼς ὅτι ὁ βασιλεὺς ὑπὲρ αὐτοῦ γέγονεν· ἐρεῖς οὖν μοι· Διὰ τί οὐ προσκυνεῖς τὸν βασιλέα; ὅς οὐκ εἰς τὸ προσκυνεῖν γέγονεν, ἀλλὰ εἰς τὸ τιμᾶσθαι τῇ νομίμῳ τιμῇ· Θεὸς γὰρ οὐκ ἔστιν,

est

: Deus, constituens imperatorem, qui honorari quidem, non tem adorari possit, quia sit merus homo non Deus. Ex quis omnibus facile ad concludendum est, quod THEOPHILVS : IRISTVM tamquam viuum & verum Deum diuino cultu ad-iendum esse, iudicarit, & quod adeo idololatria dicenda fot, CHRISTO diuinum cultum exhibere, ex vlla alia ratione, am quod verus Deus æque ac homo sit.

EADEM ætate illustris huius praxeos testis est CLEMENS EXANDRINVS. Nam in *cohortatione* sua *ad gentes Deum viuum* m vocat, qui colatur & adoretur. *Crede*, inquit, *homo*, *homi & Deo. Crede homo DEO VIVENTI* [s], *qui passus est & adour.* Sub finem libri sui, qui inscriptus est *pædagogus*, preces is ad filium vna cum patre dirigit, his verbis : *Sis propitius s, o pædagoge, pueris, pater, auriga Israel, fili & pater, vnum am-* [t], *domine.* Et in ipsa libri conclusione hanc habet doxogiam ad totam *TRINITATEM* : *Gratias agamus* [u], *& gratias ntes laudemus vnum patrem & filium, filium & patrem, pædagogum magistrum filium, vna cum sancto spiritu, qui vnus est omnia, in quo nia, per quem omnia sunt vnum, per quem est æternitas, cuius memsumus omnes, cuius sunt gloria & sæcula, qui est vndiquaque bonus, liquaque pulcher, vndiquaque sapiens, vndiquaque iustus : cui gloria ic & in sæcula sæculorum. Amen.*

ἀλλὰ ἄνθρωπος ὑπὸ θεοῦ τεταγμένος, οὐκ εἰς τὸ προσκυνεῖσθαι, ἀλλὰ εἰς τὸ δικαίως κρίνειν. Quæ quum ita sint, magis honorabo regem siue cæsarem, non tamen eum adorabo, verum pro eo orabo. Deum, qui vere & verus est Deus, adorabo, sciens, cæsarem ab ipso esse ordinatum. Dicas ergo: Quare regem siue cæsarem adorare recusas? Quia non ad id institutus est, vt adoretur, sed vt legitimo, qui ipsi congruit, honoretur honore. Rex enim, siue cæsar, Deus non est, sed meminerit se esse hominem a Deo in hanc dignitatem promotum, non vt adoretur, sed vt iuste, quemadmodum iustitia exigit, iudicet.

s) Clem. en. Cohort. ad gent. p. 84. edit. Oxon. Πίστευσον ἄνθρωπε ἀνθρώπῳ καὶ θεῷ· πίστευσον, ἄνθρωπε τῷ παθόντι, καὶ προσκυνουμένῳ θεῷ ζῶντι.

t) Clem. Alex. pædag. lib. III. c. XII. p. 311. edit. cit. Ἵλαθι τοῖς σοῖς, παιδαγωγὲ, παιδίοις πατὴρ, ἡνίοχε Ἰσραὴλ, υἱὲ καὶ πατὴρ, ἓν ἄμφω, κύριε.

u) Ibid. pag. ead. εὐχαριστοῦντας αἰνεῖν, αἰνοῦντας εὐχαριστεῖν τῷ μόνῳ πατρὶ καὶ υἱῷ, υἱῷ καὶ πατρὶ, παιδαγωγῷ καὶ διδασκάλῳ υἱῷ, σὺν καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι· πάντα τῷ ἑνὶ ἐν ᾧ τὰ πάντα· δι' ὃν τὰ πάντα ἕν· δι' ὃν τὸ ἀεί· οὗ μέλη πάντες· οὗ δόξα, αἰῶνες· πάντα τῷ ἀγαθῷ, πάντα τῷ καλῷ, πάντα τῷ σοφῷ· τῷ δικαίῳ τὰ πάντα· ᾧ ἡ δόξα καὶ νῦν, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν.

CLE-

CLEMENTI σύγχρονος fuit ATHENOGENES martyr, qui circa ann. CXCVI. igne martyrium obiit. Sacrum hymnum in gloriam spiritus sancti composuisse dicitur BASILIO [x]. Vnde colligere nobis licebit, eumdem idem pro *CHRISTO* tanquam filio Dei fecisse. CAVEVS [y] vir eruditus in leuem quemdam errorem per ea, quae dicit BASILIVS, inductus, ATHENOGENEM statuit scripsisse duos illos antiquos hymnos, quorum alterum *hymnum matutinum*, alterum *hymnum vespertinum* vocant, & quos lector infra [*] sub titulis magnae doxologiae, *Gloria in excelsis Deo*, &c. & *hymni lucernalis* fusius recitatos inueniet. Sed vero planum e BASILIO est, hymnum ATHENOGENIS ab his fuisse diuersum. Hymni enim matutini nulla facta mentione, ignorare se dicit BASILIVS, qui vespertini hymni auctor fuerit. Verumtamen hymnus erat antiqui vsus in ecclesia, proxime ad *CHRISTVM* directus, & hanc totius *TRINITATIS* doxologiam complexus, αἰνοῦμεν πατέρα, καὶ υἱόν, καὶ ἅγιον πνεῦμα Θεοῦ, *Laudamus patrem & filium & spiritum sanctum Dei.*

Vid. Stromat. lib. VII. c. VII. p. 851. Σέβειν δὲ δεῖν ἐγκελευόμεθα καὶ τιμᾶν τὸν αὐτόν, καὶ λόγον σωτῆρά τε αὐτὸν καὶ ἡγεμόνα εἶναι πεισθέντες, καὶ δι' αὐτοῦ πατέρα κ.τ.λ. Iubemus autem colere & honorare eumdem, quem & verbum esse & seruatorem atque ducem, habemus persuasum, & per ipsum patrem, cetera.

(x) Basil. de spirit. sanct. c. XXIX. tom. II. p. 359. d. Ὅστις μὲν ὁ πατὴρ τῶν ῥημάτων ἐκείνων τῆς ἐπιλυχνίου εὐχαριστίας, εἰπεῖν οὐκ ἔχομεν· ὁ μέντοι λαὸς ἀρχαίαν ἀφίησι τὴν φωνήν, καὶ οὐδενὶ πώποτε ἀσεβεῖν ἐνομίσθησαν οἱ λέγοντες· αἰνοῦμεν πατέρα, καὶ υἱόν, καὶ ἅγιον πνεῦμα Θεοῦ· εἰ δέ τις καὶ τὸν ὕμνον Ἀθηνογένους ἔγνω, ὃν ὥσπερ τι ἄλλο ἐξιτήριον τοῖς συνοῦσιν αὐτῷ καταλέλοιπεν, ὁρμῶν ἤδη πρὸς τὴν διὰ πυρὸς τελείωσιν, οἶδε καὶ τὴν τῶν μαρτύρων γνώμην, ὅπως εἶχον περὶ τοῦ πνεύματος. Quis fuerit auctor illorum verborum, quae dicuntur in gratiarum actione ad lucernas, dicere non possumus. Populus tamen antiquam profert vocem, neque cuiquam visi sunt impietatem committere, qui dicunt, Laudamus patrem, & filium & spiritum sanctum Dei. Quod si quis etiam nouit Athenogenis hymnum, quem tamquam aliud aliquod valedictionis munus discipulis suis reliquit, festinans iam ad consummationem, quae fit per ignem, is nouit & martyrum sententiam de spiritu.

(y) Cau. histor. litter. vol. I. p. 60. edit. Lond. (p. 44. edit. Geneu.) Athenogenes, martyr celeberrimus, Clementi Alexandrino σύγχρονος fuisse & igne martyrium obiisse videtur. Scripsit *hymnum matutinum*, qui sic incipit Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, & *hymnum vespertinum* incipientem, Φῶς ἱλαρὸν ἁγίας δόξης, quem ad martyrium festinantem tamquam valedictionis munus discipulis suis reliquisse eum tradit sanctus Basilius de spir. S. c. XXIX.

(*) Vid. cap. X. §. IX. & cap. XI. §. V.

Quem

Quem hymnum ſanctus BASILIVS, vti nos heic facimus, vrget tamquam teſtimonium a teſtimonio ATHENOGENIS diſtinctum, & tamquam exemplum aliud praxeos eccleſiæ in exhibendo diuino honore ac cultu non ſolum patri, ſed filio etiam & ſpiritui ſancto.

CIRCA idem tempus ANDRONICVS martyr ſupplicium pro religione *CHRISTI* ſubiit, cuius in paſſionis actis a *Romano* præſide ei obiectum [z] fuiſſe legitur, quod *CHRISTVS*, quem inuocet & colat, homo fuerit, ſub cuſtodia *Pontii Pilati* punitus, & quod eius exſtent acta paſſionis. Cultus chriſtianorum religioſus, quem *CHRISTO* præſtabant, tam bene notus gentilibus erat, vt quacunque occaſione eum illis obiectarent. Eorumque reſponſum idem ſemper erat, quod ipſum quidem colerent, non autem vt merum hominem, ſed vt Deum, & verum Dei filium eiusdemque cum patre eſſentiæ. Quæ reſponſio eſt, quam TERTVLLIANVS, vltimus ſæculi ſecundi ſcriptor, ad hanc dedit obiectionem. Quum enim obiicerent gentiles [a], quod chriſtiani cultores hominis eſſent, quem vulgus ſciret, vt aliquem hominum, qualem *iudæi* iudicauiſſent: Ad hoc ille reſpondebat [b] non negando, illius ſe eſſe cultores, ſed rationes & fundamentum huius cultus explanando, quod ipſum agroſcerent verum ac naturalem filium Dei ex ſpirituali generatione, & idcirco filium Dei & Deum dictum, quod vnius eiusdemque eſſet eſſentiæ. Nam & Deum ſpiritum: & filium ſpiritum de ſpiritu, & de Deo Deum, vt lumen de lumine accenſum. Ita eum de Deo profectum, vt Deus ſit & Dei filius & vnus ambo. Alio loco fœminis chriſtianis diſſuadens, ne infidelibus nubant, inter alia argumenta & hoc vtitur [c], quod in iſtiusmodi fa-

(z) Acta Andronici ap. Baron. ad an. CCXC. n. XXVI. Non ſcis, quem inuocas Chriſtum, hominem quemdam factum, ſub cuſtodia Pontii Pilati punitum; cuius exſtant acta paſſionis.

(a) Tertull. apologet. c. XXI. Sed & vulgus iam ſcit Chriſtum, vt aliquem hominum, qualem iudæi indicauerunt, quo facilius quis nos hominis cultores exiſtimauerit.

(b) Ibid. Hunc ex Deo prolatum dicimus, & prolatione generatum, & idcirco filium Dei & Deum dictum ex vnitate ſubſtantiæ: nam & Deus ſpiritus - - Item, de ſpiritu ſpiritus & de Deo Deus, vt lumen de lumine accenſum, - - ita quod de Deo profectum eſt, Deus eſt & Dei filius, & vnus ambo.

(c) Tertull. ad vxor. lib. II. c. VI. Quid maritus ſuus illi, vel marito quid illa

milia nulla possit esse Dei mentio, nulla Christi inuocatio, nulla fomenta fidei ex lectione scripturarum. Eodem tempore, hominem christianum non alium nisi Deum æternum [*d*], Deum verum, Deum viuum inuocare posse, monet: Non posse se ea, quæ precibus expeti soleant, ab alio orare, quam a quo se sciat consequuturum, & qui solus ea præstare valeat. Iam vero absurda & ridicula argumentandi ratio gentilibus fuisset, si christiani *CHRISTVM* non credidissent esse æternum, viuum ac verum Deum. Argumenta eorum facile retorqueri & contradictionis insimulari potuissent; & ipsi sua ipsorum se condemnassent praxi, si, dum contra gentilium idola disputassent, ex hoc quidem capite, quod nullus præter æternum, viuum ac verum Deum adorandus sit, ipsi aliquem adorassent, hoc diuinitatis charactere destitutum. Quare concludere nos oportet, quod, vti ex antecedentibus testimoniis manifestum est, christianos in hoc sæculo *CHRISTVM* diuino cultu esse veneratos, ita hoc fecerint ex eo solum supposito, quod sit æternus, viuus, ac verus Deus, & æternus æterni patris filius; & quod, licet ambo inter se differant, quatenus patrem & filium distinctos esse necesse est, tamen non nisi vnus creator sint & vnus Deus.

§. III.

Testimonia de adoratione Christi ex sæculo tertio.

PERVENIMVS ad sæculum tertium, vbi primo loco illustre adorationis *CHRISTI*, tamquam *DEI*, testimonium habemus in fragmentis CAII, presbyteri *Romani*, ab EVSEBIO conseruatis, ex libro illius *labyrintho* dicto, & contra *Artemonem*, ex primis aliquem, qui seruatoris nostri diuinitatem impugnarunt, scripto. Heic, inter alia multa, istius hæresis ostendens nouitatem, psalmos ac hymnos [*e*] fratrum iam pridem a fide-

cantabit? Audiat sane, audiat aliquid de cœna, de taberna, de gehenna. Quæ Dei mentio? *quæ Christi inuocatio?* vbi fomenta fidei de scripturarum interlectione?

(*d*) Id. apol. c. XXX. Nos pro salute imperatoris Deum inuocamus æternum; Deum verum, Deum viuum, quem & ipsi imperatores propitium sibi præter cæteros malunt. - - Hæc ab alio orare non possum, quam a quo me scio consequuturum, quoniam & ipse est, qui solus præstat, & ego sum cui impetrare debetur.

(*e*) Euseb. l. b. V. c. XXVIII. *ψαλμοὶ δὲ ὅσοι καὶ ᾠδαὶ ἀδελφῶν ἀπαρχῆς ὑπὸ πιστῶν γραφεῖσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ τὸν χριστὸν ὑμνοῦσι θεολογοῦντες.*

libus

libus conscriptos esse dicit, qui *CHRISTVM* verbum Dei concelebrent, diuinitatem ei tribuendo. Istiusmodi autem hymnos in cultu ecclesiæ publico cantatos fuisse, ex alio loco, apud eumdem EVSEBIVM, qui ex concilio *Antiocheno* contra *Paulum Samosatensem*, episcopum hæreticum *Antiochenum*, circa hoc sæculum medium celebrato, desumtus est, condiscimus. Ibi enim accusatur *Paulus*, quod psalmos, in honorem domini *IESV CHRISTI* in ecclesia cani solitos, [*f*] quasi nouellos & a recentioribus hominibus compositos, aboleuerit, mulieres autem magno paschatis die in media ecclesia psalmos quosdam canere ad sui ipsius laudem instituerit; & quod ibi inter alia, is qui *IESVM CHRISTVM* e terra ortum fuisse dixerit, quum coram populo tanquam angelus de cœlo delapsus deprædicaretur, id non tantum non prohibuerit, sed interfuerit ipse, quum talia dicerentur. Quod quidem, vt sancti isti patres obseruant, audientibus horrorem merito incussit. Et propter procacem istam diuinitatis Christi impugnationem hæreticus ille episcopus anathemate perculsus & officio exutus fuit.

1. PAVLLO ante hoc tempus NEPOS quidam, episcopus *Aegypti*, psalmos ac hymnos in vsum ecclesiæ composuit, quos laudat DIONYSIVS [*g*], episcopus *Alexandrinus*, vt quibus plerique ex fratribus magnopere delectentur. Probabiliter de istorum hymnorum fuerunt numero, quos *Paulus Samosatensis* tamquam a recentioribus auctoribus compositos abrogauit, tametsi hymni eiusdem generis a primis inde ecclesiæ iactis fundamentis in vsu fuerunt. DIONYSIVS ille ALEXANDRINVS de illis erat, qui PAVLI SAMOSATENSIS praxi per litteras se opponebant, etiamsi in conci-

(*f*) Concil. Antioch. epist. synodic. ap. Euseb. lib. VII. c. XXX. ψαλμοὺς δὲ τοὺς μὲν εἰς τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν παύσας, ὡς δὴ νεωτέρους καὶ νεωτέρων ἀνδρῶν συγγράμματα, εἰς ἑαυτὸν δὲ ἐν μέσῃ τῇ ἐκκλησίᾳ τῇ μεγάλῃ τοῦ πάσχα ἡμέρᾳ ψαλμῳδεῖν γυναῖκας παρασκευάζων, ὧν καὶ ἀκούσας ἄν τις φρίξειεν. κ. τ. λ.

(*g*) Dionys. de promiss. ap. Euseb. lib. VII. c. XXIV. ἐν ἄλλοις μὲν πολλοῖς ἀποδέχομαι καὶ ἀγαπῶ Νέπωτα, τῆς τε πίστεως καὶ τῆς φιλοπονίας καὶ τῆς ἐν ταῖς γραφαῖς διατριβῆς· καὶ τῆς πολλῆς ψαλμῳδίας, ᾗ μέχρι νῦν πολλοὶ τῶν ἀδελφῶν εὐθυμοῦνται. In plurimis quidem aliis rebus laudo Nepotem ac diligo, cum propter fidem, tum ob diligentiam & studium scripturarum; postremo *ob psalmorum cantus* multiplices, quibus plerique ex fratribus etiamnum magnopere delectantur.

lio præsens ipse non adesset; & a BASILIO [*b*] laudatur, vt qui semper hac δοξολογίας formula vsus sit: *Deo patri & filio domino nostro IESV CHRISTO cum sancto spiritu gloria & imperium in secula seculorum. Amen.*

FIRMIORA testimonia ex operibus ORIGENIS, ineunte hoc sæculo, habemus. Libro quinto contra CELSVM docet, non posse christianos salno officio suo adorare angelos, aut diuinis honoribus colere, colere autem ipsos & adorare filium Dei. *Omnia* [*i*] *vota*, inquit, *omnes interpellationes, deprecationes & gratiarum actiones destinandæ sunt ad Deum, rerum omnium dominum, per maiorem omnibus angelis summum pontificem, viuum verbum & Deum. Verbum illud deprecaturi sumus, interpellabimus, & ei gratias agemus, preces etiam offeremus, modo intelligamus, quomodo hæc accipiantur vel abusiue vel proprie.* Sensus est, cultum & honorem omnem, qui filio Dei, quatenus filio, deferatur, ad patrem redundare, in ipsumque vt πηγὴν θεότητος, *fontem diuinitatis*, vltimo referri. Quemadmodum BVLLVS [*k*] scite hunc locum interpretatur, & ab iniustis HVETII exceptionibus vindicat. Ita ORIGENES alio loco copiosius cultum *CHRISTI* adstruit aduersus communem obiectionem, a CELSO renouatam, quod videlicet christiani aliquem recens exortum colerent. Obiectionem, quanta potuerat vi ac arte, ita formarat CELSVS [*l*]: *Si nullum alium ipsi* (christiani) *præter vnum Deum*

(*b*) Basil. de spirit. s. c. XXIX. τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ καὶ υἱῷ τῷ κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ, σὺν τῷ ἁγίῳ πνεύματι δόξα καὶ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.

(*i*) Origen. contr. Celsum, lib. V. p. 233. Πᾶσαν μὲν γὰρ δέησιν, καὶ προσευχὴν, καὶ ἔντευξιν, καὶ εὐχαριστίαν, ἀναπεμπτέον τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ, διὰ τοῦ ἐπὶ πάντων ἀγγέλων ἀρχιερέως, ἐμψύχου λόγου καὶ Θεοῦ· δεησόμεθα δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ λόγου, καὶ ἐντευξόμεθα αὐτῷ, καὶ προσευξόμεθα δὲ, ἐὰν δυνώμεθα κατακούειν τῆς περὶ προσευχῆς κυριολεξίας καὶ καταχρήσεως· ἀγγέλους γὰρ καλέσαι – οὐκ εὔλογον.

(*k*) Bull. defens. fid. Nicen. sect. II. c. IX. n. XV. p. 199. edit. Oxon. MDCLXXXV. 4to (p. 121. in operib. Lond. MDCCIII.) Multis in locis clare fatetur Origenes, ipsi (filio) propter inenarrabili præstantia præcellentem diuinitatem, quam cum patre communem habet, eumdem plane diuinum cultum, quem patri exhibemus, omnino deberi: hoc est, oportere nos mente ac conceptione nostra (qua sola proprie Deum colimus) easdem diuinæ naturæ perfectiones omnes filio adscribere, quas patri tribuimus. Sin filium intueamur relate, qua filius est, & ex Deo patre trahit originem; tum rursus certum est, cultum & venerationem omnem, quem ipsi deferimus, ad patrem redundare, in ipsumque, vt πηγὴν θεότητος, vltimo referri.

(*l*) Origen. contr. Cels. lib. VIII. p. 385. Celsi verba: Εἰ μὲν δὴ μηδένα ἄλλον ἐθε-

cole-

lerent, videri poterant merito alios contemnere : nunc quum recens ortum hunc immensis extollant honoribus ; credunt se nihil peccare in eum, quod ministro eius reuerenter seruiant. Cui obiectioni ORIGENES respondet, non dissimulando, vel negando, vel diminuendo cultum *CHRISTI*, sed eum ex istiusmodi rationibus & rincipiis adstruendo, vt ostendat, quod pater & filius vnus tanm Deus esse possit ; & quod cultus duarum personarum sub ac relatione & œconomia veri patris & filii, cultus duorum eorum esse nequeat. „Si *Celsus*, inquit, intellexisset illud: *Ego & pater vnum sumus* : & illud in precatione dictum a filio Dei ; *sicut ego & tu vnum sumus ;* non putasset, nos & alium colere præter Deum vniuersorum dominum. Ait enim : *Pater st in me, & ego in patre.* Quod si quis his motus verebitur, ne orte transfugiamus ad eos, qui negant, duas esse subsistentias patrem & filium : (*Sabellianos* intelligit) audiat illud: *Erat utem omnium credentium cor vnum, & anima vna ;* vt contempletur illud dictum : *Ego & pater vnum sumus.* Vnum igitur Deum, icut rationem reddidimus, patrem & filium colimus, contanterque stamus contra alios, & non recens exortum, quasi prius non fuerit, nimiis honoribus extollimus. Credimus enim eius verbis dicentis : *Antequam Abraham natus esset, ego sum,* temque, *Ego sum veritas* : nec est quisquam nostrum tam illiberali ingenio, vt opinetur, quod veritatis essentia non fuerit ante aduentus Christi tempora. Itaque religiose colimus patrem veritatis & veritatem filium, duos quidem subsistentia,

ράπευον ὅτι, πλὴν ἕνα θεὸν, ἦν ἄν τις αὐτοῖς ἴσως πρὸς τὰς ἄλλους ἀτενὴς (al. ἀγεννὴς) λόγος· νυνὶ δὲ τὸν ἔναγχος φανέντα τοῦτον ὑποθρησκεύουσι, καὶ ὅμως οὐδὲν πλημμελεῖν νομίζουσι περὶ τὸν θεὸν, εἰ καὶ ὑπηρέτης αὐτοῦ θεραπευθήσεσθαι. Responsio Origenis: λεκτέον δὲ καὶ πρὸς τοῦτο, ὅτι εἴπερ νενοήκει ὁ Κέλσος τὸ, ἐγὼ καὶ ὁ πατὴρ ἕν ἐσμεν· καὶ τὸ ἐν εὐχῇ εἰρημένον ὑπὸ τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ ἐν τῷ, ὡς ἐγὼ καὶ σὺ ἕν ἐσμεν· οὐκ ἂν ᾤετο, ἡμᾶς καὶ ἄλλον θεραπεύειν παρὰ τὸν ἐπὶ πᾶσι θεόν. Ὁ γὰρ πατὴρ, φησὶν, ἐν ἐμοὶ κἀγὼ ἐν τῷ πατρί· εἰ δέ τις ἐκ τούτων περισπασθήσεται, μή πῃ αὐτομολοῦμεν πρὸς τοὺς ἀναιροῦντας δύο εἶναι ὑποστάσεις πατέρα καὶ υἱόν· ἐπιστησάτω τῷ, Ἦν δὲ πάντων τῶν πιστευσάντων ἡ καρδία καὶ ψυχὴ μία, ἵνα θεωρήσῃ τὸ, ἐγὼ καὶ ὁ πατὴρ ἕν ἐσμεν· ἕνα οὖν θεὸν, ὡς ἀποδεδώκαμεν, τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν θεραπεύομεν· καὶ μένει ἡμῖν ὁ πρὸς τὰς ἄλλους ἀτενὴς λόγος, καὶ οὐ τὸν ἔναγχός γε φανέντα, ὡς πρότερον οὐκ ὄντα, ὑπερθρησκεύομεν· αὐτῷ γὰρ πειθόμεθα τῷ εἰπόντι, πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι ἐγώ εἰμι· καὶ λέγοντι, Ἐγώ εἰμι ἡ ἀλήθεια· καὶ οὐχ οὕτω τις ἡμῶν ἐστιν ἀνδράποδον, ὡς οἴεσθαι, ὅτι ἡ τῆς ἀληθείας οὐσία πρὸ τῶν χρόνων τῆς τοῦ χριστοῦ ἐπιφανείας οὐκ ἦν· θρησκεύομεν οὖν τὸν πατέρα τῆς ἀληθείας, καὶ τὸν υἱὸν

„vnum

„vnum vero concordia, consensu voluntatisque idemtitate; ad-
„eo, vt quicumque vidit filium, *qui est splendor gloriæ Dei, cha-*
„*racterque eius substantiæ*, viderit in ipso Deum, vt in imagine Dei.
„Opinatur *Celsus* nunc, Eo, quod vna cum Deo filium eius
„colamus, sequi, secundum nos quoque, non solum Deum, ve-
„rum etiam ministros eius colendos esse. Qui quidem si in-
„tellexisset veros ministros Dei post ipsius vnigenitum, *Gabrie-*
„*lem*, *Michaelem* reliquosque angelos & archangelos, eosque co-
„lendos contenderet; fortasse colendi significatum repurgan-
„tes & actiones colentium, dixissemus aliquid de hoc loco pro
„tantæ rei dignitate, proque captu nostræ intelligentiæ: nunc
„quando ministros coli postulat hos dæmones, qui adorantur
„a gentibus: non euincit, vt eos colamus, quos scriptura do-
„cet ministros esse illius mali principis huius sæculi, ad defecti-
„onem a Deo pertrahentis, quoscunque potest. Ergo, non
„vt ministros istos, qui a reliquis hominibus honorantur, de-
„trectamus venerari & colere (si enim persuasum haberemus,
„eos esse summi Dei ministros, numquam appellaremus eos
„dæmonia) sed vnum Deum & vnum eius filium ac verbum
„imaginemque, quantum possumus supplicationibus & hono-
„ribus veneramur, offerentes Deo, vniuersorum domino, pre-
„ces per suum vnigenitum, cui prius eas adhibemus, rogantes,

τὴν ἀλήθειαν (al. τῆς ἀληθείας) ὄντα δύο τῇ ὑποστάσει πράγματα, ἓν δὲ τῇ ὁμονοίᾳ καὶ τῇ συμφωνίᾳ καὶ τῇ ταυτότητι τοῦ βουλήματος· ὡς τὸν ἑωρακότα τὸν υἱὸν (ὄντα ἀπαύγασμα τῆς δόξης, καὶ χαρακτῆρα τῆς ὑποστάσεως τοῦ Θεοῦ) ἑωρακέναι ἐν αὐτῷ, ὄντι εἰκόνι τοῦ Θεοῦ, τὸν Θεόν· Εἶτ' οἴεται, ἐκ τοῦ θρησκεύειν ἡμᾶς μετὰ τοῦ θεοῦ τὸν υἱὸν αὐτοῦ, ἀκολουθεῖν (ἡμῖν) τὸ καθ' ἡμᾶς οὐ μόνον τὸν θεόν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὑπηρέτας αὐτοῦ θεραπεύεσθαι. Εἰ μὲν οὖν οὕτω τοὺς ἀληθῶς ὑπηρέτας τοῦ θεοῦ μετὰ τὸν μονογενῆ τοῦ θεοῦ, τὸν Γαβριὴλ, καὶ τὸν Μιχαὴλ, καὶ τοὺς λοιποὺς ἀγγέλους, καὶ ἀρχαγγέλους, καὶ τούτους ἔλεγε δεῖν θεραπεύεσθαι· ἴσως ἂν τὸ περὶ τοῦ θεραπεύειν αὐτοῦ σημαινόμενον ἐκκαθήραντες, καὶ τὰς τοῦ θεοῦ θεραπεύοντος πράξεις, εἴπομεν ἂν εἰς τὸν τόπον, ὡς περὶ τηλικούτων διαλεγόμενοι, ἅπερ ἐχωροῦμεν περὶ αὐτῶν νοῆσαι· νυνὶ δὲ ὑπηρέτας νομίζων τοὺς προσκυνουμένους ὑπὸ τῶν ἐθνῶν δαίμονας, οὐχ ὑπάγει ἡμᾶς ἀκολουθίᾳ τῇ περὶ τοῦ θεραπεύειν τοὺς τοιούτους, ὡς ὑπηρέτας τοῦ πονηροῦ ὁ λόγος ἐπιδείκνυσι, καὶ ἄρχοντος τοῦ αἰῶνος τούτου, ἀφιστάντος ἀπὸ τοῦ θεοῦ οὓς ἂν δύνηται· ὡς οὐχ ὑπηρέτας οὖν, οὓς οἱ λοιποὶ ἄνθρωποι σέβουσι, πάντας σέβειν, καὶ θεραπεύειν ἐκκλίνομεν· (οὐκ ἂν γὰρ ὑπηρέτας αὐτοὺς διδαχθέντες εἶναι τοῦ ἐπὶ πᾶσι θεοῦ, ἐλέγομεν εἶναι δαιμόνια) ἀλλὰ τὸν ἕνα θεὸν, καὶ τὸν ἕνα υἱὸν αὐτοῦ, καὶ λόγον, καὶ εἰκόνα, ταῖς κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν ἱκεσίαις καὶ ἀξιώσεσι σέβομεν, προσάγοντες τῷ θεῷ τῶν ὅλων τὰς εὐχὰς, διὰ τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ· ᾧ πρῶτον προσφέρομεν

„vt

„vt ipse, qui est propitiator pro peccatis nostris, dignetur tam-„quam pontifex preces nostras & sacrificia & intercessiones of-„ferre Deo optimo maximo. Itaque in Deo fides nostra con-„sistit, per confirmantem eam in nobis filium. Nec est, quod „*Celsus* nobis seditionem obiiciat propter filium: veneramur „enim patrem, eo quod admiramur eius filium, verbum & sa-„pientiam & virtutem & iustitiam, & quidquid didicimus esse „Dei filium a tali patre progenitum.„

HVNC locum longiorem interposuimus, non tantum, quia rem ipsam, qua de agimus, plenissime demonstrat, nempe, quod christiani diuino cultu ac honore filium venerati sint; sed quia etiam ostendit, ex quibus principiis ac rationibus id fecerint; quod videlicet esset verus Dei filius, & vnus cum patre Deus. Quamquam enim HVETIVS contra quædam huius loci verba excepit, tamquam quæ filio derogent; & recentiores *Ariani* ad gratificandum hæresi suæ illo abutuntur; pontificii vero eum pro cultu angelorum militare volunt; ego nihilo tamen secius dicere ausim, ne tantillum in eo, si recte intelligatur, reperire, quod ad firmandam vllam istorum hominum opinationem faciat. Vti autem solida rei facti probatio est, ita quoque illustre fidei ORIGENIS documentum est, & perspicua vnitatis in deitate explicatio. Excepta enim ista vnitate, quam ORIGENES & scriptores catholici omnes reiiciunt, vtpote quæ cum vera *TRINITATE* consistere nequeat, hoc est, vnitas hypostaseon siue personarum, quam nulli nisi *Sabelliani*, & qui eorum placita amplexi sunt, tuentur, reliqua vnitatis genera vniuersa adserit, in oppositione *Arianorum*, qui, vnitate essentiæ siue naturæ negata, filium diuersæ a patre essentiæ, & rem creatam faciebant; in oppositione *Marcionitarum* & aliorum istiusmodi hæreticorum, qui duo principia, alterum bonum, malum alterum in diuinitate statuebant; in oppositione

αὐτῷ, ἀξιοῦντες αὐτὸν, ἱλασμὸν ὄντα [περὶ] τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, προσαγαγεῖν ὡς ἀρχιερέα τὰς εὐχὰς, καὶ τὰς θυσίας, καὶ τὰς ἐντεύξεις ἡμῶν τῷ ἐπὶ πᾶσι θεῷ. περὶ τὸν θεὸν οὖν ἡ πίστις ἡμῶν, διὰ τοῦ ταύτην βεβαιοῦντος ἐν ἡμῖν υἱοῦ αὐτοῦ· καὶ οὐδεμίαν ἡμῶν ἔχει δεῖξαι στάσιν περὶ τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ ὁ Κέλσος· καὶ σέβομέν γε τὸν πατέρα, θαυμάζοντες αὐτοῦ τὸν υἱὸν λόγον, καὶ σοφίαν, καὶ ἀλήθειαν, καὶ δικαιοσύνην, καὶ πάντα, ἅπερ εἶναι μεμαθήκαμεν τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ, οὕτω δὲ καὶ τὸν γεννηθέντα ἀπὸ τοῦ τοιούτου πατρός.

Tritbe-

Tritheitarum, qui doctrinam introducebant de tribus diis, negando ſubordinationem & relationem patris, filii ac ſpiritus ſancti, & tria coordinata & independentia principia adſerendo, baptizandoque in nomine trium iſtiusmodi *ἀνάρχων*, *ἀναιτίων* & *ἀγεννήτων* (vti in canonibus [m] *apoſtolicis* vocantur); in oppoſitione *Hieracitarum* & *Triformianorum*, qui *TRINITATEM* in tres partes abſurde diuidebant; denique in oppoſitione hæreticorum quorumuis, qui cum *Cerdonianis* inter Deum iuſtum, & Deum bonum diſtinguebant, alterum vocando Deum, qui in lege loquutus ſit, & prophetis apparuerit, alterum patrem *CHRISTI* & Deum euangelii. ORIGENES, inquam, in oppoſitione horum omnium omne genus vnitatis adſerit, excepta *Iudæorum ac Sabellianorum* notione vnitatis, quæ diuinam naturam vni perſonæ adſtringit. Quando enim 1.) dicit, quod filius ſit expreſſa & vera imago Dei patris, idemtitatem naturæ adſerit contra *Arium*; atque ita credere non poterat, filium eſſe rem creatam diuerſæ eſſentiæ ſiue naturæ, ſed vt verum filium eiusdem eſſentiæ cum patre, eique in omnibus infinitis ac diuinis perfectionibus æqualem. 2.) Quando dicit, ipſum eſſe filium, originem eius deriuans a patre, non vero ab alio ente independente, vnitatem principii adſtruit, patrique reſervat id priuilegium, quod ſit fons deitatis, conſequenter hæreſi *Tritheitarum* opponit, qui tria coordinata & independentia principia adſtruebant, deſtruebantque monarchiam & tres creatores faciebant loco vnius, debitam ſubordinationem ac relationem filii ad patrem tollentes. 3.) Quando dicit, patrem & filium eſſe vnum concordia, conſenſu voluntatisque idemtitate, operationis, creationis ac gubernationis adſerit vnitatem, quo ipſo hæreſis deſtruitur eorum, qui contraria principia in diuinitate ſtatuebant. 4.) Quando filium patri in omnibus infinitis perfectionibus æqualem eſſe dicit, abſurdam eorum opinionem reiicit, qui tres partes in diuina natura ſomniabant. 5.) Quan-

(m) Can. apoſt. c. XLIX. Εἴ τις ἐπίσκοπος, ἢ πρεσβύτερος, κατὰ τὴν τοῦ κυρίου διάταξιν μὴ βαπτίσῃ εἰς πατέρα, καὶ υἱὸν καὶ ἅγιον πνεῦμα, ἀλλὰ εἰς τρεῖς ἀνάρχους, καὶ εἰς τρεῖς υἱούς, ἢ εἰς τρεῖς παρακλήτους, καθαιρείσθω. Si quis epiſcopus aut presbyter, iuxta præceptum domini non baptizauerit in nomine patris, & filii & ſpiritus ſancti, ſed in *tribus ſine initio principiis*, aut in tribus filiis, aut in tribus paracletis, deponatur.

do

do *CHRISTVM* filium creatoris & Dei veteris teſtamenti appellat, vnitatem defendit prouidentiæ, eorumque profligat hæreſin, qui creatorem & Deum veteris teſtamenti diuerſum a patre domini noſtri *IESV CHRISTI* Deum fuiſſe dictitabant. Vt adeo omnia vnitatis genera agnoſcat, ſi a perſonali vnitate diſceſſeris, quippe quæ cum vera *TRINITATE* in deitate conſiſtere non poteſt. Et hunc in modum obiectioni reſpondet CELSI, qui chriſtianos polytheiſmi incuſabat, quia diuinis honoribus *IESVM CHRISTVM* colebant.

POSTEAQVAM breuem hanc & vtilem digreſſionem in hunc celebratiſſimum ORIGENIS locum, ad vindicandum eum a recentiorum *Arianorum* deprauatione, fecimus, ad hiſtoriam facti reuertimur, vt diuinum cultum *CHRISTO*, tamquam filio Dei, exhibitum eſſe oſtendamus. Et huius quidem rei nouum documentum in ORIGENE exſtat; Neque enim hic vnus ſolus locus eſt, in quo cultum *CHRISTI* ab incuſatione polytheiſmi, a CELSO frequenter iterata, vindicare neceſſe habuit. Libro tertio [n] CELSVS obiicit, chriſtianos, qui comprehenſum damnatumque ſupplicio colant, idem facere quod *Getas*, qui *Zamolxim* venerentur, & *Cilicas*, qui *Mopſum*, & *Acarnanas*, qui *Amphilochum*, & *Thebanos*, qui *Amphiaraum*, & *Lebadienſes*, qui *Trophonium*. Ad quæ reſpondens ORIGENES ait: *Preces offerimus CHRISTO, tamquam mediatori inter omnem naturam genitam & ingenitam, qui nobis a ſuo patre omnia beneficia deferat, & viciſſim in morem pontificis vota noſtra ad ſummum Deum perferat.* Non multo poſt incuſationem repetit CELSVS [o], quod rideant chriſtiani adoratores *Iouis*, cuius ſepulchrum apud *Cretenſes* oſtendatur, nihilo minus ipſi colentes eum, qui ſepultus ſit: Libro

(n) Origen. contr. Celſum lib. III. p. 131. Μετὰ ταῦτα παραπλήσιον ἡμᾶς οἴεται πεποιηκέναι, τὸν (ὥς φησιν ὁ Κέλσος) ἁλόντα καὶ ἀποθανόντα θρησκεύοντας, τοῖς Γέταις σέβουσι τὸν Ζάμολξιν, καὶ Κίλιξι τὸν Μόψον, καὶ Ἀκαρνᾶσι τὸν Ἀμφίλοχον, καὶ Θηβαίοις τὸν Ἀμφιάρεων, καὶ Λεβαδίοις τὸν Τροφώνιον. - - τιμῶν μετ᾽ εὐχῶν, ἃς προσάγομεν αὐτῷ, ὡς δὲ μεταξὺ ὄντος τῆς τοῦ ἀγενήτου καὶ τῆς τῶν γενητῶν πάντων φύσεως· καὶ φέροντος μὲν ἡμῖν τὰς τοῦ πατρὸς εὐεργεσίας, διακομίζοντος δ᾽ ἡμῶν τρόπον ἀρχιερέως τὰς εὐχὰς πρὸς τὸν ἐπὶ πᾶσι θεόν.

(o) Ibid. lib. III. p. 136. Μετὰ ταῦτα λέγει περὶ ἡμῶν, ὅτι καταγελῶμεν τῶν προσκυνούντων τὸν Δία, ἐπεὶ τάφος αὐτοῦ ἐν Κρήτῃ δείκνυται· καὶ οὐδὲν ἧττον σέβομεν τὸν ἀπὸ τοῦ τάφου.

ſeptimo [p] criminationem ter renouat, monens chriſtianos, ne ſint omnino ridiculi, ceteros Deos vituperantes vt idola; ipſi vero eum, vel reuera idolis inferiorem, ac ne idolum quidem ſed mortuum, colentes. Si placebat nouare aliquid in colendo mortuo [q], *Herculem*, aut *Aeſculapium*, aut *Orpheum*, aut *Anaxarchum*, aut *Epictetum*, aut *Sibyllam* potius eligere eos debere dicit, quam *CHRISTVM* poſt vitam infamem & mortem miſerrimam facere Deum. Immo digniorem hoc honore habendum eis aliquem ex ipſorummet vatibus, *Ionam* videlicet ſub cucurbita, aut *Danielem* e lacu leonum incolumem.

(p) Celſ. lib. VII. p. 358. ἵνα μὴ παντάπασιν ἦτε καταγέλαστοι, τοὺς μὲν ἄλλους, τοὺς δεικνυμένους θεοὺς, ὡς εἴδωλα βλασφημοῦντες· τὸν δὲ καὶ αὐτῶν ὡς ἀληθῶς εἰδώλων ἀθλιώτερον, καὶ μηδὲ εἴδωλον ἔτι, ἀλλ' ὄντως νεκρὸν, σέβοντες.

(q) Lib. VII. p. 357. 358. Πόσῳ δ' ἦν ὑμῖν ἄμεινον, ἐπειδή γε καινοτομῆσαί τι ἐπεθυμήσατε, περὶ ἄλλον τινὰ τῶν γενναίως ἀποθανόντων, καὶ θεῖον μῦθον δέξασθαι δυναμένων, σπουδάσαι; φέρε εἰ μὴ ἤρεσκεν Ἡρακλῆς, καὶ Ἀσκληπιὸς, καὶ οἱ πάλαι δεδοξασμένοι, Ὀρφέα εἴχετε, ἄνδρα ὁμολογουμένως ὁσίῳ χρησάμενον πνεύματι, καὶ αὐτὸν βιαίως ἀποθανόντα· ἀλλ' ἴσως ὑπ' ἄλλων προείληπτο. Ἀνάξαρχον γοῦν, ὃς εἰς ὅλμον ἐμβληθεὶς, καὶ παρανομώτατα συντριβόμενος, εὖ μάλα καταφρονεῖ τῆς κολάσεως, λέγων, πτίσσε, πτίσσε τὸν Ἀναξάρχου θύλακον, αὐτὸν γὰρ οὐ πτίσσεις· θείου τινὸς ὡς ἀληθῶς πνεύματος ἡ φωνή· ἀλλὰ καὶ τούτῳ φθάσαντές τινες ἠκολούθησαν φυσικοί· οὔκουν Ἐπίκτητον; ὃς, τοῦ δεσπότου στρεβλοῦντος αὐτοῦ τὸ σκέλος, ὑπομειδιῶν ἀνεκπλήκτως ἔλεγε, κατάξεις· καὶ κατάξαντος, Οὐκ ἔλεγον, εἶπεν, ὅτι κατάξεις; τί τοιοῦτον ὁ ὑμέτερος θεὸς κολαζόμενος ἐφθέγξατο; ὑμεῖς δὲ καὶ Σίβυλλαν, ᾗ χρῶνταί τινες ὑμῶν, εἰκότως ἂν μᾶλλον προεστήσασθε ὡς τοῦ θεοῦ παῖδα· νῦν δὲ παρεγγράφειν μὲν εἰς τὰ ἐκείνης πολλὰ καὶ βλάσφημα εἰκῇ δύνασθε· τὸν δὲ βίῳ μὲν ἐπιρρητοτάτῳ, θανάτῳ δὲ οἰκτίστῳ χρησάμενον, θεὸν τίθεσθε· πόσῳ τούτου ἐπιτηδειότερος ἦν ὑμῖν Ἰωνᾶς ἐπὶ τῇ κολοκύντῃ, ἢ Δανιὴλ ὁ ἐκ τῶν θηρίων, ἢ οἱ τῶν δὲ ἔτι τερατωδέστεροι; Quanto erat ſatius, ſi placebat nouare aliquid, de alio quopiam egregie defuncto, dignoque hac opinione, recipere diuinitatis conſecratæ fabulam? ſi non placuit Hercules, aut Aeſculapius, & priſcorum virtus incluta, Orpheum habebatis, virum ſine controuerſia ſancto adflatum ſpiritu, & violenta morte necatum. Sed is forte ab aliis occupatus eſt prioribus. Certe Anaxarchus, in mortarium coniectus, dum crudeliſſime contunderetur, vocem emiſit inter pœnas egregiam & vere diuini cuiusdam ſpiritus, Tunde Anaxarchi follem, ipſum enim non tundis. Sed & hunc ſibi iam vendicauerant quidam phyſici. Quid Epictetus? cui quum herus torqueret crus, ſubridens imperterrite, Perfringes, inquit, quumque ille fregiſſet, Nonne prædicebam, inquit, quod perfringes? Quid tale veſter Deus inter pœnas profatus eſt? Vel Sibylla, cuius auctoritate nituntur quidam veſtri homines, dignior erat, vt eam decerneretis haberi Dei filiam: nunc vero huius carminibus temere inſeruiſtis multa maledica; illum autem poſt vitam infamem & mortem miſerrimam feciſtis Deum. Quanto digniorem

Mani-

Manifestis argumentis, iterum exclamat, [r], *conuincuntur, se non Deum, nec dæmonem, sed mortuum colere.* Ita ex criminationibus CELSI & ORIGENIS responsionibus colligere nobis licebit, quis cultus *CHRISTO*, qua filio Dei & mediatori Deum inter & homines, exhibitus fuerit.

OBSERVATIONE quoque dignum est, quod ORIGENES libro primo [s] de magis, qui stella ducti ad adorandum *CHRISTVM* venerunt, loquens, dicat, tulisse eos dona composito, vt sic loquatur, ex mortali homine & Deo, aurum in signum potestatis regiæ, vt morituro myrrham, vt Deo thus. Ipsemet ORIGENES in aliis operibus suis frequenter de suis ipsius precibus Christo oblatis loquitur. In homilia quadam sua [t] his ipsum verbis adloquitur: *Domine Iesu, præsta mihi, vt aliquid monumenti habere merear in tabernaculo tuo. Ego optarem (si fieri posset) esse aliquid meum in illo auro, ex quo propitiatorium fabricatur, vel ex quo arca contegitur, vel ex quo candelabrum fit luminis & lucernæ. Aut si aurum non habeo, argentum, saltem aliquid inueniar offerre, quod proficiat in columnas, vel in bases earum. Aut certe vel æris aliquid habere merear in tabernaculo, vnde circuli fiant, & cetera, quæ sermo diuinus describit. Vtinam mihi esset possibile, vnum esse ex principibus, & offerre gemmas ad ornamentum pontificis humeralis & logii. Sed quia hæc supra me sunt, certe vel pilos caprorum habere merear in tabernaculo Dei, tantum ne in omnibus ieiunus & infæcundus inueniar.* In alia homilia, *Ipse nobis dominus*, inquit, *ipse sanctus spiritus deprecandus est, vt omnem nebulam, omnemque caliginem, quæ peccatorum sordibus concreta visum nostri cordis obscurat, auferre dignetur.* Et rursus [u]: *Dominum meum IESVM inuocare me oportet; vt quærentem me faciat inuenire, & pulsanti aperiat.* Et in alia homilia [x]:

hoc honore habebatis Ionam sub cucurbita, aut Danielem e lacu leonum incolumem, aliosque his prodigiosiores etiam?

(r) Celf. lib. VII. p. 976. ap. Orig. αὐτοὶ διελέγχονται σαφῶς οὐ θεὸν, ἀλλ' οὐδὲ δαίμονας, ἀλλὰ νεκρὸν σέβοντες.

(s) Lib. I. p. 46. φέροντες μὲν δῶρα, ἃ (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) συνθέτῳ τινὶ ἐκ θεοῦ καὶ ἀνθρώπου θνητοῦ προσήνεγκαν σύμβολα μὲν, ὡς βασιλεῖ τὸν χρυσὸν, ὡς δὲ τεθνηξομένῳ τὴν σμύρναν, ὡς δὲ θεῷ τὸν λιβανωτόν.

(t) Orig. homil. XIII. in exod. XXV. tom. I. p. 102. edit. Basil. MDLXXI. (p. 63. b. edit. Paris. MDCIIII.)

(u) Origin. homil. I. in Leuitic. p. 106. edit. Basil. (p. 64. m. edit. Par.)

(w) Origen. homil. V. in Leuitic. p. 126. edit. Bas. (p. 78. edit. Par.)

(x) Id. homil. XXVI. in Numer. p. 271. (p. 171. c. edit. Par.)

Nos oremus ex corde verbum Dei, qui est vnigenitus eius, & qui reuelat patrem quibus vult, vt & nobis haec reuelare dignetur. Et alibi [y] iterum: *Praesta mihi, CHRISTE, vt disrumpam ceruicalia in animarum consuta luxuriam.* Similes precationes plures in aliis suis sermonibus [z] habet. In primis autem locus ille in commentario in epistolam *Pauli* ad *Romanos* maxime notabilis est, vbi *CHRISTVM* Deum esse probat inde, quod in precibus inuocetur: *Apostolus*, inquit, *in principio epistolae, quam ad Corinthios scribit, vbi dicit: Cum omnibus, qui inuocant nomen domini IESV CHRISTI, in omni loco ipsorum & nostro: eum, cuius nomen inuocatur, Deum* [a] *IESVM CHRISTVM esse pronuntiat. Si ergo Enos, & Moyses & Aaron & Samuel inuocabant Dominum, & ipse exaudiebat eos, sine dubio CHRISTVM IESVM dominum inuocabant: & si inuocare domini nomen & adorare Deum, vnum atque idem est, sicut inuocatur CHRISTVS & sicut offerimus Deo patri primo omnium orationes, ita & domino IESV CHRISTO: & sicut offerimus postulationes patri, ita offerimus gratiarum actiones Deo, ita gratias offerimus saluatori. Vnum namque vtrique honorem deferendum, id est, Deo patri & filio, diuinus docet sermo, quum dicit: Vt honorificent filium sicut honorificant patrem.*

HAVD multo post ORIGENEM *Romae* NOVATIANVS, & CYPRIANVS *Carthagine*, vixerunt, qui ambo de orationibus ecclesiae, vt *CHRISTO* vna cum patre oblatis, loquuntur. NOVATIANVS [b] argumentum diuinitatis eius ex eo nectit, quod vbique praesens inuocetur. *Si homo tantummodo CHRISTVS*, inquit, *quomodo adest vbique inuocatus, quum haec hominis natura non sit, sed Dei, vt adesse omni loco possit? Si homo tantummodo CRISTVS, cur homo in orationibus mediator inuocatur, quum inuocatio hominis ad praestandam salutem inefficax iudicetur? Si homo tantummodo Christus: cur spes in illum ponitur, quum spes in homine maledicta referatur?* CYPRIANVS similiter de cultu adorationis ei exhibito multis in

(y) Orig. homil. III. in Ezech. p. 627. edit. Basil. (p. 396. g. edit. Paris.)

(z) Id. tom. XXXII. in Ioan. p. 404. edit. Basil. (p. 260. k. edit. Paris.) Vtinam, quum nunc veluti secundam & trigesimam stationem, in his quae dicentur, ingredi conemur, nobis columna illa lucidae nubis Iesu, quae nos praecedat, quum opus erit, rursusque stet, quum oportebit, cetera.

(a) Orig. comment. in Rom. X. lib. VIII. p. 587. edit. Basil. (p. 382. k. l. ed. Paris.)

(b) Nouat. de trinit. c. XIV.

locis

locis loquitur. In libro suo de *bono patientiæ* vocat ipsum [*] *dominum DEVM Zebaoth*, seu exercituum, & *DEVM christianorum.* Speciatim docet, quod [†] pater Deus præceperit filium suum adorari: & quod *Paulus* apostolus, diuini præcepti memor, ponat & dicat: *Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen, quod est super omne nomen; vt in nomine IESV omne genu flectatur, cælestium, terrestrium & infernorum*: & quod in *apocalypsi* angelus *Ioanni* volenti adorare se resistat, & dicat: *Vide, ne feceris, quia conseruus tuus sum & fratrum tuorum, IESVM DOMINVM adora.* Sic legit CYPRIANVS. Hoc argumento vtitur, vt hominibus patientiam persuadeat. *Qualis dominus IESVS*, inquit, *& quanta patientia eius, vt QVI IN CAELIS ADORATVR, nec dum vindicetur in terris! Huius patientiam, fratres dilectissimi, in persequutionibus & passionibus nostris cogitemus.* Iterum in epistola quadam sua: *Primo* [c], inquit, *ipsum dominum rogare, tum deinde per ipsum Deo patri satisfacere debemus;* & hoc ipsum ex duplici fundamento vrget: *Habemus aduocatum & deprecatorem pro peccatis nostris IEsum Christum dominum & Deum nostrum.* Alio loco [d] scribens ad *Lucium*, ecclesiæ *Romanæ* episcopum & confessorem, hæc habet verba: *Vicarias pro nobis ego & collegæ & fraternitas omnis has ad vos litteras mittimus, frater carissime, & repræsentantes vobis per epistolam gaudium nostrum, fida obsequia caritatis expromimus; hic quoque in sacrificiis atque in orationibus nostris non cessantes Deo patri, & CHRISTO FILIO eius, domino nostro, gratias agere & orare pariter ac petere, vt qui perfectus est atque perficiens, custodiat & perficiat in nobis confessionis vestræ gloriosam coronam.* Non multo post ætatem CYPRIANI ARNOBIVS cultus christiani scripsit defensionem, atque heic iterum gentes introducit, vsitatam facientes obiectionem contra cultum *CHRISTI*. *Non (inquiunt) idcirco* [e] *dii vobis*

(*) Cypr. de bono pat. p. 220. (p. 151. edit. Fell. Amstelod.) Dominus Deus virtutum prodibit & comminuet bellum. - - Hic est Deus noster, id est, non omnium, sed fidelium & credentium Deus, qui quum in secundo aduentu manifestus venerit, non silebit: nam quum in humilitate prius fuerit occultus, veniet in potestate manifestus.

(†) Ibid. sub fin. pag. 151.

(c) Cypr. epist. VIII. al. XI. p. 25. (p. 186. edit. Fell. Amstelod. MDCC.)

(d) Cypr. epist. LVIII. al. LXI. p. 145. (p. 273. cit. edit.)

(e) Arnob. cont. gentes lib. I. p. 30. edit. Hanou. MDCIII. in 4to. (p. 12. edit. Hamburg. MDCX. fol.)

infesti sumus, quod omnipotentem colatis Deum: sed quod hominem natum, & (quod personis infame est vilibus) crucis supplicio interemtum & Deum fuisse contenditis, & superesse adhuc creditis, & quotidianis supplicationibus ADORATIS. Ad hæc respondet primo ex propriis ipsorum principiis, quod, etiamsi id esset verum, christianos *CHRISTVM* colere natum hominem, ex melioribus tamen rationibus, nimirum propter tam multa, & tam liberalia dona, quæ ab eo mortalibus tributa sint, coli mereatur, quam ipsorum *Bacchus*, vel *Ceres*, vel *Aesculapius*, vel *Minerua*, vel *Triptolemus*, vel *Hercules*, eo quod inter eorum actiones cum huius actionibus in beneficium & salutem mundi nulla comparatio possit institui. Deinde autem ex principiis christianis respondet, quod caussa, quamobrem *CHRISTVM* colant, sit, quod ipsum verum Deum esse agnoscant. *Quum Deus* [*f*] *sit reuera*, inquit, *& sine vllius rei dubitationis ambiguo, inficiaturos arbitramini nos esse, quam maxime illum a nobis coli, & præsidem nostri corporis nuncupari? Ergone, inquiet aliquis furens, iratus & percitus, Deus ille est CHRISTVS? DEVS respondebimus, & interiorum potentiarum Deus, & quod magis infidos acerbissimis doloribus torqueat, rei maximæ caussa a summo rege ad nos missus.* Eadem obiectio plus vice simplici proponitur & confutatur a LACTANTIO [*g*]. *Venio nunc*, inquit ille, *ad ipsam passionem, quæ velut opprobrium nobis obiectari solet, quod & hominem, & ab hominibus insigni supplicio adfectum & excruciatum colamus*, cetera. Cui obiectioni respondens, caussis incarnationis ac passionis verbose expositis, tandem istam partem obiectionis conuellit, quæ ad cultum *CHRISTO* exhibitum attinet, & contendit, christianos ipsum colere vt vnum cum patre Deum. *Quum dicimus*, inquit, [*h*] *Deum patrem & Deum filium, non diuersum dicimus, nec vtrumque secernimus: Quia nec pater esse sine filio potest; nec filius a patre secerni. Siquidem nec pater nuncupari sine filio, nec filius potest sine patre generari. Quum igitur & pater filium faciat, & filius fiat: Vna vtrique mens, vnus spiritus, vna substantia; sed ille quasi exuberans fons est, hic tamquam defluens ex eo riuus. Ille tamquam sol, hic quasi radius a sole porrectus.* Post paullo ipsorum vnitatem

(*f*) Arnob. ibid. p. 36. (p. 14. fin.)
(*g*) Lact. lib. IV. c. XVI.
(*h*) Lact. lib. IV. c. XXIX.

tem [*i*] hac explanat similitudine: *Quum quis habet filium, quem vnice diligit, qui tamen sit in domo & in manu patris, licet ei nomen domini potestatemque concedat, ciuili tamen iure domus vna & vnus dominus nominatur. Sic hic mundus vna Dei domus est: filius ac pater, qui vnanimes incolunt mundum, Deus vnus est; quia & vnus tamquam duo & duo tamquam vnus.* (intelligit duas personas & Deum vnum) Nihil potest esse clarius ex verbis LACTANTII, quam hæc duo; *Primum* quidem, quod christiani diuino cultu honorarint *CHRISTVM*: *deinde*, quod hoc cultu ipsum honorarint vt vnum Deum cum patre. Neque alia ratio erat vitandi polytheismi incusationem, quam christiani gentibus obiiciebant, & quam gentes tam cupide retorquebant in christianos.

VNVM superest notatu dignum ex hoc æuo, quod magnæ persecutionis æuum erat. Quod nimirum martyres tum occisi plerumque vltimas preces suas, vti *Stephanus* fecerat antea, direxerint ad ipsum *CHRISTVM*, pro quo vitam suam profundebant, & cuius in manus spiritum suum tradebant, animam suam ipsi, tamquam fido creatori ac redemtori commendantes. Ita EVSEBIVS de vrbe quadam christianorum in *Phrygia* persequutionis *Diocletianeæ* tempore narrat, quod milites armati obsidione eam cinxerint, iniectoque igne totam vna cum viris & mulieribus ac paruulis, *CHRISTVM omnium* [*k*] *Deum inuocantibus*, concremarint. Ita in antegressa quadam persequutione in *Gallia* sub *Antonino*, *Blandina* quædam martyr reticulo inclusa & tauro obiecta, ab eoque diu in altum iactata, nihil tormenti penitus sensisse dicitur, cum ob spem & comprehensionem eorum, quæ crediderit, bonorum, tum διὰ τὴν ὁμιλίαν πρὸς τὸν χριστὸν [*l*] *ob familiarem congressum, quem cum Christo in oratione habuerit.* Et ipse EVSEBIVS, qui hæc specialiora memoriæ

(*i*) Lact. ibid.

(*k*) Euseb. lib. VIII. c. XI. Ἤδη γοῦν ὅλην χριστιανῶν πολίχνην, αὔτανδρον ἀμφὶ τὴν Φρυγίαν ἐν κύκλῳ περιβαλόντες ὁπλῖται, πῦρτε ὑφάψαντες, κατέφλεξαν αὐτοὺς ἅμα νηπίοις καὶ γυναιξί, τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν χριστὸν ἐπιβοωμένους.

(*l*) Euseb. lib. V. c. I. (p. 133. 4. edit. Amstelod. MDCXCV.) εἰς γύργαθον βληθεῖσα, ταύρῳ παρεβλήθη καὶ ἱκανῶς ἀναβληθεῖσα πρὸς τοῦ ζώου, μηδὲ αἴσθησιν ἔτι τῶν συμβαινόντων ἔχουσα διὰ τὴν ἐλπίδα καὶ ἐποχὴν τῶν πεπιστευμένων καὶ ὁμιλίαν πρὸς χριστὸν, ἐτύθη καὶ αὐτή.

prodi-

prodidit, generaliorem obseruationem de cultu *CHRISTI* facit, „quod solus ex omnibus, qui ab omni æuo vmquam exstite-„rint, ab ipsis orbis terrarum summis principibus, non vt rex „vulgaris ex hominibus factus prædicetur, sed tamquam summi „omnium Dei naturalis filius, ac per se Deus [*m*] adoretur; „qui ecclesiam suam contra tot dirissimas persequutiones con-„seruarit; quum nihil obsistere nutui ac voluntati verbi omni-„um regis ac principis ac per se Dei [*n*] possit.„ Videmus ex sententia EVSEBII, cultus *CHRISTO* exhibiti non fuisse rationem aliam, nisi quod viuus ac verus *DEVS* & magnus totius terrarum orbis rex esset. Qui titulus est, qui in S. FELICIS, episcopi *Africani*, in persecutione *Diocletianea* interfecti, actis ipsi tribuitur: *Domine Deus cæli & terræ* [*o*] *IESV CHRISTE*, inquiebat ille; *tibi ceruicem meam ad victimam flecto, qui permanes in aeternum: cui est claritas & magnificentia in sæcula sæculorum, Amen.* Et in actis THELICAE: *Gratias ago* [*p*] *Deo regnorum. Domine IEsu Christe, tibi seruimus. Tu es spes nostra: Tu es spes christianorum: Deus sanctissime, Deus altissime, Deus omnipotens, tibi laudes pro nomine tuo agimus.* Ita quoque in actis [*q*] EMERITI: *Rogo CHRISTE: Tibi laudes: Libera me, CHRISTE. In nomine tuo patior, breuiter patior, libenter patior: CHRISTE, non confundar.* Plures eiusdem argumenti precationes lector huius rei studiosus inuenire potest in actis passionis GLYCERII [*r*], OLYMPII [*s*], AMPELII [*t*],

(*m*) Euseb. lib. X, c. IV. p. 375. (p. 307. a. edit. cit.) ὥστε μόνον τῶν ἐξ αἰῶνος Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν ἡμῶν σωτῆρα, καὶ πρὸς αὐτῶν τῶν ἐπὶ γῆς ἀκροτάτων, οὐχ οἷα κοινὸν ἐξ ἀνθρώπων βασιλέα γενόμενον ὁμολογεῖσθαι, ἀλλ' οἷα τοῦ καθόλου θεοῦ παῖδα γνήσιον καὶ αὐτόθεον προσκυνεῖσθαι.

(*n*) Euseb. ibid. c. τί γὰρ ἔμελλε τοῦ παμβασιλέως καὶ πανηγεμόνος καὶ αὐτοῦ θεοῦ λόγου ἐνίστασθαι τῷ νεύματι.

(*o*) Acta Felic. ap. Baron. an. CCCII. n. CXXIV.

(*p*) Acta Thelicæ ap. Baron. an. CCCIII. n. XLI.

(*q*) Acta Emeriti ap. Baron. an. CCCIII n. I.

(*r*) Acta Glycerii ap. Baron. ann. CCCI. n. XXVIII. Sum christianus seruus Christi, qui solum verus Deus est: vnus est mihi dominus, vnus rex. - - stans ad orientem partim quidem *Christo agit gratias*, cetera.

(*s*) Acta Olympii ap. Baron. an. CCLIX. n. XXX. Gloria tibi, Christe, qui nos dignatus es cum sanctis martyribus congregare.

(*t*) Acta Ampelii ap. Baron. CCCIII. n. LII. Christe, tibi laudes refero: exaudi Christe.

EVPLII [u], DATIVI [x], SATVRNINI [y], fenioris ac iunioris, apud BARONIVM, quas heic interponere nihil attinet. Duo tantum exempla adhuc addam ex EVSEBIO & AMBROSIO. EVSEBIVS[z] de passione *Porphyrii*, martyris *Palæstini*, & discipuli *Pamphili*, loquens dicit, quod quum flamma ipsum contingere cœpisset, *filium Deum IEsum* inuocarit, nihil amplius loquutus, & fortissime ad extremum vsque spiritum in silentio perseuerans. Et AMBROSIVS [a] *Vitalem* martyrem hanc vltimam fudisse ait ad dominum precationem: *Domine IESV CHRISTE, saluator meus & Deus meus, iube suscipi spiritum meum; quia iam desidero, vt accipiam coronam, quam angelus tuus sanctus mihi ostendit.*

FACILE foret, multo plura eiusdem generis testimonia subiungere, verum hæc abunde sufficiunt ad ostendendum, quæ praxis ecclesiæ, ratione cultus *CHRISTI*, per tria priora sæcula fuerit, antequam *Ariana* hæresis in mundo apparuisset, vel vlla ex his difficilibus quæstionibus excitata esset, quæ postea homines spinosis & subtilibus argutiis, per adsiduas *Arianæ* partis contentiones ac adulterationes productis, implicuerunt. Primorum trium sæculorum christiani, vt vidimus, in disputationibus suis cum gentilibus libere ac aperte profitebantur, quod *CHRISTVM* colerent tamquam creatorem ac Deum suum; non vt rem creatam, sed vt verum ac viuum Deum, patri in omnibus diuinis perfectionibus æqualem, vt genuinum filium, qui tamquam filius non possit esse Deus alius, sed tantum vnus Deus cum patre. Declarabant enim, quod quoad verus filius esse crederetur, nec res creata, nec alius Deus esse posset, quo ipso ens aliud coordinatum & independens statueretur, id quod

(u) Acta Euplii ibid. n. CXLVIII. Gratias tibi Christe: me custodi, qui propter te hæc patior. - Adoro Christum, detestor dæmonia.

(x) Acta Datiui, ibid. n. XLIV. O Christe domine, non confundar. n. XLV. Rogo, Christe, non confundar.

(y) Acta Saturn. ibid. n. XLVIII. Rogo te, Christe, exaudi. Gratias tibi ago, Deus. Iube me decollari. Rogo, Christe, miserere. Fili Dei, subueni.

(z) Euseb. de martyr. Palæstin. c. XI. p. 339. (p. 277. b.) μετὰ μίαν τε ἦν ἅμα καθαψαμένης αὐτῦ τῆς φλογὸς ἀπέῤῥηξε φωνὴν, τὸν υἱὸν τῦ θεῦ Ἰησῦν βοηθὸν ἐπιβοώμενος.

(a) Ambros. hortat. ad virgin. tom. I. p. 105. edit. Basil. MDLXVII. (tom. IV. p. 433. l. edit. Par. MDCXLII.)

cum eo, quod filius Dei sit, consistere non possit. Declarabant eodem tempore, illicitum esse & idololatriæ crimen, divinum cultum vlli rei creatæ aut enti vlli tribuere, quantacumque excellentia præstet, si non sit verus ac viuus Deus; quemadmodum capite proxime sequente pluribus videbimus. Atque hoc tam planum, tamque perspicuum argumentum est fidei, qua filium verum ac viuum Deum esse crediderunt, vt, qui ingenio omnium minime valent, capere illud possint atque intelligere. Tale quoque diuinitatis illius argumentum est, quod nullis cauillationibus eludi potest, quin sancti isti viri crassissimæ idololatriæ rei fiant & *αὐτοκατάκριτοι*, atque in praxi sua dogmatibus suis turpiter contradixisse statuantur, dum diuinum honorem exhibuerunt alicui, quem non natura viuum ac verum Deum esse crediderunt. Et hanc ob caussam huic planæ probandi rationi, quod seruatoris ac domini nostri *IESV CHRISTI* diuinitatem agnouerint veteres, ex constanti ipsorum & vniuersali praxi, qua diuinum cultum ipsi, tamquam Deo suo, exhibere consueuerunt, desumtæ, paullo longius sumus immorati. Et quod ad distinctionem illam inter absolutum, relatiuum & mediatorium cultum; vel inter *latriam, duliam* & *hyperduliam* (difficilia verba, ad recentiorum sæculorum idololatriam soluendam excogitata) attinet, quidquid præsidii recentiores idololatræ in illa inuenisse sibi videntur, veteres caussæ suæ robur ex istiusmodi subtilibus distinctionibus petere, necesse non habebant. Nullam illi distinctionem inter *latriam, duliam* & *hyperduliam* agnoscebant, de cultu religioso loquentes, sed omnem cultum religiosum soli Deo deberi, aperte profitebantur. Et quamquam inter cultum absolutum, relatiuum ac mediatorium discernebant, hos omnes tamen filio exhibebant; *mediatorio* illum *cultu* honorantes, tamquam vnum & verum mediatorem in vtraque natura inter Deum & homines; rogantes ipsum propter sua ipsius merita, tamquam summum pontificem suum, vt preces suas patri offerret; & *cultu relatiuo*, tamquam filium Dei, cuius honor ad patrem redundet; & *absoluto cultu*, vt creatorem ac auctorem vitæ suæ, idololatriam, si quis vllum eiusmodi honorem meræ creaturæ exhibere auderet, declarantes. Atque adeo aut *CHRISTVM* viuum ac verum *DEVM* esse illi crediderunt, aut

fieri

fieri nequit, vt homines ex fuis ipforum verbis & praxi intelligantur.

§. IV.

Teftimonia de adoratione Spiritus fancti.

DISPICIENDVM nunc eft, an eumdem diuinum honorem fpiritui fancto habuerint. Cuius rei cauffa lector tantum ad ante citata teftimonia refpiciat, neceffe eft: Nam eorum multa filium & fpiritum fanctum coniungunt. Doxologia POLYCARPI [*b*] ad totam fimul *TRINITATEM* fpectat: *De omnibus laudo te, glorifico te cum fempiterno & calefti IEfu Chrifto, dilecto tuo filio; cum quo tibi & fpiritui fancto gloria & nunc, & in futura fæcula. Amen.* IVSTINVS MARTYR itidem gentilibus declarat, obiectum diuini cultus ac adorationis fibi effe totam *TRINITATEM*: *Patrem* [*c*] *iuftitiæ, & caftitatis, & virtutum aliarum, & ab omni vitiofitatis mixtione alienum, & qui ab eo venit filium, & fpiritum propheticum colimus & adoramus.* Et iterum demonftrat [*d*], chriftianos Dei non effe expertes, vti quidem gentiles illis obiectabant, quia vti Deum omnium rerum conditorem, ita fecundo loco filium eius IEfum Chriftum & fpiritum propheticum tertio loco venerentur & colant: obferuantes folum naturalem perfonarum ordinem, non diftinguentes eas in vnum Deum & duas res creatas. Sic enim illicitum fuiffet, eas adorare fecundum ipforum dogmata, quæ diuinum cultum rei cuilibet, quæ non fit natura Deus, abiudicant. LVCIANVM [*e*], fcriptorem ethnicum, audiuimus antea repræfentantem chriftianos, colentes Deum alte regnantem, & filium patris & fpiritum ex patre procedentem, vnum ex tribus, & ex vno tria. THEOPHILVS epifcopus *Antiochenus* expreffam *TRINITATIS* [*f*] mentionem facit, fub appellatione patris, verbi eius & fapientiæ eius; & porro fermonem Dei fapientiamque fuiffe adfirmat, cui dixerit [*g*] in principio: *Faciamus hominem ad imaginem*

(*b*) Polycarp. martyr. ap. Coteler. tom. II. p. 199. cit. fupra §. II. litt. (b) pag. 34.
(*c*) Iuftin. apol. II. p. 56. cit. ibid. fub litt. (e) pag. 35.
(*d*) Iuftin. apol. II. p. 60. vid. l. c. fub litt. (g) pag. 36.
(*e*) Luc. Philopatr. ibid. litt. (l) pag. 37.
(*f*) Theophil. ad Autolyc. lib. II. p. 106. (p. 94. d. ad calcem Iuft. Martyris) vid. litt. (q) pag. 38.
(*g*) Ibid. p. 114. (p. 96. d.) vid. litt. (p) pag. 38.

 ginem

ginem & simulitudinem nostram. Vt adeo si spiritus sanctus creator hominis est, non sit dubium, quin vna cum patre & filio, tamquam creator suus, ab eo adoretur. Audiuimus CLEMENTEM ALEXANDRINVM *pædagogum* [*b*] suum hac concludentem doxologia: *Gratias agamus & gratias agentes laudemus vnum PATREM & FILIVM vna cum SANCTO SPIRITV, in sæcula sæculorum, Amen.* Audiuimus BASILIVM de *Athenogene* [*i*] martyre narrantem, quod hymnum in gloriam spiritus sancti composuerit; & quod ecclesia post hominum memoriam nota illa verba in gratiarum actione ad lucernas vsa sit: *Laudamus patrem & filium & spiritum sanctum Dei.* Qui hymnus adeo vetustus erat, vt BASILIVS, quis eius auctor fuerit, se ignorare penitus, fateretur. Eodem ille loco testatur, *Dionysium Alexandrinum* hac gratiarum actionis formula vti solitum: *Deo patri & filio domino nostro IEsu Christo cum sancto spiritu gloria & imperium in sæcula sæculorum, Amen.* Audiuimus ORIGENEM [*k*] dicentem, *Ipse nobis dominus, ipse sanctus spiritus deprecandus est, vt omnem nebulam, omnemque caliginem, quæ peccatorum sordibus concreta, visum cordis nostri obscurat, auferre dignetur.* Qui talia dicunt, certe agnoscunt & præstant religiosum cultum ac adorationem sancto spiritui. Atqui hæc omnia ex locis ante allegatis probata vidimus. Quibus heic addere licebit planum illud ORIGENIS testimonium ex commentario in caput primum epistolæ *Pauli* ad *Romanos*, vbi praxin christianorum ac gentilium inter se comparans, *Eorum* [*l*] *est*, inquit, *contumelia afficere corpora sua, qui deseruiunt simulacris; & eorum, colere creaturam, qui dereliquerunt creatorem. Nos autem, qui nullam creaturam, sed patrem, filium & spiritum sanctum colimus & adoramus, sicut non erramus in cultu, ita nec in actibus quidem & conuersatione peccemus, neque imitemur eos, qui contumeliis adficiunt corpora sua in semetipsis: sed adspicientes quod dicit apostolus: An nescitis, quia corpora nostra membra sunt Christi, & iterum: Quia corpus vestrum templum est spiritus sancti: vt membra Christi & templum spiritus sancti corpora nostra in omni sanctitate & puritate seruemus, quo non solum angelorum digna ingressibus fiant, ve-*

(*b*) Clem. pædag. lib. III. p. 311. vid. supra litt. (u) pag. 39.
(*i*) Basil. de spirit. sancto c. XXIX. p. 359. d. e. vid. litt. (x) pag. 40.
(*k*) Orig. homil. 1. in Leuit. p. 106.
(*l*) Orig. in Rom. 1. lib. I. p. 458. edit. Basil. (p. 302. m. edit. Par.)

rum

rum etiam inhabitatione spiritus sancti & mansione patris & filii. BASILIVS, qui pro cultu spiritus sancti scripsit, alium locum ex ORIGENIS commentario [*m*] in *Ioannem* citat, vbi de cultu totius *TRINITATIS* in baptismi celebratione loquitur: *Aquae lavacrum*, inquiens, *ei, qui se ipsum praebet diuinitati adorandae TRINITATIS per virtutem inuocationum, gratiarum principium ac fontem habet.* Quibus in verbis ORIGENES per inuocationes ad res duas videtur respicere: primo ad consecrationem aquae ad vsum mysticum, quae semper precibus peragebatur (vt alio loco [*] ostendimus pluribus) deinde vero ad formam baptismi, qui semper in nomine totius *TRINITATIS* administrabatur: perinde ac panis & vinum in eucharistia per trium diuinarum personarum inuocationem consecrabatur. Quod diserte ab CYRILLO [*n*] adfirmatur, quando ait: *Panis & vinum eucharistiae, ante sacram inuocationem adorandae TRINITATIS panis erat & vinum merum, peracta vero inuocatione panis quidem fit corpus CHRISTI, vinum autem sanguis CHRISTI.* Vbi eamdem locutionem de consecratione eucharistiae adhibet, quam ORIGENES de baptismo, quando eum per adorandae inuocationem *TRINITATIS* fieri, adserit. Et hoc est, quod intelligit IVSTINVS MARTYR [*o*], quando ministrum ecclesiae in eucharistiae consecratione laudem & gloriam rerum vniuersarum patri, per nomen filii & spiritus sancti offerre dicit. OPTATVS [†] de sacrilegio loquens *Donatistarum* dicit, quod altaria Dei fregerint: quo Deus omnipotens inuocatus sit: quo postulatus descenderit spiritus sanctus.

(*m*) Orig. tom. VI. in Ioan. ap. Basil. de spirit. sanct. c. XXIX. Τῷ ἐμπαρέχοντι ἑαυτὸν τῇ θειότητι τῆς προσκυνητῆς τριάδος, διὰ τῆς δυνάμεως τῶν ἐπικλήσεων, χαρισμάτων ἀρχὴν ἔχει καὶ πηγήν.

(*) Lib. XI. c. X. §. I. II. vol. IV. pag. 314.

(*n*) Cyrill. catech. myst. I. n. IV. Ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος τῆς εὐχαριστίας πρὸ τῆς ἁγίας ἐπικλήσεως τῆς προσκυνητῆς τριάδος ἄρτος ἦν καὶ οἶνος λιτός, ἐπικλήσεως δὲ γενομένης ὁ μὲν ἄρτος γίνεται σῶμα χριστοῦ, ὁ δὲ οἶνος αἷμα χριστοῦ.
It. Catech. III. n. III. ὁ ἄρτος τῆς εὐχαριστίας, μετὰ τὴν ἐπίκλησιν τοῦ ἁγίου πνεύματος, οὐκ ἔτι ἄρτος λιτός, ἀλλὰ σῶμα χριστοῦ.

(*o*) Iustin. apol. II. p. 97. αἶνον καὶ δόξαν τῷ πατρὶ τῶν ὅλων διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου ἀναπέμπει.

(†) Optat. lib. VI. p. 93. (p. 111. edit. Par. MDCLXXIX.) Quid est tam sacrilegum, quam altaria Dei ... frangere, radere, remouere? In quibus vota populi, & membra Christi portata sunt: Quo Deus omnipotens inuocatus sit, quo postulatus descenderit spiritus sanctus.

THEOPHILVS ALEXANDRINVS similiter [p] panem & vinum in euchariſtia per inuocationem & aduentum ſpiritus ſancti conſecrari, ait. Et in antiqua liturgia *Gallicana* precatio oblationis [q] hac forma expreſſa nobis tradita eſt: *Suſcipe ſancta trinitas hanc oblationem, quam tibi offerimus in memoriam paſſionis, reſurrectionis & adſcenſionis.* Ad cuiusmodi aliquam inuocationem totius *TRINITATIS* in conſecratione aquarum baptiſmi ORIGENES fortaſſis reſpexit. Vtcumque autem res ſe habet, forma adminiſtrandi baptiſmum in *nomine patris, filii & ſpiritus ſancti* ſemper pro actu adorationis *TRINITATIS*, tam pro profeſſione fidei in tres diuinas perſonas, quam pro dedicatione hominis baptizati ad miniſterium totius *TRINITATIS*, & pro ſolemni inuocatione benedictionis eius habita fuit. Vetuſtus *recognitionum* auctor, qui ante ORIGENEM vixit, baptiſmum in nomine trinæ beatitudinis [r], hoc eſt, ſacroſanctæ trinitatis, antiquis temporibus adminiſtratum fuiſſe, diſertis verbis adfirmat. Per quod nihil aliud, quam ſpiritus ſancti cum patre & filio in eodem actu adorationis, per preces aut formam baptiſmi expreſſam coniunctionem intelligere poſſumus. Atque inde veteres probare ſoliti ſunt, ſpiritum ſanctum eſſe [s] Deum, quia in eodem diuino cultu cum patre & filio in baptiſmi

(p) Theophil. Alex. epiſt. paſchal. I. bibl. patr. tom. III. p. 87. (tom. V. p. 846. e. edit. Lugd. MDCLXXVII.) Quod adſerens non recogitat, aquas in baptiſmate myſticas aduentu ſancti ſpiritus conſecrari, panemque dominicum, quo ſaluatoris corpus oſtenditur, & quem frangimus in ſanctificationem noſtri: & ſacrum calicem: quæ in menſa eccleſiæ collocantur, & vtique inanima ſunt, per *inuocationem & aduentum ſancti ſpiritus ſanctificari.*

(q) Microlog. de obſeruat. eccleſiæ c. XI.

(r) Clem. recognit. lib. III. c. LXVII. Baptizabitur vnusquiſque veſtrum in aquis perennibus, nomine trinæ beatitudinis inuocato ſuper ſe.

(s) Vid. Idacium lib. III. contr. Varimundum. bibl. patr. tom. IV. p. 300. (tom. V. p. 745. g. edit. Lugdun. MDCLXXVII.) Vt in nomine ſpiritus ſancti baptizetur, ſicut in nomine patris ac filii, & dominus in euangelio teſtis eſt, & Paulus paria pronuntiat, dicens: Dominus quidem, quum dicit: *Baptizate omnes gentes in nomine patris, & filii & ſpiritus ſancti.* Apoſtolus, quum omnes nos ſpiritu baptizatos inſinuat, atque confirmat: *Etenim nos omnes*, ait, *in vno ſpiritu baptizati ſumus, ſiue Iudæi ſiue Græci, ſiue ſerui, ſiue liberi, & omnes in vno ſpiritu potati ſumus.* Et iterum: *In quo credentes ſignati eſtis in ſpiritu ſancto promiſſionis, qui eſt pignus hæreditatis noſtræ in redemtionem adoptionis.* cetera. In illis igitur teſtimoniis hoc ſolummodo *diuinitati ſpiritus ſancti*, quod deeſt, perfidiæ veſtræ mi-

admi-

administratione coniungatur. Baptismus quoque generatim irritus ac nullus declarabatur, qui quidem cum patris & filii, non autem simul cum spiritus sancti mentione administratus fuerat, quemadmodum alio loco [*] ostendimus copiosius.

Observatv porro dignum est, quod *Tertulliani* aetate cultus spiritus sancti in ecclesia adeo communis fuerit, vt *Praxeas* aliique *vnitarii* catholicos Tritheismi, seu adorationis trium numinum ideo incusarint. Se solos vnius Dei cultores esse [t] & diuinam monarchiam tenere gloriabantur; dum ceteri christiani omnes, tres adorando personas, trium deorum cultum inueherent: *Quasi*, inquit tertvllianvs, *non & vnitas irrationaliter collecta haeresin faciat: et trinitas rationaliter expensa veritatem constituat.* Explicat tertvllianvs, quemadmodum hi tres vnus Deus [u] sint, vnitate originis, vnitate substantiae, status ac potestatis. Et addit, quod sicut pater est Deus, ita quoque filius [x] sit Deus, & spiritus sanctus sit Deus. Et alio loco [y] patrem & filium & spiritum sanctum trinitatem vnius diuinitatis esse, dicit. Atque ita planum & manifestum est, differentiam tunc temporis inter *Praxeam* & catholicos fuisse, quod *Praxeas* cum suis vnam tantum personam vt Deum; catholici autem tres personas, patrem, filium ac spiritum sanctum, sub titulo ac appellatione vnius Dei adorauerint. Adeoque

---

nus est. In iis igitur testimoniis vnitas *TRINITATIS* ostenditur, dum quod pater vocatur, vel etiam operatur, hoc filius & spiritus sanctus nuncupentur, vel eadem operentur.

Basil. de spirit. sanct. c. XXIX. p. 361. d. ὅτι εἰσῆγεν ἡμᾶς πρὸς τὴν δόξαν τοῦ πνεύματος, πρῶτον μὲν ἡ παρὰ τοῦ κυρίου τιμή, συμπαραλαβόντος ἑαυτῷ καὶ τῷ πατρὶ πρὸς τὸ βάπτισμα. Quod induxit nos ad gloriam spiritus, primum honor illi habitus a domino, *in baptismate spiritum adiungente sibi & patri.*

(*) Lib. XI. c. III. §. II. vol. IV. p.

(t) Tertull. contr. Prax. c. III. Duos & tres iam iactitant a nobis praedicari, se vero vnius Dei cultores praesumunt: quasi non & vnitas, cetera.

(u) Ibid. c. II. Tres sunt vnius substantiae, & vnius status, & vnius potestatis: quia vnus Deus, ex quo (tres) in nomine patris & filii & spiritus sancti deputantur.

(x) Ibid. c. XIII. Et pater Deus, & filius Deus, & spiritus sanctus Deus, & Deus vnusquisque.

(y) Tertull. de pudicit. c. XXI. Trinitas vnius diuinitatis, pater & filius & spiritus sanctus.

insi-

insigniter fallitur ERASMVS, quando nomen Dei spiritui sancto nonnisi HILARII demum ætate, sæculo quarto medio, datum fuisse, adserit: quum perspectum sit & exploratum, habuisse ipsum & nomen & cultum Dei tempore TERTVLLIANI, & reuera ab omnibus antegressorum temporum christianis sibi datum, dum in omnibus diuinæ adorationis ac glorificationis actibus illum tamquam vnum cum patre & filio Deum coniunxerunt.

CYPRIANVS expressis verbis Deum ipsum vocat, quando contra valorem baptismatis hæreticorum disputans, hoc vtitur argumento: *Si baptizari* [z] *quis apud hæreticos potuit, vtique & remissam peccatorum consequi potuit. Si peccatorum remissam consequutus est, & sanctificatus est, & templum Dei factus est. Quæro: Cuius Dei? si creatoris; non potuit, qui in eum non credidit. Si Christi? nec huius fieri potest templum, qui negat Deum Christum. Si spiritus sancti? quum tres vnum sint, quomodo spiritus sancti placatus ei esse potest, qui aut patris aut filii inimicus est.* Quemadmodum spiritus sanctus heic perspicue vocatur *DEVS*, ita verus quisque christianus spiritus sancti, tamquam *DEI* dicitur templum: & quum templa sint propter cultum Dei, concludi poterit, quod secundum CYPRIANVM spiritus sanctus eo tempore in omnibus viuis templis suis tamquam *DEVS* adoratus sit.

EADEM ætate cum CYPRIANO vixerunt duo ista splendentia ecclesiæ *Asiaticæ* lumina, *Firmilianus* ecclesiæ *Cæsareensis* episcopus, & *Gregorius Neocæsareensis*, ab patratis miraculis dictus *Thaumaturgus*. De horum vtroque testatur BASILIVS [a], quod in orationibus ac libris suis hac δοξολογίᾳ vti soliti sint: *Deo patri, & filio domino nostro Iesu Christo cum sancto spiritu gloria & imperium in secula seculorum, Amen.*

(z) Cyprian. epist. LXXIII. ad Iubaian. p. 203. (p. 309. fin. edit. Fell. Amstelod.)

(a) Basil. de spirit. S. c. XXIX. τῷ θεῷ πατρὶ καὶ υἱῷ τῷ κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ, σὺν τῷ ἁγίῳ πνεύματι, δόξα καὶ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν· ἐν τούτοις τοῦ Γρηγορίου, καὶ ὁ νῦν ἀντιλεγόμενος τρόπος τῆς δοξολογίας ἐστὶν, ἐκ τῆς ἐκείνου παραδόσεως τῇ ἐκκλησίᾳ πεφυλαγμένος. - - ταύτην καὶ Φιρμιλιανῷ τῷ ἡμετέρῳ μαρτυροῦσι τὴν πίστιν οἱ λόγοι οὓς κατέλιπε. Deo patri, cet. - Idem fuit glorificationis modus, quem instituit Gregorius, & is cui nunc contradicitur, ex illius traditione ecclesiæ obseruatus. - - Hanc fidem & Firmiliano nostro fuisse, testantur illius libri, quos reliquit.

ATQVE

Atqve hæc doxologia frequentiſſime obuia eſt in *conſtitutionibus*, ſic dictis *apoſtolicis*, quas etſi non, vti auctor quidam recentior, pro inſpirato libro, nec pro genuino CLEMENTIS ROMANI opere habeo, egregiam tamen rituum ac liturgiæ veteris eccleſiæ per tria priora ſæcula collectionem eſſe, credo, non infectam perniciofis illis *Ariani* placitis, quæ nonnulli inde eruere conantur, qui verba auctoris iſtarum *conſtitutionum*, vt reliquorum patrum *Ante-Nicænorum*, a proprio ipſorum ſenſu in ſenſum hæreticum detorquent. Hic auctor, inquam, hac doxologia communiter vtitur, quam tantopere laudat BASILIVS, vt quæ verum ſacroſanctæ *TRINITATIS* cultum exprimat. Cuius rei pauca quædam exempla ex octauo ipſius libro dabimus, in quo formulas precum in antiquis eccleſiæ officiis vſitatarum conlegit. Capite illius libri duodecimo oratio in oblatione fieri ſolita, hunc in modum concluditur: [b] *Rogamus te, vt omnes nos in pietate conſeruatos a te, in Chriſti tui, Dei vniuerſæ naturæ ſub ſenſum & intelligentiam cadentis, regisque noſtri regno congreges, immutabiles, inculpatos, irreprehenſos: quoniam tibi omnis gloria, veneratio & gratiarum actio: honor, adoratio, patri & filio & ſpiritui ſancto nunc & ſemper, & in infinita ac ſempiterna ſæcula ſæculorum.* Capite decimo tertio precatio poſt conſecrationem eodem modo finitur: [c] *Per Chriſtum tuum, cum quo tibi gloria, honor, laus, glorificatio, gratiarum actio, & ſancto ſpiritui in ſæcula, Amen.* In eodem capite omnis populus hunc *CHRISTO* hymnum cantat: [d] *Vnus ſanctus, vnus dominus, vnus IESVS CHRISTVS, in gloriam Dei patris, benedictus in ſæcula. Amen. Gloria in altiſſimis Deo, & in terra pax, in hominibus bona voluntas. Hoſanna filio Dauidis: benedictus, qui venit in nomine domi-*

(b) Conſtit. lib. VIII. c. XII. παρακαλοῦμέν σε, ὅπως ἅπαντας ἡμᾶς διατηρήσας ἐν τῇ εὐσεβείᾳ, ἐπισυναγάγῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ χριστοῦ σου, καὶ θεοῦ πάσης αἰσθητῆς καὶ νοητῆς φύσεως, τοῦ βασιλέως ἡμῶν, ἀτρέπτους, ἀμέμπτους, ἀνεγκλήτους· ὅτι σοὶ πᾶσα δόξα, σέβας καὶ εὐχαριστία· τιμὴ καὶ προσκύνησις τῷ πατρὶ, καὶ τῷ υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι, καὶ νῦν, καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς ἀνεκλείπτους καὶ ἀτελευτήτους αἰῶνας τῶν αἰώνων.

(c) Ibid. c. XIII. διὰ τοῦ χριστοῦ σου, μεθ᾽ οὗ σοι δόξα, τιμὴ, αἶνος, δοξολογία, εὐχαριστία, καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν.

(d) Ibid. εἷς ἅγιος, εἷς κύριος, εἷς Ἰησοῦς Χριστὸς, εἰς δόξαν Θεοῦ πατρὸς, εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν· δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία· Ὡσαννὰ τῷ υἱῷ Δαβὶδ· εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου θεὸς κύριος,

ni Deus dominus; *& apparuit nobis*: *Hosanna in altissimis.* Capite decimo quarto post communionem diaconus pronuntiat: [e] *Nos ipsos Deo, soli ingenito Deo & CHRISTO eius παραθώμεθα, commendemus.* Iam vero istæ παραθέσεις siue commendationes genus quoddam precationum erant, quemadmodum posthac [f] docebimus. Denique episcopus capite decimo quinto gratias agens his verbis concludit: [g] *Nos omnes congrega in regnum cælorum, in Christo Iesu domino nostro, cum quo tibi gloria, honor ac veneratio, & sancto spiritui in secula, Amen.* Et in precatione sua ibidem ait: [h] *Tibi gloria, laus, maiestas, cultus, adoratio, & filio tuo Iesu, Christo tuo, nostro domino, Deo ac regi, & sancto spiritui; nunc & semper & in secula seculorum, Amen.*

Plvres istiusmodi doxologiæ in aliis precationibus [i] per istum librum occurrunt, quas heic nihil attinet interponere. Si enim hæc non sunt clara exempla adorationis spiritus sancti vna cum patre ac filio, dici vix poterit, quibus verbis ea possit exprimi.

§. V.

Quo sensu omnis oratio ad patrem dirigi iussa sit.

Itaqve ex his omnibus sensum canonis illius *Africani* interpretari possumus, qui omnem orationem ad patrem [k] dirigi iubet. Hoc enim non ad excludendam adorationem filii & spiritus sancti vna cum patre spectabat; nam hymni & doxologiæ ante memoratæ, quæ coram altari adhibebantur, ma-

καὶ ἐπεφάνη ἡμῖν· Ὡσαννὰ ἐν ὑψίστοις.

(e) Ibid. c. XIV. ἑαυτοὺς τῷ θεῷ, τῷ μόνῳ ἀγεννήτῳ θεῷ, καὶ τῷ χριστῷ αὐτοῦ παραθώμεθα.

(f) Lib. XV. c. III. §. XXIX.

(g) Constit. apostol. lib. VIII. c. XV. πάντας ἡμᾶς ἐπισυνάγαγε εἰς τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν, ἐν χριστῷ Ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν· μεθ' οὗ σοι δόξα, τιμὴ καὶ σέβας, καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν.

(h) Ibid. ὅτι σοι δόξα, αἶνος, μεγαλοπρέπεια, σέβας, προσκύνησις, καὶ τῷ σῷ παιδὶ Ἰησοῦ τῷ χριστῷ σου, τῷ κυρίῳ ἡμῶν καὶ θεῷ καὶ βασιλεῖ, καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων· ἀμήν.

(i) Vid. Constit. lib. VIII. c. XVI, XVIII, XX, XXI, XXII, XXIX, XXXVII, XXXVIII, XXXIX, XLI.

(k) Conc. Carth. III. c. XXIII. (tom. II. conc. p. 1170.) Vt nemo in precibus vel patrem pro filio, vel filium pro patre nominet. Et quum altari adsistitur, *semper ad patrem dirigatur oratio.*

nifesto

nifesto testantur contrarium: Sed eo valebat, vt quum sacrificium *CHRISTI* commemoraretur, ipse tamquam magnus mediator spectaretur, per cuius sacrificium patri appropinquamus, & cuius meritorum & deprecationis beneficio aditum ad solium gratiæ & misericordiæ habemus. Quocirca omnes precationes coram altari ipsius nomine ad patrem dirigi iubentur. Quæ ipsa precum applicatio vera est filii, tamquam mediatoris, adoratio, & honor ipsi prorsus peculiaris, qui nulla cum re creata communicari potest. In aliis precationibus directa ad filium fiebat applicatio, quemadmodum antea in oratione in *constitutionibus* [*l*] pro energumenis vidimus. Et in his precationibus ad altare glorificatio patri, filio & spiritui sancto communis erat. Vnde FVLGENTIVS, qui episcopus erat *Africanus*, adeoque sensum canonum *Africanorum* optime intellexisse existimandus est, cultum diuinum toti *TRINITATI* communem esse docet, quando ait: *Si* [*m*] *qui catholici fideles, huius sacramenti nunc vsque videantur ignari, deinceps scire debent, omne cuiuslibet honorificentiæ & sacrificii salutaris obsequium & patri & filio & spiritui sancto, hoc est, sanctæ TRINITATI ab ecclesia catholica pariter exhiberi. In cuius vtique vno nomine, manifestum est, sanctum quoque baptisma celebrari. Neque enim præiudicium filio vel sancto spiritui comparatur; dum ad patris personam precatio ab offerente dirigitur: cuius consummatio, dum filii & spiritus sancti complectitur nomen, ostendit, nullum esse in TRINITATE discrimen. Quia dum ad solius patris personam sermo dirigitur, bene credentis fide tota TRINITAS honoratur: & quum ad patrem litantis destinatur intentio, sacrificii munus omni trinitati vno eodemque offertur litantis officio.* Ex quibus omnibus planum est & perspicuum, tres personas sacrosanctæ *TRINITATIS* iam inde a primis iactis fundamentis ecclesiæ christianæ diuino honore cultas fuisse & adoratas, neque adeo religiosam filii & spiritus sancti, tamquam Dei, venerationem in vllo posteriorum sæculorum inuentam esse vel additam.

(*l*) Constitut. lib. VIII. c. VII. Ὁ τὸν ἰσχυρὸν δήσας, καὶ πάντα τὰ σκεύη αὐτοῦ διαρπάσας, κ. τ. λ.

(*m*) Fulgent. ad Monimum lib. II. c. V. (p. 328. edit. Basil. MDCXXI. 8uo.)

LIBRI DECIMI TERTII

CAPVT TERTIVM.

IN ECCLESIA ANTIQVA NVLLAM REM CREATAM, SANCTVM VEL ANGELVM, SED SOLVM DEVM RELIGIOSE CVLTVM ESSE.

§. I.

Hæc positio probatur; Primo, *Ex generalioribus veterum declarationibus contra cuiuscumque rei creatæ religiosam venerationem.*

Capite antecedente obseruatum nobis est, cultum ac adorationem *CHRISTI* in ecclesia antiqua pro idoneo diuinitatis eius argumento habitum fuisse, quia tunc temporis incontroversum fuit axioma, nullam rem creatam, quantacumque excellentia ceteris præstantem, religioso cultu adficiendam, sed soli viuo ac vero Deo hunc diuinum honorem deferendum esse. Neque *Arianus* quispiam vel *Socinianus* hoc argumentum ex antiquitate petitum euadere vmquam potest, quoad duæ istæ adsertiones inuictæ perstant; Quod *CHRISTVS* diuino cultu adfectus sit, & quod nihil nisi viuus ac verus *DEVS* religiose coli debeat. Robur huius argumenti nimium quantum debilitatum & reuera penitus eneruatum & destructum est ab ecclesiæ *Romanensis* scriptoribus, quorum ex ore hoc argumentum *Arianis* & *Socinianis* nihil significat, quoniam propria eorum praxis, qua religiosum cultum sanctis & angelis exhibent, satis valida ad illud responsio est. Posito enim, quod sancti & angeli coli possint, cultus *CHRISTI* diuinitatis eius argumentum nihilo magis esse potest, quam diuinitatis sanctorum & angelorum, eo quod in ecclesia *Romanensi* colantur. At vero secundum primitiuæ ecclesiæ sententiam argumentum hoc omni exceptione maius est. Nam eodem tempore, quo cultum *CHRISTI* adserebant, similiter religiosum cultum nulli rei creatæ, sed soli *DEO* tribuendum esse, profitebantur. Et hoc intuitu argumentum illud pro diuinitate *CHRISTI* iustum erat & solidum. Quemadmodum igitur primam positionem, Quod ex verissimis veterum christianorum adsertionibus & praxi appareat, *CHRISTVM* in ecclesia antiqua religiose cultum esse;

recte

recte se habere vidimus: ita nunc secundæ positionis veritatem, Quod nihil, nisi viuus ac verus *DEVS* coli ac adorari debeat, paullum examinabimus. Quæ positio heic tractanda spectatur tantummodo vt illustratio quædam ac confirmatio argumenti pro diuinitate *CHRISTI*, desumti ex primitiuæ ecclesiæ praxi, qua religiosus ipsi cultus exhibitus est. Cuius propositionis veritatem triplici ratione breuiter confirmabimus. 1.) Ostendendo generatim, quod veteres in vniuersum animum a cultu religioso cuiuscumque rei creatæ vel entis, quod non sit natura *DEVS*, alienum testati sint. 2.) Quod speciatim cultum sanctorum & angelorum, tamquam idololatriam & rem illicitam, repudiarint. 3.) Quod nulla eius mentio habeatur, nisi in praxi vel hæreticorum vel gentilium, quorum idololatria ratione huius praxeos culpatur. Primo loco obseruandum est, quod veteres generatim a religioso cultu cuiuscumque rei creatæ, vel entis, quod non sit natura Deus, se abhorrere declaraverint. Integrum volumen conscribendum foret, si omnia, quæ a veteribus de hoc argumento dicuntur, animus esset colligere, quocirca pauca duntaxat & perspicua loca ex innumeris, quæ hanc in rem adlegari poterant, seligemus. IVSTINVS MARTYR [a] in apologia sua sæpius adfirmat imperatoribus, christianos nullum nisi solum *DEVM* adorare posse: Idque eos *CHRISTVM* docuisse, dicentem: *Dominum Deum tuum adorabis, atque illum solum coles ex toto corde tuo, & ex tota fortitudine tua: Dominum Deum tuum, qui fecit te.* Et rursus: *Reddite, quæ Cæsaris sunt, Cæsari: &, quæ Dei, Deo. Proinde nos solum Deum adoramus, & vobis in rebus aliis læti inseruimus.* In eumdem modum THEOPHILVS episcopus *Antiochenus: Honorabo*, inquit [b], *regem siue cæsarem, non eum adorando, verum pro eo orando. Deum, qui vere & verus est Deus, adorabo, sciens, cæsarem ab ipso esse ordinatum. Dicas ergo. Quare regem siue cæsarem adorare recusas? Quia non ad id institutus est, vt adoretur, sed vt legitimo, qui ipsi congruit, honore hono-*

(a) Iustin. apol. II. p. 63. ὡς δὲ καὶ τὸν θεὸν μόνον δεῖ προσκυνεῖν, οὕτως ἔπεισεν εἰπών· μεγίστη ἐντολή ἐστι, κύριον τὸν θεόν σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις κ. τ. λ. It. p. 64. θεὸν μόνον προσκυνοῦμεν, ὑμῖν δὲ πρὸς τὰ ἄλλα χαίροντες ὑπηρετοῦμεν.

(b) Theoph. ad Autolyc. lib. I. p. 30. (p. 76.) ad calc. Iren. Paris. CIƆIƆCXXXVI.) Τιμήσω τὸν βασιλέα οὐ προσκυνῶν αὐτῷ, ἀλλὰ εὐχόμενος ὑπὲρ αὐτοῦ· Θεῷ δὲ τῷ ὄντως θεῷ καὶ ἀληθεῖ προσκυνῶ, εἰδὼς ὅτι ὁ βασιλεὺς ὑπ' αὐτοῦ γέγονεν· ἐρεῖς οὖν

retur. Rex enim siue caesar Deus non est, sed meminerit se esse hominem, a Deo in hanc dignitatem promotum, non vt adoretur, sed vt iuste, quemadmodum iustitia exigit, iudicet. Nam regnum siue imperium, rerumque administratio ipsi a Deo commissa & demandata est. Hinc caesar siue rex, neminem subiectorum aut regem aut caesarem appellari vult. Regium enim siue caesareum nomen ipsi soli competit, nec alius id vendicare audet. ITA ADORANDI CVLTVS NEMINI NISI DEO SOLI DEFERENDVS EST. Alio loco [c] ait: *Non solum idolorum cultum lex diuina inhibet, sed interdicit quoque, ne quis elementa, solem, lunam, & reliqua astra adoret. Praeterea prohibet colere caelum, terram, mare, fontesque: sed sedulo inculcat, vt reuera exsistens Deus, qui creator est vniuersorum, in sanctitate cordis puroque animo adoretur.* In eumdem modum TERTVLLIANVS, de precibus loquens christianorum pro imperatoribus & pace publica, *Nos*, inquit, *pro salute* [d] *imperatorum Deum inuocamus aeternum, Deum verum, Deum viuum. - - Haec ab alio orare non possum, quam a quo me scio consequuturum, quoniam & ipse est, qui solus praestat.* Idem illud in diuersis aliis scriptorum suorum locis repetit [e]. Hoc responsum erat, quod vexatoribus suis gentilibus communiter dabant martyres, ad adorandum deos alios sollicitantibus. *Fructuosus* [f] episcopus *Hispanicus* & martyr, qui *Tarracone* circa annum CCLXII. religio-

μοι· Διὰ τί οὐ προσκυνεῖς τὸν βασιλέα; ὅτι οὐκ εἰς τὸ προσκυνεῖσθαι γέγονεν, ἀλλ' εἰς τὸ τιμᾶσθαι τῇ νομίμῳ τιμῇ. Θεὸς γὰρ οὐκ ἔστι, ἀλλ' ἄνθρωπος ὑπὸ θεοῦ τεταγμένος, οὐκ εἰς τὸ προσκυνεῖσθαι, ἀλλὰ εἰς τὸ δικαίως κρίνειν· τρόπῳ γάρ τινι παρὰ θεοῦ οἰκονομίαν πεπίστευται· καὶ γὰρ αὐτὸς, οὓς ἔχει ὑφ' ἑαυτὸν τεταγμένους, οὐ βούλεται βασιλεῖς καλεῖσθαι· τὸ γὰρ βασιλεὺς αὐτοῦ ἐστιν ὄνομα· καὶ οὐκ ἄλλῳ ἐξόν ἐστι τοῦτο καλεῖσθαι· οὕτως οὐδὲ προσκυνεῖσθαι, ἀλλ' ἢ μόνῳ θεῷ.

(c) Id. lib. II. p. 173. (p. 110. d. cit. edit.) ὁ μὲν θεῖος νόμος οὐ μόνον κωλύει τὸ εἰδώλοις προσκυνεῖν· ἀλλὰ καὶ τοῖς στοιχείοις, ἡλίῳ, σελήνῃ, ἢ τοῖς λοιποῖς ἄστροις· ἀλλ' οὔτε τῷ οὐρανῷ, οὔτε γῇ, οὔτε θαλάσσῃ, ἢ πηγαῖς, ἢ ποταμοῖς θρησκεύειν. ἀλλ' ἢ μόνῳ τῷ ὄντως θεῷ, καὶ ποιητῇ τῶν ὅλων χρὴ λατρεύειν ἐν ὁσιότητι καρδίας καὶ εἰλικρινεῖ γνώμῃ.

(d) Tertull. apol. c. XXX.

(e) Tertull. Scopiae. c. IV. Praescribitur mihi, ne quem alium adorem, aut quoquo modo venerer, praeter vnicum illum, qui ita mandat.
Id. apol. c. XVII. Quod colimus nos, Deus vnus est, qui totum molem istam cum omni instrumento elementorum, corporum, spirituum, verbo, quo iussit; ratione, qua disposuit; virtute, qua potuit, de nihilo expressit.
Id. ad Scapul. c. II. Nos vnum Deum colimus, quem omnes naturaliter nostis; ad cuius fulgura & tonitrua contremiscitis, ad cuius beneficia gaudetis.

nis

nis christianæ caussa occisus est) sacrificare iussus, respondebat: *Ego [f] vnum Deum colo, qui fecit cælum & terram, mare, & omnia, quæ in eis sunt.* Atque hoc modo *Aemiliano* præfecto respondebat *Dionysius* episcopus *Alexandriæ*, quemadmodum ipse narrat in epistola EVSEBIO [g] memorata, *Palam & aperte contestatus sum*, inquiebat, *me illum, qui solus est Deus, neque alium vllum præter hunc adorare: nec a proposito discessurum me esse, nec commissurum vmquam, vt christianus esse desinerem.* Et quum *Aemilianus* eum deos imperii vna cum isto Deo adorare iuberet, iterum respondebat: *Nos nullum alium adoramus.* Multæ similes loquutiones in IRENAEO [h], CLEMENTE ALEXANDRINO [i], ORIGENE [k],

(*f*) Acta Fructuosi ap. Baron. an. CCLXII. n. LXII.

(*g*) Dionys. epist. ap. Euseb. lib. VII. c. XI. *ἄντικρυς διεμαρτυράμην, ὅτι τὸν θεὸν τὸν ὄντα μόνον, καὶ οὐδένα ἕτερον σέβομεν, οὐδ' ἂν μεταθείμην, οὐδὲ παυσαίμην ποτὲ χριστιανὸς ὤν - - ἡμεῖς οὐδένα ἕτερον προσκυνοῦμεν.*

(*h*) Iren. lib. V. c. XXII. Sic igitur manifeste ostendente domino, quoniam Deus verus & vnus Deus, qui a lege declaratus fuerat (quem enim lex præconauerat Deum, hunc ostendit patrem, *cui & seruire soli oportet discipulos Christi*) & per eas, quæ sunt in lege, sententias aduersarium nostrum euacuante, (lex autem demiurgum laudare Deum, & ipsi soli seruire iubet nobis) iam non oportet quærere alium patrem, præter hunc, aut super hunc: quoniam vnus Deus, qui iustificat circumcisionem ex fide, & præputium per fidem, cetera.

(*i*) Clem. stromat. VI. p. 825. *Τοὺς Ἕλληνας χρὴ διὰ νόμου καὶ προφητῶν ἐκμανθάνειν ἕνα μόνον σέβειν θεὸν, τὸν ὄντως ὄντα παντοκράτορα· ἔπειτα διὰ τοῦ ἀποστόλου διδάσκεσθαι τοῦτο, Ἡμῖν δὲ οὐδὲν εἴδωλον ἐν κόσμῳ, κ. τ. λ.* Oportet Græcos discere per legem & prophetas, colere vnum Deum, qui est vere omnipotens; Deinde illud doceri per apostolum: *Nobis autem nullum est simulacrum in mundo.*

(*k*) Origen. contr. Cels. lib. I. p. 10. *εἴπερ οὖν δεῖ πιστεύειν, ὡς ὁ λόγος ἐδίδαξεν, ἑνί τινι τῶν αἱρέσεις εἰσηγησαμένων ἐν Ἕλλησιν ἢ βαρβάροις· πῶς οὐχὶ μᾶλλον τῷ ἐπὶ πᾶσι θεῷ, καὶ τῷ διδάσκοντι τοῦτον μόνον δεῖν σέβειν, τὰ δὲ λοιπὰ, ἤτοι ὡς μὴ ὄντα, ἢ ὡς ὄντα μὲν, καὶ τιμῆς ἄξια, οὐ μὴν καὶ προσκυνήσεως καὶ σεβασμοῦ, παρορᾶν;* Si credendum est, vt ratio docuit, vnicuipiam eorum, qui has sectas induxerunt, quæ apud Græcos celebrantur aut barbaros: quanto magis Deo, huius vniuersi domino, & ei qui docet *hunc solum esse colendum*, cetera vero, siue non exsistant, siue exsistentiam habeant, parui esse existimanda, digna quidem honore, non etiam cultu & adoratione?
Id. lib. VIII. p. 395. *ἄπαγε δὲ τὴν τοῦ Κέλσου συμβουλὴν, λέγοντος, προσευκτέον εἶναι δαίμοσιν· καὶ οὐδὲ κατὰ τὸ ποσὸν ἀκουστέον αὐτῆς· μόνῳ γὰρ προσευκτέον τῷ ἐπὶ πᾶσι θεῷ, καὶ προσευκτέον γε τῷ μονογενεῖ καὶ πρωτο-*

CYPRI-

CYPRIANO [*l*], LACTANTIO [*m*], auctore *recognitionum* sub nomine CLEMENTIS ROMANI [*n*], ATHENAGORA, TATIANO & aliis obuiæ sunt: quas quum lector eruditus ipse possit euoluere, vel collectas vno obtutu legere in excellenti libro DALLAEI [*o*] contra idololatriam ecclesiæ *Romanensis*, heic præterimus [*].

§. II.

Secundo, *Ex recusatione cultus sanctorum & angelorum speciatim, huiusque tamquam idololatriæ reiectione.*

PERGIMVS autem ad obseruationem secundam, quæ est, quod veteres non tantum rei creatæ cuiuscumque cultum generatim, sed cultum etiam sanctorum & angelorum speciatim

---

τόκῳ πάσης κτίσεως, λόγῳ θεοῦ, καὶ ἀξιοῦντες αὐτὸν ὡς ἀρχιερέα, τὴν ἐπ' αὐτὸν φθάσασαν ἡμῶν εὐχὴν ἀναφέρειν ἐπὶ τὸν θεὸν αὐτοῦ καὶ θεὸν ἡμῶν, καὶ πατέρα αὐτοῦ καὶ πατέρα τῶν βιούντων κατὰ τὸν λόγον τοῦ θεοῦ. Apage hoc Celsi consilium, iubentis adorari dæmonas, qui ne tantillum quidem audiendus est: *solus* enim *adorandus est Deus optimus maximus, soli preces offerendæ vnigenito Dei verbo, primogenito creaturæ totius*, qui vt pontifex eas ad Deum suum & ad Deum nostrum perferat, & patrem suum atque omnium iuxta verbum eius viuentium.

(*l*) Cyprian. epist. LVIII. p. 257. edit. Fell. Amstelod. Sic & Daniel, quum compelleretur adorare idolum Bel, quem tunc populus & rex colebat, in adserendum Dei sui honorem plena fidei libertate prorupit, dicens: *Nihil colo ego, nisi dominum Deum meum, qui condidit cælum & terram.*
Id. ad Demetr. p. 130. Vtique quando ea fiunt, quæ iram Dei indignantis ostentant, non propter nos fiunt, a quibus Deus colitur; sed delictis vestris & meritis irrogantur, a quibus Deus omnino nec quæritur nec timetur, nec relictis vanis superstitionibus religio nostra cognoscitur; vt, qui Deus vnus est, *vnus colatur ab omnibus & rogetur.*

(*m*) Lactant. lib. II. c. I. De summa rerum sæpenumero cogitans, admirari soleo, maiestatem Dei singularis, quæ continet regitque omnia, in tantam venisse obliuionem, vt *quæ sola coli debeat*, sola potissimum negligatur. cet. Lib. IV. c. XIV. Docuit (Christus) quod Deus vnus sit, eumque solum coli oportere.

(*n*) Recognit. lib. V. c. XVI. Iustum putant, non ea, quæ pro mundi ministerio facta sunt; sed ipsorum & mundi totius creatorem debere venerari: gaudent enim etiam hæc, quum ille adoratur & colitur; nec libenter accipiunt, vt honor creatoris creaturæ deferatur. Exceptus enim est *Dei solius cultus*, qui solus increatus est; omnia autem cetera factura eius sunt.

(*o*) Dall. de obiecto cult. relig. lib. I. c. II. III. IV.

(*) Ego vero, quum paucissimos lectores Dallæum vel patres ab eo citatos consulere posse, existimem, horum testimonia, regulam mihi ab initio datam sequutus, heic in margine exhibere volui.

reiec-

reiecerint, tamquam idololatriam & rem illicitam. Cuius rei non habemus vſpiam documentum clarius, quam in reſponſione eccleſiæ *Smyrnenſis* ad ſuggeſtionem *Iudæorum*, quando hi, *Polycarpo* pro religione CHRISTI necato, proconſulem *Romanum* rogabant, vt ne cadauer eius donaret chriſtianis, ne ; relicto magiſtro ſuo crucifixo hunc deinceps colere inciperent. *Stulti*, [p] inquit illa reſponſio, *qui ignorarent, nos nec CHRISTVM vmquam poſſe relinquere, qui pro ſalute omnium, quotquot ex genere humano ſalui futuri ſunt, mortem pertulerit, nec alium quemquam colere, Illum enim vtpote filium Dei adoramus: martyres vero tamquam diſcipulos & imitatores domini, merito amore proſequimur, ob eximiam ipſorum beneuolentiam, quam erga regem ac magiſtrum ſuum declararunt. Quorum nos quoque conſortes ac commilitones fieri omnibus modis optamus.* Simile reſponſum in martyrio dabatur *Fructuoſi* in *Hiſpania*. Quum enim *Aemilianus* iudex ethnicus *Eulogio*, diacono *Fructuoſi*, diceret: *Numquid & tu Fructuoſum colis?* exiſtimans videlicet ipſum, qui deos gentilium colere recuſet, ad colendum chriſtianum martyrem fortaſſis promtum fore: Ad hæc *Eulogius* reſpondebat: *Ego Fructuoſum* [q] *non colo, ſed ipſum colo, quem & Fructuoſus.* Hoc teſtimonium ipſi BARONIO debemus: Neque vllum euidentius documentum deſiderare poſſumus, quod hiſce primis temporibus chriſtiani martyres haud coluerint, ſed ſolum Deum martyrum, cui martyres corpora ſua ſacrificium offerebant, pro nomine illius morientes, ſuamque confeſſionem ſanguine ſuo obſignantes. Ante hoc ORIGENES in reſponſionibus ſuis ad obiectiones CELSI, *Iudæos* aut chriſtianos angelos honorare cultu religioſo abſolute negat. *Fatemur* [r] *quidem*, inquit, *angelos eſſe miniſtratorios quoſdam ſpiritus, crebro committente Deo commeantes ad eos homines, quos manet ſalutis hæreditas: hosque modo aſcendere ad puriſſima loca cæleſtia, & puriora etiam ſupracæleſtia, oblaturos preces hominum; modo rurſum deſcendere ad homines,*

(p) Martyr. Policarp. ap. Euſeb. lib. IV. c. XV. p. 134. (p. 109. edit. Amſtelod.) vid. ſupr. c. II. §. II. ſub litt. (d) pag. 34.

(q) Acta Fructuoſi ap. Baron. an. CCLXII. n. LXII.

(r) Orig. contr. Celſ. lib. V. p. 233. ὁμολογουμένως μὲν γὰρ ἀγγέλους φαμὲν λειτουργικὰ ὄντας πνεύματα, καὶ εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν· ἀναβαίνειν μὲν προσάγοντας τὰς τῶν ἀνθρώπων ἐντεύξεις, ἐν τοῖς καθαρωτάτοις τοῦ κόσμου χωρίοις ἐπουρανίοις, ἢ καὶ τοῖς τούτων καθαρωτέροις ὑπερουρανίοις· κα-

reportando illinc aliquid in vsum singulorum, vt quisque dignus est beneficio: Hos spiritus angelos ex officio suo nominare docti, inuenimus propter diuinitatem quamdam interdum Deos vocari a sacra scriptura; sed non sic, vt iubeamur eos adorare, aut diuinis honoribus colere, quamuis dona Dei nobis adferant: omnia enim vota, omnes interpellationes, deprecationes & gratiarum actiones destinandæ sunt ad Deum, verum omnium dominum, per maiorem omnibus angelis summum pontificem, viuum verbum ac Deum. Et iterum eodem libro ait: *Demus,* [s] *eos etiam præcones eius esse vereque cælestes angelos: qui poterimus hos potius adorare, quam eum, cuius sunt præcones & angeli?* Hoc frequenter libro octauo [t] repetit, quod breuitatis gratia heic prætermittimus, vnum tantum locum adhuc in medium proferentes, quia *Romanensibus,* cultum angelorum inde, quod sint amici Dei, defendentibus, egregie respondet. *Vnus* [u] *est nobis placandus Deus,* inquit, *vniversorum dominus, &, vt propitius sit, exorandus, qui vtique pietate & precibus placatur. Si Celsus vult post hunc placari etiam alios; cogitet, quod sicut moto corpore vmbra quoque ipsius mouetur, ita, quum aliquis Deum habet propitium, sequitur, vt amicos habeat omnes eius angelos,*

καταβαίνειν δ' αὖ ἐκεῖθεν, φέροντας ἑκάστῳ κατ' ἀξίαν τῶν ἀπὸ θεοῦ τι αὐτοῖς διακονεῖν τοῖς εὐεργετουμένοις προστάττομένων· τούτους δὲ ἀγγέλους ἀπὸ τοῦ ἔργου αὐτῶν μεμαθηκότες καλεῖν, εὑρίσκομεν αὐτοὺς, διὰ τὸ θείους εἶναι, καὶ θεοὺς ἐν ταῖς ἱεραῖς ποτε ὀνομαζομένους γραφαῖς· ἀλλ' οὐχ ὥστε προστάσσεσθαι ἡμῖν τοὺς διακονοῦντας καὶ φέροντας ἡμῖν τὰ τοῦ θεοῦ, σέβειν καὶ προσκυνεῖν ἀντὶ τοῦ θεοῦ· πᾶσαν μὲν γὰρ δέησιν, καὶ προσευχὴν, καὶ ἔντευξιν, καὶ εὐχαριστίαν, ἀναπεμπτέον τῷ ἐπὶ πᾶσι θεῷ, διὰ τοῦ ἐπὶ πάντων ἀγγέλων ἀρχιερέως, ἐμψύχου λόγου καὶ θεοῦ.

(s) Orig. ibid. p. 239. ἔστω καὶ κήρυκας αὐτοῦ εἶναι, καὶ ἀληθῶς οὐρανίους ἀγγέλους· πῶς οὐχὶ καὶ οὕτω τὸν κηρυσσόμενον ὑπ' αὐτῶν θεὸν, καὶ τὸν ἀγγελλόμενον μόνον μᾶλλον προσκυνητέον, ἢ τοὺς κήρυκας καὶ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ;

(t) Orig. lib. VIII. p. 416. καὶ ἴσμεν οὐ μὲν δαιμόνια εἶναι, ἀγγέλους δὲ τεταγμένους ἐπὶ τῶν τῆς γῆς καρπῶν, καὶ ἐπὶ τῆς τῶν ζώων γενέσεως, εὐφημοῦμεν αὐτοὺς καὶ μακαρίζομεν, ἐγχειρισθέντας ὑπὸ τοῦ θεοῦ τὰ χρήσιμα τῷ γένει ἡμῶν· οὐ μὴν τὴν ὀφειλομένην πρὸς θεὸν τιμὴν τούτοις ἀπονέμομεν· οὔτε γὰρ ὁ θεὸς τοῦτο βούλεται, οὔτ' αὐτοὶ οἱ τὰ τοιάδε ἐγκεχειρισμένοι. Etiamsi sciamus, non dæmonas sed angelos præesse frugum prouentibus & fœturis animalium, prædicamus eos vt beatos, quibus a Deo commissæ sunt vtilitates hominum; non tamen honorem soli Deo debitum his reddimus: nam nec Deus hoc vult, nec ipsi, quibus hæc commissa sunt.

(u) Orig. lib. VIII. p. 420. ἕνα τὸν ἐπὶ πᾶσι θεὸν ἡμῖν ἐξευμενιστέον, καὶ τοῦτον ἵλεω εὐκτέον, ἐξευμενιζόμενον εὐσεβείᾳ καὶ πάσῃ ἀρετῇ· εἰ δὲ καὶ ἄλλους τινὰς βούλεται μετὰ τὸν ἐπὶ πᾶσιν ἐξευμενίζεσθαι θεὸν, κατανοησάτω, ὅτι ὥσπερ τῷ κινουμένῳ σώματι

animas

animas & spiritus. Sentiunt enim, qui sine digni fauore cælestis numinis; quibus non solum ipsi bene volunt, verum etiam operantur cum illis, qui Deo, rerum omnium domino, seruire volunt, & etiam beneuolum reddunt, precantur, & vna nobiscum rogant; vt quotquot eum colimus, audeamus dicere, hominibus bona voluntatis precantibus ἄκλητοι, *sine vlla inuocatione, vltro se adiungere innumera sanctiorum angelorum millia.* Simile responsum eamdem cultus angelorum caussam adlegantibus ab auctore, qui sub nomine scripsit AMBROSII [x], datur: *Solent pudorem passi neglecti Dei miseri ea vti excusatione, dicentes, per istos posse ire ad Deum, sicut per comites peruenitur ad regem. Age, numquid tam demens est aliquis, aut salutis suæ immemor, vt honorificentiam regis vindicet comiti, cum de hac re, si qui etiam tractare fuerint inuenti, iure vt rei damnentur maiestatis? Et isti se non putant reos, qui honorem nominis Dei deferunt creaturæ, & relicto domino conseruos adorant; quasi sit aliquid plus, quod referuetur Deo. Nam & ideo ad regem per tribunos aut comites itur, quia homo vtique est rex, & nescit, quibus debeat rempublicam credere. Ad Deum autem, quem nihil vtique latet, (omnium enim merita nouit) promerendum, suffragatore non opus est, sed mente deuota. Vbicumque enim talis loquutus fuerit ei, respondebit illi.* Ex IRENAEO [y] audiuimus antea, quod ecclesia ipsius ætate, licet multas secundum vtilitates hominum virtutes siue miracula perfecerit, tamen nec inuocationibus angelicis fecerit aliquid, nec incantationibus, nec reliqua praua curiositate; sed nude & manifeste orationes dirigens ad dominum, qui omnia fecit, & nomen domini nostri *IESV CHRISTI* inuocans. Atque ita tempore ATHANASII obtinuisse, ex methodo eius disputandi cum *Arianis* apparet, quando vnitatem patris ac filii inde probat, quod apostolus ipsos in precibus coniungat 1 Thess. III, 11. *Ipse Deus & pater noster, & dominus noster*

ἀκολουθεῖ ἡ τῆς σκιᾶς αὐτοῦ κίνησις· τὸν αὐτὸν τρόπον τῷ ἐξευμενίζεσθαι τὸν ἐπὶ πᾶσι θεὸν, ἕπεται εὐμενεῖς ἔχειν πάντας τοὺς ἐκείνου φίλους ἀγγέλους, καὶ ψυχὰς καὶ πνεύματα· συναισθάνονται γὰρ τῶν ἀξίων τοῦ παρὰ τοῦ θεοῦ εὐμενισμοῦ· καὶ οὐ μόνον καὶ αὐτοὶ εὐμενεῖς τοῖς ἀξίοις γίνονται, ἀλλὰ καὶ συμπράττουσι τοῖς βουλομένοις τὸν ἐπὶ πᾶσι θεὸν θεραπεύειν, καὶ ἐξευμενίζονται, καὶ συνεύχονται καὶ συναξιοῦσιν· ὥστε τολμᾶν ἡμᾶς λέγειν, ὅτι ἀνθρώποις, μετὰ προαιρέσεως προτιθεμένοις τὰ κρείττονα, εὐχομένοις τῷ θεῷ μυρίαι ὅσαι ἄκλητοι συνεύχονται δυνάμεις ἱεραί.

(x) Ambros. in Rom. I. (tom. III. p. 244. edit. Par. MDCXLII.)

(y) Iren. lib. II. c. LVII. vid. supr. c. II. §. II. sub litt. [n] in textu pag. 38.

IESVS CHRISTVS dirigat viam nostram ad vos. Nemo, [*z*] inquit, *a Deo & ab angelis, aut aliqua alia re creata precatus fuerit, nemoque cuiquam dixerit, det tibi Deus & angelus: sed quae precamur, a patre & filio precamur, ob eorum vnitatem vnicamque donationem.* Et quum *Ariani* dicere potuissent, quod *Iacob* patriarcha Deum & angelum in precibus coniunxerit, Gen. XLVIII, 11. *Deus*, inquiens, *qui pascit me a iuuentute mea vsque in praesentem diem: Angelus, qui eruit me de cunctis malis, benedicat pueris istis:* ATHANASIVS huic exceptioni sic occurrit: *Nequaquam ex hisce verbis aliquem ex creatis, & qui natura sunt angeli, cum Deo, a quo creati sunt, coniunxisse existimandus est, neque Deo altore suo dimisso benedictionem pro nepotibus ab angelo poposcisse, sed his dictis, qui eruit me de cunctis malis, ostendit, non aliquem ex creatis angelis, sed Dei esse verbum, quod cum patre in oratione consociauit, quia per ipsum Deus, quos voluerit, liberat.* Nihil roboris hoc habuisset argumentum, si ecclesia tempore ATHANASII angelorum inuocatione in precibus vsa esset. *Ariani* enim facile potuissent respondere, quod hoc argumentum in ecclesiis quotidiana praxi confutaretur. Verum nec homines, nec angelos religiosae adorationis obiectum isthac aetate fuisse, porro ex alia eius oratione contra *Arianos* [*a*] liquet, vbi hunc in modum argumentatur: *Petrus apostolus Cornelium se adorare volentem his verbis retinet: Ego etiam homo sum. Similiter angelus Ioannem se in apocalypsi volentem adorare hoc modo arcet: Vide ne feceris: conseruus enim tuus sum, & fratrum tuorum, prophetarum, & eorum, qui seruant sermones huius libri, Deum adora.* Apoc. XXII, 9. *Itaque*

(z) Athan. orat. IV. contr. Arian. tom. I. p. 4*4. (orat. III. p. 561. c. edit. Paris. MDCXCVIII.) ὐκ ἄν γῦν εὔξαιτό τις λαβεῖν παρὰ τῦ θεῦ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἤ παρά τινος τῶν ἄλλων κτισμάτων, ὐδ᾽ ἄν εἴποι τις, δῴη σοι ὁ θεὸς καὶ ἄγγελος, ἀλλὰ παρὰ πατρὸς καὶ τῦ υἱῦ, διὰ τὴν ἑνότητα καὶ τὴν ἑνοειδῆ δόσιν. - - εἰ δὲ ὁ πατριάρχης Ἰακὼβ εὐλογῶν τὺς ἐγγόνυς Ἐφραὶμ καὶ Μανασσῆ ἔλεγεν· ὁ θεὸς ὁ τρέφων με ἐκ νεότητός μυ ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης· ὁ ἄγγελος ὁ ῥυόμενός με ἐκ πάντων τῶν κακῶν, εὐλογήσαι τὰ παιδία ταῦτα· ὐ τῶν κτισθέντων καὶ τὴν φύσιν ἀγγέλων ὄντων ἕνα συνῆπτε τῷ κτίσαντι αὐτὺς θεῷ· ὐδὲ ἀφεὶς τὸν τρέφοντα αὐτὸν θεὸν, παρ᾽ ἀγγέλυ τὴν εὐλογίαν ᾔτει τοῖς ἐγγόνοις· ἀλλ᾽ εἰρηκὼς, ὁ ῥυόμενός με ἐκ πάντων τῶν κακῶν, ἔδειξε μὴ τῶν κτισθέντων τινὰ ἀγγέλων, ἀλλὰ τὸν λόγον εἶναι τῦ θεῦ, ὃν τῷ πατρὶ συνάπτων ηὔχετο, δι᾽ ὗ καὶ ὓς ἐὰν θέλῃ, ῥύεται ὁ θεός.

(a) Athan. orat. III. contr. Arian. p. 394. (orat. II. p. 491. b. edit. cit.) Πέτρος μὲν ὁ ἀπόστολος προσκυνῆσαι θέλοντα τὸν Κορνήλιον κωλύει, λέγων, ὅτι κἀγὼ ἄνθρωπός εἰμι; ἄγγελος δὲ θέλοντα προσκυνῆσαι τὸν Ἰωάννην ἐν τῇ ἀποκαλύψει, κωλύει, λέγων· ὅρα μή· σύνδυλός συ εἰμι, καὶ τῶν ἀδελφῶν συ, τῶν προφητῶν, καὶ τῶν τη-

solus

solus Deus adorandus est, noruntque ipsi angeli, etiamsi res alias gloria superent, se tamen omnes esse res creatas, nec in eorum esse numero, qui adorantur, sed qui dominum adorant. Clariora documenta nec de doctrina, nec de praxi ecclesiæ habere possumus. Vtrumque etiam ab AVGVSTINO confirmatur in libro *de vera religione*: vbi notam characteristicam veræ religionis facit, nullam omnino rem creatam, & speciatim nec angelos, nec sanctos post mortem, sed summam solius Dei maiestatem adorare. *Non sit nobis* [b], inquit, *religio cultus hominum mortuorum: quia si pie vixerunt, non sic habentur, vt tales quærant honores: sed illum a nobis coli volunt, quo illuminante lætantur, meriti sui nos esse consortes. Honorandi sunt ergo propter imitationem, non adorandi propter religionem.* Et post paullo ait: *Quod colit summus angelus, id colendum est etiam ab homine vltimo. Hoc etiam ipsos optimos angelos & excellentissima Dei ministeria velle credamus, vt vnum cum ipsis colamus* Deum, *cuius contemplatione beati sunt. Neque enim & nos videndo angelos beati sumus, sed videndo veritatem, qua etiam ipsos diligimus angelos & his congratulamur. - Honoramus eos caritate non seruitute. Nec eis templa construimus. Nolunt enim se sic honorari a nobis, quia nos ipsos, quum boni sumus, templa summi Dei esse nouerunt. Recte itaque scribitur, hominem ab angelo prohibitum, ne se adoraret, sed vnum Deum, sub quo ei esset & ille conseruus* Apoc. XXII, 9.

VERVM quidem est, quod circa hanc ipsam tempestatem *Manichæi* catholicos incusare cœperint, quod martyres suos colerent. FAVSTVS dicebat, eos vertisse idola gentilium in martyres, quos votis similibus colerent, defunctorum vmbras vino placantes & dapibus. Hæc accusatio si recte se habuisset, quamuis contra argumentum, vtpote ex praxi ecclesiæ puriorum sæculorum desumtum, nihil valeret, tamen corruptionem cultus sanctorum ostenderet in ecclesiam irrepsisse paullo maturius, quam quidem hodie admittitur. Sed vero mera calumnia erat ab ipso FAVSTO conficta; quam AVGVSTINVS maxima accensus indignatione refellit. *Populus*, inquit, *christia-*

ρούντων τοὺς λόγους τοῦ βιβλίου τούτου. τῷ θεῷ προσκύνησον· οὐκοῦν θεοῦ ἐστι μόνου τὸ προσκυνεῖσθαι, καὶ τοῦτο ἴσασι καὶ αὐτοὶ οἱ ἄγγελοι, ὅτι κἂν ἄλλων ταῖς δόξαις ὑπερέχωσιν· ἀλλὰ κτίσματα πάντες εἰσὶ, καὶ οὐκ εἰσὶ τῶν προσκυνουμένων, ἀλλὰ τῶν προσκυνούντων τὸν δεσπότην.

(b) August. de vera relig. c. LV.

nus

nus [c] *memorias martyrum religiosa follemnitate concelebrat, & ad excitandam imitationem, & vt meritis eorum consocietur, atque orationibus adiuuetur: ita tamen, vt nulli martyrum, sed ipsi Deo martyrum, quamuis in memoriis* (alii in memorias) *martyrum constituamus altaria. Quis enim antistitum in locis sanctorum corporum adsistens altari, aliquando dixit: Offerimus tibi Petre, aut Paule, aut Cypriane: sed quod offertur, offertur Deo, qui martyres coronauit: vt ex ipsorum locorum admonitione maior adfectus exsurgat, ad acuendam caritatem, & in illos, quos imitari possumus, & in illum, quo adiuuante possumus. Colimus ergo martyres eo cultu dilectionis & societatis, quo & in hac vita coluntur sancti homines Dei, quorum cor talem pro euangelica veritate passionem paratum esse sentimus. -- At vero illo cultu, qui Graece latria dicitur, Latine vno verbo dici non potest, quum sit quaedam proprie diuinitati debita seruitus, nec colimus, nec colendum docemus, nisi vnum Deum. Quum autem ad hunc cultum pertineat oblatio sacrificii, vnde idololatria dicitur eorum, qui hoc etiam idolis exhibent: nullo modo tale aliquid offerimus, aut offerendum praecipimus, vel cuiquam martyri, vel cuiquam sanctae animae, vel cuiquam angelo, & quiuquis in hunc errorem delabitur, corripitur per sanam doctrinam; siue vt corrigatur, siue vt caueatur.*

MANIFESTVM ex hac AVGVSTINI responsione est, obiectationem religiosi cultus sanctorum & angelorum fuisse falsam, & meram calumniam in istius aeui ecclesiam; & solos homines idololatriae istius fuisse reos tales, quos ecclesia pro membris suis haud agnitos a se dimiserit. Quae res ad tertiam & vltimam considerationem me deducit, quae proposita mihi est ad confirmandam hanc positionem, Quod ecclesia antiqua nec angelos, nec sanctos religiose coluerit; quia hanc praxin tam in gentilibus, quam haereticis damnauit, eorumque idololatriam hoc intuitu cumulauit.

§. III.

Tertio, *Ex imputatione huius praxis, qua solos haereticos & gentiles onerarunt.*

AVGVSTINVS alio loco in omnes eos seuere adnimaduertit, qui angelorum auxilium precibus sibi expetant. Curiosis visionibus & illusionibus eos distrahi dicit. Accipe hoc ex ipsiusmet verbis, quae in pia quadam habet meditatione,

(c) Aug. contr. Faust. lib. XX. c. XXI. tom. VI. p. 156. (p. 375. ed. Basil. MDLXIX.)

qua

qua hanc delusionem in conuersione sua se euasisse, cum gratiarum actione in Deum narrat. *Quem inuenirem*, inquit, *qui me reconciliaret tibi? An eundum mihi fuit* [*d*] *ad angelos? Qua prece? Quibus sacramentis? Multi conantes ad te redire, neque per se ipsos valentes, sicut audio, tentauerunt haec; & inciderunt in desiderium curiosarum visionum & digni habiti sunt illusionibus.* CHRYSOSTOMVS adhuc acrius hoc hominum genus reprehendit. Nam non tantum dicit [*e*], quod nulla res creata, non lapides, non animalia, non plantae, non elementa, non aliqua ex supernis, non ex infernis, non homo, non daemones, non angeli, non archangeli, non aliqua alia ex supernis illis potestatibus, sed, qui est omnium dominus, debeat coli ab humana natura: Et quod apostolus capite secundo epistolae suae ad *Colossenses* aduersus eos loquatur, qui nos non oportere ad Deum per Christum adduci, sed per angelos sentiant; illud enim esse maius, quam vt id possimus adsequi [*f*]: Verum eamdem materiam persequens etiam addit: [*g*] *Diabolus introduxit ea, quae sunt angelorum, nobis honorem inuidens. Daemonum tales sunt inuocationes. Etiamsi sit angelus, etiamsi archangelus, etiamsi Cherubim, ne patiaris. Nam nec hae quidem potestates excipient; sed excutient, quum viderint dominum contumelia adfectum. Ego te honoraui*, inquit, *& dixi, Tu me inuoca, & tu eum dedecore adficis?* Vbi inuocatio Dei & inuocatio angelorum sibi inuicem manifeste opponuntur; & quemadmodum illa verae religionis character statuitur, ita haec daemonum doctrina esse perhibetur.

(*d*) August. confess. lib. X. c. XLII.

(*e*) Chrysost. homil. V. in Coloss. p. 1348. (p. 188. edit. Francof.) ὅτι οὐ λίθοι, οὐ ζῶα, οὐ φυτά, οὐ στοιχεῖα, οὐ τὰ ἄνω, οὐ τὰ κάτω, οὐκ ἄνθρωπος, οὐ δαίμονες, οὐκ ἄγγελοι, οὐκ ἀρχάγγελοι, οὐχ ἑτέρα τις τῶν ἄνω δυνάμεων ἐκείνων ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως θεραπεύεσθαι ὀφείλει --- ὅτι ὁ πάντων δεσπότης οὗτος θεός ἐστιν, ὅτι θεραπεύειν αὐτὸν μόνον χρή.

(*f*) Id. homil. VII. in Coloss. p. 1360. (p. 204. edit. Francof.) ἦσάν τινες οἱ λέγοντες, οὐ δεῖ ἡμᾶς διὰ τοῦ χριστοῦ προσάγεσθαι, ἀλλὰ διὰ τῶν ἀγγέλων· ἐκεῖνο γάρ μεῖζόν ἐστι, ἢ καθ' ἡμᾶς.

(*g*) Id. homil. IX. in Coloss. p. 1381. (p. 228. edit. cit.) ὁ διάβολος τὰ τῶν ἀγγέλων ἐπεισήγαγε, βασκαίνων ἡμῖν τῆς τιμῆς· τῶν δαιμόνων τοιαῦται αἱ ἐπῳδαί· κἂν ἄγγελος ᾖ, κἂν ἀρχάγγελος, κἂν τὰ χερουβὶμ, μὴ ἀνέχου· ἐπεὶ οὐδὲ αὐταὶ αἱ δυνάμεις καταδέξονται, ἀλλὰ καὶ ἀποσείσονται, ὅταν ἴδωσι τὸν δεσπότην ἀτιμαζόμενον· ἐγώ σε ἐτίμησα, φησι, καὶ εἶπον, ἐμὲ κάλει· καὶ σὺ ἀτιμάζεις αὐτόν.

Qvos

QVOS heic reprehendit CHRYSOSTOMVS, probabiliter iidem fuerunt, qui in ecclesia noti, & ab apostolorum inde tempore tamquam hæretici sub nomine *Angelicorum* damnati fuerunt. Sic enim AVGVSTINVS [*h*] eos describit, *Angelicos* vocans, ab inclinatione ad cultum angelorum. Ita quoque post hunc ISIDORVS [*i*] *Angelici*, inquit, *vocati, quia angelos colunt.* IRENAEVS [*k*] innuere videtur, quod hæretici angelos inuocare soliti sint, quando praxin ecclesiæ illis opponens, multa in ecclesia miracula fieri dicit non inuocationibus angelicis, sed orationibus, directis ad Deum & nomen domini nostri *IESV CHRISTI.* Et TERTVLLIANVS [*l*] de *Simonis Magi* discipulis diserte adfirmat, quod angelis artem magicam exercentes seruierint, quæ idololatria a *Petro* apostolo in ipso eorum magistro damnata sit. Iam vero quum istiusmodi vestigia cultus angelorum in tot hæreticorum praxi reperiantur; & quum res esset, cuius studio & amore nonnulli tenerentur, quia humilitatis speciem præ se ferebat: ideo concilium *Laodicenum* ad medendum ingrauescenti huic morbo seuerum canonem condidit, sacrorum interdictionem denuntians non obsequuturis. *Non oportet*, inquiunt patres illic congregati, *christianos, relicta Dei ecclesia, abire & angelos* [*m*] *nominare, & congregationes facere; quod est prohibitum. Si quis ergo inuentus fuerit huic occulta idololatria vacare, sit anathema, quia reliquit dominum nostrum IESVM CHRISTVM & accessit ad idololatriam.* Qui primum hunc canonem *Latine* ediderunt, vocabulum *angelos* mutarunt in *angulos*: *Græcum* autem vocabulum istiusmodi corruptionem non admittit, adeoque fraus facile detecta est; neque aliud quippiam nisi pudor, quod praxin suam ita manifesto damnari viderent, homines istos ad tentandam tam puerilem corruptionem potuit inducere. THEODORETVS in commentario suo in epistolam ad *Colossenses* bis

(*h*) August. de hæres. c. XXXIX. Angelici, in angelorum cultu inclinati.

(*i*) Isidor. origin. lib. VIII. c. V.

(*k*) Iren. lib. II. c. LVII. vid. supr. c. II. §. II. sub litt. (n) pag. 38.

(*l*) Tertull. de præscript. c. XXXIII.

(*m*) Concil. Laodic. c. XXXV. Ὅτι οὐ δεῖ χριστιανοὺς ἐγκαταλείπειν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ, καὶ ἀπιέναι, καὶ ἀγγέλους ὀνομάζειν, καὶ συνάξεις ποιεῖν· ἅπερ ἀπηγόρευται. Εἴ τις οὖν εὑρεθῇ ταύτῃ τῇ κεκρυμμένῃ εἰδωλολατρείᾳ σχολάζων, ἔστω ἀνάθεμα, ὅτι ἐγκατέλιπε τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰδωλολατρείᾳ προσῆλθεν.

huius

huius canonis meminit, quando ait: *Quoniam illi* (qui legem vrgebant) *angelos iubebant adorare, ipse* (apostolus) [*n*] *contrarium præcipit, vt & dicta & facta exornent recordatione Christi domini: & Deo, inquit, & patri gratiarum actionem offerte per ipsum, non per angelos. Hanc etiam legem sequens Laodicena synodus, & volens veteri illi morbo mederi, lege sanxit, non adorandos esse angelos, nec relinquendum dominum nostrum Iesum Christum.* Et iterum [*o*]: *Mansit perdiu hoc vitium in Phrygia & Pisidia. Proinde synodus, quæ conuenit apud Laodiceam Phrygiæ, lege prohibuit, ne precarentur angelos. Et in hodiernum vsque diem oratoria sancti Michaelis apud illos illorumque finitimos videre est.* PERRONIVS, aulæ pontificiæ purpuratus, multis artibus & fallacibus argumentationibus, ad peruertendum apostoli & huius canonis sensum abutitur, quod ipsum ab eruditο DALLAEO [*p*] satis ostensum & confutatum inuenire lector potest, vna cum falsis PETAVII aliorumque interpretationibus, quibus enarrandis hanc dissertationem nostram non onerabimus. Nos præterea hoc tantum obseruamus, quod, quemadmodum ecclesia hæreticos damnauit tamquam idololatriæ reos, propter cultum angelorum, sic idem fecerit propter cultum doctorum ac martyrum suorum. APOLLONIVS, qui contra *Montanistas* scripsit, hoc illis obiectat, quod *Alexandrum* martyrem quemdam secum adorent [*q*]. Et AVGVSTINVS inter errores *Simonis Magi* [*r*] refert, quod imagines & su-

(*n*) Theodoret. in Coloss. III, 17. ἐπειδὰν γὰρ ἐκεῖνοι τοὺς ἀγγέλους σέβειν ἐκέλευον, αὐτὸς τὸ ἐναντίον παρεγγυᾷ, ὥστε καὶ τοὺς λόγους, καὶ τὰ ἔργα κοσμῆσαι τῇ μνήμῃ τοῦ δεσπότου χριστοῦ· καὶ τῷ θεῷ δὲ καὶ πατρὶ τὴν εὐχαριστίαν δι᾽ αὐτοῦ, φησιν, ἀναπέμπετε, μὴ διὰ τῶν ἀγγέλων· τούτῳ ἑπομένη τῷ νόμῳ καὶ ἡ ἐν Λαοδικείᾳ σύνοδος, καὶ τὸ παλαιὸν ἐκεῖνο πάθος θεραπεῦσαι βουλομένη, ἐνομοθέτησε μὴ εὔχεσθαι ἀγγέλοις, μηδὲ καταλιμπάνειν τον κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν.

(*o*) Theodor. in Coloss. II, 18. ἔμεινε δὲ τοῦτο τὸ πάθος ἐν τῇ Φρυγίᾳ καὶ Πισιδίᾳ μεχρὶ πολλοῦ· οὗ δὴ χάριν καὶ συνελθοῦσα σύνοδος ἐν Λαοδικείᾳ τῆς Φρυγίας νόμῳ κεκώλυκε τὸ τοῖς ἀγγέλοις προσεύχεσθαι· καὶ μέχρι δὲ τοῦ νῦν εὐκτήρια τοῦ ἁγίου Μιχαὴλ παρ᾽ ἐκείνοις καὶ τοῖς ὁμόροις ἐκείνων ἐστὶν ἰδεῖν.

(*p*) Dall. de obiecto cult. religios. lib. III. c. XXXI. pag. 528 -- 535.

(*q*) Apollon. ap. Euseb. lib. V. c. XVIII. ἵνα δὲ μὴ περὶ πλειόνων λέγωμεν, ἡ προφῆτις ἡμῖν εἰπάτω τὰ κατὰ Ἀλέξανδρον, τὸν λέγοντα ἑαυτὸν μάρτυρα, ᾧ συνεστιᾶται· ᾧ προσκυνοῦσι καὶ αὐτῷ πολλοί. Ne de pluribus loquamur, respondeat nobis prophetissa de Alexandro, qui se martyrem prædicat: quocum ipsa conuiuatur: qui adoratur etiam ipse a multis.

(*r*) Aug. de hæres. c. I. Iouem se credi volebat (Simon) Mineruam vero mere-

am & meretricis suæ discipulis suis præbuerit adorandas. Idem gentilibus obiectabant, quod deos adorarent, qui meri fuissent homines & mortui essent. Vti in omnibus apologiis videre est, a MINVCIO FELICE [s], TERTVLLIANO [t], CLEMENTE ALEXANDRINO [u], ARNOBIO [x], CYPRIA-

tricem quamdam Selenen, quam sibi sociam scelerum fecerat: imaginesque & suam & eiusdem meretricis discipulis suis præbebat adorandas, quas & Romæ tamquam deorum simulacra auctoritate publica constituerat.

(s) Minuc. dial. p. 82. edit. Oxon. MDCLXXVIII. suo (p. 81. seqq. ed. Hal.) *Saturnum* principem huius generis & examinis omnes scriptores vetustatis, Græci Romanique *hominem* prodiderunt, scit hoc Nepos, & Cassius in historia, & Thallus ac Diodorus hoc loquuntur. Is itaque Saturnus Creta profugus - - *Homo* igitur vtique qui fugit; *homo* vtique, qui latuit & pater *hominis* & natus ex *homine* - - Post mortem deos fingitis & peierante Proculo deus Romulus & Iuba Mauris volentibus deus est, & diui ceteri reges, qui consecrantur non ad fidem numinis, sed ad honorem emeritæ potestatis. Inuitis denique hoc nomen adscribitur: optant in homine perseuerare: fieri se deos metuunt, &, etiamsi senes, nolunt. - - Manifestum est, *homines* illos fuisse, quos & natos legimus, & mortuos scimus. Quis ergo dubitat, horum *imagines consecratas* vulgus *orare* & publice colere? dum opinio & mens imperitorum artis concinnitate decipitur, auri fulgore præstringitur, argenti nitore & candore eboris hebetatur?

(t) Tertull. apol. c. X. Appellamus & prouocamus a vobis ad conscientiam vestram, illa nos iudicet, illa nos damnet, si poterit negare *omnes istos deos vestros homines fuisse.* Cap. XII. Digne imperatoribus defunctis honorem diuinitatis dicatis, quibus & viuentibus eum addicitis accepto ferent dii vestri, immo gratulabuntur, quod pares eis fiant domini sui.

(u) Clem. protrept. p. 26. Φιλόχορος δὲ, ἐν Τήνῳ Ποσειδῶνα φησὶ τιμᾶσθαι ἰατρόν· Κρόνον δὲ ἐπικεῖσθαι Σικελίᾳ, καὶ ἐνταῦθα αὐτὸν τεθάφθαι· -- ἀνθρώπω τινὲ τὼ Διοσκούρω ἐπικήρω γενέσθην· εἴτῳ ἱκανὸς πιστώσασθαι Ὅμηρος τὸ λελεγμένον.

- τὺς δ' κατίσχεν φυσίζοος αἶα,
Ἐν Λακεδαίμονι αὖθι, φίλῃ ἐν πατρίδι γαίῃ.
- Ἡρακλέα καὶ αὐτὸς Ὅμηρος θνητὸν οἶδεν ἄνθρωπον. κ.τ.λ.

Philochorus tradit Neptunum medicum in Teno coli: & Saturnum situm esse in Sicilia atque illic fuisse sepultum. - Dioscori fuere mortales homines, si Homerus dignus sit, cui fides habeatur:

- *Hos autem iam tenebat terra, mater animantium,*
In Lacedæmone, quæ cara ipsis patria fuit.

- - Satis constat, Herculem ab ipso illo Homero mortalem hominem habitum fuisse. cetera.

(x) Arnob. lib. I. p. 32. (p. 14. edit. Hamb. MDCX. fol.) Et tamen o isti! qui hominem nos colere morte functum ignominiosa ridetis: nonne Liberum & vos patrem membratim ab Titanis discerptum fanorum consecratione mactatis? Nonne Aesculapium medicaminum repertorem, post pœnas & sup-

NO

NO [y], & reliquis, qui contra eos scripserunt, editis: Quod certe ficulneum fuisset argumentum, & facile in ipsos potuisset retorqueri, si christiani martyres suos coluissent, quos homines mortales fuisse non poterant inficiari. Gentiles porro dæmones suos, siue deos, quos colebant, bonos angelos esse, & ab se tamquam supremi Dei ministros, & cælestis aulæ satellites, adorari dictitabant. Verum hoc non obstante idololatriæ eos incusabant, vtpote cultum Dei rebus creatis tribuentes. Qui hoc argumentum recte & vtiliter applicatum videre cupiunt, illi doctas DALLAEI [z] & STILLINGFLEETI [a] lucubrationes consulant, vbi rationes, quas pro cultu deorum suorum attulerunt gentiles, & christianorum responsiones ad easdem collectas & luce sua illustratas inuenient. Ego vnum duntaxat locum ex AVGVSTINO, tamquam specimen reliquorum omnium adferam, vbi ethnicos inducit in hunc modum se defendentes: *Non colimus mala dæmonia; Angelos quos dicitis, ipsos & nos colimus, virtutes [b] Dei magni & ministerium Dei magni.* Ad quod AVGVSTINVS respondet: *Vtinam ipsos colere velletis, facile ab ipsis disceretis non illos colere. Audite angelum doctorem. Docebat quemdam discipulum Christi, & ostendebat illi multa miracula in apocalypsi Ioannis. Ille autem, quodam sibi demonstrato miraculo visionis, expauit, & misit se ad pedes angeli. Et ille angelus, qui non quærebat nisi gloriam domini sui: Surge, quid facis, inquit, illum adora: Nam & ego conseruus tuus sum & fratrum tuorum. Quid ergo fratres mei? Nemo dicat, timeo, ne irascatur mihi angelus, si non illum colo pro Deo meo: Tunc tibi irascitur, quando ipsum colere volueris. Bonus est enim, & Deum*

plicia, fulminis, custodem nuncupauistis & præsidem sanitatis, valetudinis & salutis? Nonne ipsum Herculem magnum sacrificiis, hostiis & thure inuitatis incenso? quem ipsi vos fertis viuum arsisse post pœnas & concrematum in funestis bustieetis? - Nonne ipsum Romulum patrem, senatorum manibus dilaceratum centum & Quirinum esse Martium dicitis, & sacerdotibus, & puluinaribus honoratis & in ædibus adoratis amplissimis, & post hæc omnia cælum adscendisse iuratis? cetera.

(y) Cypr. de idolor. vanit. sub init. Deos non esse, quos colit vulgus, hinc notum est: Reges olim fuerunt, qui ob regalem memoriam coli apud suos, postmodum etiam in morte cœperunt, cetera.

(z) Dall. de cultu relig. lib. III. c. XXV.

(a) Stillingflet's *Defence of the discourse of Idol.* part. I. cap. I.

(b) Augustin, in psalm. XCVI. tom. VIII. p. 445. (p. 1083. a. edit. Basil. MDLXIX.)

 amat,

amat. Quomodo enim dæmones irascuntur, si non colantur, sic angeli indignantur, si pro Deo colantur. Tandem concludit cum hac admonitione ad paganos: *Discant [c] pagani adorare Deum. Angelos volunt adorare: Angelos imitentur, & illum adorent, qui ab angelis adoratur.* Atque his verbis totum hunc sermonem de cultu religioso finio, melius monitum hodiernis angelorum cultoribus dare nesciens, quam vt ad imitandam hanc angelicam praxin veteris ecclesiæ eos cohorter, cui *DEVS*, & quidem *DEVS* solus, obiectum fuit adorationis.

LIBRI DECIMI TERTII

CAPVT QVARTVM.

ANTIQVVM MINISTERIVM DIVINVM SEMPER LINGVA VVLGARI, POPVLO COGNITA, PERACTVM.

§. I.

Hoc probatur, primo, *Ex perspicuis veterum testimoniis, id adfirmantibus.*

NATVRAM & obiectum cultus religiosi christianorum hactenus considerauimus. Iam de circumstantiis & ratione peragendi diuinum ministerium loqui ordimur. Atque heic commodum erit dispicere: Qua lingua veteres cultum publicum peregerint; quis vsus, & quæ origo vulgo sic dictarum liturgiarum siue statarum formularum precum fuerit, quænam vestimentorum, gestuum & diuersorum rituum ac cærimoniarum, sine fidei ac vnitatis christianæ detrimento in diuersis ecclesiis adhibitarum, ratio; & denique, quænam solemnia precum & religiosorum conuentuum tempora hebdomatim vel quotidie obseruata, & publicæ deuotionis ac pietatis exercitia præstituta fuerint.

QVOD ad primum horum omnium attinet, nihil certius in historia est, quam quod cultus publicus in antiqua ecclesia semper peractus fuerit lingua cuiuscumque regionis vulgari seu communi; hoc est, ea, quam plebs vel loquuta est, vel certe intellexit. Atque hæc consuetudo vltra mille annos in ecclesia

(c) ibid. d.

dura-

durauit. Et omnino ſtultum eſt cogitare, in tam curioſo ſæculo, quale hoc eſt, in quo nos viuimus, fore vllum hominem doctum, qui patrocinetur, vel totas nationes, quæ tam abiecte ſe ſubmittant inductioni ac tyrannidi praxis contrariæ, tam abſurdæ ac iniquæ per ſe ipſam; tam noxiæ deuotioni; tam contrariæ vſui ſermonis, cuius finis eſt ædificatio; tam contumelioſæ in naturam humanam, quaſi homines reuera eſſent aſini, vt comparationem aliquando inſtituit THOMAS AQVINAS; tam damnoſæ iuri primogenituræ chriſtianorum; tam manifeſto contradictoriæ apoſtoli ratiocinationi, atque adeo e diametro oppoſitæ vniuerſali praxi eccleſiæ per tot ſæcula. Sed vero non neceſſe eſſe arbitror, vt ex hiſce locis communibus vniuerſis contra eam diſputem, vel dicam omnia, quæ ex hiſtoria contra eam dici poſſunt. Cui lubet, is hoc iam factum videre poteſt in excellenti quodam libro VSSERII [a], quem in lucem publicam edidit WHARTONVS. Ego quidem ſatis habebo, ſi ex conſilio materias tractandi ſuccincte pauca quædam ſuggeſſero, ex quibus lectori cuiuis candido de ſenſu & praxi eccleſiæ primitiuæ recte conſtare poſſit.

ET primum quidem obſeruo, quod veteres, ſacra ſua olim lingua cuiusque nationis vulgari peracta eſſe, vno omnes ore declarent. *Græci*, inquit ORIGENES [b], *Græcis, Romani Romanis nominibus vtuntur inter precandum, ſingulique precantur propria lingua, Deumque celebrant pro viribus: & omnium linguarum dominus omnibus linguis precantes exaudit, tam varie loquentes haud ſecus, quam conſonos (vt ita dicam) & vnius vocis homines intelligens.* Hæc ille dicit, obiectioni reſpondens CELSI, qui chriſtianis obiecerat, quod barbaris & ignotis nominibus ac verbis in precibus vterentur. IVSTINVS MARTYR [c] ait: *Solis, qui dicitur, die omnium, qui vel in oppidis vel ruri degunt, in eumdem locum conuentus*

(a) Vſſerii hiſtoria dogmatica de ſcripturis & ſacris vernaculis cum auctario H. Wharton. Lond. MDCXC. 4to.

(b) Orig. contr. Celſum lib. VIII. p. 402. ἐν ταῖς εὐχαῖς οἱ μὲν Ἕλληνες Ἑλληνικοῖς, οἱ δὲ Ῥωμαῖοι Ῥωμαϊκοῖς, καὶ οὕτως ἕκαστος κατὰ τὴν ἑαυτοῦ διάλεκτον εὔχεται τῷ θεῷ, καὶ ὑμνεῖ αὐτὸν ὡς δύναται· καὶ ὁ πάσης διαλέκτου κύριος τῶν ἀπὸ πάσης διαλέκτου εὐχομένων ἀκούει, ὡς μιᾶς (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) φωνῆς, τῆς κατὰ τὰ σημαινόμενα, ἀκούων, δηλουμένης ἐκ τῶν ποικίλων διαλέκτων.

(c) Iuſtin. apol. II. p. 98. τῇ τοῦ ἡλίου λεγομένῃ ἡμέρᾳ πάντων κατὰ πόλεις ἢ ἀγροὺς μενόντων ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέλευσις γίνεται, καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν ἀποστόλων, ἢ

fit:

fit: & commentaria apostolorum aut scripta prophetarum, quoad tempus fert, leguntur. Deinde lectore quiescente, præsidens orationem, qua populum instruit, & ad imitationem tam pulchrarum rerum cohortatur, habet. Quæ absurda fuisset cohortatio, si scriptura non fuisset lecta lingua populo cognita. HIERONYMVS [d] de PAVLAE, nobilis genere feminæ, loquens exsequiis, *Græco, Latino, Syroque* sermone psalmos in ordine personuisse dicit, quia istis linguis vtentes homines ad funus eius conuenerint. Ob eamdem rationem *Cæsarius* episcopus *Arelatensis* [e] dicitur compulisse laicos & populares homines psalmos & hymnos promere, altaque & modulata voce instar clericorum, alios *Græce*, alios *Latine* prosas & antiphonas decantare: sine dubio, vt diuinum officium ab hominibus, diuersas linguas loquentibus, & tum in congregatione præsentibus, posset intelligi. AVRELIVS CASSIODORVS commentans in verba psalmistæ: *Adducatur regi in fimbriis aureis circumamicta varietate*, hunc in modum fatur: *Heic varietas linguas [f] multiplices significat; quia omnis gens secundum suam patriam in ecclesia psallit auctori.* Et quum esset tunc ea ecclesiæ ratio, vt omnia officia ad populi captum ac ædificationem peragerentur, IVSTINIANVS lege quadam hoc stabiliuit, hunc in modum sanciendo: *Iubemus omnes [g] episcopos & presbyteros non in secreto, sed cum ea voce, quæ a fidelissimo populo exaudiatur, diuinam oblationem & precationem, quæ fit in baptismate, facere; vt inde audientium animi in maiorem deuotionem & Dei laudationem & benedictionem efferantur. Sic enim diuinus apostolus docet, dicens in*

τὰ συγγράμματα τῶν προφητῶν ἀναγινώσκεται, μέχρις ἐγχωρεῖ· εἶτα παυσαμένου τοῦ ἀναγινώσκοντος, προεστὼς διὰ λόγου τὴν νουθεσίαν καὶ πρόκλησιν τῆς τῶν καλῶν τούτων μιμήσεως ποιεῖται.

(*d*) Hieron. epitaph. Paulæ, epist. XXVII. c. XIII. (p. 124. e. edit. Par. MDCXLIII.) Græco, Latino Syroque sermone psalmi in ordine personabant; non solum triduo, donec subter ecclesiam & iuxta specum domini conderetur, sed per omnem hebdomadam, cunctis, qui venerant, suum funus & proprias credentibus lacrimas.

(*e*) Vit. Cæsar. Arelat. ap. Surium Aug. XXVII. p. 947.

(*f*) Cassiodor. in psalm. XLIV. al. XLV.

(*g*) Iustin. nouell. CXXXVII. c. VI. Κελεύομεν πάντας ἐπισκόπους τε καὶ πρεσβυτέρους, μὴ κατὰ τὸ σεσιωπημένον, ἀλλὰ μετὰ φωνῆς τῷ πιστοτάτῳ λαῷ ἐξακουομένης τὴν θείαν προσκομιδὴν καὶ τὴν ἐπὶ τῷ ἁγίῳ βαπτίσματι προσευχὴν ποιεῖσθαι· πρὸς τὸ κἀντεῦθεν τὰς τῶν ἀκουόντων ψυχὰς εἰς πλείονα κατάνυξιν καὶ τὴν πρὸς τὸν δεσπότην θεὸν διανίστασθαι δοξολογίαν· οὕτως γὰρ καὶ ὁ θεῖος ἀπόστολος διδάσκει, λέγων ἐν τῇ πρὸς

priore

priore ad Corinthios epistola: Si solum benedicis spiritu, is, qui idiotæ locum implet, quomodo tuæ gratiarum actioni Deo sanctum illud dicet Amen? siquidem quid dicis, non nouit: tu autem pulchre gratias agis, sed alius non ædificatur. Ex quibus planum est, quod *Iustinianus* omnes preces, quas populus audire vel intelligere non posset, ab apostolo æqualiter reprehendi existimarit, tamquam ad ædificationem nihil conferentes; adeoque vt legem fecit contra consuetudinem demurmurandi preces in secreto, quas publice fieri oportebat; ita non minore seueritate vsurus fuisset contra precum recitationem lingua quadam incognita, si tum vlla fuisset (sicut non fuit) occasio similis prohibitionis in liturgia ecclesiæ. Quod ex alia quadam ipsius lege, quæ occasione alicuius controuersiæ, inter *Iudæos* ipsius ætate ortæ, facta est, colligi potest. Istorum nonnulli legem *Hebraica* tantum lingua, etsi vulgo incognita, legi oportere superstitiose contendebant: Alii *Græca*, vel alia quacumque lingua, quam populus intelligeret, legendam esse statuebant. Re tandem ad *Iustinianum* delata, decretum hic faciebat in posteriorum gratiam, huiusmodi: *Sancimus, [b] licentiam esse volentibus Hebræis per synagogas suas in quocumque Hebræi loco sunt per Græcam vocem sacros libros legere conuenientibus, vel etiam patria forte (Italica hac diximus) lingua, vt etiam aliorum simpliciter, vna scilicet cum locis etiam lingua commutata, & per ipsorum lectionem, per quam clara sunt, quæ dicuntur conuenientibus omnibus deinceps, & secundum hæc viuere & conversari, neque fiduciam esse his, qui apud eos sunt, expositoribus solam Hebraicam tradentibus, malignari hanc quemadmodum voluerint, multorum ignorantia suam ipsorum abscondentes malam consuetudinem.*

Κορινθίους πρώτῃ ἐπιστολῇ, Ἐπεὶ ἐὰν εὐλογήσῃς τῷ πνεύματι, ὁ ἀναπληρῶν τὸν τόπον τοῦ ἰδιώτου πῶς ἐρεῖ τὸ ἀμὴν τῷ θεῷ ἐπὶ τῇ σῇ εὐχαριστίᾳ; ἐπειδὴ τί λέγεις, οὐκ οἶδε· σὺ μὲν γὰρ καλῶς εὐχαριστεῖς, ἀλλ' ὁ ἕτερος οὐκ οἰκοδομεῖται.

(b) Iustin. nouell. CX. VI. Θεσπίζομεν, ἄδειαν εἶναι τοῖς βουλομένοις Ἑβραίοις, κατὰ τὰς συναγωγὰς τὰς αὐτῶν, καθ' ὃν Ἑβραῖοι ὅλως τόπον εἰσὶ, διὰ τῆς Ἑλληνίδος φωνῆς τὰς ἱερὰς βίβλους ἀναγινώσκειν τοῖς συνιοῦσιν, ἢ καὶ τῆς πατρίου τυχὸν (τῆς Ἰταλικῆς ταύτης φαμὲν) ἢ καὶ τῶν ἄλλων ἁπλῶς τοῖς τόποις συμμεταβαλλομένης τῆς γλώττης, καὶ τῆς δι' αὐτῶν ἀναγνώσεως· ἐφ' ᾧ σαφῆ τε εἶναι τὰ λεγόμενα τοῖς συνιοῦσιν ἅπασιν ἐφεξῆς, καὶ κατὰ τὰ αὐτὰ ζῆν τε καὶ πολιτεύεσθαι· καὶ μὴ παῤῥησίαν εἶναι τοῖς παρ' αὐτοῖς ἐξηγηταῖς, μόνην τὴν Ἑβραΐδα παραλαμβάνουσι, κακουργεῖν ταύτην, ὡς ἂν ἐθελήσαιεν τῇ τῶν πολλῶν ἀγνοίᾳ τὴν σφῶν αὐτῶν περικαλύπτοντες κακοήθειαν.

Huc

Huc vſque igitur certi ſumus, hanc corruptelam admiſſionem ſui in ſacra eccleſiæ chriſtianæ quærere non fuiſſe auſam, ſiquidem a ciuili magiſtratu correcta eſt, ſimulac in ſynagogas *Iudaicas* irrepere velle obſeruaretur.

§. II.

Secundo, *Ex laicorum coniunctione in pſalmodia & precibus, eorumque more reddendi reſponſiones.*

Secundo, VT nouum huius rei documentum obſeruare poſſumus, quod omnis populus antiquis temporibus licentiam habuerit in pſalmodia & precibus ſeſe coniungendi, reddendique ſuas reſponſiones. Docti & indocti, immo mulieres, virgines & infantes hiſce temporibus in partem publici eccleſiæ cultus veniebant. CHRYSOSTOMVS [*i*] & *conſtitutionum apoſtolicarum* auctor [*k*] de infantibus loquuntur, cum reliquis de congregatione precantibus pro catechumenis ac fidelibus. Et HIERONYMVS [*l*] de virginibus loquitur, mane, hora tertia, ſexta, nona, veſpere, noctis medio per ordinem pſalterium cantantibus: dicitque, debuiſſe eas pſalmos & de ſcripturis ſanctis quotidie aliquid diſcere. BASILIVS [*m*] & multi ſcriptores alii,

(*i*) Chryſoſtom. hom. LXXI. in Matth. p. 624. (p. 768. c. edit. Francoſ.) ἡ τρίτη (δέησις) πάλιν, ὑπὲρ ἡμῶν αὐτῶν, καὶ αὕτη τὰ παιδία τοῦ δήμου προβάλλεται, τὸν Θεὸν ἐπὶ ἔλεον παρακαλοῦντα· ἐπειδὴ γὰρ αὐτοὶ κατεγνώκαμεν ἑαυτῶν ἁμαρτήματα, ὑπὲρ μὲν τῶν πολλὰ ἡμαρτηκότων, καὶ ἐγκληθῆναι ὀφειλόντων αὐτοὶ βοῶμεν· ὑπὲρ δὲ ἡμῶν αὐτῶν οἱ παῖδες, ὧν τῆς ἁπλότητος τοὺς ζηλωτὰς ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν μένει. Tertia (oratio) quam pro nobis ipſis fundimus, vel *infantes adducit*, *Deum ad miſericordiam lacrimis* inflectentes. Namquoniam ipſi peccata cognouimus, pro aliis, qui peccarunt, quique peccare poſſunt, ipſi clamamus: pro nobis autem ipſis *infantes*, quorum imitatores cælorum regnum manet.

(*k*) Conſtit. lib. VIII. c. VI. ἐφ' ἑκάστῳ δὲ τούτων, ὧν ὁ διάκονος προσφωνεῖ, ὡς προείπομεν, λεγέτω ὁ λαός· Κύριε, ἐλέησον· καὶ πρὸ πάντων τὰ παιδία. In ſingulis horum, quæ diaconus proloquitur, vti iam diximus, populus reſpondeat: Kyrie, Eleiſon; & ante eunctos *pueri*.

(*l*) Hieron. epitaph. Paulæ epiſtol. XVII. c. X. (p. 181. b. edit. Pariſ. MDCXLIII.) Mane, hora tertia, ſexta, nona, veſpere, noctis medio, per ordinem pſalterium cantabant. Nec licebat cuiquam ſororum ignorare pſalmos, & non de ſcripturis quotidie aliquid diſcere.

(*m*) Baſil. epiſt. LXIII. ad Neocæſarienſes p. 96. c. Ἐκ νυκτὸς ὀρθρίζει παρ' ἡμῖν ὁ λαὸς ἐπὶ τὸν οἶκον τῆς προσευχῆς, καὶ ἐν πόνῳ, καὶ ἐν θλίψει, καὶ ἐν συνοχῇ δακρύων

(quem-

(quemadmodum videbimus posthac, vbi de psalmodia agemus) omnem populum alternis vicibus succinendo psallere consueuisse perhibent. Et BASILIVS speciatim pueros [n] hoc officium vna cum reliquo populo peregisse auctor est. Precationes etiam populi in omni fere parte liturgiæ offendemus, (e. gr. *κύριε ἐλέησον*, *Kyrie eleison*,) singulis petitionibus precum diaconi subiunctas; & in hisce alterius precationibus ministri ecclesiæ ac populi, *Dominus vobiscum, Et cum spiritu tuo: Sursum corda, Habemus ad Dominum*, cum sexcentis aliis, quas heic memorari necesse non est. Quæ omnia cultum istum publicum lingua vulgari ac cognita factum supponunt; alias absurdum foret cogitare, quod populus nouerit, quomodo & quando responsiones dare deberet; aut quomodo pueri & tenera ætate virgines psalmos ac scripturas memoriæ mandare, & in psalmodia atque aliis partibus cultus ecclesiastici se coniungere potuerint.

§. III.

Tertio, *Ex crebris patrum hortationibus ad populum, vt attente audiant, legant & orent.*

Tertio, NIHIL vulgatius apud veteres in sermonibus eorum ad populum est, quam vt admoneant eos & cohortentur, vt audiant, legant ac orent mente, cum attentione ac feruore spiritus. Quæ incongruæ fuissent admonitiones, dum

ἐξομολογούμενοι τῷ θεῷ, τελευταῖον ἀναστάντες τῶν προσευχῶν, εἰς τὴν ψαλμῳδίαν καθίστανται· καὶ νῦν μὲν διχῆ διανεμηθέντες, ἀντιψάλλουσιν ἀλλήλοις, ὁμοῦ μὲν τὴν μελέτην τῶν λογίων ἐντεῦθεν κρατύνοντες, κ. τ. λ. De nocte *populus* consurgens antelucano tempore domum precationis petit: inque labore & tribulatione ac lacrimis indesinentibus facta ad Deum confessione, tandem ab oratione surgentes *ad psalmodiam traducuntur*. Et nunc quidem in duas partes diuisi *alternis succinentes psallunt*, atque ex eo simul eloquiorum Dei exercitationem ac meditationem corroborant, cetera.

(*n*) Basil. procem. in psalmos. (tom. I. opp. p. 10[illegible]. a.) *Διὰ τοῦτο τὰ ἐναρμόνια ταῦτα μέλη τῶν ψαλμῶν ἡμῖν ἐπινενόηται, ἵνα οἱ παῖδες τὴν ἡλικίαν, ἢ καὶ ὅλως οἱ νεαροὶ τὸ ἦθος, τῷ μὲν δοκεῖν μελῳδῶσι, τῇ δὲ ἀληθείᾳ τὰς ψυχὰς ἐκπαιδεύωνται.* In hoc sane excogitati sunt concinni illi concentus psalmorum, vt qui per ætatem pueri etiam dum sunt, aut certe adolescentes moribus, dum in speciem concinunt ac modulantur, re ipsa animas erudiant suas.
Venant. Fortun. lib. II. pcëmat. in laudem cleri Parisiaci:

Pontificis monitis clerus, plebs psallit, & infans,

ad regulas, quas obſeruare non potuiſſent, eos obligaſſent, ſi lectiones ſcripturarum & precationes lingua incognita fuiſſent factæ. BASILIVS huncin modum plebem [o] adhortatur: *Pſalmum habes, prophetas, euangelica præcepta, apoſtolorum prædicationes. Lingua pſallat, mens ſenſum eorum, quæ dicta ſunt, ſcrutetur: vt pſallas ſpiritu, pſallas item & mente.* In alia homilia [p] *Noſtra*, inquit, *ſunt diuina hæc oracula, & in eccleſia Dei tamquam dona diuinitus emiſſa, in vno quoque conuentu releguntur, perinde ac animabus alendis a ſpiritu ſancto adminiſtrata quædam alimonia.* Et alio loco [q] interrogationem habet: *Quomodo ſpiritus alicuius orat, & mens eius eſt ſine fructu?* Reſponſio eſt: *Hoc de iis dictum eſt, qui lingua audientibus ignota orationes factitabant. Ait enim apoſtolus: Si orem lingua, ſpiritus meus orat, mens autem mea ſine fructu eſt. Quotiescumque enim iis, qui adſunt, ignota ſunt verba orationis, tunc ſine controuerſia orantis mens ſine fructu eſt, quippe cum inde nemo fructum capiat. Contra autem quandocumque, qui adſunt, orationem intelligunt, quæ audientes poſſit iuuare, tunc ſine dubio, qui orat, fructum habet, quod meliores fiunt, qui iuuantur. Similis quoque ratio eſt in omni prolatione ſermonum Dei. Scriptum eſt enim: Sed ſi quis bonus ad ædificationem fidei.* Ex quibus omnibus manifeſtum eſt, ſcripturas, pſalmos, ac precationes lingua cognita fuiſſe lectas. Alias enim vanum fuiſſet, hortari homines, vt diligenter attenderent, ad intelligendum ea, quæ audirent, ſi omnia lingua fuiſſent

(o) Baſil. homil. in pſalm. XXVIII. ſerm. I. (tom. I. p. 154. c.) ψαλμὸν ἔχεις, προφητείαν ἔχεις· εὐαγγελικὰ παραγγέλματα· τὰ τῶν ἀποστόλων κηρύγματα· ἡ γλῶσσα ψαλλέτω· ὁ νοῦς ἐρευνάτω τὴν διάνοιαν τῶν εἰρημένων, ἵνα ψάλλῃς τῷ πνεύματι, ψάλλῃς δὲ καὶ τῷ νοΐ.

(p) Baſil. homil. in pſalm. LIX. p. 253. a. τὰ ἡμέτερά ἐστι τὰ θεῖα λόγια, καὶ τῇ τοῦ θεοῦ ἐκκλησίᾳ, ὡς θεόπεμπτα δῶρα, καθ' ἕκαστον σύλλογον ἀναγινώσκεται, οἷά τις τροφὴ ψυχῶν χορηγουμένη διὰ τοῦ πνεύματος.

(q) Baſil. regul. breu. quæſt. CCLXXVIII. Πῶς τὸ πνεῦμά τινος προσεύχεται, ὁ δὲ νοῦς ἄκαρπός ἐστι; Ἀπόκρισις· Τοῦτο περὶ τῶν ἐν γλώσσῃ ἀγνοουμένῃ τοῖς ἀκούουσι τὰς προσευχὰς ἀναπεμπόντων εἴρηται· φησὶ γάρ· ἐὰν προσεύχωμαι γλώσσῃ, τὸ πνεῦμά μου προσεύχεται, ὁ δὲ νοῦς μου ἄκαρπός ἐστιν· ὅταν μὲν γὰρ ἄγνωστα ᾖ τοῖς παροῦσι τὰ ῥήματα τῆς προσευχῆς, ἄκαρπός ἐστιν ὁ νοῦς τοῦ προσευχομένου, μηδενὸς ὠφελουμένου· ὅταν δὲ οἱ παρόντες νοῶσι τὴν προσευχὴν ὠφελεῖν δυναμένην τοὺς ἀκούοντας, τότε ὁ προσευχόμενος καρπὸν ἔχει τὴν τῶν ὠφελουμένων βελτίωσιν· ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ πάσης ἐκφωνήσεως τῶν τοῦ θεοῦ ῥημάτων· γέγραπται γάρ, ἀλλ' εἴ τις ἀγαθὸς πρὸς οἰκοδομὴν τῆς πίστεως.

pro-

pronuntiata, quam illi non intellexissent, nec intelligere potuissent.

§. IV.

Quarto, *Ex vsitato patribus more remittendi ad preces & lectiones in publico ecclesiæ cultu.*

Quarto, PATRES in sermonibus suis frequentissime ad precationes ecclesiæ remittunt, nec non ad lectionem scripturarum ante factam, tamquam ad res populo perfecte cognitas. Sæpius argumentantur ex materiis contentis in precibus, quemadmodum CHRYSOSTOMVS ex omnibus liturgiæ partibus facere consueuit. Eorumque sermones vt plurimum in eas scripturarum partes, quæ modo publice lectæ erant, habebantur, quemadmodum ostendemus, vbi ad officium prædicandi verbum Dei deuenerimus. Hoc ergo & preces & lectiones scripturarum lingua cognita factas esse, arguit, alias enim res absurda fuisset concionatoribus, auditores suos eo remittere, vel argumenta inde deducere, tamquam rationes sua ipsorum experientia fundatas, si nullam earum notitiam habuissent.

§. V.

Quinto, *Ex scripturarum in omnes linguas inde a primis ecclesiarum initiis translatione.*

Quinto, MANIFESTVM hoc est ex pia cura ac sollicitudine, quam ecclesia adhibuit, vt biblia haberet in omnes linguas translata, &, simul ac natio quædam ad nomen CHRISTO dandum perducta esset, quæ linguam incognitam loquebatur, vt statim nouam sanctarum scripturarum versionem in patria ipsorum lingua illis procuraret. EVSEBIVS [r] scripturas omnium tam *Græcorum*, quam barbarorum linguis conuersas a

(r) Euseb. de præparat. euangelic. lib. XII. c. I. Ἔνθεν παρ' ἡμῖν, τοῖς μὲν ἄρτι εἰσαγομένοις, καὶ τὴν ἕξιν ἀτελέσιν, ὡς ἂν τὰς ψυχὰς νηπίοις, ἀπλούστερον ἡ ἐν ταῖς θείαις γραφαῖς ἀνάγνωσις παραδίδοται, μετὰ τοῦ δεῖν πιστεύειν ὡς Θεοῦ λόγοις τοῖς ἐμφερομένοις παρακελεύσεως· τοῖς δὲ τὴν ἕξιν προβεβηκόσι, καὶ πολιοῖς τὸ φρόνημα, ἐμβαθύνειν καὶ δοκιμάζειν τὸν νοῦν τῶν λεγομένων ἐπιτέτραπται. Quos nouissime rerum in nostrarum communionem admisimus, iis tamquam rudioribus adhuc & inchoatis, animoque propemodum infantibus, diuinæ scripturæ lectionem simplicius ita tradimus, vt eos simul ad fidem iis quæ proponantur, tamquam Dei verbis habendam adhortemur. At quorum iam robustior mentis habitus, & cana quædam intelligentiæ vis fuerit, iis vero penetrare altius, verborumque sententiam explorare concedimus.

cun-

cunctis vbique gentibus studiose edisci; & ea, quæ in illis continentur, pro diuinis oraculis haberi, dicit. CHRYSOSTOMVS [s] *Syros*, *Aegyptios*, *Indos*, *Persas*, *Aethiopes* & innumeras gentes alias sacra biblia in suam linguam transtulisse, atque hoc modo homines barbaros philosophari didicisse, & mulierculas & adolescentulos diuinam doctrinam magna facilitate perfusam imbibisse, narrat. THEODORETVS [t] idem testatur, quando ad gentiles inter alia sic loquitur: *Nos vobis apostolicæ propheticæque doctrinæ vim & robur manifeste ostendimus. Vniuersa enim, quæ sub sole est, terra his sermonibus referta est. Et Hebraica lingua, non in Græcam modo linguam versa est, sed etiam in Romanorum & Aegyptiorum, Persarumque & Indorum & Armeniorum & Scytharum ac Sarmatarum, atque vt semel dicam, in linguas omnes, quibus ad hunc diem nationes vtuntur.* Idem ab HIERONYMO [u], AVGVSTINO [x] &

Id. de laud. Constant. c. XVII. Καὶ τοσαύτην αὐτοῖς ἀρετήν τε καὶ δύναμιν παρασχεῖν, ὡς καὶ γραφὰς συντάξαι, καὶ βίβλους παραδοῦναι· καὶ ταύτας εἰς τοῦτο κρατῦναι, ὡς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης παντοίᾳ γλώττῃ βαρβάρων τε καὶ ἑλλήνων μεταβαλλομένας, παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι μελετᾶσθαι· καὶ πιστεύεσθαι θεῖα εἶναι λόγια τὰ ἐν αὐταῖς κατεβεβλημένα κ. τ. λ. Tantam eis (piscatoribus) vim ac potentiam indidit, vt libros conscriberent atque ederent; vtque horum librorum tanta esset auctoritas, vt omnium tam Græcorum quam Barbarorum linguis conuersi a cunctis vbique gentibus studiose edisecrentur; & ea, quæ in illis continentur, diuina esse crederentur oracula.

(s) Chrysost. homil. I. in Ioan. al. II. edit. Sauil. tom. II. p. 561. (pag. 14. edit. Francof.) Ἀλλὰ καὶ Σύροι, καὶ Αἰγύπτιοι, καὶ Ἰνδοί, καὶ Πέρσαι, καὶ Αἰθίοπες, καὶ μυρία ἕτερα ἔθνη, εἰς τὴν αὐτῶν μεταβαλόντες γλῶτταν τὰ παρὰ τούτου (Ioannis) δόγματα εἰσαχθέντα, ἔμαθον ἄνθρωποι βάρβαροι φιλοσοφεῖν. - - τοσαύτην τοῖς ῥήμασιν ἐγκατέμιξεν εὐκολίαν, ὡς μὴ μόνον ἀνδράσι συνετοῖς, ἀλλὰ καὶ γυναιξὶ καὶ νέοις ἅπαντα εἶναι τὰ λεγόμενα δῆλα.

(t) Theodoret. de curand. Græcor. adfect. serm. V. (tom. IV. p. 555. d.) ἡμεῖς δὲ τῶν ἀποστολικῶν καὶ προφητικῶν δογμάτων τὸ κράτος ἐναργῶς ἐπιδείκνυμεν· πᾶσα γὰρ ἡ ὑφήλιος τῶνδε τῶν λόγων ἀνάπλεως· καὶ ἡ Ἑβραίων φωνὴ οὐ μόνον εἰς τὴν Ἑλλήνων μετεβλήθη, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Ῥωμαίων, καὶ Αἰγυπτίων, καὶ Περσῶν, καὶ Ἰνδῶν, καὶ Ἀρμενίων, καὶ Σκυθῶν, καὶ Σαυροματῶν, καὶ συλλήβδην εἰπεῖν, εἰς πάσας τὰς γλώττας αἷς ἅπαντα τὰ ἔθνη κεχρημένα διατελεῖ.

(u) Hieron. præfat. in 4. euangel. ad Damasum. Nouum opus me facere cogis ex veteri: vt post *exemplaria scripturarum toto orbe dispersa*, quasi quidam arbiter sedeam, cetera. Ibid. Quum *multarum gentium linguis scriptura ante translata* doceat, falsa esse, quæ addita sunt.

(x) August. epist. XLVIII. ad Vincent. (tom. II. opp. p. 177. c.) Clama & contende, quantum potes, etiam si apud Persas & Indos euangelium prædicetur, vbi quidem iam diu prædicatur. &c. Ibid. p. 184. d. Neque enim sic

multis

multis aliis confirmatur. *Vlphilam*, *Gottborum* epiſcopum, *Gotthicis* litteris excogitatis, ſacras ſcripturas in *Gotthorum* ſermonem conuertiſſe hiſtorici omnes [y] narrant. HIERONYMVS eas in linguam *Dalmaticam* tranſtulit, quemadmodum ipſe ſignificare videtur [z], quando linguam *ſuam* vocat; vti SCALIGER & plerique alii ipſum intelligunt, tametſi VSSERIVS [a] per linguam *ſuam Latinam* potius eum intelligere exiſtimet. CHRYSOSTOMVS [b] verſionis *Syriacæ* ſemel atque iterum meminit; & auctori, qui vitam eius ſcripſit [c], noui teſtamenti & pſalterii verſionem in linguam *Armeniacam* procuraſſe dicitur, dum *Cucuſi* in *Armenia* exularet. Vt ne verſionem METHODII vel (vt alii volunt,) CYRILLI in linguam *Slauonicam*, aut alias quasdam poſteriorum ſæculorum heic memoremus. De quibus omnibus exactas narrationes reperire lector poteſt apud VSSERIVM [d], WALTONVM [e], MILLIVM [f], HOTTINGERVM [g]

potuit integritas atque notitia litterarum, vnius quamlibet illuſtris epiſcopi cuſtodiri, quemadmodum ſcriptura canonica, tot linguarum litteris & ordine, & ſucceſſione celebrationis eccleſiaſticæ cuſtoditur, cet.

(y) Socrat. lib. IV. c. XXXIII. Τότε καὶ Οὐλφίλας ὁ τῶν Γότθων ἐπίσκοπος, γράμματα ἐφεῦρε Γοτθικά· καὶ τὰς θείας γραφὰς εἰς τὴν Γότθων μεταβαλὼν, τοὺς βαρβάρους μανθάνειν τὰ θεῖα λόγια παρεσκεύασεν.
Sozom. lib. VI. c. XXXVII. Πρῶτος γραμμάτων εὑρετὴς αὐτοῖς ἐγένετο (Οὐλφίλας) καὶ εἰς τὴν οἰκείαν φωνὴν μετέφρασε τὰς ἱερὰς βίβλους.

(z) Hieron. epiſt. CXXXIV. ad Sophronium. Nec hæc dico, quo prædeceſſores meos mordeam, aut quidquam his arbitrer detrahendum: quorum translationem, diligentiſſime emendatam olim *meæ linguæ hominibus dederim;* cetera.

(a) Vſſer. de ſacr. vernac. p. 210.

(b) Chryſoſt. hom. III. in 2 Cor. p. 754. (In edit. Francof. non inuenio; vid. autem homil. I. in Ioan. p. 14. edit. Francof. cit. ſub litt. antec. (s) pag. 98.)

(c) Gregor. Alexandr. vit. Chryſoſtom. n. LIX. tom. VIII. edit. Sauil. pag. 236. εὗρε κατὰ χάριν θεοῦ τινας ἐξ αὐτῶν ἐπισταμένους τὴν ἑλληνίδα γλῶσσαν, καὶ παρεσκεύασεν αὐτοὺς μεταφράσαι τὴν νέαν διαθήκην καὶ τὸ ψαλτήριον τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν διαλέκτῳ, ὅπως γνῶσιν λάβωσι τῆς θείας γραφῆς. Inuenit quosdam Græcæ linguæ gnaros, eosque præparauit, vt nouum teſtamentum & pſalterium in ſermonem vernaculum transferrent, vt diuinæ ſcripturæ cognitionem conſequerentur.

(d) Vſſer. de ſcript. vernac. p. 220.

(e) Walton. prolegom. c. V. p. 34. 35.

(f) Millii prolegom. In nou. teſtam.

(g) Hotting. de translat. biblior. Heidelb. MDCLX.

et alios, qui ſpeciale hoc argumentum de ſacrarum ſcripturarum verſionibus tractauerunt.

§. VI.

Sexto, *Ex vſu ordinis interpretum in eccleſia.*

QVOD ad antiquam praxin attinet, ea porro illuſtrari & confirmari poteſt ex vſu interpretum in eccleſia; quorum officium, vti iam alio [*] loco ex EPIPHANIO [*b*] & aliis ſcriptoribus oſtendimus, erat, vt linguam aliam in aliam transferrent tam in lectionibus ſcripturarum, quam in concionibus ad populum habitis. Fieri enim ſolebat, vt diuerſarum linguarum homines in eccleſia eſſent: Vti in eccleſiis *Syriæ* & *Palæſtinæ*, alii *Syriacam* tantum, alii *Græcam* linguam intelligebant; & in eccleſiis *Africanis* alii *Latine*, alii *Punice* loquebantur. Quibus in caſibus quidquid vna lingua pronuntiabatur, per interpretem confeſtim in aliam linguam transferebatur, vt populus ædificationem capere inde poſſet. Cuius in conſuetudinis confirmationem iis, quæ dicta ſunt antea, obſeruationem tantum ſubiungam THEODORETI [*i*] de praxi CHRYSOSTOMI, quem ille opera iſtiusmodi interpretis *Arianis Gotthis Conſtantinopoli* ſæpius concionatum eſſe, multosque ex iis ab errore ad catholicam fidem reduxiſſe, perhibet.

§. VII.

Septimo, *Ex more habendi biblia poſita in eccleſiis pro populo, in priuatam eorum lectionem.*

ALIA conſuetudo, in eccleſia antiqua obſeruata, erat, vt biblia lingua vulgari in commodo eccleſiæ loco poſita eſſent pro populo, vt pro lubitu, ſi qui pia inclinatione eo ferrentur,

(*) Lib. III. c. XIII. §. IV. vol. II. p. 74.

(*b*) Epiphan. expoſit. fid. n. XXI. ἑρμηνευταὶ γλώσσης εἰς γλῶσσαν, ἢ ἐν ταῖς ἀναγνώσεσιν ἢ ἐν ταῖς προσομιλίαις.

(*i*) Theod. lib. V. c. XXX. αὐτός τε γὰρ τὰ πλεῖστα ἐκεῖσε φοιτῶν διελέγετο, ἑρμηνευτῇ χρώμενος τῷ ἑκατέραν γλῶσσαν ἐπισταμένῳ τινὶ, καὶ τοὺς λέγειν ἐπισταμένους τοῦτο παρασκεύαζε δρᾶν· ταῦτα μὲν οὖν εἴσω ἐν τῇ πόλει διετέλει ποιῶν, καὶ πολλοὺς τῶν ἐξηπατημένων ἐξήγρει, τῶν ἀποστολικῶν κηρυγμάτων ἐπιδεικνὺς τὴν ἀλήθειαν. Sæpius ipſe illo (in eccleſiam Scythicam) ſe conferens (Ioannes) differebat, interprete vtens aliquo vtriusque linguæ perito, & erga eos qui differere poterant, vt idem præſtarent ſatagebat. Atque hæc ille intus in vrbe adſidue gerebat, multosque ex iis, qui decepti fuerant, reuocabat, veritatem illis oſtendens prædicationis apoſtolicæ.

ſcri-

ſcripturarum lectione ante vel poſt diuini officii tempus animum occupatum habere poſſent. Cuius conſuetudinis indubium documentum hexametri illi PAVLINI [k] exhibent, qui parietibus ſecretarii eccleſiæ *Nolanæ* inſcripti erant, ita habentes:

Si quem ſancta tenet meditandi in lege voluntas;
Hic poterit reſidens ſacris intendere libris.

ITA ipſi *Conſtantino*, quemadmodum memoriæ prodidit EVSEBIVS [l], in eccleſia facere moris erat, vt partim preces cum vniuerſo aulicorum cœtu recitaret, partim ſacros codices in manus ſumens, oracula a Deo edita attento animo meditaretur. Et hanc ipſam ob cauſſam probabiliter EVSEBIO mandavit, vt quinquaginta exemplaria bibliorum in vſum eccleſiæ *Conſtantinopolitanæ* [m] conficeret, vti epiſtola illius ad *Euſebium* ſcripta teſtatur. In laudem enim illius ab EVSEBIO alibi [n] obſeruatum eſt, quod hoc modo immenſam virorum, ac mulierum multitudinem eo impulerit, vt ſpretis corporum alimentis, rationalem potius cibum diuinarum lectionum, animis ratione præditis aptiſſimum, appetierint. Hoc neceſſario vel ad lectionem ſcripturarum beneficio exemplarium, eccleſiæ ab ipſo donatorum, referendum eſt; vel indicat, quod ab ipſo excitati fuerint ad eas domi ſuæ legendas; quod ſub pœna exi-

(k) Paulin. epiſt. XII. ad Seuer.

(l) Euſeb. vit. Conſtant. lib. IV. c. XVII. *μετὰ χεῖρας γέ τοι λαμβάνων τὰς βίβλους, τῇ τῶν θεοπνεύστων λογίων θεωρίᾳ προσανεῖχε τὸν νοῦν· εἶτ' εὐχὰς ἐνθέσμους σὺν τοῖς τὸν βασίλειον οἶκον πληροῦσιν ἀπεδίδου.*

(m) Ap. Euſeb. ibid. lib. IV. c. XXXVI. *Πρέπον κατεφάνη, τὸ δηλῶσαι τῇ σῇ συνέσει, ὅπως ἂν πεντήκοντα σωμάτια ἐν διφθέραις ἐγκατασκεύοις, εὐανάγνωστά τε καὶ πρὸς τὴν χρῆσιν εὐμετακόμιστα, ὑπὸ τεχνιτῶν καλλιγράφων καὶ ἀκριβῶς τὴν τέχνην ἐπισταμένων, γραφῆναι κελεύσειας.* Viſum eſt id ſignificare prudentiæ tuæ, vt quinquaginta codices diuinarum ſcripturarum, quarum apparatum & vſum maxime neceſſarium eccleſiæ eſſe intelliges, in membranis probe apparatis, ab artificibus antiquariis venuſte ſcribendi peritiſſimis deſcribi facias; qui & legi facile & ad omnem vſum circumferri poſſint. Vid. eadem epiſtolæ Conſtantini verba ap. Theodoret. lib. I. c. XV. & ap. Socrat. lib. I. c. IX.

(n) Euſeb. orat. de laudibus Conſtantini c. XVII. p. 661. (p. 546. edit. Amſtelod. MDCXCV.) *ὅ τις γυναικῶν καὶ μύρια πλήθη ἀνθρώπων διαπέπεικε, λογικαῖς τροφαῖς ψυχαῖς λογικαῖς καταλλήλους, δι' ἐνθέων ἀναγνωσμάτων ἀντικαταλλάξασθαι τῶν τοῦ σώματος τροφῶν;*

lii vel mortis ab antecedentibus imperatoribus, christiani nominis hostibus, interdictum illis fuerat.

§. VIII.

Octauo, *Ex data vniuersali omnibus hominibus licentia habendi ac legendi scripturas lingua patria. Quod priuilegium a nullo, nisi ab ethnicis persecutoribus, vmquam infractum fuit.*

Hoc ad aliud manifestum antiquae praxis documentum nos deducit, quod erat priuilegium illud & incitamentum christianis omnibus commune, legendi domi suae scripturas sacras in priuatam sui suarumque familiarum aedificationem, melioremque praeparationem ad cultum Dei publicum. Neque vllus vmquam hoc illis priuilegium denegauit, nisi tyranni illi, qui nomen & fidem christianorum vna cum bibliis suis ex orbe terrarum delere animum induxerant. Quam ob caussam diligentissime ea conquirebant, omnesque adhibebant machinas & vim omnem, vt christiani ea comburenda traderent: Quod qui faciebant, ignominioso nomine *traditores*, hoc est religionis suae proditores, vocabantur. Id quod certo argumento est, istius aeui christianos priuatos liberum scripturarum vsum habuisse; alias enim non potuissent cogi inimicis suis eas tradere. Neque heic responderi potest, quod scripturae tunc temporis tantum in episcoporum, & lectorum aliorumque clericorum manibus fuerint. Nam ipse BARONIVS diuersorum martyrum acta publicauit, vbi non priuati tantum viri, sed mulieres etiam inquisitoribus, domi sacras scripturas se habere, professi sint. Singulare exemplum ex actis dabo *Agapes* & *Irenes* [o] ac sociarum. Vbi praeses *Irenem* ita rogat: *Quisnam tibi auctor fuit, vt membranas istas atque scripturas in hodiernum vsque diem custodires? Irene inquit: Deus omnipotens, qui iussit nos ad mortem vsque ipsum diligere, qua de caussa non ausae sumus eum prodere; sed maluimus aut viuentes comburi, aut, quaecumque alia nobis acciderint, perpeti, quam talia scripta prodere.* Ex his manifestum est, quod priuati christiani, tam viri quam feminae, scripturis tamquam primogeniturae suae iure, gauisi fuerint, neque quispiam praeter tyrannos & persequutores ethnicos illud eis eripere ausus sit.

(o) Acta Agapes & sociarum ap. Baron. an. CCCIV. n. XLVI.

Tan-

Tantum abest, vt patres ecclesiæ id facere sibi sumserint, vt e contrario omnibus argumentis vsi sint, quo homines ad legendum & meditandum eas inducerent; hortantes illos non tantum ad attente audiendum eas in ecclesia, sed legendum quoque priuatim domi suæ cum vxoribus ac familiis suis; laudantes, qui de illis meditarentur, vituperantes, qui eas negligerent; summis laudibus earum vsum & præstantiam efferentes, & ab hominibus requirentes, vt priuatim eas percurrerent, tamquam optimam præparationem ad publicum cultum & instructionem; respondentes omnibus obiectionibus & excusationibus, quas in contrarium proferre homines poterant: Exempli caussa, esse se idiotas & indoctos, & scripturas sublimes & ad intelligendum difficiles; facere eas solum in monachorum ac religiosorum, non sæcularium & occupatorum hominum vsum; adseuerantes illis, quod scripturæ omnium hominum vsui destinatæ essent, & quod earum neglectus omnis ignorantiæ, hæresium, errorum ac impietatis caussa exsisteret. Hæc generalia argumenta erant, quibus patres tunc temporis populum ad legendas scripturas inducere adlaborabant, quæ e diametro istis argumentis opposita sunt, quæ posterioribus sæculis ad earum vsum & lectionem hominibus dissuadendam & eripiendam adhiberi cœperunt. Patrum volumina inspicere nemo potest, quin istiusmodi argumenta in illis vbique obuia habeat. Vt adeo necesse non sit, illis heic immorari. Qui volet, ea vniuersa collecta apud VSSERIVM & WHARTONVM videre potest. Vnum duntaxat locum e CHRYSOSTOMO in medium proferam, & quidem ex celebratissimis eius sermonibus in *Lazarum*, vbi diuersa argumenta simul proponit, & diuersis obiectionibus, quarum modo iniecimus mentionem, respondet. „Ideo, inquit [p] crebro vobis prædicimus multis diebus ante „argumentum, de quo sumus loquuturi, vt his in medio diebus sumto libro, perpensaque rei summa tota, postequam „intellexeritis, quid dictum sit, quid restet dicendum, mentem „vestram instructiorem reddatis ad audienda, quæ post disserentur.

(p) Chrysost. homil. III. in Lazar. tom. V. p. 59. (p. 55. a edit. Francof.) Διὰ τοῦτο καὶ τὴν ὑπόθεσιν τῶν μελλόντων ῥηθήσεσθαι πολλάκις ὑμῖν προλέγομεν πρὸ πολλῶν ἡμερῶν, ἵνα ἐν ταῖς μεταξὺ ταύταις ἡμέραις τὸ βιβλίον λαβόντες, καὶ τὴν περικοπὴν ἅπασαν ἰδόντες, καὶ καταμαθόντες τί μὲν εἴρηται, τί δὲ ὑπολείπεται, εὐ-

„rentur. Idque ſemper hortor & hortari non deſinam, vt non „tantum heic attendatis iis, quæ dicuntur, verum etiam quum „domi fueritis, adſidue diuinarum ſcripturarum lectioni vace- „tis. Quod quidem & iis, qui priuatim mecum congreſſi ſunt, „non deſtiti inculcare. Neque vero mihi quiſquam proferat „putida illa & abſurda verba planeque damnanda: Ego foren- „ſibus cauſſis adfixus ſum, publica gero negotia, artificium ex- „erceo, vxorem habeo, alo liberos, familiæ curam gero, „mundanus homo ſum, non eſt meum legere ſcripturas, ſed „eorum, qui mundo dixerunt vale, qui montium vertices oc- „cuparunt, qui vitam eiusmodi continenter agunt. Quid ais „homo? Non eſt tui negotii ſcripturas euoluere, quoniam in- „numeris curis diſtraheris? Immo tuum magis eſt, quam illo- „rum. Neque enim illi perinde ſcripturarum egent præſidio, „atque nos in mediis negotiorum vndis iactati. Nam monachi „quidem a foro, forenſibusque negotiis liberi, quique in de- „ſerto fixere tuguriola, neque cum quodam habent commer- „cium, ſed in illa quieta tranquillitate cum omni ſecuritate phi- „loſophantur, ac velut in portu ſedentes, rebus vehementer „tutis fruuntur. Nos contra velut in medio mari fluctuantes, „innumeriſque velimus nolimus peccatis obſtricti, ſemper in- „digemus perpetuo iugique ſcripturarum ſolatio. Illi ſedent

μαθητεύσαι ὑμῶν ποιήσετε τὴν διάνοιαν πρὸς τὴν ἀκρόασιν τῶν μετὰ ταῦτα ῥηθησομένων· καὶ τοῦτο ἀεὶ παρακαλῶ καὶ παρακαλῶν οὐ παύσομαι, ἵνα μὴ μόνον ἐνταῦθα τοῖς λεγομένοις προσέχητε, ἀλλὰ καὶ οἴκοι γενόμενοι, τῇ τῶν θείων γραφῶν ἀναγνώσει συνεχῶς ἐνδιατρίβητε· τοῦτο καὶ τοῖς ἰδίᾳ συγγινομένοις ὑμῖν οὐ διέλιπον ἀεὶ παρεγγυῶν· μὴ γάρ μοι λεγέτω τις τὰ ψυχρὰ ῥήματα ἐκεῖνα, καὶ πολλῆς καταγνώσεως ἄξια, ὅτι δικαστηρίῳ προσήλωμαι, τὰ τῆς πόλεως πράττω πράγματα, τέχνην μετέρχομαι, γυναῖκα ἔχω, παιδία τρέφω, οἰκίας προΐσταμαι, ἀνήρ εἰμι βιωτικός· οὐκ ἔστιν ἐμὸν γραφὰς ἀναγινώσκειν, ἀλλ' ἐκείνων τῶν ἀποταξαμένων, τῶν τὰς κορυφὰς τῶν ὀρέων κατειληφότων, τῶν τοῦτον τὸν βίον ἐχόντων διηνεκῶς· τί λέγεις ἄνθρωπε; οὐκ ἔστι σὸν ἔργον γραφαῖς προσέχειν, ἐπειδὴ μυρίαις περιέλκῃ φροντίσι; σὸν μὲν οὖν μᾶλλον ἐστιν, ἢ ἐκείνων· οὐ γὰρ οὕτως ἐκεῖνοι χρῄζουσι τῆς ἀπὸ τῶν θείων γραφῶν βοηθείας, ὡς οἱ ἐν μέσῳ στρεφόμενοι πραγμάτων πολλῶν· οἱ μὲν γὰρ μοναχοὶ τῆς ἀγορᾶς καὶ τῶν ἐν τῇ ἀγορᾷ ἀπαλλαγέντες θορύβων, καὶ τὰς καλύβας ἐν ἐρημίᾳ πηξάμενοι, καὶ πρὸς οὐδένα κοινὸν οὐδὲν ἔχοντες, ἀλλ' ἐμφιλοσοφοῦντες μετὰ ἀδείας τῇ τῆς ἡσυχίας ἐκείνης γαλήνῃ, καθάπερ ἐν λιμένι καθήμενοι, πολλῆς τῆς ἀσφαλείας ἀπολαύουσιν· ἡμεῖς δὲ, οἱ καθάπερ ἐν μέσῳ πελάγει σαλεύοντες, καὶ μυρίων ἁμαρτημάτων ἀνάγκας ἔχοντες, συνεχῶς καὶ διηνεκῶς ἀεὶ δεόμεθα τῆς ἀπὸ τῶν γραφῶν

„pro-

„procul a conflictu, eoque nec accipiunt multa vulnera: tibi „vero, quia perpetuo ſtas in acie, quia frequentes accipis pla„gas, idcirco magis opus eſt remediis, vt quem & vxor pro„vocat, & filius contriſtat, atque ſeruus ad iram commouet, & inſi„diatur hoſtis, & inuidet amicus, & vicinus inſectatur, & com„milito ſupplantat, frequenter & iudex minatur, & paupertas „eſt moleſta, & domeſticorum amiſſio luctum adfert, & pro„ſperitas inflat, aduerſitas contrahit. Breuiter, varia iracun„diæ, varia curarum, varia perturbationis ac mœroris; varia „iactantiæ, varia tumoris tum occaſio, tum neceſſitas, nos vn„diquaque circumuallat, innumeraque ex omni parte tela vo„litant: vnde neceſſe eſt, indeſinenter a ſcripturis armaturam „ſumere. - - Adeo multa ſunt, quæ noſtram oppugnant ani„mam, eoque opus nobis eſt diuinis remediis, quo ſimul & iam „acceptis vulneribus medeamur, & quæ nondum quidem infli„cta ſunt, ſed poſt infligentur, prohibeamus, eminus venientia „diaboli ſpicula exſtinguentes depellentesque per adſiduam ſcri„pturarum lectionem. Neque enim fieri poteſt; Non poteſt, „inquam, fieri, vt quiſquam ſalutem adſequatur, niſi perpetuo „verſetur in lectione ſpirituali.„ Et paullo poſt [q] in hunc modum fatur: „Quid igitur, inquiunt, ſi non intelligamus ea, quæ „continentur libris? Maxime quidem, etiamſi non intelligas il„lic recondita, tamen ex ipſa lectione multa naſcitur ſanctimo-

παρακλήσεως· ἐκεῖνοι πόῤῥω τῆς μάχης κάθηνται, διόπερ οὐδὲ πολλὰ δέχονται τραύματα· σὺ δὲ διηνεκῶς ἐπὶ τῆς παρατάξεως ἕστηκας, καὶ συνεχεῖς δέχῃ τὰς πληγάς, διὸ καὶ πλειόνων σοι δεῖ τῶν φαρμάκων· καὶ γὰρ γυνὴ παροξύνει, καὶ υἱὸς λυπεῖ, καὶ οἰκέτης εἰς ὀργὴν ἐμβάλλει, καὶ ἐχθρὸς ἐπιβουλεύει, καὶ φίλος βασκαίνει, καὶ γείτων ἐπηρεάζει, καὶ συστρατιώτης ὑποσκελίζει, πολλάκις καὶ δικαστὴς ἀπειλεῖ, καὶ πενία λυπεῖ, καὶ ἀποβολὴ τῶν οἰκείων πένθος ἐργάζεται, καὶ εὐημερία φυσᾷ, δυσπραγία συστέλλει· καὶ πολλαὶ μὲν ὀργῆς, πολλαὶ δὲ φροντίδων, πολλαὶ δὲ ἀθυμίας καὶ λύπης, πολλαὶ δὲ κενοδοξίας καὶ ἀπονοίας ἀφορμαὶ καὶ ἀνάγκαι πάντοθεν ἡμᾶς περιτειχίζουσι, καὶ μυρία πανταχόθεν τὰ βέλη φέρεται· διὸ τῆς ἀπὸ τῶν γραφῶν πανοπλίας χρεία διηνεκῶς. -- Καὶ πολλά ἐστι τὰ πολιορκοῦντα τὴν ἡμετέραν ψυχήν· καὶ δεῖ τῶν θείων φαρμάκων ἡμῖν, ἵνα καὶ τὰ γενόμενα ἕλκη θεραπεύωμεν, καὶ τὰ μηδέπω μὲν γενόμενα, μέλλοντα δὲ γίνεσθαι, προαναστέλλωμεν, πόῤῥωθεν τοῦ διαβόλου τὰ βέλη κατασβεννύντες καὶ ἀποκρουόμενοι διὰ τῆς συνεχοῦς τῶν θείων γραφῶν ἀναγνώσεως· οὐ γάρ ἐστιν, οὐκ ἔστι τινὰ σωθῆναι μὴ συνεχῶς ἀναγνώσεως ἀπολαύοντα πνευματικῆς.

(q) Ibid. p. 62. (p. 58. 59. edit. Francof.) Τί οὖν, ἂν μὴ εἰδῶμεν τὰ ἐγκείμενα, φησί; μάλιστα μὲν κἂν μὴ εἰδῇς τὰ ἐγκείμενα, ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀναγνώσεως πολὺς ὁ ἁγια-

,,nia. Quamquam fieri non poteſt, vt omnia ex æquo igno- ,,res: propterea, ſiquidem ſpiritus gratia diſpenſauit ac proui- ,,dit, vt publicani, piſcatores, tabernaculorum opifices, paſto- ,,res, & caprarii, idiotæ, illitterati, hos libros componerent, ,,& ne quis idiotarum ad hanc difficultatis confugere poſſet ,,excuſationem, vt omnibus facilia conſpectu eſſent ea, quæ di- ,,cuntur, vt & opifex, & famulus, & vidua mulier, & omnium ,,hominum indoctiſſimus ex audita lectione aliquid lucri vtilita- ,,tisque reportaret. Non enim ad inanem gloriam, quemad- ,,modum ethnici, ſed ad audientium ſalutem hæc omnia com- ,,poſuerunt ii, quos ab initio Deus dignatus eſt gratia ſpiritus. ,,Si quidem hi, qui ſunt a Chriſto alieni philoſophi, dicendi ,,artifices, rhetores, ac librorum conſcriptores, non quod in ,,commune conducit, quærentes, ſed illud ſpectantes, vt ipſi ,,ſint in admiratione, etiamſi quid vtile dixerint, hoc quoque ,,quemadmodum in caligine quadam ſapientiæ conſueta illis, ,,occultauit obſcuritas. Apoſtoli vero & prophetæ omnia con- ,,tra fecerunt, manifeſta claraque, quæ prodiderunt, expoſue- ,,runt omnibus, veluti communes orbis doctores, vt per ſe ,,quiſque diſcere poſſit ea, quæ dicuntur, e ſola lectione. Hoc ,,ante prænuntians propheta dicebat: (Ier. XXXI, 34. Io. VI, 45.) ,,*Erunt omnes docti a Deo, & non dicet quiſque proximo ſuo, Noſce* ,,*Deum, quoniam omnes noſcent me a minimo ipſorum vſque ad maxi-* ,,*mum eorum.* *Et Paulus inquit*, 1 Cor. II, 1. *Et ego fratres veni ad*

σμὸς γένηται· ἀλλὰ καὶ ἀδύνατον πάντα ἐπίσης ἀγνοεῖν· διὰ γὰρ τοῦτο ἡ τοῦ πνεύματος ᾠκονόμησε χάρις τελώνας, καὶ ἁλιεῖς, καὶ σκηνοποιοὺς, καὶ ποιμένας, καὶ αἰπόλους, καὶ ἰδιώτας, καὶ ἀγραμμάτους ταῦτα συνθεῖναι τὰ βιβλία, ἵνα μηδεὶς τῶν ἰδιωτῶν εἰς ταύτην ἔχῃ καταφεύγειν τὴν πρόφασιν, ἵνα πᾶσιν εὐσύνοπτα ᾖ τὰ λεγόμενα· ἵνα καὶ ὁ χειροτέχνης, καὶ οἰκέτης, καὶ ἡ χήρα γυνὴ, καὶ ὁ πάντων ἀνθρώπων ἀμαθέστατος, κερδάνῃ τε καὶ ὠφεληθῇ παρὰ τῆς ἀκροάσεως· οὐ γὰρ πρὸς κενοδοξίαν, καθάπερ οἱ ἔξωθεν, ἀλλὰ πρὸς τὴν σωτηρίαν τῶν ἀκουόντων ταῦτα πάντα συνέθηκαν οἱ παρὰ τὴν ἀρχὴν καταξιωθέντες τῆς τοῦ πνεύματος χάριτος· οἱ μὲν γὰρ ἔξωθεν φιλόσοφοι, καὶ συγγραφεῖς οὐ τὸ κοινῇ συμφέρον ζητοῦντες, ἀλλ' ὅπως αὐτοὶ θαυμασθεῖεν μόνον σκοποῦντες, εἴ τι καὶ χρήσιμον εἶπον, καὶ τοῦτο, καθάπερ ἐν ζόφῳ τινὶ, τῇ τῆς συνήθους ἀσαφείας κατέκρυψαν· οἱ δὲ ἀπόστολοι καὶ οἱ προφῆται τοὐναντίον ἅπαν ἐποίησαν· σαφῆ γὰρ καὶ δῆλα τὰ παρ' ἑαυτῶν κατέστησαν ἅπασιν, ἅτε κοινοὶ τῆς οἰκουμένης ὄντες διδάσκαλοι, ἵνα ἕκαστος καὶ δι' ἑαυτοῦ μανθάνειν δύνηται ἐκ τῆς ἀναγνώσεως μόνης τὰ λεγόμενα· καὶ τοῦτο προαναφωνῶν ὁ προφήτης ἔλεγεν· ,,ἔσονται πάντες διδακτοὶ θεοῦ· καὶ οὐ μὴ εἴπῃ ἕκαστος τῷ πλησίον αὐτοῦ, γνῶθι ,,τὸν κύριον, ὅτι πάντες εἰδήσουσί με ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου αὐτῶν. Καὶ ὁ Παῦλος

vos

„*vos, non per excellentiam ſermonis aut ſapientiæ, nuntians vobis my-„ſterium Dei.* Et iterum (1 Cor. II, 4. 6.) *Sermo meus & prædicatio „mea non in perſuaſoriis humanæ ſapientiæ verbis, ſed in oſtenſione ſpi-„ritus ac virtute.* Et rurſum, *Loquimur enim ſapientiam*, inquit, „*non ſæculi huius, neque principum huius ſæculi, qui corrumpuntur.* „Cui enim non ſunt manifeſta, quæcumque in euangelio ſcri-„pta ſunt? Quis autem audiens, beatos eſſe mites, beatos mi-„ſericordes, beatos mundos corde ceteraque huiusmodi, deſi-„derabit præceptorem, vt aliquid eorum diſcat quæ dicuntur? „Quin etiam ſigna, miracula, hiſtoriæ, nonne cuiuis nota ma-„nifeſtaque ſunt? Prætextus iſte eſt & cauſſatio, pigritiæque „velamentum. Non intelligis quæ inſunt: quomodo poſſis a-„liquando intelligere, qui ne leuiter quidem inſpicere velis? „Sume librum in manus, lege hiſtoriam omnem, & quæ nota „ſunt, memoria teneas, ea quæ obſcura ſunt parumque mani-„feſta, frequenter percurre. Quod ſi non poteris adſiduitate „lectionis inuenire, quod dicitur, accede ad ſapientiorem, va-„de ad doctorem, communica de his, quæ ſcripta ſunt, declara „vehemens ſtudium. Et ſi viderit te Deus tantam animi prom-„titudinem adhibere, non deſpiciet tuam vigilantiam ac ſolli-„citudinem. Verum etiamſi nullus homo te docuerit, quod „quæris, ipſe ſine dubio reſerabit. Memento eunuchi reginæ „*Aethiopum*, qui, quum eſſet homo barbarus, innumerisque

„φησί· κἀγὼ, ἀδελφοὶ, ἦλθον πρὸς ὑμᾶς, οὐ καθ᾽ ὑπεροχὴν λόγου, ἢ σοφίας, κα-„ταγγέλλων ὑμῖν τὸ μυστήριον τοῦ θεοῦ· καὶ πάλιν· ὁ λόγος μου καὶ τὸ κήρυγμά μου οὐκ „ἐν πειθανοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ᾽ ἐν ἀποδείξει πνεύματος καὶ δυνάμεως· „καὶ πάλιν· λαλοῦμεν γὰρ σοφίαν, φησὶν, οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐδὲ τῶν ἀρχόντων τοῦ „αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων„· τίνι γὰρ οὐκ ἔστι δῆλα τὰ τῶν εὐαγγελίων ἅπαν-τα; τίς δὲ ἀκούων, ὅτι μακάριοι οἱ πρᾶοι, μακάριοι οἱ ἐλεήμονες, μακάριοι οἱ καθα-ροὶ τῇ καρδίᾳ, καὶ ὅσα τοιαῦτα, διδασκάλου δεήσεται, ὥστε μαθεῖν τῶν λεγομένων; ἀλλὰ τὰ τῶν σημείων καὶ θαυμάτων καὶ ἱστοριῶν οὐχὶ καὶ τῷ τυχόντι γνώριμα καὶ σαφῆ; σκῆψις ταῦτα καὶ πρόφασις καὶ ῥᾳθυμίας παρακαλύμματα· οὐ νοεῖς τὰ ἐγ-κείμενα; πῶς γὰρ δυνήσῃ νοῆσαί ποτε, μηδὲ ἁπλῶς ἐγκύψαι βουλόμενος; λάβε μετὰ χεῖρας τὸ βιβλίον· ἀνάγνωθι τὴν ἱστορίαν ἅπασαν· καὶ τὰ γνώριμα κατασχὼν, τὰ ἀσαφῆ πολλάκις ἔπελθε· κἂν μὴ δυνηθῇς τῇ συνεχείᾳ τῆς ἀναγνώσεως εὑρεῖν τὸ λεγόμενον, βάδισον πρὸς τὸν σοφώτερον, ἐλθὲ πρὸς τὸν διδάσκαλον, ἀνακοίνωσαι περὶ τῶν εἰρημένων, πολλὴν ἐπίδειξαι τὴν σπουδήν· κἂν ἴδῃ σε ὁ θεὸς τοσαύτῃ κεχρη-μένον τῇ προθυμίᾳ, οὐ περιόψεταί σου τὴν ἀγρυπνίαν καὶ τὴν φροντίδα· ἀλλὰ κἂν ἄνθρωπος μὴ διδάξῃ τὸ ζητούμενον, αὐτὸς ἀποκαλύψει πάντως· ἀναμνήσθητι τοῦ εὐνούχου τῆς βασιλίδος Αἰθιόπων, ὃς ἄνθρωπος βάρβαρος ὢν, μυρίαις συνεχόμενος

„distentus sollicitudinibus, & vndiquaque circumseptus negotiis, „nec intelligeret, quæ legebat, legebat tamen in curru sedens. „Quod si in via tantam præstitit diligentiam, cogita, qualis fu„erit domi versans. Si tempore profectionis non sustinuit abs„que lectione manere, multo minus domi sedens. Si nihil in„telligens legebat, nec destitit a lectione, multo minus, post„quam didicerat. Nam vt scias, quod non intellexerit, quæ „legebat, audi, quid dicit *Philippus: Num intelligis, quæ legis?* At„que ille his auditis non pudefactus est, nec erubuit, sed in„scitiam suam confessus est, aitque: *Quinam possim, nisi quis mi„hi viæ dux fuerit.* Quum nondum haberet, qui viam common„straret, tamen legebat, eoque cito consequutus est ductorem. „Nouit propensam illius animam Deus, studiumque amplexus „est, misit illi doctorem illico. Verum non adest iam *Philip„pus*, sed spiritus, qui mouerat *Philippum*, adest. Ne neglexe„rimus nostram salutem, dilectissimi, *hæc omnia scripta sunt pro„pter nos ad correctionem nostri, in quos fines seculorum inciderunt.* „(1 Cor. X, 11.) Magna aduersus peccatum munitio est scriptu„rarum lectio: magnum præcipitium, profundum barathrum „scripturarum ignoratio: magna salutis perditio, nihil scire ex „diuinis legibus: ea res & hæreses peperit, ea vitam corruptam „inuexit, hæc sursum deorsum miscuit omnia.„

φροντίσι, καὶ πανταχόθεν πολλοῖς περικυκλούμενος πράγμασι, οὐκ εἰδὼς ἅπερ ἀνεγίνωσκεν, ὅμως ἀνεγίνωσκεν ἐπὶ τοῦ ὀχήματος καθήμενος· εἰ δὲ ἐν ὁδῷ τοσαύτην σπουδὴν ἐπεδείκνυτο, ἐννόησον πῶς οἴκοι διατρίβων· εἰ τὸν καιρὸν τῆς ὁδοιπορίας οὐκ ἠνέσχετο χωρὶς ἀναγνώσεως μένειν, πολλῷ μᾶλλον ἐν τῇ οἰκίᾳ καθήμενος· εἰ μηδὲν εἰδὼς ὢν ἀνεγίνωσκεν, οὐκ ἀφίστατο τῆς ἀναγνώσεως, πολλῷ μᾶλλον μετὰ τὸ μαθεῖν· ὅτι γὰρ ἅπερ ἀνεγίνωσκεν οὐκ ᾔδει, ἄκουσον τί φησιν αὐτῷ ὁ Φίλιππος· Ἆρά γε γινώσκεις ἃ ἀναγινώσκεις; κἀκεῖνος ταῦτα ἀκούσας οὐκ ἠρυθρίασεν, οὐδὲ ᾐσχύνθη, ἀλλ' ὡμολόγησε τὴν ἄγνοιαν, καί φησι, Πῶς γὰρ ἂν δυναίμην, ἐὰν μή τις ὁδηγήσῃ με; ἐπεὶ οὖν οὔπω τὸν ὁδηγοῦντα εἶχεν, οὕτως ἀνεγίνωσκε, διὰ τοῦτο ταχέως ἐπελάβετο τοῦ χειραγωγοῦντος· εἶδεν αὐτοῦ τὴν προθυμίαν ὁ θεός, ἀπεδέξατο τὴν σπουδήν, καὶ ἔπεμψεν αὐτῷ διδάσκαλον εὐθέως· ἀλλ' οὐ πάρεστιν ὁ Φίλιππος νῦν· ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τὸ κινῆσαν τὸν Φίλιππον πάρεστι· μὴ καταφρονῶμεν τῆς σωτηρίας ἡμῶν, ἀγαπητοί· ταῦτα πάντα ἐγράφη δι' ἡμᾶς πρὸς νουθεσίαν ἡμῶν, εἰς οὓς τὰ τέλη τῶν αἰώνων κατήντησε· μεγάλη ἀσφάλεια πρὸς τὸ μὴ ἁμαρτάνειν, τῶν γραφῶν ἡ ἀνάγνωσις· μέγας κρημνὸς καὶ βάραθρον βαθὺ, τῶν γραφῶν ἡ ἄγνοια· μεγάλη προδοσία σωτηρίας τὸ μηδὲν ἀπὸ τῶν θείων εἰδέναι νόμων· τοῦτο καὶ αἱρέσεις ἔτεκε, τοῦτο καὶ βίον διεφθαρμένον εἰσήγαγε, τοῦτο τὰ ἄνω κάτω πεποίηκεν.

CREDIDERIS, præuidisse CHRYSOSTOMVM omnes istos leues *Romanensium* prætextus ac strophas, in easque ipsum heic declamare & inuehi. Adeo apposite omnia ad confutandum friuolas eorum argumentationes dicta sunt; Quod ignorantia sit mater deuotionis; Quod scripturæ sint obscuræ; Quod infallibilis dux ad earum intelligentiam in terra nobis opus sit præter spiritum; Quod promiscuus earum vsus omnium errorum ac hæresium sit caussa; Quod laicis & sæcularibus hominibus tuto concredi illæ non possint. Quarum positionum vnaquæque a CHRYSOSTOMO manifesto conuellitur, quasi de industria contra intolerabilem tyrannidem & futiles excusationes præsentis ecclesiæ *Romanæ* disputasset: Et totus illius sermo, & sexcenta similia loca, quæ ex ipso aliisque scriptoribus adlegari poterant, sine vlla dubitatione ostendunt, quod tantum interfuerit ecclesiæ primitiuæ, cultum Dei publicum & scripturas sacras habere lingua populo cognita, quantum nunc interest ecclesiæ *Romanensis* earum cognitionem celare, easque lingua indoctis incognita obsigillare.

§. IX.

Nono, *Ex indulta pueris ac catechumenis libertate publicis precibus adsistendi ac legendi scripturas.*

PRAETEREA obseruatu omnino dignum est, quod in ecclesia primitiua non tantum viri ac mulieres; verum etiam pueri ab ipsa infantia sua ad lectionem sacrarum scripturarum excitati illisque innutriti fuerint. Catechumeni non tantum ad preces quasdam ecclesiæ, ipsorum statui præcipue adcommodatas, admittebantur, sed ad discendas quoque scripturas, tamquam disciplinæ ac instructionis suæ partem, obligabantur. De illorum officio discendi scripturas supra [*] tractauimus, quando de methodo præparandi eos ad baptismum sumus loquuti: Et de admissione eorumdem ad certas ecclesiæ preces plura posthac videbimus in ea cultus diuini parte, quam *missam catechumenorum* [†] appellitauerunt. Quod igitur heic demonstrare volumus, hoc est, quod pueri sacrarum scripturarum lectioni & vsui adsuefacti fuerint. Cuius rei multa clara & fir-

(*) Lib. X. c. I. §. VI. volum. IV. p. 10, 11.
(†) Lib. XIV. c. V.

ma

ma documenta ex illorum praxi habemus. EVSEBIVS [r] magnam curam *Leonidis*, martyris ac patris *Origenis*, in educatione filii sui commemorat, quod præter liberalium disciplinarum studia, etiam sacris litteris non perfunctorie illum erudierit: immo ante *Græcarum* litterarum studium sacris eum disciplinis exerceri præceperit, quosdam diuinæ scripturæ locos memoriæ mandare ac recitare quotidie illum iubens. Similem obseruationem de educatione EVSEBII cognomento *Emiseni* habet SOCRATES [s]. Ex viris nobilissimis *Edessæ* in *Mesopotamia* generis sui originem eum duxisse; & a puero sacris litteris institutum, *Græcas* postea disciplinas a quodam magistro, qui tunc temporis *Edessæ* degerit, percepisse, ex *Georgii Laodiceæ* episcopi libro, quem de vita eius conscripserit, narrat. Et SOZOMENVS [t], eamdem referens historiam, hoc factum esse, ait, **κατὰ πάτριον ἔθος**, *secundum patriam consuetudinem*; vnde videmus, hoc non singulare quoddam exemplum, sed vniuersalem istius gentis fuisse consuetudinem, vt pueros a teneris sacrarum scripturarum studio adsuefacerent. GREGORIVS NYSSENVS [u] in vita *Macrinæ* sororis suæ notat, quod, quæ ex diuino spiritu dictata scriptura primæ eius ætatulæ faciliora aptioraque visa sint, ea illi proposita fuerint ediscenda. Idem illud eamdem *Macrinam Petro* fratri suo fecisse [x] dicit: *Hunc*, inquit, *paullo post eius ortum ab vbere nutricis sublatum ipsa enutriuit, excellentique disciplina edu-*

(r) Euseb. lib. VI. c. II. οὐ μετρίως καὶ περὶ ταύτας (γραφὰς) ἐπεπόνητο, τοῦ πατρὸς αὐτῷ πρὸς τῇ τῶν ἐγκυκλίων παιδείᾳ, καὶ τούτων οὐ κατὰ πάρεργον τὴν φροντίδα πεποιημένου· ἐξ ἅπαντος γοῦν αὐτὸν, πρὸ τῆς τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων μελέτης, ἐνῆγε τοῖς ἱεροῖς ἐνασκεῖσθαι παιδεύμασιν· ἐκμαθήσεις καὶ ἀπαγγελίας ἡμέρας ἑκάστης αὐτὸν εἰσπραττόμενος.

(s) Socrat. lib. II. c. IX. Τίς δὲ οὗτος (Εὐσέβιος ἐπικληθεὶς Ἐμισηνὸς) ἦν, διδάσκει Γεώργιος ὁ Λαοδικείας, ὃς τότε παρῆν ἐν τῇ συνόδῳ· φησὶ γὰρ ἐν τῷ εἰς αὐτὸν πεποιημένῳ βιβλίῳ, ὡς ὢν Εὐσέβιος ἐκ τῶν εὐπατριδῶν τῆς ἐν Μεσοποταμίᾳ Ἐδέσσης καταγόμενος· ἐκ νέας τε ἡλικίας τὰ ἱερὰ μαθὼν γράμματα. – εἶτα τὰ ἑλλήνων παιδευθεὶς παρὰ τῷ τηνικαῦτα τῇ Ἐδέσσῃ ἐπιδημήσαντι παιδευτῇ.

(t) Sozom. lib. III. c. VI. Ἐκ νέου δὲ κατὰ πάτριον ἔθος τοὺς ἱεροὺς ἐκμαθὼν λόγους κ. τ. λ.

(u) Gregor. Nyssen. vit. Macrin. (tom. II. p. 179.) Ὅσα τῆς θεοπνεύστου γραφῆς εὐληπτότερα ταῖς πρώταις ἡλικίαις δοκεῖ, ταῦτα ἦν τῇ παιδὶ τὰ μαθήματα.

(x) Ibid. p. 185. d. αὐτὸν παρὰ τὴν πρώτην γένεσιν μετασχόντα, εὐθὺς ἀποσπάσασα τῆς τιθηνουμένης, δι' ἑαυτῆς ἀνατρέφει τε καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν ὑψηλοτέραν ἤγαγε

cati

cauit, ſacris inſtitutis a puero ipſum erudiens, adeo, vt nihil otii conceſſerit, quo poſſet ſtudiis inanibus vacare. De *Marco* anachoreta a SOZOMENO [*y*] & PALLADIO memoriæ proditum eſt, ab ineunte adoleſcentia adeo verſatum in ſacris ſcripturis eum fuiſſe, vt vetus ac nouum teſtamentum memoriter recitare potuerit. Obſeruari quoque meretur, quod quemadmodum iſtis temporibus multæ ſcholæ catecheticæ ad explicandas catechumenis ſcripturas erectæ fuerunt, ita etiam ſcholæ conſtitutæ fuerint in multis eccleſiis, ad inſtituendam iuuentutem in ſacrarum litterarum cognitione. *Gregorius, Armeniorum* apoſtolus, quando hanc nationem ad chriſtianam religionem primum conuertit, ſcholas in vnaquaque ciuitate conſtituiſſe, eisque magiſtros, qui *Armeniorum* liberos biblia legere docerent, ex mandato regis præfeciſſe perhibetur [*z*]. Et THEODORETVS [*a*] memorabilem hiſtoriam de *Protogene* ſcriba habet, quod quum a *Valente*, imperatore *Ariano*, *Antinoëm* in *Thebaide*, extimas partes *Aegypti*, in exilium pulſus, pleroſque vrbis incolas gentiles eſſe didiciſſet, ſchola ibi ac ludo litterario inſtituto, puerorum magiſter factus fuerit, ſimulque illos & per notarum compendia ſcribere docuerit, & in diuinis eloquiis erudierit, *Dauidis* cantica eis

παίδευσιν, τοῖς ἱεροῖς τῶν μαθημάτων ἐκ νηπίου αὐτὸν ἐνασκήσαντα, ὡς μὴ δοῦναι τῇ ψυχῇ σχολὴν, πρός τι τῶν ματαίων ἐπικλιθῆναι.

(*y*) Sozom. lib. VI. c. XXIX. Φασὶ δὲ Μάρκον μὲν, καὶ ἐν τῷ νέῳ τῆς ἡλικίας, εἰς ἄγαν πρᾶον καὶ σώφρονα, καὶ μνήμονα ἱερῶν γραφῶν γενέσθαι. Marcum quidem *ab ineunte adoleſcentia* admodum mitem ac temperantem fuiſſe perhibent, *& ſacræ ſcripturæ libros memoria tenuiſſe.*

Pallad. hiſtor. Lauſiac. c. XXI. Μάρκος δὲ ἔτος νεώτερος ὢν παλαιὰν καὶ καινὴν γραφὴν ἀπεστήθιζεν. Quum eſſet hic Marcus iunior, diſcebat memoriter vetus & nouum teſtamentum.

(*z*) Acta Gregorii ap. Simeon. metaphraſt. ſept. XXX. cit. ab Vſſerio.

(*a*) Theodoret. lib. IV. c. XV. (al. XVIII.) Πρωτογένης δὲ ὁ ἀξιάγαστος, τὰ ἐκ νόμων [al. ἱερὰ] γράμματα πεπαιδευμένος, καὶ γράφειν εἰς τάχος ἠσκημένος, τόπον εὑρὼν ἐπιτήδειον, καὶ τοῦτον διδασκαλεῖον καὶ παιδευτήριον ἀποφήνας, μειρακίων καθίσας διδάσκαλος, καὶ κατὰ ταυτὸν γράφειν τε εἰς τάχος ἐδίδασκε, καὶ τὰ θεῖα ἐξεπαίδευσε λόγια· Δαυιδικάς τε γὰρ αὐτοῖς ὑπηγόρευσε μελῳδίας, καὶ τῆς ἀποστολικῆς διδασκαλίας ἐκμανθάνειν τὰ πρόσφορα παρεσκεύαζε. κ. τ. λ. Admirandus Protogenes ſacris litteris inſtructus & velocis ſcripturæ peritus, loco reperto idoneo, ludum aperuit litterarium, puerorumque magiſter factus eſt, vna illos & celeriter ſcribere docens & in diuinis eloquiis erudiens. Nam & Dauidica illis carmina dictabat, & ex apoſtolica doctrina, quæ maxime congruebant, ediſcenda proponebat, cetera.

dictitans, & ex apostolicis libris ea loca, quæ vtilissima ipsis essent, edifcenda proponens; qua ratione multos pueros eorumque parentes ad christianam fidem ab ipso perductos esse, auctor noster adfirmat. Et iam alio loco [*] obseruatum nobis est, quod per quorumdam conciliorum canones istiusmodi scholæ liberales in cathedralibus aliisque ecclesiis institui iussæ fuerint, in quibus non dubium est, quin pueri ex more horum temporum scripturas [b] legere edocti sint. Regulæ illæ in diuersis conciliis sub *Carolo magno* & sequentibus principibus renouatæ fuerunt. Speciatim in concilio secundo *Cabilonensi* [c] ann. DCCCXIII. decretum factum legimus in hanc sententiam: *Oportet, vt sicut dominus imperator Carolus, vir singularis mansuetudinis, fortitudinis, prudentiæ, iustitiæ & temperantiæ præcepit, episcopi scholas instituant, in quibus & litteraria solertia disciplinæ & sacræ scripturæ documenta discantur, & tales ibi erudiantur, quibus merito dicatur a domino: Vos estis sal terræ*, cetera. Et in concilio *Tullensi*, apud *Saponarias* [d] in *Lotharingia*, decretum hoc ita renouabatur: *Vt scholæ sanctarum scripturarum, & humanæ quoque litteraturæ, vnde annis præcedentibus, per religiosorum imperatorum studium magna illuminatio ecclesiæ & eruditionis vtilitas processit, deprecandi sunt pii principes nostri & omnes fratres & coëpiscopi nostri instantissime commonendi, vt vbicumque omnipotens Deus idoneos ad docendum, id est, fideliter & veraciter intelligentes donare dignetur, constituantur vndique scholæ publicæ. Scilicet vt vtriusque eruditionis, & diuinæ scilicet & humanæ, in ecclesia Dei fructus valeat accrescere, quia, quod nimis dolendum est, & perniciosum maxime, diuinæ scripturæ verax & fidelis intelligentia iam ita dilabitur, vt vix eius extrema vesti-*

(*) Vid. lib. VIII. c. VII. §. XII. vol. III. p. 272. 273.

(b) Concil. VI. general. can. IV. (tom. VI. concil. p. 1204.) Si quis ex presbyteris voluerit nepotem suum aut aliquem consanguineum ad scholas mittere in ecclesiis sanctorum aut in cœnobiis, quæ nobis ad regendum commissa sunt, licentiam id faciendi concedimus. Can. V. Presbyteri per villas & vicos scholas habeant. Et si quislibet fidelium suos paruulos ad discendas litteras eis commendare vult, eos non renuant suscipere & docere, sed cum summa caritate eos doceant, attendentes illud quod scriptum est: *Qui autem docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti: & qui ad iustitiam erudiunt multos, fulgebunt quasi stellæ in perpetuas æternitates.*

(c) Concil. Cabilon. II. can. III. (tom. VII. conc. p. 1272.)

(d) Concil. Tull. ad Saponar. c. X. (tom. VIII. conc. p. 692.)

gia

gia reperiantur. Et idcirco ingenti cura & studio remedium procurandum est. Multas alias regulas & canones circa idem tempus ad promouendum & augendum diuinarum scripturarum studium factas lectori curioso WHARTONVS exhibet *[e]*.

§. X.

Decimo *tandem*, *Ex forma & tenore ordinationis lectorum in ecclesia.*

VNVM tantummodo adhuc obseruamus, Quod ipsa forma & tenor ordinationis lectorum, qui antiquis temporibus obtinuit, manifesto declaret, publicum ecclesiæ antiquæ cultum lingua vulgari fuisse peractum. Nam illi ordinabantur interdum cum precibus ad Deum pro donatione spiritus sancti ad reddendum eos idoneos, vt verbum ipsius legere in instructionem ac ædificationem populi possent. Forma ordinationis eorum in libro *constitutionum* precationem habet ad Deum, vt *[f]* qui *Esdram* instruxerit sapientia ad legendas populo leges, nunc quoque sapientia instruat lectorem, & det ei, vt opus traditum perficiat sine reprehensione. Iam vero perspectum nobis est & exploratum, quemadmodum *Esdras* legem eis legerit, ita nimirum, vt populo lectionis sensum exponeret. Neh. VIII, 9. *Legebat librum illum, legem Dei, explanate; & exponendo sensum dabat intelligentiam per scripturam ipsam.* Si omnes lectores legerent, vti quidem legit *Esdras*, certe aut legerent, aut lecta interpretarentur lingua cognita. Quæ enim lingua *Hebraica* scripta erant, ea *Chaldaica* siue *Syriaca* lingua reddebat, quæ post captiuitatem communis populi istius linguæ erat. CYPRIANVS bis vel ter de ordinatione & officio loquitur lectorum, populumque ea, quæ de euangelio legerint, intellexisse non obscure indicat. Vno loco de *Celerino* confessore, quem lectorem ordinauerat, loquens, *Plebi vniuersæ*, inquit, *pro hono-*

(e) Wharton. auctar. ad Vsserii hist. dogmat. c. IV. p. 346.

(f) Constit. lib. VIII. c. XII. ὁ σοφίσας Ἔσδραν τὸν θεράποντά σου ἐπὶ τὸ ἀναγινώσκειν τοὺς νόμους σου τῷ λαῷ σου· καὶ νῦν παρακαλούμενος ὑφ' ἡμῶν σόφισον τὸν δοῦλόν σου, καὶ δὸς αὐτῷ, ἔργον ἀκατάγνωστον διανύσαντα τὸ ἐγχειρισθὲν αὐτῷ, ἄξιον ἀναδειχθῆναι μείζονος βαθμοῦ, διὰ Χριστοῦ. Qui Esdram famulum tuum instruxisti ad legendum populo tuo leges tuas: nunc quoque a nobis rogatus, instrue famulum tuum; & da ei, vt opus traditum perficiendo sine reprehensione, dignus maiore gradu declaretur, per Christum.

ris sui claritate conspicuus legat [g] *præcepta & euangelium domini, quæ fortiter & fideliter sequitur. Vox domini confessa in his quotidie, quæ dominus loquutus est, audiatur. Nihil est, in quo magis confessor fratribus prosit, quam vt dum euangelica lectio de ore eius auditur, lectoris fidem, quisquis audierit, imitetur.* In alia epistola de *Aurelio* confessore loquens, quem itidem ad lectoris gradum euexerat, ait [h]: *Nihil magis congruit voci, quæ dominum gloriosa prædicatione confessa est, quam celebrandis diuinis lectionibus personare: post verba sublimia, quæ Christi martyrium proloquuta sunt, euangelium Christi legere, vnde martyres fiunt.* Euangelium tunc temporis ita legebatur, vt audientes fructum inde possent capere, quia doctrinam & præcepta, quæ ex eo legebantur, intelligebant. Et istiusmodi erat vtilitas, quam auditores quidam hac tempestate ex beneficio habendi scripturas sacras lingua vernacula capiebant, vt admodum digna obseruatu sint, quæ de eorum vno atque altero relata legimus, quod quum felici memoria essent præditi, scripturas recitare potuerint sine vlla notitia litterarum, solo auditu, quum frequenter in ecclesia vel alibi legerentur, perceptas. De *Antonio*, celebri monacho in *Aegypto*, hoc ipsum obseruat AVGVSTINVS [i], *Sine vlla scientia litterarum*, inquiens, *scripturas diuinas & memoriter audiendo tenuisse, & prudenter cogitando intellexisse prædicatur.* Et GREGORIVS MAGNVS [k] simile exemplum in *Seruulo* quodam, viro paupere in vrbe *Roma*, exhibet, quando de eo ita scribit: *Nequaquam litteras nouerat, sed scripturæ sacræ sibimet codices emerat, & religiosos quosque in hospitalitatem suscipiens, hos coram se legere sine intermissione faciebat. Factumque est, vt quantum ad mensuram propriam attinet, plene sacram scripturam disceret; quum, sicut dixi, litteras funditus ignoraret.* Sed vero mirabilius adhuc exemplum est, quod in martyre quodam *Palæstino*, *Ioanne*, homine cæco, dat EVSEBIVS [l], quem memoria adeo valuisse narrat, vt quoties voluerit, interdum

(g) Cypr. epist. XXXIV. al. XXXIX. p. 77. (p. 224. edit. Fellii Amstelod. MDCC.)

(h) Id. epist. XXXVIII. al. XXXIII. p. 75. (p. 222. edit. cit.)

(i) Augustin. de doctrina christiana in prologo. (tom. III. pag. 6. edit. Basil. MDCLXIX.)

(k) Gregor. hom. XV. in euangelia tom. III. p. 40.

(l) Euseb. de martyr. Palæstin. c. XIII. p. 344. (p. 281. edit. Amstelod.) ὅλας βίβλους τῶν θείων γραφῶν οὐκ ἐν πλαξὶ λιθίναις — ἀλλ᾽ ἐν πλαξὶν ὡς ἀληθῶς καρδίας

legis

legis *Mosaicæ*, interdum prophetarum libros; nonnumquam facræ hiftoriæ locos; alias euangelica & apoftolorum fcripta memoriter, velut ex litterario quodam penu, protulerit. Obftupuiffe fe dicit EVSEBIVS, quum illum in frequentiffimo ecclefiæ cœtu medium ftantem primitus viderit. Quamdiu quidem vocem duntaxat hominis audierit, quædam illum, vt in ecclefiaftico cœtu moris fit, legere fe exiftimaffe. Verum vbi propius accefferit, deprehendiffe fe, illum folis intelligentiæ oculis præditum inftar prophetæ cuiusdam oracula edere, totos diuinæ fcripturæ libros non in tabulis lapideis, verum in carneis cordis tabulis, in anima fcilicet candida & in puriffimo mentis lumine, perfcriptos habentem. Hæc & fimilia exempla, quorum in antiqua hiftoria [*m*] larga feges eft, fufficiat ad mouendam lectori alius generis admirationem, quam de qua EVSEBIVS loquitur. Obftupefcet, credo, quisquis confiderauerit, inueniri in hoc terrarum orbe cœtum quempiam, fummam puritatem ac deuotionem fibi arrogantem, qui nihilominus contra hanc incontrouerfam veteris ecclefiæ praxin nitatur, cuius publici lectores nullam vmquam fcripturæ facræ partem lingua incognita legere fibi fumferunt: Vtpote quod non minus fcopo ordinationis lectoris, quam fcopo ipfius fcripturæ repugnat. Hæc enim fcripta erat, ille autem ordinabatur ad legen-

σαρκίναις, ψυχῆς τε διαυγοῦς καὶ καθαρωτάτου διανοίας ὄμμασι κατεγεγραμμένας· [ὡς προφέρειν γε ὅτε καὶ βούλοιτο διὰ στόματος ὥσπερ ἀπό τινος λόγων θησαυροῦ, ποτὲ μὲν νομικὴν καὶ προφητικὴν γραφὴν, ποτὲ ἱστορικὴν, εὐαγγελικήν τε ἄλλοτε καὶ ἀποστολικήν· καταπλαγῆναί ποτε αὐτὸς ὁμολογῶ, πρῶτον τὸν ἄνδρα θεασάμενος μέσον ἱκανοῦ πλήθους ἐκκλησίας ἑστῶτα, καί τινα μέρη θείας γραφῆς διεξιόντα· ἕως μὲν γὰρ φωνῆς αὐτὸ μόνον ἐπακροᾶσθαί μοι παρῆν, ἀναγινώσκειν οἷα δὴ ἔθος ἐν ταῖς συνόδοις, τινὰ ἡγούμην, ὡς δὲ ἄγχιστα γενόμενος τὸ πραττόμενον συνεῖδον, τοὺς μὲν ἄλλους ἅπαντας ὑγιέσιν ὀφθαλμοῖς ἐν κύκλῳ περιεστῶτας· τοῦτον δὲ μόνοις τοῖς τῆς διανοίας χρώμενον, καὶ ἀτεχνῶς οἷά τινα προφήτην ἀποφθεγγόμενον.

(*m*) Socrat. lib. VII. c. XXII. τὰ ἱερὰ γράμματα ἀπὸ στήθους ἀπήγγελλεν, facræ fcripturæ libros memoriter callebat (Theodofius iunior)
Pallad. vit. Chryfoftom. c. XVII. p. 156. (edit. Parif MDCLXXX. 4to) ὁ δ' ἕτερος Ἀμμώνιος σὺν δυσὶν ἀδελφοῖς καὶ ἑνὶ ἐπισκόπῳ, οἱ καὶ κλοιοφορήσαντες ἐπὶ Οὐάλεντος, ἐξωρίσθησαν, ὡς πᾶσα ἐπιγινώσκει ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἑξηκοντοῦτης· τοσοῦτοι ὄντες ἐν γνώσει, ὡς μηδὲν αὐτοὺς διαφεύγειν τῶν ἐν ταῖς γραφαῖς τοῖς πολλοῖς ἀπορουμένων. Alius Ammonius fexagenarius cum duobus fratribus monachis & vno epifcopo, qui fub Valente — quum boias tuliffent, exularunt, & nouit omnis Alexandria: tanta præditi fcientia, vt nihil fcripturarum eos fugeret, quæ plerisque imperuiæ funt.

dum id, quod ſcriptum erat, in hominum doctrinam ac inſtructionem. Quid? Quod ipſa forma ordinandi lectores in *pontificali Romano* illud ſatis ſuperque oſtendit. Multo enim ea antiquior eſt corruptione illa, quæ poſtea in eorum irrepſit officium, & tantum velut monumentum quoddam heic reſtat noxæ eorum, qui lectores ſuos contra officii ſui ſcopum & præceptiones, ipſis in ordinatione inculcatas, cogunt agere. Nam epiſcopus etiam nunc in conferendo ordine lectorum hac formula vtitur: *Studete [n] verba Dei, videlicet lectiones ſacras, diſtincte & aperte ad intelligentiam & ædificationem fidelium abſque omni mendacio falſitatis proderé. - - Quatenus auditores veſtros verbo pariter & exemplo docere poſſitis.* Hæc apta erat formula cohortandi lectores in eorum ordinatione, quoad antiqua conſuetudo legendi ſcripturas lingua cognita durabat: Iam vero nihil niſi merum ludibrium eſt, dicere hominibus, quod voto & lege ordinationis ſuæ obligentur legere ſcripturas ad intelligentiam, inſtructionem ac ædificationem populi; & eodem tempore eorum ora obſtruere, vt ne vllum verbum legant, quod a populo poſſit intelligi, ſed omnia legant lingua incognita. Hanc monſtroſam contradictionem in ſua ipſorum praxi, homines eo adducturam crederes, vt errorem ſuum videant, & (quod nonnulli de ipſorum communione [o] iam pridem vrſerunt) eos obligaturam, vt ad vtilem & ædificationis plenam veteris eccleſiæ praxin reuertantur.

(*n*) Pontifical. Roman. cap. de ordinat. lectorum.

(*o*) Vid. Frederic. Turius Ceriolanus de libris ſacris in vernaculam linguam conuertendis.

LIBRI

LIBRI DECIMI TERTII
CAPVT QVINTVM
DE ORIGINE ET VSV LITVRGIARVM IN PRAESCRIPTIS ET STATIS PRECATIONVM FORMVLIS IN ECCLESIA PRIMITIVA.

§. I.

Quilibet episcopus in primis sæculis formam diuini cultus in sua ipsius ecclesia constituendi libertate gauisus.

PROXIME nunc in antiquam rationem peragendi cultum religiosum inquirendum est: Vtrum id fecerint per status liturgias, siue certas precationum formulas, an vero per absolutam prophetandi libertatem & precationes extemporales? Quæstio de statis cultus diuini formis hodiernam ecclesiam magis quam vllam aliam disturbauit. Neque tamen publica precatio fieri potest, quin sit concepta formula, saltem respectu congregationis. Fac enim, ministrum ecclesiæ orare ex tempore & variare methodum, formam & phrases, quotiescumque oret; tamen si hæc ipsa ministri precatio communis precatio congregationi fieri debuerit, huic, ingratiis omnium contradicentium, formula, etsi noua semper formula, futura est. Vnde miratus sæpenumero sum, qui fiat, vt homines prudentes hoc non obseruent, antequam omnes formulas precum, tamquam vacuas spiritu vel spiritum coarctantes, repudient. Tales enim si illæ essent, extemporales precationes spiritum populi æque coarctare dicendæ forent, quam vllæ aliæ: Et fortassis quodammodo magis; siquidem præscriptas precationum formulas, vnicuique iam ante cognitas, homines prauia meditatione precationes suas sibi facere, existimari possunt; quum e contrario in extemporalibus precationibus vnusquisque debeat exspectare, donec audiat, quæ pronuntientur, & tunc in istam formam se coniungere, vel prorsus non orare, nisi tantummodo per se priuatim, non in vlla publica siue communi precatione cum reliqua concione iunctim. Quam ob caussam heic non disquiremus simpliciter, an publicus veterum cultus secundum certam formam peractus sit, nec ne: siquidem fieri non potest, vt sit cultus quidam publicus congregationis, tamquam congrega-

gregationis, in precibus ad Deum se coniungentis, quin communem formam sibi hoc vel illo modo praescriptam habeat, secundum quam omnes sese coniungant: Sed quaestio duntaxat erit, vtrum statis, an vero nouis semper & extemporalibus divini cultus formis, in vnaquaque congregatione ecclesiastica vsi sint? Atque heic distinguendum est 1.) Inter diuinas formas, & formas humanae institutionis. 2.) Inter ordinarias & extraordinarias occasiones. 3.) Inter tempora extraordinariorum donorum spiritus & inter tempora, quando haec dona miraculis plena cessarunt. Iam non est dubium, quin formae diuinae institutionis in ecclesia sine variatione semper adhibitae sint. Vti forma administrandi baptismum & coenam dominicam, forma cantandi psalmos *Dauidicos*, forma benedicendi, e. g. *Dominus vobiscum: Gratia domini nostri Iesu Christi*, cetera. Constans formae baptismatis vsus iam [p] demonstratus est. Vsus orationis dominicae & reliquarum formularum postea ostendetur [q]. Quod ad formas humanae institutionis attinet, eae ab episcopis & moderatoribus ecclesiae pro ipsorum sapientia & prudentia additae fuerunt. Et id quidem respectu habito ad ordinarium ministerium. Adhuc enim libertate gaudebant nouas formas componendi, prout id ferret noua occasio, vel exigeret necessitas. Et quoad extraordinaria dona spiritus durauerunt, non est dubium, quin precationes & hymni, immediate a spiritu dictati, partem ordinarii officii ecclesiastici effecerint; formis istis, quae antea diuinitus erant praescriptae, adhuc retentis. Quando vero extraordinarius prophetiae spiritus cessauit, tum gubernatores ecclesiae hunc defectum, formis a se ipsis compositis, pro christiana sapientia & prudentia suppleuerunt. Atque haec vera liturgiarum, seu statarum diuini cultus formarum origo videtur fuisse. Sed vero, cur hodie nullam harum liturgiarum integram habemus? Respondeo: Variae huius rei caussae dari possunt. Vna quidem, quod singuli episcopi initio liturgias suas in vsum priuatum, vti vocare lubet, ecclesiarum suarum particularium composuerunt. Quarum quum vsus non vltra dioecesium eorum limites extenderetur, exigua earum notitia ex-

(p) Lib. XI. c. III. tot. volum. IV. pag. 263.
(q) Lib. XIII. c. VII.

tra

tra harum ecclefiarum, quibus fpeciatim factæ erant, terminos exibat. Habuiffe autem initio vnumquemque epifcopum hanc facultatem & priuilegium componendi & inducendi in fuam ipfius ecclefiam diuini cultus formam, alio loco [*] demonftravimus, vbi de epifcoporum omni fubiectione libera ratione, vulgo *independentia*, deque abfoluta eorum poteftate in fua ipforum ecclefia verba fecimus. Vbi inter alia obferuauimus, quod vti priuilegium habuerunt fymbola fibi fua condendi, ita quoque liturgias fibi peculiares & proprias componendi habuerint priuilegium; quod priuilegium per multa fæcula retinuerunt. Quomodo ex alia eaque certiffima obferuatione confirmari poteft, quod, fi noua quædam ecclefia epifcopalis ex alia quadam fumta effet & erecta, noua illa exemplar & præfcriptam methodum veteris ecclefiæ fequi haud coacta fuerit, fed ipfa fibi diuini cultus formam effingere potuerit, rebus fuis & ftatui accommodatam. Cuius rei perfpicuum exemplum nobis fuggerit SOZOMENVS [a] de *Maiuma*, ciuitate ex vico quodam *Palæftinæ* erecta, & olim diœcefi *Gazenfi* contributa. Nam fimul ac in diftinctam fedem epifcopalem erecta effet, non amplius regulas & formulas ecclefiæ *Gazæorum* ftricte obferuare cogebatur, fed, vti ille fpeciatim adnotat, vtraque vrbs fuum feorfum habebat epifcopum, fuum clerum: dies item feftos martyrum fuorum & commemorationes epifcoporum & presbyterorum, qui ipfis præfuerant. Quod idem eft, ac fi diceret, recens illam erectam habuiffe liturgiam & officia ecclefiaftica fibi peculiaria, a liturgia & officiis illius ecclefiæ, ex qua fumta erat, diftincta.

§. II.

Sæculis pofterioribus ecclefiæ totius cuiusdam prouinciæ ex confenfu mutuo ad ecclefiæ metropoliticæ liturgiam conformatæ.

POSTERIORVM fæculorum epifcopi ex confenfu mutuo liturgias fuas ad rationem & exemplar ecclefiæ metropoliticæ eius prouinciæ, ad quam fpectabant, conformarunt. Et poftea a diuerfis conciliis hæc confuetudo in legem commutata eft, vt idem ordo, eademque formula in omnibus ecclefiis obfer-

(*) Lib. II. c. VI. §. II. vol. I. p. 11-.

(a) Sozom. lib. II. c. III. ἑκατέρα ἰδίαν ἐπίσκοπον καὶ κλῆρον ἔχει, καὶ πανηγύρεις μαρτύρων, καὶ μνείας τῶν παρ' αὐτοῖς γενομένων ἱερέων.

varetur. Prima huius disciplinæ rudimenta in ecclesiis posita sunt *Gallicanis*. Nam in concilio *Agathensi* [b] ad ann. DVI. canon conditus legitur in hanc sententiam: *Quia conuenit, ordinem ecclesiæ ab omnibus æqualiter custodiri, studendum est, vt sicut vbique fit, & post antiphonas collectiones per ordinem ab episcopis vel presbyteris dicantur, & hymni matutini vel vespertini diebus omnibus decantentur, & in conclusione matutinarum vel vespertinarum missarum, post hymnos capitella de psalmis dicantur, & plebs collecta oratione ad vesperam ab episcopo cum benedictione dimittatur.* Et in concilio *Epaonensi* [c] expressius dicitur: *Ad celebranda diuina officia ordinem, quem metropolitani tenent, prouinciales eorum obseruare debebunt.* Et ante hæc concilium *Veneticum*, apud *Britones* in prouincia *Turonensi* ann. CCCCLXI. celebratum, simile decretum pro vniuersa ista prouincia fecit: *Rectum duximus, vt vel intra prouinciam nostram sacrorum ordo & psallendi vna* [d] *consuetudo: & sicut vnam cum trinitatis confessione fidem tenemus, vnam & officiorum regulam teneamus: ne variata obseruatione in aliquo deuotio nostra discrepare credatur.* Eamdem regulam consociatis consiliis ecclesiæ *Hispanicæ* fecerunt. Nam in concilio *Gerundensi* ann. DXVII. simile decretum pro vniuersa prouincia *Tarraconensi* factum legitur [e]: *Vt institutio missarum, sicut in metropolitana ecclesia agitur, ita in Dei nomine in omni Tarraconensi prouincia, tam ipsius missæ ordo, quam psallendi, vel ministrandi consuetudo seruetur.* Concilium *Toletanum* quartum hanc regulam de seruando vno ordine ad omnes *Hispaniæ* & *Galliciæ* [f] ecclesias dilatauit sic decernendo: *Post recta fidei confessionem, quæ in sancta Dei ecclesia prædicatur, placuit, vt omnes sacerdotes, qui catholicæ fidei vnitatem complectimur, nihil vltra diuersum aut dissonum in ecclesiasticis sacramentis agamus, ne quælibet nostra diuersitas apud ignotos seu carnales schismatis errorem videatur ostendere, & multis existat in scandalum varietas ecclesiarum. Vnus igitur ordo orandi atque psallendi nobis per omnem Hispaniam atque Galliciam conseruetur, vnus modus in missarum solemnitatibus, vnus in vespertinis matutinisque officiis, nec diuersa sit vltra in nobis ecclesiasti-*

(b) Concil. Agathens. can. XXX. (tom. IV. concil. p. 1388.)
(c) Concil. Epaon. c. XXVII. (ibid. p. 1579.)
(d) Concil. Venetic. can. XV. (ibid. p. 1057.)
(e) Concil. Gerund. c. I. (ibid. p. 1568.)
(f) Concil. Toletan. IV. can. II. (ibid. tom. V. p. 1704.)

ca

ea consuetudo; qui in vna fide continemur & regno: hoc enim & antiqui canones decreuerunt, vt vnaquæque prouincia & psallendi & ministrandi parem consuetudinem teneat. Et concilium *Bracarense* primum quatuor vel quinque canones in eamdem sententiam habet [g], præscribentes eumdem psalmodiæ, lectionum & salutationum ordinem, easdemque formas celebrandi baptismum & eucharistiam in omnibus ecclesiis obseruandas. Atque adeo, licet quilibet episcopus initio libertatem haberet, liturgiam in suæ ipsius ecclesiæ vsum formandi; progressu tamen temporis omnes in vniuersa prouincia, liturgiam ecclesiæ metropolitanæ sibi regulam futuram, coniunctis sententiis decreuerunt. Postea, imperio *Romano* in diuersa regna diuidi cœpto, ortus est vsus liturgiarum singulis nationibus peculiarium, quæ finibus ac limitibus suarum quæque nationum ac regnorum fuerunt adcommodatæ.

§. III.

Cur nulla ex antiquis liturgiis perfecta & integra hodie superstes sit, quales fuerunt in prima origine sua.

Si quæras, cur nulla ex antiquis liturgiis hodie superstes sit, vti initio in vsum ecclesiarum particularium fuerunt compositæ? Respondeo, diuersæ huius rei caussæ esse possunt. Ipsa libertas, quam episcopus quisque habuit, liturgiam pro sua ipsius ecclesia formandi, vna est ratio, cur nulla earum hodie

(g) Concil. Bracar. I. c.XIX - XXIII. (ap. Labb. conc. II. can. I - V. tom. V. p. 840.) Can. XIX. Placuit omnibus communi consensu, vt vnus atque idem psallendi ordo in matutinis vel vespertinis officiis teneatur; & non diuersæ ac priuatæ, neque monasteriorum consuetudines cum ecclesiastica regula sint permixtæ. Can. XX. Item placuit, vt per solemnium dierum vigilias vel missas, omnes easdem & non diuersas lectiones in ecclesia legant. Can. XXI. Item placuit, vt non aliter episcopi, & aliter presbyteri populum, sed vno modo salutent, dicentes: Dominus sit vobiscum: sicut in libro Ruth legitur: & vt respondeatur a populo: Et cum spiritu tuo; sicut & ab ipsis apostolis traditum omnis retinet oriens, & non sicut Priscilliana prauitas permutauit. Can. XXII. Item placuit, vt eodem ordine missæ celebrentur ab omnibus, quomodo Profuturus quomdam huius metropolitanæ ecclesiæ episcopus ab ipsa apostolicæ sedis auctoritate suscepit scriptum. Can. XXIII. Item placuit, vt nullus eum baptizandi ordinem prætermittat, quem & antea tenuit metropolitana Bracarensis ecclesia, & pro amputanda aliquorum dubietate, prædictus Profuturus episcopus scriptum sibi & directum a sede beatissimi apostoli Petri suscepit.

ſuperſit perfecta & integra, vti in vſum iſtiusmodi eccleſiarum particularium principio fuerunt compoſitæ. Quum enim tales particularis eccleſiæ vſui deſtinatæ eſſent, non adeo magna opus erat ſollicitudine ſiue communicandi & diffundendi earum notitiam ad eccleſias alias, ſiue eas integras conſeruandi & propagandi ad poſteros, qui ad earum vſum non ſtricte erant adligati, ſed alias pro lubitu ſuo faciendi habebant libertatem. Deinde, non eſt improbabile, vt recentior quidam ſcriptor *Gallicanus* [*b*] obſeruauit, antiquas liturgias per aliquot ſæcula fuiſſe tantum certas formas diuini cultus memoriæ mandatas & ex praxi cognitas potius, quam litteris conſignatas, quæ vna ſola via eſt, qua iſtiusmodi monumenta tuto ad ſeram poſteritatem transmittuntur. Hoc veroſimile videtur, quia in perſequutionibus ſub *Diocletiano* & conſociatis, licet in ſanctas ſcripturas aliasque res ad eccleſiam pertinentes diligentiſſime inquireretur, quæ ſæpius a ſic vocatis *traditoribus* reddebantur comburendæ, numquam tamen vllos libros rituales ſiue liturgicos ſimul traditos eſſe, legimus. Quod argumento eſt, ipſorum formulas cultus publici & adminiſtrationis ſacramentorum non generatim litteris perſcriptas, aut certe non in libros, a pſalmis & aliis ſcripturæ ſacræ libris diſtinctos, relatas fuiſſe. Alioqui valde probabile eſt, quod vti ſcripturæ cum reliquis inſtrumentis & theſauris eccleſiæ ab ethnicis ſæpe repertæ, vel a deſertoribus chriſtianis ad comburendum traditæ fuerunt; ita quoque libros diuini cultus eorum idem fatum ſubiiſſe audituri eſſemus: ſiquidem illi, qui tantum ſtudii in perquirendis & inveſtigandis calicibus, lampadibus, candelabris, veſtimentis aliisque vtenſilibus & vaſis eccleſiaſticis adhibuerunt (vti eos feciſſe ex ipſorum annalibus intelligimus) libros eorum, de diuini cultus ratione præcipientes, vix fuiſſent prætermiſſuri, vtpote o-

(*b*) Renaudot. collect. liturgiarum oriental. diſſertat. 1. pag. 9. tom. I. Pariſ. MDCCXVI. Orientales eamdem diſciplinam habentes, quæ reliquis chriſtianis communis erat, illam ſimiliter in oriente propagauerunt & poſteris transmiſerunt, neque tamen ſtatim illam perſcripſiſſe videntur. Vt ita ſtatuamus, facit inſigne præ ceteris Baſilii magni teſtimonium, qui multa, quæ ad nos ſola traditione peruenerunt, enumerans, adiungit: *Verba ſacræ inuocationis in conſecratione panis & calicis, quis ſanctorum nobis ſcripto tradidit?* - - Vnde ſi non certo, ſaltem veriſimiliter omnino concluditur, ante Baſilii tempora, liturgias Græcas litteris non fuiſſe conſignatas.

dii

dii ac malitiæ eorum obiectum magis proprium futuros, si quos huius generis in ecclesiis christianorum reperissent. DALLAEVS [i] ex hoc fundamento bene argumentatur aduersus vsum imaginum in ecclesia prisca, quia nihil huiusmodi vel ab ethnicis repertum, vel ab apostatis proditum sit illis temporibus, vbi furiose omnia, quæ ad ecclesiam siue religionem christianam spectarent, perquisiuere gentiles. Et hoc argumentum, mea quidem sententia, æque contra liturgias in libros & volumina relatas valet, quia fieri vix potuit, vt istiusmodi res difficillimis persequutionum temporibus notitiam ac furorem inimicorum fugerent. Non concludendum hinc est, (quo imbecillis ingenii homines fortassis inclinabunt) quod nullas ideo liturgias, siue statas diuini cultus formas, hisce turbulentis temporibus habuerint; quia clarissima documenta in contrarium suppetunt; quemadmodum mox videbimus: Sed hoc inde solum concludi oportet, quod eas non ita generatim litteris consignauerint, vti quidem sequentibus sæculis, sed memoriter tantum illis vsi sint, plebique per notam & constantem praxin certiorem earum notitiam dederint; quemadmodum hodie multi precationum formulis vtuntur, litteris eas haud consignantes. Atque hæc alia ratio est, quare nulla ex hisce antiquis liturgiis ad manus nostras peruenerit perfecta & integra, sed tantum in sparsis fragmentis, prout patribus earum in scriptis suis mentionem obiter iniiciendi occasio data fuit. Neque id mirari debemus, quoniam et ipsæ liturgiæ, quæ omnium certissime sequentibus sæculis in libros relatæ fuerunt, hodie iniuria temporum maximam partem deperditæ sunt. Exempli caussa vetus *Gallicana*, *Hispanica*, *Africana* & *Romana*, de quibus omnibus præter fragmenta & discerptas particulas nihil hodie superest. Quæ tertia ratio est, cur nulla ex istis antiquis liturgiis hodierno die exstet. Quarta & vltima ratio interpolationes sunt & additiones, antiquis liturgiis a sequentium temporum hominibus factæ. Quamquam enim antiquæ illæ liturgiæ, quæ sub nomine CHRYSOSTOMI & BASILII circumferuntur, initio quodammodo ab ipsis compositæ esse possunt; tot tamen additiones & mutationes in ecclesia *Græca* sequentibus

(i) Dallæus de cultu relig. lib. I. c. XXV. tot. præcipue autem pag. 201. seqq.

sæculis admiserunt, vt non facile sit ad discernendum, posteaquam per tot manus transiere, & tot nouas inducere formas, quænam primorum illorum auctorum genuina fuerit compositio. Quocirca illis in hoc opere rarius vsus sum, & fragmenta antiquarum liturgiarum ex dissipatis per genuina patrum scripta reliquiis colligere malui; iungendo illis tales formas, quales in libro illo vetusto, qui inscribitur *constitutiones apostolicæ*, leguntur. Qui liber etsi non ita antiquus est, quemadmodum titulus venditat, nec tam venerabilis auctoritatis, quam WHISTONVS ei vindicare studet, qui eum vult vere esse apostolicum; tamen bella liturgiæ & rituum ecclesiæ ex sæculis tertio & quarto collectio, & minus corrupta, quam vlla alia liturgia, quæ nomen vetusti cuiusdam scriptoris præ se fert, esse agnoscitur. Cuius rei vera ratio ea est, quod, quum numquam in tanto pretio fuerit, vt in vlla ecclesia tamquam ordinaria liturgia adhiberetur, liber ad nos peruenit minus mutatus, quam aliæ liturgiæ, quæ secundum gustum & opinationes earum ætatum, per quas transiere, noue efficta sunt, quemadmodum res omnes huius generis communiter ab his illis recognosci solent & immutari, quando in constanti vsu sunt & praxi. Quod vt probemus, non vlterius quam ad nostræ ipsorum liturgiæ exemplum eundum nobis est, quæ multas recognitiones, mutationes & additiones admisit, ex quo tempore primum sub rege *Eduardo* collecta fuit. Quam ob caussam hæ liturgiæ, quæ nomina antiquorum auctorum gerunt, non accipiendæ sunt tamquam genuinæ & incorruptæ horum auctorum liturgiæ, quum tot mutationes, interpolationes & additiones subiere, per varias manus in sæculis subsequutis transmissæ. Quum igitur hodie nullas antiquas liturgias ita perfectas & integras habeamus, quemadmodum initio fuerunt compositæ, ex aliis fontibus eas recensere debemus & æstimare. Tantum de illis, quæ Dei est prouidentia, in genuinis antiquorum patrum scriptis superest, vt inde generatim possimus perspicere, quod ecclesia certis diuini cultus formis vsa sit, & speciatim, quis ordo, & quæ methodus cultus eius in præcipuis sacri ministerii & publicæ deuotionis partibus fuerit. Itaque primum de vsu liturgiarum & sacrorum rituum pauca quædam dicemus generatim, & tum diuersas partes antiqui cultus explanabimus, eo prorsus ordine

ac

ac methodo, quemadmodum eum diuersis temporibus in conventibus, quotidie vel hebdomatim hunc in finem coactis, fieri consueuisse legimus.

§. IV.

Quaenam formae apostolorum tempore in vsu fuerint. Vbi de antiquis formis in cultu diuino Iudaico *vsurpatis, & de nouis formis in cultum christianum inductis.*

Qvod ad liturgias in genere attinet, a temporibus apostolicis exordimur, historiam per quatuor priora saecula pertexturi. Praxis apostolica duplici modo spectari potest; primum quidem ratione adcommodationis sui ad statas formas inter *Iudaeos* obseruatas, & deinde ratione nouarum formarum, in cultum christianum inductarum. Nihil minus dubium & controuersum inter viros doctos esse videtur, quam quod *Iudaei* statas formas adorationis in omnibus diuini cultus partibus habuerint, & quod apostoli libere his vsi sint in omnibus supplicationibus, in quibus vt cum illis se coniungerent, vel necessitas exegit, vel suasit decentia. Cultus siue ministerium eorum duplicis erat generis, ministerium templi, & ministerium synagogae. Haec multis respectibus ab se inuicem discrepabant, conueniebant autem in hoc, vt publicae preces vtrobique in certa quadam & constante verborum forma offerrentur. Nam priuatae illorum preces, quas pro se ipso quisque faciebat, (similes istis tacitis precibus, quas posthac [†] in ecclesia christiana offendemus) obseruante recentiore quodam erudito scriptore [k], non habebant certam formam nec publicum ministrum, in illis adsistentem; sed omnes per silentium precaban-

(†) Vid. lib. XV. cap. I.

(k) Prideaux *Connection of Scripture History*, part. I. Book 6. p. 382. In edit. Germanic. Dresdens. p. 484. *So bald sie anfingen, waren die beständigen Männer [so gedungen waren] im hofe Israël gegenwärtig, ihr gebet für die gantze versammlung Israël zu opfern, und andere andächtige leute, die sonsten freywillig den dienst mit abwarteten, waren haussen in dem so genannten weiberhofe, und beteten für sich. Aber es hatten weder diese noch jene irgends eine öffentliche gebeths formul, oder öffentliche geistliche diener, die ihnen etwas vorgebetet hätten, sondern sie beteten alle heimlich vor sich und nach ihren eigenen einfällen. Und derowegen wenn unser heyland in der parabel vom Zöllner und Pharisäer meldet, daß sie beyde hinauf gegangen in den tempel zu beten, führet er sie also ein, daß ein ieglicher für*

tur,

tur, prout sui quemque animi sensa ducerent. Verum publicæ illorum preces per publicas formas tam in ministerio templi, quam synagogæ fiebant. Ministerium templi accurate a LIGHTFOOTO descriptum est, prout seruatoris nostri tempore se habuit. Summa descriptionis illius hæc est [*l*]. Antequam offerretur sacrificium, præfectus eos vocabat ad preces, quas sic incipiebant: *Tu amasti nos, domine; Deus noster, æterno amore. Magna & multa misericordia nos prosequutus es, o pater noster, & rex noster, propter patres nostros, qui fiduciam in te posuerunt, & quos docuisti statuta vitæ. Esto etiam in nos gratiosus, o pater noster, o pater misericordiarum, o summe misericors, miserere nostri. Pone in cordibus nostris cognoscere, intelligere, parere, discere, docere, obseruare, facere & implere omnia verba legis tuæ in amore, illumina oculos nostros lege tua, & fac, vt corda nostra adhæreant tuis præceptis; vnito corda nostra amori & timori nominis tui.* Recitatis hisce precibus, recitabant decem præcepta, deinde vero sua philacteria Hebraice *Thephillin.* Hæ autem sectiones legis iis erant inscriptæ. I. *Exod.* XIII, 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. II. *Exod.* XIII, 11. 12. 13. 14. 15. 16. III. *Deuteron.* VI, 4. 5. 6. 7. 8. 9. IV. *Deuteron.* XI, 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21.

PRAETER recitationem decalogi & philacteriorum, habebant tres aut quatuor orationum formulas, quas recitabant matutini ministerii tempore. Prima hæc erat: *Veritas & stabilitas, firmum & tutum, rectum & fidum, & amatum & amabile, & delectabile, & reuerendum & terribile, & gloriosum & ordinatum, & acceptum & bonum & pulchrum est verbum tuum in sæcula sæculorum. Firmus est, nomen eius firmum, & eius thronus stabilitus, & eius regnum & veritas constituta in æternum,* cetera.

SECVNDA formula hæc erat: *O domine, Deus noster, acceptus tibi sit populus tuus Israel, eiusque preces. Instaura ministerium ad oraculum domus tuæ. Accipito holocautomata Israelis & eorum preces in amore, cum complacentia; & cultus Israelis populi tui perpetuo sit tibi gratus.* Denique hæc orationis erat clausula: *Laudamus te, qui es dominus Deus noster, & Deus patrum nostrorum, Deus omnis carnis,*

sich sein eigen gebet betete, Denn so beteten alle daselbst, und thaten diß, so lange die öffentliche opfer beyde morgens und abends geopffert wurden.

(*l*) Lightfoot. *Temple-service* chap. 9. sect. 4. p. 108. (In opp. Latin. p. 720. 721. seq. edit. Vltraiect. MDCXCIX.)

noster

noster creator, opifex omnis creationis, benedictio & laus sit magno & sancto nomini tuo, qui tu protexisti & conseruasti nos: protege & conserua nos, & captiuitatem nostram fac reducem ad atria sanctitatis tuae, cetera.

Tertia oratio ita concepta erat: *Da pacem, benignitatem & benedictionem, gratiam, misericordiam & commiserationem nobis & vniuerso populo tuo Israeli. Benedicito nobis, o pater noster, immo nos omnes instar vnius viri, luce vultus tui; nam in luce vultus tui, tu, o domine Deus noster, dedisti nobis legem vitae, & misericordiam amoris, & iustitiam & benedictionem, & commiserationem, & vitam & pacem. Placeat tibi benedicere populo tuo Israeli omni tempore. In libro vitae, cum benedictione & pace, & sustentatione fac vt memoremur & scribamur coram te, nos & omnis populus tuus, domus Israelis.*

Qvarta oratio recitabatur die sabbati instar benedictionis, pronuntiatae ab ea classe, quae exibat, erga eam classem, quae ingrediebatur, hisce verbis: *Qui facit habitare nomen suum in hac domo, faciat habitare inter nos pacem, fraternitatem, amorem & amicitiam.*

Hisce peractis, sacerdotes, praesertim qui fuerant in sanctuario, stantes in iis gradibus, quibus adscendebatur in porticum, elatis manibus benedicebant populo. Benedictio, quae pronuntiabatur, ea erat, quae exstat *Numer.* VI, 24. 25. 26. *Benedicat tibi dominus & custodiat te. Faciat dominus, vt luceat facies sua tibi, & gratiam faciat tibi. Attollat dominus faciem suam erga te, & apponat tibi pacem.* Populus respondebat: *Benedictus dominus Deus, Deus Israelis, ab aeternitate in aeternitatem.*

Post hanc benedictionem offerebatur farinae oblatio, quam sequebantur *placenta* pontificis maximi, & denique libamen seu vinum. Tum incipiebat musica ac symphonia.

Psalmi, qui ordinarie canebantur [*m*], hi erant. Prima hebdomadis die *Psalm. XXIV. Terra est domini*, &c. Secunda die *Psalm. XLVIII. Magnus est dominus* &c.

Tertia die *Psalm. LXXXII. Deus stetit in congregatione potentum* &c.
Quarta die *Psalm. CXIV. Deus vltionum dominus* &c.
Quinta die *Psalm. LXXXI. Exsultate Deo adiutori nostro* &c.
Sexta die *Psalm. XCIII. Dominus regnauit.* &c.

(*m*) Lightfoot. ibid. c. VII. p. 59. edit. Anglic. (p. 639. edit. Latin. citat.)

Die sabbati canebatur *Psalm. XCI.* cuius titulus est: *Psalmus cantici die sabbati.*

Hic erat cantus & hi fuere psalmi, qui ordinarie per totum annum [n] canebantur, sed quibusdam diebus erant peculiares psalmi & cantus. Sabbatis enim adiiciebatur alterum sacrificium quotidiano, iuxta mandatum *Numer. XXVIII, 9. 10.* Tempore adiectitii huius sacrificii Leuitæ canebant *Mosis* canticum ex *Deuter.* XXXII. *Audite cæli* &c. sed totum vna vice non canebant, verum diuidebant in sex partes, quarum vnam vnoquoque sabbato canebant, & ita intra sex sabbata illud absoluebant, atque iterum eodem modo incipiebant. Sic canebant matutino tempore, quum adiectitium offerretur sacrificium; sed vespertini sacrificii hora canebant canticum *Mosis*, petitum ex *Exod. XV. Cantabo domino, eo quod admodum excelluit, equum & sessorem eius deiecit in mare*, &c. Hæc obseruatio de canticis *Mosis*, vnoquoque sabbati die decantatis, ex sententia LIGHTFOOTI [n] facit ad illustrationem *Apocal.* XV, 3. vbi sancti dicuntur *canere canticum Mosis serui Dei*, quia tum peruenerunt ad æternum sabbatum, *victoria reportata de bestia, deque eius imagine & charactere, & numero eius nominis, gestantes manibus citharas Dei.* Quæ allusio ad ministerium sabbati tempore *S. Ioannis*, idoneum pro antiquitate huius praxis argumentum est.

PRAETEREA sacrificium erat adiectitium, quod in primam anni diem institutum fuerat, *Num.* XXIX, 1. 2. quæ vocabatur *festum tubarum*, quia tum tubæ significabant initium anni. Et hoc tempore Leuitæ canebant psalmum LXXXI; *Exsultate domino adiutori nostro* &c. Et in vespertino huius diei sacrificio canebant psalmum XXIX. *Vox domini concutiens desertum* &c.

ITA quoque in celebratione *paschatis*, præter multas alias formulas, hymnum canebant, dictum *Hallel Aegyptiacum*, quia canebatur in memoriam exitus ex *Aegypto*: qui continebat psalmos CXIII, CXIV, CXV, CXVI, CXVII, CXVIII. Cantabatur hoc *Hallel*, obseruante viro quodam docto [o], in principio mensis, in festo dedicationis, in festo septimanarum & festo paschatis. Cuius pars posterior generatim ille hymnus esse cre-

(n) Ibid. p. 61. (p. 699. in fine.)

(o) Othon. lexicon. rabbin. p. 236.

ditur,

ditur, quem cecinit *CHRISTVS* cum discipulis suis post eucharistiam.

Haec est summa ministerii templi *iudaici*, vti tempore seruatoris nostri constitutum fuit, ad quod, non obstantibus illis fixis formulis, tum ipse, tum discipuli eius se accommodarunt, quandocumque in istiusmodi solemnitatibus templum frequentandi habuerunt occasionem.

Ministerivm synagogæ quodammodo a templi ministerio differebat. Nulla enim heic erant sacrificia, sed tantum tria ista: 1.) Preces, 2.) Lectio scripturarum, 3.) Prædicatio & explicatio earum. Quod ad publicas eorum preces attinet, similes illæ erant precationibus in templo, omnesque statas habebant formulas. Ex quibus antiquissimæ & solemnissimæ erant, quas vocabant *Schemoneh Esreh*, hoc est, *duodeuiginti precationes*, quæ ab *Esdra* & magna synagoga, a tempore captiuitatis, institutæ esse dicuntur. Nouissime in linguam nostram translatæ & in lucem editæ sunt ab HVMPHREDO PRIDEAVX in libro, quem inscripsit: *Connexion of Scripture-History* [p], quas, quum liber iste dignus sit, qui omnium teratur manibus, heic non transcribo, sed lectorem ad cognoscendas illas eo remitto. Tantummodo quum ille recte obseruet, quod alia precatio, dicta *vndeuicesima*, paullo ante euersionem *Hierosolymorum* addita fuerit contra christianos, qui in ea nominibus apostatarum & hæreticorum memorantur; hanc obseruationem loco quodam confirmabo EPIPHANII [q], qui *Iudæos* in synagogis suis contra christianos precari solitos esse dicit, hac vsos formula: Ἐπικαταράσαι ὁ Θεὸς τοὺς Ναζαραίους, *Deus exsecretur Nazaræos*. Idem innuit IVSTINVS MARTYR [r], narrans, *Iudæos*, cognito seruatorem nostrum a mortuis resurrexisse, eximiis delectis viris, in omnem terrarum orbem misisse, qui renuntiarent, hæresin & sectam quamdam impiam & iniquam excitatam esse a *Iesu* quodam *Galilæo*, plano & seductore, quem a se crucifi-

(*p*) Part. 1. Book 6. p. 375. (In edit. Germ. Dresdens. p. 474. 475. 476. 477. 478.)

(*q*) Epiphan. hæres. XXIX. Nazaræor. num. CX. p. 124. c.

(*r*) Iustin. cum Tryphon. p. 335. οὐ μόνον οὐ μετενοήσατε, μαθόντες αὐτὸν ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν, ἀλλ' ὡς προεῖπον, ἄνδρας χειροτονήσαντες ἐκλεκτοὺς, εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐπέμψατε κηρύσσοντας, ὅτι αἵρεσίς τις ἄθεος καὶ ἄνομος ἐγήγερται ἀπὸ Ἰησοῦ τινὸς Γαλιλαίου πλάνου· ὃν σταυρωσάντων ἡμῶν, οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ κλέψαντες αὐτὸν

xum discipuli eius noctu e monumento, vbi a cruce repositus fuerit, furto sustulerint, adseuerantes, a mortuis eum excitatum esse, atque in cælum adscendisse. Et addit IVSTINVS, ipsos, capta eorum vrbe & terra vastata, non resipiscere, diris maledictionis eum, & credentes in eum vniuersos, exsecrari audentes. Quod ipsum manifesto ad hanc precationem adiectitiam, liturgiæ ipsorum aduersus christianos insertam, respicit. Enimuero si ab hac precatione, quæ recentiores natales habet, discesseris, reliquæ omnes seruatoris nostri eiusque apostolorum tempore in vsu videntur fuisse. Atque vt certo nobis constat, frequentasse eos synagogas, ita dubium non est, quin vsitatis formulis precationum, quæ partem ministerii synagogæ constituebant, vsi sint.

RELIQVAE huius ministerii partes lectione legis ac prophetarum, eorumque explicatione in vsum præsentis populi absoluebantur. Quæ res secundum certam regulam ac ordinem fiebant. Nam libri quinque *Mosis* in tot sectiones siue lectiones dispescebantur, quot sunt per annum hebdomades, quarum vna singulis sabbatis, & dimidia eius pars die lunæ ac Iouis legebatur, vtpote qui dies conuentibus ad ministerium synagogæ constituti erant. Hisce conuentibus plerumque præsens aderat seruator noster, & interdum ministrabat legendo, ex ista consuetudine, tamquam membrum synagogæ, quemadmodum expressis verbis de ipso relatum legimus Luc. IV, 16. & aliis temporibus in synagogis eorum docebat Marc. I, 39. Luc. IV, 15. 44. quod de *Paulo* etiam memoriæ proditum est Act. XIII, 15. & XVI, 13. & XVII, 2. & XVIII, 4. consueuisse eum diebus sabbati synagogas, vbi preces fieri solitæ sint, ingredi, & lectione legis & prophetarum finita ad populum concionari, & cum illis sermonem conferre aut disputare. Vt adeo, licet publicum synagogæ ministerium ex præscripto ordine ac forma perageretur, hæc tamen non fuerit ratio apostolis, illud tamquam rem simpliciter vitiosam ac illicitam deuitandi. Verum illi ad istam ministerii rationem sese aliquamdiu accommoda-

ἀπὸ τοῦ μνήματος νυκτὸς, ὁπόθεν κατετέθη ἀφηλωθεὶς ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, πλανῶσι τοὺς ἀνθρώπους λέγοντες, ἐγηγέρθαι αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, καὶ εἰς οὐρανὸν ἀνεληλυθέναι — — καὶ ἁλούσης ὑμῶν τῆς πόλεως, καὶ τῆς γῆς ἐρημωθείσης, οὐ μετανοεῖτε, ἀλλὰ καὶ καταρᾶσθαι αὐτῷ καὶ τῶν πιστευόντων εἰς αὐτὸν πάντων τολμᾶτε.

bant,

bant, ideo probabiliter, vt *Iudaeos* tanto melius lucrarentur, & praeiudicatis opinionibus, quas in rem christianam habebant, liberarent.

PRAETERQVAM vero, quod ad ſtatas liturgiae ac cultus *iudaici* formulas ſe accommodabant, formulas quasdam ſibi proprias inter ſe in conſtanti vſu habebant ipſi. Quibus tuto licebit accenſere 1.) Orationem dominicam, vt formulam a *CHRISTO* omnibus diſcipulis ſuis praeſcriptam; de qua nullam vmquam controuerſiam mouerunt priſci chriſtiani, quemadmodum poſthac pluribus videbimus. 2) Formulam baptizandi, conſtanter ſine vlla variatione adhibitam, vti in libro quodam antecedente [r] demonſtrauimus. 3.) Formulas profitendi fidem ſuam in baptiſmo, ſeu formulas ſanorum verborum in vnaquaque eccleſia inſtitutas. 4.) Formulas renuntiandi Satanae & *CHRISTO* ſe addicendi in baptiſmo. 5.) Formulas hymnorum ac pſalmorum & glorificationum Dei e ſacris ſcripturis depromtas. Quibus veteres addere videntur 6.) Fcmulas benedicendi populo, cuiusmodi aliqua eſt: *Gratia domini noſtri IESV Chriſti, caritas Dei patris, & communio ſpiritus ſancti, cum omnibus vobis, Amen.* Et 7.) denique repetitionem hiſtoriae inſtitutionis coenae dominicae, tamquam neceſſariam conſecrationis partem, quae vna cum vſu orationis dominicae in celebratione euchariſtiae generatim ex praxi apoſtolica deſcendiſſe creditur. Haec ſufficiunt ad demonſtrandum, quod ipſimet apoſtoli, non obſtante extraordinario inſpiratarum precum dono, nonnumquam vel in materia, vel in methodo, vel in verbis, vel in linguis ad certas formulas ſe adſtrinxerint, nullo vel donorum ſuorum, vel coarctationis ſpiritus, vel inopiae aedificationis auditorum ſuorum habita ratione. Quae omnia ſi recte ponderentur, quaedam certe euincent, bene ſelectarum & bene inſtitutarum formularum vſum nulla ratione cum praxi apoſtolica pugnare, ſiquidem apoſtoli ipſi tum ad formulas in templo & ſynagoga iudaica vſitatas ſeſe conformarunt, tum alias chriſtianae inſtitutionis formulas adhibuerunt. Pergimus nunc ad hanc diſquiſitionem per tria quatuorue ſaecula ſequentia eccleſiae continuandam.

(r) Lib. XI. cap. III. vol. IV. p. 163. ſeqq.

ATQVE heic quidem addere primum iuuat, quæ de *Essenis* narrat IOSEPHVS [*t*], quod ante ſolis ortum ſurgere, & *πατρίυς τινὰς ἐυχὰς*, *patrias quasdam*, hoc eſt, a patribus ſuis acceptas, *preces* ad Deum fundere ſoliti ſint: Et quæ PHILO [*u*] *de Therapeutis* aſcetis *Alexandriæ*, ſiue iudæis, ſiue chriſtianis, cuius ætate heic viuebant, tradit, præſidem videlicet inter illos, poſtquam ſermone recitato adſurrexiſſet, hymnum in laudem Dei ceciniſſe, aut recens a ſe compoſitum, aut deſumtum ab aliquo veterum prophetarum, cuius in fine extremaque clauſula vniuerſi vocem extulerint ſine ſexus diſcrimine. Rurſus in ſacris vigiliis [*w*] ſuis, vbi omnes conſurrexiſſent, duos choros factos eſſe dicit in medio cænaculo, alterum virorum, alterum fœminarum, cuique ſuum incentorem præfectum, honore præſtantem & canendi peritia. Deinde cantaſſe hymnos, in laudem Dei compoſitos variis metrorum carminumque generibus, nunc ore vno, nunc alternis, non ſine decoris & religioſis geſtibus atque cantibus, modo ſtantes, modo prorſum retrorſumve gradum mouentes, vtcumque res poſtularit. Deinde poſtquam vterque chorus ſeorſum expleuiſſet ſe his deliciis, velut amore diuino ebrios vnum chorum feciſſe promiſcuum, ad imitationem illius olim inſtituti in rubri ſinus littore poſt mi-

(*t*) Ioſeph. de bello Iud. lib. II. c. XII. p. 785. edit. Lipſ. MDCXCI. *Πρός γε μὴν τὸ θεῖον ἰδίως εὐσεβεῖς· Πρὶν γὰρ ἀνασχεῖν τὸν ἥλιον, ὐδὲν φθέγγονται τῶν βεβήλων· πατρίυς δέ τινας εἰς αὐτὸν ἐυχὰς ὥσπερ ἱκετεύοντες ἀνατεῖλαι.* Præcipue circa Deum religioſi ſunt. Namque ante ſolis ortum nihil profani loquuntur, ſed ei patria quædam vota celebrant, quaſi vt oriatur, precantes.

(*u*) Philo de vita contemplatiua p. 901. d. e. edit. Par. MDCXC. - - *ἔπειτα ὁ πρόεδρος ἀναστὰς, ὕμνον ᾄδει πεποιημένον εἰς τὸν Θεόν, ἢ καινὸν αὐτὸς πεποιηκὼς, ἢ ἀρχαῖόν τινα τῶν πάλαι ποιητῶν· — ὁπότε τὰ ἀκροτελεύθια καὶ ἐφύμνια ᾄδειν δέοι, τότε ἐξηχῦσι πάντες τε καὶ πᾶσαι.*

(*w*) Phil. ibid. pag. 902. *ἀνίστανται πάντες ἀθρόοι, καὶ κατὰ μέσον τὸ συμπόσιον δύο γίνονται τὸ πρῶτον χοροὶ, ὁ μὲν ἀνδρῶν, ὁ δὲ γυναικῶν· ἡγεμὼν δὲ καὶ ἔξαρχος αἱρεῖται καθ᾽ ἕτερον ἐντιμότατός τε καὶ ἐμμελέστατος· εἶτα ᾄδυσι πεποιημένυς εἰς τὸν ὕμνυς πολλοῖς μέτροις καὶ μέλεσι, τῇ μὲν συνηχῦντες, τῇ δὲ καὶ ἀντιφώνοις ἁρμονίαις ἐπιχειρονομῦντες καὶ ἐπορχύμενοι, καὶ ἐπιθειάζοντες· τοτὲ μὲν τὰ προσόδια, τοτὲ δὲ τὰ στάσιμα, στροφάς τε τὰς ἐν χορείᾳ καὶ ἀντιστροφὰς ποιύμενοι· εἶτα ὅταν ἑκάτερος τῶν ἀνδρῶν ἰδίᾳ καὶ καθ᾽ ἑαυτὸν ἑστιαθῇ, καθάπερ ἐν ταῖς βακχείαις ἀκράτυ σπάσαντες τῦ θεοφιλῦς ἀναμίγνυνται, καὶ γίνονται χορὸς εἷς ἐξ ἀμφοῖν, μίμημα τῦ πάλαι συστάντος κατὰ τὴν ἐρυθρὰν θάλασσαν, ἕνεκα θαυματυργηθέντων ἐκεῖ· τὸ γὰρ πέλαγος προστάξει θεῦ τοῖς μὲν σωτηρίας αἴτιον, τοῖς δὲ πανωλεθρίας ἐγένετο.*

ran-

randum prodigium; quando mare Deo iubente alteris falutem, alteris perniciem attulit. Hoc inftitutum veterum chriftianorum pfalmodiæ adeo conuenit, vt EVSEBIVS [x], qui bene multa ex hoc curiofo PHILONIS libro transfcripfit, in ea fuerit opinione, effe defcriptionem cultus iftorum *Iudæorum*, qui chriftianam amplexi effent religionem: quam eius opinionem non HIERONYMVS [y] tantum, fed multi eruditi fcriptores huius vltimi fæculi adoptarunt. Non ego determinabo hanc quæftionem, vtrum iudæi, an chriftiani fuerint? Sufficit in rem præfentem, quod iftorum ratio colendi Deum per certas formulas laudum, & horum diuini cultus ratio, per formulas humanæ compofitionis, vna eademque, aut certe altera alteri adeo æqualis fuerit, vt altera ab altera non facile difcerni potuerit.

§. V.

Quænam documenta de vfu certarum formularum in fecundo fæculo fuppetant.

INEVNTE fæculo fecundo vixit *Plinius*, proconful *Romanus* in *Bithynia*, qui ad *Traianum* imperatorem de vfitata chriftianis Deum colendi ratione perfcribens, quæ ex ore quorumdam apoftatarum acceperat, dicit, *quod effent foliti ftato die ante lucem conuenire carmenque Chrifto, quafi Deo dicere, fecum inuicem; feque facramento non in fcelus aliquod obftringere, fed ne furta, ne latrocinia, ne adulteria committerent, ne fidem fallerent, ne depofitum appellati negarent* [z]. Locutio *carmen dicere*, qua vtitur PLINIVS, folemnem precum æque ac laudum formulam, fignificare poteft, quemadmodum VOSSIVS [a]

(x) Eufeb. lib. II. c. XVII. tot. inprimis in fine. ὅτι δὲ τοὺς πρώτους κήρυκας τῆς κατὰ τὸ εὐαγγέλιον διδασκαλίας, τά τε ἀρχῆθεν πρὸς τῶν ἀποστόλων ἔθη παραδεδομένα καταλαβὼν ὁ Φίλων ταῦτα ἔγραφε, παντί τῳ δῆλον. Quin dum illa fcriberet Philo, primos illos euangelicæ doctrinæ prædicatores, & ab apoftolis primum traditam difciplinam in mente habuerit, nemini dubium effe arbitror.

(y) Hieron. de fcriptor. c. XXI. de Philone. Exftat huius de vita noftrorum liber vnus, id eft, de apoftolicis viris, quem & infcripfit περὶ θεωρητικοῦ ἱκετῶν, quod cæleftia contemplentur, & femper Deum orent.

(z) Plin. lib. X. epift. XCVII.

(a) Voff. commentar. in loc. pag. 97. (p. 59. 2. in opufc. tom. IV. edit. Amftelod. MDCLXXXVIII. fol.) Dixerunt carmen, atque id Chrifto. Carmen fuerit, etiamfi non caneretur. Nam *carmen vocarunt Romani, quidquid concepis verbis diceretur.*

et BRISSONIVS [b] ex *Latinis* auctoribus obseruarunt. Adeoque hæc ipsa locutio vniuersum eorum cultum publicum ex stata forma peractum fuisse denotabit. Vtcumque autem res se habet, certe sensu strictissimo sumta infert, quod certas & conceptas formulas in aliquibus ministerii sui partibus, vt in alterna hymnodia sua, adhibuerint, quippe quæ fieri nequibat, nisi ex compositione & præscripto. Atque exinde probabile fit, quod reliquæ ministerii partes tuncquidem eiusdem naturæ fuerint ac ordinis.

EODEM sæculo ineunte *Ignatius* antiquis historicis [c] cantum antiphonarum, hoc est, rationem hymnis alternatim decantatis sanctam *TRINITATEM* celebrandi in ecclesiam *Antio-*

(b) Brisson. de formulis p. 97. edit. Francof. MDXCII. 4to. In ea votorum nuncupatione, quæ a censoribus lustrum condentibus fiebat, inuenio ante Scipionis ætatem *solemni carmine deos oratos*, vt populi Rom. res meliores amplioresque facerent. - - Valer. Max. lib. IV. Africanus quum censor lustrum conderet, in quo solito sacrificio scriba ex publicis tabulis *solemne ei precationis carmen* præiret, quo dii immortales, vt populi Rom. res meliores facerent, rogabantur. Ibid. p. 64. Solemne fuisse aliquod *carmen precationis*, quod in concionibus, quæ ad populum habebantur, magistratus præfari consueuerant, Liuius lib. XXXIX. docet his verbis: *Ad hæc officia dimissis magistratibus, consules in rostra adscenderunt, & concione aduocata cum SOLEMNE CARMEN PRECATIONIS, quod præfari, priusquam populum alloquantur, magistratus solent, peregisset, consul ita cœpit*, cetera.

(c) Socrat. lib. VI. c. VIII. Λεκτέον δὲ καὶ ὅθεν τὴν ἀρχὴν ἔλαβεν ἡ κατὰ τοὺς ἀντιφώνους ὕμνους ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ συνήθεια. - Ἰγνάτιος Ἀντιοχείας τῆς Συρίας τρίτος ἀπὸ τοῦ ἀποστόλου Πέτρου ἐπίσκοπος, ὃς καὶ τοῖς ἀποστόλοις αὐτοῖς συνδιέτριψεν, ὀπτασίαν εἶδεν ἀγγέλων, διὰ τῶν ἀντιφώνων ὕμνων τὴν ἁγίαν τριάδα ὑμνούντων, καὶ τὸν τρόπον τοῦ ὁράματος τῇ ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐκκλησίᾳ παρέδωκεν. Dicendum porro est, vnde consuetudo illa hymnos in ecclesia alternis canendi vicibus, initium sumserit. Ignatius Antiochiæ in Syria episcopus, post apostolum Petrum ordine tertius, qui & cum apostolis ipsis familiariter versatus est, vidit aliquando angelos hymnis alternatim decantatis sanctam trinitatem celebrantes; & canendi rationem, quem in illa visione animaduerterat, ecclesiæ Antiochensi tradidit.

Histor. tripartit. lib. X. c. IX. Dicendum est, vnde sumserit initium, vt in ecclesia antiphonæ decantentur. Ignatius Antiochiæ Syriæ tertius post apostolum Petrum episcopus, qui etiam cum ipsis vixerat apostolis, vidit angelorum visionem, quomodo per antiphonas sanctæ trinitati dicerent hymnos. Isque modum visionis Antiochenæ tradidit ecclesiæ. Et ex hac ad cunctas transiit ecclesias.

chenam

chenam induxiſſe dicitur. Neque enim de more pſalmos *Dauidicos* alternatim cantandi, tamquam introducto ab IGNATIO, ſed de ratione canendi hymnos, ab ipſo ad declarandam diuinitatem *CHRISTI* compoſitos, loquuntur. Quæ omnino antiqua praxis fuiſſe intelligitur non tantum ex illis, quæ iam ex relatione PLINII obſeruauimus, ſed etiam ex iis, quæ ab antiquo illo auctore apud EVSEBIVM [*d*], qui contra hæreſin *Artemonis* ſæculo ſecundo extremo ſcripſit, dicuntur; vbi inter alia argumenta, quibus eccleſias ſeruatoris noſtri diuinitatem ſemper credidiſſe demonſtrat, & hoc vrget, quod pſalmi & cantica fratrum iam pridem a fidelibus conſcripta, Chriſtum, verbum Dei, concelebrent, diuinitatem ei tribuendo. Hiſce canticis accenſere poſſumus ea, quæ in vſum eccleſiæ *Antiochenæ* compoſuit *Ignatius*, quæ probabiliter in vſu manſerunt, vsque dum *Paulus Samoſatenſis*, illis abolitis, noua quædam in eccleſiam introduceret; quemadmodum patres concilii *Antiocheni* in epiſtola ſynodica, EVSEBIO [*e*] memorata, de illo conqueruntur.

NEQVE vero improbabile eſt, IGNATIVM, vti hymnos compoſuit, ita quoque integram precum formulam in ſuæ ipſius eccleſiæ vſum compoſuiſſe, quemadmodum iſtius æui epiſcopis facere moris erat. Ad quam conſuetudinem reſpicere videtur in epiſtola ſua ad *Magneſianos*, quando *Ne quidquam*, inquit, *videatur vobis rationi conſentaneum, præter epiſcopi iudicium. -- Omnes ad orandum in idem loci conuenite: ſit* [*f*] *VNA COMMVNIS PRECATIO.* Quo ipſo non tantum prohibet, ne in ſchiſmata & ſeparatos conuentus ſeſe diuidant, ſed ad ordinem quoque pre-

(*d*) Euſeb. lib. V. c. XXVIII. ψαλμοὶ δὲ ὅσοι καὶ ᾠδαὶ ἀδελφῶν ἀπ' ἀρχῆς ὑπὸ πιστῶν γραφεῖσαι τὸν λόγον τοῦ θεοῦ τὸν χριστὸν ὑμνοῦσι θεολογοῦντες.

(*e*) Euſeb. lib. VII. c. XXX. ψαλμοὺς δὲ τοὺς μὲν εἰς τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν χριστὸν παύσας, ὡς δὴ νεωτέρους καὶ νεωτέρων ἀνδρῶν συγγράμματα· εἰς ἑαυτὸν δὲ ἐν μέσῃ τῇ ἐκκλησίᾳ τῇ μεγάλῃ τοῦ πάσχα ἡμέρᾳ ψαλμῳδεῖν γυναῖκας παρασκευάζων, ὧν καὶ ἀκούσας ἄν τις φρίξειεν. Quin etiam pſalmos in honorem domini Ieſu Chriſti cani ſolitos, quaſi nouellos & a recentioribus hominibus compoſitos aboleuit. Mulieres autem magno paſchæ die in media eccleſia pſalmos quosdam canere ad ſui ipſius laudem inſtituit; quod quidem audientibus horrorem merito incuſſerit.

(*f*) Ignat epiſt. ad Magneſ. n. VII. Μηδὲ τι φαινέσθω ὑμῖν εὔλογον παρὰ τὴν ἰδίαν [τοῦ ἐπισκόπου] γνώμην· — πάντες ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐν τῇ προσευχῇ ἅμα συνέρχεσθε· μία δέησις ἔστω κοινή.

cationum, ex ſententia epiſcopi ac presbyterorum præſcriptum, ſe conformare eos iubet.

Non longe poſt IGNATIVM teſtimonium parallelum in LVCIANO, ſcriptore ethnico, qui aliquam chriſtiani cultus notitiam habuit, deprehendimus. Nam in dialogo quodam ſuo narrans, quemadmodum in religioſum chriſtianorum conuentum venerit, audiſſe ſe ait precationem, incipientem a patre, & in hymno multorum nominum finientem [g]. Plus quam probabile eſt, quod per precationem, incipientem a patre, orationem dominicam intelligat, quæ noti & generalis vſus in euchariſtiæ celebratione erat. Quid vero per hymnum multorum nominum, qui inſequutus ſit, intelligat, non ita liquet. WETTENHALLVS [h] epiſcopus pro minore, ſiue communi doxologia, *Gloria ſit patri, & filio, & ſpiritui ſancto* accipit. SMITHVS [i] autem & alii pro maiore doxologia: *Gloria in excelſis Deo*; Quod mihi vero ſimilius videtur. Verum ad præſentem noſtram diſquiſitionem non neceſſario requiritur, vt, quis hymnus fuerit, definiamus: ſed ſufficit ad inſtitutum noſtrum, quod de quibusdam precationibus & hymnis loquatur, qui tam communis & vulgati vſus tunc temporis in eccleſia fuerint, vt ipſis paganis cogniti eſſent.

IVSTINI MARTYRIS teſtimonium plerumque ab vtraque parte tam pro liturgiis quam contra illas adlegatur. Qui præſcriptas formulas defendunt, vrgent, quod κοινῶν εὐχῶν, *communium precum & ſupplicationum* [k] mentionem faciat. Qui illis ſe opponunt, cum magna animi contentione pro precibus ex-

(g) Lucian. Philopatr. p. 1128. Τὴν εὐχὴν ἀπὸ πατρὸς ἀρξάμενος, καὶ τὴν πολυώνυμον ᾠδὴν εἰς τέλος ἐπιθείς.

(h) Wettenhal. *Gift of Singing* chap. 11. p. 273.

(i) Smith's *Account of the Greek Church* p. 226. Not. Falſa mihi videtur allegatio. Latina editio, quæ mihi ad manus eſt, habet tantum paginas 165. Integrum libellum ſemel atque iterum percurri, locum autem, ad quem prouocat auctor, nuſpiam inueni.
Comber. *orig. of Liturgies* chap. II. p. 30. pro *triſagio* accipit.

(k) Iuſt. apol. II. p. 97. b. c. ἡμεῖς δὲ μετὰ τὸ οὕτως λοῦσαι τὸν πεπεισμένον, ἐπὶ τοὺς λεγομένους ἀδελφοὺς ἄγομεν, ἔνθα συνηγμένοι εἰσὶ, κοινὰς εὐχὰς ποιησόμενοι ὑπέρ τε ἑαυτῶν καὶ τοῦ φωτισθέντος, καὶ ἄλλων πανταχοῦ πάντων εὐτόνως. Nos poſt huiuscemodi lauationem, credentem iam & nobis adſcitum, ad fratres qui dicuntur eo adducimus, vbi illi congregati ſunt, ad *communes preces & ſupplicationes*, cum pro ſe ipſis

tem-

temporalibus argumentantur, quia dicat, antistitem preces & gratiarum actiones fundere, ὅση δύναμις αὐτῷ, *quantum pro virili sua possit* [*l*]. Iam vero vt libere dicam, quid sentiam, neutram harum locutionum quidquam demonstrare puto: ambæ enim ambiguæ sunt. Communes preces non semper inferunt, quod minister ecclesiæ ad præscriptam formulam oret: Nam preces inspiratæ sine dubio fuerunt preces communes, si in publica concione fuerunt oblatæ: Et quamuis sic formula præscripta essent populo, ministro tamen precanti non erant, sed ex immediata inspiratione conceptæ. Quocirca ex facta precum communium mentione non simpliciter possumus inferre, quod minister ad præscriptam formulam precatus sit, nisi addatur, vti apud CHRYSOSTOMVM plerumque fit, quod congregatio precata sit μιᾷ φωνῇ, *vna voce*, ita, vt coniuncta voce totam precationem faceret, vel alternatim per modum respondendi cum sacerdote. Hoc enim indicat, populum verba communium precum ante intellexisse, quam a sacerdote pronuntiata sint. Ab altera parte nihil solidi argumentum contra liturgias habet ex eo, quod IVSTINVS episcopum dicit preces & gratiarum actiones fundere, ὅση δύναμις, *quantum pro virili sua possit*. Hoc enim non tantum ad inuentionem verborum referri potest, sed ad ardorem quoque & intentionem animi precantis, quæ non minus in præscriptis formulis, quam in immediate conceptis verbis locum habere potest. Atque hoc modo eadem phrasis ab NAZIANZENO manifesto adhibetur, quando christianos hortatur, vt triumphale illud carmen in mortem *Iuliani*, ὅση δύναμις, *pro viribus* [*m*] canant, quod olim *Israe-*

tum pro illuminato & aliis vbique gentium omnibus, animo intento peragendas.

(*l*) Iustin. ibid. p. 98. ἔπειτα ἀνιστάμεθα κοινῇ πάντες, καὶ εὐχὰς πέμπομεν· καὶ, ὡς προέφημεν, παυσαμένων ἡμῶν τῆς εὐχῆς, ἄρτος προσφέρεται καὶ οἶνος, καὶ ὕδωρ· καὶ ὁ προεστὼς εὐχὰς ὁμοίως καὶ εὐχαριστίας ὅση δύναμις αὐτῷ ἀναπέμπει, καὶ ὁ λαὸς ἐπευφημεῖ λέγων τὸ ἀμήν. Sub hæc consurgimus communiter omnes & precationes profundimus: &, sicuti retulimus, precibus peractis, panis offertur & vinum, & aqua: & præpositus itidem, *quantum pro virili sua potest*, preces & gratiarum actiones fundit, & populus fauste acclamat, dicens Amen.

(*m*) Nazianz. orat. III. quæ est, inuect. I. contr. Iul. tom. I. p. 54. ἐπεὶ δὲ ἀνεκαθή-

lita

litæ propter *Aegyptios* mari rubro coopertos atque obrutos cecinerunt. Quod non extemporale erat canticum, ſed formula a *Moſe* compoſita & præſcripta, vt alternatim ab congregatione *Iſraëlis* caneretur Exod. XV. Vt adeo, licet ex ſcriptoribus recentioribus quidam nullum non lapidem mouerint, vt ex hoc IRENAEI loco argumentum contra liturgias necterent, nulla tamen talis concluſionis ratio heic reperiatur. Attamen hic vnus ſolus locus eſt, qui contra illas profertur in medium. At enim vero plus intereſt conſiderare, quod IVSTINVS inter *Iudæos* vixerit, qui certe conceptis precationum formulis vtebantur, quarum vnam ille damnat, vt antea oſtendimus, tamquam execrationem inſertam contra chriſtianos; nihil autem dicit contra reliquas, quod ſine dubio feciſſet, ſi vſum liturgiarum partem duntaxat ſuperſtitionis *iudaicæ* eſſe, & ſpiritum hominis chriſtiani dedecere credidiſſet. Sed vero ille praxin ſeruatoris eiusque apoſtolorum in adcommodando ſe ad miniſterii iudaici formas ſatius intelligebat, quam vt iſtiusmodi notam infamiæ eis imponeret. Adeoque hoc mihi plus ponderis videtur habere ad perſuadendum, quod IVSTINVS notas formas tam iudaici quam chriſtiani miniſterii legitimas eſſe crediderit, quam vllæ ambiguæ locutiones habent ad contrarium perſuadendum.

NON multo poſt IVSTINVM vixit IRENAEVS, epiſcopus *Lugdunenſis* in *Gallia*. Hic mentionem facit certæ cuiusdam formulæ in chriſtiano cultu vſitatæ, & tam bene cognitæ *Valentinianis* hæreticis, vt illa, tamquam argumento ad fabuloſam doctrinam ſuam de æonibus demonſtrandam, vterentur. Aiebant enim, illos ipſos de eccleſia, in gratiarum actionibus dicentes *in æonas æonum* [n], iſtos æonas, pro quibus ipſi (*Valentiniani*)

ρωμεν τῷ λόγῳ τοῦ χοροῦ τὸ πλήρωμα· φέρε, ὅση δύναμις, ἁγνισάμενοι καὶ σώματα καὶ ψυχὰς, καὶ μίαν ἀναλαβόντες φωνὴν, ἑνὶ συναρμοσθέντες πνεύματι, τὴν ἐπινίκιον ᾄδωμεν ἐκείνην ᾠδὴν, ἥν ποτε ᾖσεν ὁ Ἰσραὴλ ἐπὶ τοῖς Αἰγυπτίοις τῇ ἐρυθρᾷ κατακλυσθεῖσιν, ἐξαρχούσης Μαρίας, καὶ ἀνακρουούσης τὸ τύμπανον. Poſtquam chorum vniuerſum ſermone repurgauimus, age, corporibus atque animis, quoad eius fieri poterit, purificatis, voceque vna adſumta, atque vno eodemque ſpiritu concordes redditi, triumphale illud carmen canamus, quod olim Iſraelitæ propter Aegyptios mari rubro coopertos atque obrutos, auſpicante Maria, tympanumque pulſante, cecinerunt

(n) Iren. lib. I. c. I. Καὶ τὸν Παῦλον φανερώτατα λέγουσι τοὺς δὲ Αἰῶνας ὀνομάζειν πολ-

con-

contenderent, significare. Hoc manifestissime ad formulam quamdam gratiarum actionis, tunc temporis cognitam in ecclesia, respicit. COMBERVS & alii quidam accipiunt pro doxologia illa *Gloria Patri*, quia hæc finitur, vti illa in IRENAEO, verbis *in sæcula sæculorum Amen.* Ego vero cum GRABIO [o] fuisse potius existimo clausulam precum atque laudum, in celebratione eucharistiæ fundi solitarum; vbi glorificatio patris, filii & spiritus sancti illis verbis terminabatur, *εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων*, *per sæcula sæculorum;* ad quæ populus semper respondebat: *Amen*, vti ex formula in *constitutionibus* [p] superstite, liquet, de qua suo loco plura.

CIRCA eamdem tempestatem CLEMENS vixit, ecclesiæ *Alexandrinæ* antistes, qui de ecclesia loquens, eam esse dicit congregationem eorum, qui intenti sint orationibus, habentem *φωνὴν τὴν κοινὴν*, vnam quodammodo vocem [q] communem, & vnam mentem. Quod indicat, preces eorum fuisse tales,

λάκις, ἔτι δὲ καὶ τὴν τάξιν αὐτῶν τετηρηκέναι οὕτως εἰπόντα, εἰς πάσας τὰς γενεὰς τῶν αἰώνων τοῦ αἰῶνος· ἀλλὰ καὶ ἡμᾶς, ἐπὶ τῆς εὐχαριστίας λέγοντας, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἐκείνους τοὺς αἰῶνας σημαίνειν. Et Paulum manifestissime dicunt æonas nominare sæpissime, adhuc etiam & ordinem ipsorum seruare, sic dicentem: In vniuersas generationes sæculi sæculorum. Sed & nos ipsos denique in gratiarum actionibus dicentes, *æonas æonum*, illos æonas significare.

(o) Grabe not. in loc. Irenæi. Non inepte notat *Feuard.* per eucharistias hic intelligi preces atque laudes in celebratione sacramenti eucharistiæ fundi solitas, - - Harum enim clausulam iam primo ecclesiæ æuo fuisse: *per omnia sæcula sæculorum* probare contendit ex liturgiis Iacobi, Clementis &c. Atqui has quidem vel suppositas, vel interpolatas esse satis constat: attamen haud vane augurari licet, illos, qui in omnibus istis liturgiis exprimuntur, quique iam olim vbique inter sacra mysteria vsitati fuere, ritus ex apostolica traditione finxisse. Id saltem ex hoc Valentinianorum argumento liquet, secunda post Christum natum ætate dictam formulam in vsu fuisse.

(p) Constitut. apostol. lib. VIII. c. XII. Vbi clausula orationis ante oblationem sic habet: *ὅτι σοὶ πᾶσα δόξα, σέβας καὶ εὐχαριστία· τιμὴ καὶ προσκύνησις τῷ πατρὶ, καὶ τῷ υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι, καὶ νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς ἀνελλιπεῖς καὶ ἀτελευτήτους αἰῶνας τῶν αἰώνων· καὶ πᾶς ὁ λαὸς λεγέτω· ἀμήν.* Quoniam tibi omnis gloria, veneratio, gratiarum actio; honor & adoratio patri & filio & spiritui sancto, nunc & semper & in infinita ac sempiterna sæcula sæculorum. Atque omnis populus respondeat, Amen.

(q) Clem. Alexandr. strom. VII. c. VI. p. 717. (p. 848. edit. Oxon.) *τὸ ἄθροισμα*

vt voce communi in illis, aut vniuerſas recitando, aut certe alternatim reſpondendo, ſeſe potuerint coniungere. Formulæ etiam precis, apud *Valentinianos* in manuum impoſitione ſuper pœnitentes adhibitæ, meminit, cuius in fine dixerint: [r] *In redemtionem angelicam.* Vt ne memorem communem iſtam doxologiæ formulam, quam in fine *pædagogi* ſui habet [*]: *Cui gloria nunc & in ſæcula ſæculorum. Amen.*

PROXIME poſt ipſum TERTVLLIANVS ſæpius memorat, quod chriſtiani oratione dominica vtantur, tamquam formula diuinitus præſcripta, qua de re plura dicendi locus erit infra [†]. Baptiſmi formulam etiam præſcriptam eſſe adfirmat, quando ait: *Lex* [s] *tinguendi impoſita eſt & forma præſcripta. Ite*, (*inquit*) *docete nationes, tinguentes eas in nomen patris, & filii, & ſpiritus ſancti.* Neque vero hoc tantum, ſed eccleſiam hiſce addidiſſe alias cærimonias & obſeruationes, a *CHRISTO* totidem verbis non iniunctas. Huiusmodi eſſe renuntiationem diaboli [t], & pompæ eius, & angelorum eius; trinam immerſionem; interrogationes & reſponſiones in certa forma ad articulos ſymboli

τῶν ταῖς εὐχαῖς ἀνακειμένων, μίαν ὥσπερ ἔχον φωνὴν τὴν κοινὴν, καὶ μίαν γνώμην.

(r) Clem. epit. p. 974. edit. Oxon. διὸ καὶ ἐν τῇ χειροθεσίᾳ λέγουσιν ἐπὶ τέλους, εἰς λύτρωσιν ἀγγελικήν. Quapropter & in manuum impoſitione dicunt in fine: *in redemtionem angelicam.*

(*) Pag. 115. (p. 311. edit. Oxon.) ᾧ ἡ δόξα καὶ νῦν, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.

(†) Cap. VII.

(s) Tertull. de bapt. c. XIII.

(t) Tertull. de coron. milit. c. III. Quamdiu per hanc lineam ſerram reciprocabimus, habentes obſeruationem inueteratam, quæ præueniendo ſtatum fecit? Hanc ſi nulla ſcriptura determinauit, certe conſuetudo corroborauit, quæ ſine dubio de traditione manauit. Quomodo enim vſurpari quid poteſt, ſi traditum prius non eſt? Etiam in traditionis obtentu exigenda eſt, inquis, auctoritas ſcripta. Ergo quæramus, an & traditio non ſcripta non debeat recipi? Plane negabimus, recipiendam, ſi nulla exempla præiudicent aliarum obſeruationum, quas ſine vllius ſcripturæ inſtrumento, ſolius traditionis titulo, exinde conſuetudinis patrocinio vindicamus. Cuique, vt a baptiſmo ingrediar, aquam adituri, ibidem, ſed & aliquanto prius, in eccleſia ſub antiſtitis manu conteſtamur, nos renuntiare diabolo, & pompæ & angelis eius. Dehinc ter mergitamur, amplius aliquid reſpondentes, quam dominus in euangelio determinauit. Inde ſuſcepti, lactis & mellis concordiam prægustamus. Exque ea die lauacro quotidiano per totam hebdomadam abſtinemus.

factas;

factas; dationem lactis & mellis neophytis; abstinentiam a lavacro per totam hebdomadem. Quas obseruationes vniuersas ecclesiasticæ tantum institutionis esse dicit. Idem quoque monet de sumtione eucharistiæ in antelucanis [u] cœtibus, quam Christus post cœnam instituit; de annuis oblationibus & commemorationibus mortuorum; de fuga ieiunii & adorationis per geniculationem die dominica & per quinquaginta dies a paschate ad pentecosten; de more signandi se signo crucis per occasionem quamcumque, & de opportuna ieiuniorum indictione [x] cum ieiunio quadragesimali, & per status dies celebrando. Quorum omnium nihil expresso Dei mandato iniunctum, sed omnia cum multis similibus obseruationibus ab ecclesia, ad filiorum suorum ædificationem, instituta erant, vt regulæ eius de disciplina, de psalmodia, de cantillatione specialiorum psalmorum in celebratione eucharistiæ, quæ auctori nostro [y]

(u) Tertullian. ibid. Eucharistiæ sacramentum & in tempore victus, & omnibus mandatum a domino, etiam antelucanis cœtibus, nec de aliorum manu quam præsidentium sumimus. Oblationes pro defunctis, pro natalitiis, annua die facimus, die dominico ieiunium nefas ducimus, vel de geniculis adorare. Eadem immunitate a die paschæ in pentecosten vsque gaudemus. Calicis aut panis etiam nostri, aliquid decuti in terram anxie patimur. Ad omnem progressum atque promotum, ad omnem aditum & exitum, & calceatum, ad lauacra, ad mensas, ad lumina, ad cubilia, ad sedilia, quæcumque nos conuersatio exercet, frontem crucis signaculo terimus. Harum & aliarum eiusmodi disciplinarum, si legem expostules scripturarum, nullam inuenies. Traditio tibi prætendetur auctrix, consuetudo confirmatrix, & fides obseruatrix.

(x) Tertull. de ieiun. c. XIII. Præscribitis constituta esse solemnia huic fidei scripturis vel traditione maiorum, nihilque obseruationis amplius adiiciendum ob illicitum innouationis, state in isto gradu, si potestis. Ecce enim conuenio vos & præter pascha ieiunantes, citra illos dies, quibus ablatus est sponsus, & stationum semiieiunia interponentes, & vos interdum pane & aqua victitantes, vt cuique visum est: denique respondetis, hæc ex arbitrio agenda, non ex imperio. Mouistis igitur gradum excedendo traditionem, quum quæ non sint constituta, obitis. Quale est autem, vt tuo arbitrio permittas, quod imperio non das, plus humanæ licebit voluntati, quam diuinæ potestati. - - Bene autem, quod & episcopi vniuersæ plebi mandare ieiunia adsolent, non dico de industria stipium conferendarum, vt vestræ capturæ est, sed interdum & ex aliqua sollicitudinis ecclesiasticæ caussa. cetera.

(y) Tertull. ibid. Vide quam bonum, & quam iucundum habitare fratres in vnum; hoc tu psallere non facile nosti, nisi quo tempore cum compluribus cœnas.

memo-

memorantur. Alio loco [z] declarat, quod in omnibus conventibus non tantum ſermones ac precationes fiant, ſed ſcripturæ etiam legantur, & in gloriam Dei canantur pſalmi. Quos pſalmos formulas laudis atque glorificationis fuiſſe, concedendum eſt. Neque vero quidquam te iuuabit, ſi TERTVLLIANVM, quum hæc ſcriberet, *Montaniſtam* fuiſſe dixeris: nam eccleſia & hæretici communiter in cantandis pſalmis *Dauidicis* conueniebant, & hymnis quoque ab ſemetipſis compoſitis & præſcriptis vtebantur. TERTVLLIANVS quidem expreſſis verbis non dicit, quod preces eorum, perinde ac pſalmi ipſorum, certis verborum formis oblatæ fuerint: Dicit autem aliquid, quod inducere quem non ſine ratione poteſt, vt id ſibi perſuadeat. Ad probandam enim chriſtianorum fidelitatem ita fatur: [a] *Coimus in cœtum & congregationem, vt ad Deum, quaſi manu facta, precationibus ambiamus orantes. Hæc vis Deo grata eſt. Oramus etiam pro imperatoribus, pro miniſtris & poteſtatibus, pro ſtatu ſæculi, pro rerum quiete, pro mora finis.* Et iterum: *Precantes ſumus ſemper pro omnibus imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium ſecurum, domum tutam, exercitus fortes, ſenatum fidelem, populum probum, orbem quietum, quæcumque hominis & Cæſaris vota ſunt.* Iam vero hæ preces, vt poſthac videbimus, notæ erant partes liturgiæ eccleſiaſticæ; quæ ſi non in conſtanti vſu fuiſſent, ficulnea fuiſſent argumenta pro chriſtianorum fidelitate, ad quam demonſtrandam TERTVLLIANVS eas producit. Alio loco eiusdem doxologiæ mentionem facit, cuius ante ipſum meminerat IRENAEVS. Nam loquens de chriſtianis, *Romanorum* ſpectacula frequentantibus, ait [b]: *Quale eſt, de eccleſia Dei in diaboli eccleſiam tendere? de cælo (quod aiunt) in cœnum? illas manus, quas ad dominum extuleris, poſtmodum laudando hiſtrionem fatigare? ex ore, quo Amen in ſanctum protuleris, gladiatori teſtimonium reddere, εἰς αἰῶνας alii omnino dicere, niſi Deo Chriſto?* vel vt alia exemplaria habent, *Deo & Chriſto.* Non ego hoc cum quibuſdam viris do-

(z) Tertull. de anima c. IX. Iam vero prout ſcripturæ leguntur, aut pſalmi canuntur, aut adlocutiones proferuntur, aut petitiones delegantur: Ita inde materiæ viſionibus ſubminiſtrantur.

(a) Id. apol. c. XXXIX. & c. XXX.

(b) Tertull. de ſpectac. c. XXV.

ctis

ctis ita accipio, ac si communis formula doxologiæ intelligatur, *Gloria sit patri*, cetera, in fine psalmorum, sed puto esse clausulam precum, in celebratione eucharistiæ recitari solitarum, quæ, vti antea obseruatum nobis est, his verbis *εἰς τοὺς αἰῶνας*, *in sæcula sæculorum*, semper terminabatur, ad quæ populus *Amen* suum subiungebat. Atque ita euidens habemus documentum, quod ecclesiæ *Africanæ* certam precum formulam ad consecrandam eucharistiam habuerint, cuius verba cognita TERTVLLIANVS coram populo adlegare poterat, tamquam argumentum ad dissuadendam illis spectaculorum gentilium frequentationem. Similiter psalmos in priuatis ædibus alternatim ab illis cantari consueuisse, [c] significat; nam ad dissuadendum christianis feminis matrimonium cum viris paganis, hoc vtitur argumento: *Quid maritus suus illi, vel marito quid illa cantabit*? Contra ea quæ viris nupsissent christianis, eas vna cum illis Deo canere posse dicit. *Sonant*, inquit, *inter duos psalmi & hymni, & mutuo prouocant, quis melius Deo suo* [d] *canet.* Neque vero dubium est, quin hæc priuata psalmodia in imitationem publicæ psalmodiæ in ecclesia facta sit. Ita de agapis, post finitam eucharistiæ celebrationem institutis, loquens, ait: *Post aquam manualem & lumina*, [e] *vt quisque de scripturis sanctis, vel de proprio ingenio potest, prouocatur in medium Deo canere, hinc probatur, quomodo biberit.* Id quod manifesto indicat, quod in hac priuatæ deuotionis parte certis formulis vsi sint. Nam psalmi de scripturis sine vlla dubitatione sunt formulæ: Neque minus hymni priuatim compositi, nisi vnumquemque canentem verba ex immediata inspiratione sibi suggesta habere statuas; quæ nihilo secius audientibus, etsi non homini, sic extra ordinem a spiritu sancto inspirato, formula forent.

ENIMVERO habetur in TERTVLLIANO locutio aliqua, quam, qui liturgias impugnant, maximopere vrgent, quia dicat, quod christiani pro imperatoribus orent [f] *sine monitore, quia de pectore*: quod ipsum illi pro precibus extemporalibus nec

(c) Tertull. ad vxor. lib. II. c. VI.
(d) Ibid. c. IX.
(e) Tertull. apol. c. XXXIX.
(f) Tertull. apol. c. XXX. Illuc suspicientes christiani manibus expansis, quia innocuis, capite nudo, quia non erubescimus, denique *sine monitore, quia*

præmeditatis accipiunt. Verum ſi hoc ſtricte ſumamus, plus probabit, quam quidem liturgiarum oppugnatores intendunt. Si enim ſimpliciter ſine vllo monitore precati ſunt, ſequitur, vt nec ipſe miniſter eccleſiæ de proprio ingenio conceptas preces ſuas illis dictitauerit; quia & hæ ipſæ moniciones ad populum fuiſſent: Atque ita omnes preces publicas ceſſare neceſſe eſſet, & omnis religioſus cultus in preces priuatas populi abiret. Quod tam abſurdum eſt, vt nec TERTVLLIANO in mentem vmquam venerit, nec diſſentientes illud ſint conceſſuri. Quodcumque ergo phraſis illa *ſine monitore*, *de pectore orare*, ſignificat, id certe ſignificare non poteſt, quod preces populi ſimpliciter ab illis ipſis fuerint conceptæ. Ex multis interpretationibus, quas his verbis dant viri eruditi, (quæ apud FAVLKNERVM [*g*] vel COMBERVM videri poſſunt) haſce duas maxime germanas eſſe exiſtimo; ſiue primum, quod memoriter precati ſint, opis monitoris præeuntis haud indigi, quemadmodum ethnicis precari moris erat; qui ſenſus eſt, quem loco iſti adſignant RIGALTIVS [*h*] & FELLVS [*i*]: Quo ſenſu argumentum pro liturgiis, non contra eas, eſt. Siue ſecundo, quod precati ſint ſincere, ex animo & libere, ex fidelitate cordis, nullius coactu, quæ HAMONDI LESTRANGII, & THOMAE COMBERI [*k*] eſt interpretatio. Quæ veriſſima videtur eſſe ſententia. Gentiles enim numquam ſincere, nec cum animi adfectu & zelo pro imperatoribus orabant; chriſtiani autem preces ſuas cum omnibus iſtis debitis qualitatibus fundebant, quem-

de pectore oramus, precantes ſumus ſemper pro omnibus imperatoribus, cetera.

(*g*) Faulkner. libert. eccleſ. Book I. chap. IV. ſect. II. Comber. orig. of Liturgies chap. II. p. 47.

(*h*) Rigalt. in Tertull. apolog. c. XXX. Apud ethnicos monitor præibat preces, ac de ſcripto quidem, ne quid verborum præteriretur, aut præpoſterum diceretur, rurſusque alius cuſtos erat, qui attenderet; alius qui faueri linguis iuberet. Plin. c. II. lib. XXXVIII.

(*i*) Fell. not. in Cyprian. de orat. domin. p. 152. (p. 107. edit. Amſtelod.) Nihil in chriſtiana pietate precum formulis antiquius. Sacerdos verbis conceptis præibat, plebs inuicem reſpondebat, idque *ſine monitore*, quod gentilibus ſolemne, *quia*, vt ait Tertullianus apol. c. XXX. *de pectore orabant*, id eſt preces memoriter tenebant.

(*k*) Leſtrange Imectymnuiomaſtix p. 5. Comber *of Liturgies* p. 49.

ad-

admodum vere pios, religiosos ac fideles ciues decebat. Sic explanato huius obscuri loci sensu, nullum argumentum contra liturgias remanet, nisi in formula precum nihil sinceritatis, deuotionis ac zeli esse posse, dixeris: Quod nihil esset aliud, quam damnare vniuersam ecclesiam catholicam tempore TERTVLLIANI, cuius ex testimoniis manifestum est, quod formulæ in plerisque diuini cultus partibus adhibitæ fuerint.

NIHIL habeo addere ex hoc sæculo præter vnam vel duas breuiores obseruationes ex actis *Perpetuæ* & *Felicitatis*, duarum martyrum *Africanarum*, quæ extrema hac ætate supplicium *CHRISTI* caussa passæ sunt. Ibi *Perpetua* [*l*] in visione quadam sibi visa dicitur iunctis manibus eucharistiam accipere & manducare, & audire circumstantes dicere, *Amen*. Quo ipso ad consuetudinem dicendi *Amen*, recipientibus illam e manu ministri in ecclesia vsitatam, adluditur. Similis illic adlusio habetur ad morem canendi illud *sanctus*, *sanctus*, *sanctus* [*m*], quo angeli in cælo vtuntur: Nec non significatio solemnis consuetudinis dandi pacem & osculum pacis in celebratione eucharistiæ. Nam *Perpetua* & *Saturus* illius frater osculati inuicem dicuntur, antequam mortem subirent, vt martyrium per solemnia pacis [*n*] consummarent.

§. VI.

Quænam documenta de conceptarum formularum vsu in sæculo tertio habeantur.

INEVNTE sæculo tertio, circa ann. CCXX. *Hippolytus*, martyr & *Adenæ* siue *Portus Romani* in *Arabia* episcopus, vixit. Inter alia docta opera librum edidit, qui inscribitur: ἀποστολικὴ παράδοσις περὶ χαρισμάτων, *apostolica traditio de officiis ecclesiasticis*. Qui liber, ex generali eruditissimorum criticorum BERNARDI, GALEI aliorumque [*o*] sententia, non alius est, quam

(*l*) Passio Perpetuæ ad calc. Lactant. de mort. persecutor. p. 20. Ego accepi iunctis manibus & manducaui: & vniuersi circumstantes dixerunt Amen.

(*m*) Ibid. p. 23. Introiuimus & audiuimus vocem vnitam, Agios, Agios, Agios sine cessatione.

(*n*) Ibid. p. 35. Ante iam osculati inuicem, vt martyrium per solemnia pacis consummarent.

(*o*) Vid. Cau. histor. litterar. vol. II. p. 45. (p. 27. edit. Geneu. MDCXCIX.) καὶ

octo libri ſic dictarum *conſtitutionum apoſtolicarum*, quas ab hoc auctore collectas & *Romæ* in publicam lucem datas eſſe ſuſpicantur. Quod ſi ita eſt, non poteſt eſſe dubium, quid de vſu formularum in diuino miniſterio ſenſerit. Nam iſtud volumen nihil eſt aliud, quam collectio iſtarum formularum, quæ vel in vſu fuerunt, vel in imitationem factæ ſunt earum, quæ tunc in eccleſia obtinuerunt. Non adlegabo heic earum vllas, quia id in omnibus huius operis partibus facio, vnde illas hoc loco repetere minus neceſſarium & ſuperfluum foret.

PRAETER iſtum librum HIPPOLYTVS alium ſcripſit de *odis* in diuerſas ſcripturæ partes, quarum nonnullæ probabiliter publici vſus in eccleſia fuerunt. Nam in alio tractatu *de conſummatione mundi & de Antichriſto* [p] doxologiarum & pſalmorum & ſpiritualium odarum vſum commendat; idque inter ſigna regni Antichriſti refert, vt liturgia exſtinguatur, pſalmorum decantatio ceſſet, nec audiatur ſcripturarum recitatio. Equidem viri quidam docti, nominatim VSSERIVS [q], COMBEFISIVS & DV PINIVS hunc librum, vt ſpurium & a quodam recentioris ætatis *Græco* compoſitum, repudiarunt: Alii tamen e-

χαρισμάτων] Opus aliunde incognitum. Suſpicor partem fuiſſe *ἀποστολικῶν διαταξέων*; quas Hippolytus ex oriente Romam attulit, quæ etiam nunc exſtant.

(p) Hippolyt. de conſummat. mundi bibl. patr. gr. lat. tom. II. p. 357. b. *λειτουργία σβεσθήσεται· ψαλμῳδία παυθήσεται· ἀνάγνωσις τῶν γραφῶν οὐκ ἀκουσθήσεται.*
Ibid. p. 362. 1. *τὸ στόμα ὑμῶν πρὸς δοξολογίαν, καὶ αἶνον, καὶ ψαλμοὺς, καὶ ᾠδὰς πνευματικὰς εὐτρέπιστε λαλεῖν, καὶ μελετᾶν διὰ παντὸς τὴν ἀνάγνωσιν. κ. τ. λ.* Os veſtrum componite ad glorificandum & laudandum Deum, & pſalmos cantionesque ſpirituales pronuntiandas lectionisque continuam meditationem, cetera.

(q) Vſſer. bibliothec. theol. ap. Caueum hiſtor. litter. tom. I. p. 70. (p. 51. edit. Genev.) Genuinum Hippolyti opus non eſſe, pluribus probare nititur rever. Vſſerius in bibliothec. theol. MS. argumenta ſua his demum verbis claudens: *Apparet igitur tum ex ipſo græcæ dictionis genere, tum ex rei veritate, atque pondere libelli iſtius auctorem hominem illiteratum fuiſſe atque indoctum.*
Combefiſ. auctar. biblioth. patr. p. 51.
Du Pin. biblioth. vol. I. p. 104. (p. 177. edit. Pariſ. MDCXCII. 4to.) Valde incertum eſt, an hic ſit de Antichriſto tractatus, qui nunc Hippolyto adſcriptus eſt, cuius meminit Euſebius.

rudi-

ruditi critici, LABBEVS [r] & BVLLVS [†], illum ei vindicare adgressi sunt, & omnibus argumentis in contrarium prolatis responderunt. Nolo in istam dimicationem descendere, sed

(r) Labb. de scriptor. eccles. p. 471. Scio hæreticorum proceres, Io. Iuellum, Robertum Cocum, Isaacum Casaubonum, similesque heterodoxos orationem illam (de consummatione mundi) conatos arguere falsi. I. Quia incipit ἐπειδὴ γάρ. Nouum crimen superi atque inauditum! II. Quod somnia narret. Quæ? At esto, id ita sit: an quoties aberrat aliquis & varia sectatur, eius continuo repudianda & abdicanda ratio? III. Quia existimat, Ioannem euangelistam minime mortuum. At idem dixerunt alii, quorum tamen opera indubitata sunt & inconcussa. Certe de antichristo & resurrectione scripsisse, testis est mox laudatus Hieronymus c. LXI. catalogi.

(†) Bull. defens. fid. Nic. sect. III. cap. VIII. §. 4. p. 369. (p. 220. edit. Grab. Londin. MDCCIII. folio) Sunt viri quidam docti inter neotericos, qui hoc Hippolyti opus abiudicant satis fidenter; sed rationibus inducti, meo quidem iudicio, leuissimis; immo quæ, si accuratius expendantur, contra ipsos militent. Primo ipsis displicet Græcæ dictionis genus, quodque liber incipiat ab ἐπειδὴ γάρ. Quam obiectionem merito ita irridet Philippus Labbeus: *Nouum crimen superi, atque inauditum!* Sane præterquam, quod eruditi in hoc litterarum genere probe norunt, ab omnibus Græcis scriptoribus ecclesiasticis perpolitum Græcæ dictionis genus frustra requiri; Photius, qui indubitata Hippolyti scripta legerat, de eius phrasi expresse monuit (cod. CXXI.) quod πρὸς τὸν Ἀττικὸν οὐκ ἐπιστρέφεται λόγον, *ad sermonem Atticum non tendat.* Et alibi (nempe cod. CCII.) rursus de Hippolyti dicendi genere loquutus ait: τοὺς Ἀττικοὺς ὅτι μάλα θεσμοὺς δυσωπεῖται. *Atticas reuera leges valde repudiat.* Præterea id offendit hos censores, quod in eo opere multæ reperiantur de natalibus & vita Antichristi inanes coniecturæ; v. g. Antichristum non hominem, sed dæmonem fore humana figura præditum. Sed quis nescit, illorum temporum scriptores multa perabsurda de antichristo, vt de re obscura tradidisse? Ac de Hippolyto diserte testatur Photius codice proxime citato, quod in interpretatione Danielis, vbi de antichristo etiam agit: πολλὰ ἀρχαιοτρόπως καὶ οὐκ εἰς τὸ ὕστερον διηκριβωμένον καταλέγει. *multa veteri more, non, vt postea fuere accuratius excussa, recenseat.* Quin & de hoc ipso Hippolyti opere, quod de Antichristo inscribitur, ibidem, vt audiuimus, monet, in ipso esse τὸ τῶν νοημάτων ἁπλούστερόν τε καὶ ἀρχαιότροπον, *sensuum simplicitatem maiorem* (vbi τὸ ἁπλοῦν, quod Græcis fieri solet, τῷ ἀκριβεῖ opponitur) *& vetustatem.* Antichristum vero malo spiritu conceptum fore, receptior fuit doctorum in veteri ecclesia opinio. Hinc id ipsum pro indubio & rato tradidit ille vere θαυμάσιος Martinus, apud Seuerum Sulpicium dialog. II. c. XVI. Et auctor tractatus de *Antichristo* apud Augustinum, de Antichristi conceptione sic scribit: *Diabolus simul in matris eius vterum intrabit & ipsum replebit, circumdabit, obumbrabit, interius exteriusque possidebit.* Quid? quod ipse Irenæus, (cuius auditor Hippolytus fuisse perhibetur) eamdem sententiam tradidit. Nam

tantum dico, quod, vt in hoc modo adlegato loco nihil est a sensu reliquorum operum HIPPOLYTI alienum, ita illum adlegare hac in caussa possimus, vsque dum clarius aliquod documentum contra eum produci queat. Scripsit quoque HIPPOLYTVS librum, qui vocatur *canon paschalis*, quem SCALIGER [s] & GOTHOFREDVS [t] kalendarium esse putant, in quo designentur pensa, quæ ex scripturis singulis festis diebus legi debeant; vt ex pri-

de Antichristo hæc refert lib. V. c. XXV. *Ille enim suscipiens diaboli virtutem, veniet non quasi rex iustus, nec quasi in subiectione Dei legitimus; sed impius, & iniustus, & sine lege, quasi apostata, & iniquus & homicida, quasi latro, diabolicam apostasiam in se recapitulans.* Hæc itaque librum istum Hippolyti genuinum esse, non parum confirmant. Denique obiiciunt, scriptorem illum adfirmare, animas hominum a sæculis fuisse; quod fecit Origenis figmentum. Sed hinc etiam non leue argumentum arripio, quo probem, Hippolytum esse reuera libri auctorem. Quippe Origenem aliquando Hippolyti auditorem fuisse, constat ex Hieronymo, qui ait ipsum -- Hippolytum fuisse Clementis Alexandrini discipulum. Clemens autem ille decreto Platonis, de animæ præexistentia, fauisse deprehenditur strom. lib. I. & clarius lib. III. vti etiam ab Huetio obseruatum est. Ab hoc itaque Clemente & Hippolytus & Origenes, vterque eius discipulus (quamquam Hippolytus in ea schola senior fuit) dogma illud hauserunt. Vt verbo dicam: omnia in libro de Antichristo ita Hippolyto conueniunt, vt, etiamsi titulus non moneret, facile per se nasutiores possent odorari, ipsum ab Hippolyto reuera profectum esse.

(s) Scaliger. de emendat. tempor. lib. VII. p. 726. edit. Geneu. MDCXXIX. fol. Hæc omnia, quæ inclusa sunt in cellulis areæ Laterculi, sunt lectiones ex vtroque testamento, quarum vsus erat eo tempore in ecclesia. Sed quædam earum statæ sunt ex orbe hebdomadum, & eidem diei hebdomadis hærent, aliquando fortassis eidem diei mensis: quædam vaga pro ratione termini. Vt ecce γένεσις χριστοῦ quotannis ex primo Matthæi ἐν προδιακυκλουμένοις, siue παραμοναῖς natalis Christi legebatur mense Pharmuthi, quo tempore quidem natum dominum putabant, vt scribit Clemens Alexandrinus.

(t) Gothofred. not. in codic. Theod. lib. XV. tit. V. de spectaculis leg. V. p. 356. In genere notum iam aliunde vel ex Ambrosio & Augustino, lectiones ex vtroque testamento solemnes in ecclesia olim fuisse & quidem statas, ex orbe ac nominatim ex nouo testamento, quæ ἀποστολο-ευαγγέλια postea dicta, & εὐαγγελιστάρια: cuius rei luculentum testimonium *in Hippolyti* episcopi *paschali* occurrit, vbi lectiones huiusmodi designantur in cellulis areæ laterculi; vt ecce γένεσις χριστοῦ, quotannis ex primo Matthæi, ἐν προδιακυκλουμένοις, siue παραμοναῖς natalis Christi legebatur XI. Pharmuthi, quo tempore quidam natum dominum putabant, vt scribit Clemens Alexandrinus. Ita πάθος χριστοῦ, die passionis dominicæ, id est, ex quorumdam sententia, XXV. Matthæi, aliaque, quæ in *eo canone* videre est & Scaliger explicauit.

mo

mo *Matthaei*, *γένεσις*, *generatio CHRISTI*, in vigiliis natalis *CHRISTI*; ita πάθος χριστοῦ, siue historia passionis eius ex euangelio *S. Matthaei*, die passionis dominicae. Et certum est, ex multis locis apud CHRYSOSTOMVM, AVGVSTINVM & alios istiusmodi indices in vsu fuisse, vti alio loco [u] demonstrabitur, quando de antiqua methodo legendi sacras scripturas ex certa regula ac ordine in diuino cultu verba faciemus. Quia autem AEGIDIVS BVCHERIVS, qui hunc *cyclum paschalem Latine* redditum & commentario illustratum diuulgauit, & CAVEVS [x] aliam eius dant interpretationem, non plus momenti ac ponderis ei tribuam, quam quidem sustinet, satis habens, in re tantopere controuersa doctorum virorum sententiam suggessisse, materiamque ampliori curiosi lectoris disquisitioni relinquam; quum alias satis abunde demonstrauerim, quod ecclesia tempore HIPPOLYTI statis precum ac laudum formulis in publico ministerio suo vsa fuerit.

HAVD multo post HIPPOLYTVM vixit ORIGENES, qui ex eius discipulis fuit, & nonnullas opiniones ab eo adsumsit. Iam vero hic scriptor in *homiliis* suis in *Ieremiam* prophetam [y] alicuius precationis, quae tum constantis vsus in ecclesia fuerit, disertam facit mentionem. *Frequenter*, inquit, *in oratione dicimus*, *Da omnipotens*, *da nobis partem cum prophetis*; *da cum apostolis Christi tui*; *tribue*, *vt inueniamur ad vestigia vnigeniti tui*. Quod tam luculentum testimonium est, vt *centuriatores* [z] non dubitent hinc concludere, quod ecclesia tempore ORIGENIS formulas quasdam precationum habuerit. Idem ORIGENES alibi [a] dicit: *Nos illud pro certo adfirmamus*, *experti*, *quod*, *qui ritu christiano per Iesum colunt Deum*, *vniuersorum dominum*, *viuuntque iuxta*

(u) Lib. XIV. cap. III. §. III.

(x) Vid. Cau. histor. litter. vol. II. p. 47.

(y) Origen. hom. XI. in Ierem. p. 606. edit. Basil.

(z) Centur. Magdeb. cent. III. c. VI. p. 94. Formulas quasdam precationum absque dubio habuerunt. Origenes enim ad eas, quas collectas hodie vocant, alludere videtur. *Vbi*, inquit, *frequenter in oratione dicimus*; *Da omnipotens*, cetera.

(a) Orig. contr. Celsum lib. VI. p. 302. διαβεβαιούμεθα δὲ ἡμεῖς, καὶ τῇ πείρᾳ παραλαβόντες, ὅτι οἱ κατὰ χριστιανισμὸν διὰ τοῦ Ἰησοῦ τὸν ἐπὶ πᾶσι θεραπεύοντες θεὸν

eius

eius euangelium, solemnibus precibus vtentes noctu & interdiu, nec magis, nec dæmonibus sint expugnabiles. Nam CELSVS pro mala sua mentiendi consuetudine christianos insigniter calumniatus erat, dicens, se vidisse apud quosdam religionis christianæ presbyteros volumina barbara, continentia dæmonum nomina & præstigias; addideratque, his precationibus, quas presbyteri in istis voluminibus haberent, nihil boni inesse, sed omnia hominibus noxia; Quam calumniam ORIGENES non tantum indignabundus profligabat, prouocans ad omnium cum christianis conuersantium experientiam, qui nihil vmquam tale ne audierint quidem de ipsorum moribus: sed aduersario quoque suo confirmat, precationes, quæ ex præscripto faciant, tales esse, vt inuictos illos præstent aduersus omnem vim magicam & potestatem dæmonum Iam si consideres, obiectionem a CELSO contra libros liturgicos christianorum presbyterorum factam esse, rationi consentaneum est concludere, quod ORIGENIS responsio ad eosdem respiciat. ORIGENES enim, presbyteros tales libros habuisse, non negat, sed tantum dicit, precationes ad vtendum illis præscriptas prorsus alius esse indolis, atque ab aduersario repræsententur.

HISCE addere possumus, quæ ORIGENES dicit in commentario in *Iobum*, quod ex antiqua ecclesiæ consuetudine [*b*] liber *Iobi* in diebus ieiunii quadragesimalis, speciatim in hebdomade memoriæ passionis dominicæ sacra & huic rei maxime adcommoda, in publicis conuentibus legatur. Locum illum lector posthac [*] fusius transcriptum legere potest, quare heic satis est indicasse, sacras scripturas ipsius ætate ad certam methodum, regulam, ac præscriptum ordinem fuisse in ecclesia lectitatas.

NON multo post ORIGENEM CYPRIANVS testatur, non tantum, quod oratio dominica vt formula, & quidem vt formula spiritualis, gratissima Deo, fuerit adhibita, quemadmodum postea videbimus; sed diuersarum etiam aliarum formularum, quæ communis & cogniti vsus in diuino ministerio fuerint,

καὶ βιοῦντες κατὰ τὸ εὐαγγέλιον αὐτοῦ, ταῖς προςταχθείσαις τε εὐχαῖς συνεχέστερον καὶ δεόντως νυκτὸς καὶ ἡμέρας χρώμενοι, οὔτε μαγείᾳ, οὔτε δαίμοσίν εἰσιν ἁλωτοί.

(*b*) Origen. in Iob. lib. I. p. 356. edit. Basil. (p. 227. edit. Paris. MDCIIII.)

(*) Lib. XIV. cap. III. §. III.

rint, facit mentionem. Sic in administratione baptismi vnusquisque diabolo & mundo ad certam verborum [c] formulam renuntiare debebat, tunc temporis vulgo in ecclesia cognitam, quam memorandi occasionem CYPRIANVS plus vice simplici habuit. Similiter professionem diuersorum capitum fidei christianæ certa verborum formula facere debebant, quam quælibet ecclesia in hunc finem habebat, & in hunc specialiorem vsum in symbolo collegerat. CYPRIANVS [d] sæpe de interrogationibus & responsionibus hac occasione vsitatis loquitur: quas ita stricte ad certam formulam fieri adfirmat, vt ipsimet *Nouatiani* [e] eadem prorsus verba in interrogationibus ac responsionibus adhibeant, quibus vtantur catholici. Eamdem illos legem tenere dicit, quam ecclesia catholica teneat, eodem symbolo, quo & catholicos, baptizare; quærere eos e baptizando: Num credat in patrem, filium & spiritum sanctum: Num credat remissionem peccatorum & vitam æternam per sanctam ecclesiam? Quæ erant prima & vltima verba in symbolo. Ita stricte eidem verborum formulæ adhærebant, quantumuis sensu eorum in quibusdam capitibus specialioribus de peccatorum remissione & ecclesia differrent. Quod tam perspicuum obseruatæ certæ in baptismo formulæ argumentum

(c) Cyprian. de lapsis p. 135. (p. 89. edit. Amstelod.) Stare illic potuit Dei seruus & loqui & renuntiare Christo, qui iam diabolo renuntiarat & sæculo? It. epist. VII. al. XIII. ad Rogat. p. 37. (p. 190. edit. Amstelod.) Sæculo renuntiaueramus, quum baptizati sumus.

(d) Cypr. epist. LXX. ad episc. Numid. p. 190. (p. 301. edit. Amstelod.) Sed & ipsa interrogatio, quæ fit in baptismo, testis est veritatis. Nam quum dicimus: Credis in vitam æternam, & remissionem peccatorum per sanctam ecclesiam? Intelligimus remissionem peccatorum non nisi in ecclesia dari, cetera.

(e) Id. epist. LXIX. al. LXXVI. ad Magnum p. 183. (p. 296. edit. Fell. Amstelod.) Quod si quis opponit, vt dicat, eamdem Nouatianum legem tenere, quam catholica ecclesia teneat, eodem symbolo quo & nos, baptizare; eumdem nosse Deum patrem, eumdem filium Christum, eumdem spiritum sanctum, ac propter hoc vsurpare eum potestatem baptizandi posse, quod videatur in interrogatione baptismi a nobis non discrepare: sciat, quisquis hoc opponendum putat; primum, non esse vnam nobis & schismaticis symboli legem; neque eamdem interrogationem. Nam quum dicunt: *Credis remissionem peccatorum & vitam æternam per sanctam ecclesiam;* mentiuntur in interrogatione, quando non habeant ecclesiam, cetera.

eſt, vt non videam, quid cum ratione ad illud reſponderi poſſit.

Ita quoque, quod ad preces in adminiſtratione euchariſtiæ attinet, nihil eſſe poteſt euidentius, quam quod populus in illis partem habuerit. Non inſiſtam his illius locutionibus, quando publicam eſſe ſibi & communem orationem[f] dicit, quia iſtæ admittunt exceptionem. At vero quæ de reſponſionibus populi, ad verba ſacerdotis fieri ſolitis, dicit, ea nullo modo eludi poſſunt. Nam populo perſuaſurus, vt vigilent & incumbant ad preces toto corde, ad animum illis reuocat vſitatam loquendi formulam, qua vniuerſa eccleſia ad auocandum mentes ſuas ab omni carnali & ſæculari cogitatione vtatur. *Sacerdos*, inquit [g], *ante orationem, præfatione præmiſſa, parat fratrum mentes dicendo: Surſum corda; vt, dum reſpondet plebs: Habemus ad dominum, admoneatur, nihil aliud ſe quam dominum cogitare debere.* Quod CYPRIANVS hic dicit de præfatione orationi præmiſſa, non ita intelligendum eſt, quaſi omnibus eccleſiæ precibus præmiſſa ſit, ſed precationi proxime ante conſecrationem in miniſterio euchariſtico: Nam, vti poſthac videbimus, ante euchariſtiæ celebrationem tam preces pro catechumenis & pœnitentibus, quam preces pro fidelibus, ſiue pro toto eccleſiæ chriſtianæ ſtatu fundebantur; quando vero ſolemnis precatio oblationis facienda erat, tunc ſacerdos populum excitabat, hac vtens verborum formula: *Surſum corda!* & populus reſpondebat: *Habemus ad dominum.* Sacerdos iterum ſe vertens, dicebat: *Gratias agamus Deo, domino noſtro;* & populus reſpondebat: *Hoc æquum & iuſtum eſt.* Tum precatio conſecrationis ſequebatur & oratio dominica; & hanc excipiebat ſalutatio, *Pax vobis;* ad quam populus reſpondebat, *Et cum ſpiritu tuo.* Quo facto oſculum pacis ſibi dabant inuicem, atque ad recipiendum ſanctum ſacramentum progrediebantur. Hæc erat forma & ordo officii euchariſtici ætate AVGVSTINI in eccleſia *Africana;* & admodum probabile eſt, eamdem formam tempore CYPRIANI

(f) Cyprian. de orat. domin. p. 141. (p. 100. edit. Fell. Amſtelod.) Publica eſt nobis & communis oratio.
It. epiſt. VIII. al. XI. ad Cler. p. 26. (p. 187. edit. Amſtel.) Oratione communi & concordi prece pro omnibus iuſſit orare.

(g) Cyprian. de orat. dominic. p. 152. (p. 107. edit. Amſtelod.)

obti-

obtinuisse. Verum CYPRIANVS non habuit occasionem commemorandi vllam aliam precationum partem, præter eam, quæ ad peculiare eius argumentum spectabat; quæ vna sufficit ad probandum, quod statæ precum formulæ eo tempore in publico ecclesiæ *Carthaginensis*, & probabiliter reliquarum etiam ecclesiarum *Africanarum*, ministerio fuerint vsurpatæ.

EODEM tempore cum CYPRIANO vixit FIRMILIANVS, ecclesiæ *Cæsareensis* in *Cappadocia* episcopus, qui occasionem habens loquendi de certa quadam muliere, quæ in exstasi constituta spiritum prophetiæ se habere dictitabat, inter cetera hoc illam quoque frequenter ausam esse dicit; vt inuocatione non contemtibili sanctificare se panem & eucharistiam facere simularet, & sacrificium domino non sine sacramento *solitæ prædicationis* [*b*] offerret. Intelligit magnorum beneficiorum, hominibus diuinitus collatorum, commemorationem & recitationem historiæ de prima institutione cœnæ dominicæ, quæ veteribus dicebatur *ἀνάμνησις* & *solita prædicatio*, res raro vel numquam in consecratione eucharistiæ prætermissa. Addit, eamdem mulierem baptizasse quoque multos, vsitata & legitima verba interrogationis vsurpantem, vt nil discrepare ab ecclesiastica regula videretur. Iussisse eam baptizandos respondere ad quemlibet articulum symboli, (vt ipse vocat) trinitatis, proposuisse illis solitas interrogationes, ab ecclesia præscriptas, hoc est, *Num renuntient diabolo, angelis eius, pompæ eius & operibus eius?* Et, *Num Christo sese adscribant, fœdusque cum eo faciant!* Omniaque fecisse ad imaginem veritatis, siue ad methodum & formam, tunc in ecclesia obseruatam. Iam vero, licet hæc

(*b*) Firmil. epist. LXXV. ad Cypr. p. 223. (p. 323. edit. Amstel.) Illa mulier, quæ prius per præstigias & fallacias dæmonis, multa ad deceptionem fidelium moliebatur, inter cetera, quibus plurimos deceperat, etiam hoc frequenter ausa est, vt & inuocatione non contemtibili sanctificare se panem & eucharistiam facere simularet, & sacrificium domino non sine sacramento *solitæ prædicationis* offerret; baptizaret quoque multos vsitata & legitima verba interrogationis vsurpans, vt nil discrepare ab ecclesiastica regula videretur. - - Numquid & hoc Stephanus, & qui illi consentiunt, comprobant? Maxime cui nec symbolum trinitatis, nec interrogatio legitima & ecclesiastica defuit? Potest credi aut remissio peccatorum data, aut lauacri salutaris regeneratio inter perfecta, vbi omnia quamuis ad imaginem veritatis, tamen per dæmonem gesta sunt, cetera.

omnia per dæmonem geſta fuerint, in illa fœmina energumena loquentem; tamen quum geſta dicantur ſecundum exactas regulas eccleſiæ, indicant, eccleſiam ea tempeſtate habuiſſe ſtatam regulam ac ordinem adminiſtrandi vtrumque ſacramentum, & formulas adeo fuiſſe in vulgus notas, vt iſta femina eas tam exacte potuerit imitari, vt in nulla parte ab vſitatis & ſolemnibus precibus, aliisque cærimoniis, tum obſeruatis in eccleſia, diſceſſerit. Et ſi conſideremus, quod duorum iſtorum ſacramentorum adminiſtratio potiſſimam partem cultus eccleſiaſtici effecerit, hoc tam luculentum teſtimonium eſt, cuiusmodi deſiderare poſſumus ad demonſtrandum, quod præſcriptæ formulæ tum in eccleſiis *Aſiaticis* obtinuerint.

GREGORIVS, epiſcopus *Neocæſareenſis* in *Pontico*, *Firmiliano* σύγχρονος & patratorum per ſpiritum miraculorum fama clarus fuit, cognominatus inde *Thaumaturgus*. Dubium non eſt, quin per ſpiritum quoque precatus ſit, & tamen ad formulam precatus eſt; quod ipſum indicat, quod precari ad formam & precari per ſpiritum non ſint ἀσύςατα. Hic vti eccleſiæ ſuæ fundator erat (inueniens ſeptemdecim tantum chriſtianos, quum eo perueniret, & relinquens modo ſeptemdecim paganos, quum inde auferretur) ita illis liturgiam, ſiue formam ac ordinem diuini cultus, reliquit, cui illi adeo tenaciter adhæſerunt, vt, quemadmodum de illis teſtatur BASILIVS [i], non factum aliquod, non dictum, non formam vllam myſticam, vltra quam illis reliquiſſet, adiici paſſi ſint. Ille rationem inſtituerat cantandi pſalmos non alternatim, ſed communi populi voce coniunctim. Quod inſtitutum eccleſiæ *Neocæſareenſis* clerici tantopere admirabantur, vt quum BASILIVS induxiſſet modum pſallendi alternis vicibus, magnopere offenderentur, dicentes, iſta tempore *Gregorii magni* non fuiſſe. Vnde BASILIVS ad praxin ſuam defendendam epiſtolam illis apologeticam ſcribere neceſſe habebat, qua rationem canendi alternis praxi omnium eccleſiarum orientalium, excepta *Neocæſarienſi*, conformem eſſe, demonſtrabat; & licet hæc eccleſia olim tenaciter adhæſiſſet ritibus ac formulis *Gregorii*, tamen in re quadam ſpecialiore muta-

(i) Baſil. de ſpirit. ſancto cap. XXIX. p. 360. c. ὐ πρᾶξίν τινα, ὐ λόγον, ὐ τύπον τινὰ μυςικὸν, παρὰ ὃν ἐκεῖνος κατέλιπε, τῇ ἐκκλησίᾳ προσέθηκαν.

tio-

tionem admisisse eam, dicebat. Nam tempore *Gregorii* [*k*] non fuisse illas precum formulas, quæ dicantur litaniæ, apud *Neocæsarienses* in vsu, quas tamen iam studiose obseruarent, non obstante, quod hæ nec a *Gregorio* compositæ essent, nec illo viuo obseruatæ. Quemadmodum hoc vsum litaniarum in ecclesiam *Neocæsariensem* aliquot annis post *Gregorii* obitum inuectum esse ostendit; ita reliquas eorum formulas ab eo institutas fuisse, ab eiusque ingenio & compositione, qui primus ecclesiæ fundator fuerat, originem suam traxisse, euidenter docet.

NON multo post, querimoniam a concilio *Antiocheno*, ann. CCLXX. de *Paulo Samosatensi*, huius loci episcopo hæretico, factam legimus, quod psalmos [*l*] in honorem domini nostri *IESV CHRISTI* cani solitos, quasi nouellos & a recentioribus hominibus compositos, aboleuisset. Hunc locum iam supra [*] adlegauimus, ad probandum religiosum seruatoris nostri cultum. Heic autem facit ad demonstrandum, quod certis laudum formulis cum coluerint, quas iste episcopus ex ecclesia eiecerit, caussam huic rei prætextens, quod essent nouæ. Verum hæc caussa ficta erat; nam istæ formulæ laudandi in vsu fuerant in ecclesia, ἀπ' ἀρχῆς, *iam pridem* a fidelibus fratribus conscriptæ, quemadmodum vetustus auctor, qui contra hæresin *Artemonis* scripsit, apud EVSEBIVM [*m*] loquitur. Circa eamdem tempestatem, NEPOS, episcopus *Aegyptius*, similes hymnos in vsum ecclesiæ composuit, quam ob rem a DIONYSIO [*n*],

(*k*) Basil. epist. LXIII. ad Neocæs. p. 97. b. ἀλλ' οὐκ ἦν, φασι, ταῦτα ἐπὶ τοῦ μεγάλου Γρηγορίου· ἀλλ' οὐδὲ αἱ λιτανεῖαι, ἃς ὑμεῖς νῦν ἐπιτηδεύετε. κ. τ. λ.

(*l*) Concil. Antioch. apud Euseb. lib. VII. c. XXX. ψαλμοὺς δὲ τοὺς μὲν εἰς τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν χριστὸν παύσας, ὡς δὴ νεωτέρους καὶ νεωτέρων ἀνδρῶν συγγράμματα.

(*) Cap. II. §. III. pag. 43.

(*m*) Euseb. lib. V. c. XXVIII. ψαλμοὶ δὲ ὅσοι καὶ ᾠδαὶ ἀδελφῶν ἀπ' ἀρχῆς, ὑπὸ πιστῶν γραφεῖσαι, τὸν λόγον τοῦ θεοῦ τὸν χριστὸν ὑμνοῦσι θεολογοῦντες. Psalmi quoque & cantica fratrum *iam pridem* a fidelibus conscripta, Christum verbum Dei concelebrant, diuinitatem ei tribuendo.

(*n*) Dionys. epist. ap. Euseb. lib. VII. c. XXIV. Ἐν ἄλλοις μὲν πολλοῖς ἀποδέχομαι καὶ ἀγαπῶ Νέπωτα, τῆς τε πίστεως καὶ τῆς φιλοπονίας, καὶ τῆς ἐν ταῖς γραφαῖς διατριβῆς· καὶ τῆς πολλῆς ψαλμῳδίας, ᾗ μέχρι νῦν πολλοὶ τῶν ἀδελφῶν εὐθυμοῦνται. In plurimis aliis rebus laudo Nepotem ac diligo, cum propter fidem tum ob diligentiam & studium scripturarum; postremo *ob psalmorum cantus multiplices*, quibus plerique ex fratribus etiam nunc magnopere delectantur.

eccle-

ecclesiæ *Alexandrinæ* episcopo, laudatur, qui & ipse certa formula laudandi totam *TRINITATEM* vsus est, quemadmodum de eo memoriæ prodidit BASILIVS [o], qui eodem loco *Athenogenem* martyrem hymnum in laudem spiritus sancti composuisse narrat, additque, hymnum in gratiarum actione ad lucernas cani solitum, continentem totius sacrosanctæ *TRINITATIS* glorificationem, tam antiqui vsus fuisse in ecclesia, vt quis auctor eius fuerit, dicere non possit. Sed iam supra [*] hosce hymnos, ad vindicandum religiosum saluatoris nostri cultum adlegauimus, adeoque satis habemus heic de illis monuisse, quod suetæ glorificationis formulæ fuerint.

VNVM tantummodo adhuc in hoc sæculo obseruabimus ex epistola CORNELII, episcopi *Romani*, ad *Fabianum*, episcopum *Antiochenum*, EVSEBIO memorata, quod videlicet hoc tempore minister ecclesiæ, quando carnem & sanguinem in eucharistia communicantibus exhibuit, hac verborum formula vsus dicere consueuerit: *Corpus Christi*, vel, *Sanguis Christi*, populo ad hoc semper respondente: *Amen.* CORNELIVS enim [p] de improbitate loquens *Nouatiani* dicit, quod oblatione facta

(o) Basil. de spirit. sancto c. XXIX. Ὁ Ἀλεξανδρεὺς Διονύσιος ἐν τῇ δευτέρᾳ πρὸς τὸν ὁμώνυμον ἑαυτοῦ ἐπιστολῇ - - τύποις, φησὶ, πᾶσιν ἀκολούθως καὶ ἡμεῖς, καὶ δὴ παρὰ τῶν πρὸ ἡμῶν πρεσβυτέρων τύπον καὶ κανόνα παρειληφότες, ὁμοφώνως αὐτοῖς προσευχαριστοῦντες, καὶ δὴ καὶ νῦν ὑμῖν ἐπιστέλλοντες, καταπαύσομεν· τῷ δὲ Θεῷ καὶ πατρὶ καὶ υἱῷ τῷ κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ χριστῷ σὺν τῷ ἁγίῳ πνεύματι, δόξα καὶ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν. Dionysius Alexandrinus in secunda ad sibi cognominem epistola - - His, inquit, congruenter & nos, etiam forma regulaque a senioribus, qui ante nos vixerunt, accepta, concordibus vocibus cum illis gratias agere, ac nunc etiam vobis scribere desinemus: Deo autem patri & filio domino nostro Iesu Christo cum sancto spiritu gloria & imperium in sæcula sæculorum, amen.

Ibid. Ἔδοξε τοῖς πατράσιν ἡμῶν, μὴ σιωπῇ τὴν χάριν τοῦ ἑσπερινοῦ φωτὸς δέχεσθαι, ἀλλ' εὐθὺς φανέντος εὐχαριστεῖν· καὶ ὅς τις μὲν ὁ πατὴρ τῶν ῥημάτων ἐκείνων τῆς ἐπιλυχνίου εὐχαριστίας, εἰπεῖν οὐκ ἔχομεν. κ. τ. λ. Visum est patribus nostris, vespertini luminis gratiam haud quaquam silentio arripere, sed mox vt apparuit agere gratias. Quis autem fuerit auctor illorum verborum, quæ dicuntur in gratiarum actione ad lucernas, dicere non possumus. Εἰ δέ τις καὶ τὸν ὕμνον Ἀθηνογένους ἔγνω κ. τ. λ. Si quis etiam nouit Athenogenis hymnum, cetera.

(*) Cap. II. §. II. pag. 40.

(p) Cornel. epist. ad Fabian. ap. Euseb. lib. VI. c. XLIII. p. 245. (p. 199. edit. Amstelod. verius Colon.) ποιήσας γὰρ τὰς προσφορὰς, καὶ διανέμων ἑκάστῳ τὸ μέρος,

portio-

portionem singulis diuidens, dum eam tradat, homines, quum panem accipientes dicere debeant, *Amen*, eius loco iurare sibi cogat per corpus & sanguinem Christi, se numquam illius partes deserturos, nec ad *Cornelium* esse redituros. Quæ consuetudo dicendi *Amen*, per modum respondendi sacerdoti, nominanti corpus ac sanguinem *CHRISTI*, antiqua pariter & vniuersalis praxis fuit. Nam TERTVLLIANVS [q], vt iam ante obseruauimus, eius mentionem diu ante fecit, eamque proximi sæculi scriptoribus AMBROSIO, CYRILLO, AVGVSTINO & HIERONYMO, & auctori *constitutionum* sæpius memoratam inuenimus. Qua de re plura dicendi alibi locus erit opportunior.

§. VII.

Documenta de vsu statarum formularum in quarto sæculo.

INEVNTE sæculo quarto, ARNOBIVS religiosum christianorum cultum defendens aduersus gentes dicit, summum inuocare christianos Deum, & ab eo, quod postulent, orare, vel auribus potuisse scire gentiles, vel ipsius vocis sono [r], qua vtantur in precibus, noscitare. Huic omnes [s] ex more prosterni, hunc collatis precibus adorare. Et præcipua precum eorum momenta nobis tradit, antiquis ecclesiæ formulis pror-

καὶ ἐπιδοὺς τοῦτο ὀμνύειν ἀντὶ τοῦ εὐλογεῖν τοὺς ταλαιπώρους ἀνθρώπους ἀναγκάζει, κατέχων ἀμφοτέραις ταῖς χερσὶ τὰς τοῦ λαβόντος, καὶ μὴ ἀφεὶς ἔστ' ἂν ὀμνύοντες εἴπωσι ταῦτα· τοῖς γὰρ ἐκείνου χρήσομαι λόγοις· ὄμοσόν μοι κατὰ τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ, μηδέ ποτέ με καταλιπεῖν καὶ ἐπιστρέψαι πρὸς Κορνήλιον· καὶ ὁ ἄθλιος ἄνθρωπος οὐ πρότερον γεύεται, εἰ μὴ πρότερον αὐτῷ καταράσαιτο· καὶ ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν λαμβάνοντα τὸν ἄρτον ἐκεῖνον τὸ ἀμήν, οὐκέτι ἀνήξω πρὸς Κορνήλιον λέγει. Etenim oblatione facta, portionem singulis diuidens: dum eam tradit, miseros homines benedictionis loco iurare cogit, manus eius qui portionem accepit, ambabus suis manibus comprehensas retinens, nec prius dimittens, quam iurati ista dixerint: ipsis enim vtar illius verbis. Iura mihi per corpus & sanguinem domini nostri Iesu Christi, te numquam meas partes desertrum, nec ad Cornelium esse rediturum. Ita miser ille non prius gustare sinitur, quam sibi ipse malum imprecatus sit. Et quum panem illum accipiens dicere debuisset *Amen*, eius loco dicunt: Non reuertar deinceps ad Cornelium.

(q) Tertull. de spectac. c. XXV.

(r) Arnob. lib. I. p. 24. (p. 9. lin. 5. seqq. edit. Hamburg. MDCX. fol.) Summum inuocare nos Deum, & ab eo quod postulamus orare, vel auribus poterit scire, vel ipsius vocis sono, qua vtimur in precibus, noscitare.

(s) Ibid. p. 25. (ibid. edit. cit.) Huic omnes ex more prosternimur, hunc collatis precibus adoramus.

fus

ius conuenientia, nimirum, [t] vt Deus pacem cunctis dare velit & veniam, magistratibus, exercitibus, regibus, familiaribus, inimicis, adhuc vitam degentibus & resolutis corporum vinctione. Quæ petitiones methodo ac ordini antiquarum liturgiarum adeo conformes sunt, vt conceptis verbis eas factas esse, crederes, tametsi ARNOBIVS de coniunctis eorum precibus, & vocum concentu in publicis precum oblationibus nihil moneat.

LACTANTIVS & EVSEBIVS post grauissimam persecutionem sub *Diocletiano* eique consociatis scripserunt: Horum vterque formularum precationum mentionem facit, quas primi imperatores christiani militibus suis præscripserint, factas in imitationem earum, quæ in ecclesia obtinuerint. LACTANTIVS diserte dicit, quum *Licinius* in eo fuisset, vt prælium cum *Maximino* propediem committeret, *Maximinum* eiusmodi votum *Iovi* vouisse, vt, si victoriam cepisset, christianorum nomen exstingueret funditusque deleret. Tunc proxima nocte *Licinio* quiescenti adstitisse angelum Dei, monentem, vt ocius surgeret, atque oraret Deum summum, cum omni exercitu suo; illius fore victoriam, si fecisset. Post has voces quum surgere sibi visus esset, & quum ipse, qui monuerat, adstaret, tunc docuisse eum, quomodo & quibus verbis esset orandum. Discusso deinde somno notarium iussisse adsciri, & sicut audiisset, hæc verba dictauisse: [u] *Summe Deus, te rogamus: sancte Deus, te rogamus: omnem iustitiam tibi commendamus. Per te viuimus, per te victores & felices existimus. Summe, sancte Deus, preces nostras exaudi: brachia nostra ad te tendimus. Exaudi, sancte, summe Deus.* Scripta fuisse hæc in libellis pluribus, & per præpositos tribunosque missa, vt suos quisque milites doceret. Creuisse animum vniuersis, victoriam sibi credentibus de cælo nuntiatam. Quum vtraque acies in conspectu fuisset, *Licinianos*, scutis depositis galeisque resolutis, ad cælum manus tendisse, & præeuntibus præpositis & post imperatorem precem dixisse. Audisse

(t) Arnob. lib. IV. p. 151. (p. 90. edit. cit.) Nam nostra quidem scripta cur ignibus meruerunt dari? cur immaniter conuenticula dirui? in quibus summus oratur Deus, pax cunctis & venia postulatur magistratibus, exercitibus, regibus, familiaribus, inimicis, adhuc vitam degentibus, resolutis corporum vinctione.

(u) Lactant. de mort. persecut. c. XLVI. XLVII.

ſe aciem *Maximini* precantium murmur. Illos, oratione ter dicta, virtute iam plenos, repoſuiſſe capitibus galeas, ſcuta ſuſtuliſſe, & impetu facto aduerſarios multo numeroſiores inuaſiſſe; & quaſi ad deuotam mortem, non ad prælium veniſſent *Maximiniani*, ita eos Deum ſummum iugulandos ſubieciſſe inimicis.

Non adeo multi anni ſunt, quando hic aureus LACTANTII libellus in lucem publicam prodiit, adeoque hoc teſtimonium non adeo ſæpe ſub conſpectum & obſeruationem vulgaris cuiusuis lectoris cecidiſſe exiſtimo. Quemadmodum autem de veritate relationis iſtius, auctoritate LACTANTII fundatæ, dubitandum non eſt, ita illuſtre documentum eſt tam de opinione LACTANTII, quam de generali chriſtianorum ſententia, quod formulas precum haud illicitas eſſe iudicarint, eo quod in libro deſcriptæ fuerint, nec earum repetitionem aliquid offenſionis habere, quum hæc precatio ter repetita fuerit. Si dixeris, hanc precationem immediate per angelum fuiſſe dictatam, idem & magis de oratione dominica dici poteſt, quod ab ipſo *CHRISTO* dictata fuerit, nec non de pſalmis, vtpote qui, tamquam formulæ precum ac laudum, a diuinitus inſpirato ſcriba litteris conſignati ſunt; & hi tamen ſunt, quorum vſus non aliam ob cauſſam, quam quod formulæ ſunt, deſpicitur, ſi in liturgiam quamdam eccleſiaſticam ſint adſumti.

Hvic teſtimonio LACTANTII parallela eſt alia relatio EVSEBII de *Conſtantino*, quod omnibus militibus ſuis, qui chriſtianæ fidei doctrinam nondum ſuſcepiſſent, præceperit, vt dominicis diebus in apertum campum procederent, ibique *μεμελετημένην εὐχὴν*, [x] *precationem, quam antea didiciſſent*, ſimul omnes ſigno dato ad Deum funderent. Precationem *Latino* ſermone, ipſis patrio, pronuntiandam fuiſſe dicit ad hunc modum: *Te ſolum agnoſcimus* [y] *Deum; te regem profitemur; te adiutorem inuocamus. Tui muneris eſt, quod victorias retulimus, quod bo-*

(x) Euſeb. de vita Conſtant. lib. IV. c. XIX. Τοῖς μὲν μήπω τοῦ θείου λόγου μετέχουσιν, ἐν δευτέρῳ νόμῳ διεκελεύετο, ταῖς κυριακαῖς ἡμέραις ἐν προαστείοις ἐπὶ καθαροῦ πεδίου προϊέναι κἀνταῦθα μεμελετημένην εὐχὴν ἐξ ἑνὸς συνθήματος ὁμοῦ τοὺς πάντας ἀναπέμπειν θεῷ.

(y) Euſeb. ibid. c. XX. Σὲ μόνον οἴδαμεν θεόν· σὲ βασιλέα γνωρίζομεν, σὲ βοηθὸν ἀνακα-

fies ſuperauimus. Tibi ob præterita iam bona gratias agimus; & futura a te ſperamus. Tibi omnes ſupplicamus, vtque imperatorem noſtrum Conſtantinum, vna cum piiſſimis eius liberis incolumem & victorem diutiſſime nobis ſeruet, rogamus. Hæc die ſol's a militibus gentilibus fieri, & hæc verba inter precandum ab iis proferri præcepit.

Qvod autem ad illos attinet, qui *CHRISTO* nomen dederant, his ſuum ipſius exemplum ſequi, & diebus dominicis precationibus eccleſiæ adeſſe, diligentia & alacritate cunctis ipſum præiuiſſe, adfirmat. In palatio ſuo quamdam velut eccleſiam conſtituiſſe, & ſacris codicibus in manus ſumtis, oracula a Deo edita attente meditatum eſſe. Poſtea *ſolemnes preces* [z] cum vniuerſo aulicorum cœtu recitaſſe. Quæ omnia oſtendunt, quod formulæ precationum eo tempore generatim in eccleſia fuerint adhibitæ, quandoquidem *Conſtantinus* in ſua ipſius familia præſcriptis precationibus vſus eſt, & hoc ipſo eam quaſi eccleſiam conſtituit.

Propter hæc omnia ſummis laudibus *Conſtantinum* effert EVSEBIVS: Id quod EVSEBIVM ipſum præſcriptas formulas non odiſſe, indicat. Et certe hiſtoriæ illius acceptam ferimus huius *Conſtantinianæ* multarumque aliarum formularum notitiam, quæ perditæ eſſent, niſi eius cura & diligentia eſſent conſeruatæ, quod grato animo lector quiſque agnoſcet, credo, qui conſiderauerit, quam multa ex monumentis eius iam adducta ſint, ſpeciatim ea, quæ de *Eſſenis* eorumque ratione colendi Deum ex PHILONE IVDAEO memoriæ prodidit. Nam vt manifeſtum eſt, eos Deum ad certas formas coluiſſe, ita quoque certum eſt, EVSEBIVM eos pro chriſtianis, cultumque eorum pro ratione colendi Deum, a primis chriſtianis *Alexandriæ* [a] inſtituta, habuiſſe. Non præter rem me facturum puto, ſi quoque ob-

λέμεθα· παρὰ σοῦ τὰς νίκας ἠράμεθα· διὰ σοῦ κρείττους τῶν ἐχθρῶν κατέστημεν· σοὶ τὴν τῶν ὑπαρξάντων ἀγαθῶν χάριν γνωρίζομεν· σὲ καὶ τῶν μελλόντων ἐλπίζομεν· σοῦ πάντες ἱκέται γινόμεθα, τὸν ἡμέτερον βασιλέα Κωνσταντῖνον, παῖδάς τε αὐτοῦ θεοφιλεῖς, ἐπὶ μήκιστον ἡμῖν βίου, σῶον καὶ νικητὴν φυλάττεσθαι ποτνιώμεθα.

(z) Euſeb. ibid. c. XVI. ὡς ἐν αὐτοῖς τοῖς βασιλείοις ἐκκλησίας θεοῦ τρόπον διέθετο, σπουδῆς ἐξάρχων αὐτὸς τῶν ἔνδον ἐκκλησιαζομένων· μετὰ χεῖρας γοῦν λαμβάνων τὰς βίβλους, τῇ τῶν θεοπνεύστων λογίων θεωρίᾳ προσανεῖχε τὸν νοῦν· εἶτ' εὐχὰς ἐνθέσμους σὺν τοῖς τὸν βασίλειον οἶκον πληροῦσιν ἀπεδίδου.

(a) Euſeb. lib. II. c. XVII. tot.

ſerua-

seruauero, quod EVSEBIVS in epistola quadam sua, SOCRATI [*b*] memorata, expressis verbis dicat, quod in ecclesia *Caesariensi*, cuius ille erat episcopus, semper symbolum habuerint, certa verborum formula conscriptum, (quod ille ibi recitat) ex quo catechumeni instituti, eiusque verbis responsiones in baptismo dare debuerint: & quod sic fuerit tunc, quum ipse primis fidei rudimentis instructus & quum salutari lauacro tinctus sit. Quod si illius ecclesia formulam in baptismo permisit, aequum est e dictis credere, quod nec in aliis diuini cultus partibus formulas fuerit auersata. Accedit, quod a tempore concilii *Niceni* certo sciamus, symbolum in isto concilio conditum in plerisque ecclesiis orientalibus in vsu fuisse, tamquam exacte praescriptam formulam, secundum quam omnes catechumeni respondere in baptismo debuerint, quemadmodum alibi [*] demonstrauimus: licet non statim admissa sit tamquam formula recitanda, vti nunc est, in ordinario ecclesiae ministerio. Verum admissio eius tamquam formulae in baptismo argumento est, quod ecclesia tunc temporis formulas non fecerit nihili, quia eas in administratione sacramentorum suorum, quae praecipuae diuini ministerii partes sunt, intromisit.

ATHANASIVS, aeque ac EVSEBIVS, concilii *Niceni* membrum fuit, atqui in scriptis illius[*c*] manifesta liturgiae vestigia con-

(*b*) Socrat. lib. I. c. VIII. Τὸ μὲν ὖν παρ' ἡμῶν γράμμα, ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ θεοφιλεστάτου ἡμῶν βασιλέως ἀναγνωσθὲν, εὖ τε ἔχειν καὶ δοκίμως ἀποφανθὲν, τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον· καθὼς παρελάβομεν παρὰ τῶν πρὸ ἡμῶν ἐπισκόπων, καὶ ἐν τῇ κατηχήσει, καὶ ὅτε τὸ λουτρὸν ἐλαμβάνομεν, καὶ καθὼς ἀπὸ τῶν θείων γραφῶν μεμαθήκαμεν, καὶ ὡς ἐν τῷ πρεσβυτερίῳ, καὶ ἐν αὐτῇ ἐπισκοπῇ ἐπιστεύσαμέν τε καὶ ἐδιδάσκομεν, οὕτω καὶ νῦν πιστεύοντες, τὴν ἡμετέραν πίστιν ὑμῖν προσαναφέρομεν· ἔστι δὲ αὕτη· πιστεύομεν εἰς ἕνα Θεὸν κ. τ. λ. Nostra formula, quae in conspectu imperatoris Deo carissimi lecta, recte ac probe se habere omnibus visa est, sic habet. Sicut ab antecessoribus nostris episcopis accepimus, tunc quum primis fidei rudimentis instructi, & quum salutari lauacro tincti sumus: sicut ex diuinis scripturis didicimus, & sicut ipsi tum in presbyterio: tum in episcopali gradu constituti, & credidimus & docuimus, ita nunc etiam credentes, fidem nostram vobis exponimus, est autem huiusmodi: Credimus in vnum Deum, cetera.

(*) Lib. X. c. IV. §. XVII. volum. IV. p. 110. 111.

(*c*) Athan. apol. ad Constantin. p. 679. edit. Par. MDCXXVII. (p. 301. d. edit. Par. MDCXCVIII.) Μόνον γὰρ ἔλεγον, εὐξώμεθα περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ εὐσεβεστάτου Αὐγούστου Κωνσταντίου· καὶ πᾶς ὁ λαὸς εὐθὺς μιᾷ φωνῇ ἐβόα, Χριστὲ βοήθει Κωνσταντίῳ.

ſpiciuntur. Declarat alicubi, quod quum dixerit: *Oremus pro ſalute piiſſimi Auguſti Conſtantii*, omnis populus vna voce ſtatim acclamauerit: *CHRISTE, auxiliare Conſtantio.* Quod exacte reſpondet vetuſtæ rationi orandi pro regibus & aliis in precibus pro vniuerſo eccleſiæ chriſtianæ ſtatu, vbi populus ad quamlibet petitionem reſpondere ſolebat, Κύριε ἐλέησον, *Kyrie eleiſon*, hoc eſt, *miſerere domine*, vti loco ſuo videbimus.

Alio loco [*d*] de celebratione euchariſtiæ loquens dicit, populum preces ſuas vna voce ſine vlla diſſonantia obtuliſſe; & in tanta populi multitudine non niſi vnam vocem prolatam, qua Deo dixerint, *Amen*. Conſtat etiam inter omnes, pſalmodiam eius ætate in magno fuiſſe pretio *Alexandriæ*. Nam SOZOMENVS [*e*] huius praxis beneficio factum eſſe narrat, vt *Athanaſius*, ab inimicis ſuis in eccleſia obſeſſus, eorum manus euaſerit, dum per mediam pſallentium turbam occultus exierit.

(*d*) Athan. ibid. 683. (p. 30ſ. a.) πῶς ἂν βέλτιον, κατὰ μέρος καὶ διῃρημένως τὸν λαὸν μετ' ἐπικινδύνου συνοχῆς, ἢ ὄντος ἤδη τόπου τοῦ δυναμένου δέξασθαι πάντας, ἐν αὐτῷ συνελθεῖν, καὶ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν μετὰ συμφωνίας τῶν λαῶν γενέσθαι τὴν φωνήν; - - τί ἐὰν τοσούτων λαῶν συνελθόντων μία γίνεται φωνὴ, λεγόντων τῷ θεῷ ἀμήν. Quid ſatius fuit, ſeparatimne populum cum periculoſa compreſſione conuenire, an in loco, qui totius multitudinis iam capax eſſet; vt *vna* illic *eademque populorum vox cum conſonantia audiretur?* - - quid ſi tanti populi conuenientis *vna vox* proferatur, qua Deo dicunt, *Amen*.

(*e*) Sozom. lib. III. c. VI. ἤδη τε τῶν στρατιωτῶν καταλαβόντων τὴν ἐκκλησίαν, εὐχὴν ἀποτελέσας, πρότερον ψαλμὸν ῥηθῆναι παρεκελεύσατο· συμφώνου δὲ τῆς ψαλμῳδίας γενομένης οἱ στρατιῶται τέως ἡσύχαζον, ὡς οὐκ εὔκαιρον ὂν ἐπιθέσθαι τότε· ἐν τούτῳ δὲ διαδὺς ὑπὸ τοὺς ψάλλοντας, ἔλαθεν ἐξελθὼν καὶ εἰς τὴν Ῥώμην ἀνήχθη. Quum iam milites eccleſiam occupaſſent, ipſe completa oratione pſalmum prius recitari iuſſit. Dum *pſalmus ab omnibus caneretur*, milites interea quieſcebant, intempeſtiuum rati, eo tempore impetum facere. Tunc vere Athanaſius *per mediam pſallentium turbam* occultus euaſit, & Romam nauigio delatus eſt.

Socrat. lib. II. c. XI. προστάξας διακόνῳ κηρύξαι εὐχὴν, αὖθις ψαλμὸν λέγεσθαι παρεσκεύασε· συμφωνίας δὲ ἐκ τῆς ψαλμῳδίας γενομένης, διὰ μιᾶς τῶν πυλῶν τῆς ἐκκλησίας πάντες ἐξῄεσαν· τούτου γενομένου, οἱ στρατιῶται ἀπόμαχοι ἔμενον· ὁ δὲ Ἀθανάσιος ἐν μέσοις τοῖς ψαλμῳδοῦσιν ἀβλαβὴς διεσώζετο. Mandat diacono (Athanaſius) vt orationem populo indiceret. Statimque præcepit, vt pſalmus recitaretur. Cum autem in *recitatione pſalmi ſuauis concentus*

AVGV-

AVGVSTINVS quoque de vſitata eccleſiæ *Alexandrinæ* pſallendi ratione loquitur, [*f*] dicitque, *Athanaſium* quodammodo illam immutaſſe; & tam modico flexu vocis feciſſe ſonare lectorem pſalmi, vt pronuntianti ſimilior eſſet, quam canenti. Id porro ex RVFFINO [*g*] aliisque hiſtoricis, qui hiſtoriam de baptizatis per *Athanaſium* puerum catechumenis referunt, obſervare eſt, interrogationes & reſponſiones & reliquas baptiſmi cærimonias tunc temporis in iſta eccleſia ex certa iſtiusmodi regula ac ordine fieri ſolitas eſſe, vt *Athanaſius* eas exacte potuerit imitari, nec quicquam omiſerit, quod ſecundum religionis chriſtianæ ritum fieri oportuit, quemadmodum *Alexander* epiſcopus, diligenter facta inquiſitione, cognouiſſe dicitur. Et

totius multitudinis exſtitiſſet, per vnam ex eccleſiæ ianuis omnes egreſſi ſunt. Quod quum fieret, milites quidem quieti ſtetere. Athanaſius vero in *media pſallentium turba* euaſit incolumis.

Theodoret. lib. II. c. XIII. ἐγὼ δὲ -- καθεσθεὶς ἐπὶ τοῦ θρόνου προέτρεπον, τὸν μὲν διάκονον ἀναγινώσκειν ψαλμὸν, τοὺς δὲ λαοὺς ὑπακούειν, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. κ. τ. λ. Ego vero -- ſedens in cathedra mandaui diacono, vt *pſalmum recitaret*, vtque populus reſponderet; Quoniam in ſæculum miſericordia eius.

(*f*) Auguſt. confeſſ. lib. X. c. XXXIII. Tutius mihi videtur, quod de Alexandrino epiſcopo Athanaſio ſæpe mihi dictum commemini, qui tam modico flexu vocis faciebat ſonare lectorem pſalmi, vt pronuntianti vicinior eſſet, quam canenti.

(*g*) Ruffin. lib. I. c. XIV. Tempore, quo apud Alexandriam Petri martyris diem Alexander epiſcopus agebat, quum poſt expleta ſolemnia conuenturos ad conuiuium ſuum clericos exſpectaret in loco mari vicino, videt eminus puerorum ſupra oram maris ludum, imitantium, vt fieri ſolet, epiſcopum atque ea, quæ in eccleſiis geri mos eſt. Sed quum intentius diutine pueros inſpectaret, videt ab his geri quædam etiam ſecretiora & myſtica. Perturbatus illico, vocari ad ſe clericos iubet, atque eis, quid eminus ipſe videret, oſtendit. Tum abire eos, & comprehenſos ad ſe perducere omnes pueros imperat. Quumque adeſſent, quis eis ludus, & quid egiſſent, vel quomodo percunctatur. Illi, vt talis habet ætas, pauidi, negare primo, deinde rem geſtam per ordinem pandunt, & baptizatos a ſe eſſe quosdam catechumenos confitentur per Athanaſium, qui ludi illius puerilis epiſcopus fuerat ſimulatus. Tum ille diligenter inquirens ab his, qui baptizati dicebantur, *quid interrogati fuerint, quidue reſponderint*, ſimul & ab eo, qui interrogauerat. Vbi videt *ſecundum religionis noſtræ ritum cuncta conſtare*, conlocutus cum concilio clericorum, ſtatuiſſe traditur, illis, quibus *integris interrogationibus & reſponſionibus* aqua fuerat infuſa, iterari baptiſmum non debere, ſed adimpleri ea, quæ a ſacerdotibus mos eſt.

hoc ostendit, non solum tempore *Athanasii*, sed *Alexandri* etiam, antecessoris eius, aetate tales formulas in ecclesia ista in constanti vsu fuisse. Ipse etiam ATHANASIVS non solum psalmodiae inibi vsitatae meminit, sed eam quoque ita institutam fuisse dicit, vt populus partem in ea habere posset. Quamquam enim consuetudo cantandi singulos versus per modum antiphoniae in ecclesiam nondum inuecta erat in recitandis psalmis *Dauidicis*; solebat tamen populus nonnumquam in clausula versus se coniungere, & vna cum lectore eum repetere. Atque hoc dicebatur ὑπηχεῖν & ὑπακούειν, *in clausula in consortium venire*. Vnde ATHANASIVS loquens de inuasione [b] in ecclesiam suam, ante a SOCRATE & SOZOMENO memorata, dicit, iussisse se diaconum psalmum legere populumque ὑπακούειν, hoc est, non simpliciter auscultare, vti imperitus quidam interpres reddidit, sed in clausula haec verba repetere: *quoniam in saeculum misericordia eius.* De qua canendi ratione posthac plura dicendi locus erit lib. XIV. cap. I. §. XII. Heic id tantum adhuc notabimus, quod ATHANASIVS commemorans, quae *Ariani* in matronas ac virgines in ipsa ecclesia crudeliter & indigne patrarint, virginis cuiusdam faciat mentionem, quam publice flagellarint, adhuc psalterium [i] prae manibus tenentem. Quod illa sine dubio habuit, vt in cantandis psalmis *Dauidicis*, more in ecclesia vsitato, se coniungeret. Et liber *de interpretatione psalmorum* nihil aliud est, quam instructio, quemadmodum psalmis & formulis precum ac gratiarum actionis, quauis occasione id ferente, vtendum sit, vbi inter alia obseruat [k], psalmum LXII vel LXIII. *O Deus, Deus meus! ad te de luce vigilo. Sitiuit in te anima mea*, semper in precibus matutinis soli-

(b) Athanas. apol. ad Constant. p. 717. (p. 334. d. edit. Par. MDCXCVIII.) προέτρεπον τὸν μὲν διάκονον κ. τ. λ. vid. sub litt. (e) p. 1[illegible]. ex Theodoret. lib. II. c. XIII.

(i) Athan. epist. ad orthodox. p. 947. (p. 114. f. edit. cit.) ἐν οἷς μίαν παρθένον φιλολογοῦσαν, καὶ τὸ ψαλτήριον ἔτι κατέχουσαν ἐν ταῖς χερσὶ, μαστιχθῆναι πεποίηκε δημοσίᾳ. Inter quas virginem aliquam lectionis studiosam & adhuc *psalterium prae manibus tenentem* publice flagellari iussit.

(k) Athan. de interpret. psalmor. ad Marcellin. tom. I. p. 975. (p. 995. e.) — ἔχων δὲ τὸν θεὸν καὶ πρὸς αὐτὸν ὀρθρίζων ψάλλε τὸν ἑξηκοστὸν δεύτερον. — — quum adsit tibi Deus, ad quem diluculo cane psalmum sexagesimum secundum.

tum

tum esse recitari. Et auctor libri *de virginitate* [l] inter opera illius idem dicit; quod CHRYSOSTOMO etiam & aliis quibusdam circa hanc ætatem memoratur, qua de re occasio nobis dabitur loquendi specialius, quum ordinem ac methodum officii matutini considerabimus [*].

ATHANASIVS annis quadraginta sex episcopus vixit *Alexandriæ* ad annum vsque CCCLXXI. Quo durante interuallo consentanea testimonia habemus IVVENCI & PACHOMII omniumque monasteriorum per *Aegyptum;* FLAVIANI, episcopi *Antiocheni*, CYRILLI, episcopi *Hierosolymitani*, HILARII, episcopi *Pictauiensis*, OPTATI, EPIPHANII, GREGORII NAZIANZENI, EPHREM SYRI, BASILII & APOLLINARIS, personati auctoris sub nomine DIONYSII AREOPAGITAE, vna cum concilio *Laodiceno.* Nec multo post AMBROSII, HIERONYMI, AVGVSTINI, & CHRYSOSTOMI, nec non diuersorum conciliorum *Africanorum*, omnium quidem intra terminum huius sæculi quarti, in quo ATHANASIVS vixit.

IVVENCVS sub *Constantino* floruit in *Hispania*, & quum poëta esset, quatuor euangelia versibus hexametris expressit, & HIERONYMVS addit, quod eodem modo librum [m] de *sacramentorum ordine* in ecclesia composuerit. Iam si consideremus, quæ supra [**] obseruauimus, quod *ordo sacramentorum* stilo ecclesiastico communiter librum de diuinis officiis denotet, maxime probabile est, hoc IVVENCI opus nihil aliud quam formulas diuini ministerii versibus descriptas continuisse.

PACHOMIVS circa annum CCCXL. monachos *Aegyptios* eo adduxit, vt in communitatem vitæ & victus coirent, eosque certis regulis subdidit; quarum vna erat, vt bis quotidie in vnum conuenientes certum numerum psalmorum canerent,

(l) Athan. de virgin. p. 1075. (tom. II. p. 123. a. edit. Paris. MDCXCVIII.) πρὸς ὄρθρον δὲ τὸν ψαλμὸν τοῦτον λέγετε· ὁ θεὸς, ὁ θεός μου πρὸς σὲ ὀρθρίζω· ἐδίψησέ σε ἡ ψυχή μου. Matutina hora hunc dicite psalmum: *Deus, Deus meus*, cetera.

(*) Infra c. X. §. II.

(m) Hieron. de scriptur. ecclesf. cap. LXXXIV. Iuuencus, nobilissimi generis, Hispanus presbyter, quatuor euangelia hexametris versibus pene ad verbum transferens, quatuor libros composuit, & nonnulla eodem metro ad sacramentorum ordinem pertinentia. Floruit sub Constantino principe.

(**) Lib. XIII. cap. I. §. VI. pag. 14.

pre-

precibus intermixtis, vti ex narrationibus, quas de illis CASSIANVS [n], PALLADIVS [o] & HIERONYMVS [p] habent, videre est. Iam fatendum est, quod qualescumque preces eorum fuerunt, certe psalmodia eorum ad certam formulam instituta fuerit, siue omnes coniunctim cecinerint, siue alternatim. Et licet in fine cuiusque psalmi non recitarent consuetam doxologiam, *Gloria sit patri*, &c. vti in ecclesia occidentali fieri moris erat, tamen id aliis temporibus in fine antiphonarum suarum fecerunt, vti CASSIANVS [q], cultus eorum testis oculatus, fidem nobis facit.

CIRCA ann. CCCL. vixit FLAVIANVS, primum presbyter, deinde episcopus ecclesiæ *Antiochenæ*. Dum esset presbyter, accidit, vt *Leontius*, episcopus *Arianus*, communem δοξολογίαν, *Gloria sit patri*, &c. immutaret, vt hæresi ipsius faueret. Quo facto, *Flauianus* & *Diodorus*, deserta *Leontii* communione, diuinarum rerum studiosos ad martyrum basilicas congregarunt; vbi eos in duas partes diuisos alternis vicibus *Dauidicos* hymnos [r] canere docuerunt. Quod quidem tunc primum *Antiochiæ*

(n) Cassian. institut. lib. II. c. V. Quumque sedentibus cunctis - & in psallentis verba omni cordis intentione defixis XI. psalmos orationum interiectione distinctos continuis versibus parili pronuntiatione cantasset, duodecimum sub alleluiæ responsione consummans, ab vniuersorum oculis repente subtractus est.

(o) Pallad. histor. Lausiac. cap. XXXVIII. ἐτύπωσε δὲ διὰ πάσης τῆς ἡμέρας ποιεῖν αὐτὰς εὐχὰς δώδεκα, καὶ ἐν τῷ λυχνικῷ δώδεκα, καὶ ἐν ταῖς παννυχίσι δώδεκα, καὶ ἐνάτης ὥρας τρεῖς· ὅτε δὲ δοκεῖ τὸ πλῆθος ἐσθίειν, ἑκάστῳ τάγματι καθ' ἑκάστην εὐχὴν ψαλμὸν προάδεσθαι ἐτύπωσεν. Constituit, vt per totam diem facerent duodecim orationes, & quum ad verspertinum lumen venirent, & in nocturnis vigiliis duodecim, & hora nona tres. Quando autem videretur comedendum esse multitudini, constituit, vt vnusquisque ordo in vnaquaque oratione psalmum prius caneret.

(p) Hieron. epist. XXII. ad Eustoch. c. XV. Post horam nonam in commune concurritur, psalmi resonant, scripturæ recitantur ex more, & completis orationibus, cunctisque residentibus, medius, quem patrem vocant, incipit disputare.

(q) Cassian. lib. II. c. VIII. Illud etiam, quod in hac prouincia vidimus, vt vno cantante in clausula psalmi omnes adstantes concinant cum clamore: *Gloria & patri & filio & spiritui sancto*, nusquam per omnem orientem audiuimus, sed cum omnium silentio ab eo, qui cantatur, finito psalmo orationem succedere.

(r) Theodoret. lib. II. c. XXIV. ἔτι πρῶτοι διχῆ διελόντες τὺς τῶν ψαλλόντων χορὺς,

fieri

fieri cœptum, inde ad reliquos peruasit, & ad vltimos terrarum fines perlatum est. Ita rem narrat THEODORETVS. Vbi facile ad obseruandum est, 1.) Formulam glorificationis fuisse rem antiquam, & *Leontium* illam modo adulterasse. 2.) Consuetudinem canendi psalmos *Dauidicos*, qui sunt formulæ precum & gratiarum actionis, itidem antiquam esse; nec *Flauianum* fuisse istius officii auctorem, sed instituisse tantum morem canendi alternis vicibus. Et quum SOCRATES dicit, quod *Ignatius* antea rationem canendi per antiphonas inuexerit, id non de psalmis *Dauidicis* intelligendum est, sed de aliis hymnis, in gloriam totius *TRINITATIS* compositis; qui, vti vidimus, semper in ecclesia christiana obtinuerunt. Et THEODORETVS addit 3.) hanc psallendi rationem plebi *Antiochensi* adeo gratam fuisse & probatam, vt *Leontium* omnes desererent, & hic necesse haberet blandis sermonibus hortari *Flauianum* atque *Diodorum*, vt hanc *λειτουργίαν*, *id ministerium*, in ecclesiis obirent.

EADEM ætate vixit CYRILLVS, ecclesiæ *Hierosolymitanæ* antistes, qui in *catechesibus* suis ad illuminatos siue recens baptizatos, multarum formularum, ab antiquis inde temporibus in ecclesia vsitatarum, mentionem facit. In prima catechesi [s] illis exponit, quid sibi velint cærimoniæ in baptismo adhibitæ. *Primum ingressi estis*, inquit, *in porticum domus baptisterii, & stantes versus occidentem, mandari vobis audistis, vt protensa manu tamquam præsenti Satanæ renuntiaretis.* Et paullo post explicat, qua de caussa id fecerint, stantes versus occidentem. *Quum solis occasus*, inquit, *apparentium tenebrarum sit locus: diabolus autem, quum sit tenebræ, robur in illis suum habet. Idcirco symbolice occasum spectantes, caliginoso illi tenebrarum principi renuntiatis. Quid igitur vnusquisque vestrum stans dicebat? Renuntio tibi, Satana, & omnibus tuis operibus, & omni pompæ tuæ, & omni tuo cultui.* Postea di-

(s) Cyrill. catech. myst. 1. §. 11. p. 278. Εἰσήειτε πρῶτον εἰς τὸν προαύλιον τοῦ βαπτιστηρίου οἶκον, καὶ πρὸς τὰς δυσμὰς ἑστῶτες ἠκούετε καὶ προσετάττεσθε ἐκτείνειν τὴν χεῖρα, καὶ ὡς παρόντι ἀποτάττεσθε τῷ Σατανᾷ.
Ibid. p. 279. ἐπειδὴ τοῦ φαινομένου σκότους τόπος αἱ δυσμαί· ἐκεῖνος δὲ σκότος τυγχάνων, ἐν σκότει ἔχει καὶ τὸ κράτος· τούτου χάριν συμβολικῶς πρὸς δυσμὰς ἀποβλέποντες, ἀποτάσσεσθε τῷ σκοτεινῷ ἐκείνῳ καὶ ζοφερῷ ἄρχοντι. τί οὖν ὑμῶν ἕκαστος ἑστὼς ἔλεγεν; ἀποτάσσομαί σοι Σατανᾶ, καὶ πᾶσι τοῖς ἔργοις σου, καὶ πάσῃ τῇ πομπῇ σου, καὶ πάσῃ τῇ λατρείᾳ σου.

cit [t], ab occaſu eos eſſe conuerſos ad ortum, quæ lucis ſit regio, & locus paradiſi, ac tum admonitos, vt dicerent: *Credo in patrem & filium & ſpiritum ſanctum, & in baptiſmum pœnitentiæ.* In catecheſi ſecunda ad animum eis reuocat vnctionem in baptiſterio [u], & confeſſionem ſacroſanctæ *TRINITATIS*, & trinam immerſionem. In catecheſi tertia [x] de ſecunda vnctione ſancti chriſmatis agit, quæ tum in confirmatione adhibebatur, ſimulac de aquis baptiſmi adſcendiſſent. In catecheſi quinta de cærimoniis exponit, in celebratione euchariſtiæ obſeruari ſolitis, vbi primum loquitur [y] de aquæ per diaconum præbitione ad lauandas manus ſacerdotis & circum altare ſtantium presbyterorum, quam ablutionem manuum ſymbolum eſſe monet, oportere baptizandos a peccatis omnibus & iniquitatibus mundari. „Deinde, pergit auctor noſter, diaconus clamat: [z] *Complectamini & oſculemini vos inuicem.* Poſtea cla-

(t) Cyrill. ibid. n. VI. p. 283. Ὅτε οὖν τῷ Σατανᾷ ἀποτάσσῃ, πᾶσαν τὴν πρὸς αὐτὸν πάντως διαθήκην λύσας, τὰς παλαιὰς πρὸς τὸν ᾅδην συνθήκας, ἀνοίγεταί σοι ὁ παράδεισος τοῦ θεοῦ, ὃν ἐφύτευσε κατὰ ἀνατολάς, ὅθεν διὰ τὴν παράβασιν ἐξόριστος γέγονεν ὁ ἡμέτερος προπάτωρ· καὶ τούτου σύμβολον τὸ στραφῆναί σε ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολήν, τοῦ φωτὸς τὸ χωρίον· τότε σοι ἐλέγετο εἰπεῖν· πιστεύω εἰς τὸν πατέρα, καὶ εἰς τὸν υἱὸν καὶ εἰς τὸ ἅγιον πνεῦμα, καὶ εἰς ἓν βάπτισμα μετανοίας. Quum itaque Satanæ renuntiaueris, & omne cum illo pactum reſcideris: veteres, inquam, pactiones cum inferno: aperitur tibi paradiſus Dei, quem ipſe ad orientem plantauit: vnde propter mandati violationem primus parens noſter pulſus eſt in exilium. Et huius rei ſymbolum eſt, quum ab occaſu conuerteris ad ortum, quæ lucis eſt regio. Tum admonebaris, vt diceres: *Cred. in patrem*, &c.

(u) Cyrill. catech. II. n. III. Εἶτα ἀποδυθέντες, ἐλαίῳ ἠλείφεσθε ἐπορκιστῷ, ἀπ' ἄκρων τριχῶν κορυφῆς ἕως τῶν κάτω. Deinde iam exuti, exorcizato oleo a ſummis capillis ad infimos vſque peruncti eſtis. Num. IV. Καὶ ἠρωτᾶτο ἕκαστος, εἰ πιστεύει εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρός, καὶ τοῦ υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος· καὶ ὡμολογήσατε τὴν σωτήριον ὁμιλίαν, καὶ κατεδύετε τρίτον εἰς τὸ ὕδωρ, καὶ πάλιν ἀνεδύετε. Atque tunc vnusquisque interrogabatur, an crederet *in nomen patris & filii & ſpiritus ſancti:* & confeſſi eſtis ſalutarem confeſſionem, & merſi ter in aquam rurſus emerſiſtis.

(x) Id. catech. III. n. II. ὑμεῖς δὲ μύρῳ ἐχρίσθητε, κοινωνοὶ καὶ μέτοχοι τοῦ Χριστοῦ γενόμενοι. Vos vncti eſtis vnguento, facti participes & conſortes Chriſti. Conf. num. III. tot.

(y) Catech. V. num. I. Ἑωράκατε τὸν διάκονον τὸν νίψασθαι διδόντα τῷ ἱερεῖ, καὶ τοῖς κυκλοῦσι τὸ θυσιαστήριον τοῦ θεοῦ πρεσβυτέροις. - - σύμβολόν ἐστι τοῦ δεῖν ἡμᾶς καθαρεύειν πάντων ἁμαρτημάτων καὶ ἀνομημάτων τὸ νίψασθαι.

(z) Ibid. num. II. Εἶτα βοᾷ ὁ διάκονος· ἀλλήλους ἀπολάβετε, καὶ ἀλλήλους ἀσπάζεσθε.

mat

„mat sacerdos [a]: *Surfum corda*; Vos respondetis: *Habemus ad* „*dominum.* Dicit deinde sacerdos: *Gratias agamus domino*; Ad „hæc vos subiicitis: *Dignum & iustum est.* Facimus deinde mentionem cæli, & terræ, & maris, solis & lunæ & siderum, & v- „niuersæ creaturæ tam ratione præditæ, quam irrationalis: „tam istius, quæ videtur, quam illius, quæ sub adspectum no- „strum non cadit. Angelorum, archangelorum, virtutum, „dominationum, principatuum, potestatum, thronorum & „Cherubim faciem operientium, quasi diceretis illud *Dauidis*: „*Magnificate dominum mecum.* Commemoramus etiam illa Che- „rubim, quæ in spiritu sancto cernebat *Esaias*, circumstantia „thronum Dei, atque dicentia: *Sanctus, sanctus, sanctus, dominus* „*Deus Sabaoth.* Propterea enim traditam nobis hanc Seraphi- „cam theologiam recitamus, vt in illa cælesti hymnodia, cum „supramundana militia communicemus: atque sic per eiusmo- „di hymnos nos ipsos sanctificantes, Deum benignissimum ora- „mus, vt super illa proposita elementa sanctum spiritum emit- „tat, vt panem quidem faciat corpus CHRISTI, vinum vero „sanguinem CHRISTI. Deinde postquam confectum est il- „lud spirituale sacrificium, & ille cultus incruentus super ipsa „propitiationis hostia, obsecramus Deum pro communi ecclesi- „arum pace, pro tranquillitate mundi, pro regibus, pro mili-

(a) Ibid. n. III. *Μετὰ τοῦτο βοᾷ ὁ ἱερεύς· ἄνω τὰς καρδίας -- εἶτα ἀποκρίνεσθε, ἔχομεν πρὸς τὸν κύριον.* Num. IV. *Εἶτα ὁ ἱερεὺς λέγει· εὐχαριστήσωμεν τῷ κυρίῳ - - εἶτα λέγετε· ἄξιον καὶ δίκαιον.* N. V. *Μετὰ ταῦτα μνημονεύομεν οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ θαλάσσης, ἡλίου καὶ σελήνης, ἄστρων, καὶ πάσης τῆς κτίσεως λογικῆς τε καὶ ἀλόγου, ὁρατῆς τε καὶ ἀοράτου, ἀγγέλων, ἀρχαγγέλων, δυνάμεων, κυριοτήτων, ἀρχῶν, ἐξουσιῶν, θρόνων, τῶν χερουβὶμ τῶν τὸ πρόσωπον δυνάμει καλυπτόντων, λέγοντες τὸ τοῦ Δαβὶδ· μεγαλύνατε τὸν κύριον σὺν ἐμοί. μνημονεύομεν καὶ τῶν χερουβὶμ, ἃ ἐν πνεύματι ἁγίῳ ἐθεάσατο Ἡσαΐας παρεστηκότα κύκλῳ τοῦ θρόνου τοῦ θεοῦ, καὶ ταῖς μὲν δυσὶ πτέρυξι καλύπτοντα τὸ πρόσωπον, ταῖς δὲ δυσὶ τοὺς πόδας, καὶ ταῖς δυσὶ πετόμενα, καὶ λέγοντα, Ἅγιος, Ἅγιος, Ἅγιος, κύριος Σαβαώθ· διὰ τοῦτο γὰρ τὴν παραδοθεῖσαν ἡμῖν ἐκ τῶν Σεραφὶμ θεολογίαν ταύτην λέγομεν, ὅπως κοινωνοὶ τῆς ὑμνῳδίας ταῖς ὑπερκοσμίοις γενώμεθα στρατιαῖς· ἵνα ἁγιάσαντες ἑαυτοὺς διὰ τῶν πνευματικῶν τούτων ὕμνων παρακαλῶμεν τὸν φιλάνθρωπον θεὸν, τὸ ἅγιον πνεῦμα ἐξαποστεῖλαι ἐπὶ τὰ προκείμενα, ἵνα ποιήσῃ, τὸν μὲν ἄρτον, σῶμα χριστοῦ· τὸν δὲ οἶνον, αἷμα χριστοῦ.* Num. VI. *Εἶτα μετὰ τὸ ἀπαρτισθῆναι τὴν πνευματικὴν θυσίαν, τὴν ἀναίμακτον λατρείαν ἐπὶ τῆς θυσίας ἐκείνης τοῦ ἱλασμοῦ, παρακαλοῦμεν τὸν θεὸν ὑπὲρ κοινῆς τῶν ἐκκλησιῶν εἰρήνης, ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου εὐσταθείας, ὑπὲρ βασιλέων, ὑπὲρ στρατιωτῶν, καὶ συμμάχων, ὑπὲρ τῶν ἐν ἀσθενείαις, ὑπὲρ τῶν καταπονουμένων, καὶ*

„tibus, pro sociis, pro ægrotis & adflictis, & in summa pro „iis omnibus, qui egent auxilio, dicentes: *Rogamus te nos omnes, „& hoc sacrificium tibi offerimus.* Deinde mentionem facimus „etiam eorum, qui ante nos obdormierunt: primum patriar- „charum, prophetarum, apostolorum, martyrum, vt Deus „propter illorum orationes & deprecationes, nostras suscipe- „ret preces. Deinde pro defunctis sanctis patribus, & episco- „pis: denique pro omnibus oramus, qui inter nos vita functi „sunt. Postea dicimus illam orationem, quam saluator suis di- „scipulis tradidit, cum pura conscientia patrem nuncupantes „Deum, atque dicentes: *Pater noster, qui es in cælis*, cetera. Sa- „cerdos autem postea dicit: *Sancta sanctis.* Vos deinde respon- „detis: *Vnus sanctus, vnus dominus Iesus Christus.* Audistis dein- „ceps diuina quadam melodia psallentem atque ad sacrorum „mysteriorum communionem vos adhortantem: *Gustate & vi- „dete, quoniam suauis est dominus.*" Quo facto, singulos ad sacram communionem accedentes, bis *Amen* dicere, adfirmat, primum quidem, vbi corpus *CHRISTI*, & deinde vbi calicem sanguinis illius manu sua suscipiant. Postremo, exspectata oratione, Deo gratias agere, qui ipsos tantis mysteriis dignos reddiderit.

IAM cæcus sit, oportet, qui expressa vestigia & formulas statarum liturgiarum in his omnibus non videt. Quocirca haud aliam eorum dabo interpretationem, nisi, quod sine vlla dubitatione iam ante, quam CYRILLVS hæc tradidit, præscripta quæ-

ἁπαξαπλῶς, ὑπὲρ πάντων βοηθείας δεομένων δεόμεθά σε πάντες ἡμεῖς, καὶ ταύτην προσφέρομέν σοι τὴν θυσίαν· εἶτα μνημονεύομεν καὶ τῶν προκεκοιμημένων, πρῶτον πατριαρχῶν, προφητῶν, ἀποστόλων, μαρτύρων, ὅπως ὁ θεὸς εὐχαῖς αὐτῶν καὶ πρεσβείαις προσδέξηται ἡμῶν τὴν δέησιν· εἶτα καὶ ὑπὲρ τῶν προκεκοιμημένων ἁγίων πατέρων, καὶ ἐπισκόπων, καὶ πάντων ἁπλῶς τῶν ἐν ἡμῖν προκεκοιμημένων. N. VIII. Εἶτα μετὰ ταῦτα τὴν εὐχὴν λέγομεν ἐκείνην, ἣν ὁ Σωτὴρ παρέδωκε τοῖς οἰκείοις αὐτοῦ μαθηταῖς, μετὰ καθαρᾶς συνειδήσεως πατέρα ἐπιγραφόμενοι τὸν θεὸν, καὶ λέγοντες· Πάτερ ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς κ. τ. λ. Num. XVI. Μετὰ ταῦτα λέγει ὁ ἱερεύς· τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις -- εἶτα ὑμεῖς λέγετε, εἷς ἅγιος, εἷς κύριος Ἰησοῦς χριστός. Num. XVII. Μετὰ ταῦτα ἀκούετε τοῦ ψάλλοντος μετὰ μέλους θείου, προτρεπομένου ὑμᾶς εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν ἁγίων μυστηρίων, καὶ λέγοντος· γεύσασθε καὶ ἴδετε, ὅτι χρηστὸς ὁ κύριος. Num. XVIII. δέχου σῶμα τοῦ χριστοῦ ἐπιλέγων τὸ Ἀμήν. Num. XIX. προσέρχου καὶ τῷ ποτηρίῳ τοῦ αἵματος -- λέγων τὸ Ἀμήν. -- εἶτα ἀναμείνας τὴν εὐχὴν εὐχαρίστει τῷ θεῷ καταξιώσαντί σε τῶν τηλικούτων μυστηρίων.

dam

dam liturgia & officia in forma pro administratione baptismi ac eucharistiæ in ecclesia *Hierosolymitana* exstiterint, & ea quidem a maioribus tradita, tametsi fieri non potest, vt primam cuiusuis rei originem requirendo perfecte cognoscamus.

CYRILLO σύγχρονος fuit HILARIVS, vrbis *Pictauorum* in *Aquitania* episcopus, qui, teste HIERONYMO [b], *librum hymnorum & mysteriorum* scripsit, quem formas sacrorum officiorum continuisse maxime probabile est. Id certo constat, hymnos eius vna cum hymnis AMBROSII postea in magno pretio fuisse in ecclesia. Quos quum nonnulli reprobarent, eo quod humano studio compositi essent, concilium *Toletanum* quartum [c] eos in ecclesia vna cum hymnis, *Gloria sit patri*, &c. Et, *Gloria in excelsis Deo*, retinendos esse decernebat, excommunicationem minitans illis, qui in ecclesiis *Hispaniæ* & *Galliciæ* eos reiicere ausi essent. Ipse HILARIVS perspicue significat, & orationes & hymnos fuisse istiusmodi, vt vniuersus populus vocem in illis suam potuerit coniungere. *Terrendus est*, inquit [d], *confessionis nostræ sermone omnis profanus auditor: & aduersus diabolum, armaque eius orationum nostrarum sonitu certandum est, & belli nostri victoria exsultationis voce monstranda est. Audiat orantis populi consistens quis extra ecclesiam vocem: spectet celebres hymnorum sonitus; & inter diuinorum quoque sacramentorum officia responsionem deuotæ confessionis accipiat.* Qui ex his omnibus modo tacitum cordis populi consensum in precationem sacerdotis faciunt, sine vlla intelligibilis vocis coniunctione in precum ac laudum formulis, illi quiduis ex quouis facere poterunt, nec operæ pretium fuerit, quodcumque testimonium ad conuincendum tales homines produxeris. Nos illud tantum adhuc notamus ex HILARIO, quod

(b) Hieron. de scriptoribus cap. CXI. Et liber hymnorum & mysteriorum alias.

(c) Concil. Tolet. IV. c. XIII. (tom. V. conc. p. 1709.) Quia nonnulli hymni humano studio in laudem Dei atque apostolorum & martyrum triumphos compositi esse noscuntur, sicut hi, quos beatissimi doctores Hilarius atque Ambrosius ediderunt, quos tamen quidam specialiter reprobant, pro eo quod de scripturis sanctorum canonum, vel apostolica traditione non exsistunt; - - sicut igitur orationes, ita & hymnos in laudem Dei compositos, nullus vestrum vlterius improbet, sed pari modo in Gallicia Hispaniaque celebret: excommunicatione plectendi, qui hymnos reiicere fuerint ausi.

(d) Hilar. in psalm. LXV. p. 232.

istæ preces & hymni tam pro matutino quam vespertino ministerio fecerint [e], *Progressus*, inquit ille, *ecclesiæ in matutinorum & vespertinorum hymnorum delectatione maximum misericordiæ Dei signum est. Dies in orationibus Dei inchoatur, dies hymnis Dei clauditur.*

CHRONOLOGI de tempore concilii *Laodiceni* non exacte conspirant. LABBEVS & alii ante concilium *Nicænum* illud collocant ad ann. CCCXIX, BEVEREGIVS vero ad an. CCCLXV. Inter omnes autem conuenit, hoc ipso sæculo fuisse celebratum. Iam vero in eo diuersi inueniuntur canones, qui præscriptarum formularum vsum in ecclesiæ ministerio perspicue demonstrant. Canon septimus [*] iubet *Eos, qui ex hæresibus, hoc est, ex Nouatianis, siue Photinianis vel Tessaradecatitis conuertuntur, fidei symbolum discere & sancto chrismate inungi, prinsquam ad sacrorum mysteriorum communionem admittantur.* Ex quo patet, quod symbola tunc temporis certis verborum formulis expressa fuerint, quia ea memoriæ mandari iubentur. Decimus quintus canon [**] præcipit, *Non oportere præter canonicos cantores, qui suggestum adscendunt, &* ἀπὸ διφθέρας *ex membrana legunt, aliquos alios canere in ecclesia.* Decimus septimus [***] ait: *Non oportere psalmos in conuentibus contexere, sed in vnoquoque psalmo, interiecto spatio, lectionem fieri.* Duodeuicesimus [†] monet, *Idem precum ministerium omnino debere fieri in nonis* (hoc est, hora tertia pomeridiana) *& vespertinis.* Vndeuicesimus [††] decernit, *Oportere seorsum primum, post episcoporum sermones, catechumenorum orationem peragi; & postquam exierint catechumeni, eorum, qui pœnitentiam agunt, fieri oratio-*

(e) Id. in psalm. LXIV. pag. 231.

(*) Περὶ τοῦ, τοὺς ἐκ τῶν αἱρέσεων, τουτ᾽ ἔστι, Ναυατιανῶν, ἢ τοι Φωτεινιανῶν, ἢ Τεσσαρεσκαιδεκατιτῶν ἐπιστρεφομένους — ἐκμαθόντας τὰ τῆς πίστεως σύμβολα, χρισθέντας τε τῷ ἁγίῳ χρίσματι, οὕτω κοινωνεῖν τῶν μυστηρίων τῶν ἁγίων.

(**) Περὶ τοῦ, μὴ δεῖν πλέον τῶν κανονικῶν ψαλτῶν ἐπὶ τὸν ἄμβωνα ἀναβαινόντων, καὶ ἀπὸ διφθέρας ψαλλόντων, ἑτέρους τινὰς ψάλλειν ἐν ἐκκλησίᾳ.

(***) Περὶ τοῦ, μὴ δεῖν ἐπισυνάπτειν ἐν ταῖς συνάξεσι τοὺς ψαλμούς, ἀλλὰ διὰ μέσου καθ᾽ ἕκαστον ψαλμὸν γίνεσθαι ἀνάγνωσιν.

(†) Περὶ τοῦ, τὴν αὐτὴν λειτουργίαν τῶν εὐχῶν πάντοτε καὶ ἐν ταῖς ἐννάταις, καὶ ἐν ταῖς ἑσπέραις ὀφείλειν γίνεσθαι.

(††) Περὶ τοῦ, δεῖν ἰδίᾳ πρῶτον μετὰ τὰς ὁμιλίας τῶν ἐπισκόπων, καὶ τῶν κατηχουμένων εὐχὴν ἐπιτελεῖσθαι· καὶ μετὰ τὸ ἐξελθεῖν τοὺς κατηχουμένους, τῶν ἐν μετανοίᾳ τὴν εὐχὴν γίνεσθαι· καὶ τούτων προσελθόντων ὑπὸ χεῖρα, καὶ ὑποχωρησάντων, οὕτως τῶν

nem :

nem: & quum ii sub manum excesserint, & secesserint, fidelium preces sic ter fieri: vnam quidem, scilicet primam, silentio: secundam autem & tertiam per pronuntiationem impleri, deinde sic pacem dari. Et postquam presbyteri pacem episcopo dederint, tunc laicos etiam pacem dare: & sic sanctam oblationem perfici, & solis licere sacratis ad altare accedere & communicare. Hic canon manifesto describit ordinem ac methodum antiqui ministerii, quemadmodum isto saeculo peractum sit; & quamuis diuersae precum heic memoratarum formae litteris consignatae haud fuerint, eas tamen eo tempore in vsu fuisse, habemus persuasum; Vnde concilium ad eas breuiter strictimque, quoad fert canonis angustia, remittit, vti alio loco [*] copiosius dicetur. Canon vicesimus secundus [**], hypodiacono ferre vetat orarium, quod erat fascia siue mitella a diaconis adhibita, ad signum populo dandum in diuersis diuini ministerii partibus. Canon quadragesimus sextus [***] sic habet: *Quod oportet eos, qui illuminantur, fidem discere, & quinta hebdomadis feria episcopo renuntiare, vel presbyteris.* Quadragesimus septimus [†] ita statuit: *Quod oportet eos, qui in morbo baptismum accipiunt, & deinde resurgunt, fidem ediscere, quod fidem certa verborum formula conscriptam fuisse indicat.* Vndesexagesimus [††] canon ait: *Quod non oportet priuatos & vulgares aliquos psalmos dici in ecclesia*; quod hymnos, ab hominibus priuatis compositos, prohibitos, alios autem auctoritatis ac fidei iustissimae permissos fuisse, arguit. Et hoc satis superque probat, quod certae & statae diuini ministerii formae tempore huius concilii in vsu fuerint.

Ad annum CCCLXVIII. EPIPHANIVS vrbis *Salaminis*

πιστῶν τὰς εὐχὰς γίνεσθαι τρεῖς· μίαν μὲν τὴν πρώτην διὰ σιωπῆς, τὴν δὲ δευτέραν καὶ τρίτην διὰ προσφωνήσεως πληροῦσθαι, εἶθ' οὕτως τὴν εἰρήνην δίδοσθαι· Καὶ μετὰ τὸ πρεσβυτέρους δοῦναι τῷ ἐπισκόπῳ τὴν εἰρήνην, τότε τοὺς λαικοὺς τὴν εἰρήνην διδόναι· καὶ οὕτω τὴν ἁγίαν προσφορὰν ἐπιτελεῖσθαι, καὶ μόνοις ἐξὸν εἶναι τοῖς ἱερατικοῖς εἰσιέναι εἰς τὸ θυσιαστήριον, καὶ κοινωνεῖν.

(*) Lib. XV. cap. I.

(**) Ὅτι οὐ δεῖ ὑπηρέτην ὠράριον φορεῖν.

(***) Ὅτι δεῖ τοὺς φωτιζομένους τὴν πίστιν ἐκμανθάνειν, καὶ τῇ πέμπτῃ τῆς ἑβδομάδος ἀπαγγέλλειν τῷ ἐπισκόπῳ ἢ τοῖς πρεσβυτέροις.

(†) Ὅτι δεῖ τοὺς ἐν νόσῳ παραλαμβάνοντας τὸ φώτισμα, καὶ εἶτα ἀναστάντας ἐκμανθάνειν τὴν πίστιν.

(††) Ὅτι οὐ δεῖ ἰδιωτικοὺς ψαλμοὺς λέγεσθαι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ.

siue

fiue *Conſtantiæ* in *Cypro* inſula epiſcopus factus eſt. Hunc formulas precationum approbaſſe, ex crebro apparet teſtimonio, quod libris octo ſic dictarum *conſtitutionum apoſtolicarum* impertit, quorum vltimus nihil niſi eiusmodi formas in vnum collectas exhibet. COTELERIVS [*f*] diuerſa loca in *conſtitutionibus* cum illis comparat, quæ ex illis adlegauit EPIPHANIVS, & reipſa vna eademque eſſe oſtendit. Speciatim obſeruat, quod EPIPHANIVS alicubi [*g*] librum *conſtitutionum* laudet, dicens, omnem canonicum ordinem in ipſo contineri; & nihil a fide adulteratum, neque a confeſſione, neque ab eccleſiaſtica adminiſtratione, & canone ac fide. Id quod dicere nemo poteſt, quin diuerſas miniſterii eccleſiaſtici formulas comprobet, quæ in eo continentur. Hinc quando alio loco [*h*] EPIPHANIVS narrat, matutinas laudes in eccleſia, matutinasque preces adſidue celebrari, lucernales item pſalmos & orationes, rationi congruum eſt ſtatuere, iſta omnia ad præſcriptas formulas fieri conſueuiſſe, vti ad minimum de pſalmis & hymnis exploratum eſt. Exſtat autem alius locus in epiſtola EPIPHANII ad *Ioannem* epiſcopum *Hieroſolymitanum*, qui miniſterium euchariſticum tunc temporis ex præſcripto ordine ac forma peractum fuiſſe euidenter probat. EPIPHANIVS enim, quum eſſet a quibusdam apud *Ioannem* delatus, quod in oratione ſoleat pro ipſo dicere: *Domine, præſta Ioanni, vt recte credat*: de hac accuſatione purgaturus ſe apud *Ioannem*, negat, ſe hoc aperte vmquam dixiſſe, (quamquam hoc in corde ſuo ſemper oret) quod vt verum eſſe demonſtret, ad verba orationis, in euchariſtiæ cele-

(*f*) Coteler. teſtimonia veter. præfixa conſtitut. apoſt. tom. I. patr. apoſtol. pag. 189. 190.

(*g*) Epiphan. hæreſ. LXX. num. X. ibid. Εἰς τοῦτο δὲ οἱ αὐτοὶ Αὐδιανοὶ παραφέρουσι τὴν τῶν ἀποστόλων διάταξιν, οὖσαν μὲν τοῖς πολλοῖς ἐν ἀμφιλέκτῳ, ἀλλ' οὐκ ἀδόκιμον. Πᾶσα γὰρ ἐν αὐτῇ κανονικὴ τάξις ἐμφέρεται, καὶ οὐδὲν παρακεχαραγμένον τῆς πίστεως. Ad hoc autem iidem Audiani detorquent apoſtolorum conſtitutionem; qui quidem liber a multis reuocatur in dubium, non eſt tamen improbandus. Omnis quippe canonicus ordo in ipſo continetur; & nihil a fide adulteratum, neque a confeſſione, neque ab eccleſiaſtica adminiſtratione, & canone ac fide.

(*h*) Epiphan. expoſit. fid. n. XXIII. tom. I. p. 1106. ἑωθινοί τε ὕμνοι ἐν αὐτῇ τῇ ἁγίᾳ ἐκκλησίᾳ διηνεκῶς γίνονται, καὶ προσευχαὶ ἑωθιναί, λυχνικοί τε ἅμα ψαλμοί, καὶ προσευχαί.

bra-

bratione tunc publice vsitatæ, prouocat. *Quando complemus* inquit [i], *orationem secundum ritum mysteriorum & pro omnibus, & pro te quoque dicimus, custodi illum, qui prædicat veritatem: vel certe ita: Tu præsta, domine, & custodi, vt ille verbum prædicet veritatis: sicut occasio sermonis se tulerit & habuerit oratio consequentiam.* Quod vt recte intelligamus, notandum est, fuisse antiquis temporibus in sacræ cœnæ administratione duas precationes, in quibus pro episcopis orare consueuerint, primum quidem in precibus pro vniuerso ecclesiæ christianæ statu ante oblationem, & deinde in precibus proxime post oblationem, quando omnes hominum status iterum solemniter recensebantur Deoque commendabantur, quomodo posthac videbimus. Harum igitur precationum intuitu EPIPHANIVS ita vel ita precari se dicit, sicut occasio sermonis se tulerit, & habuerit oratio consequentiam: Quo ipso aperte respicit ad duas istas precationes, in quibus hæc verba continebantur; quod tam illustre argumentum est pro præscriptis formulis, quam quis requirere potest. Et certe vocabulum *consequentia*, quod in *Græco* sine dubio fuit ἀκολουθία, itidem hoc demonstrat. Hoc enim semper statam formulam siue præscriptum ordinem precandi significat. Cuius rei bene multa exempla in SVICERI *thesauro* & *glossario* MEVRSII habentur, quæ heic interponere supersedemus.

OPTATVS, episcopus *Mileuitanus*, eadem ætate vixit cum EPIPHANIO; qui quam sæpissime ad formulas, tunc in publico Dei cultu vsitatas, respicit. Dicit ille *Donatistis*, quod quum velint, se solos esse ecclesiam, spiritus sancti frustentur intentionem, qui præsignificauerit futurum, vt nomen Dei psalmis ac hymnis laudetur in *omni terra, & ab ortu solis vsque ad occa-*

(i) Epiphan. epist. ad Ioan. Hierosolym. tom. II. p. 313. Illud quoque audiens admiratus sum, quod quidam, qui solent vltro citroque portare rumusculos, & his, quæ audierunt, semper addere, vt tristitias & rixas inter fratres concitent, te quoque turbauerunt, & dixerunt, quod in oratione, quando offerimus sacrificia Deo, soleamus pro te dicere: *Domine, præsta Ioanni, vt recte credat.* Noli nos in tantum putare rusticos, vt hoc tam aperte dicere potuerimus. Quamquam enim hoc in corde meo semper orem, tamen, vt simpliciter fatear, numquam in alienas aures protuli, ne te viderer parui pendere, dilectissime. *Quando autem complemus orationem.* cetera.

ſum; & quod re ipſa Deum laude ſua priuent. [*k*] *Fraudatis*, inquit, *laudes Dei: Si vos ſoli laudatis, totus tacebit orbis, qui eſt ab ortu ſolis vſque ad occaſum. Clauſiſtis ora omnium chriſtianarum gentium: Indixiſtis ſilentium populis vniuerſis, Deum per momenta laudare cupientibus.* Quæ verba manifeſto indicant, pſalmodiam ea ætate fuiſſe partem cultus chriſtianorum populorum in toto terrarum orbe, & *Donatiſtas* iniurioſos fuiſſe in Deum, quippe quorum dogmata eo tenderint, vt ipſum laudibus ſuis priuarent. Alio loco de oratione pro tota eccleſia, tempore oblationis fieri ſolita, loquitur, tanquam formula tam firmiter per legem ſtabilita, vt ne ipſi *Donatiſtæ* in ea quidquam mutare audeant. *Quis* [*l*] *dubitet*, inquit, *vos illud legitimum in ſacramentorum myſterio præterire non poſſe. Offerre vos dicitis pro vna eccleſia, quæ ſit in toto terrarum orbe diffuſa.* Idem de vſu orationis dominicæ [*m*] in celebratione euchariſtiæ dicit, quod *Donatiſtæ* non minus, quam catholici eam recitare ſoleant. Obſeruat enim, quod licet remiſſionem peccatorum ſic dent *Donatiſtæ*, quaſi nullum haberent ipſi peccatum; tamen dum manus imponant & delicta donent, mox ad altare conuerſi, dominicam orationem prætermittere non poſſint, & vtique dicant, *Pater noſter*; *qui es in cælis*, *dimitte nobis debita & peccata noſtra.* Et alibi, [*] orationem dominicam apud vtroſque vnam eſſe adfirmat. Communem formulam ſalutandi populum, lege ſtabilitam, a *Donatiſtis* etiam dicit retineri: non poſſe enim eos, quin dicant: *Pax* [*n*] *vobiſcum*: nomina pietatis eos habere, etſi non corpora.

(*k*) Optat. lib. II. p. 47. (p. 34. edit. Pariſ. MDCLXXIX.)

(*l*) Optat. lib. II. p. 53. (p. m. 41. edit. cit.)

(*m*) Ibid. p. 57. (p. m. 51. 52.) Quum vultis donare peccata, veſtram profitemini innocentiam; & remiſſionem peccatorum ſic datis, quaſi nullum habeatis ipſi peccatum. Non eſt iſta præſumtio, ſed deceptio: nec veritas, ſed mendacium. Etenim inter vicina momenta, dum manus imponitis & delicta donatis, mox ad altare conuerſi, dominicam orationem prætermittere non poteſtis: Et vtique dicitis, *Pater noſter, qui es in cælis, dimitte nobis debita & peccata noſtra.*

(*) Optat. lib. III. p. 72. (p. m. 78.) Oratio dominica apud nos & apud vos vna eſt.

(*n*) Optat. lib. III. p. 73. (p. m. 79.) Perſuaſionibus veſtris diuiſa ſunt corpora & nomina pietatis. Et non potuiſtis prætermittere, quod legitimum eſt. Vtique dixiſtis, *pax vobiſcum*; cum Deus contra, pax, & vbi pax? hoc eſt

Porro

Porro dicit, catholicos & *Donatiſtas* iisdem interrogationibus vti in baptiſmo: interrogare vtrosque catechumenum [o], an diabolo renuntiet? Et, an credat in Deum? Et illum reſpondere, Renuntio, credo: modo *Donatiſtas* male agere, has res repetentes iamque baptizatos a catholicis rebaptizantes. Innuere quoque aliquid videtur de antiqua formula exorcizandi catechumenos ante baptiſmum, quando *Donatiſtis* ad animum reuocat, quod dum catholicos, iam baptiſmo donatos, in quibus [p] Deus habitet, rebaptizando exorcizent, re ipſa Deo dicant, *maledicte, exi foras.* Hæc enim phraſis erat, tunc temporis vſitata in exorciſmo; qui erat verborum precatio, vti CYRILLO [q] vocatur, pro expellendo diabolo ex catechumenis. Et hæc OPTATI verba ex precibus exorciſmi, tunc communiter in eccleſia adhibitis, manifeſto videntur deſumta. Vnum adhuc eſt, quod notari in OPTATO meretur, rumorem aliquando in *Africam* delatum fuiſſe, dicit, venturos duos miniſtros imperatoris, qui multa mutarent in eccleſia, & imaginem tempore diuini ſacrificii ponerent in altari. Quod quum accepiſſent aures, perculſos eſſe animos populi. At vbi ventum ſit a ſupradictis, nihil vidiſſe oculos chriſtianos, quod horrerent, nihil probauiſſe adſpectum ex iis, quibus perturbatus fuerit auditus; viſam eſſe puritatem, & ritu ſolito ſolemnem conſuetudinem [r] perſpe-

dicere, quid ſalutas, de quo non habes? Quid nominas, quod exterminaſti? Salutas de pace, qui non amas.

(o) Opt. lib. V. p. 86. (p. 102.) Quocumque interrogante, qui credidit, Deo credidit: Et poſt illius vnum *credo*, tu exigis alterum credo. It. pag. 89. (p. m. 106.) Interrogemus gentilem, an renuntiet diabolo & credat Deo. &c. Et dicat, renuntio & credo.

(p) Id. lib. IV. p. 79. (p. 93.) Quum Deus vnusquisque plenus ſit, de quo fur diabolus aliquid inuolare contendit: vos rebaptizando exorcizatis hominem fidelem, & dicitis Deo habitanti, *Maledicte, exi foras.*

(q) Cyrill. catech. XVI. n. IX. p. 234. πολλάκις ὁ δαίμων, ὁ σιδηραίοις δεσμοῖς ὑπὸ πολλῶν μὴ κρατούμενος, λόγοις εὐχῆς ἐκρατήθη ὑπ᾽ αὐτοῦ, διὰ τὴν ἐν αὐτῷ δύναμιν τοῦ ἁγίου πνεύματος. Per ſæpe dæmoniacus, qui ferreis vinculis a multis retineri non poteſt, ab vno ſolis *verborum precationibus* continetur, per eam, quæ in illo eſt, ſpiritus ſancti virtutem.

(r) Optat. lib. III. p. 75. (p. m. 82.) Dicebatur illo tempore, venturos eſſe Paulum & Macarium, qui intereſſent ſacrificio, vt quum altaria ſolemniter aptarentur, proferrent illi imaginem, quam primum in altari ponerent, ſic ſacrificium offerretur. Hoc quum acciperent aures, perculſi ſunt & animi,

ctam esse, quum viderint, diuinis sacrificiis nec mutatum quidquam, nec additum, nec ablatum. Quae narratio ostendit, publicum Dei cultum eo tempore certa forma peractum, nec cuiusuis arbitrio permissum fuisse, vt quidquam in illo, addendo vel auferendo, mutaret.

CIRCA annum CCCLXX. BASILIVS, *Caesareae* in *Cappadocia* creatus est episcopus, ante autem, quam ad istam dignitatem eueheretur, presbyteri munus sub *Eusebio*, antecessore suo, in eadem ecclesia obiit. Quo durante tempore inter alias vtilitates, ecclesiae isti praestitas, precum descriptiones & sacrarii concinnitates tradidit, quae, consentiente ac iubente episcopo EVSEBIO, in ecclesia fuerunt adhibitae, vti fidem nobis facit GREGORIVS NAZIANZENVS [s]. Non est, quod vllam ex liturgiis, quae sub eius nomine circumferuntur, eamdem cum hac esse statuamus. Certum enim est, plurima illis addita esse & ablata, multisque in rebus aliam ab alia differre. Accedit, quod nonnulla a vetustis scriptoribus ex genuina BASILII liturgia adlegantur, quae nunc quidem in harum nulla inueniri, vir quidam doctus [t] adfirmat. Exempli gratia in oratione, quam ex BASILII *liturgia* citat PETRVS DIACONVS, qui circa an. DXX vixit, cuius aetate illa in toto fere oriente in vsu fuit. Inter alia enim ecclesias ita tum precatas dicit: *Dona* [u], *domine, virtutem ac tutamentum; malos, quaesumus, bonos facito; bonos in bonitate confer-*

& vniuscuiusque lingua in haec verba commota est, vt omnis, quum hoc audierat, diceret: Qui inde gustat, de sacro gustat. Et recte dictum erat, si talem famam similis veritas sequeretur. At vbi ventum est a supradictis, nihil tale visum esse ex eo, quod fuerat paullo ante mentita fama: nihil viderunt oculi christiani, quod horrerent. Nihil probauit adspectus ex iis, quibus perturbatus erat auditus; Visa est puritas, & *ritu solito solemnis consuetudo perspecta est.* Quum viderent *diuinis sacrificiis, nec mutatum quidquam, nec additum, nec ablatum.*

(s) Nazianz. orat. XX. in laud. Basilii p. 340. Εὐχῶν διατάξεις καὶ εὐκοσμίας τοῦ βήματος.

(t) Cau. histor. litter. vol. I. p. 194. (p. 136. edit. Geneu. MDCXCIII.) Haec quidem liturgia, prout exstat hodie, plurimum est interpolata, variis additamentis pro saeculi, quo facta sunt, genio & conditione aucta: adeoque eius exemplaria, quo vetustiora, eo breuiora & castiora reperiuntur.

(u) Petr. diacon. de incarnat. inter Fulgentii opera c. VIII. p. 633. Basilius Caesareensis in oratione sacri altaris, quam pene vniuersus frequentat oriens, inter cetera, *Dona*, inquit, *Domine*, &c.

va:

va: omnia enim potes, & non est, qui contradicat tibi, quum enim volueris, saluas, & nullus resistit voluntati tuæ. Sunt, qui hæc verba in hodiernis exemplaribus reperiri, dicunt, siue autem hoc ita sit, siue non sit, certum est, in genuina BASILII liturgia ea exstitisse, ex qua auctor noster ea adlegat. Et hoc argumento est, a BASILIO liturgiam fuisse compositam, quæ tunc temporis vniuersaliter in oriente obtinuerit, & *Afris* etiam cognita fuerit. PROCLVS, ecclesiæ *Constantinopolitanæ* episcopus, qui intra dimidium sæculum ab ætate BASILII vixit, de liturgia ab illo composita hæc habet [x]: *Basilius magnus, quum hominum, liturgiæ prolixitatem fastidientium, oscitantiam & propensionem prospiceret, non, quod longam & prolixam eam (Iacobi* liturgiam) *esse arbitraretur; sed vt tam audientium, quam vna orantium commodo consuleret, eorumque socordiam, ex longioris temporis mora promanantem, castigaret, penitusque tolleret, redactam in compendium ecclesiæ recitandam exhibuit.* Citatur etiam sub nomine BASILII a LEONTIO [y] & concilio *Trullano* [z]. Atque ita, licet hodiernis liturgiæ BASILII exemplaribus multa interposita, alia autem demta sint, primitiuam tamen eius compositionem hoc non tollit, cuius rei tam clara documenta in vetustis scriptoribus exstant.

BASILIVS autem non tantum formam pro sacræ eucharistiæ administratione composuit, sed sæpius de aliis quoque formis, vt generatim alia quacumque ferente occasione vsitatis, loquitur. In epistola LXIII. [a] multa habet de populi coniunctione ad psalmos alternatim canendos & ad preces, de-

(x) Proclus de tradit. diuin. liturg. cit. a Comber. of liturg. p. 168. (tom. VI. bibl. patr. max. p. 617. edit. Lugdun. MDCLXXVII.)

(y) Leont. contr. Nestor. lib. III. bibl. patr. tom. IV. part. II. p. 1006. (in edit. cit. habentur tres libri Leontii a p. 674 -- 706. sed locum non inuenio.)

(z) Concil. Trullan. c. XXXII. (tom. VI. concil. p. 1158.) Καὶ γὰρ καὶ Ἰάκωβος, ὁ κατὰ σάρκα Χριστοῦ τοῦ θεοῦ ἡμῶν ἀδελφὸς, ὃς τῆς Ἱεροσολυμιτῶν ἐκκλησίας πρῶτος τὸν θρόνον ἐπιστεύθη· καὶ Βασίλειος, ὁ τῆς Καισαρέων ἀρχιεπίσκοπος, οὗ τὸ κλέος κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην διέδραμε, ἐγγράφως τὴν μυστικὴν ἡμῖν ἱερουργίαν παραδεδωκότες, οὕτω τελειοῦν ἐν τῇ θείᾳ λειτουργίᾳ ἐξ ὕδατός τε καὶ οἴνου τὸ ἱερὸν ποτήριον ἐκδεδώκασι. Nam & Iacobus, Christi domini nostri secundum carnem frater, cui Hierosolymitanæ ecclesiæ thronus primum est creditus: & Basilius, Cæsariensium ecclesiæ archiepiscopus, cuius gloria omnem terrarum orbem peruasit, mystico nobis in scriptis tradito sacrificio, ita consecrandum in diuina missa ex aqua & vino sacrum calicem ediderunt.

(a) Basil. cap. LXIII. tom. III. opp. p. 96. edit. Parif. MDCXXXVIII.) Ἐκ νυκτὸς

que recitatione pſalmi confeſſionis, hoc eſt, pſalmi LI. in oratione antelucana. Heic quoque de liturgia GREGORII *Thaumaturgi* cum approbatione loquitur, deque litaniis, quas eccleſia *Neocæſarecnſis* poſt tempora GREGORII [*b*] admiſerit. In epiſtola CCXLI. ad familiarem quemdam ſuum diuerſas precationes memorat, quæ pro vniuerſo eccleſiæ ſtatu fieri ſoleant. *Meminiſti*, inquit [*c*], *eccleſiaſticarum concionum, quum ſis inter fideles per Dei gratiam numeratus, quod nimirum pro iis intercedamus apud Deum, qui peregre ſunt conſtituti, quique inter militares copias recenſentur: proque iis etiam, qui libere profitentur nomen domini, & pro iis, qui fructus manifeſte oſtendunt ſpirituales, pro hiſce inquam omnibus preces in ſancta eccleſia fundimus.* Has preces ſolemnes formulas ſupplicandi pro omnibus hominum ordinibus in eccleſia fuiſſe, poſthac [*d*] demonſtrabimus. In epiſtola LXVIII. aliarum formularum meminit, quæ manifeſto fuerunt antiquarum liturgiarum partes: *In pace* [*e*] *manere vitæ noſtræ reſiduos dies precamur: in pace eſſe dormitionem noſtram optamus.* Audiuimus eum ſupra [*f*] loquentem de hymnis ATHENOGENIS, & de hymno veſpertino in laudem ſacroſanctæ *TRINITATIS.* Et poſtea de [*a*] pſalmis, certis precum canonicarum horis præſtitutis, loquentem eum audiemus. Quæ omnia tam manifeſta

γὰρ ὀρθρίζει παρ' ἡμῖν ὁ λαὸς ἐπὶ τὸν οἶκον τῆς προσευχῆς, καὶ ἐν πόνῳ, καὶ ἐν θλίψει, καὶ ἐν συνοχῇ δακρύων ἐξομολογούμενοι τῷ θεῷ, τελευταῖον ἀναστάντες τῶν προσευχῶν, εἰς τὴν ψαλμῳδίαν καθίστανται· καὶ νῦν μὲν διχῇ διανεμηθέντες, ἀντιψάλλουσιν ἀλλήλοις κ. τ. λ. De nocte ſiquidem populus conſurgens antelucano tempore domum precationis petit: inque labore & tribulatione ac lacrimis indeſinentibus facta ad Deum confeſſione, tandem ab oratione ſurgentes ad pſalmodiam traducuntur. Et nunc quidem in duas partes diuiſi alternis ſuccinentes pſallunt, cetera.

(*b*) Vid. ſupra ſub litt. k. p. 149.

(*c*) Baſil. epiſt. CCXLI. (p. 243.) Μέμνησαι γὰρ πάντως τῶν κηρυγμάτων τῶν ἐκκλησιαστικῶν, πιστὸς ὢν τῇ τοῦ θεοῦ χάριτι· ὅτι καὶ ὑπὲρ τῶν ἐν ἀποδημίαις ἀδελφῶν δεόμεθα, καὶ ὑπὲρ τῶν ἐν ταῖς στρατείαις ἐξεταζομένων, καὶ ὑπὲρ τῶν παῤῥησιαζομένων διὰ τὸ ὄνομα κυρίου, καὶ ὑπὲρ τῶν τοὺς πνευματικοὺς καρποὺς ἐπιδεικνυμένων, ἐν τῇ ἁγίᾳ ἐκκλησίᾳ τὰς εὐχὰς ποιούμεθα.

(*d*) Lib. XV. c. I. §. III.

(*e*) Baſil. epiſt. LXVIII. (p. 104. c.) ἐν εἰρήνῃ μένειν τὰς λειπομένας ἡμῶν ἡμέρας, εὐχόμεθα· ἐν εἰρήνῃ δὲ γενέσθαι τὴν κοίμησιν ἡμῶν αἰτοῦμεν.

(*f*) Lib. XIII. c. II. §. II. litt. (x) pag. 40.

(*a*) Baſil. regul. maior. quæſt. XXXVII. p. 585. 586. 587.

vſus

vſus formularum ſtatarum indicia ſunt, vt nihil niſi præiudicata opinio ad contradicendum illis quem poſſit inducere.

GREGORIVS NAZIANZENVS coniunctiſſimus BASILII amicus erat, de quo ſatis foret dicere, quod amicum ſuum laudarit, ob formulas precum in vſum eccleſiæ compoſitas, vti iam percepimus. Sed vero de ſuo ipſius parente [b] narrat, quod eucharistiæ verba, ita vt conſuetudo tulerit, effatus ſit. Et de *Iuliano* apoſtata loquens, admiratum eum eſſe dicit eccleſiæ formas [c] a maioribus traditas, atque in eum vſque diem conſervatas: adeoque in animo habuiſſe, vt ſacerdotes ethnici chriſtianos imitarentur, haberentque precationum formam [d] ἐν μέρει, hoc eſt, precationes ita compoſitas, vt populus alternatim reſpondere poſſet. Cuius rei mentionem etiam facit SOZOMENVS, narrans, quod *Iulianus* chriſtiani cultus ordinem admiratus gentilium templa apparatu atque ordine chriſtianis vſitato ornari iuſſerit, certorumque dierum atque horarum [e] ſtatuerit precationes. NAZIANZENO etiam vſitata formula renuntiandi diabolo in baptiſmo, & faciendi fœdus cum *CHRISTO* memoratur, quod fieri dicit [f] καὶ τοῖς χήμασι, καὶ τοῖς ῥήμασι, *geſtibus ac verbis*, hoc eſt, renuntiare eos diabolo, vultu in occidentem verſo, & tum in orientem ſe conuertere: quo ipſo conuerſionem ad *Chriſtum* ſolem iuſtitiæ ſignificent. Quæ verba & geſtus euidenter res erant formulæ & eccleſiaſticæ inſtitutionis. Cuiusmodi etiam fuit formula profeſſionis fidei, trina immerſio & multi alii iſtiusmodi ritus ac conſuetudines, quas in NAZIANZENO & plerisque aliis ſcriptoribus eccleſiaſti-

(b) Nazianz. orat. XIX. p. 305. b. εἶπε ἐπειπὼν τὰ τῆς εὐχαριστίας ῥήματα οὕτως, ὡς συνηθὲς, κ. τ. λ.

(c) Nazianz. orat. III. p. 101. τοῖς παραδεδομένοις, καὶ εἰς τόδε τετηρημένοις τύποις τῆς ἐκκλησίας.

(d) Naz. ibid. p. 102. a. εὐχῶν τε τύπον ἐν μέρει.

(e) Sozomen. lib. V. c. XVI. διενοεῖτο πανταχῆ τοὺς ἑλληνικοὺς ναοὺς τῇ παρασκευῇ καὶ τῇ τάξει τῆς χριστιανῶν θρησκείας διακοσμεῖν -- ὡρῶν τε ῥητῶν καὶ ἡμερῶν τεταγμένας εὐχάς.

(f) Nazianz. orat. XL. de bapt. p. 671. γνώσῃ καὶ τοῖς χήμασι καὶ τοῖς ῥήμασι, ὡς ὅλην ἀποπέμπῃ τὴν ἀθείαν, οὕτως ὅλῃ θεότητι συντασσόμενος. Intelliges, tum ex ipſa rerum ſpecie, tum ex verbis ipſis, te omnem impietatem reiicere, & cum tota deitate coniungi.

cis,

cis, qui aliquam de antiqua baptiſmum adminiſtrandi ratione loquendi occaſionem habuerunt, inuenimus.

Alivs quidam adhuc auctor eſt, qui hoc tempore ante obitum athanasii floruit, ephrem videlicet diaconus *Edeſſæ*, vulgo *Syrorum* propheta dictus. Hunc theodoretvs [g] multa cantica compoſuiſſe perhibet, canticis ab *Harmonio*, *Bardeſanis* filio hæretico, olim conſcriptis oppoſita, quæ tunc temporis in feſtis martyrum diebus conſueuerint adhiberi. sozomenvs [h] etiam diuinorum eius hymnorum meminit æque ac eorum, quos in laudem martyrum elaborarit. Atque hi ſine dubio de celebratis eius ſcriptis fuerunt, quæ hieronymvs [i] in quibusdam eccleſiis poſt ſcripturarum lectionem recitata eſſe dicit.

(g) Theodor. lib. IV. c. XXIX. καὶ ἐπειδὴ Ἁρμόνιος ὁ Βαρδησάνου, ᾠδάς τινας συντεθείκει πάλαι, καὶ τῇ τοῦ μέλους ἡδονῇ τὴν ἀσέβειαν κεράσας, κατεκήλει τοὺς ἀκούοντας καὶ πρὸς ὄλεθρον ἤγρευε, τὴν ἁρμονίαν τοῦ μέλους ἐκεῖθεν λαβὼν ἀνέμιξε τὴν εὐσέβειαν, καὶ προσενήνοχε τοῖς ἀκούουσιν ἥδιστον ὁμοῦ καὶ ὀνησιφόρον φάρμακον· ταῦτα καὶ νῦν τὰ ᾄσματα, φαιδροτέρας τῶν νικηφόρων μαρτύρων τὰς πανηγύρεις ποιεῖ. Et quoniam Harmonius, Bardeſanis filius, cantica quædam olim compoſuerat, & modorum ſuauitati impietatem admiſcens, audientium animos demulcebat & ad exitium pertrahebat; ipſe modorum compoſitionem ab illo mutuatus, pietatem canticis permiſcuit, & ſuauiſſimum ſimul ac vtiliſſimum medicamentum audientibus exhibuit. Atque hæc cantica feſtos martyrum dies lætiores ac ſplendidiores etiamnum efficiunt.

(h) Sozomen. lib. III. c. XVI. Ἰδὼν δὲ Ἐφραὶμ κηλουμένους τοὺς Σύρους τῷ κάλλει τῶν ὀνομάτων, καὶ τῷ ῥυθμῷ τῆς μελῳδίας, καὶ κατὰ τοῦτο προσεθιζομένους ὁμοίως αὐτῷ δοξάζειν, καίπερ Ἑλληνικῆς παιδείας ἄμοιρος, ἐπέστη τῇ καταλήψει τῶν Ἁρμονίου μέτρων· καὶ πρὸς τὰ μέλη τῶν ἐκείνου γραμμάτων, ἑτέρας γραφὰς συναδούσας τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς δόγμασι συνέθηκεν· ὁποῖα αὐτῷ πεποίηται ἐν θείοις ὕμνοις καὶ ἐγκωμίοις ἀπαθῶν ἀνδρῶν· ἐξ ἐκείνου τε Σύροι κατὰ τὸν νόμον τῆς Ἁρμονίου ᾠδῆς τὰ Ἐφραὶμ ψάλλουσι. Ephraim quum Syros & verborum elegantia & modulationis concinnitate delinitos videret, eaque ratione paullatim adduci, vt idem cum Harmonio ſentirent, ipſe licet Græcæ eruditionis expers, operam dedit, vt Harmonii numeros intelligentia adſequeretur; & iuxta numeros ſcriptorum Harmonii, alios compoſuit libros, eccleſiaſticæ doctrinæ conſentientes. Cuiusmodi ſunt ea, quæ in diuinis hymnis & in encomiis ſanctorum virorum ab illo ſunt elaborata. Ex eo tempore Syri iuxta numeros canticorum Harmonii ſcripta Ephraim pſallere ſolent.

(i) Hieron. de ſcriptor. cap. CXV. ad tantam venit claritatem, vt poſt lectionem ſcripturarum publice in quibusdam eccleſiis eius ſcripta recitentur.

Havd

HAVD alienum abs re fuerit heic obſeruare, quod hæreticorum ſtudium corrumpendi ac mutandi antiquas eccleſiæ formulas ſæpe manifeſtum antiquitatis earum documentum ſit ac teſtimonium. Ita THEODORETVS [k] narrat, ineunte hoc ſæculo *Arium*, *gloriæ* decantandæ legibus relictis, quas tradidiſſent, qui ab initio ſpectatores & miniſtri verbi fuerunt, aliam formam introduxiſſe, docentem *glorificare*, quos decepiſſet, *patrem per filium in ſancto ſpiritu.* Et diuini quidem baptiſmatis vſitatam inuocationem mutare propter apertam transgreſſionem auſum non eſſe: ſed iuxta domini præceptum baptizare docuiſſe *in nomine patris & filii & ſpiritus ſancti:* glorificare autem ſecundum baptiſmatis legem vetuiſſe. Nonne hæc probant, formulam huius doxologiæ iam pridem ante *Arii* obtinuiſſe ætatem, ſiquidem ille nouam introducere auſus eſt? Ita rurſus, quando idem THEODORETVS [l] dicit: *Eunomium* ſancti baptiſmatis legem, olim a domino & apoſtolis traditam, euertiſſe, & contrariam aperte ſanxiſſe, non oportere, dicentem, ter illum immergere, qui baptizetur, nec inuocare trinitatem, ſed ſemel baptizare in *CHRISTI* mortem: Nonne hæc innouatio manifeſto prodit, ritum trinæ immerſionis antiquam formam & conſuetudinem fuiſſe eccleſiæ? Quemadmodum TERTVLLIANVS [m] & omnes, qui de ea loquuti ſunt ante *Eunomium*, conſtanter adfirmarunt. Vt adeo, ſiue teſtimonia conſideres

(k) Theodoret. hæret. fabul. lib. IV. c. I. οὗτος (Ἄρειος) καὶ τῆς δοξολογίας τοὺς νόμους καταλιπών, οὓς οἱ ἐξ ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται τοῦ λόγου παραδεδώκασιν, ἕτερον ἐπεισήγαγε τύπον, δοξάζειν τοὺς ἐξηπατημένους διδάξας τὸν πατέρα διὰ τοῦ υἱοῦ ἐν ἁγίῳ πνεύματι· καὶ τὴν μὲν ἐπὶ τοῦ θείου βαπτίσματος γινομένην ἐπίκλησιν ἐναλλάξαι διὰ τὸ τῆς παραβάσεως προφανὲς οὐκ ἐθάρρησεν· ἀλλὰ κατὰ τὴν δεσποτικὴν ἐντολήν, βαπτίζειν μὲν παρέδωκεν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρός, καὶ τοῦ υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος· δοξάζειν δὲ κατὰ τὸν τοῦ βαπτίσματος διεκώλυσε νόμον.

(l) Theodoret. ibid. c. III. αὐτὸς καὶ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος ἀνέτρεψε τὸν ἄνωθεν παρὰ τοῦ κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων παραδοθέντα θεσμόν, καὶ ἄντικρυς ἀντινομοθέτησε, μὴ χρῆναι λέγων τρὶς καταδύειν τὸν βαπτιζόμενον, μηδὲ ποιεῖσθαι τὴν τῆς τριάδος ἐπίκλησιν· ἀλλ' ἅπαξ βαπτίζειν εἰς τὸν θάνατον τοῦ χριστοῦ.

(m) Tertull. contr. Prax. c. XXVI. Nec ſemel, ſed ter, ad ſingula nomina, in perſonas ſingulas tinguimur. It. de coron. milit. c. III. Ter mergitamur. Conſtitut. apoſtol. can. L. (al. XLII.) Εἴ τις ἐπίσκοπος, ἢ πρεσβύτερος, μὴ τρία βαπτίσματα μιᾶς μυήσεως ἐπιτελέσῃ, ἀλλ' ἓν βάπτισμα, τὸ εἰς

catholicorum, siue praxes & innouationes hæreticorum, ex vtrisque appareat, intra hanc temporis periodum, nimirum quamdiu inter viuos degit *Athanasius*, ecclesiam in quauis illustriore diuini ministerii parte, baptismo, psalmodia, & solemni eucharistiæ celebratione formulas adhibuisse. Atque ita quoque fecit in funeralibus ritibus, vbi nihil vulgatius est, quam audire de psalmodia, in solemnibus exsequiis & sepultura adhibita, quomodo in scriptis GREGORII NAZIANZENI [n] & in *constitutionibus* [o] videre est, vt alios auctores in præsenti ne memorem, qui inter præfixum terminum vitæ ATHANASII referri nequeunt.

Vix tres anni erant ab obitu ATHANASII, quum ann. CCCLXXIV. *Mediolani* episcopus renuntiaretur *Ambrosius*. Strenuus fidei catholicæ defensor hic erat aduersus *Arianos*, quorum corruptelis diuersos hymnos *Latinos*, in gloriam sacrosanctæ *TRINITATIS* ab se elaboratos, opposuit, a populo in ecclesia cantandos. Qua de re in oratione contra *Auxentium* [p] hæc ipse narrat: *Hymnorum quoque meorum carminibus deceptum populum ferunt. Plane nec hoc ab vno. Grande carmen istud est, & quo nihil*

τὸν θάνατον τοῦ κυρίου διδόμενον, καθαιρείσθω. Si quis episcopus aut presbyter non tres mersiones vnius initiationis seu baptismi fecerit; sed vnam mersionem, quæ detur in mortem domini, deponatur.

(n) Naz. orat. IV. in Iulian. p. 118. ὁ μὲν γὰρ παραπέμπεται πανδήμοις εὐφημίαις τε καὶ πομπαῖς, καὶ τύποις δὴ τοῖς ἡμετέροις σεμνοῖς, ᾠδαῖς παννύχοις καὶ δᾳδουχίαις· αἷς χριστιανοὶ τιμᾶν μετάστασιν εὐσεβῆ νομίζομεν, καὶ γίνεται πανήγυρις μετὰ πάθους, ἡ ἐκκομιδὴ τοῦ σώματος. ille igitur (Constantinus) publicis præconiis, faustisque ominibus, ac celebri pompa deducitur religiosisque etiam his nostris officiis, hoc est, *nocturnis cantionibus*, ac cereorum ignibus, quibus nos christiani pium e vita discessum ornandum existimamus.

(o) Constitut. lib. VI. c. XXX. μηδὲ ἐπιζητεῖτε Ἰουδαϊκοὺς ἀφορισμοὺς, ἢ συνεχῆ βαπτίσματα, ἢ καθαρισμοὺς ἐπὶ θίξει νεκροῦ· ἀπαρατηρήτως δὲ συναθροίζεσθε ἐν τοῖς κοιμητηρίοις, τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἱερῶν βιβλίων ποιούμενοι, καὶ ψάλλοντες ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων μαρτύρων καὶ πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνος ἁγίων, καὶ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν τῶν ἐν κυρίῳ κεκοιμημένων. Neque requiratis iudaicas separationes, aut adsiduas lauationes, aut expiationes de tactu mortui: sed absque vlla obseruatione congregamini in cœmiteriis, lectionem sacrorum librorum facientes, atque *psallentes pro defunctis martyribus* & omnibus a sæculo sanctis, & pro fratribus vestris, qui in domino obdormierunt.

(p) Ambros. orat. contr. Auxent. ad calcem epist. XXXII. (tom. V. opp. p. 104. i. edit. Paris. MDCXLII.)

poten-

potentius. Quid enim potentius, quam professio TRINITATIS, quae quotidie totius populi ore celebratur? Certatim omnes student fidem fateri: patrem & filium & spiritum sanctum norunt versibus praedicare. Hi versus PROSPERO quoque in *chronico* [q] memorantur, vt primi, qui in ecclesiis *Latinis* modulis cantati sint. AVGVSTINVS saepius de illis loquitur, dicitque [r], tunc temporis cani eos consueuisse, vt psalmos, per singulos versus a populo alternatim, ne ille moeroris taedio contabesceret: atque ex hoc exemplo morem canendi hymnos alternis vicibus inualuisse per omnes fere occidentales ecclesias. Vnus aliquis speciatim ab ipso citatur [s], tamquam hymnus vespertinus, & alii inter opera eius exstant: Et hos, certum est, sequentibus temporibus in vsu mansisse. Nam hymni AMBROSII & HILARII [t] in concilio *Toletano* quarto ad ann. DCXXXIII. memorantur, tamquam partes quotidiani ministerii in ecclesiis *Hispanicis*. Ipse AMBROSIVS de vsu antiqui hymni, quem *Trisagion* vocant, loquitur, eumque dicit in plerisque orientalibus & occidentalibus ecclesiis [u], quum sacrificium Deo offeratur, vna sacerdotis ac

(q) Prosper. chronic. an. CCCLXXXVI. ap. Pagi critic. in Baron. an. CCCLXXXVII. n. VII. Hymni Ambrosii compositi, qui numquam ante in ecclesiis latinis modulis canebantur.

(r) Augustin. confess. lib. IX. c. VII. Tunc hymni & psalmi vt canerentur, secundum morem orientalium partium, ne populus moeroris taedio contabesceret, institutum est; & ex illo in hodiernum retentum, multis iam ac pene omnibus gregibus tuis & per caetera orbis imitantibus.

(s) Ibid. cap. XII. Recordatus sum veridicos versus Ambrosii:

Deus creator omnium,
Polique rector, vestiens
Diem decoro lumine,
Noctem soporis gratia:
Artus solutos vt quies
Reddat laboris vsui,
Mentesque fessas alleuet,
Luctusque soluat anxios.

Id. lib. I. rectract. c. XXI. In hoc libro (contra epistolam Donati) dixi in quodam loco de apostolo Petro, quod in illo tamquam in petra fundata sit ecclesia: qui sensus etiam *cantatur ore multorum in versibus beatissimi Ambrosii*, vbi de gallo gallinacio ait:

Hoc ipsa petra ecclesiae
Canente culpam diluit.

(t) Concil. Tolet. IV. c. XII. cit. supra sub litt. (c) p. 165.

(u) Ambros. de spirit. sanct. cit. a Comber, *of Liturgies* p. 183. Locus iste sine du-

 popu-

populi voce pronuntiari, *Sanctus*, *sanctus*, *sanctus*, *dominus Deus Sabaoth*, *plena est vniuersa terra maiestate eius*. Mentionem quoque inicit communis formulæ salutandi populum, *Pax vobis* [x]. Et de concentu in parabola de filio prodigo Luc. XV. loquens: *Hæc est symphonia*, inquit, *quando concinit* [y] *in ecclesia diuersarum ætatum atque virtutum*, *velut variarum chordarum indiscreta concordia. Psalmus respondetur*, *Amen dicitur. Hæc est symphonia*, *quam sciuit & Paulus*, *ideo ait: Psallam spiritu*, *psallam & mente.* Libri eius de *sacramentis*, si hos illius esse concedamus, adeo pleni sunt formarum ac cærimoniarum, ad baptismatis, confirmationis & eucharistiæ administrationem spectantium, vt inspicere eos nemo possit, quin harum rerum enarrationem ex cognitis ac statis formis ecclesiæ scripsisse eum, concludat. Quam ob caussam earum vllas heic recitari minus necesse esse, existimo; sed qui volent, apud COMBERVM [z] eas videre poterunt. Si quis hosce libros non genuinum AMBROSII fœtum esse dixerit, sufficit, ex indubiis eius scriptis vsum formularum a nobis esse demonstratum.

HIERONYMVS de vsu psalmorum, tamquam formulis precum ac laudum, testatur, quod tam publice, quam priuatim, occasione quauis ferente, adhiberi consueuerint. In monasteriis *Aegypti* [a] psalmodiam principalem cultus diuini

bio est lib. III. c. XVIII. qui autem non omnia probat, quæ heic dicit Binghamus. Ita habet: Cherubim & Seraphim indefessis vocibus laudant & dicunt: *Sanctus*, *sanctus*, *sanctus dominus Deus Sabaoth*. - - Nos quoque nihil pretiosius inuenimus, quo Deum prædicare possumus, nisi vt sanctum appellemus. - - Seraphim laudant, omnis beatorum chorus laudat, vt sanctum Deum dicat, sanctum filium, sanctum spiritum. Quomodo igitur non omnia habet, quæ Dei sunt, qui cum patre & filio *a sacerdotibus* & in baptismo nominatim, & *in oblationibus inuocatur* cum patre & filio.

(x) Ambros. de dignit. sacerdot. c. V. (tom. IV. p. 382. d. edit. Par. MDCXLII.) Pronuntiat episcopus huiusmodi ad populum, dicens: Pax vobis.

(y) Ambros. lib. VII. in Luc. XV. tom. V. p. 125. (tom. III. p. 169. f. edit. cit.)

(z) Comber. *origin. of Liturgies* p. 182.

(a) Hieron. epist. XXII. ad Eustoch. cap. XV. Post horam nonam in commune concurritur, *psalmi resonant*, scripturæ recitantur ex more.
Id. epist. XXVII. c. X. Post virorum monasterium, quod viris tradiderat gubernandum, plures virgines, quas e diuersis prouinciis congregarat, tam nobiles, quam medii & infimi generis, in tres turmas monasteriaque diuisit, ita duntaxat, vt in opere & cibo separatæ *psalmodiis & operationibus* iungerentur.

partem

partem in ſingulis congregationibus fuiſſe adfirmat. *Ruſticum* [*b*] hortatur, vt diſcat pſalterium ad verbum, dicatque pſalmum in ordine ſuo, quemadmodum monachos ad vnum omnes in conuentibus ſuis facere oportebat. De ſeipſo dicit [*c*], quod in pueritia pſalmos didicerit, eoſque ſenex quotidie cantet. *Lætam*, feminam nobilem, monet, vt filiam ſuam, omnibus orationum [*d*] horis canonicis pſalmos & hymnos canere exemplo ſuo adſueſaciat. In eumdem modum ad *Demetriadem* [*e*] virginem ſcribit, vt pſalmorum & orationis ordinem per ſtatas quaſque horas obſeruet. Diſputari quidem aliquo modo poteſt de obſeruatione canonicarum horarum, ſepties quotidie recurrentium in publico eccleſiæ cultu, nulla autem eſt ſine vſu pſalmorum in vniuerſum. HIERONYMVS enim ad diaconum ſcribens *Sabinianum* [*f*], qui erga ſacram quamdam virginem minus decore ſe geſiiſſe accuſatus erat, impudicos nutus ad animum ei reuocat, quos fecerit in choro pſallentium conſtitutus. Et paullo ante [*g*] loquitur de tota eccleſia, *CHRISTVM* dominum perſonante nocturnis vigiliis, quarum magna pars, vti poſtea videbimus, pſalmis cantandis transmittebatur. Pſalmodia pars quoque officii funeralis erat. Idem enim HIERONYMVS, loquens de concurſu epiſcoporum & populi ad funus *Paulæ*, nobilis feminæ *Romanæ*, nonnullos epiſcopos [*h*]

(*b*) Hieron. epiſt. IV. ad Ruſtin. monach. Diſcatur pſalterium ad verbum. -- Dicas pſalmum in ordine tuo.

(*c*) Id. apolog. aduerſ. Ruffin. lib. II. c. VII. (tom. II. opp. p. 516. d. edit. Pariſ. MDCXCIII.) Ego ne contra LXX. interpretes aliquid ſum loquutus, quos ante annos plurimos diligentiſſime emendatos, meæ linguæ ſtudioſis dedi, quos quotidie in conuentu fratrum ediſſero, quorum *pſalmos iugi meditatione decanto?* tam ſtultus eram, vt quod in pueritia didici, ſenex obliviſci vellem.

(*d*) Id. epiſt. VII. ad Lætam. Adſueſcat exemplo ad orationes & pſalmos nocte conſurgere, mane hymnos canere, tertia, ſexta, nona &c.

(*e*) Id. epiſt. VIII. ad Demetr. Conſiderans propter pſalmorum & orationis ordinem, quod tibi hora tertia, ſexta, nona ad veſperam, media nocte & mane ſemper eſt exercendum.

(*f*) Id. epiſt. XLVIII. contr. Sabinian. Stabas deinceps in choro pſallentium, & impudicis nutibus loquebaris.

(*g*) Ibid. Tota eccleſia nocturnis vigiliis Chriſtum dominum perſonabat, cetera.

(*h*) Id. epiſt. XXVII. epitaph. Paulæ c. XIII. Quum alii pontifices lampadas cereosque proferrent, alii *choros pſallentium* ducerent - - Græco, Latino Syroque ſermone pſalmi in ordine perſonabant.

psallentium choros duxisse, & populum *Græco*, *Latino*, *Syro*que sermone, quem quæque natio haberet patrium, psalmos in ordine cantasse, narrat. Idem dicit in epitaphio *Fabiolæ* [i], sonuisse psalmos, & aurata tecta templorum reboans in sublime quassisse Alleluiah. Obseruari quoque meretur, quod HIERONYMI tempore & multo ante ecclesia peculiarem ordinem inter clericos habuerit, cantores dictos, quorum ipse meminit [k], & de quibus plura diximus libro quodam antecedente [*]. Crebro etiam loquitur [l] de clericis, tamquam cum peculiari habitu, veste candida, ministrantibus, in imitationem angelorum; qua de re in posterum dicentur plura. In præsenti solum obseruamus, quod hoc sine regula siue ordine, cærimonias decentiæ in diuino cultu præscribente, fieri non potuerit. Nihil amplius de aliis liturgiæ partibus dicit, sæpius tamen de formula renuntiandi in baptismo vsitata, deque vsu symboli [m] loquitur, quemadmodum & PELAGIVS facit in commentario in epistolas *Paulinas*, sub nomine HIERONYMI [n], & HI-

(*i*) Hieron. epist. XXX. epitaph. Fabiolæ. Sonabant psalmi & aurata tecta templorum reboans in sublime quatiebat Alleluiah.

(*k*) Id. comment. in Ephes. V, 19. Audiant hæc adolescentuli: Audiant hi, quibus psallendi in ecclesia officium est. &c.

(*) Lib. III. c. VII. vol. II. p. 33. seqq.

(*l*) Hieron. epist. III. ad Heliodor. (p. 23. d. edit. Par. MDCXLIII.) Hanc tunicam, qua vtebar in ministerio Christi.
Id. commentar. in Ezech. c. XLIV, 17. Per quæ discimus, non quotidianis & quibuslibet pro vsu vitæ communis pollutis vestibus, nos ingredi debere in sancta sanctorum, sed munda conscientia & mundis vestibus tenere domini sacramenta.
Aduersus Pelagian. lib. II. c. IX. (tom. II. p. 565. f. g.) Quæ sunt, rogo, inimicitiæ contra Deum, si tunicam habuero mundiorem: si episcopus, presbyter & diaconus, & reliquus ordo ecclesiasticus in administratione sacrificiorum cum candida veste processerint.

(*m*) Id. commentar. in Amos VI, 14. Primum renuntiamus ei, qui occidente est, nobisque moritur cum peccatis, & sic versi ad orientem, pactum inimus cum sole iustitiæ & ei seruituros nos esse promittimus.
In Matth. V, 25. Renuntio tibi diabole & pompæ tuæ & vitiis tuis & mundo tuo, qui in maligno positus est.
Dialog. contr. Lucifer. c. III. Quum solemne sit in lauacro post trinitatis confessionem interrogare: Credis sanctam ecclesiam? Credis remissionem peccatorum? cetera.

(*n*) Pelag. comment. in 1 Tim. VI, 12. *Et confessus*] In baptismo abrenuntiando sæculo & pompis eius.

LARIVS

LARIVS diaconus *Romanus* ſub nomine AMBROSII [*o*], quorum idonea hac in re ſunt teſtimonia, quia eadem ætate cum hiſce auctoribus vixerunt. Vſum quoque orationis dominicæ in officio communionis memorat, tamquam ab *CHRISTO* traditæ apoſtolis, a quibus eccleſia [*p*] in corporis illius ſacrificio quotidiano eam recitare didicerit. Similiter de hymno Cherubico: *Sanctus, ſanctus, ſanctus*, [*q*] *dominus deus Sebaoth*, loquitur, eumque in confeſſionem *TRINITATIS* cani, dicit. Mentionem quoque iniicit partis cuiusdam precum eccleſiaſticarum [*r*], quæ ſic habeat: *Domine, pacem tuam da nobis: omnia enim dediſti nobis.* Et rurſus [*s*]: *Dicit hæc eccleſia: Et in requie, & in tribulatione non fui tui oblitus:* commentans in pſalmum, quem veteres vocarunt pſalmum matutinum: *Deus, Deus meus ad te de luce vigilo.* Et in alium pſalmum [*t*]: *Dicit eccleſia, A recordatione delictorum priorum concaluit cor meum intra me.* Loquens etiam de malis ſacerdotibus, ait [*u*]: *Impie agunt in legem CHRISTI, putantes* εὐχαριςίαν *imprecantis facere verba, non vitam; & neceſſariam eſſe tantum SOLEMNEM ORATIONEM, & non ſacerdotum merita.* Vbi manifeſto ad eos videtur reſpicere, qui in nudis precationum formis confidebant, nullam piorum adfectuum animi habentes rationem. Meminit quoque ritus dandi ſibi inuicem oſculum pacis in euchariſtia [*x*], & conſuetudinis reſpondendi

(*o*) Ambroſ. 1 Tim. VI, 12. Fidei victoria eſt, quum omnia vitia & crimina ſubiugantur, vt ad æternæ vitæ præmia veniatur: cuius confeſſio inter ipſa rudimenta fidei, teſte interrogante & reſpondente, monumentis eccleſiaſticis continetur.

(*p*) Hier. contr. Pelag. lib. III. c. V. (tom. II. opp. p. 596. d. edit. Par. MDCXLIII.) Sicut docuit apoſtolos ſuos, vt quotidie in corporis illius ſacrificium credentes audeant loqui, *Pater noſter, qui es in cælis*, cetera.

(*q*) Id. de XLII. merſionibus in initio. In confeſſionem ſanctæ trinitatis erumpimus, dicentes, ſanctus, ſanctus, ſanctus, dominus Deus Sebaoth.

(*r*) Id. epiſt. IV. ad Ruſtic. Vtinam audiatur vox eccleſiæ implorantis, *Domine, pacem tuam da nobis: Omnia enim dediſti nobis.*

(*s*) Id. comment. in pſalm. XLII. (tom. VII. p. 75. g.)

(*t*) In pſalm. XXXVIII. Ibid, p. 50. b.

(*u*) Id. in Zephan. c. II. (tom. V. p. 218. a.)

(*x*) Id. epiſt. LXII. ad Theophil. c. I. Si munera noſtra abſque pace offerre non poſſumus; quanto magis & Chriſti corpus accipere? Qua conſcientia ad euchariſtiam Chriſti accedam, & *reſpondebo Amen*, quum de caritate dubitem porrigentis? --- Quiſquamne extenta manu vertit faciem & inter ſacras epulas, Iudæ oſculum porrigit?

Amen

Amen, in eius receptione a populo obſeruatæ. Quæ omnia manifeſta certarum formularum, in diuino cultu adhibitarum, indicia ſunt; tametſi HIERONYMVS de illis tantum in tranſitu loquutus eſt, nec fuſius eas exponendi habuit occaſionem.

AVGVSTINVS & CHRYSOSTOMVS, vt plura volumina confecerunt, ita hoc argumentum copioſius exactiusque expoſuerunt. Specimen eorum, quæ de liturgiis orientalibus ex ſcriptis CHRYSOSTOMI colligi poſſunt, capite ſequente lectoribus exhibemus. Et ſunt quidam viri docti in ea ſententia, quod, ſi quis in examinandis AVGVSTINI operibus ſtudium & operam adhibere voluerit, vniuerſam liturgiam *Africanam* in ſcriptis illius reperturus ſit. Non mihi in hiſce collectionibus tantam tribuam accurationem, ſed paucis tantum ea indicabo, quæ de quibusdam illius partibus habet. Vniuerſam liturgiam, ſiue cultum eccleſiæ publicum, in quinque partes [y] diſpeſcit, nimirum in pſalmodiam, ſcripturarum lectionem, ſermonis recitationem, deprecationem antiſtitis, & indictam voce diaconi orationem. Quæ omnia, ſi a recitatione ſermonum diſceſſeris, conceptis & præſcriptis verborum formulis facta ſunt. Quod *primum* ad pſalmodiam attinet, eam dicit populi eſſe exercitium omni tempore, quando non alia miniſterii pars peragatur. *Quando non eſt tempus*, inquit, *quum in eccleſia fratres congregantur, ſancta cantandi, niſi quum legitur, aut diſputatur, aut antiſtites clara voce deprecantur, aut communis oratio voce diaconi indicitur?* Audiuimus eum antea cum approbatione loquentem de more canendi pſalmos & hymnos ab ATHANASIO & AMBROSIO [z] inducto. Quod indicat, quod non tantum pſalmos & hymnos, hoc eſt, formulas precum & laudum admiſerit in genere, ſed etiam quod diuerſam canendi rationem tunc vſitatam, ſimplicem videlicet cantum & conceptum ſymphoniacum in cuiusuis commatis clauſula, ab ATHANASIO adhibitum, & nouam rationem, alternis ſuccinendi vicibus ab AMBROSIO introductam, approbauerit: quamuis ſimplicem cantum generatim tardo populi *Africani* genio [a] magis probari dicit, quorum

(y) Auguſtin. epiſt. CXIX. ad Ianuar. c. XVIII.

(z) Id. confeſſ. lib. IX. c. VII. & XII. vid. ſub litt. (s) pag. 179. & lib. X. c. XXXIII. vid. ſub litt. (f) p. 157.

(a) Id. epiſt. CXIX. c. XIIX. Donatiſtæ nos reprehendunt, quod ſobrie pſallimus in eccleſia diuina cantica prophetarum.

morem

morem canendi contra *Donatiſtas*, ſcurriliter illum reprehendentes, defendit. Librum etiam ſcripſit contra *Hilarium* quemdam, virum tribunitium laicum, qui morem, qui tunc eſſe apud *Carthaginem* cœperat, vt hymni ad altaria dicerentur de pſalmorum libro [*b*], ſiue ante oblationem, ſiue quum diſtribueretur populo quod eſſet oblatum, maledica reprehenſione lacerauerat. Hic liber AVGVSTINI hodie inter deperditos eſt, ipſi autem in *retractationibus* memoratur. De veſpertinis quoque hymnis loquitur [*c*]: & de *Halleluiah* [*d*], in eccleſiis aliis quotidie, in aliis per ſolos dies quinquaginta intra paſcha & pentecoſten cani ſolito. Et POSSIDIVS in vita eius [*e*] narrat, quod in irruptione *Vandalorum* in *Africam* paullo ante ipſius obitum nihil magis ipſum excruciauerit, quam quod cerneret „hymnos Dei & laudes de eccleſiis deperiſſe, ſolemnia quoque, „quæ Deo debeantur, vna cum ſacrificiis ac ſacramentis de pro„priis locis defeciſſe.„ Et addit [*f*], quod in vltima, qua defunctus ſit, ægritudine ſibi iuſſerit pſalmos *Dauidicos* de pœnitentia ſcribi, ipſosque iacens in lecto contra parietem poſitos diebus ſuæ infirmitatis intuitus ſit & legerit. Quæ omnia docent, *Auguſtinum* non illicitum iudicaſſe, pſalmos *Dauidis* tamquam formulas precum ac laudum in cultu Dei adhiberi.

SECVNDO, De lectione ſcripturarum multis in locis narrat, quod ex certa regula ac ordine, certas cuiuis occaſioni ac

(*b*) Auguſt. retract. lib. II. c. XI.

(*c*) Id. de ciuitate Dei lib. XXII. c. VIII. (tom. V. opp. p. 1344. d. edit. Baſil. MDLXIX.) Ibi quum iaceret vel morti proximus, vel ſimillimus mortuo, ad *veſpertinos* illuc *hymnos & orationes* cum ancillis ſuis & quibusdam ſanctimonialibus intrauit.

(*d*) Id. epiſt. CXIX. ad Ianuar. c. XVII. Vt autem Halleluia per illos ſolos dies quinquaginta cantetur, non vſquequaque obſeruatur. Nam in aliis diebus varie cantatur alibi; ipſis autem diebus vbique.

(*e*) Poſſid. vit. Auguſtin. c. XXVIII. Cernebat etiam *hymnos Dei & laudes de eccleſiis deperiſſe*, ædificia eccleſiarum quamplurimis locis ignibus concremata eſſe, ſolemnia quoque, quæ Deo debentur, de propriis locis defeciſſe: ſacrificia ac ſacramenta diuina vel non quæri, vel quærenti qui tradat, non facile reperiri.

(*f*) Poſſid. ibid. c. XXX. Iuſſerat ſibi pſalmos Dauidicos, qui ſunt pauciſſimi, de pœnitentia ſcribi, ipſosque quaterniones iacens in lecto contra parietem poſitos diebus ſuæ infirmitatis intuebatur & legebat, & iugiter ac vbertim flebat.

solemnitati lectiones præscribente, facta sit. *Interposita est*, inquit [g], *solemnitas sanctorum dierum, quibus certas ex euangelio lectiones oportet in ecclesia recitari, quæ ita sunt annuæ, vt aliæ esse non possint.* Ita in hebdomade paschali quatuor diebus [h] continuis historiam resurrectionis ex quatuor euangelistis constanter legi dicit, prima quidem die ex *Matthæo*, secunda ex *Marco*, tertia ex *Luca* & quarta ex *Ioanne*. Ita quoque die passionis dominicæ historiam istius passionis [i] legi adfirmat, sed secundum solum *Matthæum*, quia non nisi vno die legatur. Voluisse se aliquando, vt per singulos annos secundum omnes euangelistas legeretur, & factum esse, sed homines perturbatos esse, non audientes, quod consueuerint. Tempore inter pascha & pentecosten interiecto actus apostolorum [k] semper legi adfirmat. CHRYSOSTOMVS nobis huius rei dabit rationem postea;

(g) Augustin. exposit. in 1 Io. in præfat. tom. IX. p. 235. (p. 575. d. edit. Basil. MDLXIX.)

(h) Id. serm. CXXXIX. de temp. (tom. X. p. 902. edit. cit. Basil.) In die sancto paschæ. Per hos dies, sicut recolit caritas vestra, solemniter leguntur euangelicæ lectiones ad resurrectionem domini pertinentes. Serm. CXL. Feria secunda paschæ. Hesterno die, id est nocte, lecta est ex euangelio resurrectio saluatoris. Lecta est autem ex euangelio secundum Matthæum. Hodie vero, sicut audistis pronuntiare lectorem, recitata est nobis domini resurrectio, sicut Lucas euangelista conscribit. Serm. CXLI. eodem die. Resurrectio domini nostri Iesu Christi ex more legitur his diebus ex omnibus libris sancti euangelii. Serm. CXLIV. feria tertia paschæ. Resurrectio domini nostri Iesu Christi & hodie recitata est: sed de altero libro euangelii, qui est secundum Lucam. Primo enim lecta est secundum Matthæum, hesterna autem die secundum Marcum, hodie secundum Lucam. Serm. CXLVIII. feria quarta paschæ. Et hodie lectio recitata est de his, quæ facta sunt post resurrectionem domini secundum euangelistam Ioannem.

(i) Aug. serm. CXLIV. Passio, quia vno die legitur, non solet legi, nisi secundum Matthæum. Volueram aliquando, vt per singulos annos secundum omnes euangelistas etiam passio legeretur, factum est, non audierunt homines, quod consueuerunt, & perturbati sunt.

(k) Aug. tractat. VI. in Ioan. euangelist. tom. IX. p. 24. (p. 56. d. 57. a. edit. Bas.) Actus apostolorum testes sunt, ille liber canonicus omni anno in ecclesia recitandus. Anniuersaria solemnitate post passionem domini nostis illum librum recitari.

Vid. homil. CCXXVII. nou. edit. Benedictin. quæ est LXXXIII. de diuersis. (tom. V. p. 973.) in die paschæ. In actibus apostolorum aduertite, quando legitur. Modo incipit liber ipse legi. Hodie cœpit liber, qui vocatur actuum apostolorum.

postea; Et videbimus, fuisse hanc vniuersalem consuetudinem, in vniuersa ecclesia obtinentem, vbi hanc regulam, generali praxi ecclesiæ comprobatam [*], pluribus considerabimus.

TERTIO, Quod ad preces, ab antistite in oblatione factas, attinet, AVGVSTINVS ita eas nobis describit, vt ex certo ordine & formula necessario factæ esse noscantur. Sic enim earum partem, recens baptizatos de methodo ac sensu earum erudiens, depingit: *Tenetis*, inquit, *sacramentum* [*l*] *ordine suo. Primo post orationem* (videlicet pro vniuerso statu ecclesiæ, quæ præmitti solebat) *admonemini sursum habere cor*, cetera. *Ideo quum dicitur, sursum cor, respondetis, Habemus ad dominum. - - Sequitur episcopus vel presbyter, qui offert & dicit: Gratias agamus domino Deo nostro, & vos attestamini, dignum & iustum est, dicentes. Deinde post sanctificationem sacrificii dicimus orationem dominicam. Post istam dicitur: Pax vobiscum, & osculantur se christiani osculo sancto.* Heic non modo methodum habemus celebrationis eucharistiæ, sed diuersas quoque eius formas, ordine quamque suo se vicissim excipientes. Et harum formularum apud AVGVSTINVM frequens fit mentio in aliis locis. Orationem dominicam [*m*] dicit ab omni fere ecclesia in clausula officii consecrationis adhiberi, & alias quotidianam orationem [*n*] esse fidelium, vtpote ad hos, non autem ad catechumenos, peculiariter spectantem,

(*) Lib. XIV. cap. III. §. III.

(*l*) Aug. homil. LXXXIII. de diuersis tom. X. p. 556.

(*m*) Augustin. epist. LIX. ad Paulin. Multa hinc dici possunt, quæ improbanda non sint, sed eligo in his verbis hoc intelligere, quod omnis vel pene omnis frequentat ecclesia, vt precationes accipiamus dictas, quas facimus in celebratione sacramentorum, antequam illud, quod est in domini mensa, incipiat benedici: orationes quum benedicitur & sanctificatur, & ad distribuendum comminuitur, quam totam petitionem *fere omnis ecclesia dominica oratione concludit.*

(*n*) Id. ep. CXXI. ad Probam c. XI. XII.
Enchirid. ad Laurent. c. LXXI. De quotidianis autem breuibus leuibusque peccatis, sine quibus hæc vita non ducitur, *quotidiana oratio fidelium* satis facit: Eorum enim est dicere: Pater noster, qui es in cælis, cetera.
Homil. XLII. inter L. (tom. X. opp. p. 531. d. edit. Basil. MDLXIX.) Oratio (dominica) vobis quotidie dicenda est, quum baptizati fueritis. In ecclesia enim ad altare Dei *quotidie dicitur ista oratio dominica*, & audiunt istam fideles.

quemadmodum infra [*] pluribus ostendemus. Formulam *Sursum corda*, a christianis per vniuersum terrarum orbem adhiberi dicit, qui quotidie vna voce respondeant: *Habemus corda ad dominum*, quemadmodum in libro de *vera religione* [o] & aliis locis loquitur. Et ad hæc sacerdotem aliam formulam addere ait: *Gratias agamus domino, Deo nostro*, populo respondente, *Dignum & iustum est:* Vti loquitur in epistolis suis [p] ad *Dardanum* & *Honoratum*, nec non in libro *de bono perseuerantiæ* aduersus *Pelagianos*, ac *de spiritu & littera*, & *de bono viduitatis*, quæ loca omnia, quum in eamdem sint sententiam, heic non interponimus. In aliis scriptis suis mentionem etiam facit solemnis formulæ, qua sacerdos proclamare solebat: *Pax vobis*, & osculi pacis, quod sibi mutuo dabant præsentes de populo, quod innocentiam ac pacem verarum columbarum christiana-

(*) Cap. VII. §. IX.

(o) Aug. de vera relig. c. III. (tom. I. opp. p. 703. e. edit. Bas.) Si per vrbes atque oppida, castella, vicos & agros etiam villasque priuatas in tantum aperte persuadetur & appetitur a terrenis auersio, & in vnum Deum verumque conuersio, vt quotidie per vniuersum orbem humanum genus vna pene voce respondeat, *sursum corda se habere ad dominum*, quid adhuc oscitamus crapulam hesternam, & in mortuis pecudibus diuina eloquia perscrutamur.
Serm. LIV. de tempore (tom. X. p. 699. a. edit. Basil.) Et quotiens sacerdos dixerit, *sursum corda*, secure & fideliter dicunt, *se habere ad Deum*, cet.
Epist. CLVI. ad Probum. Ideo venit saluator noster, qui mulierem illam in euangelio per decem & octo annos curuam, quæ fortasse hoc significabat, verbo salutis erexit, vt anima christiana non frustra audiat, *sursum cor*: nec frustra respondeat, *se habere ad dominum*.

(p) Id. epist. LVII. ad Dardan. (tom. II. p. 276. d. edit. cit.) Nosti autem, in quo sacrificio dicatur, gratias agamus domino, Deo nostro.
Epist. CXX. ad Honoratum. † De bono. perseuerant. c. XIII. Quod ergo in sacramentis fidelium dicitur, vt sursum corda habeamus ad dominum, munus est domini: de quo munere ipsi domino Deo nostro gratias agere a sacerdote posthanc vocem, quibus hoc dicitur, admonentur, & dignum & iustum esse respondent. De spiritu & litt. lib. I. c. XI. (tom. III. p. 813.) In ipso verissimo & in singulari sacrificio domino Deo nostro agere gratias admonemur. De bono viduit. c. XVI. tom. IV. p. 1022. Quia & illud, quod inter sacra mysteria cor habere sursum iubemur, ipso adiuuante id valemus, quo iubente admonemur: & ideo sequitur, vt de hoc tanto bono sursum leuati cordis, non nobis gloriam, quasi nostrarum virium, tribuamus, sed domino Deo nostro gratias agamus. Hæc enim continuo commonemur, quia hoc dignum est, hoc iustum est recordari.

rum

rum[q] ſignificare dicit. Et hunc ritum non tantum inter catholicos, ſed inter ipſos quoque *Donatiſtas* [r] adfirmat obſeruari. Vt adeo harum formularum omnium vſus ex ſcriptis AVGVSTINI ſine vlla dubitatione conſtet. Et quamquam nobis integras longiorum precationum, ab epiſcopo coram altari factarum, formulas non tradit, quasdam tamen earum partes memorat, atque ad eas ita remittit & prouocat, tam in ſermonibus ad orthodoxos, quam in confutationibus hæreticorum, vt planiſſime inde appareat, fuiſſe communes & notas formulas, quibus ad animum reuocatis doctrina eccleſiæ potuerit cognoſci. Ita in libro *de bono perſeuerantiæ* [s] ait: *Prorſus in hac re* (de diuinæ gratiæ ad perſeuerandum neceſſitate loquitur) *non operoſas diſputationes exſpectet eccleſia, ſed attendat quotidianas orationes ſuas. Orat, vt increduli credant. - - Orat, vt credentes perſeuerent.* Et iterum [t]: *Vtinam tardi corde & infirmi, qui non poſſunt, vel nondum poſſunt ſcripturas, vel earum expoſitiones intelligere, ſic audirent, vel non audirent in hac quæſtione diſputationes noſtras, vt magis intuerentur orationes ſuas, quas ſemper habuit & habebit eccleſia ab exordiis ſuis, donec finiatur hoc ſæculum. - - Quando enim non oratum eſt in eccleſia pro infidelibus inimicis, vt crederent? - - Aut quis ſacerdotem ſuper fideles dominum inuocantem, ſi quando dixit: Da illis, domine, in te perſeuerare vſque in finem, non ſolum voce auſus eſt, ſed ſaltem cogitatione reprehendere, ac non potius ſuper eius talem benedictionem, & corde credente & ore confitente reſpondit, Amen: quum aliud in ipſa oratione dominica non orant fideles, dicentes maxime illud: Ne nos inferas in tentationem: niſi vt in ſancta obedientia perſeuerent?* Ex quibus omnibus apparet, longiores pariter ac breuiores precationes in celebratione ſacramenti corporis ac ſanguinis dominici in eccleſia *Africana*, tempore AVGVSTINI, iſtiusmodi verborum formulis eſſe factas, vt populus eas facile poſſet reminiſci,

(q) Aug. homil. VI. in Ioan. tom. IX. p. 21. (p. 50. d. edit. Baſil.) Sic ergo oportebat demonſtrari ſpiritum ſanctum venientem ſuper dominum, vt intelligat vnusquiſque, ſi habeat ſpiritum ſanctum, ſimplicem ſe eſſe debere, ſicut columbam: habere cum fratribus veram pacem, quam ſignificant oſcula columbarum?

(r) Contr. litteras Petilian. lib. II. c. XXIII. Illum commemorare, (Optatum Gildonianum) cui pacis oſcula inter ſacramenta copulabatis.

(s) De bono perſeuerant. c. VII. (tom. VII. opp. p. 1266. b. edit. Baſil.)

(t) Id. ibid. c. XXIII.

quando AVGVSTINVS ad illas prouocabat tamquam testimonia in quibusdam disputationibus, quas decidendi hæc facilis quædam erat ratio.

QVARTO, Aliud præterea genus precum erat, quod a priore AVGVSTINVS communis orationis, voce diaconi populo indictæ, nomine distinguit. Iam hæc precatio, vti posthac [*] fusius ostendemus, ab episcopi precatione in hoc differebat, quod episcopi precatio directa & continuata esset inuocatio Dei, ad quam populus in fine tantum respondebat, Amen; precatio autem diaconi indicta quædam esset precatio, siue admonitio populi, pro quibus speciatim precari deberent; diacono petitionem quamque eis præeunte, ad quam respondebant: *Audi nos, domine*, vel, *Iuua nos, domine*, vel; *Miserere nostri, domine*, & ita porro. Et huiusmodi precatio AVGVSTINO expresse dicitur *communis oratio* [u], *voce diaconi indicta.* Et in epistola quadam sua [x] quasdam specialiores petitiones, in ista precatione contentas, indicare videtur. Scribens enim ad non neminem, qui infectus erat dogmate illo PELAGII, quo statuebatur, non orandum pro infidelibus, sed tantum illis impertiendam doctrinam, quia fides non sit opus diuinæ gratiæ, sed res liberi hominis arbitrii, notis in ecclesia orationibus, quas ille ipse frequentabat, eum stringit. *Exerce*, inquit, *contra orationes ecclesiæ disputationes tuas, & quando audis sacerdotem Dei ad altare exhortantem populum Dei, orare pro incredulis, vt eos Deus conuertat ad fidem; & pro catechumenis, vt eis desiderium regenerationis inspiret, & pro fidelibus, vt in eo, quod esse coeperunt, eius munere perseuerent; subsanna pias voces, & dic, te non facere, quod hortatur.* Et iterum: *Numquid* [y] *vbi audieris sacerdotem Dei ad eius altare populum hortantem ad Deum orandum, vel ipsum clara voce orantem, vt incredulas gentes ad fidem suam venire compellat, non respondebis AMEN?* Hæ videntur fuisse vsitatæ partes precum

(*) Lib. XV. cap. I. §. II.

(u) August. epist. CXIX. ad Ianuar. c. XVIII. Quando autem non est tempus, quum in ecclesia fratres congregantur, sancta cantandi, nisi quum legitur, aut disputatur, aut antistites clara voce deprecantur, *aut communis oratio voce diaconi indicitur?*

(x) Id. epist CVII. ad Vitalem p. 187. (p. 493. b. edit. Basil.)

(y) Id. ibid. p. 191. (p. 502. d. edit. Bas.)

pro

pro toto orbis statu, in quibus pro infidelibus æque ac aliis hominibus oratum fuit, ad quas AVGVSTINVS remittit, tamquam res, omnibus precationes ecclesiæ frequentantibus cognitas & exploratas.

PRAETEREA, Erant quædam officia, quæ oblata certa occasione fiebant, vt officia exorcismi, institutionis catechumenorum, & baptismi, in quibus multæ formulæ, ritus ac cærimoniæ obseruabantur, praxi tum in ecclesia obtinenti consentaneæ; Sed vero de his occasionem habuimus loquendi copiosius libris antecedentibus X & XI; adeoque eas hoc loco repetere supersedemus. Quidquid adiiciendum heic ducimus, duo tresue canones sunt ex conciliis *Africanis*, ætate AVGVSTINI celebratis, quorum nonnullis ipse præsens interfuit. Erat ille membrum concilii *Carthaginensis* tertii, cuius in canone quodam diuersæ regulæ ac præceptiones de publicis dantur precibus [z]: *Vt nemo in precibus vel patrem pro filio, vel filium pro patre nominet. Et quum altari adsistitur, semper ad patrem dirigatur oratio. Et quicumque sibi preces aliunde describit, non eis vtatur, nisi prius eas cum instructioribus fratribus contulerit.* Hoc tam perspicuum argumentum pro statis formulis est, cuiusmodi dari potest, & sunt tamen nihilominus, qui, nescio qua ratione, id argumentum contra illas efficiunt. Scopus canonis manifesto is erat, vt omni ordinis neglectui ac corruptioni, in cultum ecclesiæ serpenti, anteuerteret: Eamque ob caussam patres legem statuebant, ne quis episcopus preces in ecclesia sua diceret, nisi quæ ante ab ipsius collegis in synodo quadam essent comprobatæ. Vti alius canon in codice *Africano* id explicat [a], *Placuit*, inquiens, *vt preces, quæ probatæ fuerint in concilio, siue præfationes, siue commendationes, seu manus impositiones, ab omnibus celebrentur, nec aliæ omnino contra fidem proferantur; sed quæcumque a prudentioribus fuerint collectæ, dicantur.* Et hoc ipsum in concilio

(z) Concil. Carth. III. c. XXIII. (tom. II. concil. p. 1170.)

(a) Cod. Afric. can. III. (ibid. p. 1117.) Ἤρεσε καὶ τοῦτο, ὥστε τὰς κεκυρωμένας ἐν τῇ συνόδῳ ἱκεσίας, εἴτε προοίμια, εἴτε παραθέσεις, εἴτε τὰς τῆς χειρὸς ἐπιθέσεις, ὑπὸ πάντων ἐπιτελεῖσθαι, καὶ παντελῶς ἄλλας κατὰ τῆς πίστεως μηδέποτε προσενεχθῆναι· ἀλλ' αἵ τινες δήποτε ἀπὸ τῶν συνετωτέρων συνήχθησαν, λεχθήσονται.

Mile-

Mileuitano [*b*] iisdem pene verbis repetitur. Patres isti *Africani* probabiliter quosdam episcopos rurales, ad componendum orthodoxas formulas in ecclesiarum suarum vsum non satis idoneos esse, obseruarunt: adeoque antiquam libertatem, quam quisque habebat, componendi precationum formulas pro sua ipsius ecclesia, aliquantum circumscripserunt, eosque eiusmodi formulis vti compulerunt, quæ vel a prudentioribus compositæ, vel in synodo probatæ fuerant, ne qua hæretica opinio in cultum publicum, vel ipsorum ignorantia vel circumspectionis neglectu in compositionibus, irreperet. Ex his omnibus apparet, publica religionis exercitia in ecclesia *Africana* eo tempore ad certas diuini cultus formas peracta, neque has cuiusuis episcopi arbitrio relictas fuisse, sed cum talibus precibus vti oportuisse, quæ primum a collegis ipsius essent approbatæ, vel in synodo stabilitæ ac confirmatæ. Atque hoc primum initium istius consuetudinis videtur fuisse, quæ postea per omnem ecclesiam obtinuit, quemadmodum supra in hoc capite [*] obseruatum nobis est, vt omnes episcopi prouinciales eamdem precum formam adhibere iuberentur, quæ in ecclesiis metropolitani sui erant præscriptæ.

Necesse non fuerit, his ipsis conciliis immorari, quando de solemnibus interrogationibus [*c*] & responsionibus, in baptismo fieri solitis, loquuntur; neque quum *orationis dominicæ* mentionem faciunt, tamquam formulæ tam necessarii ac vniuersalis vsus [*d*], vt ipsi *Pelagiani*, licet nulli non petitioni eius peruersam interpretationem darent, eius vsum seponere non auderent. Nam vti formularum istarum prior cognita

(*b*) Concil. Mileuit. c. XII. (ibid. p. 1540.) Placuit etiam illud, vt preces vel orationes seu missæ, quæ probatæ fuerint in concilio, siue præfationes, siue commendationes, seu manus impositiones, ab omnibus celebrentur. Nec aliæ omnino dicantur in ecclesia, nisi quæ a prudentioribus tractatæ, vel comprobatæ in synodo fuerint, ne forte aliquid contra fidem, vel per ignorantiam, vel per minus studium sit compositum.

(*) Vid. supra in hoc capit. §. II. pag. 113. seqq.

(*c*) Concil. Carth. III. c. XXXIV. (ibid. p. 1172.) Vt ægrotantes, si per se respondere non possunt, quum voluntatis eorum testimonium hi, qui sui sunt, periculo proprio dixerint, baptizentur.

(*d*) Concil. Mileuit. c. VIII. Item placuit, vt quicumque verba ipsa dominicæ orationis, vbi dicimus: *Dimitte nobis debita nostra*, ita volunt a sanctis dici, vt humiliter non veraciter hoc dicatur, anathema sint.

praxis

praxis ecclesiæ est, ita posterior in specialiorem vocabitur disquisitionem, quando vsum orationis dominicæ peculiari capite considerabimus. Atque ita huic capiti de liturgiarum in ecclesia antiqua vsu imponimus finem.

LIBRI DECIMI TERTII

CAPVT SEXTVM

EPITOME ANTIQVAE LITVRGIAE EX GENVINIS SCRIPTIS CHRYSOSTOMI.

§. I.

Partes antiquæ liturgiæ in volumine primo.

SAEPIVS optauerunt viri docti, vt quis antiquam liturgiam pro diuersis suis partibus ac officiis sub vno adspectu poneret, vti quidem ex genuinis & indubiis CHRYSOSTOMI scriptis colligi posset: quum liturgiam, quæ sub eius nomine circumfertur, ab eo omnino profectam esse, non exploratum habeamus. Dantur autem quamplurimæ partes antiquæ liturgiæ, fidem habentes minime dubiam, quæ ex aliis ipsius sermonibus congeri possunt. HALESIVS *Etoniensis*, diligens lector CHRYSOSTOMI, istiusmodi collectionem cum animo suo deliberatam atque statutam habuisse dicitur; sed res non iuit. Quamobrem vsque dum alius quispiam propositum illius plenius persequatur, non alienum præsenti instituto fuerit, lectoris oculis specimen istiusmodi locorum subiicere, quæ ad diuersas partes antiquæ liturgiæ manifesto respiciunt, obseruato ordine operum CHRYSOSTOMI secundum editionem *Parisiensem*, quæ anno MDCIX, & *Comelinianam*, quæ ann. MDCXVI. prodiit.

IN primo volumine, *homilia prima p. 1.* perspicue significat, scripturas sacras tum lectas fuisse ex stata regula ecclesiæ, quia sermo isthoc die ab eo habitus fuit in locum apostoli, qui in cursu ministerii matutini lectus fuerat [a], 1 Tim. V,23 *Vino modico vtere propter stomachum tuum & frequentes infirmitates tuas.* *Ho-*

(a) Tom. I. p. 1. b. edit. Francof. MDCXCVIII. Ἠκούσατε σήμερον περὶ πολλῶν καὶ ἀναγκαίων πραγμάτων διαλεγομένου τῷ Τιμοθέῳ; καὶ γὰρ περὶ χειροτονιῶν πρὸς αὐτὸν ἐπέστελλεν, εἰπών· χεῖρας ταχέως μηδενὶ ἐπιτίθει κ. τ. λ. εἶτα πάλιν φησίν· οἴνῳ ὀλίγῳ χρῶ κ. τ. λ. καὶ περὶ τῆς τῶν οἰκετῶν ὑποταγῆς, καὶ περὶ τῆς τῶν φιλαργύρων μανίας, καὶ περὶ τῆς τῶν πλουτούντων ἀπονοίας, καὶ περὶ πολλῶν ἡμῖν ἑτέρων

milia secunda p. 32. iterum ait, dictum, in quod concionaturus sit, ex epistola isto die lecta [b] depromtum esse, quod erat 1 Tim. VI, 7. *Diuitibus huius saeculi praecipe, non sublime sapere.* *Homilia tertia p. 45.* orationem dominicam ex constitutione ecclesiae peculiare solorum baptizatorum priuilegium [c] esse dicit. Antequam enim sacris mysteriis quis sit initiatus, ea vtendi non habere libertatem. *Homilia septima p. 106.* obseruat, librum *Genefeos* [d] ad legendum tempore ieiunii quadragesimalis fuisse propositum: Et consequenter illo die lectus erat, & ipse in prima eius verba: *In principio creauit Deus caelum & terram*, sermonem recitabat. *Homilia decima quinta p. 191.* dicit, totam ciuitatem, officinis omnibus clausis, diem totum in supplicationibus egisse, & Deum τῇ μιᾷ κοινῇ φωνῇ, *vna & communi vo-*

διελέχθη σήμερον. Audistis hodie de multis & necessariis rebus Timotheo disserentem (Paulum)? Etenim de ordinationibus ad ipsum scripsit, dicens: *Manus cito nemini imposueris*, cetera. Mox rursus inquit: *Vino modico vtere* cetera, & de seruorum subiectione, & de auarorum insania, & de diuitum arrogantia, & de multis aliis nobis hodie disseruit.

(b) Homil. II. p. 37. b. edit. Fr. ἡμῖν δὲ ὥρα λοιπὸν τὴν εἰωθυῖαν ὑμῖν ἀπὸ τοῦ Παύλου, παραθεῖναι τράπεζαν, τὴν σήμερον ἀναγνωσθεῖσαν ῥῆσιν προχειρισαμένους καὶ εἰς μέσον κατατιθεμένους ἅπασι· ποτ' οὖν ἐστι τὸ σήμερον ἀναγνωσθέν; τοῖς πλουσίοις ἐν τῷ νῦν αἰῶνι παράγγελλε μὴ ὑψηλοφρονεῖν. Nobis iam hora est, solitam vobis vt a Paulo mensam apponamus, *dictionem hodie lectam* promamus, & in medio omnibus proponamus. *Quid* igitur *est hodie lectum?* Diuitibus huius saeculi praecipe, non sublime sapere.

(c) Homil. III. p. 40. d. προσθήσει τοῖς εἰρημένοις καὶ τὴν εὐχὴν ἐκείνην, ἣν μυσταγωγήσαντες αὐτὸν τὴν ἱερὰν μυσταγωγίαν ἐπαίδευσαν εὔχεσθαι, καὶ λέγειν· ἄφες ἡμῖν τὰ ἁμαρτήματα ἡμῶν, κ. τ. λ. Addet praedictis & *orationem* illam, *quam* qui sacris ipsum initiauere mysteriis *orantem dicere docuerunt:* Dimitte nobis debita nostra, &c.

(d) Homil. VII. p. 94. b. Τὸ σήμερον ἡμῖν ἀναγνωσθὲν μεταχειριοῦμαι βιβλίον. καὶ εἰ δοκεῖ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, καὶ τὸ προοίμιον, ὃ δοκεῖ μάλιστα μηδὲ ἴχνος ἐμφαίνειν παραμυθίας, ἀλλὰ καὶ καθόλου παρακλητικῶν ἀλλοτριοῦσθαι λόγων, εἰς μέσον προθεὶς, ὃ λέγω ποιήσω φανερόν· τί ποτ' οὖν ἐστι τὸ προοίμιον; ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν κ. τ. λ. *Hodie lectum* tractabo *librum:* & si libet, ipsius principium & prooemium, quod maxime videtur neque consolationis vestigium demonstrare, sed a consolatoriis penitus verbis alienum esse, in medium proponens quod dico, manifestum faciam. Quod tandem est hoc prooemium? *In principio fecit Deus caelum & terram* &c.

ce

ce [*e*] inuocasse. Et in eadem *homilia* indicat, partem ex *Zachariæ* vaticinio [*f*] eo die fuisse lectam, nimirum de volumine volante contra iurantes, quod argumento de vana iurandi adsuetudine, in quam tunc loquebatur, adcommodabat. *Homilia duodeuicesima p. 226.* in epistolam se verba dicit facere, eo die lectam [*g*] Phil. IV, 4. *Gaudete in domino semper, iterum dico, gaudete.* Et *homilia decima sexta p. 234.* idem notat, quod verba, quæ ex epistola ad *Philemonem* populo proponat, *Paulus vinctus Iesu Christi* eo die lecta sint [*h*]. *Homilia vicesima prima p. 266.* mentionem facit hymni, quem trisagion vocant: *Sanctus, sanctus, sanctus, dominus Deus Zebaoth*, in celebratione eucharistiæ adhibiti, auditoribus suis hunc in modum differens: *Quomodo* [*i*] *non est absurdum post mysticam illam vocem e cælis delatam, a Cherubin dico, meretriciis cantibus & fractis melodiis theatri aures inquinare?* Eadem *homilia* bis meminit formulæ renuntiandi diabolo in baptismo, p. 267. *Iubemur* [*k*] *dicere: Abrenuntio tibi, Satana, ne amplius ad ipsum reuertamur.* Et iterum p. 237. *Vocis* [*l*] *illius recorderis, quam, dum sacris initiareris, emisisti: Abrenuntio tibi, Satana,*

(*e*) Homil. XV. p. 170. a. edit. Francof. ἐκκλησία γέγονεν ἡ πόλις ἅπασα τῶν ἐργαστηρίων ἀποκεκλεισμένων καὶ πάντων ἐν ταῖς πανδήμοις ταύταις διημερευόντων λιταῖς, καὶ τὸν θεὸν ἐν μιᾷ καὶ κοινῇ φωνῇ μετὰ πολλῆς καλούντων τῆς προθυμίας. Ecclesia facta nobis est ciuitas tota, officinis clausis, & omnibus in his vniversalibus supplicationibus diem totum agentibus, & Deum *vna & communi voce* cum multa inuocantibus alacritate.

(*f*) Ibid. pag. 175. b. Ἠκούσατε τοῦ προφήτου σήμερον περὶ τῶν ὅρκων διαλεγομένου; ἐπέβλεψα τοῖς ὀφθαλμοῖς μου κ. τ. λ. Audiuistis prophetam de iuramento hodie nobis loquentem? *Respexi oculis meis*, cetera.

(*g*) Homil. XVIII. p. 202. c. ἠκούσατε τοῦ Παύλου σήμερον παραινοῦντος ἡμῖν, καὶ λέγοντος, χαίρετε ἐν κυρίῳ κ. τ. λ. hodie Paulum audiuistis nos admonentem, & dicentem: *Gaudete in domino*, cetera.

(*h*) Homil. XVI. p. 182. c. φέρε δὲ μίαν ῥῆσιν ἐκ τῶν σήμερον ἀναγνωσθέντων παραθέντες ὑμῖν καταπαύσωμεν τὸν λόγον, Παῦλος δέσμιος Ἰησοῦ χριστοῦ. Age vero e lectis hodie vna vobis apposita sententia sermonem terminemus: *Paulus vinctus Iesu Christi.*

(*i*) Homil. XXI. p. 235. fin. Πῶς γὰρ οὐκ ἄτοπον, μετὰ τὴν μυστικὴν ἐκείνην φωνήν, καὶ ἐκ τῶν οὐρανῶν φερομένην (τὴν ἐκ χερουβὶμ λέγω) πορνικοῖς ᾄσμασι, καὶ κατακεκλασμένοις μέλεσι τὴν ἀκοὴν μολύνειν;

(*k*) Ibid. p. 238. d. διὰ τοῦτο καὶ κελευόμεθα λέγειν, ἀποτάσσομαί σοι Σατανᾶ, ἵνα μηκέτι πρὸς αὐτὸν ἐπανέλθωμεν.

(*l*) Ibid. p. 242. fin. ἀναμνησθῆς τῆς φωνῆς ἐκείνης, ἣν ἀφῆκας μυσταγωγούμενος, ἀποτάσσομαί σοι Σατανᾶ, καὶ τῇ πομπῇ σου, καὶ τῇ λατρείᾳ σου.

 & pom-

& pompæ tuæ & cultui tuo. *Homilia vicesima secunda* de *deponenda iniuriarum memoria* pro necessitate condonandi offensas argumentatur ex imposita omnibus hominibus necessitate dicendi orationem dominicam. *Ob hoc ipsum*, inquit p. 287, *iussi sumus dicere* [m]: *Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris.* Et iterum p. 288. *Quum dixeris* [m]: *Dimitte nobis, quemadmodum & nos dimittimus: si tu non dimittas, nihil aliud a Deo postulas, quam vt te omni excusatione, omni venia denudet.* Et quum dicerent nonnulli, se non totam petitionem, sed priorem tantum partem in precatione enuntiare, quæ habet: *Dimitte nobis*, obiurgat eos hoc nomine, & ait: *Ne igitur* [n] *cautelam putes, si non totam orationem proferas, neque dimidiatam precationem facias, sed prout instituit, ita precare, vt necessitas dictionis quotidie exterrens compellat te, ad proximo veniam condonandam.* *Homilia vicesima quarta in baptisma Christi* p. 317. iterum de hymno Cherubico in celebratione eucharistiæ loquitur. *An tu*, inquit, *illa tibi hora vlla esse negotia arbitraris? An tu te omnino in terris esse meministi? An te cum hominibus versari censes? Quis hoc non saxeæ mentis esse dicat, illo se tempore in terris consistere arbitrari, non cum angelis choreas ducere, cum quibus mysticum illum hymnum* [o] *pronuntiasti; cum quibus Deo canticum illud triumphale cecinisti.* *Homilia duodetricesima* (quæ tertia est *de incomprehensibili Dei natura*) p. 363. de communi oratione, elata totius congregationis voce ad Deum facienda, loquitur. Erant, qui simul atque finis dicendi factus erat, statim discedebant, hanc frigidam afferentes excusationem, orare vel domi se posse, sed homiliam doctrinamque audire non nisi in ecclesia posse; adeoque ad audiendum sermonem non ad preces venire se velle, dicebant. Quibus ille hunc

(m) Homil. XXII. p. 256. d. edit. Francof. διὰ τοῦτο ἐκελεύσθημεν λέγειν, ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν.

(n) Ibid. p. 257. μὴ τοίνυν εὐλάβειαν εἶναι νομίσῃς, τὸ μὴ λέγειν ὁλόκληρον τὴν ῥῆσιν· μηδὲ ἐξ ἡμισείας ποιοῦ τὴν εὐχήν, ἀλλ' ὡς ἔταξεν, οὕτως εὔχου, ἵνα κἂν ἡ ἀνάγκη τῆς λέξεως φοβοῦσα καθ' ἡμέραν συνωθήσῃ σε πρὸς τὴν τοῦ πλησίον συγχώρησιν.

(o) Homil. XXIV. p. 281. d. e. ὅλως γὰρ οἶδας ὅτι πράγματα ἔχεις κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην; μέμνησαι γὰρ ὅλως, ὅτι ἐπὶ τῆς γῆς εἶ; νομίζεις δὲ μετὰ ἀνθρώπων εἶναι; καὶ πῶς οὐχὶ λιθίνης ταῦτα διανοίας· τὸ νομίζειν κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον ἐπὶ γῆς ἑστάναι, ἀλλ' οὐ μετὰ ἀγγέλων χορεύειν, μεθ' ὧν τὸ μυστικὸν ἐκεῖνο μέλος ἀνέπεμψας μεθ' ὧν τὴν ἐπινίκιον ἐκείνην ἀνενεγκὼν ᾠδὴν τῷ Θεῷ.

in

in modum reſpondet: *Te, homo,* [p] *decipis, & magno in errore verſaris. Nam etſi domi quoque datur orandi facultas, tamen fieri non poteſt, vt domi tam bene ores, quam in eccleſia, vbi tot patres, vbi clamor felici ſocietate excitus ad Deum immortalem refertur: non pariter exoras, quum ſolus dominum obſecras, atque tuis cum fratribus. Eſt enim in hoc plus aliquid, videlicet concordia, conſpiratio, copula amoris & caritatis: Sacerdotum preces: præſunt enim ob eam rem ſacerdotes, vt populi orationes, quæ infirmiores per ſe ſunt, validiores illas complexæ ſimul in cælum euehantur.* Hæc luculenta eſt deſcriptio eiusmodi communium precum, in quibus ſacerdotes & populus non tantum corde, ſed communi etiam verborum formula ſe coniungebant, ad Deum ſimul clamantes. Paullo poſt p. 365. has preces iterum deſcribit *clamorem* [q] *tremendum*, quem homines reddant, illas nuncupans. Et hoc diſcrimen inter rationem ſupplicandi Deo, qua vtantur energumeni, & eam, quam populus adhibeat, facit, vt illi verbum nullum enuntient, ſed ſolo geſtu corporis caput inclinantes Deo ſupplicent, populus autem, libertatem publice in precibus loquendi habens, pro illis, qui vocem reddere non poſſint, edita voce orent. *Ob eam* [r] *rem*, inquit, *agitatos diaconus tempore illo adducit, & iubet caput tantum inclinare atque illo corporis geſtu ſupplicare. Quum enim eos vna cum fratribus orare non liceat, adducit eos, vt tu miſereare, & quia tam acerbe vexantur, & quia vocem reddere nequeunt, tua facultate ad eorum vtaris defenſionem & auxilium.* Ex his apparet, precatio-

(p) Homil. XXVIII. p. 321. d. e. edit. Francof. ἀπατᾷς σαυτὸν, ἄνθρωπε· εὔξασθαι μὲν γὰρ ἐπὶ τῆς οἰκίας δυνατὸν, οὕτω δὲ εὔξασθαι, ὡς ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας ἀδύνατον, ὅπου πατέρων πλῆθος τοσοῦτον, ὅπου βοὴ πρὸς τὸν θεὸν ὁμοθυμαδὸν ἀναπέμπεται· οὐχ οὕτως ἀκούῃ μετὰ σαυτοῦ τὸν δεσπότην παρακαλῶν, ὡς μετὰ τῶν ἀδελφῶν τῶν σῶν· ἐνταῦθα γάρ ἐστί τι πλέον, οἷον ἡ ὁμόνοια, καὶ συμφωνία, καὶ τῆς ἀγάπης ὁ σύνδεσμος, καὶ αἱ τῶν ἱερέων εὐχαί. Διὰ γὰρ τοῦτο οἱ ἱερεῖς προεστήκασιν, ἵνα καὶ αἱ τοῦ πλήθους εὐχαὶ ἀσθενέστεραι οὖσαι, τῶν δυνατωτέρων τούτων ἐπιλαβόμεναι ὁμοῦ συνανέλθωσιν αὐταῖς εἰς τὸν οὐρανόν.

(q) Ibid. p. 323. a. οὐκ ἄνθρωποι μόνοι βοῶσι τὴν φρικωδεστάτην ἐκείνην βοὴν, ἀλλὰ καὶ ἄγγελοι προσπίπτουσι τῷ δεσπότῃ κ. τ. λ. Non ſolum homines clamorem illum tremendum reddunt, ſed etiam angeli domino genua flectunt. cetera.

(r) Ibid. b. c. διὰ τοῦτο καὶ τοὺς ἐνεργουμένους κατ' ἐκεῖνον ἵστησι τὸν καιρὸν ὁ διάκονος, καὶ κελεύει κλῖναι τὴν κεφαλὴν μόνον, καὶ τῷ σχήματι ποιεῖσθαι τοῦ σώματος τὰς ἱκετηρίας· εὔχεσθαι γὰρ αὐτοὺς μετὰ τοῦ κοινοῦ συλλόγου τῶν ἀδελφῶν οὐ θέμις· διὰ τοῦτο αὐτοὺς ἵστησιν, ἵνα κατελεήσῃς αὐτοὺς, καὶ τῆς συμφορᾶς, καὶ τῆς ἀφωνίας, τῇ οἰκείᾳ παῤῥησίᾳ πρὸς τὴν οἰκείαν ἀποχρήσῃ προστασίαν.

 nem

nem pro energumenis certa verborum formula fuisse conceptam, in qua vniuersus populus communi voce se coniungere potuerit. *Homilia vndetricesima*, quæ est de *incomprehensibili Dei natura* quarta p. 374. itidem narrat, quod diaconus energumenos adduci & caput inclinare, populum autem vniuersum pro illis supplicationes facere, & omnes ὁμοθυμαδὸν καὶ μετὰ σφοδρᾶς βοῆς, *iugi concordia* [s] *& magno clamore* orare Deum iubeat, vt eorum misereatur. Et non multo post in *eadem homilia* alius formulæ mentionem facit, adhibitæ a diacono, cuius tamquam præconis ecclesiæ fuerit, populum euocare & ad deuotionis ardorem subinde excitare hac quidem verborum formula; ὀρθοὶ ςῶμεν καλῶς, *Erecti stemus honeste*. Nam, quemadmodum id heic explicat, hæc admonitio non tam ad corpus quam ad animum spectabat: *Illa diaconi exhortatio*, inquit [t], *sic omnes adloquentis: Erecti stemus honeste, non frustra & sine caussa instituta sancitaque est: sed vt nostras repentes humi cogitationes erigeremus, vt nostrum animum pressum, demissum, fatigatum rerum humanarum cura, reiecta omni eiusmodi sollicitudine, erectum, leuatum, recreatum Deo immortali repræsentaremus. Nemo igitur* (subiungit) *animo resoluto sacras illas & mysticas laudes ineat socius; nemo rerum vitæ humanæ consilia illo tempore volutet, sed omni terrena sorde animo pulsa, in cælum quisque se totum transferat, vtpote qui propinquus solio gloriæ*

(s) Homil. XXIX. p. 332. a. b. edit. Francof. ἔσται δὲ ἡ χάρις, ἂν διδάξωμεν ὑμᾶς, τίνος ἕνεκεν ἐκείνη γίνεται πρὸ τῶν ἄλλων ἡ εὐχὴ, καὶ τί δήποτε τοὺς δαιμονῶντας, καὶ τῇ μανίᾳ πονηρᾷ κατεχομένους εἰσάγεσθαι κελεύει τότε ὁ διάκονος καὶ κλίνειν τὰς κεφαλάς· - - ἵνα τοῦ δήμου καὶ τῆς πόλεως ἁπάσης ἔνδον παρούσης κοιναὶ περὶ αὐτῶν ἱκετηρίαι γίνωνται, πάντων ὁμοθυμαδὸν τὸν κοινὸν δεσπότην ὑπὲρ αὐτῶν ἐξαιτουμένων, καὶ ἐλεῆσαι παρακαλούντων μετὰ σφοδρᾶς τῆς βοῆς. Gratiam autem reddam, si docuero, quamobrem illa præ ceteris oratio solet fieri, & cur homines dæmone agitatos, & furore accitos teterrimo, adduci tempore illo & capita inclinare iubet. - - vt populo vniuersaque ciuitate præsente communes pro his fierent supplicationes, vt omnes iugi concordia dominum communem orarent pro his, & vt misereretur, magno clamore contenderent.

(t) Ibid. p. 333. c. Καὶ γὰρ αὐτὸ τοῦτο παρακελεύεσθαι τὸν διάκονον ἅπασι καὶ λέγειν, ὀρθοὶ ςῶμεν καλῶς, οὐχ ἁπλῶς οὐδὲ εἰκῇ νενομοθέτηται· ἀλλ᾽ ἵνα τοὺς χαμαὶ συρομένους λογισμοὺς ἀνορθώσωμεν, ἵνα τὴν ἔκλυσιν τὴν ἐκ τῶν βιωτικῶν ἡμῖν γινομένην πραγμάτων ἐκβαλόντες, ὀρθὴν ἔμπροσθεν τοῦ θεοῦ παραστῆσαι δυνηθῶμεν ἡμῶν τὴν ψυχήν· - - μηδεὶς τοίνυν διαλελυμένος τὴν προθυμίαν τῶν ἱερῶν κοινωνείτω, καὶ μυστικῶν ὕμνων ἐκείνων· μηδεὶς βιωτικοὺς κατ᾽ ἐκεῖνον τὸν καιρὸν ἐχέτω λογισμοὺς, ἀλλὰ πάντας

stet

ſtet, & cum Seraphim volitet, atque ita laudem ſanctiſſimam referat ſummo, optimo, glorioſiſſimo Deo. Idcirco ſtare boneſte tempore illo iubemur. Stare enim boneſte nihil aliud eſt, niſi ita ſtare, vt hominem conuenit, qui coram Deo immortali ſtat, cum horrore tremoreque, cum ſobrio, parato ſtudioſoque animo. Homilia triceſima quarta, quæ aduerſus *Iudæos* prima eſt p. 440. de alia verborum formula diacono vſitata loquitur, qua ante ſacræ cœnæ diſtributionem ſubinde exclamet ἐπιγινώσκετε ἀλλήλους. *Alii alios noſcite* [u]. Quæ erat admonitio ad populum, ne quem *Iudaeum*, infidelem, hæreticum, catechumenum, vel pœnitentem communicare ſecum paterentur. *Homilia quadrageſima* in *Iuuentinum* & *Maximum* martyres p. 550. eccleſiam dicit ſingulis noctibus ſacras vigilias continuis pſalmis [x] perficere, qui pſalmi nihil erant aliud, niſi formulæ precum & laudum ex ſacris ſcripturis depromtæ. *Homilia quadrageſima ſeptima*, quæ eſt laudatio ſancti martyris *Iuliani*, p. 613. iterum mentionem formulæ renuntiandi Satanæ in baptiſmo iniicit. *Tu* [y], inquit, *omni huiusmodi pompæ*, (meretriciis cantilenis, & verbis obſcenis in theatro) *nuntium remiſiſti, teque Chriſti cultui mancipaſti die illo, quo ſacris myſteriis dignus habitus es: Recordare itaque verborum illorum pacti conventi, & ne illud violes, caue. Homilia quinquageſima prima* p. 635. de martyribus *Bernice* & *Prosdoce* virginibus & *Domnina* earum matre, chriſtianos in mortuorum elatione hymnos & pſalmos canere dicit. *Principio quidem*, inquit [z], *ſuper mortuos planctus & lamentationes fiebant: nunc autem pſalmi & cantus hymnorum. Fleuerunt igitur Iacob quadraginta diebus, fleuerunt & Moyſem toti-*

τὰ γήϊνα τῆς διανοίας ἐξορίσας, καὶ πρὸς τὸν οὐρανὸν ὅλον ἑαυτὸν μεταστήσας, ὡς αὐτοῦ πλησίον ἑστὼς τοῦ θρόνου τῆς δόξης, καὶ μετὰ τῶν Σεραφὶμ ἱπτάμενος, οὕτω τὸν πανάγιον ὕμνον ἀναφερέτω τῷ τῆς δόξης καὶ τῆς μεγαλοσύνης θεῷ.

(u) Homil. XXXIV. p. 389. b. edit. Francof.

(x) Homil. XL. p. 485. c. συντρεχόντων πολλῶν ψαλμῳδίας συνεχεῖς ἐτελοῦντο παννυχίδες ἱεραί. Multi frequenter eos (martyres in carcere) viſitando ſacras apud eos vigilias continuis pſalmis perficiebant.

(y) Homil. XLVII. p. 541. σὺ δὲ ἀπετάξω πάσῃ ταύτῃ τῇ πομπῇ, καὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ λατρείᾳ συνετάξω κατὰ τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν τῶν ἱερῶν κατηξιώθης μυστηρίων· ἀναμνήσθητι τοίνυν τῶν ῥημάτων ἐκείνων καὶ τῆς συνθήκης, καὶ φύγε τὴν παράβασιν.

(z) Homil. LI. p. 561. a. b. παρὰ μὲν τὴν ἀρχὴν ἐπὶ τοῖς νεκροῖς κοπετοί τινες ἐγίγνοντο καὶ θρῆνοι· νῦν δὲ ψαλμοὶ καὶ ὑμνῳδίαι· ἔκλαυσαν γοῦν τὸν Ἰακὼβ τεσσαράκοντα ἡ-

dem

dem aliis Iudæi & planxerunt, quoniam mors tum temporis mors erat: iam vero non ita, sed hymni sunt, preces & psalmi, quæ omnia voluptatem in ea re esse declarant, psalmi enim tranquilli & hilaris animi signum sunt: Aequo enim est animo quis in vobis, psallat: quoniam igitur lætitia adfluimus, idcirco psalmos super mortuos psallimus, qui nos cohortantur, vt mortem non timeamus. Conuertere enim, inquit, anima mea in requiem tuam, quia dominus benefecit tibi. Vides, beneficium esse mortem ac requiem? qui enim ingressus est in requiem illam, ab operibus suis requieuit, vt a propriis Deus. *Homilia quinquagesima quinta*, quæ quinta est *de pœnitentia* p. 672. perspicue significat, quod sermonem suum in epistolam isthoc die lectam habuerit, nimirum 2 Cor. XII, 21. [a] *Ne forte veniens, multos defleam eorum, qui peccauerunt & pœnitentiam non egerunt.* *Homilia sexagesima*, quæ est *catechesis ad illuminandos*, diuersarum formularum & regularum ab ecclesia in rem præsentem factarum meminit p. 797. & primo quidem solemnium verborum, quibus homines fœdus cum *CHRISTO* ineant. Loquens enim de periculo & damnis dilationis baptismi ad extremum vitæ finem, ait: *Quando nescit adstantes, quando vocem prolatam non audit, quando illa verba* [b], *per quæ sponsionem communi omnium domino facere consueuerunt, proferre non potest, sed tamquam lignum aut lapis immobilis iacet is, qui baptizatus est, nihilque differt a mortuo, quid vtilitatis sacrorum traditione præstatur?* Hoc manifesto indicat, homines baptizandos fœdus cum

μέρας· ἔκλαυσαν καὶ τὸν Μωυσῆν ἑτέρας τοσαύτας οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ ἐκόψαντο· ἐπειδὴ θάνατος τότε ὁ θάνατος ἦν· νυνὶ δὲ οὐχ οὕτως· ἀλλὰ ὑμνῳδίαι καὶ εὐχαὶ καὶ ψαλμοὶ δηλοῦσιν ἅπαντες, ὅτι ἡδονὴν ἔχει τὸ πρᾶγμα· οἱ γὰρ ψαλμοὶ εὐθυμίας σύμβολον· εὐθυμεῖ γάρ τις, φησὶν, ἐν ὑμῖν, ψαλλέτω· ἐπεὶ οὖν εὐθυμίας ἐσμὲν πεπληρωμένοι, διὰ τοῦτο ψάλλομεν ἐπὶ τοῖς νεκροῖς ψαλμοὺς, θαῤῥεῖν ὑπὲρ τῆς τελευτῆς παρακελευομένους· ἐπίστρεψον γὰρ, φησὶ, ψυχή μου εἰς τὴν ἀνάπαυσιν· ὁ γὰρ εἰσελθὼν εἰς τὴν κατάπαυσιν ἐκείνην, κατέπαυσεν ἀπὸ ἔργων αὐτοῦ, ὥσπερ ἀπὸ τῶν ἰδίων ὁ θεός.

(a) Homil. LV. p. 593. d. edit. Francof. ἀκούσατε τοίνυν, ἵνα ἐν μέρει ἅψωμαι τῶν εἰρημένων, ὡς ἀρτίως διαλεγόμενος τοῖς Κορινθίοις ἔλεγεν ὁ γενναῖος ἐκεῖνος καὶ θαυμάσιος ἀνήρ· μήπως ἐλθὼν κ. τ. λ. Audistis, vt illud sigillatim tangam, quemadmodum Corinthios modo adloquens dixit mirabilis ille diuinusque vir: *Ne forte veniens*, cetera.

(b) Homilia LX. p. 705. b. ὅταν γὰρ μήτε τοὺς παρόντας ἐπιγινώσκῃ μήτε φωνῆς ἀκούῃ, μήτε ἀποκρίνασθαι δύνηται τὰ ῥήματα ἐκεῖνα, δι' ὧν τὴν μακαρίαν συνθήκην πρὸς τὸν κοινὸν ἡμῶν ἁπάντων κατατίθεσθαι δεσπότην, ἀλλ' ὥσπερ ξύλον ἀργὸν ἢ λίθος, ὁ φωτίζεσθαι μέλλων, πρόκειται νεκροῦ μηδὲν διαφέρων, τί τῆς μυσταγωγίας ὄφελος ἐν ἀναισθησίᾳ τοσαύτῃ;

Deo

Deo solemnibus & conceptis verbis facere debuisse, quæ animam agentes pronuntiare non potuerint. Postea pergit declarando [c], „quod maiores, totius anni diebus præteritis, tem„pore potissimum quadragesimali ecclesiæ filios mysteriis ini„tiare voluerint, & quod catechumeni, postquam christiana „doctrina imbuti sint, pedibus nudis, vno tantum vestimento „concesso, ad voces exorcizantium transmittantur; neque ve„ro temere nec sine ratione & hunc habitum, & hoc tempus „illos constituisse, sed hoc vtrumque habere mysticam & se„cretam rationem. *Homilia septuagesima quarta*, quæ est *laudatio martyrum* p. 900. iterum de hymno ter sancto, siue Cherubico, tamquam in celebratione eucharistiæ cani [d] solito, loquitur. *Martyres*, inquit, *participes fiunt chororum & canticis mysticis communicant. Si enim, quum essent in corpore, secundum mysteriorum communionem in illum chorum admittebantur, vt cum ipsis Cherubim psallerent hymnum ter sanctum, vt vos probe nostis, qui mysteriis initiati estis; multo magis nunc illis coniuncti, cum quibus choros olim ducebant, multa cum fiducia benedictioni illi ac laudationi communicant.*

§. II.

Partes antiquæ liturgiæ in volumine secundo operum Chrysostomi.

Secvndvm operum chrysostomi volumen homilias continet in *Genesin*, quas tempore sanctæ quadragesimæ habuit, quando iste liber semper in ecclesia fuit lectitatus, vti ex *prima* eius *homilia* p. 10. [e] & ex iis, quæ antea [f] ex *homilia septi-*

(c) Ibid. d. edit. Francof. ἐβουλόμην μὲν πρῶτον ἁπάντων εἰπεῖν, τί δήποτε παραδραμόντες ἡμῶν οἱ πατέρες ἅπαντα τὸν ἐνιαυτὸν, ἐν τούτῳ τῷ καιρῷ μυσταγωγεῖσθαι τὰ τέκνα τῆς ἐκκλησίας ἐνομοθέτησαν, καὶ τίνος ἕνεκεν μετὰ τὰς παρ' ἡμῶν διδασκαλίας ὑπολύσαντες ὑμᾶς καὶ ἀποδύσαντες, γυμνοὺς καὶ ἀνυποδέτους μετὰ τοῦ χιτωνίσκου μόνου πρὸς τὰς τῶν ἐξορκιζόντων παραπέμπουσι φωνάς· οὐ γὰρ ἁπλῶς οὐδὲ εἰκῆ, καὶ τὸ σχῆμα καὶ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον τοῦτον ἡμῖν διετύπωσαν· ἀλλ' ἔχει ταῦτα ἀμφότερα μυστικόν τινα λόγον καὶ ἀπόρρητον.

(d) Homil. LXXIV. p. 796. a. b. κοινωνοῦσι τῶν χορῶν, καὶ μετέχουσι τῶν μελῶν τῶν μυστικῶν· εἰ γὰρ ἐν σώματι ὄντες κατὰ τὴν τῶν μυστηρίων κοινωνίαν εἰς ἐκεῖνον ἐτέλουν τὸν χορὸν, μετὰ τῶν χερουβὶμ τὸν τρισάγιον ὕμνον ψάλλοντες, καθάπερ ὑμεῖς ἴστε οἱ μυηθέντες, πολλῷ μᾶλλον νῦν τοὺς συγχορευτὰς ἀπολαβόντες μετὰ πολλῆς τῆς παρρησίας κοινωνοῦσι τῆς εὐφημίας ἐκείνης.

(e) Tom. II. homil. I. p. 7. e. edit. Francof. MDCXCVIII. -- ἵνα τὸν καιρὸν ἅπαντα τῆς ἁγίας τεσσαρακοστῆς τὴν πνευματικὴν ἐμπορίαν ἐμπορευσάμενοι κ. τ. λ. vt per omne tempus sanctæ quadragesimæ spirituales merces negotiati, cetera.

(f) §. I. sub litt. (d) pag. 194.

ma ad populum *Antiochenum* obseruauimus, patet. *Homilia vicesima septima* in hunc librum claris verbis indicat, orationem dominicam semper fuisse celebrationis eucharistiæ partem. Nam de officio condonandi iniurias loquens, ait p. 358. *Si hoc* [g] *fecerimus, poterimus pura conscientia ad sanctam terribilemque hanc mensam accedere, & verba illa, quæ precationi inserta sunt, fideliter dicere. Sciunt initiati illi, quid dicatur.* Tecte innuit petitionem illam in oratione dominica: *Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. Homilia tricesima tertia* p. 478. narrat, quod [h] licet liber *Genesis* ex regula ecclesiæ tempore quadragesimalis ieiunii legi debuerit, tamen, quando venerit feria quinta magnæ hebdomadis, id est dies, qua a *Iuda* traditus est seruator noster, lectiones habuerint congruas huic diei, ita & feriæ sextæ, qua memoria passionis dominicæ recolitur, & diei paschatis, & omni tempori, inter pascha & pentecosten interiecto, vbi actus apostolorum legi soliti sint tamquam demonstratio resurrectionis domini nostri *IESV CHRISTI. Homilia*

(g) Homil. XXVII. p. 300. edit. Francof. ἂν τοῦτο κατορθώσωμεν, δυνησόμεθα μετὰ καθαροῦ συνειδότος καὶ τῇ ἱερᾷ ταύτῃ καὶ φρικτῇ τραπέζῃ προσελθεῖν, καὶ τὰ ῥήματα ἐκεῖνα τὰ τῇ εὐχῇ συνεζευγμένα μετὰ παῤῥησίας φθέγξασθαι· ἴσασιν οἱ μεμυημένοι τὸ λεγόμενον.

(h) Homil. XXXIII. p. 369. c. ἡ τῆς ἁγίας ἑορτῆς παρουσία τὴν ἀκολουθίαν ὑμῖν διέκοψεν· οὐδὲ γὰρ ἦν εὔλογον, τὸν σταυρὸν ἡμᾶς ἑορτάζοντας τοῦ δεσπότου περὶ ἕτερα ἡμῖν τὴν διδασκαλίαν γίνεσθαι· ἀλλ' ἐχρῆν καθ' ἕκαστον καιρὸν τὴν ἁρμόττουσαν ὑμῖν παραθεῖναι τράπεζαν. Διά τοι τοῦτο ἡνίκα ἡ τῆς παραδόσεως ἔφθασεν ἡμέρα, τὴν ἀκολουθίαν διατεμόντες τῆς διδασκαλίας, τοῦ κατεπείγοντος γενόμενοι, ἐπὶ τὸν προδότην τὴν γλῶτταν ἐπαφήκαμεν, καὶ πάλιν τὸ κατὰ τὸν σταυρὸν ὑμῖν εἰς μέσον προεθήκαμεν· εἶτα ἀναστάσεως ἡμέρας καταλαβούσης, ἀναγκαῖον ἦν τὰ περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ δεσπότου διδάξαι τὴν ὑμετέραν ἀγάπην, καὶ πάλιν ἐν ταῖς ἐφεξῆς ἡμέραις τῆς ἀναστάσεως τὴν ἀπόδειξιν ὑμῖν παρασχεῖν διὰ τῶν μετὰ ταῦτα γεγενημένων θαυμάτων, ὅτε καὶ τῶν πράξεων τῶν ἀποστολικῶν ἐπελαβόμεθα κ. τ. λ. A dicendorum consequentia impediuit nos sanctarum feriarum aduentus. Incongruum enim erat, vt festa crucis dominicæ celebrantes, de aliis sermones adferremus. Mensa autem vobis proponenda erat suis congrua temporibus. Et idcirco quando venit dies traditionis & passionis, continua docendorum serie resecta, præsentibus quæ vrgebant nos accommodantes, primum in proditorem linguam laxanimus: deinde de cruce aliqua in medium protulimus. Postea, illucescente resurrectionis die, necessarium erat, vt de resurrectione domini caritatem vestram doceremus: & sequentibus diebus, per ea miracula, quæ tunc facta sunt, resurrectionis demonstratio iterum adferenda erat. In quibus etiam in manus accepimus apostolorum acta, cetera.

milia

milia quinquagesima p. 731. ait: *In orationis nostræ verbis* [*i*] *limites & regulas nobis præscripsit dominus, quatenus petenda sint temporalia. Verba illa nos iubet dicere: Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.* *Homilia secunda* in precationem *Hannæ* in eodem volumine p. 965. dicit: *Quum iussisset CHRISTVS* [*k*] *discipulis; ne more gentilium orent, vtentes multiloquio, etiam modum precationis docuit.* Formulam intelligit, ab ipso domino præscriptam. Idem repetit *homilia tertia* de *Saule* & *Dauide* p. 1053. *Etiamsi*, inquiens [*l*], *innumera commiseris peccata, si proferas illam precationem, qua dicit: Remittite inimicis vestris, & pater vester remittet vobis peccata vestra; multa cum fiducia commissorum omnium remissionem consequeris.*

§. III.

Partes antiquæ liturgiæ in volumine tertio operum Chrysostomi.

Tertivm volumen commentarios & homilias in *psalmos* & *Iesaiam* prophetam complectitur, in quibus ad cognitas liturgiæ, tunc temporis in ecclesia vsitatæ, partes frequenter remittit. In *commentario in psalmum centesimum duodecimum*, necessarius orationis dominicæ vsus ter ei memoratur, p. 369. *Quemadmodum* [*m*] *Christus*, inquit, *nos deducens ad caritatem & concordiam, iubet, vt in precibus fiat communiter oratio, & ab vniuersa ecclesia tamquam ab vna persona dicatur, Pater noster: &, Panem nostrum quotidianum da nobis hodie: &, Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris: & Ne nos inducas in tentationem; sed libera*

(*i*) Homil. LIV. p. 596. b. c. edit. Francof. διὰ τοῦτο ἐν τοῖς τῆς εὐχῆς ῥήμασιν ὅρους ἡμῖν καὶ κανόνας τιθεὶς, μέχρι τίνος δεῖ τὴν περὶ τῶν βιωτικῶν αἴτησιν ποιεῖσθαι, τὰ ῥήματα ἐκεῖνα λέγειν ἡμᾶς ἐκέλευσε· τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον.

(*k*) Homil. II. de Anna ibid. p. 801. b. ὁ χριστὸς εἰπὼν τοῖς μαθηταῖς, μὴ κατὰ τοὺς ἐθνικοὺς εὔχεσθαι, καὶ μὴ βαττολογεῖν, καὶ μέτρον εὐχῆς ἐδίδαξε.

(*l*) Homil. III. de Saule & Dauide ibid. p. 880. b. κἂν μυρία πεπλημμεληκὼς ᾖς, τὴν εὐχὴν ἐκείνην προτεινόμενος, τὴν λέγουσαν, ἄφετε τοῖς ἐχθροῖς ὑμῶν, καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἀφήσει ὑμῖν τὰ παραπτώματα ὑμῶν, μετὰ πολλῆς τῆς παῤῥησίας τὴν ἄφεσιν λήψῃ τῶν ἡμαρτημένων ἁπάντων.

(*m*) Tom. III. comment. in psalm. CXII. p. 320. c. d. edit. Francof. MDCXCVIII. καθάπερ ὁ χριστὸς ἐνάγων ὑμᾶς εἰς ὁμόνοιαν καὶ ἀγάπην ἐν ταῖς εὐχαῖς κοινὴν ἐπέταξε ποιεῖσθαι τὴν εὐχὴν, καὶ ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας πάσης ὡς ἐξ ἑνὸς προσώπου λέγειν, πάτερ ἡμῶν, καὶ, τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον, καὶ, ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα, καθὼς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν, καὶ, μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμὸν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ· πανταχοῦ τῷ πληθυντικῷ κε-

nos

nos a malo: vbique vtens plurali nomine, & pracipiens vnicuique, siue solus oret, siue cum aliis, pro fratribus efferre orationem: ita etiam David propheta vocat omnes communiter ad concentum orationis & dicit: Laudate nomen domini. Iterum p. 370. loquens de eo, quod laudibus Deum prosequi debeamus, ait: *Hoc ipsum nos quoque in precationibus* [n] *iussit Christus semper dicere precantes: Sanctificetur nomen tuum.* Et pag. 372. *In euangelio* [o] *iussit Christus orare, & dicere: Fiat voluntas tua sicut in caelo, ita & in terra.* Similiter in *psalmum centesimum decimum quartum* p. 394. de vita loquens futura, & quemadmodum illam desiderare, & omnes actiones nostras eo dirigere debeamus, subiungit: *Propterea iubemur* [p] *etiam dicere in precatione, Adueniat regnum tuum, vt ad illum diem semper respiciamus.* Eadem verba repetit in *commentario ad psalmum centesimum decimum nonum* p. 425. [q]. Et in *psalmum centesimum vicesimum septimum* p. 465. *De sensibilibus vnam iubemur dicere dictionem. Quaenam autem ea est? Panem nostrum* [r] *quotidianum da nobis hodie.* Quod ipsum repetit in *psalmum centesimum quadragesimum* p. 551. *Quid?* inquiens, *Non oportet petere sensibilia? Oportet quidem; sed moderate, quemadmodum Christus iussit* [s] *orare nos, dicentes: Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.* In *psalmum centesimum quadragesimum quartum* pag. 595. *Iubemur dicere in precatione* [t]: *Sanctificetur nomen tuum.* Et in *psalmum vndequinquagesimum* p. 633. vocat precationem, quae simul offeratur ab omnibus [u], nomine plurali v-

χρώμενος ὀνόματι, καὶ κελεύων ἑνὶ ἑκάστῳ· κἂν καθ' ἑαυτὸν εὔχηται, κἂν κοινῇ, καὶ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν εὐχὴν ἀναφέρειν· οὕτω καὶ ὁ προφήτης κοινῇ πάντας εἰς τὴν συμφωνίαν καλεῖ τῆς εὐχῆς καὶ λέγει· αἰνεῖτε τὸ ὄνομα κυρίου.

(n) Tom. III. comm. in psalm. CXII. p. 321. a. edit. Francof. τοῦτο καὶ ἐν τῇ εὐχῇ ἐκέλευσεν ἡμᾶς ὁ χριστὸς ἀεὶ λέγειν εὐχομένους· ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου.

(o) Ibid. in fin. ἐν τοῖς εὐαγγελίοις ἐκέλευσεν ὁ χριστὸς εὔχεσθαι καὶ λέγειν· γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς.

(p) In psalm. CXIV. p. 341. b. διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῇ εὐχῇ κελευόμεθα λέγειν· ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου, ἵνα ἀεὶ πρὸς ἐκείνην βλέπωμεν τὴν ἡμέραν.

(q) In psalm. CXIX. p. 369. a.

(r) In psalm. CXXVII. p. 404. d. ὑπὲρ αἰσθητῶν μίαν λέξιν κελευόμεθα λέγειν· ποίαν δὲ ταύτην; τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον.

(s) In psalm. CXL. p. 477. Τί οὖν; οὐ δεῖ, φησιν, αἰσθητὰ αἰτεῖν; δεῖ μὲν, μετὰ μέτρου δὲ -- ὡς ὁ χριστὸς ἐκέλευσεν εὔχεσθαι· τὸν ἄρτον κ. τ. λ.

(t) In psalm. CXLIV. p. 515. c. τοῦτο καὶ ἐν τῇ εὐχῇ κελευόμεθα λέγειν· ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου.

(u) In psalm. CXLIX. p. 549. c. αὕτη ἡ εὐχὴ τοῦτο αἰνίττεται, ἀπὸ τοῦ κοινοῦ πάντων ἀναφερομένη· πάτερ ἡμῶν· - - τῷ πληθυντικῷ ὀνόματι κεχρημένους.

bique

bique vtentibus, *Pater noster*, &c. In *psalmum quinquagesimum* p. 633. hanc precationem dicit esse peculiarem & propriam eis, qui beneficio regenerationis & adoptionis Deum vocent patrem suum. *Precationis* [x] *nostrae*, inquit, *prooemium hinc capit initium. Dicere enim, Pater noster, est eorum, qui agunt gratias propter dona, quae acceperunt, & ea omnia per hoc nomen ostendunt. Qui enim dixit patrem, confessus est filiorum adoptionem. Qui autem confessus est adoptionem, iustitiam, sanctificationem, redemtionem, peccatorum remissionem, suppeditationem sancti spiritus praedicauit. Oportet enim haec omnia prius exstitisse, vt nos filiorum adoptione sic fruamur, & qui patrem vocemus, digni habeamur.* Ex qua CHRYSOSTOMI argumentatione apparet, tantum abesse, vt orationem dominicam existimarit esse formulam carnalem, & minime hominis spiritualis vsui aptam, ideo, quod formula esset, vt potius nullos ea recte vti posse crediderit, nisi vere regeneratos & adoptatos, donisque spiritus sancti instructos, vtpote qui soli iure Deum vocandi patrem suum gauderent. Atque haec, vti capite proxime sequenti demonstrabimus, generalis omnium veterum scriptorum fuit sententia.

SED ad CHRYSOSTOMVM reuertimur. In *commentario in psalmum centesimum decimum septimum* p. 406. monet, quod populus dictum aliquod psalmi consueuerit concinere [y], nimirum hoc: *Hic est dies, quem fecit dominus, exsultemus & laetemur in eo.* Hoc genus concinendi ille vocat ὑπηχεῖν & ὑποψάλλειν, quia populus ad quaedam eorum, quae minister ex eodem psalmo praelegerat, respondebat. Et hoc videtur institutum fuisse ad officium festi diei paschatis, vel natalis *CHRISTI*, vel diei dominici, quia addit, solere populum hoc maxime illo spirituali & caelesti con-

(x) In psalm. CL. p. 552. a. edit. Francof. οὕτω καὶ τῆς εὐχῆς ἡμῶν τὸ προοίμιον ἐντεῦθεν ἔχει τὴν ἀρχήν· τὸ γὰρ λέγειν, πάτερ ἡμῶν, εὐχαριστοῦντος ἐστὶν ἐπὶ ταῖς γεγενημέναις δωρεαῖς, καὶ πάσας αὐτὰς διὰ τοῦ ὀνόματος τούτου δεικνύντος· ὁ γὰρ εἰπὼν πατέρα, τὴν υἱοθεσίαν ὡμολόγησεν· ὁ δὲ υἱοθεσίαν ὁμολογήσας, τὴν δικαιοσύνην, τὸν ἁγιασμόν, τὴν ἀπολύτρωσιν, τὴν τῶν ἁμαρτημάτων ἄφεσιν, τοῦ πνεύματος τὴν χορηγίαν ἀνεκήρυξε· δεῖ γὰρ ταῦτα πάντα προϋπάρξαι, ὥστε τῆς υἱοθεσίας ἡμᾶς οὕτως ἀπολαῦσαι, καὶ καλέσαι πατέρα ἀξιωθῆναι.

(y) In psalm. CXVII. p. 372. Ἡ μὲν ῥῆσις τοῦ ψαλμοῦ, ἣν ὑποψάλλειν ὁ λαὸς εἴωθε, τοιαύτη τίς ἐστιν· αὕτη ἐστὶν ἡ ἡμέρα, ἣν ἐποίησεν ὁ κύριος· ἀγαλλιασώμεθα καὶ εὐφρανθῶμεν ἐν αὐτῇ· καὶ πολλοὺς διαιρεῖσθαι, καὶ κατὰ τὴν πανήγυριν ἐκείνην τὴν πνευματικήν, καὶ τὴν ἐαρινὴν ἑορτὴν μάλιστα τοῦτο ὑπηχεῖν ὁ λαὸς εἴωθε.

ventu decantare; manifesto respiciens ad præcipuam quamdam festiuitatem tum satis notam populo. Et hanc consuetudinem lege & præcepto ecclesiæ introductam esse, ex iis, quæ sequuntur, liquet. Ait enim: [z] *Patres nostri hunc versum, vt qui esset sonorus, & sublime aliquod dogma contineret, populum resonare sanxerunt, quando quidem totum psalmum ignorabant, vt vel hinc perfectam doctrinam acciperent.* Hæc fuit ecclesiæ sapientia secundum CHRYSOSTOMVM, docere populum religionis mysteria, vt eos partem solemnis ministerii in se recipere obligaret.

IN *commentario in psalmum centesimum tricesimum septimum* p. 518. rursus declarat, psalmodiam partim a sacerdotibus, partim a populo [a] illis sese coniungente fuisse peractum, sacerdotibus quidem inchoantibus & præeuntibus, populo illis respondente. In *psalmum centesimum quadragesimum* obseruat p. 544. hunc psalmum quotidie sub vesperam [b] dici solitum, vocatum inde psalmum vespertinum; perinde ac sexagesimus secundus nomen psalmi matutini habuerit, eo quod tempore matutino caneretur. Qua de re quia infra [c] ex instituto agemus, heic plura non addimus. In *psalmum centesimum quadragesimum quartum* p. 594. hunc

(z) In psalm. CXVII. p. 352. edit Francof. Τὸν μὲν στίχον οἱ πατέρες, ἅτε ἦχον καὶ τι ὑψηλὸν ἔχοντα δόγμα, τὸ πλῆθος ὑπηχεῖν ἐνομοθέτησαν, ἐπειδὴ τὸν ἅπαντα ἠγνόουν ψαλμόν· ἵνα κἂν ἐντεῦθεν ἀπηρτισμένην λάβωσι διδασκαλίαν.

(a) In psalm. CXXXVII. p. 449. ἂν τοίνυν τοῦτο ἐκλαβεῖν ᾖ, ἐκεῖνο νοεῖν δεῖ, ὅτι μετὰ τῶν ἱερέων, παρόντων αὐτῶν, μετὰ τῆς πρεπούσης εὐταξίας καταρχομένων ἐκείνων, καὶ προηγουμένων ἕψομαι καὶ ἀκολουθήσω, καὶ ᾄσω σοι κ. τ. λ. Si liceat ergo hoc ita accipere, illud oportet intelligere: Cum sacerdotibus, ipsis inchoantibus & præcedentibus, cum eo, quo par est, ordine, consequar, & canam tibi, cetera.

(b) In psalm. CXL. p. 472. οὐδὲ γὰρ ἁπλῶς οἶμαι τὸν ψαλμὸν τοῦτον τετάχθαι παρὰ τῶν πατέρων καθ' ἑκάστην ἑσπέραν λέγεσθαι, οὐδὲ διὰ τὴν μίαν λέξιν, τὴν λέγουσαν, ἔπαρσις τῶν χειρῶν μου θυσία ἑσπερινή· ἐπεὶ καὶ ἄλλοι ψαλμοὶ ταύτην ἔχουσι τὴν λέξιν· - - οὐ διὰ τοῦτο γοῦν τοῦτον τὸν ψαλμὸν ἐνόμισαν οἱ πατέρες, ἀλλ' ὥς τι φάρμακον σωτήριον, καὶ ἁμαρτημάτων καθάρσιον ἐνομοθέτησαν λέγεσθαι· - - τοιοῦτός ἐστι καὶ ὁ ἑωθινὸς ψαλμὸς κ. τ. λ. Neque puto fuisse temere decretum a patribus, vt hic psalmus diceretur quotidie sub vesperam, nec id quidem propter id, quod in eo dicitur, Eleuatio manuum mearum sacrificium vespertinum. Nam id ipsum quoque in aliis psalmis dicitur. - - Non ergo propterea hunc psalmum decreuerunt patres; sed tamquam salutare aliquod pharmacum & peccatorum piaculum, vt is diceretur, constituerunt. - - Talis est etiam psalmus matutinus, cetera.

(c) Lib. XIII. capp. X. & XI.

psal-

psalmum [d] dicit a sacerdotibus ac populo alternis cani vicibus in participatione sacræ eucharistiæ, præcipue ob hæc illius verba: *Oculi omnium in te sperant, & tu das cibum eorum in tempore opportuno.* De qua consuetudine loco suo [e] nobis dabitur loquendi occasio.

HOMILIA in psalmum centesimum quadragesimum quintum p. 823. adfirmat, hunc psalmum, *Lauda anima meum dominum, laudabo dominum in vita mea* &c. in magna sic dicta hebdomade [f] succini consuesse. *Homilia prima* in *Iesaiam* p. 834. ait: *In* [g] *supernis Seraphim ter sanctum illum hymnum resonant: in terris eumdem hominum promit multitudo, communiterque tum cælestium, tum terrestrium festiuus conuentus congregatur.* Et pag. 836. doxologiæ angelicæ [h] tamquam in ecclesia vsitatæ: *Gloria in excelsis Deo:* & formularum illarum: *κύριε ἐλέησον*, & *σῶσον*, Domine, *misereri nostri*, &, *serva nos*, tamquam solemnium precationum & responsionum po-

(d) In psalm. CXLIV. p. 516. edit. Francof. *οὗτος γάρ ἐστιν ὁ τὰ ῥήματα ἔχων ταῦτα, ἅπερ οἱ μεμυημένοι συνεχῶς ὑποψάλλουσι, λέγοντες, οἱ ὀφθαλμοὶ πάντων εἰς σὲ ἐλπίζουσι, καὶ σὺ δίδως τροφὴν αὐτῶν ἐν εὐκαιρίᾳ· ὁ γὰρ γενόμενος υἱὸς, καὶ τραπέζης ἀπολαύων πνευματικῆς, δοξάζειν δίκαιος ἂν εἴη τὸν πατέρα.* Hic psalmus est, qui habet hæc verba, quæ, qui sunt mysteriis initiati, assidue concinunt: *Oculi omnium* &c. Qui enim filius factus est, & mensa spirituali fruitur, merito patrem gloria & honore adfecerit.

(e) Lib. XV. cap. V. §. X.

(f) Homil. in psalm. CXLV. p. 713. b. *ταύτην καὶ ἡμεῖς τιμῶμεν τὴν ἑβδομάδα· - - ἐξέλθωμεν καὶ ἡμεῖς, καὶ ἀντὶ τῶν φοινίκων βαΐων προαίρεσιν θάλλουσαν ἐπιδεικνύμενοι βοήσωμεν, καθάπερ σήμερον ὑπεψάλλομεν· αἴνει ἡ ψυχή μου τὸν κύριον, αἰνέσω κύριον ἐν ζωῇ.* Hanc quoque hebdomadem & nos veneremur. - - Egrediamur nos, & pro ramis palmarum voluntatem animi florentem exhibeamus, & clamemus, quemadmodum hodie in psalmis succinnimus: *Lauda anima mea dominum* &c.

(g) Homil. in Iesaiam p. 724. *ἄνω τὰ Σεραφὶμ τὸν τρισάγιον ὕμνον ἀναβοᾷ· κάτω τὸν αὐτὸν τῶν ἀνθρώπων ἀναπέμπει πλῆθος· κοινὴ τῶν ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων συγκροτεῖται πανήγυρις.*

(h) Ibid. p. 735. c. *πῶς εἰς οἶκτον ἐπισπάσῃ τὸν δεσπότην, οὕτω καταπεφρονημένως τὴν δέησιν προτεινόμενος; ἐλέησόν με ὁ θεὸς, λέγεις, καὶ τοῦ ἐλέους ἀλλότριον τὸ ἦθος ἐπιδείκνυσαι· σῶσόν με βοᾷς, καὶ ξένον τῆς σωτηρίας τὸ σχῆμα διαλείπεις· τί συμβάλλουσι πρὸς ἱκεσίαν χεῖρες ἐπὶ μετεωρισμῷ συνεχῶς ἐπαιρόμεναι καὶ ἀτάκτως περιφερόμεναι, κραυγή τε σφοδρὰ, καὶ τῇ βίᾳ τοῦ πνεύματος ὠθήσει τὸ ἄσημον ἔχουσα; οὐχὶ τὰ μὲν αὐτῶν τῶν ἐν ταῖς τριόδοις ἑταιριζομένων γυναικῶν, τὰ δὲ τῶν ἐν τοῖς θεάτροις φωνούντων ἐστὶν ἔργα; πῶς οὖν τολμᾷς τῇ ἀγγελικῇ ταύτῃ δοξολογίᾳ τὰ τῶν δαιμόνων ἀναμιγνύειν παίγνια;* Quomodo ad misericordiam dominum

puli

puli facit mentionem. Et reprehendens populi clamores, negligentiam, & indecoras gesticulationes in ecclesia, eos in hunc modum castigat: [i] *Quomodo non revereris hanc vocem, quam illic profers, dicens: Seruite domino in timore & cum tremore. Hoccine est cum tremore seruire, sic diffundi distendique, vt nec ipse scias, quæ loquaris incomposito vocis boatu?* Ex his facile videre est, populum in omnibus hisce doxologiis precationibus ac responsis semper, etsi nonnumquam sine iusto decoro, suam habuisse partem. In *homilia in Seraphim*, quæ est sexta in *Iesaiam* p. 890. longiorem habet narrationem de vsu hymni Seraphici, [k] *sanctus, sanctus, sanctus,* ad mensam sacram: Quam quia posthac [l] fusius recitabo, hoc loco subindicasse satis habeo.

HOMILIA secunda de prophetarum obscuritate p. 946. vulgari isti excusationi: *An non orare domi possum?* respondens, ita loquitur, vt populum communibus ecclesiæ precibus vocem suam iunxisse, ostendat. *Potes [m] tu quidem,* inquit, *orare domi, sed tantam virtutem non habet oratio, quam vbi cum propriis membris fit, quam quum totum corpus ecclesiæ ὁμοθυμαδὸν μιᾷ φωνῇ vnanimiter & vna voce preces fundit, sacerdotibus præsentibus ac verba communis cœtus offerentibus.* Loquitur etiam ibi de formula, qua diaconus preces pro omnibus hominum ordinibus per orbem terrarum indicere sole-

inflectes, qui vsque adeo contemtim offeras precationem? Miserere mei, Deus, inquis, ac mores a misericordia alienos declaras. Clamas, serua me, & corporis speciem a salute alienam exprimis. Quid ad supplicandum conferunt manus, quæ semper in sublime iactantur, & indecore circumaguntur, quid clamor vehemens, qui cum violento spiritus impulsu strepitum habet, nihil certi declarantem? An non illa quidem partim sunt mulierum in triuiis meretriciam artem exercentium: partim vero eorum, qui in theatris vociferantur, sunt exempla? Quomodo igitur audes angelorum Deum glorificantium hymnis dæmonum admiscere ludicra?

(i) Ibid. Πῶς δὲ οὐκ αἰδῇ ταύτην τὴν φωνὴν, ἣν ἐκεῖ ἐκφέρεις, δουλεύσατε τῷ κυρίῳ ἐν φόβῳ, λέγων, καὶ ἀγαλλιᾶσθε αὐτῷ ἐν τρόμῳ; τοῦτο ἐστιν ἐν φόβῳ δουλεύειν, τὸ διακεχύσθαί τε καὶ διατείνεσθαι, καὶ μηδὲ σεαυτὸν ἐπίστασθαι, περὶ τίνων διαλέγῃ τῇ ἀτάκτῳ τῆς φωνῆς συγχύσει;

(k) Homil. in Seraphim p. 772. fin. 773. ineunt. edit. Francof.

(l) Lib. XV.

(m) Homil. II. de obscur. prophet. p. 821. edit. Francof. δύνασαι μὲν εὔξασθαι (ἐν οἰκίᾳ) οὐ τοσαύτην δὲ δύναμιν ἔχει ἡ εὐχὴ, ὡς ὅταν μετὰ τῶν μελῶν τῶν οἰκείων γίνηται, ὡς ὅταν ὁλόκληρον τὸ σῶμα τῆς ἐκκλησίας ὁμοθυμαδὸν ἀναπέμπει τὴν δέησιν μιᾷ φωνῇ, ἱερέων παρόντων καὶ τὰς εὐχὰς τοῦ κοινοῦ πλήθους ἀναφερόντων.

bat,

bat, quam heic non recitabimus, quia id loco ſuo [n] faciemus copioſius.

§. IV.

Partes antiquæ liturgiæ in quarto volumine operum Chryſoſtomi.

QVARTVM volumen operum CHRYSOSTOMI potiſſimum quidem priuatos habet ſermones, qui non multum ad publicam eccleſiæ liturgiam reſpiciunt: ſed tamen pauca quædam loca ex illis digna ſunt, quæ notentur. In celebratiſſimo eius *ſermone in Eutropium* p.554. inter alia argumenta, quibus populo perſuadere ſtudet, vt iratum animum in *Eutropium* deponant, & iniurias ſibi ab eo illatas condonent, hoc vrget: *Quomodo* [o] *hoc cœtu ſoluto ſacramenta contrectabitis & precationem illam dicetis: Remitte nobis, quemadmodum etiam nos remittimus debitoribus noſtris, ſi a debitore veſtro pœnas exigatis?* Hoc ipſum indicat, orationem dominicam eo tempore tamquam ſolemnem partem celebrationis cœnæ dominicæ, fuiſſe adhibitam. *Homilia tertia de pœnitentia* p. 562. de hymno Seraphico loquitur ſub nomine *μυστικοῦ μέλους*, *myſticæ modulationis* [p], eo quod in ſacrorum myſteriorum celebratione vſurparetur. Atque iterum in *epiſtola ſecunda ad Olympiadem* p. 715. [q] eius mentionem ſub eadem appellatione facit. Et in *ſermone poſt reditum ab exilio* p. 971. de formula *εἰρήνη πᾶσι*, *pax omnibus* [r], tamquam ſolemni formula, frequenter in eccleſia vſurpata, loquitur.

(n) Lib. XV. cap. I.

(o) Homil. in Eutrop. tom. IV. p. 485. fin. edit. Francof. Vid. Græca cit. infra c. VII. §. III. ſub litt. (x)

(p) Homil. III. de pœnit. p. 493. c. edit. Francof. παρίτω τοίνυν Ἠσαΐας, ὁ τῶν Σεραφὶμ θεωρὸς, ὁ τὸ μυστικὸν μέλος ἀκούσας ἐκεῖνο κ. τ. λ. Prodeat in medium eximius ille ſpectator Seraphim Eſaias, auditor ille *myſticæ modulationis*, cetera.

(q) Epiſt. II. ad Olymp. p. 625. b. ὁ Παῦλος, ὁ τὴν σάρκα ἀποδυσάμενος καὶ τὸ σῶμα ἀποθέμενος καὶ μετὰ τῶν χερουβὶμ ἑστὼς ἄνω, καὶ τῆς μυστικῆς ἐκείνης μελῳδίας αὐτοῖς κοινωνῶν κ. τ. λ. Paulus qui carnem exuerat & corpus abiecerat, cum Cherubim ſurſum ſtabat, *myſtica*que illius *muſicæ* vna cum ipſis particeps erat.

(r) Sermon. poſt redit. ab exilio. In edit. Francofurtenſi, vbi pag. 84[illegible]. ſeqq. hic ſermo legitur, etſi de pace eccleſiæ quædam habet, de formula tamen illa nihil inuenio.

§. V.

Partes antiquæ liturgiæ in quinto volumine operum Chrysoſtomi.

QVINTVM operum eius volumen multo plura nobis exempla ſuppeditat. Heic oratio dominica, tamquam formula ex mandato Chriſti adhibita, non minus octies memoratur. *Homilia ſexta in Lazarum* p. 107. ait: *Dicere in oratione [s] iubemur, Dimitte nobis debita noſtra, vt orationis conſuetudine admoneamur illic, nos obnoxios eſſe ſupplicíis.* *Homilia octaua* in illud *CHRISTI, Pater, ſi poſſibile eſt, tranſeat a me calix iſte* p. 134. *Chriſtus [t] orat,* inquit, *vt & diſcipuli diſcant orare. Sed non tantum orare, verum etiam, quo pacto deberent orare, diſcere illos oportuit: propterea nempe tradidit & illis orationem in hæc verba conceptam: Pater noſter, qui es in cælis,* cetera. *Homilia decima* p. 154. hæc habet: *Dominus [u] tum quæ dicenda ſint orantibus, ſimul etiam omnem virtutem breviter & accurate docet.* *Homilia decima ſexta* in illud, *Si eſurierit inimicus tuus, ciba illum*, p. 237. obliuionem iniuriarum hoc argumento vrget: *Propterea dicere edocti ſumus: Dimitte nobis [x], ſicut nos dimittimus, vt diſcamus, remiſſionis modum initium a nobis accipere.* *Homilia triceſima ſexta de ſancta pentecoſte* p. 552. dicit, precari ad orationem dominicam, eſſe precari per ſpiritum. Verba illius ſic habent: [y] *Si non eſſet ſpiritus ſanctus, Deum orare fideles non poſſemus: dicimus enim, Pater noſter, qui es in cælis. Vt igitur Ieſum dominum vocare non poſſumus, ſic neque patrem Deum vocare poſſemus. Vnde id conſtat? Ex eodem apoſtolo, qui ait: Quoniam*

(s) Homil. VI. in Lazar. tom. V. p. 100. c. edit. Francof. διὰ τοῦτο κελευόμεθα εἰς τὴν εὐχὴν λέγειν, ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ἵνα τῇ συνηθείᾳ τῆς εὐχῆς ἀναμνησθῶμεν ἐκεῖ, ὅτι ὑπεύθυνοί ἐσμεν κολάσεσι.

(t) Homil. VIII. in illud: *Si poſſibile eſt*, p. 124. d. διὰ τοῦτο καὶ εὔχεται, ἵνα ἐκεῖνοι μάθωσιν εὔχεσθαι· ἀλλ' οὐκ εὔχεσθαι μόνον, ἀλλὰ καὶ πῶς δεῖ εὔχεσθαι μαθεῖν αὐτοὺς ἐχρῆν, διὰ δὲ τοῦτο καὶ εὐχὴν παρέδωκεν οὕτως ἔχουσαν· Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς κ. τ. λ.

(u) Homil. X. p. 141. c. διδάσκει δὲ, τίνα χρὴ λέγειν ἐν τῇ προσευχῇ καὶ ἐν ὀλίγοις ῥήμασι πᾶσαν ἀρετὴν ἐκπαιδεύει.

(x) Homil. XVI. in illud, *Si eſurierit* &c. p. 216. a. διὰ τοῦτο ἐδιδάχθημεν λέγειν, Ἄφες ἡμῖν, καθὼς ἀφίεμεν· ἵνα μάθωμεν, ὅτι τὸ μέτρον τῆς ἀφέσεως παρ' ἡμῶν πρῶτον λαμβάνει τὴν ἀρχήν.

(y) Homil. XXXIX. p. 493. c. εἰ μὴ πνεῦμα ἦν ἅγιον, τὸν θεὸν παρακαλέσαι οὐκ ἠδυνάμεθα οἱ πιστοί· λέγομεν γὰρ, πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς· ὥσπερ οὖν κύριον καλέσαι οὐκ ἠδυνάμεθα, οὕτως οὐδὲ πατέρα τὸν θεὸν καλέσαι ἠδυνάμεθα· πόθεν δῆ-

autem

autem estis filii, misit Deus spiritum filii sui in corda vestra clamantem, Abba, pater. *Homilia duodequadragesima* [z] *de pœnitentia & eucharistia* pro condonatione iniuriarum in hunc modum argumentatur: *Ingredientes in ecclesiam, vt decet Deum, accedamus, ne vindictæ cupiditatem in mente habentes, aduersus nos precemur. Dimitte nobis, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. Terribile est hoc, quod dicitur, & ferme sic ad Deum clamat, qui hoc dicit: Dimisi, domine, dimitte: solui, solue: ignoui, ignosce: si non solui proximo, neque tu mea soluas; si non dimisi, neque tu dimittas: si inuasi, inuade: si durus fui, durus esto: in qua mensura metior proximo, eadem metiaris mihi.* *Homilia quinquagesima prima de CHRISTI precibus* p. 691. Christum non verbis [a] solum discipulos suos orare docuisse dicit, (intelligens verba orationis dominicæ) sed exemplum etiam illis præiisse. Et *homilia sexagesima secunda* p. 934. hanc orationem peculiare priuilegium fidelium esse, nec catechumenis nondum baptizatis ea vti licere, adserit: [b] *Nos Deum non prius patrem possumus appellare, quam in sacrarum aquarum lauacro peccata absterserimus. Quando igitur mala illa deposita sarcina inde adscendimus, tum dicimus: Pater noster, qui es in cælis.*

PRAETER hanc narrationem de vario vsu orationis dominicæ, diuersarum aliarum partium liturgiæ mentio in hoc volumine habetur. *Homilia decima sexta* p. 229. vsus hymni Sera-

λου; ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἀποστόλου λέγοντος· ὅτι δέ ἐστε υἱοί, ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν, κράζον Αββᾶ ὁ πατήρ.

(z) Homilia XLI. p. 509. a. b. edit. Francof. εἰσερχόμενοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὡς Θεῷ πρέπει εἰσέλθωμεν, μὴ μνησικακίαν ἐν τῇ ψυχῇ ἔχοντες, μήπως εὐχόμενοι, καθ' ἑαυτῶν εὐχώμεθα, λέγοντες· Ἄφες ἡμῖν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν· φοβερὸν γάρ ἐστι τὸ λεγόμενον, καὶ σχεδὸν εἰπεῖν, τοιοῦτο πρὸς τὸν θεὸν βοᾷ ὁ τοῦτο λέγων· ἀφῆκα, δέσποτα, ἄφες· ἔλυσα, λῦσον· συνεχώρησα, συγχώρησον· εἰ ἐκράτησα, κράτησον· εἰ μὴ ἔλυσα τῷ πλησίον, μηδὲ σὺ λύσῃς τὰ ἐμὰ ἁμαρτήματα· ἐν ᾧ μέτρῳ ἐμέτρησα, ἀντιμετρηθήτω μοι.

(a) Homil. LIV. p. 617. c. οὐχὶ διδάσκει αὐτοὺς (μαθητευομένους) μόνον τὴν διὰ τῶν ῥημάτων, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς διατελεῖ τοῦτο ποιῶν, καὶ εὔχεται διανυκτερεύων ἐν ταῖς ἐρημίαις, ἡμᾶς παιδεύων καὶ νουθετῶν, κ. τ. λ. Non verbis solum eos (discipulos) orare docet, sed ipse in oratione perseuerat, & in desertis totas noctes orando transigit, vt nos erudiat & moneat, cetera.

(b) Homil. LXV. p. 836. ἡμεῖς οὐ πρότερον δυνάμεθα καλέσαι πατέρα, ἕως ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ τῶν ὑδάτων τῶν ἁγίων ἀποψώμεθα τὰ ἁμαρτήματα· ὅταν γοῦν ἐκεῖθεν ἀνέλθωμεν τὸ πονηρὸν ἐκεῖνο φορτίον ἀποθέμενοι, τότε λέγομεν, πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

phici [c] in celebratione eucharistiæ meminit, *Veniat tibi in mentem*, inquit, *quibus mysteriis interesse tibi datum sit, tu qui initiatus es, cum quibus mysticum illum cantum offeras, cum quibus ter sanctum hymnum pronunties.* *Homilia tricesima sexta de sancta pentecoste* p.553. multis verbis exponit de antiqua formula salutandi populum in vnoquoque officio, *Pax vobiscum*, & de iugi populi responsione, *Et cum spiritu tuo.* *Nisi esset [d] spiritus sanctus*, inquit, *in hoc communi patre & doctore*, (episcopum intelligit,) *quum paullo ante sacrum hoc in tribunal adscendit, ac vobis omnibus pacem dedit, non ei simul omnes acclamassetis, Et cum spiritu tuo: Idcirco non quum adscendit tantum, neque quum vos affatur, neque quum pro vobis orat, hac illi voce acclamatis, sed quum huic sacræ mensæ adsistit, quum tremendum sacrificium est oblaturus, (nam quid dicam, norunt, qui sunt mysteriis initiati) non prius attingit proposita, quam vobis ipse gratiam fuerit precatus a domino, vosque illi acclamaueritis: Et cum spiritu tuo; qua responsione vobismet ipsis in memoriam renocatis, nihil eum præstare, qui adest, neque naturæ humanæ recte facta esse proposita dona, sed præsentem spiritus gratiam, & ad omnia aduolantem, mysticum illud perficere sacrificium.* *Homilia tricesima octaua de pœnitentia & de sacra eucharistia* p.569. alius notæ formulæ in sacræ cœnæ distributione meminit, quando sacerdos dicat, *Sursum* [e] *mentem & corda*, & populus respondeat: *Habemus ad dominum.*

(c) Homil. XVI. p.208. c. edit. Francof. ἐννόησον οἵας ἀπολαύεις μυσταγωγίας ὁ μεμυημένος σὺ, μετὰ τίνων ἀναπέμπεις τὸ μυστικὸν μέλος ἐκεῖνο, μετὰ τίνων βοᾷς τὸ, τρισάγιος.

(d) Homil. XXXIX. p.493. fin. seq. Εἰ μὴ πνεῦμα ἅγιον ἦν ἐν τῷ κοινῷ τούτῳ πατρὶ καὶ διδασκάλῳ, οὐκ ἂν ὅτε πρὸ μικροῦ ἀνέβη ἐπὶ τὸ ἱερὸν βῆμα τοῦτο, καὶ πᾶσιν ὑμῖν ἔδωκε εἰρήνην, καὶ ἐπεφθέγξασθε αὐτῷ κοινῇ πάντες, καὶ τῷ πνεύματί σου· Διὰ τοῦτο οὐκ ἀναβαίνοντι μόνον, οὐδὲ διαλεγομένῳ πρὸς ὑμᾶς, οὐδὲ εὐχομένῳ ὑπὲρ ὑμῶν ταύτην ἐπιφθέγγεσθε τὴν ῥῆσιν, ἀλλ᾽ ὅταν παρὰ τὴν ἱερὰν ταύτην ἑστήκῃ τράπεζαν· ὅταν τὴν φρικωδεστάτην ἐκείνην θυσίαν ἀναφέρειν μέλλῃ· ἴσασι γὰρ οἱ μεμυημένοι τὸ λεγόμενον· οὐ πρότερον ἅπτεται τῶν προκειμένων, ἕως ἂν ὑμῖν αὐτοῖς ἐπεύξηται τὴν παρὰ τοῦ κυρίου χάριν, καὶ ὑμεῖς ἐπιφθέγξησθε αὐτῷ, καὶ τῷ πνεύματί σου, διὰ τῆς ἀποκρίσεως αὐτῆς ἀναμιμνήσκοντες αὐτοὺς, ὅτι οὐδὲν αὐτὸς ὁ παρὼν πράττει, οὐδὲ ἀνθρωπίνης ἐστὶ φύσεως κατορθώματα τὰ προκείμενα δῶρα, ἀλλ᾽ ἡ τοῦ πνεύματος χάρις παροῦσα καὶ πᾶσιν ἐφιπταμένη τὴν μυστικὴν ἐκείνην κατασκευάζει θυσίαν.

(e) Homil. XLI. p.509. a. Τί ποιεῖς, ἄνθρωπε; οὐχ ὑπέσχου τῷ ἱερεῖ εἰπόντι, Ἄνω σχῶμεν ἡμῶν τὸν νοῦν καὶ τὰς καρδίας. καὶ εἶπας, ἔχομεν πρὸς τὸν κύριον; κ.τ.λ. Quid facis homo? Non promisisti sacerdoti, qui dixit: *Sursum mentem & corda*, & dixisti, *Habemus ad dominum?*

Hæc

Hæc eadem formula eſt, quam ſupra vidimus in CYPRIANO, *Surſum corda*, Et, *Habemus ad dominum*. *Homilia quadrageſima ſeptima* in illud, *Saulus adhuc ſpirans minas* p. 632. rurſus de hymno Seraphico, ex *Ieſaia* propheta deſumto, loquitur, eumque μυστικὸν μέλος [f] *myſticum concentum* vocat. Et *homilia quinquageſima ſecunda, in eos, qui paſcha ieiunant* p. 713. perſuaſurus hominibus pacem & concordiam, iterum argumentatur ex frequenti vſu formulæ εἰρήνη πᾶσι, *pax vobiſcum omnibus*, in quolibet eccleſiæ officio. *Nihil eſt*, inquit, *quod* [g] *cum pace valeat & concordia comparari. Propterea quoque quum ingreditur pater* (h. e. epiſcopus), *non prius ad hanc ſedem adſcendit, quam vobis omnibus pacem fuerit precatus, & quum ſurgit, non prius docere vos incipit, quam omnibus pacem dederit. Sacerdotes etiam quum fuerint benedicturi, vbi prius hoc nobis apprecati fuerint, deinceps incipiunt benedicere. Et vero diaconus dum cum aliis precari iubet, hoc quoque imperat in oratione, vt angelum pacis rogemus, & quæ propoſita ſunt, cuncta pacifica, & ab hoc conuentu vos dimittens hoc vobis precatur, dicens: In pace diſcedite: & nihil in vniuerſum poteſt vel dici, vel fieri, ſine iſta.* Vt adeo hæc formula in quolibet officio particulari recurriſſe, & ſæpe ſexies vel ſepties in vno conuentu eccleſiaſtico adhibita eſſe videatur. *Homilia triceſima quinta in adſcenſionem Ieſu Chriſti* p. 535. [b] magis ſpeciatim formulæ meminit, qua diaconus homines iubeat orare angelum pacis. In libro ad eos, *qui ſcandalizati ſunt ob aduerſitates, quæ contigerunt* c. IV. p. 863. rurſus occaſionem habet iniiciendi mentionem hymni Seraphici ſub an-

(f) Homil. L. p. 565. b. edit. Francof. Ἡσαΐας — ὁ τοῦ μυστικοῦ μέλους ἐκείνου καταξιωθεὶς ἀκοῦσαι κ. τ. λ.

(g) Homil. LV. p. 637. οὐδὲν εἰρήνης ἴσον καὶ συμφωνίας. Διὰ τοῦτο καὶ εἰσιὼν ὁ πατὴρ, οὐ πρότερον ἐπὶ τὸν θρόνον ἀναβαίνει τοῦτον, ἕως ἂν ἅπασιν ὑμῖν εἰρήνην ἐπεύξηται· καὶ ἀναστὰς οὐ πρότερον ἄρχεται τῆς πρὸς ὑμᾶς διδασκαλίας, ἕως ἂν ἅπασι δῷ τὴν εἰρήνην· καὶ μέλλοντες εὐλογεῖν ἱερεῖς, πρότερον τοῦτο ὑμῖν ἐπευξάμενοι, οὕτω τῆς εὐλογίας ἄρχονται· καὶ ὁ διάκονος δὲ κελεύων εὔχεσθαι μετὰ τῶν ἄλλων, καὶ τοῦτο ἐπιτάττει κατὰ τὴν εὐχὴν αἰτεῖν τὸν ἄγγελον τῆς εἰρήνης, καὶ τὰ προκείμενα πάντα εἰρηνικὰ, καὶ τῆς συνόδου ταύτης ἀπολύων ὑμᾶς, τοῦτο ὑμῖν ἐπεύχεται λέγων, πορεύεσθε ἐν εἰρήνῃ· καὶ οὐδὲν ὅλως ἔνι οὔτε εἰπεῖν, οὔτε πρᾶξαι ταύτης χωρίς.

(b) Homil. XXXVIII. p. 477. fin. ἵνα μάθῃς, ὅτι ἄγγελοι εἰρήνης εἰσὶν, ἄκουσον ἐν ταῖς προσευχαῖς ἀεὶ λεγόντων τῶν διακόνων, τὸν ἄγγελον τῆς εἰρήνης αἰτήσασθε. Vt diſc tis angelos pacis eſſe, audi in precationibus miniſtros ſemper dicentes: *Angelum pacis rogate.*

te memorato titulo *mystici sanctificationis* [i] *cantur.* *Homilia sexagesima tertia* p. 949. ostendit, quomodo ex regula ecclesiæ die passionis [k] dominicæ omnes partes scripturæ legantur, quæ ad crucem spectent, & in magno sabbato eæ scripturæ, quæ historiam traditionis, crucifixionis, mortis ac sepulturæ *CHRISTI* contineant. Et addit p. 951. [l] in die resurrectionis, & in singulis festis legi ea, quæ in singulis acciderint: modo actus apostolorum, qui historiam miraculorum, ab apostolis post spiritus sancti in illos descensum patratorum, complectantur, peculiari de caussa ante pentecosten statim post pascha legi, quia demonstratio resurrectionis miracula sint apostolica: Hanc igitur ob caussam statim post crucem & resurrectionem ad pentecosten vsque librum actorum apostolicorum legi statuisse patres, vt manifestam & indubitatam resurrectionis probationem haberent fideles. Ita secundum CHRYSOSTOMVM ecclesia liturgiam suam ad exactas regulas, in meliorem populi instructionem ac ædificationem, sapientissime instituit.

§. VI.

Partes antiquæ liturgiæ in sexto volumine operum Chrysostomi.

SEXTVM volumen præcipue istis tractatibus constat, qui CHRYSOSTOMVM non agnoscunt auctorem suum: Quocirca in exquirendis inter illos formulis antiquæ liturgiæ non adeo curiosi erimus. Eorum nonnulli viris doctis scripti creduntur

(*i*) Lib. ad eos, qui scandalizati sunt lib. I. c. III. p. 772. e. edit. Francof. *μόνον ἐδοξολόγουν, μόνον ὕμνουν, μετὰ πολλῆς τῆς φρίκης τὸ μυστικὸν ἐκεῖνο τοῦ ἁγιασμοῦ ἀναφέροντες μέλος*, tantum glorificabant, tantum hymnos canebant, multo cum tremore *mysticum* illum *sanctificationis cantum* offerentes.

(*k*) Homil. LXVI. p. 849. a. *ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σταυροῦ τὰ περὶ τοῦ σταυροῦ πάντα ἀναγινώσκομεν· ἐν τῷ σαββάτῳ τῷ μεγάλῳ πάλιν, ὅτι παρεδόθη ἡμῶν ὁ κύριος, ὅτι ἐσταυρώθη, ὅτι ἀπέθανε τὸ κατὰ σάρκα, ὅτι ἐτάφη.*

(*l*) Ibid. p. 852. *τὰ περὶ τοῦ σταυροῦ ἐν τῇ ἡμέρᾳ σταυροῦ ἀναγινώσκομεν, καὶ τὰ ἐν ἑκάστῃ ἑορτῇ γεγονότα τῇ αὐτῇ πάλιν ἀναγινώσκομεν· - - μετὰ τὸν σταυρὸν εὐθέως ἀνάστασιν καταγγέλλομεν τοῦ χριστοῦ, τῆς δὲ ἀναστάσεως ἀπόδειξίς ἐστι τὰ σημεῖα τὰ ἀποστολικὰ, τῶν δὲ σημείων ἀποστολικῶν διδασκαλεῖον ἐστι τοῦτο τὸ βιβλίον· ὃ τοίνυν μάλιστα πιστοῦται τὴν ἀνάστασιν τὴν δεσποτικὴν, τοῦτο μετὰ τὸν σταυρὸν καὶ τὴν ζωηφόρον ἀνάστασιν εὐθέως οἱ πατέρες ἐνομοθέτησαν ἀναγινώσκεσθαι· διὰ τοῦτο τοίνυν μετὰ τὸν σταυρὸν καὶ τὴν ἀνάστασιν εὐθέως ἀναγινώσκομεν τὰ σημεῖα τῶν ἀποστόλων, ἵνα ἔχωμεν σαφῆ καὶ ἀναμφισβήτητον τῆς ἀναστάσεως τὴν ἀπόδειξιν.*

a SEVERIANO episcopo *Gabalensi*, qui eadem cum CHRYSOSTOMO ætate vixit, atque his eamdem, quam ipsius CHRYSOSTOMI libris, auctoritatem tribuere licebit. Inter homilias istiusmodi refertur *tricesima septima de filio prodigo*, vbi auctor commentans in illa verba: *Et cœperunt epulari*, ita fatur: *Nostis* [m] *spirituales delicias, qui eas degustastis, & recordamini tremendorum mysteriorum ac ministrorum sacri officii, imitantium angelorum alas tenuibus suis lineis velis, quæ sinistris humeris insident: & qui in ecclesia discurrunt clamantque, Ne quis ex catechumenis, ne quis eorum, qui non edunt, nullus ex exploratoribus, ne quis eorum, qui non possunt intueri vitulum, qui comeditur, neue quis eorum, qui spectare non possunt cæleste sanguinem, qui effunditur in remissionem peccatorum, ne quis indignus hostia viuente, ne quis non initiatus, ne quis eorum, qui non possunt impollutis labiis tremenda mysteria attingere: deinde subiunguntur voces angelorum collaudantium de cælis & dicentium: Sanctus pater, qui voluit mactari vitulum saginatum, qui peccatum non nouit, vt propheta dixit Esaias; Qui peccatum non fecit, neque inuentus est dolus in ore eius: Sanctus est filius simul & vitulus, qui semper occiditur sponte, qui semper viuit: Sanctus paracletus spiritus sanctus, qui sacrificium perficit.* Hæc verba manifesto respiciunt alluduntque ad vsitatas ecclesiæ formas, nimirum ad consuetudinem istam, qua diaconi, pulchro induti amictu & fascia siue orario, omnes nondum initiatos exire iubebant; & ad hymnum ter sanctum, qui semper [o] in eucharistiæ canebatur celebratione. Idem auctor paullo post p. 377. ad orationis dominicæ vsum in eucharistia omnino alludit,

(m) Homil. de filio prodigo p. 313. tom. VI. opp. edit. Francof. MDCXCVIII. ἐπίστασθε τὴν πνευματικὴν εὐφροσύνην, οἱ ταύτης γευσάμενοι, καὶ μεμνημένοι τῶν φρικτῶν μυστηρίων, τῶν λειτουργῶν τῆς θείας ἱερουργίας, τῶν μιμουμένων τὰς τῶν ἀγγέλων πτέρυγας ταῖς λεπταῖς ὀθόναις ταῖς ἐπὶ τῶν ἀριστερῶν ὤμων κειμέναις, καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ περιτρεχόντων καὶ βοώντων· μή τις τῶν κατηχουμένων, μή τις τῶν μὴ ἐσθιόντων, μή τις τῶν κατασκόπων, μή τις τῶν μὴ δυναμένων θεάσασθαι τὸν μόσχον ἐσθιόμενον, μή τις τῶν μὴ δυναμένων θεάσασθαι τὸ οὐράνιον αἷμα, τὸ ἐκχυνόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, μή τις ἀνάξιος τῆς ζώσης θυσίας, μή τις ἀμύητος, μή τις μὴ δυνάμενος ἀκαθάρτοις χείλεσι προσψαύσασθαι τῶν φρικτῶν μυστηρίων· εἶτα καὶ τῶν ἀγγέλων οὐρανόθεν ἐπευφημούντων καὶ λεγόντων ἅγιος ὁ πατὴρ, ὁ θελήσας τυθῆναι τὸν μόσχον τὸν σιτευτὸν, τὸν μὴ γνόντα ἁμαρτίαν, καθώς φησιν ὁ προφήτης Ἡσαΐας, ὃς ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ· ἅγιος ὁ υἱὸς, ἅμα καὶ μόσχος, ὁ ἀεὶ θυόμενος ἑκὼν, καὶ ἀεὶ ζῶν· ἅγιος ὁ παράκλητος, τὸ πνεῦμα [τὸ] ἅγιον, τὸ τὴν θυσίαν τελεσιουργῆσαν.

quan-

quando patrem introducit sic loquentem filio seniori: *Fili* [n]*! tu semper mecum es: tu altari adsistens cum fiducia clamas: Pater noster, qui es in cælis, sanctificetur nomen tuum.* In *prima* huius voluminis *homilia de vno legislatore* p. 10. mentio habetur cærimoniæ imponendi librum euangelii capiti episcopi, quando ordinatur. *Idcirco*, inquit [o], *in ecclesia, quum ordinantur sacerdotes, euangelium Christi capiti imponitur, vt discat is, qui ordinatur, veram se recipere euangelii tiaram; atque vt discat, quamuis sit omnium caput, se tamen legibus istis subiici: & eum, qui omnibus imperet, legis imperio subesse; eumque, qui omnibus dat mandatum, a legibus mandatum accipere.* Non eadem criticorum de huius sermonis auctore est sententia. DVPINIVS [p] cum, tamquam falso adscriptum CHRYSOSTOMO, reiicit: PHOTIVS autem sub illius nomine eum recenset, & PEARSONIVS [q] bene longam dissertationem conscripsit ad auctoritatem eius e PHOTIO & diuersis aliis antiquis scriptoribus ante illum vindicandam, vbi iis omnibus, quæ VSSERIVS & alii quidam viri docti in contrarium protulerunt, respondet. Nos controuersiam istam non decidimus, ad rem autem præsentem id sufficere existimamus, quod ista homilia aut ab ipso CHRYSOSTOMO, aut alio quopiam vetusto scripto-

(n) Homil. de filio prodigo p. 316. e. tom. VI. opp. edit. Francof. MDCXCVIII. Τέκνον, σὺ πάντοτε μετ' ἐμοῦ εἶ — σὺ τῷ θυσιαστηρίῳ παριστάμενος, μετὰ παῤῥησίας βοᾷς, Πάτερ ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου.

(o) Homil. I. de vno legislatore p. 9. b. διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν ταῖς χειροτονίαις τῶν ἱερέων τὸ εὐαγγέλιον τοῦ χριστοῦ ἐπὶ κεφαλῆς τίθεται, ἵνα μάθῃ ὁ χειροτονούμενος, ὅτι τὴν ἀληθινὴν τοῦ εὐαγγελίου τιάραν λαμβάνει· καὶ ἵνα μάθῃ, εἰ καὶ πάντων ἐστὶ κεφαλὴ, ἀλλ' ὑπὸ τούτους πράττει νόμους, πάντων κρατῶν, καὶ τῷ νόμῳ κρατούμενος, πάντα λογοτεθῶν, καὶ ὑπὸ τοῦ νόμου νομοτεθούμενος.

(p) Du Pin. bibliothec. centur. V. p. 22. (vol. III. p. 43. edit. Colon. MDCXCIII.) Prima homilia, cuius auctor ostendit, vnum & eumdem esse veteris ac noui testamenti legislatorem, Chrysostomi non est; quamquam eam Photius Chrysostomo adscribit. 1. Enim eius stilus a stilo Chrysostomi plane est alius. 2. Allegoriis scatet, quibus non ita abundat Chrysostomus. 3. In ista homilia alius ordo, alia dispositio obseruatur, ab ordine ac dispositione homiliarum, quas Chrysostomi certo esse constat. 4. Plurimæ huiusce homiliæ cogitationes Chrysostomo plane indignæ sunt. 5. Multa illi inest confusio. 6. Incipit & desinit longe aliter, quam Chrysostomus solet. 7. In fine huius orationis indicatur, eam eo tempore scriptam fuisse, quo imperium Romanum iam premeretur atque in angustiis versaretur. 8. Virgo in ea θεοτόκος identidem nominatur, quod non caret affectatione.

(q) Pearson. vindic. Ignat. part. I. cap. IX. p. 311. a fin. b. tot. & p. 312. tot.

re compoſita ſit; Et ſane cærimonia, de qua heic ſermo eſt, in epiſcoporum ordinatione tempore CHRYSOSTOMI obſeruata fuit, quemadmodum non tantum ex aliis locis in CHRYSOSTOMO, ſed etiam ex *conſtitutionum* & *hierarchiæ eccleſiaſticæ* auctoribus, nec non ex canone concilii quarti *Carthaginenſis* apparet, quos iam libro quodam antecedente [r] protulimus in medium, quo lectorem remittimus, & in CHRYSOSTOMO, prout nos ordo ducit, progredimur.

HOMILIA quinquageſima ſecunda in hoc volumine *de circo* p. 491. auctor mentionem iniicit antiqui moris, ex quo in lectione euangelii dici conſueuerit: *Δόξα σοι κύριε*: *Gloria tibi* [s], *domine. Qui in vnum conuenimus*, inquit, *diacono iam quatuor euangelii fores aperturo, omnes in ipſum intuemur, ſilentiumque præbentes, & quando lectionis curriculum ingreſſus eſt, confeſtim nos exſurgimus, acclamantes: Gloria tibi domine.*

§. VII.

Partes antiquæ liturgiæ in ſeptimo volumine operum Chryſoſtomi *in* Matthæum.

HOMILIA vndecima in *Matthæum* p. 108. conſuetudinis meminit, qua populus in pſalmodia & ſolemnibus precibus ſeſe coniunxerit. *Si duos*, inquit, *aut tres pſalmos* [t] *ex more reſonantes, & ſolemnes orationes negligenter, & omnino, prout caſus quidem attulerit, effundentes abeatis, abunde vobis ſufficere creditis ad ſalutem. Homilia triceſima tertia* p. 318. ſolemnem formulam ſalutandi populum notat, qua vtatur ſacerdos, quam primum in eccleſiam ſit ingreſſus, dicens: *Pax vobis;* Atque hanc inde format hortationem: *Quum, Pax vobis* [u], *dicimus, & vos dixeritis, Et ſpiritui tuo, non voce ſolum, ſed animo quoque reſpondeatis, non ore ma-*

(r) Lib. II. c. XI. §. VIII. volum. I. p. 168.

(s) Homil. LII. de circo p. 413. c. edit. Francof. οἱ ἐπὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν θεωρίαν εἰς τὸ αὐτὸ ἀθροιζόμενοι, τοῦ διακόνου ἀνοίγειν μέλλοντος τὸ τοῦ εὐαγγελίου τετράθυρον, πάντες αὐτῷ ἀτενίζομεν ἡσυχίαν παρέχοντες· καὶ ἡνίκα τοῦ δρόμου τῆς ἀναγνώσεως ἄρξηται, εὐθέως διανιστάμεθα ἡμεῖς, ἐπιβοῶντες· ἀλλὰ δόξα σοι κύριε.

(t) Homil. XI. in Matth. tom. I. in Nov. Teſt. p. 134. e. edit. Francof. ἂν δύο ψαλμοὺς ἢ τρεῖς ὑπηχήσαντες, ἢ τὰς συνήθεις εὐχὰς ἁπλῶς, καὶ ὡς ἔτυχε, ποιησάμενοι διαλυθῆτε, νομίζετε ἀρκεῖν τοῦτο εἰς σωτηρίαν ὑμῖν.

(u) Homil. XXXIII. p. 387. b. ὅταν εἴπω· εἰρήνη ὑμῖν, εἶτα εἴπητε, καὶ τῷ πνεύματί σου, μὴ τῇ φωνῇ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῇ γνώμῃ λέγετε· μὴ στόματι, ἀλλὰ

gis quam mente id proferentes. Quod si heic quidem respondeas, Pax etiam spiritui tuo, quum vero exieris, impugnas, despicis, maledicis, mille opprobriis elam laceras, qualisnam hæc pax est? Homilia vndeseptuagesima p. 600. *de monachis*, deque eorum ratione colendi Deum loquens, ait: *Illico* [x] *postquam e lectulo splendentes & læti surrexerint, choro constituto, integra conscientia omnes, quasi ab vno consonantes ore, diligenter hymnis Deum laudant, gratias pro vniuersis, tam propriis, quam communibus beneficiis, ei agentes.* Et inter hos hymnos, speciatim cantum illum angelicum eos canere dicit: *Gloria in excelsis Deo, & in terra pax, in hominibus bona voluntas. Homilia septuagesima secunda* p. 624. de tribus [y] loquitur precationibus. Primam dicit fieri pro dæmoniacis, secundam pro pœnitentibus, tertiam pro fidelibus siue communicantibus. Vnamquamque autem harum certa verborum formula fuisse conceptam, ex hac circumstantia apparet, quod in vltima oratione infantes quoque ad Deum clamare ipsumque ad misericordiam lacrimis inflectere dicuntur. Populus solus sine infantibus orabat, quando pro dæmoniacis & pœnitentibus depre-

καὶ τῇ διανοίᾳ· ἂν δὲ ἐνταῦθα μὲν λέγῃς, εἰρήνη καὶ τῷ πνεύματί σου· ἔξω δὲ μη πολεμῇς διαπτύων καὶ κακηγορῶν, μυρίοις λάθρα πλύνων ὀνείδεσι, ποία εἰρήνη αὕτη;

(x) Homil. LXIX. p. 740. edit. Francof. ἀναστάντες εὐθέως ἀπὸ τῆς εὐνῆς φαιδροὶ, καὶ γεγηθότες καὶ χορὸν ἕνα στησάμενοι, ἐν φαιδρῷ τῷ προσώπῳ τε καὶ συνειδότι συμφώνως ἅπαντες, ὥσπερ ἐξ ἑνὸς στόματος, ὕμνους εἰς τὸν τῶν ὅλων ᾄδουσι θεὸν, γεραίροντες αὐτὸν, καὶ χάριν εἰδότες ὑπὲρ ἁπάντων αὐτῷ, τῶν τε ἰδίων, τῶν τε κοινῶν εὐεργετημάτων· - - τί τῶν ἀγγέλων οὗτος διέστηκεν ὁ χορὸς τῶν ἐπὶ γῆς ᾀδόντων καὶ λεγόντων· δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία;

(y) Homil. LXXII. p. 768. c. ἡ πρώτη δέησις ἐλέους γέμει, ὅταν ὑπὲρ τῶν ἐνεργουμένων παρακαλῶμεν· καὶ ἡ δευτέρα πάλιν, ὑπὲρ ἑτέρων, τῶν ἐν μετανοίᾳ, πολὺ τὸ ἔλεος ἐπιζητοῦσα· καὶ ἡ τρίτη δὲ πάλιν, ὑπὲρ ἡμῶν αὐτῶν, καὶ αὕτη τὰ παιδία τοῦ δήμου προβάλλεται, τὸν θεὸν ἐπὶ ἔλεον παρακαλοῦντα· ἐπειδὴ γὰρ αὐτοὶ κατεγνώκαμεν ἑαυτῶν ἁμαρτήματα, ὑπὲρ μὲν τῶν πολλὰ ἡμαρτηκότων, καὶ ἐγκληθῆναι ὀφειλόντων αὐτοὶ βοῶμεν· ὑπὲρ δὲ ἡμῶν αὐτῶν οἱ παῖδες, ὧν τῆς ἁπλότητος τοὺς ζηλωτὰς ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν μένει. Prima quæ dicitur oratio, qua pro dæmoniacis deprecamur, misericordiæ suæ commemoratione plena est. Secunda, qua pro his oramus, qui pœnitentiam agunt, misericordiam humiliter quæritat. Tertia etiam, quam pro nobis ipsis fundimus, vel infantes adducit, Deum ad misericordiam lacrimis inflectentes. Nam quoniam nostra ipsi peccata cognouimus, pro aliis qui peccarunt, quique peccare possunt, ipsi clamamus: pro nobis autem ipsis infantes, quorum imitatores cælorum regnum manet.

caba-

cabatur; quando autem pro se ipsis orabant, preces suas intendebant cum paruulorum suorum clamore ac deprecatione, quorum innocentia ac simplicitas Deum ad exaudiendum flectere posse credebatur. Ex hac narratione manifestum est, preces certis verborum formulis, populo pariter & infantibus notis, fuisse conceptas: alioquin capere nemo potest, quo pacto omnes suam quisque vocem clamori ad implorandam Dei misericordiam iungere potuerint. *Homilia vicesima*, quæ est de *oratione dominica*, non tantum vsus huius formulæ orandi mentionem facit, sed eam quoque peculiare priuilegium fidelium esse dicit. *Quod fidelibus*, inquit, *oratio* [z] *ista conueniat, & ecclesiæ regula ipsa testatur, & ipsius orationis exordium. Qui enim baptismatis sacramento nondum initiatus est, is Deum patrem vocare non potest.* Ibidem cærimoniarum, in receptione sacræ eucharistiæ visitatarum meminit, speciatim consuetudinis dandi sibi inuicem osculum [a] pacis. *Homilia septima* p. 70. ad morem alludit, quo sacerdos in celebratione proclamare solebat, ἅγια τοῖς ἁγίοις, quando dicit: [b] *Sanctis Christus sancta distribuit.*

§. VIII.

Partes antiquæ liturgiæ in octauo volumine operum Chrysostomi *in* Ioannem *et* acta apostolorum.

OCTAVVM volumen operum CHRYSOSTOMI homilias eius in *Ioannem* euangelistam & *acta apostolorum* continet. In *præfatione* in *Ioannem* formulæ abrenuntiandi diabolo & adscribendi se *CHRISTO* mentionem facit. *Nostis* [c], inquit, *sacris initiati, quo fœdere nobis vos adstrinxeritis, &, vt verius dicam, Christo:*

(z) Homil. XX. p. 243. fin. edit. Francof. ὅτι τοῖς πιστοῖς αὕτη ἡ προσευχὴ προσήκει, καὶ οἱ νόμοι τῆς ἐκκλησίας διδάσκουσι, καὶ τὸ προοίμιον τῆς εὐχῆς· ὁ γὰρ ἀμύητος οὐκ ἂν δύναιτο πατέρα καλεῖν τὸν θεόν.

(a) Ibid. p. 250. (c· πῶς ἀσπάσῃ τὸν ἀδελφόν; πῶς ἅψῃ τῆς θυσίας; πῶς ἀπογεύσῃ τοῦ αἵματος τοῦ δεσποτικοῦ, τοσοῦτον ἔχων ἐπὶ τῆς διανοίας τὸν ἰόν; Qui fratrem salutas? quemadmodum dominicum sanguinem gustas? qui tu sacra mysteria attingis, tam dirum mente gerens venenum?

(b) Homil. VII. p. 85. c. τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις δίδωσιν· οὐδὲ γὰρ ὕδωρ ἀπὸ ταύτης ἡμῖν παρέχει τῆς πηγῆς, ἀλλ' αἷμα ζῶν. Sanctis Christus sancta distribuit. Non enim aquam de hoc nobis fonte largitur, sed sanguinem viuum.

(c) Præfat. in Ioan. tom. II. p. 7. b. ed. Fr. ἴστε οἱ μεμυημένοι, ποίας ἡμῖν ἔθεσθε συνθήκας· μᾶλλον δὲ, ποίας ἔθεσθε τῷ χριστῷ, ὅτε ὑμᾶς αὐτὸς ἐμυσταγώγει; τί πρὸς αὐ-

sto: quum vos ipse edoceret, quid ei dixistis? quæ super Satanæ pompa eum eo verba habuistis? quo pacto ei & angelis eius tunc abrenuntiastis, promisistisque, nulla ei in re assensum præstare. *Homilia quadragesima secunda* de oratione dominica [d] loquitur, tamquam formula precis spiritualis, quam Christus discipulos suos docuerit, & omnes christianos. *Homilia quadragesima quarta* dicit, omnes veros christianos quotidie [e] precari, sanctam illam vocem proferentes: *Adueniat regnum tuum;* eoque ipso declarare, se credere resurrectionem. *Homilia sexagesima prima* hymnorum ac psalmorum [f] mentionem facit, vt qui honor sint vita defunctis christianis. *Homilia septuagesima septima* osculi pacis & communium precum, pro vniuersi orbis statu in eucharistiæ celebratione fieri solitarum, meminit. *Ideo*, inquit, *in mysteriis inuicem salutamus* [g], *vt multi vnum efficiamur, & communes pro non initiatis preces fundimus, & pro infirmis & terræ & maris, & vniuersi orbis fructibus sacrificamus.* Quæ verba manifesto ad notas respiciunt formulas, quæ tunc in ecclesia in vsu fuerunt. *Homilia vndeuicesima in acta apostolorum* de diuersis solemnibus formulis in lectione scripturarum loquitur, quando ait: *Stat minister, communis minister, alta voce clamat, ac dicit:* [h] *Attendamus,*

τὸν εἴπατε; τί περὶ τῆς πομπῆς Σατανικῆς αὐτῷ διελέχθητε; πῶς μετὰ τοῦ Σατανᾶ καὶ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ καὶ ταύτῃ τότε ἀπετάξασθε, καὶ ὑπισχνεῖσθε μηδὲ παρακύψειν ἐκεῖ;

(d) Homil. XLII. p. 276. c. edit. Francof. διὸ χρὴ περὶ τούτων ἀεὶ θεὸν παρακαλεῖν, καὶ ταῦτα αἰτεῖν· τοιαῦτα γὰρ καὶ ὁ χριστὸς ἡμᾶς εὔχεσθαι ἐδίδαξεν· καὶ ἀναπτύξωμεν τὴν εὐχὴν ἐκείνην, οὐδὲν εὑρήσομεν ἐν αὐτῇ σαρκικὸν, ἀλλὰ πάντα πνευματικά. Spiritalia nobis a Deo petenda & optanda sunt. Hæc postulanda nos docuit Christus: & si explicemus in ea oratione, quam nobis instituit, nihil ad carnem, omnia ad spiritum pertinentia inueniemus.

(e) Homil. XLIV. p. 288. οὐδεὶς τῶν ὀρθῶς βεβιωκότων τῇ ἀναστάσει διαπιστεῖ, ἀλλὰ καθ᾽ ἑκάστην εὔχονται τὴν ἡμέραν, τὴν ῥῆσιν ἐκείνην τὴν ἁγίαν λέγοντες· ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου. Nemo recte viuentium resurrectioni diffidit, sed quotidie precantur, sanctam illam vocem proferentes: Adueniat regnum tuum.

(f) Homil. LXI. p. 401. ἡ τιμὴ τοῦ τετελευτηκότος, οὐ θρῆνοι καὶ οἰμωγαί. ἀλλ᾽ ὕμνοι καὶ ψαλμῳδίαι, καὶ βίος ἄριστος. Honor mortuo non fletus est, non eiulatus, sed *hymni* & *psalmi* & vita optima.

(g) Homil. LXXVII. p. 500. fin. διὰ τοῦτο καὶ ἐν τοῖς μυστηρίοις ἀσπαζόμεθα ἀλλήλους, ἵνα οἱ πολλοὶ γενώμεθα ἕν· καὶ ἐπὶ τῶν ἀμυήτων κοινὰς ποιούμεθα τὰς εὐχάς, λιτανεύοντες ὑπὲρ νοσούντων, καὶ τῶν καρπῶν τῆς οἰκουμένης καὶ γῆς καὶ θαλάττης.

(h) Homil. XIX. in acta apostolor. tom. III. p. 187. b. c. κοινὸς διάκονος ἕστηκεν, ὁ

& fe-

& sæpius illam vocem clamat, hæc communis ecclesiæ est, quam ille emittit. - - Post illum incipit lector prophetiam Iesaiæ (vel alius diuini scriptoris librum). *Deinde auditorio pronuntiat, dicens: Hæc dicit dominus.* *Homilia vicesima prima* respicit ad morem indicendi preces per diaconum, quando hic populum admonens inter alia his verbis vti solebat: [i] *Oremus pro his, qui defuncti sunt in Christo, & pro his, qui illorum memoriam faciunt, pro ecclesia, pro sacerdotibus, pro populo, pro martyribus,* ceteris. *Homilia vicesima quarta* hymnorum meminit, qui ab omnibus in vniuersum dici solebant, stantibus ad mensam sacram in eucharistiæ celebratione. *Nescis*, inquit [k], *quod cum angelis stas? cum illis cantas, cum illis hymnum dicis?* Cantum trisagion siue *Cherubicum* intelligit, *Sanctus, sanctus, sanctus dominus Zebaoth* &c. quæ modulatio nota officii missæ pars erat.

§. IX.

Partes antiquæ liturgiæ in nono volumine operum Chrysostomi *in epistolam ad* Romanos *& vtramque ad* Corinthios.

NONVM volumen operum CHRYSOSTOMI homilias continet in epistolam ad *Romanos* & in vtramque *ad Corinthios. Homilia septima in epistolam ad Romanos* p. 68. de precibus loquitur pro energumenis coniunctim, [l] vna eademque omnium voce fundendis. Quod fieri oportuit ad certam formulam, quemadmodum antea *homilia septuagesima prima in Matthæum* vidimus, & ex ipsa loquendi ratione, quam heic adhibet, liquet. Populus enim vna eademque voce precari non potuit, nisi certa verborum formula hoc vel illo modo illis fuerit dictata. Hæc precum ab vniuerso cœtu adhibendarum dictatio officii plerumque

---

διάκονος μέγα βοῶν καὶ λέγων, πρόσχωμεν· καὶ τοῦτο πολλάκις· ἐκείνη ἡ φωνὴ κοινὴ τῆς ἐκκλησίας ἐστὶν, ἣν οὗτος ἀφίησι - - μετ᾽ ἐκεῖνον ἄρχεται ὁ ἀναγνώστης τῆς προφητείας Ἡσαΐου - εἶτα εἰς ἐπήκοον ἐκφωνεῖ λέγων, τάδε λέγει κύριος.

(i) Homil. XXI, p. 204. c. edit. Francof. οὐχ ἁπλῶς ὁ διάκονος βοᾷ, ὑπὲρ τῶν ἐν χριστῷ κεκοιμημένων καὶ τῶν τὰς μνείας ὑπὲρ αὐτῶν ἐπιτελουμένων, κ. τ. λ.

(k) Homil. XXIV. p. 229. lin. οὐκ οἶδας, ὅτι μετὰ ἀγγέλων ἕστηκας; μετ᾽ ἐκείνων ᾄδεις· μετ᾽ ἐκείνων ὑμνεῖς.

(l) Homil. VII. ad Roman. tom. IV. p. 84. c. edit. Francof. κοινῇ πάντες εὐξώμεθα, καὶ μίαν ὑπὲρ αὐτῶν ἀνενέγκωμεν φωνὴν, ὡς ὑπὲρ τῶν ἐνεργουμένων. Coniunctim omnes preces fundamus, vnam eamdemque pro ipsis vocem, tamquam pro energumenis, edentes.

erat diaconi, quemadmodum CHRYSOSTOMVS *homilia decima quarta* in hanc ipſam epiſtolam p. 165. docet; vbi ſtatum eccleſiæ tempore apoſtolorum diuerſum a ſtatu eccleſiæ ſui temporis oſtendit. Nam explicans verba illa: *Ipſe ſpiritus intercedit pro nobis gemitibus inenarrabilibus*, ita fatur: *Obſcurum eſt* [m] *hoc dictum, propterea quod multa ex iis miracula, quæ tum fierent, fieri nunc deſierint: eapropter neceſſe nobis eſt, rerum illarum ſtatum vos docere, atque ita demum apertior erit ſermo. Quis igitur tum rerum ſtatus erat? diverſa iis omnibus dona Deus largiebatur, qui baptiſmum ſuſciperent, quæ quidem & ſpiritus vocabantur. Prophetarum enim ſpiritus, ait, prophetis ſubiecti ſunt. Et hic quidem obtinebat prophetia donum, ac futura prædicebat: ille autem ſapientiæ, ac plebem docebat: ille autem ſanitatum, & ægrotantes curabat: ille autem poteſtatum, ac mortuos excitabat: ille autem linguarum, & variis loquebatur vocibus. Porro autem vna cum his omnibus erat & PRECVM DONVM, quod & ipſum ſpiritus dicebatur: quo qui præditus erat, pro plebe vniuerſa preces fundebat: quandoquidem enim, permulta quum ignoremus eorum, quæ nobis conducunt, quæ minime conducunt, poſtulamus; acceſſit donum precum ad vnum aliquem eorum, qui tum viuerent, qui quod communiter vniuerſitati eccleſiæ conducebat, id tum ipſe pro omnibus poſtulans ſtaret, tum autem alios edoceret. Spiritum igitur heic vocat tum donum tale, tum animam eam, quæ donum id ſuſciperet, quaque apud Deum intercederet ac gemeret. Qui enim huiusmodi gratia dignus eſt habitus, is magna cum animi compunctione ſtans, multis item cum gemitibus, iis dico, qui ipſa quidem mente,*

(m) Homil. XIV. p. 201. b. c. d. e. edit. Francof. Ἀσαφὲς τὸ εἰρημένον διὰ τὸ πολλὰ τῶν τότε γινομένων θαυμάτων πεπαῦσθαι νῦν· διόπερ ἀναγκαῖον διδάξαι ὑμᾶς τὴν τότε κατάστασιν, καὶ οὕτω σαφέστερος λοιπὸν ἔσται ὁ λόγος· τίς οὖν ἡ τότε κατάστασις ἦν; διάφορα πᾶσι τοῖς τότε βαπτιζομένοις ἐδίδου χαρίσματα ὁ θεὸς, ἃ δὴ καὶ πνεύματα ἐκαλεῖτο· πνεύματα γὰρ προφητῶν προφήταις ὑποτάσσεται, φησί· καὶ ὁ μὲν, εἶχε προφητείας χάρισμα, καὶ προέλεγε τὰ μέλλοντα, ὁ δὲ σοφίας, καὶ ἐδίδασκε τοὺς πολλούς· ὁ δὲ ἰαμάτων, καὶ ἐθεράπευε τοὺς νοσοῦντας· ὁ δὲ δυνάμεων, καὶ ἤγειρε τοὺς νεκρούς· ὁ δὲ γλωσσῶν, καὶ διαφόροις ἐλάλει φωναῖς· μετὰ δὲ τούτων ἁπάντων ἦν καὶ εὐχῆς χάρισμα, ὃ καὶ αὐτὸ πνεῦμα ἐλέγετο· καὶ ὁ τοῦτο ἔχων, ὑπὲρ τοῦ πλήθους παντὸς ηὔχετο· ἐπειδὴ γὰρ πολλὰ τῶν συμφερόντων ἡμῖν ἀγνοοῦντες, τὰ μὴ συμφέροντα αἰτοῦμεν, ἤρχετο χάρισμα εὐχῆς εἰς ἕνα τινὰ τῶν τότε, καὶ τὸ κοινῇ συμφέρον τῆς ἐκκλησίας ἁπάσης αὐτός τε ὑπὲρ ἁπάντων ἵστατο αἰτῶν, καὶ τοὺς ἄλλους ἐπαίδευε· πνεῦμα τοίνυν ἐνταῦθα καλεῖ τό τε χάρισμα τὸ τοιοῦτον, καὶ τὴν ψυχὴν τὴν δεχομένην τὸ χάρισμα, καὶ ἐντυγχάνουσαν τῷ Θεῷ καὶ στενάζουσαν· ὁ γὰρ τοιαύτης καταξιωθεὶς χάριτος, ἑστὼς μετὰ πολλῆς τῆς κατανύξεως, μετὰ πολλῶν τῶν στεναγ-

Deo

Deo se prosternunt, quae omnibus vsui sunt, postulat: CVIVS ET NVNC SIGNVM DIACONVS EST PRO POPVLO PRECES DEO OFFERENS. Heic secundum CHRYSOSTOMVM spiritus precationis extraordinarium donum fuit, perinde ac donum linguarum; & differentia inter aetatem apostolicam & aetatem ipsius haec erat, quod initio & res, & verba precum ratione quadam extraordinaria inspirarentur, postea autem diaconi ex formulis ordinariis sine vlla istiusmodi immediata inspiratione orarent.

IN commentario in *priorem epistolam ad Corinthios, homilia vicesima quarta* p. 532. capita solemnis gratiarum actionis in consecratione eucharistiae recenset. *Nos ad calicem*, inquit, *recensentes* [n] *ineffabilia Dei beneficia, & quaecumque sumus adepti, ita ipsum offerimus & communicamus, gratias agentes, quod ab errore liberarit hominum genus: quod quum longe essemus, prope fecerit: quod quum spem non haberemus, & sine Deo essemus, suos fratres esse effecerit & cohaeredes. Pro his ergo, & quaecumque sunt huiusmodi, gratias agentes, ita accedimus.* *Homilia tricesima quinta* p. 640. notat, verba εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, *in saecula saeculorum* esse communem clausulam gratiarum actionis, [o] in sacrae coenae celebratione fieri solitae, ad quae, si ignota lingua proferantur, laicus non possit respondere *Amen.* *Homilia tricesima sexta* p. 652. formulae mentionem facit [p] *Pax vobis*, ad quam populus respondebat: *Et spiritui tuo*; Quam ex apostolica praxi deriuat, quum sacerdos &

μῶν τῶν κατὰ διάνοιαν τῷ θεῷ προσπιπτόντων, τὰ συμφέροντα πᾶσιν αἰτεῖ· οὗ καὶ νῦν σύμβολόν ἐστιν ὁ διάκονος, τὰς ὑπὲρ τοῦ δήμου ἀναφέρων εὐχάς.

(n) Homil. XXIV. in 1 Cor. p. 156. edit. Francof. MDCXCVIII. καὶ ἡμεῖς ἐπιλέγοντες ποτηρίῳ τὰς ἀφάτους εὐεργεσίας τοῦ Θεοῦ, καὶ ὅσων ἀπολελαύκαμεν· οὕτως αὐτὸ προσάγομεν καὶ κοινωνοῦμεν, εὐχαριστοῦντες, ὅτι τῆς πλάνης ἀπήλλαξε τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος· ὅτι μακρὰν ὄντας ἐγγὺς ἐποίησεν· ὅτι ἐλπίδα μὴ ἔχοντας καὶ ἀθέους ἐν τῷ κόσμῳ, ἀδελφοὺς ἑαυτῷ κατεσκεύασε καὶ συγκληρονόμους· ὑπὲρ τούτων καὶ τῶν τοιούτων ἁπάντων εὐχαριστοῦντες, οὕτω πρόσιμεν.

(o) Homil. XXXV. p. 300. ἂν εὐλογήσῃς τῇ τῶν βαρβάρων φωνῇ, οὐκ εἰδὼς τί λέγεις, οὐδὲ ἑρμηνεῦσαι δυνάμενος, οὐ δύναται ὑποφωνῆσαι τὸ Ἀμὴν ὁ λαϊκός· οὐ γὰρ ἀκούων τό, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ὅπερ ἐστὶ τέλος, οὐ λέγει τὸ Ἀμήν. Si barbarorum voce benedicas, nesciens quid dicas, neque valens interpretari, non potest laicus respondere, *Amen.* Non audiens enim illud, *In saecula saeculorum*, quod est finis, non dicit *Amen.*

(p) Homil. XXXVI. p. 405. ἐπειδὰν ἀρξώμεθα λέγειν, ὁ λαὸς ἀντιφθέγγεται, καὶ τῷ πνεύματί σου, δεικνὺς, ὅτι τὸ παλαιὸν οὕτως ἔλεγον, οὐκ οἰκείᾳ σοφίᾳ, ἀλλὰ τῷ πνεύ-

popu-

populus loquerentur ex immediata ſpiritus ſancti inſpiratione. Porro obſeruat p. 652, quod omnes [q] communiter cantauerint apoſtolorum & ſuo ipſius tempore: & quod epiſcopus ſub introitum in eccleſiam pacem precetur omnibus, vt qui in domum ingrediatur paternam: quamquam id eum excruciet, quod quidem pacis nomen ſit frequens, res autem nuſquam. Rurſus p. 655. monet, quod, quum vnus quidam lector pſallat, omnes reſpondendo ſic reſonent [r], quaſi vox feratur ex vno corpore: quod factum, dum vel verſus alternis vicibus cecinerunt, vel in clauſula cuiuslibet verſus vtrique ſe coniunxerunt; qua de re libri proxime ſequentis capite primo plura. *Homilia quadrageſima* p. 688. obſeruat, quod quilibet in baptiſmo ſuo ex regula eccleſiæ profeſſionem fidei [s] ſolemnibus ſymboli verbis edere, & inter alios articulos & hunc dicere debeat: *Credo reſurrectionem mortuorum:* Qua profeſſionis formula CHRYSOSTOMVS locum illum *Paulinum* explicat: *Quid facient, qui baptizantur pro mortuis?* Hoc eſt, ſi mortui non reſurgunt, cur profitentur in baptiſmo, ſe credere reſurrectionem mortuorum? *Homilia quadrageſima prima* p. 702. partem ſolemnis formulæ orandi pro mortuis, quæ tunc in vſu erat in eccleſia, memorat. *Non abs re*, inquit [t], *is, qui adſtat altari, dum vene-*

ματι κινούμενοι. Quando inceperimus dicere, populus reſpondet: *Spiritui tuo:* oſtendens, quod olim ſic dicebant, non ſua moti ſapientia, ſed ſpiritu.

(q) Homil. XXXVI. p. 405. edit. Francof. συνῄεσαν τὸ παλαιὸν ἅπαντες, καὶ ὑπέψαλλον κοινῇ· τοῦτο ποιοῦμεν καὶ νῦν - - εἰρήνην καὶ νῦν πᾶσιν ὁ τῆς ἐκκλησίας προεστὼς ἐπεύχεται, ὡς εἰς πατρῴαν οἰκίαν εἰσιών· ἀλλὰ τῆς εἰρήνης ταύτης τὸ μὲν ὄνομα πολὺ, τὸ δὲ πρᾶγμα οὐδαμοῦ.

(r) Ibid. p. 408. fin. & p. 409. init. καὶ ὁ ψάλλων, ψάλλει μόνος, κἂν πάντες ὑπηχῶσιν, ὡς ἐξ ἑνὸς στόματος ἡ φωνὴ φέρεται.

(s) Homil. XL. p. 452. fin. πρότερον εἰπὼν ἁμαρτιῶν ἄφεσιν, τότε ὁμολογεῖς καὶ νεκρῶν ἀνάστασιν - - τούτων τοίνυν τῶν ῥημάτων ἀναμιμνήσκων ὁ Παῦλος φησί· τί ποιήσουσιν οἱ βαπτιζόμενοι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν; εἰ γὰρ μή ἐστιν ἀνάστασις, φησὶ, σκηνὴ τὰ ῥήματα ταῦτα· εἰ μή ἐστιν ἀνάστασις, πῶς αὐτοὺς πείθομεν πιστεύειν, ἅπερ οὐ δίδομεν. Cum prius dixiſſes remiſſionem peccatorum, tunc confiteris etiam mortuorum reſurrectionem. - - Hæc ergo verba in memoriam reuocans Paulus dicit: Quid facient, qui baptizantur pro mortuis? Nam ſi non eſt, inquit, reſurrectio, hæc verba plane ludus ſcenicus. Si non eſt reſurrectio, quomodo eis ſuademus, vt credant, quæ non damus?

(t) Homil. XLI. p. 468. οὐδὲ μάτην ὁ παρεστὼς τῷ θυσιαστηρίῳ τῶν φρικτῶν μυστηρίων τε-

randa

randa peraguntur mysteria, *clamat: Pro omnibus*, *qui in Christo dormierunt*, *&* *his*, *qui pro ipsis celebrant memorias.* Et paullo post: *Fidenter pro orbe terræ tunc rogamus*, *& cum martyribus eos vocamus*, *cum confessoribus*, *cum sacerdotibus*, *etenim vnum corpus omnes sumus*, *etiamsi sint membra membris splendidiora.*

HOMILIA secunda in posteriorem *ad Corinthios* epistolam p. 740. orationem dominicam vocat [*u*] εὐχὴν νενομισμένην, *orationem* a Christo inuectam & *lege* ecclesiæ *sancitam*, dicitque peculiare priuilegium esse fidelium; catechumenos enim ab ista gratia ante baptismum adhuc esse alienos. Illic etiam diuersarum formularum meminit, quibus diaconi populum ad orandum excitent; Exempli caussa: σῶμεν καλῶς, δεηθῶμεν, *Recte stemus*, *oremus*: quod non ad sacerdotes tantum, sed etiam ad populum spectare dicit. Iterum, ὑπὲρ τῶν κατηχουμένων ἐκτενῶς δεηθῶμεν, *Pro catechumenis intente oremus.* Post quam admonitionem diaconum ipsas preces, pro illis faciendas, dictare narrat, easque ibi recitat CHRYSOSTOMVS, quas heic præterimus, quia post hac [*w*], vbi de missa catechumenorum agitur, integre recitatas lector inueniet. Paullo post in *eadem homilia* p. 743. solitæ formulæ abrenuntiationis in baptismo mentionem iniicit: *Vos hæc* [*x*] *nostis*, inquit, *qui sacris initiati estis. Facile enim illa verba vobis in memoriam redeant*, *per quæ tyrannidi diaboli nuntium remisistis*, *quum flexo genu ad regem transfugistis*, *ac tremenda illa verba protulistis*, *quibus tyranno nullo omnino modo obsequi docemur.* Et pag. 745. addit, quod in missa fidelium, hoc est, in sacræ eucharistiæ celebratione [*y*], diaconus eos pro episcopis, pro presbyteris, pro regibus, pro imperatoribus, pro terra & mari, pro aëris tempe-

λεμένων βοᾷ ὑπὲρ πάντων τῶν ἐν χριστῷ κεκοιμημένων, καὶ τῶν τὰς μνείας ὑπὲρ αὐτῶν ἐπιτελούντων· - - διὰ τοῦτο θαῤῥοῦντες ὑπὲρ τῆς οἰκουμένης δεόμεθα τότε, καὶ μετὰ μαρτύρων αὐτοὺς καλοῦμεν, μετὰ ὁμολογητῶν, μετὰ ἱερέων· καὶ γὰρ ἓν σῶμά ἐσμεν ἅπαντες, κἂν λαμπρότερα μέλη μελῶν.

(*u*) Homil. II. in 2 Cor. p. 516. b. edit. Francof. οὐδέπω εὐχὴν ἔχουσι τὴν νενομισμένην καὶ εἰσενεχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ χριστοῦ, οὐδέπω παῤῥησίαν κέκτηνται.

(*w*) Lib. XIV. cap. V.

(*x*) Homil. cit. p. 520. c. ἴστε ταῦτα οἱ μεμυημένοι· ἀναμνήσθητε γοῦν τῶν ῥημάτων ἐκείνων, δι' ὧν ἀπετάξασθε αὐτοῦ τῇ τυραννίδι, γόνυ κλίναντες, καὶ πρὸς τὸν βασιλέα αὐτομολήσαντες, καὶ τὰ φρικώδη ἐκεῖνα φθεγξάμενοι ῥήματα, δι' ὧν παιδευόμεθα μηδὲν αὐτῷ καθόλου πείθεσθαι.

(*y*) Ibid. p. 521. fin. καὶ γὰρ ἐπὶ τῶν πιστῶν, ὑπὲρ ἐπισκόπων, ὑπὲρ πρεσβυτέρων, ὑπὲρ βασιλέων, ὑπὲρ τῶν κρατούντων, ὑπὲρ γῆς καὶ θαλάσσης,

rie, denique pro vniuerso terrarum orbe Deum adire iubeat. Quæ non nisi tot indicia sunt indictionis precum, per diaconum in missa fidelium factæ, qua de re libro XV. c. I. fusius sumus loquuturi. *Homilia quinta* p. 775. de officio hominum dicendi orationem dominicam [z] loquitur. *Homilia duodeuicesima* p. 872. formulam precum subindicat, quam populus in ordinatione ministrorum recitet [a]: *Suffragium populi*, inquit, *eos, qui ad spirituales dignitates veniunt, haud leuiter exornat. Ac propterea is, qui ordinandi munus obiturus est, illorum preces tum poscit, atque ipsi calculum suum addunt, acclamantque ea, quæ norunt, qui mysteriis initiati sunt. Neque enim fas est, coram profanis cuncta detegere.* Paullo post p. 873. populum non mediocrem partem in precibus ecclesiæ habuisse significat, quando ait: *In* [b] *precationibus quoque illud quispiam conspexerit, populum permultum erogare. Etenim pro energumenis & pro iis, qui in pœnitentia sunt, communia, & a sacerdote, & ab ipsis vota fiunt: atque omnes vnam eamdemque precem concipiunt, precem, inquam, illam misericordia plenam. Rursus quum eos, qui sacrosanctæ mensæ participes esse nequeunt, a sacris septis arcemus, ineunda est altera oratio, in qua omnes peræque humi iacemus, omnes peræque consurgimus.* (Intelligit preces pro vniuerso ecclesiæ statu, quæ a sacerdote & populo coniunctim fundebantur.) *Adhæc, quum pax danda, vicissimque accipienda est, omnes æque inter nos exosculamur.* (Vel osculum pacis intelligit, vel formulam salutationis inter sacerdotem & populum vsitatam. *Pax vobiscum, Et cum spiritu tuo.* Vero autem similius est, prius illud cum intelligere, quia

ὑπὲρ ἀέρων, ὑπὲρ τῆς οἰκουμένης ἁπάσης κελευόμεθα προσιέναι τῷ φιλανθρώπῳ Θεῷ.

(z) Homil. V. p. 557. fin. edit. Francof. τοῦτο καὶ ἱκετεύοντας λέγειν, ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. Hoc etiam dicere præceperis, Libera nos a malo.

(a) Homil. XVIII. p. 673. d. ἡ τούτων ψῆφος, οὐχ, ὡς ἔτυχε, καὶ τοὺς ἐπὶ τὰς πνευματικὰς ἀρχὰς ἐρχομένους κατακοσμεῖ. Διά τοι τοῦτο καὶ ὁ μέλλων χειροτονεῖν, καὶ τὰς ἐκείνων εὐχὰς καλεῖ τότε, καὶ αὐτοὶ ἐπιψηφίζονται, καὶ ἐπιβοῶσιν ἅπερ ἴσασιν οἱ μεμυημένοι· οὐ γὰρ δὴ θέμις ἐπὶ τῶν ἀμυήτων ἐκκαλύπτειν ἅπαντα.

(b) Ibid. paullo post: Καὶ ἐν ταῖς εὐχαῖς δὲ πολὺ τὸν λαὸν ἴδοι τις ἂν συνεισφέροντα· καὶ γὰρ ὑπὲρ τῶν ἐνεργουμένων, ὑπὲρ τῶν ἐν μετανοίᾳ, κοιναὶ καὶ παρὰ τοῦ ἱερέως, καὶ παρ' αὐτῶν γίνονται αἱ εὐχαί, καὶ πάντες μίαν λέγουσιν εὐχήν, εὐχὴν τὴν ἐλέου γέμουσαν· πάλιν ἐπειδὰν εἴρξωμεν τῶν ἱερῶν περιβόλων τοὺς οὐ δυναμένους τῆς ἱερᾶς μετασχεῖν τραπέζης, ἑτέραν δεῖ γενέσθαι εὐχήν, καὶ πάντες ὁμοίως ἐπ' ἐδάφους κείμεθα, καὶ πάντες ὁμοίως ἀνιστάμεθα· ὅταν εἰρήνης πάλιν μεταλαμβάνειν καὶ μεταδιδόναι δέῃ, πάντες ὁμοίως ἀσπαζόμεθα· ἐπ' αὐτῶν πάλιν τῶν φρικωδεστάτων μυστηρίων ἐπεύχεται

dc

de hac posteriore statim subiicit:) *In tremendis quoque mysteriis, vt sacerdos pro plebe, ita plebs pro sacerdote vota facit. Haec enim verba: Et cum spiritu tuo, nihil aliud, quam hoc significant. Rursus ea oratio, qua Deo gratiae aguntur, vtrisque communis est; neque enim ipse solus gratias agit, sed etiam plebs vniuersa. Nam, quum primus illorum vocem sumsit, atque illi adsenserunt, id digne ac iuste fieri, tum demum gratiarum actionem auspicatur. Quid autem est, quamobrem tibi mirum videatur, si cum sacerdote plebs interdum loquatur, quum etiam cum ipsis Cherubim ac supernis virtutibus sacrosanctos illos hymnos communiter in caelum mittat?* Intelligit duos illos hymnos: *Sanctus, sanctus, sanctus dominus Zebaoth*, &, *Gloria in excelsis Deo*, qui ab vniuersa plebe in celebratione eucharistiae cantabantur. CHRYSOSTOMVS scitam habet obseruationem in omnes istas formulas, & populi officium partem in illis sustinendi, quam heic praetermittere nolumus, quod rationem nobis monstrat, ob quam vetus ecclesia cultum publicum ita instituerit. *Haec* [c] *cuncta*, inquit, *eo a me dicuntur, vt vnusquisque, etiam ex his, qui subsunt, aduigilet: illudque intelligamus, nos omnes vnum corpus esse, tantumque duntaxat inter nos differre, quantum membra a membris differunt: ac proinde committendum non esse, vt omnia ad sacerdotes reiiciamus; quin potius nos quoque ecclesiae totius, perinde ac communis corporis cura adficiamur.*

§. X.

Partes antiquae liturgiae in volumine decimo operum Chrysostomi *in reliquas* Pauli *epistolas.*

DECIMVM atque vltimum operum CHRYSOSTOMI volumen homilias in reliquas *Pauli* epistolas continet. *Homilia prima in epistolam ad Ephesios* p.1037. de professione in baptismo fieri

ὁ ἱερεὺς τῷ λαῷ, ἐπεύχεται καὶ ὁ λαὸς τῷ ἱερεῖ· τὸ γὰρ μετὰ τοῦ πνεύματός σου, οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν, ἢ τοῦτο· τὰ τῆς εὐχαριστίας πάλιν κοινά· οὐδὲ γὰρ ἐκεῖνος εὐχαριστεῖ μόνος, ἀλλὰ καὶ ὁ λαὸς ἅπας· πρότερον γὰρ αὐτῶν λαβὼν φωνὴν, εἶτα συντιθεμένων, ὅτι ἀξίως καὶ δικαίως τοῦτο γίνεται, τότε ἄρχεται τῆς εὐχαριστίας· καὶ τί θαυμάζεις, εἴ που μετὰ τοῦ ἱερέως ὁ λαὸς φθέγγεται, ὅπου γε καὶ μετ' αὐτῶν τῶν χερουβὶμ καὶ τῶν ἄνω δυνάμεων κοινῇ τοὺς ἱεροὺς ἐκείνους ὕμνους ἀναπέμπει.

(c) Homil. XVIII. p. 673. edit. Francof. ταῦτα δέ μοι πάντα ἐκεῖνα εἴρηται, ἵνα ἕκαστος καὶ τῶν ἀρχομένων νήφῃ, ἵνα μάθωμεν, ὅτι σῶμά ἐσμεν ἅπαντες ἕν, τοσαύτην ἔχοντες πρὸς ἀλλήλους διαφορὰν, ὅσην μέλη πρὸς μέλη, καὶ μὴ τὸ πᾶν ἐπὶ τοὺς ἱερέας ῥίπτωμεν, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ, ὥσπερ κοινοῦ σώματος, τῆς ἐκκλησίας ἁπάσης οὕτω φροντίζωμεν.

soli-

ſolita loquitur. *Quid verbis* [d] *illis*, inquit, *gratioſius, per quæ diabolo abrenuntiamus? Per quæ in Chriſti militum numerum adſcribimur? confeſſione illa, quæ fit ante lauacrum, & illa, quæ poſt lauacrum?* *Homilia tertia* p. 1051. narrat, diaconos erga omnes, ſub eccleſiæ cenſura conſtitutos, ante celebrationem euchariſtiæ hac verborum formula vti conſueſſe: [e] *Quicumque eſtis in pœnitentia, abite.* Et pag. 1052. iſtis ſemotis diaconum denuo proclamare dicit [f], *Oremus omnes communiter.* Loquitur etiam heic de hymnis [g], qui ad ſacram menſam canantur. *Homilia decima quarta* p. 1127. ex vſu orationis dominicæ argumentatur, quod homines non debeant contumelia adficere, quos fratres ſuos eſſe in ea profiteantur. *Si non eſt frater*, inquit [h], *quomodo dicis Pater noſter? Illud enim NOSTER multas ſignificat perſonas.* Et porro ad oſtendendam iſtiusmodi contumelioſæ linguæ turpitudinem, ad animum illis reuocat notam ipſorum conſuetudinem cantandi ſacros hymnos cum Cherubim ac Seraphim in ſacræ cœnæ participatione: *Cogita* [i], *cum quibus ſtes tempore illorum myſteriorum; cum Cherubim ac Seraphim. Seraphim enim contumelia non adficiunt: ſed os eorum vnum ſolum implet munus, nempe Deum laudandi & glorificandi. Quomodo ergo poteris cum illis dicere: Sanctus, ſanctus, ſanctus; qui ore vſus es ad contumeliam?* Addit, *Dicis* [k] *Pater noſter, Et quid? Eſtne hoc ſolum? Audi etiam,*

(d) Homil. I. in epiſt. ad Epheſ. tom. V. p. 869. a. edit. Francof. MDCXCVII. Τί χαριέστερον τῶν ῥημάτων, δι' ὧν ἀποτασσόμεθα τῷ διαβόλῳ; δι' ὧν συντασσόμεθα τῷ χριστῷ; τῆς ὁμολογίας ἐκείνης τῆς πρὸ τοῦ λουτροῦ; τῆς μετὰ τὸ λουτρόν;

(e) Homil. III. p. 888. d. ἀκούεις ἑστῶτος τοῦ κήρυκος καὶ λέγοντος, ὅσοι ἐν μετανοίᾳ, ἀπέλθετε πάντες.

(f) Ibid. b. ὅταν ἀκούσῃς, δεηθῶμεν πάντες κοινῇ.

(g) Ibid. c. οὕτω δὴ καὶ σὺ παραγέγονας· τὸν ὕμνον ᾖσας μετὰ πάντων κ. τ. λ. Tu quoque adfuiſti, hymnum cantaſti cum omnibus. - - οὐ διὰ τῶν προκειμένων μόνον, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν ᾠδῶν ἐκείνων τὸ πνεῦμα πάντοθεν κάτεισιν. Non ſolum per propoſita ſed etiam per *cantica* vndique deſcendit ſpiritus.

(h) Homil. XIV. p. 981. fin. εἰ δὲ οὐκ ἔστιν ἀδελφὸς, πῶς λέγεις πάτερ ἡμῶν; τὸ γὰρ ἡμῶν, πολλῶν ἐστι προσώπων σημαντικόν.

(i) Ibid. ἐννόησον μετὰ τίνων ἕστηκας κατὰ τὸν καιρὸν τῶν μυστηρίων, μετὰ τῶν Χερουβὶμ, μετὰ τῶν Σεραφίμ· τὰ Σεραφὶμ οὐχ ὑβρίζει, ἀλλὰ μίαν αὐτοῖς χρείαν μόνον τὸ στόμα πληροῖ, τὸ δοξολογεῖν, τὸ δοξάζειν τὸν θεόν· πῶς οὖν δυνήσῃ σὺ μετ' ἐκείνων λέγειν, Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, εἰς ὕβριν τῷ στόματι κεχρημένος;

(k) Ibid. p. 984. a. b. c. Πάτερ ἡμῶν· καὶ τί; τοῦτο μόνον; ἄκουε καὶ τῶν ἑξῆς· ὁ ἐν

quæ

quae sequuntur. Qui es in caelis. Statim dixisti, Pater noster, qui es in caelis, & verbum te erexit, & menti tuae alas addidit, & ostendit, te patrem habere in caelis. Nihil agas, nihil dicas ex iis, quae sunt in terra. In supernum illum ordinem te retulit: in choro illo te inseruit. Cur te deorsum detrahis? Apud thronum stas regium & contumelia adficis? Stas in caelis & contumelia adficis? Cum angelis versaris, & contumelia adficis? Dominico osculo dignatus es, & contumelia adficis? Deus os tuum ornauit tam multis hymnis angelicis, alimento non vtique angelico, sed superangelico, seu osculo & suis amplexibus, & contumelia adficis? Homilia vicesima tertia p. 1190. ait: *IESVS, filius patris misericordiarum, filius eius, qui est vere Deus, omnem tulit virtutem, omnes, qui inde sunt fructus, [l] hymnos ad nos detulit caelestes. Nam, quae apud supernos dicunt Cherubim, ea nobis quoque praecepit dicere: Sanctus, sanctus, sanctus.*

HOMILIA decima quinta in epistolam *ad Philippenses* p. 1311. disertis verbis adfirmat, seruatorem nostrum nobis orationem dominicam dedisse, vt formulam precis, quando, *CHRISTVS*, inquit, *formulam nobis precandi*, ὅρον εὐχῆς [m], *tradens, hoc precationi adiecit, docens ita dicere: Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.*

HOMILIA tertia in Colossenses p. 1337. *Oramus, [n] dicentes: Fiat voluntas tua sicut in caelo, & in terra:* Et paullo post: *Gratias agentes dicimus, Gloria in excelsis Deo, & in terra pax, hominibus bona voluntas.*

τοῖς οὐρανοῖς· εὐθέως εἶπες, πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ ἀνέστησέ σε τὸ ῥῆμα, ἐπτέρωσέ σου τὴν διάνοιαν, ἔδειξεν, ὅτι πατέρα ἔχεις ἐν τοῖς οὐρανοῖς· μηδὲν πράττε, μηδὲν λέγε τῶν ἐπὶ γῆς· εἰς ἐκείνην σε τὴν τάξιν ἔστησε τὴν ἄνω, ἐκείνῳ σε ἐνέκρινε τῷ χορῷ· τί σαυτὸν κάτω καθέλκεις; παρὰ τὸν θρόνον ἕστηκας βασιλικόν, καὶ ὑβρίζεις; ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἕστηκας, καὶ ὑβρίζεις; μετὰ ἀγγέλων πολιτεύῃ, καὶ ὑβρίζεις; φιλήματος ἠξίωσαι δεσποτικοῦ, καὶ ὑβρίζεις; τοσούτοις σου τὸ στόμα ἐκόσμησεν ὁ θεός, ὕμνοις ἀγγελικοῖς, τροφῇ οὐκέτι ἀγγελικῇ, ἀλλ' ὑπὲρ ἀγγελικήν, φιλήματι τῷ αὐτοῦ, περιπλοκαῖς ταῖς πρὸς αὐτόν, καὶ ὑβρίζεις;

(*l*) Homil. XXIII. p. 1061. e. a. edit. Francof. ὁ Ἰησοῦς, ὁ τοῦ πατρὸς τῶν οἰκτιρμῶν, ὁ τοῦ ὄντως θεοῦ υἱός, ἤνεγκε πᾶσαν τὴν ἀρετήν, πάντας τοὺς ἐκεῖθεν καρποὺς ἡμῖν κατήνεγκεν, τοὺς ὕμνους λέγω τοὺς ἐπουρανίους· ἃ γὰρ τὰ χερουβὶμ ἄνω λέγει, ταῦτα καὶ ἡμῖν προσέταξε λέγειν, Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος.

(*m*) Homil. XV. in ep. ad Philipp. tom. VI. p. 141. edit. Francof. ὁ χριστὸς ὅρον εὐχῆς ἡμῖν διδοὺς, τοῦτο τῇ εὐχῇ ἐνέθηκε, διδάσκων ἡμᾶς, τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον, λέγειν, δὸς ἡμῖν σήμερον.

(*n*) Homil. III. in ep. ad Coloss. p. 173. circa fin. εὐχόμεθα λέγοντες, γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς. Pag. 176. εὐχαριστοῦντες λέγομεν, Δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. - - εὐχόμεθα,

luntas. --- Oramus, & dicimus petentes angelum pacis, & semper pacem petimus. Nihil enim potest ei aequiparari. In ecclesia pacem, in supplicationibus, in salutationibus, & semel, & bis, & ter, & saepe eam dat is, qui praeest ecclesiae, dicens: Pax vobis. Rursus p. 1338. *Quum ingressus fuerit* [o] *is, qui praeest ecclesiae, statim dicit: Pax omnibus. Quando sermonem facit ac concionatur: Pax omnibus. Quando benedicit: Pax omnibus: Quando iubet salutare: Pax omnibus. Quando peractum fuerit sacrificium: Pax omnibus. Et rursus intermedio: Gratia vobis & pax. Quomodo ergo non absurdum, si toties audientes, habere pacem, inter nos bellum gerimus? Accipientes & reddentes, cum eo, qui dat pacem, bellum gerimus? Dicis, Et cum spiritu tuo, & eum foris calumniaris.* Subiungit p. 1339. non episcopum proprie loqui, sed CHRISTUM: *Num ego* [p] *do pacem? Christus est, per nos loqui dignans. Homilia sexta in Coloss.* p. 1358. formulam renuntiandi diabolo in baptismo, & adscribendi se CHRISTO cum chirographo comparat, & pacto conuento: *Videte*, inquiens [q], *ne ex eo arguamur & conuincamur, postquam dixerimus. Abrenuntiamus tibi, Satana, & tibi nomen damus, & in tuorum militum numerum adscribimur, CHRISTE.* Item pag. 1359. [r] *Doceris dicere: Abrenuntio tibi, & pompae tuae, & cultui tuo, & angelis tuis.* Et addit: *Quam primum adscenderit* (ex aqua, iam baptizatus) *haec verba loquitur: Pater noster, qui es in caelis, fiat voluntas tua sicut in caelo, & in terra. Homilia nona*

καὶ λέγομεν αἰτοῦντες τὸν ἄγγελον τῆς εἰρήνης· καὶ πανταχοῦ εἰρήνην αἰτοῦμεν· οὐδὲν γὰρ ταύτης ἴσον· ἐν ταῖς ἐκκλησίαις εἰρήνην, ἐν ταῖς εὐχαῖς, ἐν ταῖς λιταῖς, ἐν ταῖς προσρήσεσι· καὶ ἅπαξ, καὶ δὶς, καὶ τρὶς, καὶ πολλάκις αὐτὴν δίδωσιν ὁ τῆς ἐκκλησίας προεστὼς, εἰρήνη ὑμῖν, ἐπιλέγων.

(o) Homil. III. in ep. ad Coloss. p. 173. sub fin. edit. Francof. ὅταν εἰσέλθῃ ὁ τῆς ἐκκλησίας προεστὼς, εὐθέως λέγει· εἰρήνη πᾶσιν· ὅταν ὁμιλῇ, εἰρήνη πᾶσιν· ὅταν εὐλογῇ, εἰρήνη πᾶσιν· ὅταν ἀσπάζεσθαι κελεύῃ, εἰρήνη πᾶσιν· ὅταν ἡ θυσία τελεσθῇ, εἰρήνη πᾶσιν· καὶ μεταξὺ πάλιν, χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη· πῶς οὖν ἄτοπον, εἰ τοσαυτάκις ἀκούοντες εἰρήνην ἔχειν, ἐκπολεμούμεθα πρὸς ἀλλήλους, καὶ λαμβάνοντες, καὶ ἀντιδιδόντες, τῷ διδόντι τὴν εἰρήνην πολεμοῦμεν; λέγεις, καὶ τῷ πνεύματί σου, καὶ διαβάλλεις αὐτὸν ἔξω.

(p) Ibid. μὴ γὰρ ἐγὼ δίδωμι τὴν εἰρήνην; ὁ χριστὸς δι' ἡμῶν φθέγγεσθαι καταξιοῖ.

(q) Homil. VI. in Coloss. p. 200. c. γέγονεν ἕτερον χειρόγραφον πάλιν, εἰ τοιοῦτον, οἷον τὸ πρότερον· ὁρᾶτε οὖν, μὴ τούτῳ ἁλῶμεν, μετὰ τὸ εἰπεῖν ἀποτάσσομαί σοι σατανᾶ, καὶ συντάσσομαί σοι χριστέ· μᾶλλον δὲ οὐκ ἂν κληθῇ τοῦτο χειρόγραφον, ἀλλὰ συνθήκη. κ. τ. λ.

(r) Ibid. p. 201. εὐθέως διδάσκῃ λέγειν, ἀποτάσσομαί σοι, καὶ τῇ πομπῇ σου, καὶ τῇ λατρείᾳ σου, καὶ τοῖς ἀγγέλοις σου· --- εὐθέως ἀνελθὼν ταῦτα φθέγγεται τὰ ῥήματα· Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, γενηθήτω τὸ θέλημά σου.

in

in Coloſſenſes p. 1380. in verba illa apoſtoli: *Docentes & commonentes voſmet ipſos in pſalmis, hymnis, & canticis ſpiritualibus*, ait [s]: *Quis ſit hymnus ſupernorum, ſciunt fideles. Quid ſuperne dicunt Cherubim? Quid dicebant angeli infra? Gloria in excelſis Deo.* Dicere vult, duos illos hymnos a fidelibus cani in celebratione ſacræ euchariſtiæ. *Homilia decima* p. 1385. orationem dominicam vocat [t] *orationem fidelium*, eo, quod peculiare eorum priuilegium ſit ea vti.

HOMILIA tertia in poſteriorem ad Theſſalonicenſes p. 1502. duas ſolemnes formulas exhibet, ad lectionem ſcripturarum in eccleſia ſpectantes: *Quando lector, quum reſurrexerit, ait* [u]: *Hæc dicit dominus, & ſtans diaconus ſilentio indicto omnibus os obſtruit, non lectori honorem habens hoc facit, ſed ei, qui per illum cum omnibus loquitur.*

HOMILIA ſexta in priorem epiſtolam ad Timotheum p. 1553. pro infidelibus æque ac aliis orandum eſſe, ex vſu orationis dominicæ probat, ita argumentans: *Forte* [x] *dicturus eſt aliquis, pro infidelibus orandum non eſt. Quia orationis vim omnino neſcitis, ideo nec altitudinem theſaurumque ipſius agnoſcitis. Nam ſi quis diligenter eam euoluat, inueniet & hoc in ipſa orationis formula, nobis diuinitus tradita, poſitum. Nam quum quiſpiam orans dicit: Fiat voluntas tua, ſicut in cælo & in terra: nihil aliud omnino ſignificat. Quippe in cælo infidelium nullus eſt, nullus, qui offendat: Si igitur de fidelibus tantum diceretur, rationi profecto conſentaneum non eſſet. Nam ſi fideles voluntatem ipſius facerent, infideles autem non: iam non, vt in cælo, ita in terra vo-*

(s) Homil. IX. in Coloſſ. p. 238. d. edit. Francof. τίς ὁ ὕμνος τῶν ἄνω, τί λέγει τὰ χερουβὶμ, ἴσασιν οἱ πιστοί· τί ἔλεγον οἱ ἄγγελοι κάτω; Δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ.

(t) Homil. X. in Coloſſ. p. 233. e. εἶτα ἐπιθεὶς τὴν εὐχὴν τῶν πιστῶν, κ. τ. λ.

(u) Homil. III. in 2 Theſſ. p. 381. ὅταν ἀναστὰς ὁ ἀναγινώσκων λέγῃ, τάδε λέγει κύριος· καὶ ὁ διάκονος ἑστὼς ἐπιστομίζῃ πάντας, οὐ τῷ ἀναγινώσκοντι τιμὴν ποιῶν τοῦτό φησιν, ἀλλὰ τῷ δι᾽ ἐκείνου πᾶσι διαλεγομένῳ.

(x) Homil. VI. in 1 Timoth. p. 444. Ἀλλ᾽ οὐκ εἴρηται, φησιν, ὑπὲρ τῶν ἀπίστων εὔχεσθαι ἐκεῖ· ἐπειδὴ μὴ ἴσε τῆς εὐχῆς τὴν δύναμιν, μηδὲ τὸ βάθος καὶ τὸν θησαυρὸν αὐτῆς ἐπιγινώσκεις· εἰ γάρ τις αὐτὴν ἀναπτύξειε, εὑρήσει καὶ τοῦτο κείμενον ἐν αὐτῇ· ὅταν γὰρ λέγῃ ὁ εὐχόμενος, Γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, οὐδὲν ἄλλο ἢ τοῦτο αἰνίττεται, πῶς; ὅτι ἐν οὐρανῷ οὐδεὶς ἄπιστος, οὐδεὶς προσκρούων· εἰ τοίνυν περὶ τῶν πιστῶν μόνον ἦν, οὐκ εἶχε λόγον τὸ λεγόμενον· εἰ γὰρ οἱ πιστοὶ, ἔμελλον τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιεῖν, οἱ δὲ ἄπιστοι οὐχὶ, οὐκέτι ὡς ἐν οὐρανῷ, τὸ θέλη-

luntas

luntas ipsius fieret. Nam quemadmodum in cælo nemo malus, ita & in terra, vt nemo sit malus, optandum est.

HOMILIA secunda in posteriorem ad Timotheum p. 1638. dicit, verba [*y*] quæ sacerdotes in consecratione eucharistiæ pronuntient, eadem esse, quæ loquutus sit *CHRISTVS.*

HOMILIA quarta in epistolam ad Hebræos p. 1785. innuit, habuisse tunc temporis christianos statos psalmos in exsequiis, quando ait [*z*]: *Cogita, quid psallas illo tempore: Conuertere anima mea in requiem tuam, quia dominus benefecit tibi. Et rursus: Non timebo mala, quoniam tu mecum es. Et rursus: Tu es mihi refugium a tribulatione, quæ me circumdat. Cogita, quid sibi velint hi psalmi: Sed non attendis; verum es a luctu ebrius. Vel in aliorum exsequiis diligenter considera, vt in tuis inuenias medicamentum. Conuertere anima mea in requiem tuam, quoniam dominus benefecit tibi, dicis & lacrimaris. Annon hæc sunt ludus & histrionica simulatio? Nam si reuera credis iis, quæ dicis, superuacanee luges & lamentaris. Homilia decima quarta* p. 1852. loquens de hymnis, qui in sacra eucharistia canebantur, ait [*a*]: *Quid? Non sunt hymni cælestes? Nonne, quæ apud superos canunt chori virtutum incorporearum, ea nos quoque, qui infra sumus, loquimur illis consonantia? Homilia decima septima* p. 1870. partem precis, in oblatione fundi solitæ, exhibet. *In oblatione*, inquiens [*b*], *tollimus peccata & dicimus: Siue volentes, siue inuiti pec-*

μα αὐτῷ ᾖ, ἀλλὰ τί; ὥσπερ ἐν οὐρανῷ φησιν, οὐδεὶς πονηρὸς, οὕτω μηδὲ ἐπὶ τῆς γῆς ἔσω.

(*y*) Homil. II. in 2 Timoth. p. 553. edit. Francof. ὥσπερ τὰ ῥήματα, ἅπερ ὁ θεὸς ἐφθέγξατο, τὰ αὐτά ἐσι, ἅπερ ὁ ἱερεὺς καὶ νῦν λέγει, οὕτω καὶ ἡ προσφορὰ ἡ αὐτή ἐσι. Quemadmodum verba, quæ loquutus est *CHRISTVS*, eadem sunt, quæ sacerdotes nunc quoque pronuntiant, ita oblatio eadem est.

(*z*) Homil. IV. in Ebræos p. 736. b. ἐννόησον τί ψάλλεις κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον· ἐπίστρεψον, ψυχή μου, εἰς τὴν ἀνάπαυσίν σου, ὅτι κύριος εὐηργέτησέ σε· καὶ πάλιν, Οὐ φοβηθήσομαι κακὰ, ὅτι σὺ μετ' ἐμοῦ εἶ· καὶ πάλιν, Σύ μου εἶ καταφυγὴ ἀπὸ θλίψεως τῆς περιεχούσης με· ἐννόησον τί βούλονται οὗτοι οἱ ψαλμοί· ἀλλ' οὐ προσέχεις, ἀλλὰ μεθύεις ὑπὸ τοῦ πένθους· κἂν ἐν τοῖς ἑτέρων κηδεύμασι κατανόησον ἀκριβῶς, ἵνα ἔχῃς φάρμακον ἐν τοῖς σοῖς· ἐπίστρεψον, ψυχή μου, εἰς τὴν ἀνάπαυσίν σου, ὅτι κύριος εὐηργέτησέ σε, λέγεις καὶ δακρύεις; οὐχὶ σκηνὴ ταῦτά ἐστιν, οὐχ ὑπόκρισις; εἰ μὲν ὄντως πιστεύεις οἷς λέγεις, περιττῶς πενθεῖς.

(*a*) Homil. XIV. p. 821. b. ἀλλὰ τί; οἱ ὕμνοι οὐκ ἐπουράνιοι; οὐχ ἅπερ ἄνω ᾄδουσιν οἱ θεῖοι χοροὶ τῶν ἀσωμάτων δυνάμεων, ταῦτα καὶ ἡμεῖς οἱ κάτω σύνῳδα ἐκείνοις φθεγγόμεθα;

(*b*) Homil. XVII. p. 844. ἐπὶ τῆς προσφορᾶς, ἧς ἀναφέρομεν, προφέρομεν καὶ ἁμαρ-

caui-

canimus, condona. Hoc est, primum ipsorum meminimus, & tunc petimus, vt condonentur. Ibidem p. 1872. meminit etiam formulæ verborum, qua diaconus homines admonebat, vt sancte ad sancta mysteria accederent. *Propterea*, inquit [c], *acclamat etiam diaconus, tunc sanctos vocans, & per hanc vocem omnes admonens, ne quis imparatus accedat. Homilia vicesima secunda* p. 1898. tacite remittit ad formulam: *Sursum corda.* Nam recitatis verbis illis psalmistæ: *Eleuatio manuum mearum sacrificium verspertinum*, subiungit: *Cum manibus* [d] *mentem quoque sustollamus. Scitis, quæ dico, vos, qui mysteriis estis initiati, fortasse agnoscitis, quod dictum est, conspicitis, quod tacite innui. Sursum tollamus nostram cogitationem.*

PRAETER hæc loca, collecta ex operibus CHRYSOSTOMI, a FRONTONE DVCAEO in lucem editis, diuersa alia in istis homiliis sunt, quas *Græce* publicauit HENRICVS SAVILIVS, & alia in *Latinis* duntaxat editionibus. Neutras harum accurate examinandi habuimus opportunitatem, adeoque diligentiori disquisitioni curiosi lectoris eas relinquimus: hoc solum notantes, quod in *homilia sexta de pœnitentia* [e] differentiam obseruet inter psalmos *Dauidis* & reliquas scripturas, quod hæ bis tantum per singulas hebdomades legantur publice, psalmi autem ab omnibus hominibus vbique & semper recitentur. *In ecclesiis pernoctantibus primus & medius & nouissimus est Dauid.* Idem seruatum fuisse dicit in vespertinis eorum precibus, in exsequiis, a virginibus ad acum, ab illitteratis & indoctis, qui ne litteram quidem de libro legere potuerint, *Dauidicos* tamen psalmos memoriter recitare potuisse. *Dauidem* semper in ore fuisse eorum,

τήματα λέγοντες, εἴτε ἑκόντες εἴτε ἄκοντες ἡμάρτομεν, συγχώρησον, τουτέστι, μεμνήμεθα αὐτῶν πρῶτον, καὶ τότε τὴν συγχώρησιν αἰτοῦμεν.

(c) Homil. XVII. p. 844. edit. Francof. διὰ τοῦτο καὶ ὁ ἱερεὺς ἐπιφωνεῖ τότε τοὺς ἁγίους καλῶν, καὶ διὰ τῆς φωνῆς ταύτης μαστεύων ἅπαντας, ὥστε μὴ προσελθεῖν τινα ἀπαράσκευον.

(d) Homil. XXII. p. 880. fin. ἔπαρσις, φησι, τῶν χειρῶν μου θυσία ἑσπερινή, ἐὰν μετὰ τῶν χειρῶν καὶ τὸν νοῦν ἀναλάβωμεν· ἴσε οἱ μεμυημένοι τὸ λέγω· τάχα δὲ καὶ ἐπιγνώσκετε τὸ λεχθὲν, καὶ συνορᾶτε ὅπερ ᾐνιξάμην· ἐπάρωμεν εἰς ὕψος τὴν διάνοιαν.

(e) De pœnit. homil. VI. tom. VII. p. 14[illegible]. Basil. MDXXV. (Not. Quando mihi non contigit istam editionem consulere, locum inde citatum transferre non potui, sed de Anglicano vertere necesse habui.

non tantum in ciuitatibus & ecclesiis, sed in aulis etiam, in monasteriis, in desertis & solitudinibus. Ipsum terram conuertisse in caelum, & homines in angelos, accommodum omnibus ordinibus, ingeniis, infantibus, adolescentibus, virginibus, senibus & peccatoribus. Ineunte eadem hac homilia dicit, librum *Genesis* ex constitutione ecclesiae semel tantum per annum certa quadam tempestate legi: Quod tempus fuit quadragesimale, vti antea in diuersis huius auctoris locis audiuimus, & vti libro proxime sequenti plenius demonstratum videbimus.

INTER *homilias*, ab HENRICO SAVILIO publicatas, *homilia centesima vicesima tertia* tom. V. p. 809. de eo loquitur, quod sacerdotes hac formula admonitionis ad omnes fideles, tempore celebrationis sacrorum mysteriorum, vsi sint, *ἅγια τοῖς ἁγίοις*, *sancta sanctis* [f]. Et quisquis in reliquis homiliis huius editionis perlustrandis tempus & studium ponere voluerit, is multa alia istiusmodi antiquae liturgiae fragmenta, quae, vti ex hac collectione apparet, in hoc celeberrimo scriptore adeo copiosa sunt, sine vlla dubitatione deprehendet.

LIBRI DECIMI TERTII

CAPVT SEPTIMVM

DE VSV ORATIONIS DOMINICAE IN LITVRGIA VETERIS ECCLESIAE.

§. I.

Oratio dominica *ab omnibus veteribus formula*, *a* Christo *discipulis suis praescripta*, *existimata*.

SI nullum aliud nobis argumentum esset, quo formulas precum a veteribus legitimas creditas esse, probare possemus, certe opinio, quam de *oratione dominica* habuerunt, & praxis

(f) Homil. CXXIII. tom. V. p. 809. edit. Sauil. lin. 29. seqq. Περιιὼν πανταχῆ διὰ τῆς φωνῆς ἐκείνης τῆς φρικωδεστάτης ὁ ἱερεὺς, καὶ τοὺς μὲν καλῶν καὶ ἕλκων πρὸς μετάληψιν τῶν θείων καὶ φρικτῶν μυστηρίων λέγει, τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις. Et paullo post sub fin. ὑψηλὸς ἑστὼς ὁ ἱερεὺς, μεγάλῃ τῇ φωνῇ, φρικτῇ τῇ βοῇ, καθάπερ τις κήρυξ, τὴν χεῖρα ἔχων εἰς ὕψος, πᾶσι κατάδηλος γεγονὼς, καὶ μέγα ἐπ' ἐκείνῃ τῇ φρικτῇ ἡσυχίᾳ ἀνακράζων, τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις, τοὺς μὲν καλεῖ, τοὺς δὲ ἀπείργει.

corum

eorum isti opinioni consentanea, ad hoc sufficeret. Quare etsi non pauca hac de re, data nobis occasione, iam attigimus, non inutile tamen fuerit, eam hoc capite paullo distinctius tractare. Ante omnia obseruamus, quod veteres eam spectauerint non solum vt regulam & exemplum, ad quod preces nostræ conformandæ sint, sed etiam vt peculiarem formulam, quam *CHRISTVS* omnes discipulos suos, in ipsa verborum serie, qua eam tradidit, adhibere iusserit. TERTVLLIANVS [a] *Dominus noster*, inquit, *nouis discipulis noui testamenti nouam orationis formam determinauit.* Et paullo post: *Docuerat & Ioannes discipulos suos orare. Sed omnia Ioannis CHRISTO præstruebantur, donec ipso aucto (sicut ipse Ioannes prænuntiabat, illum augeri oportere, se vero diminui) totum præministri opus cum ipso spiritu transiret ad dominum. Ideo nec exstat, in quæ verba docuerit Ioannes adorare, quod terrena cælestibus cesserint.* Sic iterum [b]: *Ab ipso ordinata est religio orationis, & de spiritu ipsius iam tunc, quum ex ore diuino ferretur, animata suo priuilegio adscendit in cælum, commendans patri, quæ filius docuit. Quoniam tamen dominus prospector humanarum necessitatum, seorsum posteà traditam orandi disciplinam, Petite, inquit, & accipietis, & sunt, quæ petantur pro circumstantia cuiusque præmissa legitima & ordinaria oratione quasi fundamento, accidentium ius est desideriorum, ius est superstruendi extrinsecus petitiones.* Vt adeo secundum TERTVLLIANVM hæc oratio non tantum regula sit, methodum præscribens & materiam precum, sed formula quoque, illis ipsis verbis, quibus a *CHRISTO* tradita est, recitanda, & reliquis precibus omnibus, tamquam fundamentum, quo superstruantur, addenda. In eumdem modum CYPRIANVS [c], *Dominus*, inquit, *inter cetera salutaria sua monita & præcepta diuina, quibus populo suo consuluit, ad salutem etiam orandi ipse formam dedit; ipse quid precaremur, monuit & instruxit.* Et paullo post [d]: *Cognoscamus, docente domino, & quid oremus. Sic, inquit, orate: Pater noster, qui es in cælis, sanctificetur nomen tuum*, cetera. AVGVSTINVS nobis narrat, quod vii ecclesia hac precatione semper

(a) Tertull. de orat. c. I.
(b) Ibid. c. IX.
(c) Cyprian. de orat. dominic. p. 139. (p. 99. edit. Fell. Amstelod.)
(d) Ibid. p. 141. (p. 100. cit. edit.)

 vsa

vsa sit, ita vsa sit ea ex mandato [e] *CHRISTI. Ecclesiæ oratio est*, inquit, *vox est de magisterio domini veniens. Ipse dixit, Sic orate: Discipulis dixit, apostolis dixit & nobis, qualescumque agniculi sumus, dixit, arietibus gregis dixit, Sic orate.* Et alio loco [f]: *Omnibus necessaria est oratio dominica, quam etiam ipsis arietibus gregis, id est, apostolis suis dominus dedit, & vnusquisque Deo dicat: Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. Cui enim hæc in oratione verba necessaria non fuerint, ipse hic sine peccato viuere pronunciandus est. Quales si aliquos futuros dominus præuideret, meliores vtique, quam exstiterunt eius apostoli, aliam illos orationem doceret, qua non peterent dimitti sibi peccata, quibus in baptismo fuerant omnia iam dimissa.* Iterum ait [g]: *Quam orationem quisquis cuilibet etiam homini sancto & Dei voluntatem scienti ac facienti, præter vnum sanctum sanctorum, dicit in hac vita necessariam non fuisse, multum errat, nec potest illi ipsi placere, quem laudat.* Et alibi [h]: *Ipsi apostoli didicerunt orare, quod oramus, ipsis data est regula postulandi a iurisperito cælesti. Sic orate, inquit. Et quum quædam præmisisset, posuit & hoc, vt docerent arietes nostri, duces ouium, & præcipua membra pastoris & congregatoris vnius gregis: ipsi didicerunt dicere, Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. In retractationibus* [i] hæc omnia confirmat. *In eisdem mandatis est*, inquit, *quod iubemur dicere: Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. Quam orationem vsque ad finem sæculi tota dicit ecclesia.* CHRYSOSTOMVS in duobus operum suorum voluminibus, quarto & quinto, pene vicies hoc repetit, quod oratio dominica communis formula apud christianos in vsu sit, idque ex diserto *CHRISTI* mandato. Et præterea multa alia loca, in scriptis eius dispersa, reperiuntur, quæ quia capite antecedente iam satis copiose protulimus in medium, heic repetere nihil attinet.

(e) August. hom. XXIX. de verbis apostol. tom. X. p. 150. (p. 394. d. edit. Basil. MDLXIX.)
(f) Aug. epist. CLXXXIX. ad Hilarium sub initium.
(g) Aug. de peccator. merit. lib. III. c. XIII.
(h) Augustin. CXLII. p. 675. (tom. VIII. opp. p. 146. b. ed. Basil.)
(i) Aug. retract. lib. I. c. XIX. (tom. I. opp. p. 27. edit. Basil.)

§. II.

§. II.

Adeoque ab ecclesia prisca in omnibus officiis suis, præcipue autem in administratione baptismi, vsurpata.

Res sine vlla controuersia euidens est & perspicua, quod vetus ecclesia hanc orationem in omnibus sanctis officiis suis ex lege conscientiæ, & mandati seruatoris nostri intuitu, constanter vsurpauerit. Hæc, vt ex TERTVLLIANO percepimus, pro fundamento [k] reliquorum desideriorum & petitionum omnium habita. Hæc oratio erat ecclesiæ: Tota ecclesia sic orabat: *Dimitte nobis debita nostra*; vti ex testimonio audiuimus [l] AVGVSTINI. Et hæc ecclesiæ praxis ita vniuersalis erat & nota ab initio, vt LVCIANVS, scriptor gentilis, ad eam respicere existimetur in quodam *dialogo* [m], vbi personam suscipiens christiani, de oratione loquitur incipiente *ἀπὸ τοῦ πατρὸς*, hoc est, *Pater noster*. Sed vero certiora testimonia ex monumentis & officiis ecclesiæ nobis suppetunt. Neque enim vllum alicuius momenti officium erat, cuius in celebratione hæc precatio non semper solemnem partem efficeret. Cumprimis in baptismo, simul homo baptizatus de aquis egressus erat, dicere iubebatur *Pater noster, qui es in cælis*. *Post hoc*, inquit auctor *constitutionum* [n], *stans dicat orationem, quam docuit nos dominus*. Ita quoque CHRYSOSTOMVS [o]: *Quum primum ex aqua adscendit, hæc verba loquitur: Pater noster, qui es in cælis*, cetera.

(k) Tertull. c. IX. Vid. sub litt. (b) p. 235.

(l) Augustin. de verbis apostol. p. 150. (394.) Vid. litt. (c) p. 236.

(m) Lucian. philopatr. p. 1128. Vid. supra c. V. §. V. litt. (g) p. 130.

(n) Constitut. apostol. lib. VII. c. XLIV. *μετὰ τοῦτο, ἑστὼς προσευχέσθω τὴν εὐχὴν, ἣν ἐδίδαξεν ἡμᾶς ὁ κύριος.*

(o) Chrysostom. homil. VI. in Colosf. p. 1359. (p. 201. c. ed. Francof. MDCXCVII.) *εὐθέως γὰρ ἀνελθὼν, ταῦτα φθέγγεται τὰ ῥήματα· Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς κ. τ. λ.*

Item homil. LXII in paralytic. tom. V. p. 934. (homil. LXV. p. 816. edit. cit. Francof.) *ἡμεῖς οὐ πρότερον δυνάμεθα καλέσαι πατέρα, ἕως ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ τῶν ὑδάτων τῶν ἁγίων ἀποσμηξώμεθα τὰ ἁμαρτήματα· ὅταν γοῦν ἐκεῖθεν ἀνέλθωμεν τὸ πονηρὸν ἐκεῖνο φορτίον ἀποθέμενοι, τότε λέγομεν, πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς κ. τ. λ.* Non prius patrem possumus appellare, quam in sacrarum aquarum lavacro peccata absterserimus. Quando igitur mala illa deposita sarcina inde adscendimus, tum dicimus: Pater noster, cetera.

§. III.

Et in celebratione euchariftiæ.

SIMILITER in alterius facramenti, corporis ac fanguinis *CHRISTI* celebratione, communiter in claufula precum confecrationis adhibebatur oratio ifta dominica. Ita plus vice fimplici ab AVGVSTINO expreffis verbis notatur: *Poft fanctificationem facrificii* [p] *dicimus orationem dominicam.* Et iterum [q]: *Precationes facimus in celebratione facramentorum, antequam illud, quod eft in domini menfa, incipiat benedici: orationes, quum benedicitur & fanctificatur, & ad diftribuendum comminuitur, quam totam petitionem fere omnis ecclefia DOMINICA ORATIONE CONCLVDIT.* Et rurfus alio loco [r]: *In ecclefia ad altare quotidie dicitur ifta oratio dominica, & audiunt illam fideles.* Diferte etiam hanc differentiam inter orationem dominicam & fymbolum ftatuit, vt homines illam audiendo quotidie ad altare tenere poffint; hoc autem in ecclefia quotidie non audiant, nondum enim publici vfus erat, fed tantum recitabatur, fi qua effet baptifmi celebratio; quum contra oratio dominica conftantis vfus effet, vtpote quotidiana pars celebrationis euchariftiæ. CYRILLVS in *catechefi myftagogica ad illuminandos* [s] eadem de hac oratione habet. *Poftea*, inquit, (dictis videlicet precibus, in confecratione vfitatis) *dicimus illam orationem, quam faluator fuis difcipulis tradidit, cum pura confcientia patrem nuncupantes Deum, atque dicentes: Pater nofter, qui es in cælis* Et HIERONYMVS, licet non ita accurate fignificet, in qua parte celebrationis euchariftiæ vfurpata fuerit, de eius tamen vfu generatim fic loquitur: [t] *Docuit apoftolos fuos, vt quotidie in corporis illius facrificio credentes audeant loqui: Pater nofter, qui es in cælis* &c. Et CHRYSOSTOMVS [u] tecta quadam ratione idem illud indicat, quando auditoribus

(p) Auguftin. hom. LXXXIII. de diuerfis p. 556.

(q) Auguftin. epift. LIX. ad Paulin. quæft. V. (tom. II. opp. p. 299. fin. ed. Bafil.)

(r) Aug. homil. XLII. inter L. tom. X. p. 197. (p. 531. d. edit. Bafil.)

(s) Cyrill. catech. myftagog. V. p. 298. εἶτα μετὰ ταῦτα τὴν εὐχὴν λέγομεν ἐκείνην, ἣν ὁ σωτὴρ παρέδωκε τοῖς οἰκείοις αὐτοῦ μαθηταῖς, μετὰ καθαρᾶς συνειδήσεως πατέρα ἐπιγραφόμενοι τὸν θεόν, καὶ λέγοντες· Πάτερ ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς κ. τ. λ.

(t) Hieronym. lib. III. contr. Pelag. c. III.

(u) Chryfoft. homil. XXVII. in Genef. p. 358. (p. 300. edit. Francof.) Vid. Græca fupra c. VI. §. II. litt. (g) pag. 202.

fuis

ſuis dicit: *Si inimicis noſtris condonauerimus, poterimus pura conſcientia ad ſanctam terribilemque menſam accedere, & verba illa, quæ precationi inſerta ſunt, fideliter dicere. Sciunt initiati, quid dicatur.* Intelligit petitionem illam in oratione dominica: *Dimitte nobis debita noſtra, ſicut & nos dimittimus debitoribus noſtris.* Quæ ita tecte pronuntiat propter nondum initiatos, catechumenos videlicet vel infideles, quibus populari ſermoni in generali conuentu eſſe licebat præſentibus. Apertius loquitur in ſermone in *Eutropium* eunuchum, vbi populum cohortans, vt iniurias, quas hic magnus imperatoris miniſter eccleſiæ intulerat, condonet, hoc argumento vtitur: *Quomodo hoc cœtu ſoluto ſacramenta contrectabitis, & precationem illam* [x] *dicetis, qua rogare iubemur: Remitte nobis, quemadmodum etiam nos remittimus debitoribus noſtris. Si a debitore veſtro pœnas exigatis?* Hæc manifeſto indicant, quod oratio dominica eo tempore tamquam ordinaria ac conſtans pars celebrationis euchariſtiæ adhibita fuerit. Tantum hoc cum diſcrimine, vt in *Græca* & *Gallicana* eccleſiis a ſacerdote & omni populo ſimul diceretur, quemadmodum MABILLONIVS [y] e GREGORIO TVRONENSI, LEONTIO in vita *Ioannis Eleemoſynarii*, epiſcopi *Alexandrini*, & ex epiſtolis GREGORII MAGNI demonſtrat, quorum hic vltimus differentiam inter *Græcam* & *Latinam* eccleſiam in hoc præcipue notat, quando ait: *Dominica oratio* [z] *apud Græcos ab omni populo dicitur: apud nos vero a ſolo ſacerdote.* Atque in hoc eccleſia *Gallicana* rationem eccleſiæ *Græcæ* ſequi maluit, vti nos hodie eccleſiam *Gallicanam*, non *Romanam*, ſequimur. Ratio liturgiæ *Moſarabicæ* in *Hiſpania* in hoc etiam ab vtraque iſta differre MABILLONIO obſeruatur. Ibi enim ſacerdos vnamquamque petitionem per ſe ipſe recitabat, & populus ad ſingulas petitiones ſeparatim reſpondebat: *Amen.* Verum iſta differentia in methodo adhibendi orationem dominicam, tantum facit ad confirmandum eius vſum in genere,

(x) Chryſoſt. homil. in Eutrop. Tom. IV. p. 554. (p. 485. fin. edit. Francof.) πῶς τοῦ θεάτρου τούτου λυθέντος, ὑμεῖς μυστηρίων ἅψεσθε, καὶ τὴν εὐχὴν ἐρεῖτε ἐκείνην, δι' ἧς κελευόμεθα λέγειν, ἄφες ἡμῖν, καθὼς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν, τὸν ὑμῶν ὀφειλέτην ἀπαιτοῦντες δίκην;

(y) Mabillon. de liturg. Gallic. lib. I. c. V. n. XXII. ex Gregor. Turon. de mirac. Martini lib. II. c. XXX.

(z) Gregor. lib. VII. epiſt. LXIV.

nobis-

nobisque ostendit, a nulla vnquam ecclesia in publico officio eucharistico fuisse praetermissam, saltem ab ineunte saeculo quarto, quando vixit CYRILLVS HIEROSOLYMITANVS, cuius *catecheses mystagogicae* perspicuum huius rei testimonium habent.

§. IV.

Et in matutinis ac vespertinis precibus.

PARS quoque matutinarum & vespertinarum precum, quotidie extra eucharistiae celebrationem fieri solitarum, facta est. Cuius rei exempla habemus in canonibus conciliorum *Gerundensis* [a] & *Toletani* [b], qui posthac recitabuntur, vbi ad diuersas matutini ac vespertini officii partes curatius considerandas deuenerimus.

§. V.

Et in priuatis eorum precibus.

VSI quoque hac precationis formula sunt in priuato ac domestico cultu suo. Quemadmodum patet ex loco illo CHRYSOSTOMI *in psalmum centesimum duodecimum*, vbi, *CHRISTVS* [c], inquit, *nos deducens ad caritatem & concordiam, iubet, vt in precibus fiat communiter oratio, & ab vniuersa ecclesia tamquam ab vna persona dicatur; Pater noster: Et, Panem nostrum quotidianum da nobis hodie; Et, Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris, & ne nos inducas in tentationem; sed libera nos a malo: vbique vtens plurali nomine, & praecipiens vnicuique, siue solus oret, siue cum aliis, pro fratribus offerre orationem.* Quae verba indicant, quod in priuatis aeque ac publicis precibus, ad vsurpandam orationem dominicam, ex mandato *CHRISTI* se obligari, crediderint. Alio loco exemplum nobis dat in sancto quodam viro, qui post formulam precum priuatarum, quam ibidem exhibet, semper recitauerit orationem dominicam, [d] (orationem fidelium ex peculiari ratione vocat, de qua mox plura;) qua

(*a*) Concil. Gerund. c. X. (tom. IV. concil. p. 1569.) Ita nobis placuit, vt omnibus diebus, post matutinas & vespertinas oratio dominica a sacerdote proferatur.

(*b*) Concil. Tolet. IV. c. IX. vid. sub litt. (h) seq.

(*c*) Chrysostom. comm. in psalm. CXII. p. 369. (p. 320. c. d. edit. Francofurt. MDCXCVIII.) Vid. Graeca supra c. VI. §. III. sub litt. (m) p. 203.

(*d*) Chrysostom. homil. X. in Coloss. p. 1385. (p. 233. e. edit. Francof.) *ἐπιθεὶς τὴν εὐχὴν τῶν πιστῶν, ὡς κορωνίδα τινὰ καὶ σύνδεσμον ἐπὶ πάντων εὐχὴν ποιησάμενος.*

adie-

adiecta veluti quadam coronide & pro omnibus colligatione heic cessauerit. Ad quam generalem praxin sese accommodans auctor *constitutionum* [e] vnumquemque ter quotidie orationem dominicam dicere iubet. Et hoc COTELERIVS in honorem sanctæ *TRINITATIS* [f] factum esse putat, citans THEODORETVM & ISIDORVM in hanc suam sententiam. AMBROSIVS, virginibus [g] præscribens regulas, in ipso cubili psalmos canere, & orationem dominicam inter singulos psalmos recitare eas iubet. Et concilium *Toletanum* quartum muneris abdicationem minatur clericis [h], qui orationem dominicam quotidie aut in publico, aut priuato officio prætererint, superbos mandati *CHRISTI* comtemtores eos iudicans.

§. VI.

Vnde dicta oratio quotidiana.

QVANDO igitur in constantem abiit consuetudinem, vt oratio dominica diceretur quotidie, inde *oratio quotidiana* vocari cœpit, vt in ante memorato istius concilii canone obseruatur. Atque ita in CYPRIANO [i] eam vocari legimus, qui petitionem illam in *oratione dominica*, *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie*, sensu spirituali æque ac litterali accipi, & ad eucharistiam referri posse existimat; *CHRISTVS*, inquiens, *noster panis est. Hunc panem dari nobis quotidie postulamus, ne, qui in Christo sumus, & eucharistiam quotidie ad cibum salutis accipimus - - a Christi corpore separemur.* Et concilium *Toletanum* quartum HILARIVM in eamdem sententiam [k] citat: *Sanctus Hilarius dicit: Panem*

(e) Constit. lib. VII. c. XXIV. οὕτω προσεύχεσθε· Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς κ. τ. λ. Τρὶς τῆς ἡμέρας οὕτω προσεύχεσθε. Ita orate, Pater noster, qui es in cælis, &c. Ter in die sic orate.

(f) Cotel. in loc. In honorem sanctissimæ trinitatis: vt colligo ex Theodoreto epist. CXLV. & Isidoro originum lib. VI. c. vlt. Euthymium consule ad psalm. LIV, 18. *Dicendum illis*, fidelibus, *vt singulis diebus, qui amplius non potest, saltem duabus vicibus oret, mane scilicet & vespere, dicens symbolum, vel orationem dominicam.*

(g) Ambros de virgin. lib. III. p. 315. edit. Basil. MDLXVII. In ipso cubili volo psalmos cum oratione dominica frequenti contextos vice.

(h) Concil. Tolet. IV. c. IX. (al. X.) Quisquis sacerdotum vel subiacentium clericorum hanc orationem dominicam quotidie aut in publico aut in priuato officio præterierit, propter superbiam iudicatus, ordinis sui honore priuetur.

(i) Cypr. de orat. domin. p. 147. (p. 104. edit. Amstelod.)

(k) Concil. Tolet. IV. c. IX.

nostrum quotidianum da nobis hodie. Quid enim tam vult Deus, quam vt quotidie Christus habitet in nobis, qui est panis vitæ & panis e cælo? Et quia QVOTIDIANA ORATIO est, quotidie quoque vt detur, oratur. AVGVSTINVS quoque orationem dominicam intelligit, quando ait [*l*]: *De quotidianis breuibus leuibusque peccatis, sine quibus hæc vita non ducitur, QVOTIDIANA ORATIO fidelium satisfacit. Eorum enim est dicere, Pater noster, qui es in cælis.* Quo intuitu alibi [*m*] dicit: *Remissio peccatorum non est in sola ablutione baptismatis sacri; sed etiam in ORATIONE dominica & QVOTIDIANA. In illa inuenietis quasi quotidianum baptismum.* POSSIDIVS [*n*] quoque hanc obseruationem in vita eius habet, quando *Sciens*, inquit, *examen æquitatis diuinæ, de bono domino se dicit magis, quam de meritis suis confidere. Cui etiam in ORATIONE QVOTIDIANA dominica dicebat: Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris* Ex quibus omnibus, & multo pluribus, quæ in rem præsentem adlegari poterant, apparet, hanc precationem iis ipsis verbis, quibus *CHRISTVS* eam tradidit, conceptam, non tantum licitam formulam, sed etiam precationem quotidiani vsus fuisse in eorum tam publicis, quam priuatis diuini cultus exercitiis.

§. VII.

Nec minus ab omnibus hæreticis ac schismaticis quam catholicis vsurpata.

NEQVE vlla secta vel hæresis exstitit, quæ hisce temporibus vel minimum contra eius vsum opponere ausa esset. *Donatistæ*, secessione facta ab ecclesia, seorsim constituebant conventicula, modum autem cultus publici non mutabant. Ad altare conuersi, vt OPTATVS loquitur [*o*], dominicam orationem prætermittere non poterant. *Pelagianis* quidem non probabatur vna petitio in illa: *Dimitte nobis debita nostra.* Sanctos enim sine peccato esse, nec necessum habere remissionem peccatorum a Deo petere, superbe & arroganter statuebant. Sed

(*l*) Augustin. enchirid. c. LXXI.

(*m*) Augustin. homil. CXIX. de tempore p.306. (tom. X. p. 859. ed. Basil.MDLXIX.)

(*n*) Possid. vit. Augustin. c. XXVII.

(*o*) Optat. lib. II. p. 57. Paris. MDCXXXI. Ad altare conuersi dominicam orationem prætermittere non potestis. It. lib. III. p. 72. edit. cit. Oratio dominica apud nos & apud vos vna est.

tamen

tamen eadem vti, & pro praxi sua habere pergebant, sanctos hoc non pro suis ipsorum, sed pro aliorum peccatis orare dictitantes. Saepius hoc illis obiectum videmus in conciliis *Africanis* [p], numquam autem eos accusari legimus, quod vel dominicam orationem in vniuersum, vel hanc singularem petitionem in ea, praetermiserint. AVGVSTINVS quidem saepius dicit, quod impiis disputationibus suis orationem dominicam fidelibus aufferre conentur; Ipse autem se explicat, quod non vsum eius abiiciant, sed quod dicant [q], *posse hominem in hac vita, praeceptis Dei cognitis, ad tantam perfectionem iustitiae sine adiutorio gratiae saluatoris per solum liberum voluntatis arbitrium peruenire, vt ei non sit iam necessarium dicere, Dimitte nobis debita nostra.* Alio loco [r] ait: *Quidam contra orationem dominicam argumentantur: Quia etsi orabant eam, inquiunt, sancti & perfecti iam apostoli, nullum omnino habentes peccatum, non tamen pro se ipsis, sed pro im-*

(*p*) Concil. Mileuit. II. c. VIII. (ap. Labb. c. VII. tom. VII. conc. p. 1539.) Quicumque dixerit, in oratione dominica ideo dicere sanctos, dimitte nobis debita nostra, vt non pro se ipsis hoc dicant, quia non est eis iam necessaria ista petitio, sed pro aliis, qui sunt in populo peccatores: Et ideo non dicere vnumquemque sanctorum, Dimitte mihi debita mea, sed, Dimitte nobis debita nostra, vt hoc pro aliis potius, quam pro se iustus petere intelligatur, anathema sit. Can. IX. (can. VIII.) Placuit, vt quicumque verba ipsa dominicae orationis, vbi dicimus: *Dimitte nobis debita nostra*, ita volunt a sanctis dici, vt humiliter, non veraciter, hoc dicatur, anathema sit.

Cod. African. can. CXV. *ἤρεσεν, ἵνα ὅστις δήποτε εἴποι, ἐν τῇ δεσποτικῇ εὐχῇ διὰ τοῦτο λέγειν τοὺς ἁγίους· ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν· οὐχ ὅτι ὑπὲρ ἑαυτῶν τοῦτο λέγουσιν, ἐπειδὴ αὐτοῖς λοιπὸν οὐκ ἔστιν ἀναγκαία αὕτη ἡ αἴτησις, ἀλλ' ὅτι ὑπὲρ ἄλλων τῶν ὄντων ἐν τῷ λαῷ αὐτῶν ἁμαρτωλῶν· καὶ μὴ λέγειν ἕνα ἕκαστον τῶν ἁγίων, ἄφες μοι τὰ ὀφειλήματά μου, ἀλλ' ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν· ὡς ὑπὲρ ἄλλων τοῦτο μᾶλλον ἢ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὸν δίκαιον αἰτοῦντα νοεῖσθαι, ἀνάθεμα εἴη.* Can. CXVI. *Ὁμοίως ἤρεσεν, ἵνα οἵτινες δήποτε αὐτὰ τὰ ῥήματα τῆς δεσποτικῆς εὐχῆς, ὅπου λέγομεν· ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν· οὕτως βούλονται, ἀπὸ τῶν ἁγίων λέγεσθαι, ὡς ταπεινοφρόνως καὶ οὐκ ἀληθῶς ταῦτα λεχθῆναι, ἀνάθεμα εἴη.*

(*q*) Augustin. epist. XCII. ad Innocentium. Nobis etiam dominicam orationem impiis disputationibus conantur auferre. - - Dicunt, posse hominem, cetera.

(*r*) Id. de peccator. meritis lib. II. c. X.
Id. epist. XCIV. ad Hilarium. Omnes, qui spem habemus in Christo, huic pestiferae impietati resistere, eamque concorditer damnare & anathematizare debemus, quae contradicit etiam orationibus nostris, concedens quidem, vt dicamus: Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debito-

perfectis adhuc peccatoribus dicebant: Dimitte nobis debita nostra. CHRYSOSTOMVS de aliis hominibus loquitur, qui itidem hac petitione offensi fuerint propter adiectam ei conditionem, *Dimitte nobis, sicut nos dimittimus debitoribus*; vnde istam orationem hac petitione mutilatam recitarint. Reprehendit autem eos hoc nomine, his vtens verbis: *Ne cautelam* [*s*] *putet, si non totam orationem proferas, neque dimidiatam precationem facias, sed prout instituit, ita precare, vt necessitas dictionis quotidie exterrens compellat te ad proximo veniam condonandam.* Vt adeo, etiamsi fuerint quidam hæretici & alii improbi homines, qui hanc vnam petitionem ex diuersis rationibus non approbarint, omnes tamen hanc orationem, siue ex toto, siue ex parte adhibere perrexerint, nec vllum exemplum detur eorum, qui eam in vniuersum repudiarint.

§. VIII.

Quod pro diuina & spirituali precum forma habita fuerit.

NEQVE vlla obiectio his diebus contra eam facta est, quod esset forma, vel quod non esset spiritualis precatio, ideo, quod illis ipsis verbis adhiberetur, quibus eam tradidisset *CHRISTVS*: Sed e contrario commendabatur tamquam maxime spiritualis & efficacissima precatio, quæ adhiberi posset, propter dignitatem auctoris eius. CYPRIANVS [*t*] pro eius vsu ita argumentatur: *Christus prædixerat, horam venire, quando veri adoratores adorarent patrem in spiritu & veritate, & impleuit, quod ante promisit, vt, qui spiritum & veritatem de eius satisfactione percepimus, de traditione quoque eius vere & spiritualiter adoremus. Quæ enim potest esse magis spiritualis oratio, quam quæ a Christo nobis data est, a quo nobis & spiritus sanctus missus est? Quæ vera magis apud patrem precatio, quam quæ a filio, qui est veritas, de eius ore prolata est? vt aliter orare quam docuit, non ignorantia sola sit, sed & culpa; quando ipse posuerit & dixerit: Reiicitis mandatum Dei, vt traditionem vestram statuatis. Oremus*

bus nostris: & hoc ita concedens, vt afferat hominem in hoc corruptibili corpore, quod aggrauat animam, posse suis viribus ad tantam iustitiam peruenire, vt neque hoc illi sit dicere necessarium: Dimitte nobis debita nostra.

(*s*) Chrysostom. hom. XXII. tom. I. p. 288. (p. 257. ed. Francof.) Vid. Græc. o. VI. §. I. litt. (n) pag. 195.

(*t*) Cypr. de orat. domin. p. 139. (p. 99. edit. Fell. Amstelod.)

itaque

itaque, fratres dilectissimi, sicut magister Deus docuit. Amica & familiaris oratio est Deum de suo rogare, ad aures eius adscendere Christi oratione. Agnoscat pater filii sui verba. Quum precem facimus, qui habitat intus in pectore, ipse sit & in voce. Et quum ipsum habeamus apud patrem aduocatum pro peccatis nostris; quando peccatores pro delictis nostris petimus, aduocati nostri verba promamus. Nam quum dicat; quia quodcumque petierimus a patre in nomine eius, dabit nobis: quanto efficacius impetramus, quod petimus in Christi nomine, si petamus ipsius oratione? Hunc sermonem omnem his verbis exorditur: *Qui fecit viuere, docuit & orare; benignitate ea, scilicet qua & cetera dare & conferre dignatus est: vt dum prece & oratione, qua filius docuit, apud patrem loquimur, facilius audiamur.* Tantum abest, vt hic vir sanctus orationem dominicam mortuam formulam esse existimarit, quæ in spiritu & veritate dici nequeat, vt potius omnibus viribus contenderit hominibus persuadere, quod nulla precatio maiori iure adoratio Dei in spiritu & veritate vocari, vel maiori cum efficacia ac vtilitate patri offerri possit. CHRYSOSTOMVS idem sensit, quod precari orationem dominicam recte dici possit precari in spiritu. Nam hoc ipsum tamquam argumentum pro spiritus sancti operatione in nobis vrget. *Si non esset spiritus sanctus* [u], inquit, *Deum orare fideles non possemus: dicimus enim, Pater noster, qui es in cælis. Vti igitur Iesum dominum vocare non possemus, sic neque patrem Deum vocare possemus. Vnde id constat? Ex eodem apostolo, qui ait: Quoniam autem estis filii, misit Deus spiritum filii sui in corda vestra clamantem Abba pater.* Et AVGVSTINVS [w] verba apostoli interpretans Rom. VIII, 26. *Quid oremus, sicut oportet, nescimus; sed ipse spiritus interpellat pro nobis gemitibus inenarrabilibus,* concludit, quod interpellatio spiritus & instructio ad orandum sicut oporteat, intelligi nequeat de suggestione nouorum verborum & phrasium, neque enim vllo modo credendum esse dicit, vel ipsum *Paulum*, vel quibus ista scripserit, dominicam nescisse orationem, adeoque spiritus sancti ope non indiguisse hoc intuitu; indigentiam autem fuisse hanc; homines communiter nescire, quid molestiæ & calamitates tempo-

(u) Chrysostom. homil. XXXVI. in pentecost. tom. V. p. 552. (homil. XXXIX. p. 493. edit. Francof. MDCXCVIII.) Vid. Græc. supra c. VI. §. V. sub litt. (y) pag. 210.

(w) Augustin. epist. CXXI. ad Probam c. XIV. tot.

rales plerumque prosint, vel ad sanandum tumorem superbiæ, vel ad probandam exercendamue patientiam, cui probatæ & exercitatæ clarior merces vberiorque seruetur, vel ad quæcumque flagellanda & abolenda peccata: homines nescientes, quid ista prosint, ab omni tribulatione optare liberari: Spiritum autem hanc ignorantiam corrigere & adiuuare hanc infirmitatem, ac admonere potius homines, vt patientiam a Deo petant, eiusque se submittant voluntati, nec ideo se a Deo negligi existiment, si dura illa ac molesta non abstulerit, sed potius pia patientia malorum bona sperent ampliora. Hæc AVGVSTINI est expositio peruulgati illius loci apostoli de spiritu fideles subleuante in precibus, qua tantum abest, vt orationi dominicæ deroget tamquam spiritu vacuæ, vt ipsam eius cognitionem præcursorium spiritus opus esse credat. Et porro [x] dicit, quod fides & spes & caritas ad Deum perducant orantem, hoc est, credentem, sperantem, desiderantem, & quæ petat a domino in dominica oratione, considerantem. Quisquis hæc de dominica oratione pronuntiat, ille non potest de ea quidquam cogitare, quod spiritui deroget; sed venerabiles, & quas sibi quis mente concipere potest, celsissimas notiones de ea habere existimandus est.

§. IX.

Et illius vsus peculiare priuilegium, solis communicantibus & perfectis christianis concessum.

Hoc autem eos sic fecisse, ex alia quoque re apparet, quæ in antiqua ecclesiæ disciplina & praxi obseruari meretur. Quod videlicet tunc temporis vsus orationis dominicæ non infamiæ nota, sed honorificum priuilegium fuerit, nullis nisi communicantibus, siue consummatis & perfectis christianis, indultum. Nam, vti semel atque iterum in prioribus huius operis partibus [y] obseruatum nobis est, omnes catechumeni, siue homines nondum baptizati, ab vsu huius orationis simpliciter & absolute arcebantur; Non licebat illis Deum patrem vocare, donec regenerati & filii facti essent per aquas baptismatis. Aliquot loca ex AVGVSTINO, CHRYSOSTOMO & THE-

(x) Augustin. ibid. c. XIII.

(y) Lib. I. c. IV. §. VII. vol. I. p. 39. & lib. X. c. V. §. IX. vol. IV. p. 132. seq.

ODORE-

ODORETO hanc in rem produximus in medium, quæ heic repetere nihil attinet. Vnum ſolum locum illis ſubiungemus ex CHRYSOSTOMO [z] in homilia ſua *de paralytico*, vbi de baptiſmo loquens, ait: *Nos non prius Deum patrem poſſumus appellare, quam in ſacrarum aquarum lauacro peccata abſterſerimus. Quando igitur, mala illa depoſita ſarcina, inde adſcendimus, tum dicimus: Pater noſter, qui es in cælis.* Et hanc ob cauſſam, vti antea itidem notatum eſt, hæc oratio peculiariter dicta fuit *ἐυχὴ πιςῶν*, *oratio fidelium*, quod nullus hominum ea vtendi ius haberet, niſi qui ad altare communicandi gauderet priuilegio, ibique eam quotidie recitari audiret.

LIBRI DECIMI TERTII

CAPVT OCTAVVM

DE HABITV ET GESTV, ALIISQVE RITIBVS AC CAERIMONIIS, IN PVBLICO CVLTV ANTIQVAE ECCLESIAE OBSERVATIS.

§. I.

Nulla certa documenta de vſu peculiaris alicuius & diſtincti habitus ex æuo apoſtolico vel duobus ſequentibus ſeculis.

RES, de quibus nunc loquendum eſt, ad indumentorum, geſtuum & temporum, diuino cultui peculiariter conſtitutorum, circumſtantias ſpectant atque cærimonias. De his omnibus generatim dici poteſt, quod, vt natura ſua res indifferentis vſus ſunt, ita eccleſia in illis conſtituendis ac obſeruandis ſua vſa ſit libertate. Eccleſiæ *Romanenſis* ſcriptores BARONIVS, SAVSSAYVS & BONA, qui cærimoniam quamcumque eſſe volunt apoſtolicam, ipſos apoſtolos peculiari habitu in omnibus miniſterii ſui actibus vſos eſſe, dictitant. BONA [a] penulam, a *Paulo* apoſtolo *Troade* relictam, veſtem fuiſſe ſacerdotalem, ſatis audacter adfirmat. Et alii de *S. Petri planeta* loquuntur, ab *Antiochia Lutetiam Pariſiorum* miſſa, ibique in templo

(z) Chryſoſt. homil. LXII. tom. V. p. 934. (hom. LXV. p. 836. ed. Fr. MDCXCVIII.) Vid. Græc. ſupra c. VI. §. V. ſub litt. (b) pag. 211.

(a) Bona rer. liturgic. lib. I. c. XXIV. n. I. Huc pertinet penula a Paulo Troade relicta, quam fuiſſe veſtem ſacerdotalem ſuo loco indicabo.

S. Ge-

S. Genouevæ inter ſacras reliquias collocata. Alii ſacram veſtem ſancti *Ioannis* euangeliſtæ *Gregorio Magno* transmiſſam referunt. Verum ipſe BONA propter omnium veterum ſcriptorum ſilentium [*b*] hanc hiſtoriam defendere non audet. Valde autem ſtomachatur, quod NICOLAVS ALEMANNIVS ſacrarum veſtium vſum [*c*] non ſolum apoſtolis, ſed etiam apoſtolicis viris abneget, idque dicat explodendum eſſe tamquam ridiculum, & ab omnibus viris doctis improbari. VICECOMES diligentiſſimus inueſtigator antiquitatis fuit, neque tamen vllum huius adſerti fundamentum inuenire potuit, ſed argumenta quædam in contrarium propoſuit, quibus reſpondere BONA ſatagit. Et vſque dum meliora argumenta ad tuendum illud in medium proferri poſſunt, ſatius eſſe exiſtimo, vt incertam traditionem ſibi ipſi conſulere ſinamus, & ad ætatem progrediamur, in qua plus lucis ac certi in hac materia habemus.

§. II.

Quænam peculiarium veſtium documenta ſæculo quarto inueniantur.

INEVNTE igitur ſæculo quarto, quando in eccleſia per CONSTANTINVM imperatorem pacata erant omnia, ratione veſtium in diuino miniſterio diſtinctionem quamdam interceſſiſſe, habemus exploratum. Ipſe enim *Conſtantinus* [*d*] ſacram

(*b*) Bon. lib. I. c. V. n. II. Planetæ S. Petri ab Antiochia Pariſios delatæ & in templo S. Genouevæ collocatæ meminit in vita S. Hugonis Cluniacenſis alter Hugo eiusdem monaſterii monachus apud Surium die XXIX. Aprilis. Sacram item veſtem ſancti Ioannis euangeliſtæ Gregorio magno transmiſſam refert Ioannes diaconus in eius vita lib. III. c. LIX. Sunt & aliæ quædam hiſtoriæ de veſtibus apoſtolorum, quibus in oblatione diuini ſacrificii vſi fuiſſe dicuntur, quorum dubia eſt fides, tum propter antiquitatem, tum propter veterum de illis ſilentium.

(*c*) Alemann. de parietinis Lateran. c. IX. apud Bonam ibid. qui hæc de eo habet: Audacius quam par eſſet, Nicolaus Alemannius in diſſertatione *de parietinis Lateranenſibus* c. IX. ſacrarum veſtium vſum non ſolum apoſtolis, ſed etiam apoſtolicis viris abnegat; idque, ait explodendum eſſe tamquam ridiculum & ab omnibus viris doctis improbari. Nimia prorſus audacia. Nemo enim negabit viros doctos fuiſſe Valdenſem, Democharem, Baronium, Stapletonium, Sauſſayum, & alios contrariæ ſententiæ adſertores, cetera.

(*d*) Theodoret. lib. II. c. XXVII. τὴν ἱερὰν στολὴν ἣν ὁ πανεύφημος Κωνσταντῖνος ὁ βασιλεὺς τὴν ἱεροσολύμων ἐκκλησίαν γεραίρων, δεδώκει τῷ Μακαρίῳ τῷ τῆς πόλεως

ſtolam

ſtolam, aureis filis contextam, ad exornandam *Hieroſolymorum* eccleſiam, *Macario*, eius loci epiſcopo, donaſſe dicitur, vt ea indutus diuini baptiſmi miniſterium perageret. Et inter alia crimina, quorum poſtea *Ariani* incuſabant *Cyrillum*, hoc quoque erat, quod illum hanc veſtem vendidiſſe dicerent. VALESIVS [*] hanc ſtolam non ordinariam epiſcopi veſtem eſſe debuiſſe putat, quandocumque baptiſmum adminiſtraret, ſed tantum, quum hoc officium feſto *epiphaniorum* die perficeret, quo *CHRISTVS* in *Iordane* baptizatus ſit, quem diem præcipuo honore coluerint *Hieroſolymitani*. Hoc mihi non adeo probabile videtur. Vtcumque autem eſt, rei ipſi non obeſt. Nihilo enim ſecius ſacra veſtis manet, in celebratione liturgiæ ſiue diuini cultus adhibenda; quod ad præſens inſtitutum ſufficit. Non multo poſt ATHANASIO ab inimicis ſuis inter alia crimina & hoc intendebatur, quod *Aegyptiis* linearum tunicarum tributum impoſuiſſet. Res ipſimet ATHANASIO [*e*] & SOZOMENO [*f*] memoratur; ille *linea ſticharia*, hic *tunicas lineas*, vocat, quod vnum idemque eſt. Vbi obſeruandum nobis eſt, non hoc ei vitio datum fuiſſe, quod iſtiusmodi veſtibus in eccleſia vſus eſſet, ſed tantum, quod populo tributum irrogaſſet, vt ſibi illas proſpiceret; quod eas tum in vſu fuiſſe indicat, alias iſtiusmodi incuſatio colorem vel fundamentum nullum habuiſſet. HIE-

ἐκείνης ἀρχιερεῖ, ἵνα ταύτην περιβαλλόμενος, τὴν τοῦ θείου βαπτίσματος ἐπιτελῇ λειτουργίαν· ἐκ χρυσῶν δὲ αὐτὴ κατεσκεύαστο νημάτων.

(*) Valeſ. in loc. Hunc locum de baptiſmi ſacramento intellexerunt interpretes. Ego vero de feſto epiphaniorum die malim intelligere, quo Chriſtus in Iordane eſt baptizatus. Hunc enim diem præcipuo honore colebant Hieroſolymitani, eo quod apud ipſos Chriſtus tinctus fuiſſet: Eoque die infantes baptizari apud illos ſolebant, vt legere memini in typico monaſterii ſancti Sabæ, vbi etiam officium illius diei refertur.

(*e*) Athanaſ. apol. II. p. 778. (p. 178. edit. Pariſ. MDCXCVIII.) πλάττουσι πρώτην κατηγορίαν· περὶ στιχαρίων λινῶν, ὡς ἐμοῦ κανόνα τοῖς Αἰγυπτίοις ἐπιβαλόντος, καὶ πρώτους αὐτοὺς ἀπαιτήσαντος. Hanc priorem confingunt criminationem, de *lineis* nempe *sticharijs*, quaſi ego legem dediſſem (tributum impoſuiſſem) Aegyptiis, ac ea primus exegiſſem.

(*f*) Sozom. lib. II. c. XXII. ἐντεῦθεν δὲ πρώτην ὑπομένει γραφὴν ὡς χιτωνίων λινῶν φόρον ἐπιθεὶς Αἰγυπτίοις, καὶ παρὰ τῶν κατηγόρων τοῦτον δασμὸν εἰσπραξάμενος. Hinc primum Athanaſio crimen intenditur, quod *linearum tunicarum tributum* Aegyptiis impoſuiſſet, & huiusmodi collationem ab ipſis accuſatoribus exegiſſet.

RONYMVS frequenter huius distinctionis vestium, tamquam ætate sua generatim obseruatæ, meminit. Non vrgeo ea verba, quæ habet in commentario in *Ezechielem* prophetam: *Religio alterum habitum habet in ministerio* [g], *alterum in vsu vitaque communi:* quia heic eum de sacerdotibus *Iudaicis*, in oppositione flaminum *Isidis* & *Serapidis*, loqui existimo. Quæ autem in libro aduersus *Pelagium* habet, ea manifesto ad sacerdotes christianos respiciunt: *Quæ sunt, rogo, inimicitiæ contra Deum, si tunicam habuero mundiorem? Si episcopus, presbyter, diaconus, & reliquus ordo ecclesiasticus in administratione sacramentorum* [h] *candida veste processerit?* In epistola ad *Heliodorum* de morte *Nepotiani* quoque dicit, quod *Nepotianus* priuatim pallio, quod commune christianorum philosophorum vestimentum erat, in publico autem ministerio tunica [i] vsus sit, quam *Heliodoro* auunculo suo tradiderit, *Hieronymo* dono mittendam. CHRYSOSTOMVS quoque significat, quod diaconi peculiarem vestem gestauerint, ministerium suum peragentes, quando hanc eorum dignitatem & gloriam esse dicit, non vt tunicam induti candidissimam [k] per ecclesiam ambulent, sed vt indignos a sacra cœna prohibeant. Quo ipso clare indicat, peculiari eos vsos fuisse habitu, in diuino cultu ministrantes. Idem illud obseruauit SOZOMENVS [l], quando loquens de impetu, in ecclesiam facto ab inimicis *Ioannis Chrysostomi*, sacerdotes ac diaconos in eo, quo fuerint cultu atque ornatu, violenter fugatos esse dicit. Est & in operibus CHRYSOSTOMI homilia de *filio prodigo*, a SEVERIANO episcopo *Gabalæ*, qui eadem cum CHRYSOSTOMO ætate vixit, scripta, vbi loquens de diaconis, sacra officia sua obeuntibus, ait:

(g) Hieron. comment. in Ezech. c. XLIV. p. 968. edit. Basil. MDLXV.

(h) Id. lib. I. contr. Pelag.

(i) Id. epist. III. ad Heliodor. p. 23. d. edit. Par. MDCXLIII. Apprehensa auunculi manu, Hanc, inquit, *tunicam, qua vtebar in ministerio Christi*, mitte dilectissimo mihi, ætate patri, fratri collegio.
It. epist. ad Præsid. diacon. Difficile est locum Stephani implere, & populos subiacentes *candenti* desuper *veste* despicere.

(k) Chrysost. homil. LXXXII. al. LXXXIII. in Matth. p. 705. (p. 872. edit. Francof. MDCXCVII.) τοῦτο ὑμῶν ἀξία, τοῦτο ἡ ἀσφάλεια, τοῦτο ὁ στέφανος, οὐχ ἵνα λευκὸν χιτωνίσκον καὶ ἀποστίλβοντα περιβαλλόμενοι περιίητε.

(l) Sozom. lib. VIII. c. XXI. ἱερέων καὶ διακόνων συνελαυνομένων τε καὶ πρὸς βίαν ἐν εἶ-χον σχήματος ἐλαυνομένων.

Recor-

Recordamini ministrorum sacri officii, imitantium angelorum alas tenuibus suis lineis velis [m], *quæ sinistris humeris insident: & qui in ecclesia discurrunt clamantque: Ne quis ex catechumenis*, cetera. Similem in modum NAZIANZENVS in visione sua de ecclesia *Anastasia*, repræsentat diaconos stantes [n] *ἐν εἵμασι παμφανόωσιν*, *in splendentibus vestibus*. Et in testamento suo EVTROPO diacono reliquit *κάμασον* & *στιχάριον*, quæ tunc communia harum albarum vestium, in diuino cultu [o] adhibitarum, nomina erant. Concilium *Laodicenum* duos habet canones de sic dicto *orario*, quod erat fascia [p] in humeris portari solita ab episcopis, presbyteris & diaconis, non autem ab hypodiaconis, cantoribus & lectoribus, qui diserte ab eius vsu in isto concilio prohibentur. Concilium *Carthaginense* quartum [q] de *alba*, (siue amiculo lineo, quod vulgo *superpelliceum* vocant) loquitur, eaque diaconum tempore oblationis & lectionis indui iubet. Concilium *Narbonense* [r] idem inculcat. Concilium *Bracarense* primum de *tunica* & *orario* [s] loquitur, tamquam indumentis ad diaco-

(m) Chrysost. homil. XXXVII. de filio prodigo tom. VI. p. 371. (p. 313. tom. VI. edit. Francof.) citat. supra c. VI. §. VI. litt. (m) pag. 215.

(n) Naz. somn. Athanas. tom. II. p. 78.

Οἱ δ' ἄρ' ὑποδρηστῆρες ἐν εἵμασι παμφανόωσιν
Ἕστασαν, ἀγγελικῆς εἰκόνες ἀγλαΐης.
Vestibus in niueis at stabat turba ministra
Splendorem referens agminis angelici.

(o) Id. in testamento ap. Brisson. de formulis lib. VII. plagula RRRR column. 1. p. 671. (verius p. 681.) l. n. 30. 31. (edit. Francof. MDXCII.) Εὐτρόπῳ -- βούλομαι, δοθῆναι κάμασον ἕνα καὶ στιχάρια β' πάλλια γ' κ. τ. λ.

(p) Concil. Laodic. c. XXII. Ὅτι οὐ δεῖ ὑπηρέτην ὠράριον φορεῖν, οὐδὲ τὰς θύρας ἐγκαταλιμπάνειν. Non oportet ministrum ferre orarium, neque fores relinquere. c. XXIII. Ὅτι οὐ δεῖ ἀναγνώστας ἢ ψάλτας ὠράριον φορεῖν, καὶ οὕτως ἀναγινώσκειν ἢ ψάλλειν. Quod non oportet lectores vel cantores ferre orarium, & sic legere vel canere.

(q) Concil. Carth. IV. can. XLI. Vt diaconus tempore oblationis tantum vel lectionis alba induatur.

(r) Conc. Narbon. an. DLXXXIX. can. XII. (tom. V. concil. p. 1020.) . . Nec diaconus, aut subdiaconus certe, vel lector, antequam missa consummetur, *alba* se præsumat exuere.

(s) Concil. Bracar. I. c. XXVII. (ap. Labb. concil. II. can. IX. tom. V. p. 841.) Placuit, vt quia in aliquantis huius prouinciæ ecclesiis diacones absconsis infra *tunicam* vtuntur *orariis*, ita vt nihil differre a subdiacono videantur, de cetero superposito scapulæ, sicut decet, vtantur *orario*.

num ſpectantibus. Et concilium *Bracarenſe* tertium [t] ſacerdotibus præcipit, vt quum ſacris operentur ad altare, non aliter id faciant, quam orarium in vtroque humero portantes. Ex quibus diſcimus, quod tunica omnibus clericis communis; orarium in ſiniſtro humero diaconis, in vtroque autem humero ſacerdotibus, inſtar notæ cuiusdam characteriſticæ, proprium fuerit.

CONCILIVM quartum *Toletanum* in obſeruando tali ornamentorum diſcrimine adhuc curatius agit. Nam in vno quodam canone hunc in modum præcipit: *Epiſcopus, presbyter, aut diaconus, ſi a gradu ſuo iniuſte deiectus, in ſancta ſynodo innocens reperiatur, non poteſt eſſe quod fuerat, niſi gradus amiſſos recipiat coram altario de manu epiſcoporum. Si epiſcopus eſt, orarium* [u], *annulum & baculum: Si presbyter, orarium & planetam: Si diaconus orarium & albam.* Et in alio quodam canone [x]: *Orariis duobus nec epiſcopo quidem liceat, nec presbytero vti, quanto minus diacono, qui miniſter eorum eſt. Vnum igitur orarium oportet Leuitam geſtare in ſiniſtro humero, propter quod orat, id eſt, prædicat.* Vnde etiam rationem nominis *orarii*, ſenſu eccleſiaſtico ſumti, obſeruare poſſumus, nimirum ab *orando;* etſi communi acceptione nihil amplius ſignificet, quam ſudarium, ſiue linteum ori tergendo paratum, atque ita a vocabulo *os, oris* deſcendit, qua in ſignificatione nonnumquam ab AMBROSIO [y], AVGVSTINO [z] æque ac vetuſtis ſcriptoribus *Romanis* adhibetur. Heic autem ſenſu accipimus eccleſiaſtico pro veſte ſacra, epiſcopis, ſacerdotibus

(t) Concil. Bracar. III. can. III. (ap. Labb. conc. IV. c. IV. tom. VI. p. 564.) Quum ſacerdos ad ſolemnia miſſarum accedit, aut pro ſe Deo ſacrificium oblaturus, aut ſacramentum corporis & ſanguinis domini noſtri Ieſu Chriſti ſumturus, non aliter accedat, quam *orario* vtroque humero circumſeptus.

(u) Concil. IV. Toletan. c. XXVIII. (tom. V. concil. p. 1714.)

(x) Ibid. c. XL.

(y) Ambroſ. de fide reſurrectionis in Satyri fratris ſui obitu (tom. IV. opp. p. 338. c. edit. Par. MDCXLII.) Audiuit defunctus (Lazarus) & exiuit foras de monumento, ligatus pedes & manus inſtitis, & facies eius *orario* colligata erat. Id. epiſt. LIV. ad Marcell. foror. (tom. V. p. 316. m.) Quanta *oraria* iactantur? Quanta indumenta ſuper reliquias ſacratiſſimas & tactu ipſo medicabilia repoſcuntur?

(z) Auguſtin. de ciuit. Dei lib. XXII. c. VIII. tom. V. opp. p. 1346. b. Tunc, ſicut poterit, oculum lapſum atque pendentem loco ſuo reuocatum ligauit *orario*.

et di-

et diaconis, solemnia diuini cultus ministeria obeuntibus, propria, quo sensu habitum ab habitu ciuilis & communis vsus distinctum fuisse, ex omnibus memoratis testimoniis apparet. Auctor *quaestionum ex veteri & nouo testamento*, qui sub nomine AVGVSTINI scripsit, etiam de *dalmaticis* [a] loquitur, quibus episcopi & diaconi induantur: an vero vestis sacri vsus fuerit, nec ab illo, nec ab alio quopiam vetusto scriptore, quod sciam, condocemur, adeoque satis superque habeo, quod ex iam adlegatis documentis ostenderim, saeculo quarto manifestam vestimentorum in sacro ecclesiae ministerio factam esse distinctionem.

§. III.

Quadruplex gestus in precationibus a veteribus admissus. Primo, *Statio, speciatim die dominica & omni tempore inter pascha & pentecosten iniuncta.*

PROXIMA consideratu digna circumstantia in cultu veterum *gestus* erat in adoratione Dei, cuius quidem quatuor genera vniuersim obseruata & admissa deprehendimus, nimirum *stationem*, *inflexionem genuum*, *inclinationem capitis*, & *prostrationem*. Sessio enim, quam quinto loco nonnulli addunt, numquam a veteribus, tamquam ordinarius precantium gestus, permissa fuit. Statio vniuersaliter per totam ecclesiam die dominica & quinquaginta diebus inter pascha & pentecosten, in memoriam resurrectionis domini nostri *IESV CHRISTI*, in vsu erat. Haec consuetudo vltra IRENAEI tempora referri potest, qui ex apostolica eam deriuat auctoritate. Auctor enim sub nomine IVSTINI MARTYRIS [b] de isto gestu in precibus haec habet: *Quia vtriusque nos oportuit ingem tenere memoriam, & ipsius per peccata lapsus nostri, & gratiae Christi nostri, per quam a lapsu resurreximus: ea propter genuum per sex dies inclinatio, symbolum & nota est lapsus per peccata nostri. Quod vero die dominico genua non inflecti-*

(a) Aug. quaest. vet. & nou. testam. quaest. IV. tom. IV. Quasi non hodie diaconi *dalmaticis* induantur sicut episcopi.

(b) Iustin. quaest. & respons. ad orthodox. quaest. CXV. p. 468. ἐπειδὴ ἀμφοτέρων ἐχρῆν ἡμᾶς ἀεὶ μεμνῆσθαι, καὶ τῆς ἐν ταῖς ἁμαρτίαις πτώσεως ἡμῶν, καὶ τῆς χάριτος τοῦ χριστοῦ ἡμῶν, δι' ἧς ἐκ τῆς πτώσεως ἀνέστημεν· διὰ τοῦτο ἡ ἐν ταῖς ἓξ ἡμέραις ἡμῶν γονυκλισία σύμβολόν ἐστι τῆς ἐν ταῖς ἁμαρτίαις πτώσεως ἡμῶν· τὸ δὲ ἐν τῇ κυριακῇ μὴ κλίνειν γόνυ, σύμβολόν ἐστι τῆς ἀναστάσεως, δι' ἧς τῇ τοῦ χριστοῦ χάριτι,

mus, signum est & designatio resurrectionis, per quam gratia CHRISTI, & a peccatis, & a mortificata in eis morte liberati sumus. A temporibus autem apostolorum consuetudo talis accepit initium: prout ait beatus Ireneus, martyr & episcopus Lugdunensis, in libro de paschate, vbi quoque mentionem fecit pentecostes; in qua genua non inflectimus: quoniam pari est cum die dominico potestate, iuxta eam, quæ de illa est dicta, caussam. Non multo post TERTVLLIANVS [c] hac de re loquitur, tamquam consuetudine inter multas alias ex apostolica traditione accepta. Et CYPRIANVM [d] eo respicere existimes, quando christianos stare ad orationem dicit.

MEMORATVR quoque hic mos CLEMENTI ALEXANDRINO [e], & PETRO episcopo *Alexandriæ* [f], quorum hic paucis annis ante concilium *Nicænum* diem suum obiit. *Diem dominicum,* inquit, *letitiæ diem agimus, quod in eo resurrexerit dominus: in quo nec genua quidem flectere accipimus.* Tempore concilii *Nicæni* quædam discrepantia ratione huius consuetudinis in ecclesia erat, eamque ob caussam istud concilium, vt omnes ecclesias ad eamdem for-

τῶν τε ἁμαρτημάτων, καὶ τοῦ ἐπ' αὐτῶν τεθανατωμένου θανάτου ἠλευθερώθημεν· ἐκ τῶν ἀποστολικῶν δὲ χρόνων ἡ τοιαύτη συνήθεια ἔλαβε τὴν ἀρχὴν, καθώς φησιν ὁ μακάριος Εἰρηναῖος ὁ μάρτυς καὶ ἐπίσκοπος Λουγδούνου, ἐν τῷ περὶ τοῦ πάσχα λόγῳ, ἐν ᾧ μέμνηται καὶ περὶ τῆς πεντηκοστῆς, ἐν ᾗ οὐ κλίνομεν γόνυ, ἐπειδὴ ἰσοδυναμεῖ τῇ ἡμέρᾳ τῆς κυριακῆς, κατὰ τὴν ῥηθεῖσαν περὶ αὐτῆς αἰτίαν.

(c) Tertull. de coron. mil. c. III. Die dominico ieiunium nefas ducimus, vel de geniculis adorare. Eadem immunitate a die paschæ in pentecosten vsque gaudemus.

(d) Cypr. de orat. p. 152 (p. 107. edit. Fell. Amstelod.) Quando *stamus ad orationem*, fratres dilectissimi, vigilare & incumbere ad preces toto corde debemus.

(e) Clem. Stromat. VII. p. 854. ταύτῃ καὶ προσανατείνομεν τὴν κεφαλὴν, καὶ τὰς χεῖρας εἰς οὐρανὸν αἴρομεν, τούς τε πόδας ἐπεγείρομεν κατὰ τὴν τελευταίαν τῆς εὐχῆς συνεκφώνησιν, ἐπακολουθοῦντες τῇ προθυμίᾳ τοῦ πνεύματος εἰς τὴν νοητὴν οὐσίαν· καὶ συναφιστάνειν τῷ λόγῳ τὸ σῶμα τῆς γῆς πειρώμενοι, μετάρσιον ποιησάμενοι τὴν ψυχὴν ἐπτερωμένην τῷ πόθῳ τῶν κρειττόνων, ἐπὶ τὰ ἅγια χωρεῖν βιαζόμεθα, τοῦ δεσμοῦ καταμεγαλοφρονοῦντες τοῦ σαρκικοῦ. Hinc & caput & manus in cælum extendimus, & pedes excitamus in vltima acclamatione, orationis promtitudine & alacritate spiritus adsequentes essentiam, quæ apprehenditur intelligentia: & vna cum sermone corpus a terra abducere conantes, erigentes animam desiderio meliorum alatam cogimus in sancta progredi, magno animo carnis vinculum despicientes.

(f) Petr. Alex. c. XV. ap. Beuereg. tom. II. p. 23. κυριακὴν δὲ χαρμοσύνης ἡμέραν ἄγομεν, διὰ τὸν ἀναστάντα ἐν αὐτῇ, ἐν ᾗ οὐδὲ γόνατα κλίνειν παρειλήφαμεν.

mam

mam hac in re reduceret, canonem faciebat in hunc modum[g]: *Quoniam sunt quidam, qui in die dominico genu flectunt, & ipsis diebus pentecostes, vt omnia similiter in omni parochia seruentur, visum est sancta synodo, vt stantes Deo orationes effundant.* Postea HILARIVS [h] idem confirmat, quando ait: *Hæc quidem sabbata sabbatorum ea ab apostolis religione celebrata sunt, vt his quinquagesimæ diebus nullus neque in terram strato corpore adoraret, neque ieiunio festiuitatem spiritualis huius beatitudinis impediret: Quid, id ipsum etiam extrinsecus in diebus dominicis est constitutum.* EPIPHANIVS [i], *Quinquaginta pentecostes diebus*, inquit, *neque genua flectuntur, neque ieiunium indicitur.* HIERONYMVS [k] inter multa alia, quæ per traditionem in ecclesiis obseruari, & auctoritatem scriptæ legis vsurpauisse dicit, hoc quoque refert, quod *die dominico & per omnem pentecosten, nec de geniculis adorare, & ieiunium soluere soleant.* AVGVSTINVS addubitat [l], num hæc praxis per vniuersam ecclesiam obtineat, adfirmat tamen, in omnibus ecclesiis *Africanis*, quod sciat, singulis diebus dominicis & pentecostalibus ieiunia relaxari, preces a stantibus fundi, & Halleluia ad altare cani, idque signum esse resurrectionis. Idem illud in BASILIO [m] ostendimus, qui id

(g) Concil. Nicæn. c. XX. *ἐπειδή τινές εἰσιν ἐν τῇ κυριακῇ γόνυ κλίνοντες, καὶ ἐν ταῖς τῆς πεντηκοστῆς ἡμέραις ὑπὲρ τοῦ πάντα ἐν πάσῃ παροικίᾳ φυλάττεσθαι, ἑςῶτας ἔδοξε τῇ ἁγίᾳ συνόδῳ τὰς εὐχὰς ἀποδιδόναι τῷ θεῷ.*

(h) Hilar. prolog. in psalm. p. 189.

(i) Epiphan. exposit. fid. n. XXII. - - *δίχα μόνης τῆς πεντηκοστῆς ὅλης τῶν πεντήκοντα ἡμερῶν, ἐν αἷς οὔτε γονυκλισίαι γίνονται, οὔτε νηστεία προστέτακται.*

(k) Hier. dialog. contr. Lucifer. c. IV.

(l) Augustin. epist. CXIX. ad Ianuar. c. XVII. Vt autem stantes in illis diebus & omnibus dominicis oremus, vtrum vbique seruetur, ignoro. Ibid. c. XV. Propter hoc & ieiunia relaxantur, & stantes oramus; quod est signum resurrectionis. Vnde etiam omnibus diebus dominicis id ad altare obseruatur & Halleluia canitur.

(m) Basil. de spirit. S. c. XXVII. ὀρθοὶ μὲν πληροῦμεν τὰς εὐχὰς, ἐν τῇ μιᾷ τοῦ σαββάτου· *τὸν δὲ λόγον οὐ πάντες οἴδαμεν· οὐ γὰρ μόνον ὡς συναναστάντες Χριστῷ, καὶ τὰ ἄνω ζητεῖν ὀφείλοντες, ἐν τῇ ἀναστασίμῳ ἡμέρᾳ τῆς δεδομένης ἡμῖν χάριτος* διὰ τῆς κατὰ τὴν προσευχὴν στάσεως *ἑαυτοὺς ὑπομιμνήσκομεν· ἀλλ' ὅτι δοκεῖ πως τοῦ προσδοκωμένου αἰῶνος εἶναι εἰκών.* *In prima sabbati, erecti perficimus deprecationes*, sed rationem non omnes nouimus. Non solum enim, quod veluti simul cum Christo resuscitati, quæ sursum sunt, quærere debeamus, in die resurrectionis datæ nobis gratiæ *stando precantes* nos-

CX

ex apostolica praxi deriuat. Et CASSIANVS [n] de monachis *Aegyptiis* narrat, quod a vespera sabbati vsque ad vesperam diei dominicæ, & per omnes dies pentecostes nec genua flectant, nec ieiunent. Et alio loco [o] huius rei dat rationem, quia inflexio genuum pœnitentiæ ac luctus indicium sit, ideo maiores nec ieiunium agendum, nec genu esse flectendum, ob reuerentiam resurrectionis seruatoris ac domini nostri, tradidisse. Hinc est, quod auctor *constitutionum* [p] inter præceptiones apostolicas refert, quod christiani in die dominica tres precationes stando peragere debeant, ad memoriam illius, qui in triduo de mortuis resurrexit. Atque inde solemnis illa formula oriunda est, toties CHRYSOSTOMO [q] aliisque memorata, qua diaconus populum in precibus excitare solebat, ὀρθοὶ στῶμεν καλῶς, *erecti stemus honeste*, adludens ad hunc gestum, communiter in precibus, die dominica fundi solitis, vsitatum. Quamdiu durauerit in ecclesia hæc consuetudo, non facile est ad definiendum. Obseruare autem licebit, fieri eius mentionem a MARTINO BRACARENSI [r] sæculo sexto, in concilio

met ipsos commonefacimus, sed quod is dies videatur aliquo modo imago venturi sæculi.

(n) Cassian. institut. lib. II. c. XVIII. Hoc quoque nosse debemus, a vespera sabbati, quæ lucescit in diem dominicam, vsque in vesperam sequentem apud Aegyptios genua non curuari, sed nec totis quidem quinquagesimæ diebus, nec custodiri in eis ieiuniorum regulam.

(o) Cassian. collat. lib. XXI. c. XX. Ideo in ipsis diebus (a paschate ad pentecosten) nec genua in oratione curuantur, quia inflexio genuum, velut pœnitentiæ ac luctus indicium est. Vnde etiam per omnia eamdem in illis solemnitatem, quam die dominica custodimus, in qua maiores nostri, nec ieiunium agendum, nec genu esse flectendum, ob reuerentiam resurrectionis dominicæ tradiderunt.

(p) Constit. lib. II. c. LIX. ἐν ᾗ καὶ τρεῖς εὐχὰς ἑστῶτες ἐπιτελοῦμεν, μνήμης χάριν τοῦ διὰ τριῶν ἀναστάντος ἡμερῶν.

(q) Chrysostom. homil. XXIX. de incomprehensibili Dei natura tom. I. p. 375. (p. 333. edit. Francof.) Vid. cit. supra cap. VI. §. 1. litt. (t) pag. 198. It. homil. II. in 2 Cor. p. 740. (p. 516. c.) στῶμεν καλῶς, δεηθῶμεν, Recte *stemus*, oremus.

(r) Martin. Bracar. collect. can. c. LVII. apud Iustell. in append. tom. I. fol. XXVI. Si quis presbyter publica pœnitentia a sacerdote accepta, aut aliqua necessitate, die dominica pro quadam religione ieiunauerit, sicut Manichæi, anathema sit. Similiter quia quod ab apostolis traditum (est) canon tenet antiquus, placuit vt per omnes dominicas & per omnes dies paschæ, vsque

Trulla-

Trullano [s] sæculo septimo, & in concilio tertio *Turonensi* [t] tempore *Caroli magni* imperatoris. Neque vllam huius regulæ exceptionem per omnia illa tempora inuenimus, nisi respectu tantum pœnitentium, siue eorum, qui disciplinæ ecclesiasticæ subiacebant; qui quum propter lapsum in peccata, publicam offensionem habentia, ad statum pœnitentiæ reducti essent, hoc priuilegium preces stando fundendi die dominica non habebant, sed in signum humiliationis sui in genua se semper prouoluere debebant, ipsis diebus remissionis (vti concilium *Carthaginense* quartum [u], canone hanc in rem facto, loquitur) non exceptis. Atque ita concordans omnium scriptorum testimonium pro antiquitate, & vniuersali obseruantia huius praxis vidimus.

§. IV.

Secundo, *Inflexio genuum omnibus temporibus reliquis, speciatim diebus stationariis & aliis precum temporibus.*

Aliis temporibus genuum inflexio frequentissimus & vsitatissimus precantium ritus erat. Id quod ex ante memorata diei

ad quinquagesimam, non prosternant se in oratione humilitatis, sed recto vultu ad dominum fungantur orationis officio, quia in his diebus gaudium resurrectionis domini celebramus.

(s) Concil. Trullan. c. XC. (tom. VI. concil. p. 1179.) Τὰς κυριακὰς μὴ γόνυ κλίνειν ἐκ τῶν θεοφόρων ἡμῶν πατέρων κανονικῶς παρελάβομεν, τὴν τοῦ Χριστοῦ τιμῶντες ἀνάστασιν· ὡς ἂν οὖν μὴ ἀγνοῶμεν τὸ σαφὲς τῆς ἐπὶ τούτου παρατηρήσεως, δῆλον τοῖς πιστοῖς καθιστῶμεν, ὥστε μετὰ τὴν ἐν τῷ σαββάτῳ ἑσπερινὴν τῶν ἱερωμένων πρὸς τὸ θυσιαστήριον εἴσοδον, κατὰ τὸ κρατοῦν ἔθος, μηδένα γόνυ κλίνειν μέχρι τῆς ἐφεξῆς κατὰ τὴν κυριακὴν ἑσπέρας, καθ' ἣν μετὰ τὴν ἐν τῷ λυχνικῷ εἴσοδον αὖθις τὰ γόνατα κάμπτοντες, οὕτω τὰς εὐχὰς τῷ κυρίῳ προσάγομεν. Dominicis genu non flectere, a diuinis nostris patribus, Christi resurrectionem honorantibus, canonice, accepimus. Ne ergo huius obseruationis euidentiam ignoremus, fidelibus manifestum facimus, quod post vespertinum sacerdotium ad altare sabbato ingressum, ex consuetudine, quæ seruatur, nemo genu flectat, vsque ad sequentem vesperam in die dominico; in qua post ingressum in completorio, genua rursus flectentes, domino preces sic offerimus.

(t) Concil. Turon. III. c. XXXVII. (tom. VII. concil. p. 1267.) Sciendum est, quod exceptis diebus dominicis & illis solemnitatibus, quibus & vniuersalis ecclesia, ob recordationem dominicæ resurrectionis solet stando orare, fixis in terra genibus, suppliciter Dei clementiam nobis profuturam, nostrorumque criminum indulgentiam deposcendum est.

(u) Conc. Carth. IV. can. LXXXII. Pœnitentes etiam diebus remissionis genua flectant.

dominicæ & pentecostes ab hoc ritu exceptione colligere possumus. Hæc enim indicat, quod aliis temporibus alium gestum in precibus suis ad Deum adhibuerint. Hic vsitatus erat ritus in matutino & vespertino ministerio diebus professis & stationariis, siue ieiunio constitutis, qui stationarii vocabantur, non eo, quod stando preces facerent, sed quod exercitium illud continuarent & producerent in imitationem stationum militarium. Vna sola differentia inter hosce dies & diem dominicam erat, quod die dominica omnes preces stando, reliquis autem diebus alias stando, alias genua flectendo funderent. Hoc sensu CHRYSOSTOMVS [x] intelligendus est, quando de oratione prototo ecclesiæ statu loquitur, in qua omnes peræque iaceant, omnes peræque consurgant. Atque ita *constitutionum* auctor [y] eos repræsentat in prima precatione genua flectentes, & ad secundam consurgentes. Similiter CASSIANVS [z] populum dicit preces suas priuatas flexis genibus facere, quum autem minister ecclesiæ orationem collecturus e terra surrexerit, omnes pariter surgere. Hoc de precibus eorum intelligendum est, quas diebus professis offerebant, non die dominico, vbi (quemadmodum antea vidimus) preces suas quascumque fundebant erecti stantes. Quod ad ritum flectendi genua, reliquis occasionibus obseruatum, attinet, infinitum foret, omnia testimonia, quæ de eo adlegari possent, producere. Adeo commu-

(x) Chrysostom. homil. XVIII. in 2 Cor. p. 873. (p. 673. a. edit. Fr. MDCXCVII.) *ἐπειδὰν δεῖ γενέσθαι εὐχὴν, καὶ πάντες ὁμοίως ἐπ' ἐδάφους κείμεθα, καὶ πάντες ὁμοίως ἀνιστάμεθα.*

(y) Constitut. lib. VIII. c. IX. *ὅσοι πιστοὶ, κλίνωμεν γόνυ, δεηθῶμεν τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦ χριστοῦ αὐτοῦ.* Qui fideles sumus, *flectamus genua*, precemur Deum per Christum eius. Ibid. c. X. *ἐγειρώμεθα· δεηθέντες ἐκτενῶς, ἑαυτοὺς καὶ ἀλλήλους τῷ ζῶντι θεῷ διὰ τοῦ χριστοῦ αὐτοῦ παραθώμεθα.* *Surgamus*, *Orantes* intente, nos ipsos atque mutuo viuenti Deo, per Christum eius commendemus.

(z) Cassian. instit. lib. II. c. VII. Post hæc puncto breuissimo procidentes humi, velut adorantes tantam diuinam clementiam, summa velocitate consurgunt, ac rursus erecti expansis manibus eodem modo, quo prius stantes orauerant, suis precibus intentius immorantur. Humi namque diutius procumbentes, non solum cogitationibus aiunt, verum etiam somno grauius impugnari. - - Quum autem is, qui orationem collecturus est, e terra surrexerit, omnes pariter surgunt, ita vt nullus, nec antequam inclinetur, ille genu flectere, nec tum e terra surrexerit, remorari præsumat &c.

nis

nis inter illos erat, vt auctor actorum *Theclae* [a] orationem *κλίσιν γονάτων*, *inflexionem genuum*, appellet. Et ARNOBIVS [b] gentibus rationem, qua Deum colant christiani, descripturus, huic illos omnes ex more prosterni, hunc collatis precibus adorare dicit. EVSEBIVS [c] loquens de *S. Iacobi*, episcopi *Hierosolymitani*, magno ardore precandi, *In templum*, inquit, *solus intrare, atque ibi genibus flexis pro peccatis populi supplex Deum orare consueuerat. Adeo, vt genua ipsius instar cameli occaluerint, dum assidue Deum venerans & pro salute populi vota faciens humi sterneretur.* Item de legionis fulminatricis militibus (qui tempore *Marci Aurelii* imperatoris precibus suis pluuiam, qua exercitus *Romanorum* recreatus, & fulminum iactus, quibus hostium copiae in fugam versae ac exstinctae fuit, diuinitus obtinuerint) loquens, ait: *Dum acies aduersus hostes ordinatur, flexis in terram genibus, vt nostris omnibus* [d] *mos est, preces ad Deum fudisse perhibentur.* TERTVLLIANVS hanc ipsam historiam adlegat, quando ad *Scapulam* [e] scribens, *Marcus Aurelius*, inquit, *in Germanica expeditione christianorum militum orationibus ad Deum factis imbres in siti illa impetrauit.* Et addit statim: *Quando non geniculationibus & ieiunationibus nostris etiam siccitates sunt depulsae?*

FACILE foret, sexcenta alia exempla [f] eiusdem consuetudinis e vetustis scriptoribus addere; at vero in re tam perspicua & incontrouersa alienum esse ab re existimo, lectorem

(a) Acta Theclae ap. Grabe spicileg. tom. I. p. 96. *εἰσελθόντος τοῦ Παύλου εἰς τὸν οἶκον τοῦ Ὀνησιφόρου, ἐγένετο χαρὰ μεγάλη, καὶ* κλίσις γονάτων, *καὶ κλάσις ἄρτου κ. τ. λ.* Vt Paulus introiuit domum Onesiphori, factum est illic gaudium magnum, & *oratio flexis genibus fusa*, panisque fractus, cetera.

(b) Arnob. lib. I. p. 25. (p. 9. lin. 13. seq. ed. Hamburg. MDCX. fol.) Haec totius summa est actionis, hic propositus terminus diuinorum officiorum, hic finis, huic omnes ex more prosternimur, hunc collatis precibus adoramus.

(c) Euseb. lib. II. c. XXIII. *μόνος εἰσήρχετο εἰς τὸν ναόν· ηὑρίσκετό τε κείμενος ἐπὶ τοῖς γόνασι, καὶ αἰτούμενος ὑπὲρ τοῦ λαοῦ ἄφεσιν· ὡς ἀπεσκληκέναι τὰ γόνατα αὐτοῦ δίκην καμήλου, διὰ τὸ ἀεὶ κάμπτειν ἐπὶ γόνυ προσκυνοῦντα τῷ θεῷ καὶ αἰτεῖσθαι ἄφεσιν τῷ λαῷ.*

(d) Euseb. lib. V. c. V. *ἐν τῇ πρὸς τοὺς πολεμίους παρατάξει γόνυ θέντας, ἐπὶ τὴν γῆν κατὰ τὸ οἰκεῖον ἡμῖν τῶν εὐχῶν ἔθος, ἐπὶ τὰς πρὸς τὸν θεὸν ἱκεσίας τραπέσθαι.*

(e) Tertull. ad scapul. c. IV.

(f) Vid. Herm. past. part. I. vis. I. n. I. (apud Coteler. tom. I. p. 75.) *Genibus positis* coepi orare dominum.

illis meum demorari. Illud tantum noto, quod etsi hi duo precantium gestus natura sua prorsus indifferentes essent, semper tamen negligentissimi vel peruersissimi animi indicium habitum fuerit, si quis alterum cum altero permutaret; hoc est, si quis die dominica oraret in genua prouolutus, quandò ecclesia stando id fieri volebat; vel stando aliis diebus, vbi regula ac consuetudo ecclesiæ homines genibus flexis precari iusserat. Quocirca vt canones *Nicæni* & *Trullani* eos reprehendunt, qui genuum inflexioni die dominica superstitiosius studebant; ita alii non minus seuere de eorum conqueruntur remissione ac negligentia, qui aliis temporibus, vbi ecclesia id requirebat, genua flectere recusabant. *Diacono clamante: Flectamus genua*, inquit CAESARIVS ARELATENSIS [g], *maximam partem populi, velut columnas erectas stare conspicio, quod christianis, dum in ecclesia oratur, omnino nec licet, nec expedit.* Erant quidem hæ consuetudi-

Clem. Roman. epist. I. ad Corinth. n. XLVIII. ibid. p. 174. προσπέσωμεν τῷ δεσπότῃ, καὶ κλαύσωμεν ἱκετεύοντες αὐτὸν, ὅπως ἵλεως γενόμενος ἐπικαταλλαγῇ ἡμῖν, *Domino accidamus* & plangamus, orantes eum, vt propitius factus, reconcilietur nobis.

Passio Ignat. ap. Coteler. tom. II. p. 176. cum *genuflexione* omnium fratrum - subductus est cum festinatione in amphitheatrum, &c.

Passio Cypr. p. 13. (p. 14. 15. edit. Fell. Amstelod.) *Genu* in terra flexit & in orationem se domino prostrauit.

Euseb. vit. Constant. lib. IV. c. LXI. γόνυ κλίνας ἐπ' ἐδάφους, ἱκέτης ἐγίγνετο τοῦ θεοῦ, *genu flexo* humi procumbens, veniam a Deo supplex poposcit.

Augustin. de ciuit. Dei lib. XXII. c. VIII. (tom. V. opp. p. 1342. a. edit. Basil. MDLXIX.) Vbi nobis ex *more genua figentibus* atque incumbentibus terræ, ille se ita proiecit, tamquam fuisset aliquo impellente grauiter prostratus, & cœpit orare.

Chrys. hom. XXII. de ira tom. I. p. 278. (248. c. ed. Francof.) τῶν γονάτων σου χαμαὶ κειμένων, πολλαχοῦ τῆς ἀγορᾶς καὶ τῆς οἰκίας πλανᾶσθαί σου τὴν διάνοιαν ἐᾷς. *Genibus humi positis*, sæpe per forum, sæpe per ædes mentem tuam diuagari sinis.

Prudent. Cathemerin. hymn. II.

Te mente pura & simplici,
Te voce & cantu pio,
Rogare *curuato genu*
Flendo & canendo discimus.

(g) Cæsar. Arelatens. hom. XXXIV. (bibl. max. patr. tom. VIII. p. 853. edit. Lugdun. MDCLXXVII.)

nes

nes in ſe leues, ſed magni ponderis, vti videmus, ſi peruerſe cum offenſione ac perturbatione eccleſiæ fierent, cuius magna regula in omnibus iſtiusmodi caſibus, illa *Pauli* apoſtoli eſt: *Omnia decenter & ordine fiant.*

§. V.

Tertio, *Inclinatio capitis.*

Tertivs quidam precantium geſtus erat capitis, vel corporis inclinatio, inter ſtationem & genuum inflexionem media. Hæc præcipue in vſu erat in recipienda epiſcoporum vel ſacerdotum benedictione, & in omnibus directis ac formalibus precibus ad Deum de obtinenda populo, ſiue catechumenis, ſiue pœnitentibus, ſiue aliis quibuscumque, ipſius miſericordia ac gratia. Ita in *conſtitutionibus* [*h*] catechumenos iuberi legimus capita inclinare, vt accipiant benedictionem epiſcopi per precationem, quæ ibi ſuper eos recitanda præſcribitur. Idem energumeni [*i*] iubentur facere: *Inclinate energumeni, atque benedictionem accipite.* Similiter candidati baptiſmatis, ſiue competentes [*k*] & pœnitentes [*l*] ſurgere iubentur finita precatione diaconi, & capita inclinare ad recipiendam benedictionem. Atque hoc ipſum ex Chrysostomo [*m*] confirmari poteſt, qui *Agitatos*, inquit, *diaconus tempore illo* (oblationis) *adducit, & iubet caput tantum inclinare, atque illo corporis geſtu ſupplicare.* Et hoc aliis in locis [*n*] repetit, vbi ſpeciatim de illis loquitur, qui ab impuris ſpiritibus obſeſſi erant.

(*h*) Conſtit. lib. VIII. c. VI. Κλίνατε, καὶ εὐλογεῖσθε· – κλινόντων δὲ αὐτῶν τὰς κεφαλὰς, εὐλογείτω αὐτοὺς ὁ χειροτονηθεὶς ἐπίσκοπος εὐλογίαν τοιάνδε· ὁ θεὸς παντοκράτωρ κ. τ. λ. Inclinate, & accipite benedictionem. – Catechumenis autem capite inclinantibus, epiſcopus ordinatus benedicat eis benedictionẽ huiusmodi: Deus omnipotens, &c.

(*i*) Ibid. Κλίνατε οἱ ἐνεργούμενοι καὶ εὐλογεῖσθε.

(*k*) Ibid. cap. VII. κατασφραγισάμενοι τῷ Θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, κλίναντες εὐλογείσθωσαν παρὰ τοῦ ἐπισκόπου, Conſignati Deo per Chriſtum eius, inclinantes ſe benedicantur ab epiſcopo.

(*l*) Ibid. c. VIII. ἀναστάντες κλίνατε καὶ εὐλογεῖσθε.

(*m*) Chryſoſtom. homil. XXVIII. ſiue III. de incomprehenſibili Dei natura. tom. I. p. 365. (p. 324. b. edit. Francof. MDCXCVIII.) διὰ τοῦτο καὶ τοὺς ἐνεργουμένους κατ' ἐκεῖνον ἵστησι τὸν καιρὸν ὁ διάκονος, καὶ κελεύει κλῖναι τὴν κεφαλὴν μόνον, καὶ τῷ σχήματι ποιεῖσθαι τοῦ σώματος τὰς ἱκετηρίας.

(*n*) Id. homil. XXIX. tom. I. p. 374. (p. 332. a. edit. cit.) ἴσως δὲ ἡ χάρις, ἂν διδάξωμεν ὑμᾶς, τίνος ἕνεκεν ἐκείνη γίνεται πρὸ τῶν ἄλλων ἡ εὐχή, καὶ τί δήποτε τοὺς

§. VI.

Quarto, *Humiproſtratio.*

VLTIMVS precantium geſtus erat, quando pronos ſe in terram abiiciebant. Hic geſtus extraordinariæ humiliationi peculiaris videtur fuiſſe & proprius, ſi quis haberet, quod ſingulari ſtudio a Deo contenderet. Sæpius in ſcripturis *Moſem* aliosque ſanctos in faciem procidiſſe legimus, pro populi delictis modo quodam extraordinario deprecaturos. Quorum in imitationem idem geſtus corporis in eccleſia chriſtiana nonnumquam adhibebatur. Nonnulli ex ſic dictis lapſis, quando ad ſtatum pœnitentiæ admitti orabant, non tantum in genua, ſed toto corpore in terram, ante pedes fidelium ſe proſternebant, preces ingredientium in eccleſiam expetituri. Hoc ſpeciatim de *Ecebolio*, ſophiſta vrbis *Conſtantinopolitanæ*, obſeruauit SOCRATES [o], quod quum *Iuliani* temporibus ad gentilem ſuperſtitionem rediiſſet, poſt obitum *Iuliani* rurſus chriſtianam religionem profiteri volens, pro foribus eccleſiæ ſe pronum abiecerit, his vocibus vſus: *Calcate me, vt ſal inſipidum.* Neque vero hic vnus ſolus caſus fuit, in quo hoc luctuoſo corporis geſtu vſi ſunt, ſed & aliis occaſionibus eum adhibuerunt, ſi qua magna neceſſitas ad preces, maiori cum ardore Deo commendandas, eos impelleret. Ita SOCRATES de *Alexandro*, eccleſiæ *Conſtantinopolitanæ* epiſcopo [p], narrat, quod quum in maximas anguſtias de admittendo in eccleſiam *Ario* eſſet redactus, ingreſſus ad altare ſub ſacra menſa pronum ſe humi proſtrauerit, multis diebus ac noctibus Deum cum lacrimis obſecrans, vt ſi quidem recta eſſet *Arii* ſententia, ipſe diem diſceptationi præſtitutum nequaquam videret. Sin vera eſſet fides, quam ipſe profiteretur, vt *Arius* impietatis pœnas lueret. Quam *Alexandri* petitionem Deum ita audiiſſe, dicit SOCRATES, vt quum *Arius* per mediam ci-

δαιμονῶντας, καὶ τῇ μανίᾳ πονηρᾷ κατεχομένους εἰσάγεσθαι κελεύει τότε ὁ διάκονος, καὶ κλίνειν τὰς κεφαλάς. Gratiam reddam, ſi vos docuero, quamobrem illa præ ceteris oratio ſolet fieri, & cur homines dæmone agitatos, & furore acutos teterrimo, adduci tempore illo & capita inclinare iubet diaconus.

(o) Socrat. lib. III. c. XIII. ῥίψας ἑαυτὸν πρηνῆ πρὸ τῆς πύλης τοῦ εὐκτηρίου οἴκου, πατήσατέ με, ἐβόα, τὸ ἅλας τὸ ἀναίσθητον.

(p) Id. lib. I. c. XXXVII. εἰς τὸ θυσιαστήριον εἰσελθὼν, ὑπὸ τὴν ἱερὰν τράπεζαν ἑαυτὸν ἐπὶ στόμα ἐκτείνας, εὔχεται δακρύων κ. τ. λ.

vitatem

vitatem ad ecclesiam magnifice incedens, aluo relaxata, ad latrinas pergere necesse haberet, vna cum excrementis anus ipsi delapsus, & tanta copia sanguinis subsequuta sit, vt ille continuo animam efflarit. Similem obseruationem de *Theodosio magno* habet THEODORETVS [q], quod quum primum ecclesiam intrarit, posteaquam aliquamdiu ab *Ambrosio* exclusus fuisset, non stans, nec genibus flexis supplicarit Deo: sed pronus humi iacens *Dauidicam* hanc vocem emiserit: *Adhaesit pauimento anima mea: viuifica me secundum verbum tuum.* Ex quibus discimus, hunc gestum ad profundam humiliationem, pudorem ac aegritudinem certis quibusdam occasionibus declarandam, fuisse adhibitum, vix autem vmquam tamquam generalem ecclesiae praxin obtinuisse.

§. VII.

Sessio, non licitus corporis situs in precibus.

SVPEREST vnus corporis habitus, quem nonnulli tamquam gestum in adoratione obseruatum venditant; qui vero in veteris ecclesiae praxi numquam obtinuit: Is est sessio, quo ritu PERRONIVS cardinalis & alii quidam ex scriptoribus *Romanensibus* apostolos sacram eucharistiam in prima eius institutione recepisse, & gentiles deos suos adorasse dictitant. Verum DALLAEVS [r], vir doctus, hanc opinationem satis abunde profligauit, eiusque falsitatem per singula detexit. Neque enim pagani sedentes adorauerunt, vti quidem PERRONIVS, falsa PLVTARCHI & TERTVLLIANI interpretatione delusus, sibi persuasit; nec apostoli eucharistiam a domino acceperunt sedentes, sed in lectis de saeculi illius more semisupini recumbentes, quem corporis habitum a sessione diuersum esse, nemo ignorat; nec vllo corporis situ eucharistiam adorarunt; nec vmquam prisci christiani sedentes orare soliti sunt. TERTVLLIANVS [s] quidem, fuisse aetate sua dicit homines quosdam su-

(q) Theodoret. lib. V. c. XVIII. al. XIX. οὕτως ὁ πιστότατος βασιλεὺς εἴσω γενέσθαι θαῤῥήσας τοῦ θείου νεὼ, οὐχ ἑστὼς τὸν δεσπότην ἱκέτευεν, οὐδὲ τὰ γόνατα κλίνας· ἀλλὰ πρηνὴς ἐπὶ τοῦ ἐδάφους κείμενος, τὴν Δαυιδικὴν ἀφῆκε φωνήν· ἐκολλήθη τῷ ἐδάφει ἡ ψυχή μου, ζῆσόν με κατὰ τὸν λόγον σου.

(r) Dall. de obiecto cult. relig. lib. II. c. II. p. 225-229. edit. Geneu. MDCLXIV.

(s) Tertull. de orat. c. XII. Item, quod adsignata oratione adsidendi mos est quibusdam, non perspicio rationem, nisi si Hermas ille, cuius scriptura

per-

perstitiosos admiratores libri sic vocati *Hermæ Pastoris*, quibus mos fuerit adsidendi *adsignata oratione*, hoc est, non quum orarent, vt quidam falso interpretantur, sed postquam oratio esset finita, quia *Pastor* in isto libro legatur sic fecisse. Nam quemadmodum ille transacta oratione super lectum adsedit, ita se idem illud ad imitationem eius facere debere existimarunt. Verum hoc non probat, eos sedisse, dum precati sint, sed tantum postquam precationem absoluerint: idque eos fecisse, nixos infirma ac superstitiosa opinione, quod singulæ circumstantiæ alicuius actionis vel narrationis, vtcumque in se indifferentes, imitatione exprimi, & res necessarii officii fieri deberent. Secundum quem ratiocinandi modum, vti TERTVLLIANVS obseruat, nusquam adorandum eis erat, nisi vbi esset lectus, immo contra illius exemplum foret, si quis in cathedra aut subsellio sederit. Subiungit, nationes solum idola sua adorare residendo, & propterea in christianis reprehendi [t] debere, si eorum ritum velint imitari. Quæ omnia docent, tantum abesse, vt prisci christiani precati sint sedentes, vt etiam post preces in conspectu Dei viui, angelo adhuc adstante, (vti auctor noster loquitur) sedere irreuerens ac irreligiosum, atque paganæ magis quam christianæ praxi consentaneum esse, crediderint.

§. VIII.

Superstitiosi aliquot ritus in orando a Tertulliano *notati.*

TERTVLLIANVS in eodem libro aliorum quorumdam su-

fere Pastor inscribitur, transacta oratione non super lectum adsedisset, verum aliud quid fecisset, id quoque ad obseruationem vindicaremus. Vtique non. Simpliciter enim & nunc positum, quum adorassem & adsedissem super lectum, ad ordinem narrationis, non ad instar disciplinæ. Alioquin nusquam erit adorandum, nisi vbi fuerit lectus. Immo contra scripturam fecerint, si quis in cathedra aut subsellio sederit.

(t) Tertull. de orat. c. XII. Porro quum perinde faciant nationes adoratis sigillaribus suis residendo, vel propterea in nobis reprehendi meretur, quod apud idola celebratur. Eo apponitur & irreuerentiæ crimen, etiam ipsis nationibus, si quid saperent, intelligendum. Siquidem irreuerens est adsidere sub conspectu contraque conspectum eius, quem quam maxime reuerereris ac venereris: quanto magis sub conspectu Dei viui angelo adhuc orationis adstante factum istud irreligiosissimum est, nisi exprobramus Deo, quod nos oratio fatigauerit.

per-

perſtitioſorum rituum, quos nonnulli in precibus ſuis in imitationem gentilium obſeruauerint, facit mentionem. Quorumdam morem eſſe dicit, poſitis penulis orationem facere, quod ille damnat, vtpote in quo cum idolorum cultoribus conſpirent, ſic enim adire [u] ad idola nationes. Hæc non religioni, ſed ſuperſtitioni deputari, coacta & adfectata, & curioſi potius quam rationalis eſſe officii. Alios orationem non obire narrat ante, quam totum corpus aqua lauerint, ſe hoc ipſo gratioſiores apud Deum futuros exiſtimantes; quum tamen veræ munditiæ ſint ſpirituales, vt manus a falſo, a cæde, a ſæuitia, a veneficiis, ab idololatria, ceterisque maculis, quæ ſpiritu conceptæ manuum opera tranſigantur [w], puræ adleuentur. Satis mundas eſſe hominis ab iſtis rebus liberi manus, quas cum toto corpore in *CHRISTI* ſanguine ſemel lauerit: cuius autem ſpiritus ſordeat, eum eſſe immundum, omnibus licet membris lauetur quotidie. Superſtitio huius conſuetudinis eſt, de qua conqueritur TERTVLLIANVS: Nam & ipſi chriſtiani fontes ſiue ciſternas ſuas ante templum multis in locis habebant collocatas, vt manus inde lauarent, decori cauſſa, antequam ad adorandum Deum in templum ingrederentur, quemadmodum alio loco [x] oſtendimus. Neque vero iſtiusmodi rituum malignitas in nudo iſtarum rerum vſu, ſed in eo conſiſtebat, quod

(u) Tertull. de orat. c. XII. Huiusmodi non religioni, ſed ſuperſtitioni deputantur, adfectata & coacta, & curioſi potius quam rationalis officii, certe vel eo coërcenda, quod gentilibus adæquent. Vt eſt quorumdam *poſitis penulis orationem facere:* Sic enim adeunt idola nationes.

(w) Tertull. ibid. c. XI. Quæ ratio eſt, manibus quidem ablutis, ſpiritu vero ſordente orationem obire? quando & ipſis manibus ſpirituales munditiæ ſunt neceſſariæ, vt a falſo, a cæde, a ſæuitia, a veneficiis, ab idololatria, ceteriſque maculis quæ ſpiritu conceptæ manuum opera tranſiguntur, puræ adleuentur. Hæ ſunt veræ munditiæ, non quas plerique ſuperſtitioſe curant, ad omnem orationem etiam cum lauacro totius corporis aquam ſumentes. Id quum ſcrupuloſe percontarer, & rationem requirerem, compe.i, commemorationem eſſe in domini ded.tionem. Nos dominum adoramus, non dedimus, immo & aduerſari debemus deditoris exemplo, nec propterea manus abluere, niſi quod conuerſationis humanæ inquinamentum, conſcientiæ cauſſa lauemus. Ceterum ſatis mundæ ſunt manus, quas cum toto corpore in Chriſto ſemel lauimus. Omnibus licet membris lauet quotidie Iſraël, numquam tamen mundus eſt.

(x) Lib. VIII. c. III. §. VI. volum. III. p. 179. 180.

sub opinione necessitatis vrgerentur, & vsui eorum sanctitudinem adfingerent, eosque essentiales diuini cultus partes esse iuberent.

§. IX.

Veteres inoperto capite precati.

TALES igitur consuetudines, quibus adhærebat superstitio, non agnoscebant in suis: alios autem istiusmodi ritus ac cærimonias retinebant, quæ vel decentiam in ipsa natura sua exprimebant, vel emphasi sua & symbolico vsu ad spiritualem vtilitatem conferre aliquid poterant. Orabant inoperto capite, ex mandato apostoli, maximam indecentiam existimantes, secus facere. Ita CHRYSOSTOMVS in commentario suo in hunc locum [*]. TERTVLLIANVS aliam rationem addit in *apologetico aduersus gentes*, quando ait [y]: *Capite nudo, quia non erubescimus, precantes sumus semper pro omnibus imperatoribus* &c. faciens id testimonium quoddam & symbolum innocentiæ, Deum adire non velato, sed nudo capite. Ab altera parte, vti natura & consuetudo decorum fecit mulieribus, operto esse capite, ita hoc ipsum exacte obseruari præcipiebant, cumprimis in religiosis conuentibus. Quidam virgines ab hac disciplina velaminis exemtas esse volebant, quæ res occasionem dabat TERTVLLIANO scribendi librum de *velandis virginibus*, in quo [z], tam virgines quam maritatas diuini ministerii tempore caput velare oportere, docet; easque seuere castigat, quæ in oratione fimbriam, aut villam, aut quodlibet filum cerebro superponebant, & tectas se opinabantur. Verum viri quidam docti [a] in hac censura eum putant fuisse iusto seueriorem, & prorsus singularem in applicatione illius ad virgines, quæ tum

(*) Chrysost. 1 Cor. homil. XXVI. p. 270. edit. Francof. MDCXCVII. a. Τὸν μὲν ἄνδρα οὐκ ἀεὶ ἀναγκάζει ἀκατακάλυπτον εἶναι, ἀλλ' ὅταν εὔχηται μόνον. Virum quidem non semper cogit esse aperto capite, sed solum quando orat.

(y) Tertull. apol. c. XXX.

(z) Tertull. de veland. virgin. c. XVII. Quantam castigationem merebuntur etiam illæ, quæ inter psalmos, vel in quacumque Dei mentione retectæ perseuerant? Merito ne etiam in oratione ipsa facillime fimbriam, aut villam, aut quodlibet filum cerebro superponunt & tectas se opinantur? Tanti caput suum metiuntur.

(a) Du Pin. biblioth. tom. I. p. 91. (p. 163. edit. Paris. MDCXCII. 4to.) Libri de velandis virginibus titulo notum est argumentum; at id de virginibus Deo

maiore

maiore libertate, quam nuptæ, ex generali ecclesiæ *Africanæ* disciplina, hac in re gauisæ sint.

§. X.

Et manibus in cælum sublatis, interdum in forma crucis.

EXPLORATIORA sunt, quæ de alia quadam cærimonia obseruat TERTVLLIANVS, quod expansis brachiis & manibus in cælum [*b*] sublatis, idque nonnumquam in forma crucis, ad repræsentandam seruatoris nostri passionem, orauerint. Nam hoc quoque a MINVCIO FELICE [*c*] notatum est, quando dicit: *Crucis signum est, quum homo porrectis manibus Deum pura mente veneratur.* Et ab ASTERIO, episcopi *Amaseæ*, in fragmento homiliæ de precatione apud PHOTIVM [*d*], quando ait: *Precatio vitæ nostræ auxilium est, colloquium cum Deo, obliuio terrenorum, via ad cælum, & rectas tendere in cælum manus, formam est exhibere Christi cruci adfixi.* In hunc modum *Ambrosium* [*e*], iam animam efflaturum, ad Deum preces fudisse, auctor est PAVLINVS, *Ab hora circiter vndecima diei*, inquiens, *vsque ad illam horam, qua emisit spiritum, expansis manibus in modum crucis orabat.* Et PRVDENTIVS *Fructuosi*, episcopi *Hispanici*, supplicium, quod imperante *Gallieno* pro religione *CHRISTI* passus est, enarrans, ita canit:

Nexus denique, qui manus retrorsus
In tergum reuocauerant reuinctas,
Intacta cute deciduat adusti.
Non ausa est cohibere pœna PALMAS

consecratis non modo venit intelligendum, in eo enim opere Tertulliano animus est probare, velandas esse virgines, h. e. vultu velato esse in ecclesia, quod contra patriæ suæ morem demonstrandum suscepit, in qua solæ nuptæ velabantur. Id circo contra morem loquitur, & cum contra veritatem præscribere non posse contendit; quod verum est, quum agitur de dogmate, non vero quum de disciplina parui momenti.

(*b*) Tertull. de apologet. c. XXX. Manibus expansis, quia innocuis &c. Id. de orat. c. XI. Nos vero, non attulimus tantum, sed etiam expandimus, & dominica passione modulantes, & orantes Christo confitemur.

(*c*) Minuc. dialog. p. 90.

(*d*) Aster. ap. Phot. cod. CCLXXI. εὐχὴ τῆς ζωῆς ἡμῶν βοήθεια, ὁμιλία πρὸς θεόν, λήθη τῶν γηΐνων, ἄνοδος πρὸς οὐρανόν· καὶ τὸ ὄρθιον δὲ τῆς προσευχῆς, ἐκπεταμένας προβαλλόμενοι τὰς χεῖρας, τὸ τοῦ σταυροῦ πάθος ἐν τῷ σχήματι ἐξεικονίζει.

(*e*) Paulin. vit. Ambros. p. 12. (p. 39. e. edit. Paris. MDCXLII.)

IN MOREM CRVCIS [f] AD PATREM LEVANDAS,
Soluit brachia, quæ Deum precentur.

Et hæc probabiliter CHRYSOSTOMI est sententia, quando ait: *In purpuris crux, in diadematis crux, IN PRECIBVS CRVX [g], in armis crux, & in mensa sacra crux.* Et ad hunc gestum referendum est, quod dicit EVSEBIVS [h], quod *Constantinus* in aureis nummis exprimi se iusserit vultu in cælum sublato, & *manibus expansis instar precantis.* ORIGENES [i] hunc gestum spectare dicit ad repræsentandam eleuationem cordium ad Deum in cælo. Et CHRYSOSTOMVS [k] vsum eius pluribus proponit, explicans verba illa psalmistæ: *[illegible]t eleuatio manuum mearum sacrificium vespertinum.* Ait enim: *Quid tibi vult manuum in oratione eleuatio? Quoniam enim multis sceleribus inseruiunt, vt percussionibus, cædibus, rapinis, auaritiæ & bonorum alterius cupiditati, propter hoc ipsum ergo eas iubemur extendere, vt orationis ministerium sit eis vitii vinculum & ab improbitate liberatio: vt quando es rapturus, vel in bona aliorum inuasurus, aut alium verberaturus, in memoriam reuocans, fore, vt eas ad Deum mittas te defensuras, & illud spirituale sacrificium per eas offeras, ne eas ignominia & pudore adficias, & malæ operationis ministerio eis fiduciam auferas. Purga ergo eas, eleemosyna, clementia subueniendo iis, qui indigent, & ita eas Deo expandito ad o-*

(f) Prudent. peristephanon. hymn. VI. in Fructuos. v. 103. seqq.

(g) Chrysostom. demonstrat. quod Christus sit Deus c. VIII. tom. V. p. 838. (p. 749. c. edit. Francof. MDCXCVIII.) ἐν πορφυρίσι σαυρὸς, ἐν διαδήμασι σαυρὸς, ἐπὶ εὐχῶν σαυρὸς, ἐπὶ ὅπλων σαυρὸς, ἐπὶ τῆς τραπέζης τῆς ἱερᾶς σαυρὸς, κ. τ. λ.

(h) Euseb. vit. Constant. lib. IV. c. XV. ὡς ἐν τοῖς χρυσοῖς νομίσμασι τὴν αὐτῦ αὐτὸς εἰκόνα ὧδε γράφεσθαι διατύπῦ· ὡς ἄνω βλέπειν δοκεῖν, ἀνατεταμένον πρὸς θεὸν, τρόπον εὐχομένου.

(i) Orig. περὶ εὐχῆς. n. XX.

(k) Chrysostom. in psalm. CXL. p. 550. (p. 477. b. c. edit. Francof. MDCXCVIII.) τί βούλεται καὶ τῶν χειρῶν ἡ ἔκτασις ἐν τῇ εὐχῇ; ἐπειδὴ πολλαῖς πονηρίαις διακονοῦνται αὗται, οἷον πληγαῖς, φόνοις, ἁρπαγαῖς, πλεονεξίαις, δι' αὐτὸ μὲν δὴ τοῦτο κελευόμεθα αὐτὰς ἀνατείνειν, ἵνα ἡ τῆς εὐχῆς διακονία δεσμὸς αὐταῖς γένηται τῆς κακίας, καὶ ἀπαλλαγὴ τῆς πονηρίας, ἵν' ὅταν μέλλῃς ἁρπάζειν, ἢ πλεονεκτεῖν, ἢ τύπτειν ἕτερον, ἀναμνησθεὶς ὅτι ταύτας μέλλεις ἀντὶ συνηγόρων πρὸς τὸν θεὸν πέμπειν, καὶ διὰ τούτων τὴν θυσίαν ἀναπέμπειν ἐκείνην τὴν πνευματικὴν, μὴ καταισχύνῃς αὐτὰς, καὶ ἀπαρρησιάστους ἐργάσῃ τῇ διακονίᾳ τῆς πονηρᾶς ἐργασίας· κάθαιρε τοίνυν αὐτὰς ἐλεημοσύνῃ, φιλανθρωπίᾳ, προστασίᾳ δεομένων, καὶ οὕτως αὐτὰς ἐκ ἐκτεί-

ratio-

rationem. Si enim non permittis, vt eæ tollantur illotæ ad orationem: multo magis non æquum eſt, vt eas peccatis inquines. Ex quibus omnibus apparet, haſce cærimonias lauandi manus easque eleuandi in oratione ſpiritualis fuiſſe vſus, & pium habuiſſe ſcopum, vt nempe hominibus per externa ſymbola interna puritas ad animum reuocaretur, & hanc ſignificationem rem fuiſſe præcipuam, quæ vſum eorum, tamquam cærimoniarum in diuino cultu, defendere poterat.

§. XI.

Erant tamen ab omnibus theatralibus geſticulationibus alieniſſimi.

QVEMADMODVM autem tales decentes & ſignificantes cærimonias, quales memorauimus, admittebant, ita ab omnibus ludicris & theatralibus geſticulationibus magnopere abhorrebant. Modeſtos, graues ac bene compoſitos mores in omni externa agendi ratione requirebant, exiſtimantes, haud alios maieſtati Dei, vel hunc ipſum adeuntibus, congruere. TERTVLLIANVS [*l*] *Cum modeſtia*, inquit, *& humilitate adorantes magis commendamus Deo preces noſtras, ne ipſis quidem manibus ſublimius elatis, ſed temperate ac probe elatis. Ne vultu quidem in audaciam erecto. Nam ille publicanus, qui non tantum prece, ſed & vultu humiliatus atque deiectus orabat, iuſtificatior phariſæo procaciſſimo discesſit. Sonos etiam vocis ſubiectos eſſe oportet, aut quantis arteriis opus eſt, ſi pro ſono audiamur? Deus autem non vocis, ſed cordis auditor eſt, ſicut conſpector. - - Quid amplius referent iſti, qui clarius ad-*

πεις εἰς εὐχὴν ἐπαίρεσθαι, πολλῷ μᾶλλον ἁμαρτήμασιν οὐκ ἂν εἴης δίκαιος αὐτὰς μιαίνειν.

Vid. Clem. Alexandr. ſtrom. VII. p. 854. vbi hæc habet: ταύτῃ καὶ προσανατείνομεν τὴν κεφαλὴν καὶ τὰς χεῖρας εἰς οὐρανὸν αἴρομεν, τούς τε πόδας ἐπεγείρομεν κατὰ τὴν τελευταίαν τῆς εὐχῆς συνεκφώνησιν, ἐπακολουθοῦντες τῇ προθυμίᾳ τοῦ πνεύματος εἰς τὴν νοητὴν οὐσίαν· καὶ συναφιστάνειν τῷ λόγῳ σῶμα τῆς γῆς πειρώμενοι, μετάρσιον ποιησάμενοι τὴν ψυχὴν ἐπτερωμένην τῷ πόθῳ τῶν κρειττόνων, ἐπὶ τὰ ἅγια χωρεῖν βιαζόμεθα, τοῦ δεσμοῦ καταμεγαλοφρονοῦντες τοῦ σαρκικοῦ. Hinc & caput & manus in cælum extendimus, & pedes excitamus in vltima acclamatione orationis, promtitudine & alacritate ſpiritus adſequentes eſſentiam, quæ apprehenditur intelligentia: & vna cum ſermone corpus a terra abducere conantes, erigentes animam deſiderio meliorum alatam cogimus in ſancta progredi, magno animo carnis vinculum deſpicientes.

(*l*) Tertull. de orat. c. XIII.

orant,

orant, nisi quod proximis obstrepunt? CYPRIANVS mentem suam in præceptionibus suis de ratione precandi eodem modo declarat, *Sit orantibus* [*m*], inquiens, *sermo & precatio cum disciplina, quietem continens & pudorem. Cogitemus, nos sub conspectu Dei stare: placendum est diuinis oculis & habitu corporis, & modo vocis: Nam vt impudentis est clamoribus strepere, ita contra congruit verecundo modestis precibus orare. - - Quando in vnum cum fratribus conuenimus, & sacrificia diuina cum Dei sacerdote celebramus, verecundiæ & disciplinæ memores esse debemus: Non passim ventilare preces nostras inconditis vocibus: nec petitionem, commendandam modeste Deo, tumultuosa loquacitate iactare. Quia Deus non vocis, sed cordis auditor est. Nec admonendus est clamoribus, qui cogitationes hominum videt.* Ex hisce admonitionibus liquet, fieri facile posse, vt homines in exprimendi externam religionis suæ partem ratione aberrent, adeoque in ipsis purissimis sæculis istiusmodi regulis ac præceptionibus opus illis fuisse. Atque hoc e CHRYSOSTOMO adhuc clarius patet, qui seuere & acriter in nonnullos inuehitur, qui ludos ac spectacula *Romanorum* frequentantes mores mimorum inducebant in ecclesiam, & precandi exercitia theatralibus gesticulationibus corrumpebant. Satis fuerit, si pauca quædam verba ex homilia quadam [*n*] hanc in rem attulero. *Miser*, inquit; *& infelix! oportebat te cum tremore ac reuerentia angelicam glorificationem resonare, eumque terrore confessionem reddere conditori, ac per hanc delictorum veniam postulare: tu vero mimorum & saltatorum mores huc inducis, dum indecenter manus iactas, pedibus subsultas, totoque circumageris corpore. Et qui fit, vt non metuas, neque horrescas hæc audens aduersus talia eloquia? Non cogitas, ipsum heic inuisibiliter adesse dominum, qui vniuscuiusque motum metitur & conscientiæ rationem habet? Non cogitas, quod angeli stupendæ adsistunt*

(*m*) Cyprian. de orat. domin. p. 140. (p. 99. edit. Fell. Amstelod.)

(*n*) Chrysostom. homil. I. de verbis Iesa. tom. III. p. 836. (p. 725. c. ed. Francof.) ἄθλιε καὶ ταλαίπωρε, δέον σε δεδοικότα καὶ τρέμοντα τὴν ἀγγελικὴν δοξολογίαν ἀναπέμπειν, φόβῳ τε τὴν ἐξομολόγησιν τῷ κτίστῃ ποιεῖσθαι, καὶ διὰ ταύτης συγγνώμην τῶν ἐπταισμένων αἰτεῖσθαι. σὺ δὲ τὰ μίμων καὶ ὀρχηστῶν ἐνταῦθα παράγεις, ἀτάκτως μὲν τὰς χεῖρας ἐπανατείνων, καὶ τοῖς ποσὶν ἐφαλλόμενος, καὶ ὅλῳ περικυκλούμενος τῷ σώματι· καὶ πῶς οὐ δέδοικας, οὐδὲ φρίττεις τοιούτων κατατολμῶν λογίων; οὐκ ἐννοεῖς, ὅτι αὐτὸς ἀοράτως ἐνταῦθα πάρεστιν ὁ δεσπότης, καὶ ἑκάστου τὴν κίνησιν ἀναμετρεῖ, καὶ τὸ συνειδὸς ἐξετάζει; οὐκ ἐννοεῖς, ὅτι ἄγγελοι ταύτῃ τῇ φρικτῇ παρίστανται τρα-

mensæ

mensæ, cumque reuerentia hanc circumuallant? Verum tu ista non cogitas, quoniam ea, quæ in theatris audiuntur, quæque spectantur, mentem tuam obscurarunt! Et ideo quæ illic geruntur, in ecclesiæ ritus inducis: ideo clamoribus nihil certi significantibus animum incompositum euulgas. Quomodo ergo veniam postulabis tuorum delictorum? Quomodo ad misericordiam dominum inflectes, qui vsque adeo contemtim offeras precationem! Miserere mei Deus, inquis, ac mores a misericordia alienos declaras. Clamas, serua me, & corporis speciem a salute alienam exprimis: Quid ad supplicandum conferunt manus, quæ semper in sublime iactantur & indecore circumaguntur? Quid clamor vehemens, qui cum violento spiritus impulsu strepitum habet nihil certi declarantem? Annon ista quidem partim sunt mulierum in triuiis meretriciam artem exercentium: partim vero eorum, qui in theatris vociferantur, sunt exempla? Quomodo igitur audes angelorum, Deum glorificantium, hymnis dæmonum admiscere ludicra? Hactenus CHRYSOSTOMVS in ardo-

τρίζῃ, καὶ φόβῳ ταύτην περιέπουσιν; ἀλλὰ σὺ ταῦτα οὐ κατανοεῖς, ἐπειδὴ ὑπὸ τῶν ἐν τοῖς θεάτροις ἀκουσμάτων τε καὶ θεαμάτων τὸν νοῦν συνεσκοτίσθης, καὶ διὰ τοῦτο τὰ ἐκεῖσε πραττόμενα τοῖς τῆς ἐκκλησίας ἀναφέρεις τύποις. Διὰ τοῦτο ταῖς ἀσήμοις κραυγαῖς τὸ τῆς ψυχῆς ἄτακτον δημοσιεύεις· πῶς ἂν συγγνώμην ἐξαιτήσῃ τῶν οἰκείων ἁμαρτημάτων; πῶς εἰς οἶκτον ἐπισπάσῃ τὸν δεσπότην, οὕτω καταπεφρονημένως τὴν δέησιν προτεινόμενος; ἐλέησόν με ὁ θεός, λέγεις, καὶ τοῦ ἐλέους ἀλλότριον τὸ ἦθος ἐπιδείκνυσαι· σῶσόν με βοᾷς, καὶ ξένον τῆς σωτηρίας τὸ σχῆμα διατυποῖς· αἱ συντείνουσαι πρὸς ἱκεσίαν χεῖρες ἐπὶ μετεωρισμῷ συνεχῶς ἐπαιρόμεναι, καὶ ἀτάκτως περιφερόμεναι, κραυγή τε σφοδρὰ καὶ τῇ βιαίᾳ τοῦ πνεύματος ὠθήσει τὸ ἄσημον ἔχουσα, οὐχὶ τὰ μὲν αὐτῶν τῶν ἐν ταῖς τριόδοις ἑταιριζομένων γυναικῶν, τὰ δὲ τῶν ἐν τοῖς θεάτροις φωνούντων ἐστὶν ἔργα; πῶς ἂν τολμᾷς τῇ ἀγγελικῇ ταύτῃ δοξολογίᾳ τὰ τῶν δαιμόνων ἀναμιγνύειν παίγνια;

Conf. homil. XIX. in Matth. p. 195. (p. 239. edit. Francof.) εἰσί τινες, οἳ μετὰ τοιαῦτα παραγγέλματα οὕτως ἀσχημονοῦντες ἐν τῇ εὐχῇ, ὡς καὶ τοῦ σώματος κρυπτομένου διὰ τῆς φωνῆς πᾶσι καταδήλους ἑαυτοὺς ποιεῖν, συρφετωδῶς βοῶντες, καὶ τῷ σχήματι καὶ τῇ φωνῇ καταγελάστους ποιοῦντες ἑαυτούς. - - μὴ τοίνυν τῷ σχήματι τοῦ σώματος, μηδὲ τῇ κραυγῇ τῆς φωνῆς, ἀλλὰ τῇ προθυμίᾳ τῆς γνώμης τὰς εὐχὰς ποιώμεθα· μήτε μετὰ ψόφου καὶ ἤχου, καὶ πρὸς ἐπίδειξιν, ὡς καὶ τοὺς πλησίον ἐγκρούειν, ἀλλὰ μετὰ ἐπιεικείας πάσης καὶ τῆς κατὰ διάνοιαν συντριβῆς, καὶ δακρύων τῶν ἔνδοθεν. Sunt quidam, qui post tot tantasque denuntiationes Dei, tam sunt in orationibus impudentes, vt etiam latentes corpore, omnibus se faciant voce manifestos, tumultuose omnino clamantes, seseque ridiculos habitu ac voce facientes. - - Non igitur gestibus corporis neque clamoribus vocis, sed intentione optimæ voluntatis orationum vota reddamus: non cum sonitu oris ac strepitu: non ad tam importunam ostentationem nostri, atque iactantiam proximos nobis clamore expellamus: sed cum omni modestia & contritione mentis, lacrimisque secretis.

re

re ac zelo ſuo aduerſus corruptiones, quæ in precationes per abſurdos & ridiculos geſtus irrepebant. Et hoc ſatis abunde docet, quod ſicut veteres nulla ratione auerſati ſint ritus, ac cærimonias & geſtus, qui natura ſua decori eſſent ac ſignificantes, atque ad pietatem vere tenderent: ita ab illis ſummopere abhorruerint, qui nihil certi declararent, eſſentque triuiales, leues ac theatrales, eosque repudiarint tamquam effectus ſuperſtitionis ac vanitatis, oriundos ex male intellecta religione, vel prauis mundi conſuetudinibus, quas exſtirpare adlaborabant, ſed non ſemper id perficere poterant; quod homines prauis inclinationibus ſuis impellerentur ad res grauiores religionis cum rebus comparare leuioribus, & nonnumquam ei adeo noxiis & inutilibus, commutandas; vti in caſibus præſentibus factum eſſe videmus.

§. XII.

De cærimoniis ſub ingreſſum in eccleſiam obſeruatis.

Sed mittimus res a recta legum norma deflectentes, & pergimus in faciendis de eccleſia obſeruationibus. Opportunus & commodus heic locus eſſet diuerſos alios ritus ac conſuetudines memorandi, quibus reuerentiam ſuam in Deum, ſub primum ingreſſum in eccleſiam, declararunt. Quoniam vero earum nonnullæ iam libro quodam ſuperiore [o] conſideratæ a nobis ſunt, vbi de honore ac veneratione, quam eccleſiis ſuis exhibuerunt priſci chriſtiani, edifferuimus, hoc loco eas duntaxat nominabimus. Huiusmodi erat cærimonia reuerentiæ a regibus ac imperatoribus adhibitæ, qui diadema deponebant, armaque & cuſtodias relinquebant foris, domum regis regum ingreſſuri. Qua de re illud tantum hoc loco adhuc obſeruare habeo, quod hoc probabiliter in imitationem factum ſit veterum magiſtratuum *Romanorum*, qui, vti auctores nonnulli [p] prodiderunt memoriæ, faſcias ſuas aliaque honoris inſignia deponere ſolebant, vbi ſcholas philoſophicas *Athenis* ingrediebantur. Huiusmodi erat alia iſta cærimonia reuerentiæ, a mona-

(o) Lib. VIII. c. X. vol. III. p. 335. ſeqq.

(p) Pol. ſynopſ. criticor. in 2 Reg. V, 9. Principes Romani, dum eſſent cum imperio Athenis, faſces depoſuerunt, quum ſcholas ingrederentur, vt philoſophos audirent: quanto æquius ſubmittunt ſe principes ad verbum Dei honore adficiendum?

chis

chis *Aegyptiis* obſeruata, qui calceos deponebant, quando domum Dei ingrediebantur: ſed hæc conſuetudo, vti oſtendimus, iſti nationi peculiaris fuit & propria, nec vniuerſaliter ab eccleſia recepta. Obſeruatum quoque nobis eſt, eſſe rationes quasdam, vt credamus, veteres ſub primum ingreſſum ritu ad altare ſeſe incuruandi fuiſſe vſos, quamquam argumenta rem illam tantum probabilem reddant, non autem demonſtrent.

§. XIII.

Epiſcopus ſub introitum in eccleſiam populum ſalutabat, dicens: Pax vobis.

De hoc magis certum nobis eſt, quod epiſcopus ſub primum ingreſſum in eccleſiam populum ſolemni formula *Pax vobis* ſalutarit. Huius enim conſuetudinis frequens apud CHRYSOSTOMVM [q] occurrit mentio, qui ex apoſtolica eam praxi deriuat.

§. XIV.

Et populus eleemoſynas dabat pauperibus, ante fores eccleſiæ hunc in finem conſiſtentibus.

Chrysostomvs alius quoque laudabilis conſuetudinis meminit, omnemque adhibet dicendi vim, vt ei conciliet adſiduitatem. Erat hæc conſuetudo dandi pauperibus eleemoſynas ſub primum introitum in eccleſiam. *Hac de cauſſa*, inquit [r], *maiores noſtri pro foribus eccleſiarum pauperes conſtituerunt, vt vel inhumaniſſimum & ſegniſſimum quemque adſpectus ipſe egenorum ad commiſerationem excitet. Vbi enim ſtat chorus ſeniculorum incuruorum, pannoſorum, ſqualidorum, ſordidatorum, baculos tenentium atque bis ægre ſe ſuſtentantium, nonnumquam oculis orbatorum, totoque corpore male mulctatorum, quis tam ſaxeus eſt, quis tam adamantinus, qui ad*

(q) Chryſoſtom. homil. XXXVI. in 1 Cor. p. 652. (pag. 405. edit. Francof.) Vid. cit. ſupra c. VI. §. IX. ſub litt. (p) pag. 223. Homil. III. in Coloſſ. p. 1338. (pag. 173. edit. Francof.) citat. ſupr. c. VI. §. X. ſub litt. (o) pag. 230.

(r) Chryſoſtom. hom. XXV. al. XXVI. de verbis apoſtol. tom. V. . . 379. (p. 332. edit. Francof.) Διὰ τοῦτο πρὸ τῶν θυρῶν τῶν οἴκων τῶν ἐκκλησιῶν ἔστησαν τοὺς πένητας οἱ πατέρες οἱ ἡμέτεροι, ἵνα καὶ τὸν νωθρότατον καὶ ἀπανθρωπότατον αὐτὴ τῶν πενήτων ἡ ὄψις πρὸς ὑπόμνησιν ἐγείρῃ τῆς ἐλεημοσύνης· ὅταν γὰρ ἴδῃ χορὸς γερόντων, συγκεκυφότων, ῥάκια περιβεβλημένων, αὐχμώντων, ῥυπώντων, βακτηρίας ἐχόντων, μόλις στηρίζεσθαι δυναμένων, πολλάκις δὲ καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐκκεκομμένων, καὶ τὸ σῶμα ὅλον ἀνάπηρον, τίς οὕτω λίθινος, τίς οὕτως ἀδάμας, ὡς καὶ τῆς ἡλικίας,

 eorum

eorum grandæuitatem, imbecillitatem, cæcitatem, egestatem, habitus vilitatem, totque alia ad commiserandum mouentia, obturare se & inflexibilis queat permanere? Hac de caussa pro foribus nostris stant, & ipso adspectu magis, quam verbis possunt, ad beneficentiam prouocant eos, qui introgrediuntur. Quemadmodum enim solemne est, vt fontes præsto sint ante oratoria, vt adoraturi Deum manus prius lotas inter precandum attollant: ita pauperes fontium vice ante fores collocauerunt maiores nostri: vt, non aliter quam manus abluimus aqua, prius per beneficentiam abstersa anima, tum demum preces nostras offeramus. Non enim tam apta est aqua ad abluendas corporis maculas, quam eleemosyna ad abolendas sordes animæ. Quemadmodum igitur non audes illotis manibus ad precandum intrare, quamuis leuius sit hoc crimen, ita nec absque eleemosyna ad precandum vmquam accedas. Atqui non raro etiam quum puras manus habeamus, non tendimus ad Deum, nisi prius lotas: tantum valet consuetudo: quanto magis idem in eleemosyna est faciendum, & licet nullius magni peccati nobis simus conscii, tamen eleemosyna data conscientiam nostram abstergere oportet. Ita rursus alio loco [s] explicans illa verba, *Non apparebis coram Domino vacuus,* ait: *Iudæis ista dicebantur, quanto magis nobis? Idcirco nempe ante fores adstant, vt nemo vacuus ingrediatur, vt misericordia comite securus introeat. Intras vt misericordiam consequaris, prior ipse misere-*

καὶ τῆς ἀσθενείας, καὶ τῆς πηρώσεως, καὶ τῆς πενίας, καὶ τῆς εὐτελοῦς στολῆς, καὶ πάντων ἁπλῶς πρὸς συμπάθειαν ἐκκαλούντων αὐτὸν, ἀντισχεῖν καὶ μεῖναι πρὸς ἅπαντα ταῦτα ἀνένδοτος; διὰ ταῦτα πρὸ τῶν θυρῶν ἡμῶν ἑστήκασι παντὸς λόγου δυνατώτερον, διὰ τῆς ὄψεως ἐπισπώμενοι, πρὸς φιλανθρωπίαν τοὺς εἰσιόντας ἐκκαλούμενοι· καθάπερ γὰρ κρήνας εἶναι ἐν ταῖς αὐλαῖς τῶν εὐκτηρίων οἴκων νενόμισται, ἵνα οἱ μέλλοντες εὔχεσθαι τῷ θεῷ, πρότερον ἀποψησάμενοι τὰς χεῖρας, οὕτως αὐτὰς εἰς εὐχὴν ἀνατείνωσιν· οὕτω καὶ τοὺς πένητας ἀντὶ πηγῶν καὶ κρηνῶν ἔστησαν οἱ πατέρες πρὸ τῶν θυρῶν, ἵν' ὥσπερ ὕδατι τὰς χεῖρας ἀπονίπτομεν, οὕτω φιλανθρωπίᾳ τὴν ψυχὴν ἀποσμήχοντες πρότερον, οὕτως εὐχώμεθα· οὐδὲ γὰρ οὕτως ὕδατος φύσις ἀπονίπτει κηλῖδας σώματος, ὡς ἐλεημοσύνης δύναμις ἀποσμήχει ῥύπον ψυχῆς· ὥσπερ οὖν οὐ τολμᾷς ἀνίπτοις χερσὶν εἰσελθὼν εὔξασθαι, καί τοι ἔλαττον τὸ ἔγκλημα ἐκεῖνο, οὕτω μήτε χωρὶς ἐλεημοσύνης ἐπ' εὐχὴν ἔλθῃς ποτέ· καί τοι καὶ καθαρὰς πολλάκις ἔχοντες τὰς χεῖρας, ἂν μὴ πρότερον αὐτὰς ἀποπλυνώμεθα ὕδατι, οὐκ ἀνατείνομεν εἰς εὐχήν· τοσοῦτόν ἐστιν ἡ συνήθεια· τοῦτο τοίνυν καὶ ἐπὶ τῆς ἐλεημοσύνης ποιῶμεν· κἂν μηδὲν ἑαυτοῖς ὦμεν συνειδότες μέγα ἁμάρτημα, ὅμως ἀποσμήχωμεν τὸ συνειδὸς διὰ τῆς ἐλεημοσύνης.

(s) Chrysostom. homil. I. in 2 Tim. p. 1631. (p. 540. edit. Francof.) Ἰουδαίοις ταῦτα ἐλέγετο, πόσῳ μᾶλλον ἡμῖν; διὰ τοῦτο ἑστήκασιν οἱ πένητες πρὸ τῶν θυρῶν, ἵνα μηδεὶς εἰσίῃ κενὸς, ἵνα μετὰ ἐλεημοσύνης εἰσίῃ· εἰσέρχῃ ἐλεηθῆναι· ἐλέησον πρότερον·

τε:

re: qui autem posterior venit, amplius debet. Nam quum cœpimus nos, secundus amplius ponit. Fac tibi debitorem Deum, & ita Deum illum exige. Fænerare primo, tunc repete, vt cum vsura recipias. Vult sane ita Deus, nec fœnus soluere renuet. Si cum eleemosyna repetas, fœneraris vsurasque accipis. Ita obsecro faciamus. Non sola ac simplici extensione manuum exaudimur. Expande manus tuas, non in cælum modo; verum ad pauperum manus: si ad pauperum manus extendas manum, ipsum cæli cardinem attigisti. Nam qui illic sedet, eleemosynam accipit: quod si steriles manus extendas, nihil penitus proficis. Idem aliis in locis [*t*] repetit, quod ostendit, fuisse hanc excellentem consuetudinem, quæ inter ipsos obtinuerit & studiose commendata sit, tamquam apta ad precandum præparatio, inter multa alia moralia ad hoc officium requisita, quæ quum trita sint & in vulgus nota, eis hoc loco nolumus immorari.

§. XV.

Adorabant vultu in orientem *verso. Rationes huius ritus.*

RESTAT adhuc alia obseruatio, heic non prætermittenda, quia cærimonia erat vniuersalis propemodum vsus & praxeos: Atque hæc erat consuetudo vultum vertendi orientem versus in solemnibus suis adorationibus. Cuius consuetudinis origo deriuanda videtur e cærimoniis baptismi, vbi, quemadmodum supra [*u*] ostendimus, moris erat, vt homines iam baptizandi diabolo renuntiarent in occidentem versi, & tum in orientem se conuerterent *CHRISTO*que se addicerent; vnde,

ὁ δὲ ὕστερον ἐρχόμενος πλέον ὀφείλει· ὅταν γὰρ ἀρξώμεθα ἡμεῖς, ὁ δεύτερος πλέον κατατίθησι· ποίησόν σοι ὀφειλέτην τὸν Θεόν, καὶ τότε αὐτὸν αἴτησαι· δάνεισον, καὶ τότε ἀπαίτει, ἵνα μετὰ τόκου λάβῃς· βούλεται τοῦτο ὁ Θεός, οὐκ ἀποφεύγει· ἂν μετὰ ἐλεημοσύνης αἰτῇς, χάριν ἔχει· ἂν μετὰ ἐλεημοσύνης ἀπαιτῇς, δανείζεις καὶ τόκους λαμβάνεις· ναὶ, παρακαλῶ· οὐκ ἐν τῇ ἐκτάσει τῶν χειρῶν τὸ ἀκουσθῆναί ἐστιν· ἔκτεινόν σου τὰς χεῖρας μὴ εἰς τὸν οὐρανὸν, ἀλλ' εἰς τὰς τῶν πενήτων χεῖρας, ἂν εἰς τὰς τῶν πενήτων χεῖρας ἐκτείνῃς τὴν χεῖρα, αὐτῆς ἥψω τῆς κορυφῆς τοῦ οὐρανοῦ· ὁ γὰρ ἐκεῖ καθήμενος λαμβάνει τὴν ἐλεημοσύνην· ἂν δὲ ἀκάρπους ἀνατείνῃς, οὐδὲν ὤνησας.

(*t*) Chrysost. homil. IX. de pœnit. tom. I. p. 704. (p. 624. c.) ὥσπερ οἱ λουτῆρες ὕδατος πεπληρωμένοι εἰσὶ πρὸ τῶν θυρῶν τῆς ἐκκλησίας· ἵνα νίψῃ τὰς χεῖρας· οὕτως οἱ πένητες καθέζονται, ἵνα πλύνῃς τὰς χεῖρας ψυχῆς· ἔπλυνας τὰς χεῖρας τὰς αἰσθητὰς τῷ ὕδατι, πλῦνον τὰς χεῖρας τῆς ψυχῆς τῇ ἐλεημοσύνῃ. Quemadmodum pelues & lauacra cum aqua sunt, quo manus laues, sic & pauperes pro foribus ecclesiæ sedent, vt anima manus abluas. Aqua manus corporeas lauisti: eleemosyna manus animæ laua.

(*u*) Lib. XI. c. VII. §. IV. vol. IV. pag. 267.

reor, communis eorum consuetudo euasit, vt Deum eodem modo adorarent, quo primum fœdus cum ipso pepigerant. Varias huius consuetudinis rationes reddunt veteres, sed omnes ad hanc vnam videntur redire. Sunt, qui orientem symbolum *CHRISTI* esse dicunt, qui *ortus*, & *lux*, & *sol iustitiæ* in sacris litteris vocitetur: adeoque, quia versus aliquam mundi plagam adorare eos oportebat, eam potius eligebant, qua sub symbolica repræsentatione ad *CHRISTVM* ducerentur. Ita TERTVLLIANVS alicubi [w] narrat, christianos gentilibus venisse in suspicionem, quod solem orientem adorent, eo quod gentilibus innotuerit, christianos ad orientis regionem precari. Alio loco [x] dicit, orientem esse *CHRISTI* figuram, adeoque tam ecclesias quam preces christianorum eo dirigi. CLEMENS ALEXANDRINVS [y] hac de re ita fatur: *Quoniam diei natalis imago est oriens, atque illinc quoque lux augetur, quæ primum illuxit ex tenebris, iisque, qui volutantur in ignoratione, exortus est dies cognitionis veritatis, quemadmodum sol oritur, ideo ad ortum matutinum habentur preces.* Et AVGVSTINVS [z]: *Quum ad orationes stamus, ad orientem conuertimur, vnde cœlum surgit: non tamquam ibi sit Deus, & quasi ceteras mundi partes deseruerit, qui vbique præsens non locorum spatiis, sed maiestate potentiæ: sed vt admoueatur animus ad naturam excellentiorem se conuertere, id est, ad Dominum.* Hæc ratio exacte conuenit ei, quæ redditur, quamobrem ad orientem conuertantur, quum in baptismo fœdus cum *CHRISTO* faciant.

II. ALIA huius rei ratio, a nonnullis data, est, quod in oriente fuerit paradisus, antiqua nostra habitatio ac patria, ex qua culpa primi *Adam* eiecti sumus, & in quam, vtpote natiuum mansionis & commorationis nostræ locum, in secundo

(w) Tertull. apol. c. XVI. Inde suspicio, quod innotuerit, nos ad orientis regionem precari.

(x) Id. contr. Valent. c. III. Nostræ columbæ domus simplex, etiam in editis semper & apertis & ad lucem: amat figuram spiritus sancti, orientem Christi figuram.

(y) Clem. Alex. stromat. VII. p. 856. ἐπεὶ δὲ γενεθλίου ἡμέρας εἰκὼν ἡ ἀνατολή, κἀκεῖθεν τὸ φῶς αὔξεται ἐκ σκότους λάμψαν τὸ πρῶτον· ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐν ἀγνοίᾳ καλινδουμένοις ἀνέτειλε γνώσεως ἀληθείας ἡμέρα κατὰ λόγον τοῦ ἡλίου· πρὸς τὴν ἑωθινὴν ἀνατολὴν αἱ εὐχαί.

(z) August. de sermon. dom. in monte lib. II. c. V.

Adam

Adam, *CHRISTO* seruatore nostro, restaurari speramus. Hæc ratio adfertur a GREGORIO NYSSENO [a], BASILIO [b], auctore *constitutionum* [c], auctore *quæstionum & responsionum* ad *Antiochum* inter opera ATHANASII [d], vna cum CHRYSOSTOMO (vti a COTELERIO [e] citatur) & GREGENTIO [f] aliisque plu-

(a) Nyssen. homil. V. de orat. dom. tom. I. p. 755. *ἐπειδὰν πρὸς ἀνατολὴν ἑαυτοὺς τρέψωμεν· οὐχ ὡς μόνου ἐκεῖ τοῦ θεοῦ θεωρουμένου· ὁ γὰρ πανταχοῦ ὢν κατ' οὐδὲν μέρος ἰδιαζόντως καταλαμβάνεται· ἐπίσης γὰρ περιέχει τὸ πᾶν· ἀλλ' ὡς ἐν ἀνατολαῖς τῆς πρώτης ἡμῖν πατρίδος οὔσης· λέγω δὲ τῆς ἐν παραδείσῳ διαγωγῆς, ἧς ἐκπεπτώκαμεν.* Quando ad orientem nos converterimus, (non quod Deus illic duntaxat videatur: qui enim vbique est, in nulla parte peculiariter ac separatim comprehenditur: nam ex æquo continet res vniuersas:) sed quod in orientalibus partibus prima nobis patria sit: dico autem de ea, quam in paradiso habuimus, habitatione, ex qua eiecti sumus.

(b) Basil. de spir. S. c. XXVII. *πάντες μὲν ὁρῶμεν κατὰ ἀνατολὰς ἐπὶ τῶν προσευχῶν· ὀλίγοι δὲ ἴσμεν, ὅτι τὴν ἀρχαίαν ἐπιζητοῦμεν πατρίδα, τὸν παράδεισον, ὃν ἐφύτευσεν ὁ θεὸς ἐν Ἐδὲμ κατὰ ἀνατολάς.* Omnes spectamus ad orientem, quum precamur. Pauci tamen nouimus, quod facientes antiquam requirimus patriam, videlicet paradisum, quem conseruit Deus in Eden ad orientem.

(c) Constit. lib. II. c. LVII. *μετὰ τοῦτο συμφώνως ἅπαντες ἐξαναστάντες, καὶ ἐπ' ἀνατολὰς κατανοήσαντες, μετὰ τὴν τῶν κατηχουμένων καὶ τὴν τῶν μετανοούντων ἔξοδον, προσευξάσθωσαν τῷ θεῷ, τῷ ἐπιβεβηκότι ἐπὶ τὸν οὐρανὸν τοῦ οὐρανοῦ, κατὰ ἀνατολάς, ὑπομιμνησκόμενοι καὶ τῆς ἀρχαίας νομῆς τῆς κατὰ ἀνατολὰς παραδείσου, ὅθεν ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἀθετήσας τὴν ἐντολήν, ὄφεως συμβουλίᾳ πεισθείς, ἀπεβλήθη.* Deinde cuncti pariter consurgentes, & in orientem contemplantes, egressis catechumenis & pœnitentibus, orent Deum, qui adscendit super cælum cæli, ad orientem, ac recordantes antiquam possessionem paradisi, ad orientem siti; vnde primus homo, Dei mandato neglecto, persuasus consilio serpentis, eiectus fuit.

(d) Athan. quæst. ad Antioch. quæst. XXXVII. *οἱ πιστοὶ ἀκουέτωσαν καὶ μανθανέτωσαν, ὅτι τούτου χάριν οἱ μακαριώτατοι ἀπόστολοι κατὰ ἀνατολὰς τὰς τῶν χριστιανῶν ἐκκλησίας προσεύχειν ἐποίησαν, ἵνα πρὸς τὸν παράδεισον ἀφορῶμεν, ὅθεν καὶ ἐξεπέσαμεν, πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἡμῶν πατρίδα καὶ χώραν, αἰτούμενοι τὸν θεὸν καὶ δεσπότην ἀποκαταστῆσαι ἡμᾶς, ὅθεν ἐξωσθῆμεν.* Audiant & discant fideles, eius rei caussa beatissimos apostolos iussisse, vt ecclesiæ christianorum orientem spectarent, vt ad paradisum, vnde excidimus, antiquam patriam & regionem nostram respiciamus: oremusque Deum & dominum, vt ad locum, vnde exsules eiecti sumus, nos velit restituere.

(e) Cotel. not. in constit. lib. II. c. LVII. ex Chrysost. ad Dan. VI, 10. p. 264. n. 44.

(f) Gregent. disput. cum Herbano Iudæo bibl. patr. græc. lat. tom. I. p. 217. *κατὰ ἀνατολὰς ἐδιδάχθημεν προσεύχεσθαι, διότι ἐκεῖ εὑρίσκομεν τὸν θεὸν πλάσαντα τὸν ἄνθρωπον, καὶ τὸν παράδεισον ποιήσαντα.* Ad solis ortum orare edocti sumus, quoniam illic Deum inuenimus, qui hominem formauit, & qui paradisum condidit.

ribus. Iam hæc ipſa ratio eſt, a CYRILLO data, cur ad orientem conuertantur, quum fœdus cum *CHRISTO* ineant celebrentque baptiſmatis myſteria. Vt adeo huc vſque mutuam harum cærimoniarum relationem & perfectam inter illas conuenientiam clare perſpiciamus.

III. ALIA ratio, huic conſuetudini adſignata, eſt, quod præſtabilior ſit oriens aliis creaturæ partibus, vtpote ſedes lucis ac claritatis. Auctor *quæſtionum & reſponſionum* ad *orthodoxos* [g] iſtam huius conſuetudinis dat rationem: *Apud nos*, inquit, *præſtantiſſima quæque ad honorem & venerationem Dei deſtinamus: opinione autem hominum præſtabilior eſt oriens aliis creaturæ partibus: eam ob rem precationis tempore vultu ad orientem omnes conuertimur: perinde atque dextra manu in nomine CHRISTI eos conſignamus, qui ſigillo tali indigent; eo quod præſtare ſiniſtræ putetur, quamuis poſitura, non natura, ab illa differat. Haud aliter & oriens, vt præſtantior creaturæ pars, ad Deum adorandum eſt deſignata.* Et LACTANTIVS, ſine ſpecialiore huius conſuetudinis mentione, generalem hanc habet obſeruationem: *Oriens* [b] *Deo accenſetur, quia ipſe luminis fons & illuſtrator eſt rerum, & quod oriri nos faciat ad vitam æternam. Occidens autem conturbatæ illi prauæque menti adſcribitur, quod lumen abſcondat, quod tenebras ſemper inducat, & quod homines faciat occidere ac interire peccatis.* Iam vero hæc ratio eſt, quæ æque valet pro more vertendi ſe ad orientem in baptiſmo atque in quotidianis precibus.

IV. VNA adhuc ratio huic rei adſignatur, quæ eſt, quod *CHRISTVS* in oriente apparuerit & adſcenderit in cælum, ibique iterum appariturus ſit die nouiſſimo. Hæc vna eſt ex tribus reſponſionibus, quas auctor *quæſtionum ad Antiochum* ſub nomine ATHANASII [i] ad hanc quæſtionem dari iubet. Si quis

(g) Iuſtin. quæſt. ad orthodox. qu. CXVIII. *ἐπειδὴ τῶν παρ' ἡμῖν τὰ τιμιώτερα εἰς τιμὴν τοῦ θεοῦ ἀφορίζομεν· κατὰ δὲ τὴν τῶν ἀνθρώπων ὑπόληψιν τιμιωτέρα ἐστὶν ἡ ἀνατολὴ τῶν ἄλλων μερῶν τῆς κτίσεως· διὰ τοῦτο ἐν τῷ καιρῷ τῆς προσευχῆς νεύομεν πρὸς ἀνατολὴν πάντες· καθάπερ τῇ δεξιᾷ χειρὶ ἐν ὀνόματι χριστοῦ κατασφραγίζομεν τοὺς τῆς σφραγῖδος ταύτης δεομένους, ἐπειδὰν τιμιωτέρα νενόμισται τῆς ἀριστερᾶς, καίτοι θέσει, καὶ οὐ φύσει διαφέρουσα ταύτης ὑπάρχει· οὕτω καὶ ἡ ἀνατολὴ ὡς τιμιώτερον μέρος τῆς κτίσεως, εἰς προσκύνησιν θεοῦ ἀφώρισται.*

(b) Lactant. lib. II. c. X.

(i) Athanaſ. quæſt. ad Antioch. q. XXXVII. *Ἰουδαίοις μὲν εἴπομεν, ὅτι τούτου χάριν οἱ*

chri-

christianus hanc quaestionem proponat, respondendum ei esse dicit, ideo ad orientem spectare precantes, vt ad paradisum, vnde exciderint, antiquam patriam & regionem suam respiciant, orentque Deum & dominum, vt ad locum, vnde exsules eiecti sint, se velit restituere. Ad gentiles autem illud esse dicendum, christianos orientem versus adorare, non quasi plaga orientali circumscribatur Deus, sed quia Deus sit & nominetur lux vera. Idcirco ad lucem creatam respicientes, non ipsam, sed creatorem eius adorare ex splendidissimo elemento, Deum omnium elementorum & saeculorum splendidissimum venerantes. *Iudaeis* autem, huius ritus caussam sciscitantibus, responderi oportere, fideles idcirco orientem versus adorare, quod ita illis praeceperit spiritus sanctus per *Dauidem* prophetam, *Adoremus in loco, vbi steterunt pedes Domini*, Psalm. CXXXII, 7. intelligens locum, vbi *CHRISTVS* natus sit, vixerit, cruci adfixus, atque e mortuis resuscitatus sit, & adscenderit in caelum. Id quod ab HILARIO etiam significari videtur in haec verba Psalmi LXVII, secundum translationem LXX. interpretum, *Psallite Deo, qui adscendit super caelum caeli ad orientem. Competenter*, inquit [k], *nunc adscendentis super caelum caeli ad orientem. Dei honor poscitur. Ad orientem vero ideirco, quia ipse, secundum prophetam, oriens ex alto sit: vt regressus eo, vnde descenderat, oriens nosceretur, ipseque sit hominibus in hunc caelestis sedis adscensum rursus auctor oriundi.*

DIVERSAE istae rationes omnes peculiariter ad *CHRISTVM* respiciunt: Et idcirco vt christiani initio vsi sunt ritu spectandi ad orientem, quando foedus cum *CHRISTO* in baptismate inierunt; ita probabile est, quod inde hanc consuetudinem vertendi se ad plagam mundi orientalem in omnibus so-

πιστοὶ προσκυνοῦμεν κατὰ ἀνατολὰς τοῦ ἁγίου πνεύματος νομοθετήσαντος ἡμῖν διὰ τοῦ προφήτου Δαβὶδ εἰπόντος· προσκυνήσωμεν εἰς τὸν τόπον, οὗ ἔστησαν οἱ πόδες κυρίου· -- πρὸς δὲ Ἕλληνας ἐκεῖνο φαμὲν, ὅτι οὐχ ὡς ἐν ἀνατολαῖς περιγραφομένου τοῦ θεοῦ κατὰ ἀνατολὰς προσκυνοῦμεν· ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ θεὸς φῶς ἀληθινόν ἐστί τε καὶ ὀνομάζεται· τούτου χάριν πρὸς τὸ φῶς τὸ κτιστὸν ἀφορῶντες, οὐκ αὐτὸ, ἀλλὰ τὸν ποιητὴν αὐτοῦ προσκυνοῦμεν, ἐκ τοῦ λαμπροτέρου στοιχείου, τὸν πρὸ πάντων στοιχείων καὶ τῶν αἰώνων ὑπέρλαμπρον θεὸν γεραίροντες· οἱ δὲ πιστοὶ ἀκηκόασαν, κ. τ. λ. Vid. sub litt. anteced. (d) p. 277.

(k) Hilar. in psalm. LXVII. p. 242. (p. 211. c. d. edit. Paris. MDCXCIII.)

lemni-

hanc fuisse summam vel culpæ suæ vel erroris, quod essent soliti STATO DIE ante lucem conuenire: carmenque Christo, quasi Deo, dicere inuicem; seque sacramento non in scelus aliquod obstringere, sed ne furta, ne latrocinia, ne adulteria committerent. - quibus peractis morem sibi discedendi fuisse, rursusque coëundi ad capiendum cibum. Quæ plana est & perspicua descriptio cultus eorum & celebrationis eucharistiæ atque sic dictarum agaparum, die dominica non autem alia institutarum. Atque ita IVSTINVS MARTYR [b] rationem colendi Deum, christianis vsitatam, describens, ait: *SOLIS, qui dicitur, DIE omnium, qui vel in oppidis vel ruri degunt, in eundem locum conuentus fit: & commentaria apostolorum aut scripta prophetarum, quoad tempus fert, leguntur. Deinde, lectore quiescente, præsidens orationem, qua populum instruit, & ad imitationem tam pulchrarum rerum cohortatur, habet. Sub hæc consurgimus communiter omnes, & precationes profundimus: & sicuti retulimus, precibus peractis panis offertur & vinum & aqua: & præpositus itidem, quantum pro virili sua potest, preces & gratiarum actiones fundit; & populus fauste acclamat, dicens, Amen. Et distributio communicatioque fit eorum, in quibus gratiæ sunt actæ, cuique præsenti: absentibus autem per diaconos mittitur. - - SOLIS autem DIE communiter omnes conuentum agimus: quandoquidem is primus dies est, quo Deus tenebris & materia versa mundum effecit: & IESVS CHRISTVS seruator noster eo die a mortuis resurrexit.* Nullum conuentum ad publicum Dei cultum, alio quodam die coactum, memorat. Vnde viri docti [c] colligunt, illius ætate ecclesiam præter diem dominicum

(b) Iustin. apol. II. p. 98. τῇ τοῦ ἡλίου λεγομένῃ ἡμέρᾳ, πάντων κατὰ πόλεις ἢ ἀγροὺς μενόντων ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέλευσις γίνεται, καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν ἀποστόλων, ἢ τὰ συγγράμματα τῶν προφητῶν ἀναγινώσκεται μέχρις ἐγχωρεῖ· εἶτα παυσαμένου τοῦ ἀναγινώσκοντος, ὁ προεστὼς διὰ λόγου τὴν νουθεσίαν καὶ πρόκλησιν τῆς τῶν καλῶν τούτων μιμήσεως, ποιεῖται· ἔπειτα ἀνιστάμεθα κοινῇ πάντες, καὶ εὐχὰς πέμπομεν, καὶ ὡς προέφημεν, παυσαμένων ἡμῶν τῆς εὐχῆς, ἄρτος προσφέρεται καὶ οἶνος καὶ ὕδωρ· καὶ ὁ προεστὼς εὐχὰς ὁμοίως καὶ εὐχαριστίας ὅση δύναμις αὐτῷ ἀναπέμπει, καὶ ὁ λαὸς ἐπευφημεῖ λέγων τὸ ἀμήν· καὶ ἡ διάδοσις καὶ ἡ μετάληψις ἀπὸ τῶν εὐχαριστηθέντων ἑκάστῳ γίνεται, καὶ τοῖς οὐ παροῦσι διὰ τῶν διακόνων πέμπεται· τὴν δὲ τοῦ ἡλίου ἡμέραν κοινῇ πάντες συνέλευσιν ποιούμεθα. ἐπειδὴ πρώτη ἐστὶν ἡμέρα, ἐν ᾗ ὁ θεὸς τὸ σκότος καὶ τὴν ὕλην τρέψας, κόσμον ἐποίησε· καὶ ὁ Ἰησοῦς χριστὸς ὁ ἡμέτερος σωτὴρ, τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ἐκ νεκρῶν ἀνέστη.

(c) Cotel. in constit. apost. lib. II. c. LIX. Celebrabantur conuentus sacri tempore apostolorum singulis diebus; Act. II, 46. sed sollemniores die dominica

haud alios solemnioribus conuentibus habuisse præstitutos. Silentium illius de reliquis diebus omnibus negatiuum argumentum contra eos est, nisi fortassis distinctio quædam facienda fuerit inter generalem conuentum tam in ciuitate & ruri degentium die dominica, & inter particulares conuentus christianorum oppidanorum, (quibus maior erat coëundi opportunitas) aliis diebus institutos: Quam distinctionem in sequentibus ætatibus, vbi res christiana maturitatem suam & perfectionem adsequuta erat, sæpius offendimus.

§. II.

Origo dierum stationum, siue conuentuum ecclesiasticorum, feria quarta & sexta hebdomadu, & quid diuini ministerii his diebus peractum sit.

QVOMODOCVMQVE autem res se habet, certe non multo post ætatem IVSTINI MARTYRIS ecclesia morem tenuit solemniter coëundi ad diuinum cultum feria quarta & sexta hebdomadis, qui dies communiter vocabantur dies stationarii, quod conuentus sacros hisce diebus longius, ad horam videlicet tertiam pomeridianam, ducebant; vnde etiam dicebantur *semiieiunia*, in oppositione ieiunii quadragesimalis, quod ad vesperam vsque semper durabat; & *ieiunia quartæ* ac *sextæ feriæ*. Horum prima mentio in TERTVLLIANO, CLEMENTE ALEXANDRINO & ORIGENE habetur, & post hosce in plerisque aliis scriptoribus, tamquam ieiuniorum generatim ab ecclesia obseruatorum. Verum heic illos dies non consideramus vt dies ieiuniorum, (quod sub alio capite fiet opportunius, vbi de ieiuniis & diebus festis ecclesiæ dicturi sumus) sed heic eos tantum spectamus tamquam dies sacrorum conventuum, vt indicemus, quisnam publicus Dei cultus in illis peractus fuerit. Quam ob caussam præcipue TERTVLLIANVM contemplabimur, qui hisce diebus semper sacram eucharistiam celebratam esse adfirmat; ex quo inferre nobis licebit, idem ministerium, quod die dominica, hisce diebus fuisse peractum, nisi forte sermo defuerit. Esse quosdam, dicit, qui sa-

Act. XX, 7. & 1 Cor. XV, 2. Postea effecerunt persecutiones, quum summe sæuirent hostes veritatis, vt rarius conueniretur, tantumque in dominicis diebus: quod colligitur ex apologetico Iustini Martyris & ex Plinii epistola.

cram

cram euchariſtiam his diebus recuſent recipere, quia ſcrupuloſius vereantur, ne edendo & bibendo panem ac vinum in ſacra euchariſtia ieiunium ſoluant; adeoque precationibus in celebratione euchariſtiæ fundi ſolitis malle ſeſe ſubducere [d], quam ſoluere ieiunium, quemadmodum euchariſtia fieri opinentur. Quos ita ſentientes errore expedit TERTVLLIANVS, dicens, ipſos euchariſtiam iſtiusmodi diebus recipiendo deuotum Deo obſequium non reſoluere, ſed magis Deo obligare: ſolemniorem fore eorum ſtationem, ſi & ad aram Dei ſteterint; poſſe eos recipere corpus domini & ieiunium ſeruare, atque ita vtrumque ſaluum futurum, dum participent ſacrificium & exſequantur ſuum officium. Quando igitur his diebus euchariſtiam ſumſerunt, fas eſt inde colligere, habuiſſe eos omnes precationes, in adminiſtratione euchariſtiæ adhiberi ſolitas, omniaque officia, quæ ei præmitti conſueuerunt, videlicet pſalmodiam, ſcripturarum lectionem, preces pro catechumenis ac pœnitentibus, quibus vna cum ſermonibus totum officium die dominica abſoluebatur. At vero quum his rebus omnibus tantum temporis teri non poſſet, quantum his ſtationibus impendi neceſſario oportebat, maxime probabile videtur, quod in duabus rebus ſpecialioribus officium ſuum hiſce diebus diutius duxerint, nimirum in pſalmodia ſua ac priuatis precibus & peccatorum ſuorum confeſſione. Pſalmi, vti poſthac videbimus, interdum ad indefinitum numerum augebantur, ad viginti, triginta, quadraginta vel plures etiam, prout vigiliæ cuiusdam vel ieiunii poſcebat ratio, & inter vnumquemque pſalmum meditandi & ad priuatas preces ſuas ſe conferendi habebant libertatem. Atque ex his duabus exercitationibus, ita productis ac repetitis, facile ad colligendum eſt, quomodo vel longiſſima ſtatio impendi potuerit. SOCRATES [e]

(d) Tertull. de orat. c. XIV. Similiter de ſtationum diebus non putant plerique ſacrificiorum orationibus interueniendum, quod ſtatio ſoluenda ſit accepto corpore domini. Ergo deuotum Deo obſequium euchariſtia reſoluit, an magis Deo obligat? Nonne ſolemnior erit ſtatio tua, ſi & ad aram Dei ſteteris? Accepto corpore domini, & re ſeruata, (al. legunt reſeruato) vtrumque ſaluum eſt, & participatio ſacrificii & executio officii.

(e) Socrat. lib. V. c. XXII. p. 287. edit. Amſtelod. ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τῇ τετράδι καὶ τῇ λεγομένῃ παρασκευῇ γραφαί τε ἀναγινώσκονται, καὶ οἱ διδάσκαλοι ταῦτα ἑρμηνεύουσι, πάντα τὰ συνάξεως γίνεται, δίχα τῆς τῶν μυστηρίων τελετῆς.

Alexandriæ hifce diebus legi dicit facras fcripturas, eafque doctores interpretari, & cuncta fieri, quæ ad collectam pertineant, præter myfteriorum celebrationem. Fac autem, eos totum minifterium, perinde ac die dominica, integrum habuiffe, tempori tamen ftationum fuarum id non refpondit, nifi pfalmodiam & priuatas precationes eorum in ecclefia longius, quam quidem in ordinario officio fieri confueuit, productas effe ftatuas.

Cvm tertvlliano concordat basilivs [*f*], dum his diebus non folum ieiunium, fed facram quoque euchariftiam, celebrari adfirmat. Computans enim, quoties fingulis hebdomadibus facram cœnam recipiant, feria quarta & in parafceue id quoque fieri dicit. Sed vero adhuc difficile ad capiendum eft, quid negotii illis effe potuerit, in quo tamdiu animum haberent occupatum in ecclefia: fiquidem collectæ eorum & preces publicæ non nifi paucæ, comparate loquendo, erant; adeoque admodum probabile videtur, iuftum huius temporis interuallum pfalmodia fuiffe confumtum, &, quo viri cuiusdam docti [*g*] fententiam inclinare obferuo, priuatis precibus, quæ femper aliquam partem in cultu eorum habebant, & generatim pfalmis intermifcebantur, vti locis fuis [*] oftendemus.

§. III.

Dies fabbati, fiue feria feptima, olim magna cum folemnitate, tamquam publici cultus dies, celebrata.

Freqventem etiam mentionem facrorum conuentuum die fabbati, fiue vltima hebdomadis die, quod erat fabbatum iudaicum, inftitutorum in antiquis fcriptoribus inuenimus. Non facile eft, huius confuetudinis originem vel rationes exponere, eo quod priorum fæculorum fcriptores vniuerfi hac de re

(*f*) Bafil. epift. CCLXXXIX. p. 279. ἡμεῖς μέντοιγε τέταρτον καθ' ἑκάστην ἑβδομάδα κοινωνοῦμεν· ἐν τῇ κυριακῇ, ἐν τῇ τετράδι, καὶ ἐν τῇ παρασκευῇ, καὶ τῷ σαββάτῳ, καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἡμέραις, ἐὰν ᾖ μνήμη μάρτυρός τινος. Quater nos fingulis feptimanis communicamus. Dominico die, feria quarta, in parafceue, & fabbato, fed & per dies etiam alios, fi martyris alicuius memoria celebretur.

(*g*) Stillingfleet Orig. Britann. p. 224.

(*) Vid. lib. XIV. c. I. lib. XV. c. I. §. I.

fileant.

fileant. In ecclefiis *Latinis* (fi a *Mediolanenfi* difcefferis) tamquam dies ieiunii, in omnibus autem *Græcis* ecclefiis vt dies feftus, agebatur. Nos eum heic confideramus tantum vt diem publici diuini cultus, in quo, vti auctores, qui eius meminerunt, narrant, omnia ifta officia peracta funt, quæ die dominica fieri confuecuerunt. ATHANASIVS [b] enim, qui in primis eft, qui eius mentionem fecerunt, in die fabbati chriftianos *Alexandriæ* congregari dicit, non quod *iudaifmo* infecti fint, fed vt dominum fabbati, *IESVM*, adorent. Et TIMOTHEVS, vnus ex fucceffloribus eius in fede *Alexandrina*, facram cœnam hoc die [i], æque ac die dominico, diftribui adfirmat. Qui quidem dies foli fuerunt per hebdomadem, in quibus euchariftia eius ætate celebrata fuit *Alexandriæ*. SOCRATES [k] de huius diei officio paullo curatius loquitur: Dicit enim omnes vbique terrarum ecclefias hoc die facra myfteria celebrare, fed *Aegyptios* & eos, qui *Thebaidem* incolant, a ceteris & ipfis *Alexandrinis*, quibus vicini fint, hac in re differre, vt fub vefperam oblatione facta communicent. Alio loco de ecclefiis loquens *Conftantinopolitanis*, tempore CHRYSOSTOMI, fabbatum [l] ac

(b) Athanaf. homil. de femente tom. I. p. 1080. (tom. II. p. 60. edit. Parif. MDCXCVIII.) ἐν ἡμέρᾳ σαββάτου συνήχθημεν, οὐ νοσοῦντες ἰουδαϊσμόν· οὐ γὰρ ἐφαπτόμεθα σαββάτων ψευδῶν· παραγεγόναμεν δὲ ἐν σαββάτῳ, τὸν κύριον τοῦ σαββάτου Ἰησοῦν προσκυνήσοντες. In die fabbati congregati fumus, non quod iudaifmi morbo laboremus: numquam enim falfa fabbata vel adtigerimus; fed ad fabbatum acceffimus, dominum fabbati Iefum adoraturi.

(i) Timoth. epift. canon. can. XIII. ap. Beuereg. pand. tom. II. pag. 168. ἐξ ἀνάγκης τὸ σάββατον καὶ τὴν κυριακὴν ἀπέχεσθαι δεῖ, διὰ τὸ ἐν αὐταῖς τὴν πνευματικὴν θυσίαν ἀναφέρεσθαι τῷ κυρίῳ, Neceffario fabbato & die dominico abftinere oportet, quod fpirituale facrificium in eis domino offeratur.

(k) Socrat. lib. V. c. XXII. Αἰγύπτιοι γείτονες ὄντες Ἀλεξανδρέων, καὶ οἱ τὴν Θηβαΐδα οἰκοῦντες, ἐν σαββάτῳ μὲν ποιοῦνται συνάξεις· οὐχ ὡς ἔθος δὲ χριστιανοῖς, τῶν μυστηρίων μεταλαμβάνουσι· μετὰ δὲ τὸ εὐωχηθῆναι, καὶ παντοίων ἐδεσμάτων ἐμφορηθῆναι, περὶ ἑσπέραν προσφέροντες, τῶν μυστηρίων μεταλαμβάνουσι. Aegyptii, qui Alexandrinis vicini funt, & ii, qui Thebaidem incolunt, fabbato quidem collectas celebrant: non tamen, ficut mos eft chriftianorum, facra myfteria percipiunt. Poftquam enim epulati funt, & omni eiborum genere faturati, fub vefpera oblatione facta communicant.

(l) Socrat. lib. VI. c. VIII. ἡνίκα οὖν ἑκάστης ἑβδομάδος ἑορταὶ κατελάμβανον, φημὶ δὲ τό τε σάββατον καὶ ἡ κυριακή, ἐν αἷς αἱ συνάξεις κατὰ τὰς ἐκκλησίας εἰώθασι γίνεσθαι, αὐτοὶ (οἱ Ἀρειανίζοντες) ἐντὸς τῶν τῆς πόλεως πυλῶν περὶ τὰς στοὰς ἀθροιζόμενοι, καὶ ᾠδὰς ἀντιφώνους πρὸς τὴν Ἀρειανὴν δόξαν συντιθέντες, ᾖδον. Singulis heb-

 diem

diem dominicum dies festos esse dicit, quibus per singulas hebdomades conuentus ecclesiastici agantur. Et CASSIANVS [m] de ecclesiis per *Aegyptum* narrat, quod apud illas officium diei dominici & sabbati vnum idemque semper fuerit: Nam lectiones tum de nouo solum testamento recitatas esse dicit, vnam videlicet de euangeliis, & alteram de epistolis vel actibus apostolorum; quum aliis diebus partim de veteri, partim de nouo testamento factae sint. Alio loco [n] obseruat, quod in monasteriis *Aegypti* & *Thebaidis* praeter vespertinas & nocturnas congregationes nulla per diem solemnitas fuerit, excepta die sabbati vel dominica, in quibus hora tertia, hoc est nona antemeridiana, ad celebrandam sacram communionem conuenerint. In concilio *Laodiceno* tres canones in eamdem sententiam reperiuntur. Vnus [o] praecipit: *Vt euangelium cum aliis scripturis sabbato legatur:* Alius [p], *Quod non oporteat in quadragesima panem offerre, nisi sabbato & solis dominicis.* Quod hosce dies celebrationi eucharistiae sacros, & ipsius quadragesimalis ieiunii tempore festos, fuisse indicat. Et ex eadem ratione tertius quidam canon [q] decernit: *Quod non oporteat in quadragesima martyrum natales peragere, sed sanctorum martyrum facere commemorationem in sabbatis & dominicis.* Vna sola differentia, inter sabbatum & diem dominicam tum facta, erat, quod christiani in sabbato non iuberentur otiari, sed operandi (quoad diuini cultus id ferret ratio) haberent licentiam, diem dominicum hoc mo-

domadis, quoties festi dies occurrebant, sabbatum intelligo ac diem dominicum, quibus collecta in ecclesiis agi solent, ipsi intra ciuitatis portas circa porticus publicas congregati, hymnos apte ad Arianam haeresin compositos, alternatim sibi respondentes canebant.

(*m*) Cassian. institut. lib. II. c. VI. In die vero sabbati vel dominico vtrasque lectiones de nouo recitant testamento, id est, vnam de apostolo vel actibus apostolorum, & aliam de euangelio.

(*n*) Cassian. lib. III. c. II. Exceptis vespertinis horis ac nocturnis congregationibus, nulla apud eos per diem solemnitas, absque die sabbati vel dominica, in quibus hora tertia sacrae communionis obtentu communicant.

(*o*) Concil. Laodic. c. XVI. (tom. I. concil. p. 1500.) Περὶ τοῦ, ἐν σαββάτῳ ἐυαγγέλια μετὰ ἑτέρων γραφῶν ἀναγινώσκεσθαι.

(*p*) Ibid. can. XLIX. Ὅτι οὐ δεῖ τῇ τεσσαρακοστῇ ἄρτον προσφέρειν, εἰ μὴ ἐν σαββάτῳ καὶ κυριακῇ μόνον.

(*q*) Ibid. c. LI. Ὅτι οὐ δεῖ ἐν τεσσαρακοστῇ μαρτύρων γενέθλιον ἐπιτελεῖν, ἀλλὰ τῶν ἁγίων μαρτύρων μνείαν ποιεῖν ἐν τοῖς σαββάτοις καὶ κυριακαῖς.

do

do præferentes, in quo feriari debebant vt chriſtiani. Quod ſi qui hanc regulam migraſſe deprehenſi eſſent, tamquam iudaizantes anathemate, ſecundum alium eiusdem concilii canonem [r], feriebantur. Vnde apparet, feriam ſeptimam per ſingulas hebdomades publico Dei cultui ſacram, non autem vt ſabbatum *iudaicum*, celebratam fuiſſe. EPIPHANIVS [s] ſimiliter eius tamquam diei publicorum conuentuum in quibusdam, non autem omnibus, locis meminit. BASILIVS [t] diem ſabbati e quatuor diebus eſſe dicit, in quibus ætate ſua ſacram euchariſtiam celebrarint. Ex quibus omnibus percipere poſſumus, auctorem *conſtitutionum* ad hanc orientalis eccleſiæ conſuetudinem manifeſto reſpicere, quando in omni ſabbato [u], præter vnum, (hoc eſt, ſabbatum ante diem paſchatis proximum) atque in omni dominica iubet lætos conuentus celebrari, hoc eſt, non tantum pſalmos cani, lectionem ſcripturarum & communes preces recitari, quod erat ordinarium miniſterium mane & veſperi ſingulis diebus; ſed ſermonem etiam fieri, ſiue euangelii prædicationem, ſacrificii oblationem & ſacri cibi donum; vti miniſterium ſabbati & diei dominicæ alio loco [x] deſcribit.

(r) Concil. Laodic. c. XXIX. Ὅτι οὐ δεῖ χριστιανοὺς ἰουδαΐζειν, καὶ ἐν τῷ σαββάτῳ σχολάζειν, ἀλλὰ ἐργάζεσθαι αὐτοὺς ἐν τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ· τὴν δὲ κυριακὴν προτιμῶντας, εἴγε δύναιντο, σχολάζειν ὡς χριστιανοί. Quod non oportet chriſtianos iudaizare & in ſabbato otiari; ſed ipſos eo die operari: diem autem dominicum præferentes otiari, ſi modo poſſint, vt chriſtianos. Quod ſi inuenti fuerint iudaizantes, ſint anathema apud Chriſtum.

(s) Epiphan. epitom. tom. I. p. 1107. Ἔν τισι δὲ τόποις καὶ ἐν τοῖς σάββασι συνάξεις ἐπιτελοῦσιν, quibusdam in locis ſacri conuentus & ſynaxes etiam ſabbatis indicuntur.

(t) Baſil. epiſt. CCLXXXIX. ad Cæſaream Patriciam. cit. ſub litt. anteced. (f). Auguſtin. epiſt. CXVIII. Alibi nullus dies omittitur, quo non offeratur, alibi *ſabbato* tantum & dominico.

(u) Conſtitut. lib. V. c. XX. πᾶν μέντοι σάββατον ἄνευ τοῦ ἑνός, καὶ πᾶσαν κυριακὴν ἐπιτελοῦντες συνόδους εὐφραίνεσθε. Ibid. lib. VIII. c. XXIII. σάββατον δὲ καὶ κυριακὴν σχολαζέτωσαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ διὰ τὴν διδασκαλίαν.

(x) Conſtit. lib. II. c. LIX. p. 268. Τί ἀπολογήσεται τῷ θεῷ ὁ μὴ συνερχόμενος ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ ἀκούειν τοῦ σωτηρίου περὶ τῆς ἀναστάσεως λόγου; ἐν ᾗ καὶ τρεῖς εὐχὰς ἑστῶτες ἐπιτελοῦμεν, μνήμης χάριν τοῦ διὰ τριῶν ἀναστάντος ἡμερῶν· ἐν ᾗ προφητῶν ἀνάγνωσις, καὶ εὐαγγελίου κήρυξις, καὶ θυσίας ἀναφορὰ καὶ τροφῆς ἱερᾶς δωρεά. Qua expurgatione apud Deum vtetur, qui ad audiendum ſalutarem de reſurrectione ſermonem non conuenit in die dominico? in quo & tres precationes ſtando peragimus, ad memoriam illius, qui in triduo reſurrexit; & in quo habentur euangelii prædicatio, ſacrificii oblatio & ſacri cibi donum.

§. IV.

§. IV.

Quomodo vigilias sabbati & diei dominici aliorumque, in memoriam martyrum celebrari solitorum, obseruarint.

QVEMADMODVM igitur hi duo dies singulis hebdomadibus festi & læti agitabantur: ita plerumque ministerio introducebantur antecedentium vigiliarum, quæ metatorum instar solemnitates dierum sequentium præparandi caussa præcurrebant. Istæ vigiliæ eiusdem plane indolis erant cum communibus nocturnis siue matutinis precibus, quæ mane ante lucem fiebant. Et a consueto officio antelucano in hoc tantum differebant, quod, quum ordinarium officium antelucanum numquam inciperet, nisi post mediam noctem circa gallicinium tempore matutino, hæ vigiliæ longius essent officium, quod cœtum in ecclesia per maximam noctis partem detinebat. Hoc officium *Græci* παννυχίδας, *Latini* vero *pernoctationes* & *peruigilia* appellitant. CHRYSOSTOMVS [y] de hoc ipso frequenter loquitur. *Ecclesiam*, inquit, *ingredere, vide pauperes a medio noctis vsque ad lucem perseuerantes, vide sacra peruigilia diem cum nocte copulantia: vide populum CHRISTI amantem, neque noctu neque interdiu, vel somni tyrannidem ac violentiam metuentes, vel inopiæ necessitatem formidantes.* Alio loco [z] vocat παννύχους καὶ διηνεκεῖς στάσεις, *pernoctes & perpetuas stationes*, in oppositione stationum dierum, quæ interruptæ erant & imperfectæ. *In his*, inquit, *angelicorum ordinum stationem imitantes, sine cessatione laudes & hymnos offertis conditori. O mira Christi dona! In supernis exercitus angelorum canit gloriam: in terris homines in ecclesiis choros agentes, ad illorum exemplum eamdem canunt gloriam. In supernis Seraphim ter sanctum illum hymnum resonant: in ter-*

(y) Chrysostom. hom. IV. de verbis Esaiæ tom. III. p. 865. (p. 752. ed. Francof.) εἴσελθε εἰς ἐκκλησίαν· ἴδε πένητας ἐκ μεσονυκτίου μέχρι τῆς ἡμέρας παραμένοντας, βλέπε παννυχίδας ἱερὰς ἡμέρᾳ καὶ νυκτὶ συναφθείσας, οὔτε ἐν ἡμέρᾳ, οὔτε ἐν νυκτὶ τὴν τυραννίδα τοῦ ὕπνου, οὔτε τὴν ἀνάγκην τῆς πενίας φοβουμένους.

(z) Id. homil. 1. de verb. Esaiæ p. 834. (p. 724. edit. Francof.) ἐν τῆς παννύχου ταύτης καὶ διηνεκοῦς στάσεως, ἐν τῇ τὴν ἀγγελικὴν χοροστασίαν μεμιμημένους, ἀκατάπαυστον τῷ κτίσαντι τὴν ὑμνολογίαν προσφέρειν· ὢ τῶν τοῦ Χριστοῦ δωρημάτων· ἄνω στρατιαὶ δοξολογοῦσι ἀγγέλων· κάτω ἐν ἐκκλησίαις χοροστατοῦντες ἄνθρωποι τὴν αὐτὴν ἐκείνοις ἐκμιμοῦνται δοξολογίαν· ἄνω τὰ Σεραφὶμ τὸν τρισάγιον ὕμνον ἀναβοᾷ· κάτω

τις

ris eumdem hominum promit multitudo, communiterque tum cælestium, tum terrestrium festiuus conuentus congregatur: vna gratiarum actio, vna exsultatio, vna gaudentis choreæ statio. Quibus verbis perspicue docet, hymnum angelicum *Gloria in excelsis Deo*, & hymnum Cherubicum *Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Deus Sebaoth*, partem sacri ipsorum officii in nocturnis stationibus fuisse: Quæ stationes, vti antea obseruauimus, erant tantum matutina quædam oblatio in ordinario officio matutino, in quo hunc angelicum hymnum inter alias diuini cultus partes semper adhiberi iussum fuisse deprehendimus.

Facile esset, de diuersis harum nocturnarum stationum, siue perfectiorum vigiliarum, per totam noctem actarum, generibus heic edisserere copiosius: Agebantur enim interdum in extraordinariis supplicationibus, magna quadam ecclesiam premente necessitate fieri solitis; quarum exempla varia lector huius rei studiosus in CHRYSOSTOMO [a], AVGVSTINO [b], RVFFINO [c], SOCRATE [d], SOZOME-

τὴν αὐτὴν τῶν ἀνθρώπων ἀναπέμπει πληθύς· κοινὴ τῶν ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγείων συγκροτεῖται πανήγυρις· μία εὐχαριστία, ἓν ἀγαλλίαμα, μία εὐφρόσυνος χοροστασία.

(a) Chrysostom. hom. XX. de statuis tom. I p. 252. (p. 121. edit. Francof.) οὐκ ἔστι τῆς τυχούσης ψυχῆς ἐν τῇ πειρασμῶν ἐπαγωγῇ νήφειν καὶ πρὸς θεὸν βλέπειν, non est cuiuslibet animæ in tentationum incursu vigilare & ad Deum respicere. Homil. XI. ad Iuuentin. tom. I. p. 550. (p. 485. edit. Francof.) συντρεχόντων πολλῶν ψαλμῳδίαι συνεχεῖς ἐτελοῦντο, παννυχίδες ἱεραί. Multi frequenter eos visitando sacras apud eos *vigilias continuus psalmis perficiebant.*

(b) Augustin. confess. lib. IX. c. VII. Excubabat pia plebs in ecclesia, mori parata cum episcopo suo, seruo tuo. Ibi mater mea, ancilla tua, sollicitudinis & vigiliarum primas partes tenens, orationibus viuebat. cetera. Epist. CXIX. ad Ianuar.

(c) Ruffin. lib. I. c. XII. Ad vltimum certam ei diem statuentes denuntiant, vt aut ipse Arium susciperet, aut si reniteretur, se ecclesia pulso & in exilium truso, ab alio eum suscipiendum sciret. Tum ille nocte, quæ ad constitutam intererat diem, sub altari iacens, atque in oratione & lacrimis *totam peruigilem ducens*, ecclesiæ caussam domino commendabat. Lib. II. c. XVI. Ambrosius aduersum reginæ furorem, non se manu defensabat, aut telo, sed ieiuniis *continuatisque vigiliis* sub altare positus.

(d) Socrat. lib. I. c. XXXVII. ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἡ ἐπώνυμος Εἰρήνη, μόνον ἑαυτὸν κατάκλειστον ποιήσας, καὶ εἰς τὸ θυσιαστήριον εἰσελθὼν ὑπὸ τὴν ἱερὰν τράπεζαν ἑαυτὸν ἐπὶ στόμα ἐκτείνας, εὔχεται δακρύων· νύκτας τε πολλὰς ἐφεξῆς καὶ ἡμέρας τοῦτο ποιῶν διετέλει. κ. τ. λ. In ecclesia, quæ cognominatur Ireae, se solum inclusit (Alexander episcopus) & ingressus ad altare, sub sacra mensa pronum se humi

NO [*e*] & THEODORETO [*f*] inuenire poteſt. Interdum obſeruabantur tamquam vigiliæ anniuerſariæ, ad intromittendos dies feſtos ſolemniores, recolendæ memoriæ *natiuitatis*, *epiphaniæ*, *reſurrectionis* & *adſcenſionis CHRISTI*, ac deſcenſus ſpiritus ſancti in *pentecoſte* ſacros; de cuiusmodi vigiliis mentio habetur in TERTVLLIANO [*g*], LACTANTIO [*b*], CHRYSOSTOMO [*i*], SOCRATE [*k*] & pluribus aliis. Verum vigiliæ, de quibus heic

proſtrauit, Deo cum lacrimis ſupplicans. Atque hoc multis diebus ac noctibus continuatis geſſit.

(*e*) Sozom. lib. II. c. XXIX. τῇ δὲ πρὸ τῆς προθεσμίας ἡμέρᾳ, εἰσδὺς ὑπὸ τὸ θυσιαστήριον, παννύχιος ἔκειτο πρηνὴς, τῷ Θεῷ δεόμενος κ. τ. λ. Pridie eius diei, qui condictus fuerat, irrepens ſub altare (Alexander epiſcopus), tota nocte iacuit pronus, Deum rogans &c. Lib. III. c. VI. τῆς νυκτὸς ἐπιλαβούσης ἐκκλησίαζεν. Nocte aduentante collectam in eccleſia celebrauit (Athanaſius).

(*f*) Theod. lib. I. c. XIV. ὁ τοίνυν ἐπίσκοπος Ἀλέξανδρος ἀκούσας ταῦτα καὶ πάνυ λυπηθεὶς, εἰσελθὼν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, καὶ τὰς χεῖρας ἄρας πρὸς τὸν θεὸν, ἀπωδύρετο, καὶ ῥίψας ἑαυτὸν ἐπὶ πρόσωπον ἐν τῷ ἱερατείῳ, κείμενος ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ηὔχετο. Quibus auditis (Arium videlicet conuentum in eccleſia acturum) vehementer dolens epiſcopus Alexander eccleſiam ingreditur, ſublatisque ad Deum manibus lamentatur, & in faciem procidens in ſanctuario, humi proſtratus preces fundit.

(*g*) Tertull. ad vxor. lib. II. c. IV. Quis ſolemnibus paſchæ abnoctantem ſecurus ſuſtinebit?

(*b*) Lactant. lib. VII. c. XIX. Hæc nox eſt, quæ a nobis propter aduentum regis ac Dei noſtri peruigilio celebratur.

(*i*) Chryſoſt. homil. XXX. in Geneſ. p. 424. (tom. II. p. 329. edit. Francof.) διὰ τοῦτο πολλοὶ καὶ τὴν νηστείαν ἐπιτείνουσι, καὶ ἀγρυπνίας καὶ παννυχίδας ἱερὰς, καὶ ἐλεημοσύνας ἐπιδείκνυνται, δηλοῦντες δι' ὧν πράττουσι τὴν τιμὴν, ἣν περὶ τὴν ἑβδομάδα ἔχουσι. Id circo multi & ieiunium intendunt & vigilias & pernoctationes ſacras & eleemoſynas faciunt, vt hebdomadæ huic (magnæ ſcilicet paſcha proxime antecedenti) honorem habeant.

(*k*) Socrat. lib. VII. c. V. μετ' ὁ πολὺ τὴν ἐκ προλήψεως ἑορτὴν ἐπιτελεῖν· καὶ συντρέχειν πρὸς αὐτὸν ἐκ ἔθους πολλούς· καὶ τὴν ἐξ ἔθους παννυχίδα ποιούντων, θόρυβός τις δαιμόνιος ἐνέπεσεν εἰς αὐτοὺς, ὡς ἄρα Σισίννιος ὁ αὐτῶν ἐπίσκοπος σὺν πολλῷ πλήθει ἔρχοιτο κατ' αὐτῶν. Paullo poſt cum Sabbatius feſtum diem (paſchatis) ex anticipata opinione celebraret, multique ad eum concurrerent, & *ſolemni peruigilio in eccleſia pernoctarent*, tumultus quidam ac terror dæmoniacus repente eos corripuit; quaſi Siſinnius ipſorum epiſcopus cum ingenti hominum multitudine in ipſos impetum faceret. Conf. lib. II. c. XI. citat. ſub ſeq. litt. (l).

Euſeb. de vit. Conſtant. lib. IV. c. LVII. ἤδη ἡ μεγάλη τοῦ πάσχα ἑορτὴ παρῆν· ἐν ᾗ ὁ βασιλεὺς τῷ θεῷ τὰς εὐχὰς ἀποδιδοὺς συνδιενυκτέρευε τοῖς ἄλλοις.

Hieronym. com. in Matth. XXV. Traditio iudæorum eſt, Chriſtum media

dice-

dicere habemus, istiusmodi tantum sunt, quæ ad cultum Dei hebdomadalem referri quodammodo possunt, quibus has vigilias sabbati ac diei dominici præcipue adnumerare licebit, quia vertentibus singulis hebdomadibus recurrebant. De quibus non tantum antememoratum CHRYSOSTOMI testimonium, sed multa etiam alia, habemus. Nam SOCRATES [l] narrans, quemadmodum *Athanasius* manus militum, ad comprehendendum eum missorum, effugerit, *Iam dies*, inquit, *vergebat in vesperam, & populus in ecclesia pernoctabat, eo quod collecta exspectaretur. Venit repente dux, & instructa militum acie ecclesiam obsidet. Quam quum vidisset Athanasius, operam dedit, ne populus ipsius caussa damnum vllum pateretur. Mandat igitur diacono, vt orationem populo indiceret; statimque præcepit, vt psalmus recitaretur. Quum autem in psalmi recitatione suauis concentus totius multitudinis exstitisset, per vnam ex ecclesiæ ianuis omnes egressi sunt. Quod quum fieret, milites quidem quieti stetere; Athanasius vero in media psallentium turba euasit incolumis. Atque ita imminente periculo liberatus Romam se contulit.* Ipsemet ATHANASIVS [m] eamdem historiam in *apologia de fuga* recitans, *Nox iam erat*, inquit, *& quidam e populo peruigilium agebant sequentis synaxis.* Et SOCRATES alio loco loquens de hisce nocturnis vigiliis, ab *Arianis* pariter & *catholicis* obseruatis dicit, singulis hebdomadibus, quoties festi dies occurrerint, sabbatum videlicet & dies dominicus [n], quibus conuen-

nocte venturum in similitudinem Aegyptii temporis, quando pascha celebratum est, & exterminator venit & dominus super tabernacula transiit, & sanguine agni postes nostrarum frontium consecrati sunt: Vnde reor & traditionem apostolicam permansisse, *vt in die vigiliarum paschæ ante noctis dimidium, populos dimittere non liceat*, exspectantes aduentum Christi.

(l) Socrat. lib. II. c. XI. ἑσπέρα μὲν ἦν· ὁ δὲ λαὸς ἐπαννύχιζε, προσδοκωμένης συνάξεως· ἥκει δὲ ὁ στρατηγός, κατὰ φάλαγγα τοὺς στρατιώτας τάξας πανταχόθεν τῆς ἐκκλησίας· Ἀθανάσιος δὲ ἑωρακὼς τὰ γινόμενα, φροντίδα ἔθετο, ὅπως ἂν τῷ λαῷ μηδαμῶς βλάβη γένηται δι' αὐτόν· καὶ προστάξας διακόνῳ κηρύξαι εὐχήν, αὖθις ψαλμὸν λέγεσθαι παρεσκεύασε· συμφωνίας δὲ ἐν τῆς ψαλμῳδίας γενομένης, διὰ μιᾶς τῶν πυλῶν τῆς ἐκκλησίας πάντες ἐξῄεσαν· τούτου γινομένου, οἱ στρατιῶται ἀπόμαχοι ἔμενον· ὁ δὲ Ἀθανάσιος ἐν μέσοις τοῖς ψαλμῳδοῦσιν ἀβλαβὴς διεσώζετο· τοῦτον δὲ τὸν τρόπον διαφυγών, ἐπὶ τὴν Ῥώμην ἀνέδραμε.

(m) Athan. apol. de fuga tom. I. p. 716. (p. 334. c. edit. Parif. MDCXCVIII.) νὺξ μὲν γὰρ ἤδη ἦν, καὶ τοῦ λαοῦ τινες ἐπαννύχιζον προσδοκωμένης συνάξεως.

(n) Socrat. lib. VI. c. VIII. Οἱ Ἀρειανίζοντες ἔξω τῆς πόλεως τὰς συναγωγὰς ἐποιοῦν-

tus in ecclesiis agi soliti sint, hasce eos vigilias egisse. Et *Arianos* quidem, intra ciuitatis mœnia ecclesias non habentes, circa porticus publicas & in plateis congregatos, hymnos suos ad lucem vsque cecinisse; diluculo autem extra portas egressos ad locum, in quo conuentus celebrarint, abiisse. Et historicus obseruat, CHRYSOSTOMVM veritum, ne quis ex simplicioribus de populo huiusmodi canticis ab ecclesia abstraheretur, quosdam de catholica plebe, quæ sub ipso esset, eis opposuisse, qui nocturnos perinde hymnos decantando & *Arianorum* circa hæc studium obscurarent, & suos in professione rectæ fidei confirmarent: & vt hoc maiore apparatu fieret, *Eudoxiam*, augustam, cruces argenteas, cereas faces accensas gestantes, donasse, & *Brisonem* quemdam eunuchum hymnorum cantoribus erudiendis præposuisse. Quod quum *Ariani* vidissent, æmulatione tantopere succensos esse, dicit, vt facto in catholicos impetu *Brisonem* & alios quosdam lapide percussos occiderint. Quibus rebus permotum imperatorem interdixisse *Arianis*, ne deinceps hymnos publice canerent, catholicis vigilias suas in ecclesiis, vti antea fecerant, celebrandi concessa libertate. Ex quibus facile ad colligendum est, & istiusmodi vigilias a religiosioribus de plebe in omnibus Orientis partibus frequentatas, & hymnos ac psalmos exercitia fuisse, quibus ad primam vsque lucem occupati fuerint. Possem heic plura alia testimonia adferre ex NAZIANZENO [o] & aliis *Græcis* scriptori-

τοῦ ἡνίκα ἂν ἑκάστης ἑβδομάδος ἑορταὶ κατελάμβανον, φημὶ δὲ τό τε σάββατον καὶ ἡ κυριακή, ἐν αἷς αἱ συνάξεις κατὰ τὰς ἐκκλησίας εἰώθασι γίνεσθαι, αὐτοὶ ἐντὸς τῶν τῆς πόλεως πυλῶν περὶ τὰς στοὰς ἀθροιζόμενοι, καὶ ᾠδὰς ἀντιφώνους πρὸς τὴν Ἀρειανὴν δόξαν συντιθέντες ᾖδον· καὶ τοῦτο ἐποίουν κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος τῆς νυκτός· ὑπὸ δὲ ὄρθρον, τὰ τοιαῦτα ἀντίφωνα λέγοντες, διὰ μέσης τῆς πόλεως ἐξῄεσαν τῶν πυλῶν, καὶ τοὺς τόπους ἔνθα συνῆγον κατελάμβανον. - - τότε δὴ καὶ Ἰωάννης εὐλαβηθεὶς μή τις τῶν ἁπλουστέρων ὑπὸ τῶν τοιούτων ᾠδῶν ἀφελκυσθῇ τῆς ἐκκλησίας, ἀντιτίθησιν αὐτοῖς τοὺς τοῦ ἰδίου λαοῦ, ὅπως ἂν καὶ αὐτοὶ ταῖς νυκτεριναῖς ὑμνολογίαις σχολάζοντες, ἀμαυρώσωσι μὲν τὴν ἐκείνων περὶ τούτου σπουδήν, βεβαίους δὲ τοὺς οἰκείους πρὸς τὴν ἑαυτῶν πίστιν ἐργάσωνται. κ. τ. λ.

(o) Naz. carm. Iambic. XVIII. tom. 1'. ep. 218.

Ὁρᾷς ἀγρύπνους πρὸς θεὸν ψαλμῳδίας
Ἀνδρῶν, γυναικῶν, φύσεως λελησμένων.
Noctune cernis vt canat laudes Deo
Naturæ vterque sexus oblitus suæ?

bus,

bus, ſed hæc ad eccleſiæ orientalis conſuetudinem nobis commonſtrandam ſufficiunt.

Ad *Latinam* quod attinet eccleſiam, teſtimonium habemus HIERONYMI, qui vocabulum *vigil* interpretans in *Daniele* propheta, ſignificare id dicit angelos, quod ſemper vigilent & ad Dei imperium ſint parati. Et ſubiungit [p]: *Vnde & nos crebris pernoctationibus imitamur angelorum officia.* Et porro ex ipſo apparet, quod vxores & virgines æque ac viri hunc cultum nocturnum frequentarint. Nam ad *Lætam* [q] ſcribens de eius filia, ita illam admonet: *Vigiliarum dies & ſolemnes pernoctationes ſic virguncula noſtra celebret, vt ne tranſuerſo quidem vngue a matre diſcedat*; ex eadem, credo, ratione hæc monet, quæ concilium *Illiberitanum* [r] induxit, vt feminis iſtarum vigiliarum obſeruationem interdiceret, eo quod multæ ſub obtentu orationis ſcelera commiſiſſe deprehenſæ eſſent. Exſtant plura alia loca in AVGVSTINO, HILARIO aliiſque *Latinis* ſcriptoribus, qui de vigiliis loquuntur; quia vero vel de priuatis pernoctationibus in precibus domi, vel de communibus vigiliis ordinariæ orationis matutinæ ante lucem intelligi poſſunt, hoc loco ea præterimus: illud AMBROSII [s] teſtimonium tantum adlegantes, vbi hanc conſuetudinem imitatione exempli CHRISTI fundare videtur: *Pernoctabat*, inquit, *in oratione dominus IESVS, non indigens precationis auxilio, ſed ſtatuens tibi imitationis exemplum. Ille pro te rogans pernoctabat, vt tu diſceres, quomodo pro te rogares.*

At vero præter haſce ſtatas duarum hebdomadalium ſolemnitatum vigilias, aliud genus vigiliarum erat, quæ fere ſingulis hebdomadibus per annum incidebant, aut certe frequentes in quibusdam illius partibus erant. Hæ erant vigiliæ ſolemnitatum anniuerſariarum martyrum. Hæc ſacra anniuerſaria, vti mox audiemus, ſemper in magno fuerunt pretio, iis-

Id. orat. XI. de Gorgonia tom. I. p. 185. ἑτέρων παννυχιζόντων ἐν ὀρθῷ σώματι, dum alii corpore recto inſomnem noctem ducunt.

(p) Hieron. com. in Daniel. IV, 13.

(q) Id. epiſt. VII. ad Lætam.

(r) Concil. Illiberrit. c. XXXV. Placuit prohiberi, ne feminæ in cœmiterio peruigilent; eo quod ſæpe ſub obtentu orationis latentes ſcelera committant.

(s) Ambroſ. ſerm. XIX. in pſalm. CXVIII. v. 147. p. 740. (tom. II. opp. p. 1056. g. edit. Pariſ. MDCXLII.)

demque diuini cultus solemnitatibus, quibus sabbatum vel dies dominicus, celebrabantur; adeoque & vigiliæ eorum eadem obseruabantur cærimonia, qua vigiliæ siue stationes nocturnæ vtriusque hebdomadalis festiuitatis. CHRYSOSTOMVS locuples huius rei testis est. Nam in homilia, in istiusmodi aliquam solemnitatem habita, vigiliæ, per omnem noctem continuatæ, facit mentionem. *Noctem*, inquit [t], *conuertistis in diem per sacras istas vigilias: nolite rursus diem in noctem per ebrietatem & crapulam ac meretricios cantus conuertere.* Et SIDONIVS APOLLINARIS idem testatur, ad minimum de aliqua parte ecclesiæ occidentalis. Scribens enim de festo die *Iusti*, episcopi *Lugdunensis*, celebrationem istius diei ac antegressæ vigiliæ hunc in modum describit [u]: *Conueneramus ad sancti Iusti sepulchrum. - - Processio fuerat antelucana, solemnitas anniuersaria, populus ingens sexu ex vtroque, quem capacissima basilica non caperet, & quamlibet cincta diffusis cryptoporticibus. Cultu peracto vigiliarum, quas alternante mulcedine monachi clericique psalmicines concelebrauerant, quisque in diuersa secessimus, non procul tamen, vtpote ad tertiam* (hoc est, nonam antemeridianam) *præsto futuri, quum sacerdotibus res diuina facienda.*

§. V.

De festis diebus martyrum. Eorum origo, & quænam diuini cultus officia in illis peracta.

QVANDO itaque festorum dierum martyrum, tamquam dierum publici cultus religiosi meminimus, in eorum originem inquirendum est, vt perspiciamus, quam mature dies solemnes adorationis Dei euaserint, & quibus diuini cultus officiis constiterint. Istæ solemnitates tempore CHRYSOSTOMI ac THEODORETI tantopere multiplicatæ erant, vt non semel, bis aut quinquies quotannis martyrum memorias se celebrare, sed sæpe etiam semel vel bis in eadem hebdomade [x] huius rei gra-

(t) Chrysostom. homil. LIX. in martyres tom. V. p. 779. (homil. LXII. p. 697. edit. Francof.) *ἐποιήσατε τὴν νύκτα ἡμέραν διὰ τῶν παννυχίδων τῶν ἱερῶν· μὴ ποιήσατε πάλιν τὴν ἡμέραν νύκτα διὰ τῆς μέθης καὶ τῆς κραιπάλης, καὶ τῶν ᾀσμάτων τῶν πορνικῶν.*

(u) Sidon. lib. V. epist. XVII.

(x) Chrysostom. hom. XL. in Iuuentin. tom. I. p. 546. (p. 484. edit. Francof.) *Ὁ μακάριος Βαβύλας πρώην ἡμᾶς ἐνταῦθα μετὰ παίδων τριῶν συνήγαγε, σήμερον στρατιωτῶν ξυνωρὶς ἁγίων, τὸ τοῦ Χριστοῦ στρατόπεδον ἐπὶ τῆς παρατάξεως ἵστησι· νῦν*

tia

tia coire adfirment; quæ res frequentes ferias peperit. Origo earum ad minimum ad ætatem referenda est *Polycarpi*, qui circa annum CXLVIII. religionis christianæ caussa interfectus est. Nam ecclesia *Smyrnensis*, cuius ille fuerat episcopus, in epistola ad ecclesiam apud *Philomelium*, EVSEBIO [y] memorata, narrat, velle se, si Deus concesserit, ad monumentum eius conuenientes natalem eius martyrii diem cum hilaritate & gaudio celebrare, tum in memoriam eorum, qui glorioso certamine perfuncti sint, tum ad posteros huiusmodi exemplo erudiendos & confirmandos. TERTVLLIANVS de his anniuersariis sacris, vt tempore suo obseruatis, loquitur, quando ait: *Oblationes pro defunctis* [z] *pro natalitiis annua die facimus.* Et CYPRIANVS [a] in epistola ad clericos suos, *Dies eorum*, inquit, *quibus excedunt, adnotate, vt commemorationes eorum inter memorias martyrum celebrare possimus.* Et alio loco [b]: *Sacrificia pro eis* (de *Laurentio* & *Ignatio* martyribus loquitur) *semper, vt meministis, offerimus, quoties martyrum passiones & dies anniuersaria commemoratione celebramus.* Hæc sacrificia precum & laudum erant, quæ Deo offerebantur pro exemplis martyrum, & celebratio eucharistiæ, item collationes eleemosynarum ac oblationes pro pauperibus, vna cum oratione panegyrica & recitatione actorum passionis istius martyris, si qua huiusmodi monumenta haberent, exercitia erant, quibus hosce dies pie ac deuote transigebant. Hi enim dies habebantur solemnissimi, adeoque eodem cærimoniarum genere, quo sabbatum ac dies dominicus,

ἅρμα μαρτύρων, νῦν ξυνωρὶς μαρτύρων. Heri beatus Babylas cum tribus pueris nos heic congregabat: hodie vero par sanctorum militum in acie exercitum Christi ostendit. Heri quadriga martyrum, hodie biga se ostendit. Theodoret. serm. VIII. de martyrib. tom. IV. p. 605. εἰς δὲ τούτους (σηκοὺς μαρτύρων) οὐχ ἅπαξ ἢ δίς γε τοῦ ἔτους ἢ πεντάκις φοιτῶμεν· ἀλλὰ πολλάκις μὲν πανηγύρεις ἐπιτελοῦμεν. Neque ad hæc (martyrum templa) nos semel bisue aut quinquies quotannis accedimus, sed frequentes conuentus celebramus.

(y) Euseb. lib. IV. c. XV. p. 109. c. ἔνθα ὡς δυνατὸν ἡμῖν συναγομένοις ἐν ἀγαλλιάσει καὶ χαρᾷ, παρέξει ὁ κύριος ἐπιτελεῖν τὴν τοῦ μαρτυρίου αὐτοῦ ἡμέραν γενέθλιον, εἴς τε τὴν τῶν προηθληκότων μνήμην, καὶ τῶν μελλόντων ἄσκησίν τε καὶ ἑτοιμασίαν.

(z) Tertull. de coron. milit. c. III.

(a) Cyprian. epist. XII. al. XXXVII. (pag. 188. edit. Fell. Amstelod.) Denique & dies eorum, quibus accedunt, adnotate, vt &c.

(b) Id. epist. XXXIX. al. XXXIV. p. 77. (p. 224. edit. Fell. Amstelod.)

semper

ſemper agebantur. Numquam ſine frequenti conuentu, nec ſine ſermone vel euchariſtiæ perceptione abire ſinebantur, quemadmodum ex quibusdam CHRYSOSTOMI homiliis, crebra iſtiusmodi occaſione habitis, apparet. Ad diſſuadendum populo intemperantiam, *Perpende*, inquit [c], *quam ridiculum ſit, poſt eiusmodi conuentum, poſt vigilias, poſt ſacrarum auditionem ſcripturarum, poſt diuinorum participationem myſteriorum & poſt ſpiritualem largitionem, virum aut mulierem totos dies in popinis tranſigentes videri.* Fundamentum argumenti illius hoc ſuppoſito nititur, quod euchariſtiam antea in eccleſia, memoriam martyris cuiusdam celebrantes, receperint. Atque ita SIDONIVS APOLLINARIS loco modo citato [d] rem repræſentat, quod, vigiliis *Iuſti* præcedente nocte peractis, interdiu hora nona matutina iterum conuenerint, quum ſacerdotes rem diuinam facerent, id eſt, SAVARONE [e] recte interpretante, miſſarum ſolemnia celebrarent.

PRAETER vſitatas autem aliorum dierum feſtorum ſolemnitates, res quædam erat peculiaris hiſce ſolemnitatibus martyrum, nimirum, quod paſſiones eorum, vti ab notariis, ab eccleſia hanc in rem conſtitutis, conſignatæ fuerant, plerumque coram concione, tali occaſione coacta, legerentur. Hæc certe *Africanarum* eccleſiarum conſuetudo fuit. AVGVSTINVS [f] enim de ea tamquam re fieri ſolita loquitur, populo ſedendi indulgens libertatem, dum illas legi audirent, eo quod ſæpius longiores eſſent. Et concilium *Carthaginenſe* tertium [g] canonem habet ad earum lectionem promouendam.

(c) Chryſoſtom. homil. LIX. de martyribus tom. V. p. 779. (homil. LXII. p. 697. c. edit. Francof.) ἐννόησον, ἡλίκος γέλως, μετὰ τοιαύτην σύνοδον, μετὰ παννυχίδας, μετὰ γραφῶν ἁγίων ἀκρόασιν, μετὰ μυστηρίων θείων κοινωνίαν, καὶ μετὰ πνευματικὴν χορηγίαν, ἄνδρα ἢ γυναῖκα ἐν καπηλείῳ φαίνεσθαι διημερεύοντας.

(d) Sidon. Apoll. lib. V. epiſt. XV. Vid. litt. (u) antec. in textu pag. 294.

(e) Sauar. commentar. in Sidon. *Res diuina facienda*] id eſt, miſſarum ſolemnia celebranda, miſſa facienda, ſacrificia offerenda, vt ipſe loquitur epiſt. XV. lib. IV.

(f) Auguſtin. homil. XXVI. ex L. tom. X. p. 174. (p. 476. edit. Baſil. MDLIX.) Quando aut paſſiones prolixæ, aut certe aliquæ lectiones longiores, qui ſtare non poſſunt, humiliter & cum ſilentio ſedentes, attentis auribus audiant, quæ leguntur.

(g) Concil. Carth. III. c. XLVII. Liceat etiam legi paſſiones martyrum, quum anniuerſarii dies eorum celebrantur.

dam. MABILLONIVS [h] diuersa alia exempla suggerit ex ALCIMO AVITO, CAESARIO ARELATENSI & FERREOLO, quibus eas quoque in ecclesiis *Gallicanis* lectas esse ostendit. Tantummodo in ecclesia *Romana*, decreto GELASII [i] pontificis, in synodo septuaginta episcoporum interdictæ fuerunt, hac quidem huic rei prætexta caussa, quod eorum, qui eas conscripserint, nomina ignorentur, & nonnumquam ab infidelibus idiotis vel hæreticis etiam compositæ esse perhibeantur, sicut cuiusdam *Cyrici*, & *Iulitæ* ac *Georgii*. Ex qua caussa secundum antiquam consuetudinem in ecclesia *Romana* eæ non legi dicuntur. Verum huic regulæ aliæ ecclesiæ tunc non videntur fuisse adstrictæ.

§. VI.

Solemnes conuentus ad verbi Dei prædicationem aliosque diuini cultus actus quotidie instituti, tempore quadragesimalis ieiunii & quinquaginta diebus inter pascha & pentecosten durantibus.

PORRO obseruari meretur, quod durante quadragesimali ieiunio continuos conuentus, non ad preces tantum fundendas, sed verbum etiam Dei prædicandum, agitauerint: Vti ex CHRYSOSTOMI sermonibus apparet, quorum multi ab ipso diebus, continuata serie sibi succedentibus, per maximam istius tempestatis partem habiti fuerunt; exempli caussa *homiliæ* in *Genesin*, & celebres illi sermones, dicti ἀνδριάντες, *Antiochiæ* tempore quadragesimalis ieiunii, occasione tumultus, in quo statuæ imperatoris deiectæ erant, recitati. Plura alia exempla eiusdem consuetudinis dari possunt, de quibus postea libro proxime sequenti [*], vbi de officio prædicandi agendum erit, dicturi sumus verbosius. Neque tamen semper eucharistiam sacri istius ieiunii tempore consecrarunt, nisi solo sabbato & die domini-

(h) Mabillon. de cursu Gallicano p. 403. &c.

(i) Gelas. decret. ap. Crab. tom. I. p. 992. Singulari cautela, secundum antiquam consuetudinem, in sancta Romana ecclesia non leguntur, quia & eorum, qui conscripsere, nomina penitus ignorantur; & ab infidelibus idiotis superflua, aut minus apta, quam rei ordo fuerit, scripta esse putantur, sicut cuiusdam Cyrici & Iulitæ, sicut Gregorii aliorumque huiusmodi passiones, quæ ab hæreticis perhibentur compositæ.

(*) Lib. XIV. c. IV.

ca, quemadmodum ex concilio *Laodiceno* [*k*] discimus, cuius quidam canon sic habet: *Non oportet in quadragesima panem offerre, nisi sabbato & solis dominicis.* Cuius rei ratio erat, quod hi duo dies ipso dicti ieiunii tempore festi habebantur; neque huius concilii tempore eucharistia in solemnibus ieiuniis consecrari consueuit: verum loco officii consecrationis probabiliter obtinuit sequentibus ætatibus sic dicta *προηγιασμένων λειτουργία*, *sacrum præsanctificatorum ministerium*, quod breuius erat ministerium ad percipienda diebus ieiunii elementa, quæ die dominica antea consecrata erant, qua de re specialem canonem in concilio *Trullano* [†] deprehendimus. Vt adeo & eucharistiam & sermonem singulis ieiunii quadragesimalis diebus hac vel illa ratione habuisse videantur.

SIMILITER quinquaginta dies pascha inter & pentecosten omnes festi erant, & solemniter obseruabantur, tamquam dies gaudii, a tempore inde TERTVLLIANI, qui huius rei meminit, deque gentilibus ex hoc capite triumphat, quod præter diem solis, singulis hebdomadibus recurrentem, hæc vna continuata solemnitas [*l*] pentecostalis plures dies festos efficiat, quam omnes nationum solemnitates per integrum annum. Hoc quidem loco non significat, quibus cærimoniis ac ritibus hoc tempus obseruarint christiani; alibi [*m*] autem dicit, per singulos istos dies publico Dei cultui ipsos vacare, eademque eos reuerentia celebrare, qua diem dominicum, dum nec ieiunent, nec genua flectant vllo die per integrum illud temporis inter-

(*k*) Concil. Laodic. c. XLIX: *ὅτι οὐ δεῖ τῇ τεσσαρακοστῇ ἄρτον προσφέρειν, εἰ μὴ ἐν σαββάτῳ καὶ κυριακῇ μόνον.*

(†) Concil. Trull. c. LII. (Tom. VI. concil. p. 1166.) *Ἐν πάσαις τῆς ἁγίας τεσσαρακοστῆς τῶν νηστειῶν ἡμέραις, παρεκτὸς σαββάτου καὶ κυριακῆς καὶ τῆς ἁγίας τοῦ εὐαγγελισμοῦ ἡμέρας, γινέσθω ἡ τῶν προηγιασμένων ἱερὰ λειτουργία.* In omnibus sanctæ quadragesimæ ieiunii diebus, præterquam sabbato & dominica, & sancto adnuntiationis die, fiat *sacrum præsanctificatorum ministerium.*

(*l*) Tertull. de idololatr. c. XIV. Ethnicis semel annuus dies quisque festus est: Tibi octauo quoque die. Excerpe singulas solemnitates nationum & in ordinem texe, pentecosten implere non poterunt.

(*m*) Tertull. de coron. milit. c. III. Die dominico ieiunium nefas ducimus, vel de geniculis adorare. Eadem immunitate a die paschæ in pentecosten vsque gaudemus.

vallum,

vallum, quo feruatoris noftri refurrectio ac adfcenfio commemoretur. Vnde non improbabilis coniectura eft, quod durante hoc temporis interuallo eumdem completum Dei cultum habuerint, quem die dominico habuerunt.

§. VII.

Publicæ preces mane & vefpere quotidie factæ in fæculo tertio.

Haec confideratio eo nobis quoque profutura eft, vt cognofcamus, quo tempore preces matutinæ ac vefpertinæ in ecclefia quotidie fieri cœperint. Si enim chriftianis per perfecutiones tempore TERTVLLIANI quinquaginta dies continuos folemniter celebrare licuit; non datur ratio dubitandi, quin fingulis diebus æque ad ordinarias fuas preces conuenire potuerint. Et fi feria quarta & fexta, vt ftationum dies, fuerunt obferuatæ, quemadmodum illum antea audiuimus adfirmantem; vix dubium effe poteft, vnumquemque diem habuiffe vigiliam fuam, fiue conuentum antelucanum. Neque multum temporis ab ætate TERTVLLIANI effluxerat, quando CYPRIANVS [n] euchariftiam quotidie accipi adfirmabat, putabatque petitionem illam in oratione dominica hunc fenfum admittere poffe, quando oramus: *Panem noftrum quotidianum da nobis hodie:* Quæ TERTVLLIANI [o] etiam fententia ante ipfum erat. Iam vero hoc ipfum demonftrat, conuentus ad cultum Dei publicum quotidie fuiffe ab eis celebratos, fiquidem fingulis diebus euchariftia vfi funt, quam non nifi in publicis ecclefiæ conuentibus confecrare confueuerunt. Itaque ab hoc tempore non eft, quod de ecclefiæ quotidiano facrificio precum difputemus in matutinis conuentibus: Qui pofterioribus ætatibus plerumque *cœtus antelucani*, & *vigiliæ*, & *horæ nocturnæ* vocantur, quod effent ordinariæ quædam vigiliæ, fiue nocturnæ congregationes, an-

(n) Cypr. de orat. domin. p. 147. (p. 104. edit. Fell. Amftelod.) Hunc panem dari nobis quotidie poftulamus, ne qui in Chrifto fumus, & quotidie euchariftiam ad cibum falutis accipimus, intercedente aliquo grauiore delicto, dum abftenti & non communicantes a cæleſti pane prohibemur, a Chrifti corpore feparemur.

(o) Tertull. de orat. c. VI. Corpus eius in pane cenfetur: Hoc eft corpus meum: Itaque petendo panem quotidianum, perpetuitatem poftulamus in Chrifto & indiuiduitatem a corpore eius.

te lucem celebratæ, etſi non ita mature, quemadmodum aliæ iſtæ vigiliæ ante ſabbatum & diem dominicum, quæ longius durabant, vti de illis ſuo loco iam obſeruauimus.

QVOD ad preces veſpertinas, publice in eccleſia factas, attinet, MEDVS [p] earum nullam vel in CYPRIANO, vel TERTVLLIANO, vel aliis ſcriptoribus ante auctorem *conſtitutionum* & concilium *Laodicenum* mentionem haberi putat. Nonam horam precationis, CYPRIANO [q] memoratam, exiſtimat ad priuatas tantum preces reſpicere; id quod omnino probabile eſt: Et per TERTVLLIANI *conuocationes nocturnas* non veſpertinas, ſed matutinas preces ante lucem intelligendas eſſe; quod ſine vlla dubitatione ita eſt. Sed vero ſic non videtur conſideraſſe vir doctus, quod tempore CYPRIANI nonnullis mos fuerit poſt cœnam ſacra euchariſtia vti. Hic enim diſertam eius mentionem facit [r], etſi conſuetudinem non comprobet. Atque hæc conſuetudo inter *Aegyptios* durauit ad ætatem vſque SOCRATIS [s], qui de ea loquitur tamquam iſtis eccleſiis quadamtenus peculiari. Iam vero ſi tempore CYPRIANI conſuetudo obtinuit poſt cœnam ſumendi ſacramentum euchariſticum, dubium non eſt, quin eodem tempore preces veſpertinæ in vſu fuerint. RIGALTIVS [t] & poſt eum FELLVS [u] &

(p) Mede epiſt. LXVI. p. 840.

(q) Cypr. de orat. domin. p. 154. (p. 108. edit. Amſtelod.) In orationibus celebrandis inuenimus obſeruaſſe cum Daniele tres pueros in fide fortes, & in captiuitate victores, horam tertiam, ſextam, *nonam*, ſacramento ſcilicet trinitatis, quæ in nouiſſimis temporibus manifeſtari habebat. - - quando a ſeptima *nona* completur, per ternas horas trinitas perfecta numeratur: quæ horarum ſpatia iam pridem ſpiritualiter determinantes adoratores Dei, ſtatutis & legitimis ad precem temporibus ſeruiebant; & manifeſta poſtmodum res eſt, ſacramenta olim fuiſſe; quod ante ſic iuſti precabantur. cetera.

(r) Cypr. epiſt. LXIII. ad Cæcilium p. 156. (p. 277. ed. Amſtelod.) An illa ſibi aliquis contemplatione blanditur, quod etſi mane aqua ſola offerri videtur, tamen quum ad cœnandum venimus, mixtum calicem offerimus?

(s) Socrat. lib. V. c. XXII. Vid. ſupra §. III, ad litt. (k) pag. 285.

(t) Rigalt. in Cyprian. epiſt. LXIII. Aeuo iam Tertulliani mutatum aliquid, circa hoc ſacramentum fuiſſe colligitur, & non ſolum *veſpere in tempore victus*, ſed etiam horis antelucanis ſacramentum corporis Chriſti celebratum fuiſſe arguunt hæc verba, lib. de *corona*: *Euchariſtiæ ſacramentum in tempore victus mandatum a domino, etiam antelucanis horis ſumimus.*

(u) Fell. indict. loc. Conſtat euchariſtiam, licet horis antelucanis ſumtam, ve-

CAVEVS

CAVEVS [x] hanc consuetudinem communicandi post cœnam ad æuum vsque TERTVLLIANI extendunt: sed perperam illius verba accipere eos existimo. Non enim dicit, post cœnam illos eucharistiam sumsisse [y], sed *CHRISTVM* in tempore victus mandatum de eucharistia omnibus dedisse, tametsi tunc quidem temporis in antelucanis cœtibus, nec de aliorum quam præsidentium siue antistitum suorum manibus, illam sumerent. Quare huic testimonio non insistimus, sed probationem precum vespertinarum ex isto loco CYPRIANI cum ratione deduci arbitramur. Post quem auctor *constitutionum* non tantum de illis loquitur [z], sed matutini quoque ac vespertini officii ordinem nobis exhibet, quem capitibus duobus sequentibus lectori repræsentabimus. Concilium *Laodicenum* [a] de precibus vespertinis, deque illis, quæ ad horam nonam, siue tertiam postmeridianam, fiant, loquitur, & idem ministerium in vtrisque fieri iubet. *Græcis* communiter dicitur λυχναψία, *Latinis lucernarium*, quia communiter declinante in noctem die, vbi candelæ incendebantur, initium capiebat. Similiter sæpe vocatur *sacrificium vespertinum*, & *missa vespertina*, vti hæc nomina ad significandum in genere ministerium precum ecclesiæ adhibentur. Atque hæc duo tempora, matutinum ac vespertinum,

spere etiam distribui solitam; cuius rei locuples testis Tertullianus lib. de corona c. III. *Eucharistiæ sacramentum tempore victus & præsidentium manu sumimus.* Et alibi monet, vt finitis stationibus sumatur.

(x) Caue prim. christ. part. I. c. XI. p. 338. In edit. German. Lips. MDCCXXIII. 8. p. 274. verba sic habent: *Tertullianus versichert uns, dass es zu seiner zeit um tisch-zeit, das ist,* (*wie es alle erklären*) beym abend-essen, *auch sehr oft des morgens vor tage, da sie ihre heilige zusammenkünfte gehabt, sey gehalten worden.*

(y) Tertull. de coron. milit. c. III. Eucharistiæ sacramentum & in tempore victus, & omnibus mandatum a domino, etiam antelucanis cœtibus, nec de aliorum manu quam præsidentium sumimus.

(z) Constit. lib. VIII. c. XXXV. ἑσπέρας γενομένης, συναθροίσεις τὴν ἐκκλησίαν, ὦ ἐπίσκοπε, καὶ μετὰ τὸ ῥηθῆναι τὸν ἐπιλύχνιον ψαλμὸν προσφωνήσει ὁ διάκονος ὑπὲρ τῶν κατηχουμένων, καὶ χειμαζομένων, καὶ τῶν φωτιζομένων, καὶ τῶν ἐν μετανοίᾳ κ. τ. λ. Quum fuerit vespera, congregabis ecclesiam, o episcope, & postquam dictus fuerit psalmus lucernalis, recitabit diaconus orationes pro catechumenis, hiemantibus competentibus, & pœnitentibus, &c.

(a) Concil. Laodic. c. XIIX. περὶ τοῦ, τὴν αὐτὴν λειτουργίαν τῶν εὐχῶν πάντοτε καὶ ἐν ταῖς ἐννάταις, καὶ ἐν ταῖς ἑσπέραις ὀφείλειν γίνεσθαι.

celebratiſſima antiqui quotidiani miniſterii tempora ſunt, quæ in omnibus fere eccleſiaſticis ſcriptoribus reperiuntur; vt omnino ſuperuacaneum ſit, vlli eorum longius heic immorari.

§. VIII.

Origo canonicarum horarum precandi. Nulla earum notitia pro publicis, ſed tantum pro priuatis precibus per tria priora ſæcula.

Reliqva eſt vna adhuc quæſtio de iſtis temporibus precandi, quæ communiter dicuntur *horæ canonicæ*, hoc eſt, præter ante memoratas preces matutinas ac veſpertinas, ſic dictæ horæ prima, tertia, ſexta & nona, vna cum *completorio*. Qui in harum, tamquam publicis precibus conſtitutarum, horarum originem omnium ſtudioſiſſime inquiſiuerunt, nulla earum veſtigia in tribus prioribus ſæculis inuenire potuerunt, ſed in eccleſiam cum vita demum monaſtica introductas eſſe colligunt. Ita medvs [b] ac pearsonivs [c], qui tertvlliano tertiam, ſextam & nonam horam precationis memorari obſeruant. Notandum autem eſt, quod tertvllianvs nunc quidem vt *Montaniſta* [d] contra catholicos diſputet, regulas *Montaniſtarum* per omnes auſteritatis, arroganterque præ eccleſia venditatæ

(b) Med. epiſt. LXVI.

(c) Pearſ. prælect. II. in act. apoſtol. num. III. IV.

(d) Tertull. de ieiun. c. X. Aeque ſtationes noſtras vt indignas, quasdam vero & in ſerum conſtitutas, nouitatis nomine incuſant, hoc quoque munus, & ex arbitrio obeundum eſſe dicentes, & non vltra nonam detinendum, de ſuo ſcilicet more. Sed quod pertineat ad interdictionis quæſtionem, ſemel pro omnibus cauſſis reſpondebo. Nunc ad proprium huius ſpeciei articulum de modo temporis dico, de ipſis prius expoſtulandum, vnde hanc formam nouam dirimendis ſtationibus præſcribant. Si, quia Petrus & qui cum eo, ad horam nonam orationis templum introgreſſi leguntur, quis mihi probabit, illos ea die ſtatione functos, vt *horam nonam* ad clauſulam & expunctionem ſtationis interpretetur. Atqui facilius inuenias Petrum *hora ſexta* capiendi cibi cauſſa prius in ſuperiora ad orandum adſcendiſſe, quo magis *ſexta* diei finiri officio huic poſſit, quæ illud abſolutura poſt orationem videbatur. Porro quum in eodem commentario Lucæ & *tertia hora* orationis demonſtretur, ſub qua ſpiritu ſancto initiati pro ebriis habebantur; & *ſexta* qua Petrus adſcendit in ſuperiora: & *nona*, qua templum ſunt ingreſſi; cur non intelligamus, ſalua plane indifferentia ſemper & vbique & omni tempore orandum: tamen *tres iſtas horas*, vt inſigniores in rebus humanis, quæ diem diſtribuunt, quæ negotia diſtinguunt, quæ

morti-

mortificationis ac deuotionis eorum gradus, obſeruandi vrgens neceſſitatem. Neque vero indicat, quod vel *Montaniſtæ* vel *catholici* has horas publicis conuentibus fixas eſſe iuſſerint. CYPRIANVS [e] quidem has horas precum exemplo *Danielis* aliisque argumentis in priuatis diuini cultus exercitiis chriſtianis commendat: verum ne ſemel quidem monet, eccleſiam tunc temporis facta vlla regula has horas publicis precibus conſtituiſſe. Quam opinionem euidenter confirmat obſeruatio ex CASSIANO, qui harum canonicarum horarum pia exercitia ſigillatim deſcribit, &, quomodo gradatim ortæ ſint, commemorat. Non enim omnes vno eodemque tempore coortæ ſunt. Primos ex monachis *Aegypti*, vitæ monaſticæ auctores, præter veſpertinas & antelucanas congregationes [f] nullas canonicas precum-publicarum horas habuiſſe, auctor eſt: reliquum diei ſpatium operationi manuum impendiſſe adfirmat, priuatam ſcripturarum meditationem, pſalmos, preces ac orationes labori per ſingula momenta miſcentes. Non multo poſt monaſteria *Meſopotamiæ* ac *Palæſtinæ* conſuetudinem publice conueniendi hora tertia, ſexta ac nona, ad cantandos pſalmos [g] & preces facien-

publice reſonant, ita & ſolemniores fuiſſe in orationibus diuinis: quod etiam ſuadet Danielis quoque argumentum, ter die orantis, vbique per aliquarum horarum exceptionem, non aliarum autem, quam inſigniorum exinde apoſtolicarum, *tertiæ*, *ſextæ*, *nonæ*, cetera.

(e) Cyprian. de orat. domin. p. 154. (p. 108. edit. Fell. Amſtelod.) cit. ſupra ſub litt. (q) pag. 300.

(f) Caſſian. inſtitut. lib. III. c. II. Apud illos hæc officia, quæ domino ſoluere, per diſtinctiones horarum & temporis interualla cum admonitione compulſoris adigimur, per totum diei ſpatium iugiter cum operis adiectione ſpontanea celebrantur. Ita namque ab eis inceſſanter operatio manuum priuatim per cellulas exercetur, vt pſalmorum quoque vel ceterarum ſcripturarum meditatio numquam penitus omittatur. Cui preces & orationes per ſingula momenta miſcentes, in his officiis, quæ nos ſtatuto tempore celebramus, totum diei tempus abſumunt. Quamobrem exceptis veſpertinis horis ac nocturnis congregationibus nulla apud eos per diem publica ſolemnitas abſque die ſabbati vel dominica celebratur.

(g) Caſſian. lib. III. c. III. In Palæſtinæ vel Meſopotamiæ monaſteriis ac totius orientis ſupradictarum horarum ſolemnitates trinis pſalmis quotidie finiuntur, vt & orationum adſiduitas ſtatutis temporibus Deo offeratur, & neceſſaria operationis officia, conſummatis iuſto moderamine ſpiritualibus obſequiis, nullatenus valeant impediri. His enim tribus temporibus etiam Danielem prophetam quotidie feneſtris apertis in cœnaculo preces domino fu-

das,

das, introduxerunt. Nondum vero nouum aliquod matutinum ministerium fuit, a vetere matutino ministerio ante lucem distinctum. Hoc primum in monasterio cœpit *Bethlehemitico* [h], atque inde ad alia propagatum, non vero in omnibus receptum fuit. *Completorium*, quod vocatur, vt distinctum a ministerio vespertino seu lucernali, veteribus prorsus incognitum fuit, quemadmodum ipse BONA [i] contra BELLARMINVM probat. Vt adeo hæ canonicæ horæ gradatim in ecclesiam inuectæ sint, omnesque originem suam monasteriorum orientalium regulis debeant. Quocirca id, quod vir quidam doctus e nostratibus [k] dicit, adhibita quadam temperatione intelligendum est, alioquin haud verum esse noscetur: „Quod videlicet ecclesia vniuersalis olim statas precum ac orationum horas obseruauerit, vt omnes christiani per orbem terrarum eodem tempore ad collaudandum Deum se coniungerent: Et „quod eorum quidam [l] in ea fuerint opinione, quod exercitus angelorum, istarum horarum gnari, hoc tempus ad preces ac laudes suas cum precibus ac laudibus ecclesiæ coniungendas acceptarint.„ Si hoc intelligatur de regula quadam vel consuetudine ecclesiæ vniuersalis, pro horis publicarum precum, præter matutinas ac vespertinas, in tribus prioribus sæculis minus recte dictum fuerit: Sin autem sensus duntaxat is sit, quod monita data fuerint ad priuatas preces, his statis temporibus faciendas, & quod christiani generatim istas horas obseruasse cognoscimus. Nec immerito hæc specialius tempora religiosis sunt officiis deputata. &c.

disse cognoscimus. Nec immerito hæc specialius tempora religiosis sunt officiis deputata. &c.

(h) Cassian. lib. III. c. IV. Sciendum, hanc matutinam (solemnitatem) quæ nunc obseruatur in occiduis vel maxime regionibus, canonicam functionem nostro tempore in nostro quoque ministerio primitus institutam, vbi dominus noster IesusChristus natus ex virgine humanæ infantiæ suscipere Incrementa dignatus, nostram quoque in religione teneram & lactentem infantiam sua gratia confirmauit. Vsque ad illud enim tempus hac solemnitate matutina, quæ expletis nocturnis psalmis & orationibus post modicum temporis interuallum solet in Galliæ monasteriis celebrari, cum quotidianis vigiliis pariter consummata, reliquas horas refectioni corporum deputatas a maioribus nostris inuenimus.

(i) Bona de psalmod. c. XI. §. I. n. 2. p. 463. a. b. 464. a. in opp. edit. Antuerp. MDCCXXIII.

(k) Patrick *of Prayer*, Part. II. chap. XI. p. 109.

(l) Origen. περὶ εὐχῆς n. XXXIII. XXXV.

serua-

ſeruarint, tum concedi poteſt. Siquidem non ORIGENES tantum, ſed CYPRIANVS etiam, vti antea audiuimus, in gratiam earum ſcripſerunt, & CLEMENS ALEXANDRINVS [m] nonnullos certas ac definitas horas precationi conſtituere dicit, tertiam, ſextam, nonam. Adeo neceſſum eſt diſtinguere inter publica & priuata deuotionis exercitia, & inter priora ac ſequentia ſæcula, quando de horis precum canonicis, vt ab eccleſia vniuerſali ſtatutis, loquimur. Neque enim, vbi iam in monaſteriis inſtitutæ erant, illico in omnibus eccleſiis obſeruari cœperunt. Nam EPIPHANIVS [n] de conſuetudinibus eccleſiæ catholicæ loquens, matutinas laudes, matutinaſque preces, lucernales item pſalmos ac orationes, in ea celebrari dicit, aliarum nulla facta mentione. Ita CHRYSOSTOMVS ſæpius quotidiani cultus, mane ac veſpere in eccleſia [o] fieri ſoliti, crebram mentionem facit. Et ad ſummum nuſquam de pluribus quam tribus horis diei, ad publicos conuentus conſtitutis, lo-

(m) Clem. Alex. ſtromat. VII. p. 854. edit. Oxon. εἰ δέ τινες καὶ ὥρας τακτὰς ἀπονέμουσιν εὐχῇ, ὡς τρίτην φέρε καὶ ἕκτην καὶ ἐννάτην, ἀλλ' ὅγε ὁ γνωστικὸς παρὰ ὅλον εὔχεται τὸν βίον, δι' εὐχῆς συνεῖναι μὲν σπεύδων θεῷ. Quod ſi nonnulli certas ac definitas horas conſtituunt precationi, vt, verbi cauſa, tertiam, ſextam, nonam: at Gnoſticus, per totam orat vitam; dum per preces ſuas cum Deo ſtudet verſari.

(n) Epiphan. expoſit. fid. n. XXIII. tom. I. p. 1106. ἑωθινοί τε ὕμνοι ἐν αὐτῇ τῇ ἁγίᾳ ἐκκλησίᾳ διηνεκῶς γίνονται, καὶ προσευχαὶ ἑωθιναὶ, λυχνικοί τε ἅμα ψαλμοὶ καὶ προσευχαί.

(o) Chryſoſtom. homil. XVIII. in act. p. 174. (ibid. in ed. Francof.) οἷον ἐστὶ ἀπελθεῖν καὶ εἰσελθεῖν εἰς τὸν οἶκον τοῦ θεοῦ, καὶ εἰδέναι ὅτι αὐτὸς αὐτὸν ᾠκοδόμησε, καὶ ῥίψαι ἑαυτὸν ὕπτιον, καὶ μετὰ τὴν αἰώραν τὴν σωματικὴν, καὶ λυχνικοῖς καὶ ἑωθινοῖς ὕμνοις παραγενέσθαι, ὁμοτράπεζον ἔχειν τὸν ἱερέα, συνομιλοῦντα· εὐλογίας ἀπολαύειν, ἑτέρους ὁρᾷν ἐρχομένους ἐκεῖ. Quarta res eſt abire & ingredi in domum Dei, & videre, quod ipſe illam extruxerit, & quieſcere in villa ſecurum, & habere deambulationem ſeruientem corpori & *matutinis veſpertinisque hymnis eſſe præſentem*, ac ſimul prandentem ſacerdotem ſimul conuerſantem, benedictione frui, & alios videre illuc venientes?
Homil. VI. in 1 Timoth. p. 1550. (p. 440. edit. Francof.) καὶ τοῦτο ἴσασιν οἱ μύσται, πῶς καθ' ἑκάστην ἡμέραν γίνεται καὶ ἐν ἑσπέρᾳ καὶ ἐν πρωΐᾳ· πῶς ὑπὲρ παντὸς τοῦ κόσμου, καὶ βασιλέων, καὶ πάντων τῶν ἐν ὑπεροχῇ ὄντων ποιούμεθα τὴν δέησιν. Id nouerunt fideles, quomodo *diebus ſingulis mane & veſpere orationes fundantur* ad dominum, quomodo pro omni mundo & regibus, & omnibus, qui in ſublimitate ſunt poſiti, obſecrationes ab eccleſia fiant.

quitur,

quitur. Ita enim hominem fæcularem introducit, conquerentem ac dicentem, Qui fieri possit, vt homo fæcularis, forensibus negotiis adfixus, tribus horis diei precetur & ad ecclesiam currat? Cui respondens CHRYSOSTOMVS non dicit, ecclesiam hasce tres horas orationis pro laicis, plures autem pro aliis habuisse; sed narrat homini isti fæculari, „licet ad ecclesiam cur„rere non sit commodum, posse inibi in foro curiæque vestibu„lo hærentem nihilominus precari: ad hoc enim mente magis „opus esse, quam voce, animi contentione magis, quam ma„nuum extensione: nec tam referre, quo corporis habitu id „faciat, quam quo animæ adfectu: nam & ipsam *Annam* non „ob intensam vociferationem, sed ob internum cordis clamo„rem, exauditam esse.„ Quæ verba videntur innuere, quod ecclesia eo tempore tres tantum horas precationum obseruaverit, nimirum vespertinam ac matutinam, &, vti ego quidem existimo, *nonam*, siue tertiam postmeridianam. Ab hoc enim tempore in quibusdam locis ecclesia hanc horam, tamquam statam horam precum, adsumsit, qua de re mox plura. Sed aliquantum temporis postea effluxit, antequam istæ horæ in ecclesias *Gallicanas* ac *Hispanicas* admitterentur. MABILLONIVS [q] enim ex GREGORIO TVRONENSI demonstrat, sextam & nonam horas in ecclesiam *Turonensem* non fuisse inuectas, nisi *Iniuriosi* episcopi demum ætate, quod fuit anno circiter DXXX. Atque ex canone quodam MARTINI BRACARENSIS apparet, ætate illius in ecclesias *Hispanicas* nondum fuisse admissas. Nam solum [r] matutinis ac vespertinis horis quotidia-

(p) Chrysostom. homil. IV. de Anna tom. II. p. 995. (p. 828. edit. Francof.) καὶ πῶς δυνατόν; φησιν, ἄνθρωπον βιωτικὸν, δικαστηρίῳ προσηλωμένον, κατὰ τρεῖς ὥρας εὔχεσθαι τῆς ἡμέρας, καὶ εἰς ἐκκλησίαν ἐκτρέχειν; δυνατὸν καὶ σφόδρα εὔκολον· κἂν γὰρ εἰς ἐκκλησίαν δραμεῖν μὴ ῥᾴδιον, ἑστῶτα ἐκεῖ πρὸ τῶν θυρῶν, καὶ τῷ δικαστηρίῳ προσηλωμένον εὔχεσθαι δυνατόν· οὐδὲ γὰρ οὕτω φωνῆς χρεία, ὡς διανοίας, οὐδὲ ἐκτάσεως χειρῶν, ὡς συντεταμένης ψυχῆς, οὐδὲ σχήματος, ἀλλὰ φρονήματος· ἐπεὶ γὰρ ἡ Ἄννα αὕτη, οὐκ ἐπειδὴ λαμπρὰν καὶ μεγάλην ἀφῆκε φωνὴν, διὰ τοῦτο ἠκούσθη, ἀλλ' ἐπειδὴ μεγάλα ἔνδον κατὰ τὴν καρδίαν ἐβόα.

(q) Mabil. de curs. Gall. p. 409. De ecclesia Turonensi id memoriæ prodidit Gregorius sub finem hist. suæ, Iniuriosum episcopum ibidem instituisse tertiam & sextam in illa ecclesia.

(r) Martin. Bracar. capit. synod. c. LXIV. (ap. Iustell. in append. tom. I. biblioth. iuris can. fol. XXVII.) Si quis presbyter, aut diaconus, vel quilibet clericus ecclesiæ deputatus, si intra ciuitatem fuerit, aut in quolibet loco, in quo ecclesia est, & ad *quotidianum psallendi sacrificium, matutinis vel*

num

num psallendi sacrificium fieri dicit, ad quod omnes clericos conuenire oporteat, sub pœna abdicationis muneris ecclesiastici, si quidem castigatus non emendetur. Hoc arguit, nondum reliquas horas in ecclesiis (sed tantum in monasteriis) tamquam partes canonicas quotidiani cultus fuisse stabilitas. Et obseruandum porro est, quod plerique sæculi quarti scriptores, qui de sex vel septem horis precationis loquuntur, de solorum monachorum, non de vniuersi corporis ecclesiastici, consuetudine loquantur. Ita HIERONYMVS [s], vbi monasteriorum, a nobili femina *Paula* erectorum, instituta describit, dicit: *Mane, hora tertia, sexta, nona, vespere, noctis medio, per ordinem psalterium cantabant.* Et alio loco [t] *Lætam* docens, quemadmodum filiam suam in vita monastica educare debeat, easdem horas precibus ac psalmis transmittendas præscribit: *Adsuescat* [t], inquit, *exemplo ad orationes & psalmos nocte consurgere, mane hymnos canere, tertia, sexta, nona hora stare in acie, quasi bellatricem Christi; accensaque lucerna reddere sacrificium vespertinum.* Idem videri potest in BASILIO, GREGORIO NYSSENO, CASSIANO, CASSIODORO & plerisque aliis scriptoribus, immo in ipso CHRYSOSTOMO, qui de tribus tantum solemnibus precum horis in ecclesia loquitur, quando tamen occasionem habet loquendi de monachis eorumque institutis, totidem horas canonicas recenset, quot alii. Dicit ille [u], ipsos media nocte hymnos canere,

vespertinis horis ad ecclesiam non conuenerit: deponatur a clero; si tamen castigatus, veniam ab episcopo per satisfactionem noluerit promereri.

(s) Hieron. epitaph. Paulæ epist. XXVII. c. X.

(t) Hieron. epist. VII. ad Lætam.

(u) Chrysostom. homil. XIV. in 1 Timoth. p. 1599. (p. 501. edit. Francof.) — ἀλεκτρυὼν ἐφώνησε, καὶ εὐθέως ἐλθὼν ὁ προεστὼς, καὶ τῷ ποδὶ τὸν κείμενον ἁπλῶς ὑπονύξας, πάντας ἀνέστησεν· οὐδὲ γὰρ γυμνοὺς ἐκεῖ καθεύδειν θέμις· εἶτα διαναστάντες, εὐθέως ἑστήκασιν, ὕμνους ᾄδοντες προφητικοὺς μετὰ πολλῆς συμφωνίας, μετ' εὐρύθμων μελῶν. — εὐχὰς ἑωθινὰς ἐπιτελέσαντες καὶ ὕμνους, πρὸς τὴν τῶν γραφῶν ἀνάγνωσιν τρέπονται — εἶτα τρίτην, ἕκτην, ἐννάτην, καὶ τὰς ἑσπερινὰς εὐχὰς ἐπιτελοῦσι. *Ad Galli cantum* continuo præpositus adsistit, pulsatque modice pede iacentem, sicque omnes vna protinus excitat; neque vero nudos ibi dormire fas est. Inde vbi surrexere, *diurnis laudibus instant, hymnosque propheticos canunt*, magno suauique concentu & canticis numerosis. — *Matutinis precibus hymnisque* peractis ad san-

fundere preces mane, hora tertia, sexta, nona & tandem vespere. Non autem negauerim, ab hoc tempore has precum horas in quibusdam orientis partibus in ecclesias forte admissas fuisse. Nam *constitutionum* auctor diuersas regulas in hanc rem præscriptas habet. In quibusdam locis [x] de matutinis tantum & vespertinis precibus in ecclesia loquitur; alibi autem hanc regulam ab episcopis in ecclesia iubet obseruari: *Precationes facite [y] mane, & tertia hora, ac sexta & nona, & vespere, atque in gallicinio. Mane: gratias agentes, quod dominus, abducta nocte & inducto die, illuminarit nos. Tertia hora: quoniam in ea dominus sententiam damnationis excepit a Pilato. Sexta: quod in ea crucifixus est. Nona: quia cuncta, crucifixo domino, commota sunt, dum horrent impiorum Iudæorum temeritatem, nec ferre possunt contumeliam domino illatam. Vespere: gratias agentes, quod nobis noctem dederit, laborum diurnorum requietem; In gallorum cantu: eo quod illa hora nuntiet aduentum diei, ad facienda opera lucis. Si propter infideles impossibile est ad ecclesiam procedere; in domo aliqua congregationem facies, episcope; Si neque in domo, neque in ecclesia congrega-*

---

ctarum scripturarum studia se conuertunt. -- Deinde *tertiam, sextam, nonam vespertinamque* consummant synaxin.

(x) Constit. lib. II. c. LIX. Διδάσκων, ὦ ἐπίσκοπε, κέλευε καὶ παραίνει τῷ λαῷ εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐνδελεχίζειν ὄρθρου καὶ ἑσπέρας ἑκάστης ἡμέρας κ. τ. λ. Quum doces, episcope, iube & persuade populo, vt *singulis diebus mane & vespere* ecclesiam frequentent &c.

Lib. VIII. c. XXXV. ἑσπέρας γενομένης συναθροίσεις τὴν ἐκκλησίαν, ὦ ἐπίσκοπε, καὶ μετὰ τὸ ῥηθῆναι τὸν ἐπιλύχνιον ψαλμὸν, προσφωνήσει ὁ διάκονος ὑπὲρ κατηχουμένων, καὶ χειμαζομένων, καὶ τῶν φωτιζομένων, καὶ τῶν ἐν μετανοίᾳ. Quum fuerit *vespera*, congregabis ecclesiam, o episcope, & postquam dictus fuerit psalmus lucernalis, recitabit diaconus orationes pro catechumenis, energumenis, competentibus & pœnitentibus.

(y) Constit. lib. VIII. c. XXXIV. Εὐχὰς ἐπιτελεῖτε ὄρθρου, καὶ τρίτῃ ὥρᾳ, καὶ ἕκτῃ καὶ ἐνάτῃ, καὶ ἑσπέρᾳ, καὶ ἀλεκτρυοφωνίᾳ· ὄρθρου μὲν, εὐχαριστοῦντες, ὅτι ἐφώτισεν ἡμῖν ὁ Κύριος, παραγαγὼν τὴν νύκτα, καὶ ἐπαγαγὼν τὴν ἡμέραν· τρίτῃ δὲ, ὅτι ἀπόφασιν ἐν αὐτῇ ὑπὸ Πιλάτου ἔλαβεν ὁ Κύριος· ἕκτῃ δὲ, ὅτι ἐν αὐτῇ ἐσταυρώθη· ἐνάτῃ δὲ, ὅτι πάντα κεκίνητο τοῦ δεσπότου σταυρουμένου, φρίττοντα τὴν τόλμαν τῶν δυσσεβῶν Ἰουδαίων, μὴ φέροντα τοῦ κυρίου τὴν ὕβριν· ἑσπέρᾳ δὲ, εὐχαριστοῦντες, ὅτι ἡμῖν ἀνάπαυσιν ἔδωκε τῶν μεθημερινῶν κόπων, τὴν νύκτα· ἀλεκτρυόνων δὲ κραυγῇ, διὰ τὸ τὴν ὥραν εὐαγγελίζεσθαι τὴν παρουσίαν τῆς ἡμέρας, εἰς ἐργασίαν τῶν τοῦ φωτὸς ἔργων· εἰ μὴ δυνατὸν ἐν ἐκκλησίᾳ προϊέναι διὰ τοὺς ἀπίστους, κατ᾽ οἶκον συνάξεις, ὦ ἐπίσκοπε· -- εἰ μήτε ἐν οἴκῳ, μήτε ἐν ἐκκλησίᾳ συναθροισθῆναι δυνατὸν, ἕκαστος

tio

tio potest agitari; vnusquisque apud se psallat, legat, precetur; vel duo aut tres simul: Vbi enim sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum. Conicctaueris ex hoc loco, quod hic auctor viuens eo tempore, quo hæ horæ canonicæ inualescere cœperunt, sæculo quarto incunte, eas in quasdam ecclesias admissas viderit, adeoque hoc suum præceptionum exemplar ad praxin earum conformarit.

§. IX.

Quænam diuini cultus partes hisce canonicis horis ab ecclesia constitutæ fuerint.

Concesso igitur, quod circa hoc tempus gradatim in ecclesia locum habere cœperint, non præter rem nos facturos credimus, si eas paucis distincte considerauerimus, atque examinauerimus, quænam diuini cultus partes in earum qualibet peractæ sint. CASSIANVS, loquens de prima earum institutione in monasteriis *Mesopotamiæ* ac *Palæstinæ*, in quibus primos natales suos habuerunt, earum solemnitates trinis [z] psalmis quotidie finiri; atque hos cum precationibus quibusdam permixtos vniuersum cultum efficere dicit. Vt adeo hæc non nisi breuia essent officia, si cum antiquo matutino ac vespertino ministerio compararentur. Ratio quoque suppetit credendi, ecclesiam has regulas monasticas non exacte sequutam esse, sed officia constituisse sibi propria, hisce occasionibus adhibenda, vel ideo, quod officia monastica alia ab aliis admodum essent diuersa, nec semper satis considerate electa. Cuius rei non nisi vnum exemplum heic dari necesse fuerit ex concilio *Bracarensi*, quod canonem fecit in hanc sententiam [a]: *Placuit omnibus communi consensu, vt vnus atque idem psallendi ordo in matutinis vel vespertinis officiis teneatur, & non diuersæ ac priuatæ monasteriorum consuetudines contra ecclesiasticas regulas sint permixtæ, vel cum ecclesiasticis regulis sint permixtæ.*

παρ' ἑαυτῷ ψαλλέτω, ἀναγινωσκέτω, προσευχέσθω, ἢ καὶ ἅμα δύο, ἢ τρεῖς· ὅπου γάρ εἰσι δύο, ἢ τρεῖς συνηγμένοι ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν.

(z) Cassian. institut. lib. III. c. III. Itaque in Palæstinæ vel Mesopotamiæ monasteriis ac totius orientis supradictarum horarum solemnitates trinis psalmis quotidie finiuntur.

(a) Concil. Bracar. I. can. XIX.

Ecclesiam *Gallicanam* concilii *Turonensis* secundi tempore, certum est, regulam habuisse a regula monasteriorum orientalium de numero psalmorum, hymnorum & antiphonarum, quæ diuersis horis ac temporibus orationis debuerint recitari, prorsus diuersam. Nam in vno quodam huius concilii [*b*], ad annum DLXVII. celebrati, canone plane peculiaris ordo præscriptus legitur, vt methodus psallendi ac numerus hymnorum accommodetur numero horarum vel mensium, in quibus adhibeantur: vt in diebus æstiuis matutinum officium sex antiphonis & duobus psalmis celebretur; Mense *Septembri* septem antiphonis ac duobus psalmis; Mense *Octobri* octo antiphonis ac tribus psalmis; Mense *Nouembri* nouem cum tribus psalmis; Mense *Decembri* decem cum tribus psalmis; *Ianuario* & *Februario* totidem vsque ad pascha. Ita quoque ad horam sextam sex psalmi cum Alleluia dici iubentur, & ad duodecimam duodecim cum Alleluia. Et toto *Augusto* mense manicationes fieri præcipit, hoc est, vt MABILLONIVS [*c*] ex AIMONIO [*d*] explicat, preces antelucanas siue matutinas sine vllis psalmis, quod sit tempus messis, & homines ad labores suos festinent, solemnitatibus dierum festorum (qui hoc mense præ ceteris frequentiores erant) peractis. Hoc ostendit, quod nulla certe regula initio circa has horas canonicas obseruata fuerit, sed quod tum ratione numeri tum officii in primo ortu suo variarint.

§. X.

De hora matutina *siue* prima.

Primvm horum officiorum peragebatur hora *matutina* si-

(*b*) Concil. Turon. II. can. XIX. Iste ordo psallendi seruetur, vt in diebus festiuis ad matutinum sex antiphonæ binis psalmis explicentur. Toto Augusto manicationes fiant, quia festiuitates sunt & missæ. Septembri septem antiphonæ explicenter binis psalmis; Octobri octo ternis psalmis; Nouembri nouem ternis psalmis: Decembri decem ternis psalmis: Ianuario & Februario, ibidem vsque ad pascha. - - Superest, vt vel duodecim psalmi expediantur ad matutinum, quia patrum statuta præceperunt, vt ad sextam sex psalmi dicantur cum Alleluia; & ad duodecimam duodecim, itemque cum Alleluia.

(*c*) Mabill. de curs. Gallic. p. 422. Quid consequentiæ est, vt quia toto Augusto mane surgebatur, ob frequentes festiuitates, nulli psalmi ad hunc mensem præscribantur? Fortasse quod missæ sanctorum tunc summo mane dicerentur ob messis necessitatem.

(*d*) Aimoin. histor. Francor. lib. III. c. LXXXI. Porro toto Augusto, propter crebras festiuitates, manicationes fiebant. Manicare autem mane surgere dicitur.

vc

ve *prima*, dicebaturque officium matutinum nouum, a matutino officio veteri distinguendi caussa, quod semper tempore antelucano celebrabatur; quum contra hoc nouum exorta iam luce initium caperet. Hæc functio matutina, CASSIANO [e] perhibente, primum in monasterio *Bethlehemitico* instituta fuit, nam ad illud vsque tempus officium matutinum cum antiquis psalmis & orationibus nocturnis atque quotidianis vigiliis finitum fuit, atque tum ad quietem se dederunt ad horam vsque tertiam, quæ prima hora precum diurnarum erat, vsque dum hoc nouum precum matutinarum officium, CASSIANI memoria, ad anteuertenda quædam incommoda, quæ ille ibi recenset, institueretur. Vnde frequenter illi vocatur *nouella solemnitas*, vtpote recens inuenta. Atque hæc vera caussa est, quamobrem in plerisque vetustis scriptoribus ante *Cassianum*, vt in HIERONYMO, auctore *constitutionum*, BASILIO & aliis, qui de canonicis horis speciatim loquuntur, nulla huius primæ horæ mentio habeatur; verum illi hasce horas semper hoc modo recensent, matutinam, intelligentes vigilias matutinas ante lucem, tertiam, sextam, nonam, sine mentione primæ, eo quod illa ipsorum ætate nondum solemnis precum hora facta erat. Quando vero semel hora canonica facta erat, ad complendum numerum septem temporum diei, tunc psalmi huic nouæ solemnitati adsignabantur, quos CASSIANVS [f] fuisse dicit quinquagesimum, sexagesimum secundum & octogesimum nonum; qui ex *Hebræi* codicis computatione sunt quinquagesimus primus, sexagesimus tertius & nonagesimus. Quorum primus is est, quem veteres proprie psalmum confessionis siue pœnitentialem vocitant, qui incipit: *Miserere mei, Deus, secundum ma-*

(e) Cassian. institut. lib. III. c. IV. Sciendum tamen hanc matutinam, quæ nunc obseruatur in occiduis vel maxime regionibus, canonicam functionem, nostro tempore, in nostro quoque monasterio primitus institutam, vbi dominus noster Iesus Christus natus ex virgine. - - Vsquè ad illud enim tempus, hac solemnitate matutina, quæ expletis nocturnis psalmis & orationibus post modicum temporis interuallum solet in Galliæ monasteriis celebrari, cum quotidianis vigiliis pariter consummata, reliquas horas refectioni corporum deputatas, a maioribus nostris innenimus.

(f) Cassian. lib. III. c. VI. Quinquagesimum vero psalmum & sexagesimum secundum & octogesimum nonum huic nouellæ solemnitati nouimus fuisse deputatos.

gnam

gnam misericordiam tuam. Et secundum multitudinem miserationum tuarum iniquitates meas dele. Hunc psalmum CASSIANVS [*] per omnes ecclesias *Italiæ* suo tempore in clausula huius matutini officii cantari solitum esse adfirmat. Secundus ex hisce psalmis is est, quem veteres peculiari nomine psalmum matutinum appellant, vti postea videbimus, quia incipit his verbis: *O Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo, sitiuit in te anima mea;* & semper ille canebatur in antiquo officio antelucano, antequam hoc nouum esset institutum. Tertius horum psalmorum, qui est nonagesimus, in hoc officium videtur adsumtus propter verba eius, humanæ vitæ statui accommoda: *Ipso mane, quo efflornit, transiens, ipso vespere excisus atque exarescens.* Et, *Numerare dies nostros ita doce nos, vt inducamus animum sapientem.*

§. XI.

De hora tertia.

PROXIMA post illam, in omnibus ecclesiis, quæ *primam* admittebant, erat *tertia*, hoc est, secundum nostrum horologium, *nona antemeridiana.* Huius mentio in omnibus scriptoribus habetur, qui quidquam de horis precum memoriæ prodiderunt; aliis eam obseruari debere dicentibus, quoniam in ea [g] seruator noster sententiam damnationis exceperit a *Pilato;* aliis in memoriam doni spiritus sancti, quod circiter hanc horam apostolis [h] datum fuit, hoc tempore conueniendum esse, adfirmantibus; vt vno eodemque animo cuncti illum venerentur, ab eoque petant, vt & ipsi digni sint, qui sanctificationem suscipiant, simulque vt salutaris sibi doctrinæ & recti itineris dux esse & auctor velit, *Dauidem* imitantes, qui dixerit: *Cor mundum crea in me, Deus, & spiritum rectum innoua in visceribus meis: Ne*

(*) Cassian. ibid. Denique per Italiam hodieque consummatis matutinalibus hymnis quinquagesimus psalmus in vniuersis ecclesiis canitur.

(g) Constitut. lib. VIII. c. XXXIV. τρίτῃ δὲ, ὅτι ἀπόφασιν ἐν αὐτῇ ὑπὸ Πιλάτου ἔλαβεν ὁ κύριος.

(h) Basil. regul. maior. quæst. XXXVII. πάλιν δὲ κατὰ τὴν τρίτην ὥραν εἰς προσευχὴν ἀνίστασθαι, καὶ ἐπισυνάγειν τὴν ἀδελφότητα κἂν τύχωσιν ἄλλοι πρὸς ἄλλα ἔργα μεμερισμένοι· καὶ ὑπομνησθέντας τῆς τοῦ πνεύματος δωρεᾶς, τῆς κατὰ τὴν τρίτην ὥραν τοῖς ἀποστόλοις δεδομένης, προσκυνῆσαι πάντας ὁμοθυμαδὸν, εἰς τὸ ἀξίους γενέσθαι καὶ αὐτοὺς τῆς ὑποδοχῆς τοῦ ἁγιασμοῦ, καὶ αἰτοῦντας τὴν παρ' αὐτοῦ ὁδηγίαν καὶ διδασκαλίαν πρὸς τὸ συμφέρον, κατὰ τὸν εἰπόντα· καρδίαν καθαρὰν κτίσον ἐν ἐμοὶ, ὁ θεὸς κ. τ. λ. καὶ ἀλλαχοῦ· τὸ πνεῦμά σου τὸ ἅγιον, μὴ ἀντανέλῃς ἀπ' ἐμοῦ.

pro-

proiicias me a facie tua, & spiritum sanctum suum ne auferas a me. Redde mihi lætitiam salutaris tui, & spiritu principali confirma me. Psalm. LI. Et alio loco: *Spiritus tuus bonus deducit me in terram rectam.* Psalm. CXLIII. Hæc est ratio, huic solemnitati a BASILIO adsignata & CASSIANO. Num vero vlli peculiares psalmi huic officio præscripti fuerint, nemo narrat, sed CASSIANVS generatim modo dicit, tres psalmos cum precibus cuilibet horæ fuisse destinatos. Omnibus autem festis diebus hæc solemnitas prætermittebatur, eo quod diebus dominicis sacræ eucharistiæ fieret celebratio, quæ hac ipsa hora inchoabatur.

§. XII.

De hora sexta.

PROXIMA hora *sexta* erat. Quo tempore, perhibente BASILIO [*i*], psalmum nonagesimum (alias nonagesimum primum) recitabant, orantes, vt liberarentur ab incursu & dæmonio meridiano, δαιμονίου μεσημβρινοῦ, ita enim septuaginta interpretes & alii verba psalmi reddunt: *Non timebis a timore nocturno, a sagitta volitante in die, a peste in caligine peruadente, AB INCVRSV ET DAEMONIO MERIDIANO.* Quibus præterea psalmis vsi sint, non dicit BASILIVS, probabile tamen est, fuisse eiusmodi quosdam psalmos, qui ad *CHRISTI* mortem respiciunt, quia inter omnes conuenit, hoc officium in commemorationem immaculati sacrificii, quod seruator noster patri hac hora obtulit, fuisse institutum.

§. XIII.

De hora nona.

VLTIMA hora precum diurnarum erat *nona*, hoc est ter-

Cassian. lib. III. c. III. Hora namque tertia repromissus olim per prophetas spiritus sanctus super apostolos in orationum officio constitutos, descendisse primitus comprobatur.

(*i*) Basil. ibid. ἐν δὲ τῇ ἕκτῃ ὥρᾳ κατὰ μίμησιν τῶν ἁγίων ἀναγκαίαν εἶναι τὴν προσευχὴν ἐκρίναμεν, τῶν λεγόντων· ἑσπέρας καὶ πρωῒ καὶ μεσημβρίας διηγήσομαι, καὶ ἀπαγγελῶ, καὶ εἰσακούσεται τῆς φωνῆς μου· καὶ ὥστε ῥυσθῆναι ἀπὸ συμπτώματος καὶ δαιμονίου μεσημβρινοῦ, ἅμα καὶ τοῦ ψαλμοῦ τοῦ ἐνενηκοστοῦ λεγομένου. Porro *sexta hora*, sanctorum exemplo, necessariam esse orationem iudicauimus, apud quos est: Vespere & mane & *meridie* narrabo & annuntiabo, & exaudiet vocem meam. In qua quidem, vt liberemur ab incursu & *dæmonio meridiano*, *nonagesimus* etiam *psalmus* recitetur.

tia poſtmeridiana, quo tempore in cruce exſpirauit & per mortem ſuam de morte ac inferno triumphauit ſeruator noſter. Hac hora *Cornelius* centurio in precibus ſolita deuotione perſiſtens, commemorationem orationum & eleemoſynarum ſuarum ante dominum factam, angelo ſibi loquente cognouit: vti *Petrus* hora ſexta cælum vidit apertum ac deſcendens ad ſe vas quoddam vt linteum magnum, quatuor extremis vinctum, quod demittebatur in terram. Hæc hora fuit, qua *Petrus* & *Ioannes* adſcenderunt in templum ad *horam orationis nonam*, quæ erat ſolemne tempus ſacrificii veſpertini *iudaici*. Quorum omnium intuitu eccleſia hanc horam præ duabus vltimo loco memoratis ſolemne publicarum precum tempus eſſe voluiſſe videtur. Nam concilium *Laodicenum* [k] expreſſis verbis nonæ horæ precum meminit, idemque miniſterium omnino in ea fieri iubet, quod in veſpertinis precibus. Et CHRYSOSTOMVS, loquens de tribus diei horis [l], quibus publicæ preces fiant, omnium rectiſſime ad hanc nonam horam, vt earum tertiam, reſpicere exiſtimari poteſt; quia alio loco [m] eam vt talem commendare videtur. Loquens enim de apoſtolis, in templum hora nona orationis pergentibus, *Non ſine cauſſa*, inquit, *hanc ipſam horam obſeruarunt. Sæpe namque de hac hora dixi vobis, in ipſa paradiſum fuiſſe reſeratum & latronem ingreſſum: in ipſa ſublatum eſt maledictum, in ipſa terrarum orbis victima eſt oblata: in ipſa diſſipatæ ſunt tenebræ, in ipſa lux adfulſit cum ſenſibilis tum ſpiritualis. Circa hanc horam erat, quando ceteri poſt prandium & ebrietatem alto ſopiti ſomno dormiunt, tum illi ſobrii ac vigilantes, ac multo amore ſuccenſi, ad orationem properabant. Quod ſi oratione illi indigebant, ora-*

[k] Concil. Laodic. c. XVIII. Περὶ τοῦ, τὴν αὐτὴν λειτουργίαν τῶν εὐχῶν πάντοτε καὶ ἐν ταῖς ἐνάταις, καὶ ἐν ταῖς ἑσπέραις ὀφείλειν γίνεσθαι.

(l) Chryſoſtom. homil. XIV. in 1 Tim. p. 1599. (p. 501. edit. Francof.) cit. ſupra §. VIII. ſub litt. (u) pag. 307.

(m) Chryſoſtom. hom. XII. de inſcriptione act. apoſtol. tom. V. p. 176. (p. 160. edit. Francof.) εἰς τὸ ἱερὸν προσεύξασθαι περὶ τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς τὴν ἐννάτην· οὐδὲ ἡ ὥρα αὐτοῖς ἁπλῶς παρατετήρηται· καὶ γὰρ εἶπον ὑμῖν πολλάκις περὶ τῆς ὥρας ταύτης, ὅτι ἐν αὐτῇ παράδεισος ἀνεῴγη, καὶ ὁ λῃστὴς εἰσῆλθεν, ἐν αὐτῇ ἡ κατάρα ἀνῃρέθη, ἐν αὐτῇ ἡ θυσία τῆς οἰκουμένης προσηνέχθη, ἐν αὐτῇ τὸ σκότος ἐλύθη, ἐν αὐτῇ τὸ φῶς ἔλαμψε, καὶ τὸ αἰσθητὸν καὶ τὸ νοητόν· περὶ ὥραν ἐννάτην, ὅτε ἕτεροι ἀπὸ ἀρίστου καὶ μέθης καθεύδουσιν ὕπνον βαθύν, τότε ἐκεῖνοι νήφοντες, καὶ διεγηγερμένοι, καὶ πολλῷ τῷ πόθῳ ζέοντες, ἐπὶ τὴν προσευχὴν ἔσπευδον· εἰ δὲ ἐκεῖνοι

tione tam adsidua, tam exacta, qui tantam fiduciam habebant, qui nullius sibi criminis erant conscii; quid nos faciemus, qui vulneribus scatemus innumeris, nec illis orationis remedium adhibemus? Ex hac horæ nonæ descriptione probabile mihi est, quod vna ex peruulgatis tribus horis fuerit, quas vt omnes homines publice frequentent, priore loco adhortatur. In nullo auctore de psalmis vel precibus, hac hora fieri solitis, speciatim relatum legimus, nisi quod antea ex concilio *Laodiceno* audiuimus, idem huius solemnitatis ministerium fuisse, quod precum vespertinarum: adeoque inde recensiones nostras arcessere nos oportet. Iam vero quum matutinum ac vespertinum cuiusque diei officium fusius ac distinctius, quam vllæ aliæ statæ precum horæ in ecclesia antiqua, a scriptoribus traditum nobis sit, (vtpote quod vtrumque ceteris antiquius fuit & solemnius) diuersas partes ac methodum peragendi hæc officia ex monimentis, quorum incorruptæ fidei tuto inniti possumus, curatius exactiusque enarrabimus, eamque ob caussam eorum considerationem ad duo sequentia capita reseruauimus.

LIBRI DECIMI TERTII

CAPVT DECIMVM

DE ORDINE QVOTIDIANI OFFICII MATVTINI.

§. I.

Ordo officii matutini, vt in constitutionibus *describitur. Hoc cum psalmo tricesimo sexto inchoatum.*

NOTISSIMA atque vsitatissima tempora in publicum conueniendi, præter statuta diei dominici tempora, erant matutinum & vespertinum cuiusque diei, quæ, quum pace frueretur ecclesia, constanter & exacte obseruabantur. Horum officiorum, vti in *constitutionibus* proponuntur, ordinem describemus, diuersasque eorum partes cum monimentis ac narrationibus, quas ab antiquis scriptoribus traditas accepimus, com-

εὐχῆς ἐδέοντο, εὐχῆς οὕτω ἐκτενοῦς, εὐχῆς οὕτω διηκριβωμένης, οἱ τοσαύτην ἔχοντες παῤῥησίαν, οἱ μηδὲν ἑαυτοῖς συνειδότες πονηρόν, τί ποιήσομεν ἡμεῖς, μυρίων γέμοντες τραυμάτων, οὐκ ἐπιτιθέντες δὲ τῆς εὐχῆς φάρμακον;

parabimus. Officii matutini ordo cum psalmo inchoabatur, qui auctori *constitutionum* [a] ψαλμὸς ὀρθρινὸς, *psalmus matutinus* vocatur. Non dicit hoc loco, quis ille psalmus fuerit, alio autem loco psalmum sexagesimum secundum vocat. Is est ex nostra diuisione sexagesimus tertius. Quem, (vt ostendamus, quam aptum fuerit & commodum eo ipso preces matutinas, tam præteritæ noctis quam appropinquantis diei intuitu, inchoare) si hoc loco, secundum antiquam *Anglicanam* nostram versionem, quæ ad septuaginta interpretum versionem, in veteri ecclesia adhibitam, proxime accedit, recitauerimus, non præter rem nos facturos existimamus.

Psalm. LXIII.

1. O GOD, Thou art my God: Early will I seek Thee.

2. My Soul thirsteth for Thee, my Flesh also longeth after Thee, in a barren and dry Land, where no Water is.

3. Thus have I looked for Thee in Holiness; that I might behold Thy Power and Glory.

4. For thy loving Kindness is better than the Life itself: My Lips shall praise Thee.

5. As long as I live will I magnify Thee on this manner, and lift up my Hands in thy Name.

6. My Soul shall be satisfy'd even as it were with Marrow and Fatness, when my Mouth praiseth Thee with joyfull Lips.

7. Have I not remembred Thee in my Bed, and thought upon Thee, when I was waking?

8. Because Thou hast been my Helper, therefore under the Shadow of thy Wings will I rejoice.

9. My Soul hangeth upon Thee: Thy right Hand hath upholden me.

(a) Constit. lib. VIII. c. XXXVII. ὡσαύτως ὄρθρου, μετὰ τὸ ῥηθῆναι τὸν ὀρθρινὸν κ. τ. λ. Similem in modum mane, quum dictus fuerit *psalmus matutinus* &c.

Id. lib. II. c. LIX. ἑκάστης ἡμέρας συναθροίζεσθε ὄρθρου καὶ ἑσπέρας, ψάλλοντες καὶ προσευχόμενοι ἐν τοῖς κυριακοῖς· ὄρθρου μὲν λέγοντες ψαλμὸν τὸν ξβ΄, ἑσπέρας δὲ τὸν ρμ΄. Singulis diebus congregemini, mane & vespere, psallentes & orantes in ædibus dominicis, *mane* quidem dicentes *psalmum sexagesimum secundum*, vesperi vero centesimum quadragesimum.

10. These

10. These also that seek the Hurt of my Soul, they shall go under the Earth.

11. Let them fall (Septuaginta, παραδοθήσονται, They shall fall) *upon the Edge of the Sword, that they may be a Portion for Foxes.*

12. But the King shall rejoice in God; all they also that swear by him shall be commended: But the Mouth of them that speak Lies, shall be stopped.

§. II.

Quænam documenta huius psalmi matutini in aliis scriptoribus reperiantur.

Avctorem *constitutionum* nobis non imponere ratione huius psalmi matutini, ex chrysostomo videmus: Hic enim dicit [b], decretum fuisse a patribus, vt hic psalmus quotidie mane diceretur tamquam spiritale aliquod carmen ac salutare medicamentum ad delendum peccata nostra, ad accendendum in nobis in Deum desiderium; ad animum excitandum ac valde inflammandum, magnaque replendum lætitia & caritate, vt ita præparati ad Deum possemus accedere. Psalmum istum non nominat, recitat autem prima eius verba: *Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo. Sitiuit te anima mea.* Et, *Sic in sancto apparui tibi, vt viderem virtutem tuam & gloriam tuam.* Vnde eumdem psalmum esse intelligimus. Hunc psalmum antea se exposuisse dicit, lectoremque ad ampliorem eius enarrationem remittit. Verum temporis iniuria hæc chrysostomi lucubratio perdita est, omnemque huius psalmi matutini notitiam, quam ex ipso habemus, huic loco acceptam ferimus, vbi occasione commentationis in psalmum vespertinum, (de quo

(b) Chrysostom. comment. in psalm. CXL. tom. III. p. 545. (pag. 472. 473. ed. Fr.) τοιοῦτός ἐστι καὶ ὁ ἑωθινὸς ψαλμός· --- τὸν πόθον ἀνάπτει τὸν πρὸς τὸν θεόν, καὶ διεγείρει τὴν ψυχήν, καὶ σφόδρα πυρώσας, καὶ πολλῆς ἐμπλήσας ἀγαθότητος, καὶ ἀγάπης, οὕτως ἀφίησι προσελθεῖν· ἴδωμεν δὲ καὶ πόθεν ἄρχεται, καὶ τί διδάσκει ἡμᾶς· ὁ θεὸς, ὁ θεός μου, πρὸς σὲ ὀρθρίζω, ἐδίψησέ σε ἡ ψυχή μου· -- οὕτως ἐν τῷ ἁγίῳ ὤφθην σοι, τοῦ ἰδεῖν τὴν δύναμίν σου, καὶ τὴν δόξαν σου. Talis est etiam *psalmus matutinus.* -- Accendit in Deum desiderium & animum excitat, & postquam valde inflammauit, & magna repleuit lætitia & caritate, ita permittit accedere. Videamus autem, vndenam incipiat & quid nos doceat: *Deus, Deus meus* &c. -- *Sic in sancto apparui tibi* &c.

postea

postea suo loco) illius ὡς ἐν παρόδῳ meminit. Præter CHRYSOSTOMVM CASSIANI testimonium pro huius psalmi vsu habemus; loquens enim de diuersis precum horis, & rationes ex scripturis pro illis adferens, hanc aliquam rationem precis matutinæ facit, quod hic psalmus, qui quotidie in ista solemnitate canatur [c], homines instruat de hoc ipso officio, dicens, *Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo.* Et ATHANASIVS semel atque iterum hunc psalmum virginibus aliisque commendat, vt qui priuatim in matutina oratione apte dici possit. *Diluculo,* ait ad *Marcellinum* [d], *cane psalmum sexagesimum secundum.* Et iterum libro *de virginitate* [e]: *Matutina hora hunc dicito psalmum, Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo: sitiuit te anima mea.* Erant quidem hæc priuata monita, probabiliter tamen ad ordinem ac methodum cultus publici data: quum exploratum ex ante citatis auctoribus sit, quod ab hoc psalmo precum matutinarum initium fieri consueuerit.

§. III.

Hunc psalmum proxime excipiebant preces pro catechumenis, energumenis, competentibus ac pœnitentibus.

STATIM post huius psalmi matutini recitationem, sine vlla alius psalmodiæ vel lectionis sacrarum scripturarum mentione, preces fiebant pro diuersis catechumenorum, energumenorum, competentium ac pœnitentium ordinibus, vti in generali officio diei dominicæ; quas quia postea in huius officii consideratione [*] fusius recitabimus, hoc loco pluribus enarrare supersedemus: Hoc solum obseruantes, quod preces istæ factæ fuerint partim diaconi προσφωνήσει siue indictione, diuersarumque petitionum, pro his diuersis hominum ordinibus faciendarum, recitatione; partim vero episcopi inuocatione su-

(c) Cassian. institut. lib. III. c. III. De matutina vero solemnitate etiam illud nos instruit, quod in ipsa quotidie decantari solet, Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo.

(d) Athan. epist. ad Marcellin. tom. I. p. 975. (p. 995. e. edit. Paris. MDCXCVIII.) ὀρθρίζων ψάλλε τὸν ἑξηκοστὸν δεύτερον.

(e) Id. de virginit. tom. I. p. 1057. (tom. II. p. 122. a. edit. Paris. MDCXCVIII.) πρὸς ὄρθρον τὸν ψαλμὸν τοῦτον λέγετε, ὁ θεὸς, ὁ θεός μου, πρὸς σὲ ὀρθρίζω· ἐδίψησέ σε ἡ ψυχή μου.

(*) Lib. XIV. cap. V.

per

per illos, quum ad recipiendam benedictionem se incuruarent, antequam dimitterentur.

§. IV.

Tum preces pro fidelibus, pro pace mundi & vniuerso ecclesiæ christianæ statu.

DIMISSIS hisce diuersis hominum ordinibus, sequebantur preces, quæ diebus dominicis sacramenti corporis ac sanguinis *CHRISTI* inchoabant celebrationem, vocitatæ inde εὐχαὶ πιστῶν, *preces fidelium* siue *communicantium*, quia non nisi eucharistiam participandi iure ac priuilegio gaudentibus adesse illis licebat. Erant hæ preces pro pace mundi & omnibus hominum ordinibus in ecclesia, quæ consecrationi eucharistiæ semper præmittebantur. Et quamuis nulla eucharistiæ consecratio his ordinariis diebus esset, hæ tamen preces vniuersales in matutina cuiusque diei solemnitate fundebantur, Ex eadem, qua priores illas, ratione heic eas non recitamus, quia lector posthac [†] sub introitum missæ fidelium, siue officii sacræ eucharistiæ illas satis fuse recitatas deprehendet.

§. V.

Quamnam notitiam harum precum ex aliis habeamus scriptoribus.

ILLVD tantum hoc loco obseruamus, quod non minus in aliis scriptoribus, quam sic dictis *constitutionibus* apostolicis, harum precum pro vniuerso orbis statu & omnibus hominum ordinibus in ecclesia mentio habeatur. Nam CHRYSOSTOMVS commentans in illa *Pauli* apostoli verba: *Obsecro* [ſ] *igitur primum omnium fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus, pro regibus & pro omnibus, qui in sublimitate sunt constituti*, dicit: *Quid sibi vult, quod ait, primum omnium? In officio scilicet quotidiano, perpetuoque diuinæ religionis ritu. Atque id nouerunt fideles, QVOMODO DIEBVS SINGVLIS MANE ET VESPERE ORATIONES FVNDANTVR AD DOMINVM, quo-*

(†) Lib. XV. cap. I.

(ſ) Chrysost. homil. VI. in 1 Tim. p. 1550. (p. 440. edit. Francof.) τί δέ ἐστι τὸ, πρῶτον πάντων, τουτέστιν, ἐν τῇ λατρείᾳ τῇ καθημερινῇ· καὶ τοῦτο ἴσασιν οἱ μύσται, πῶς καθ' ἑκάστην ἡμέραν γίνεται, καὶ ἐν ἑσπέρᾳ καὶ ἐν πρωΐᾳ· πῶς ὑπὲρ παντὸς τοῦ κόσμου, καὶ βασιλέων, καὶ πάντων τῶν ἐν ὑπεροχῇ ὄντων ποιούμεθα τὴν δέησιν.

modo pro omni mundo & regibus & omnibus, qui in sublimitate sunt positi, obsecrationes ab ecclesia fiant. Quae verba euidenter probant, istas preces non tantum diebus, sanctae eucharistiae celebrationi destinatis, in hac ipsa huius sacramenti administratione fuisse factas, sed singulis quoque diebus tam mane quam vespere, vbi certum est, nullum nisi precum sacrificium fieri potuisse. Nam eucharistiae consecratio hac quidem aetate numquam in oratione vespertina facta est. Hoc sensu multos ex vetustis apologetis intelligere possumus, quando preces pro *Romano* imperio continuo fieri dicunt. Ita DIONYSIVS episcopus *Alexandriae Aemiliano* praesidi contestabatur: *Nos vnum Deum, omnium rerum opificem, qui Valeriano & Gallieno sacratissimis imperatoribus imperium tradidit, colimus & adoramus. Huic CONTINVAS PRECES* [g] *offerimus pro imperio illorum, vt stabile & inconcussum permaneat.* Ita quoque TERTVLLIANVS [h] ad *Scapulam*: *Sacrificamus pro salute imperatoris, sed Deo nostro & ipsius, sed quomodo praecepit Deus, pura prece.* Et alio loco [*]: *Nos pro salute imperatorum Deum inuocamus aeternum, Deum verum, Deum viuum.* Et rursus [†]: *Oramus pro imperatoribus, pro ministris eorum & potestatibus, pro statu saeculi, pro rerum quiete, pro mora finis.* Similem in modum CYPRIANVS [i] ad *Demetrianum* loquitur: *Pro arcendis hostibus & imbribus impetrandis, & vel auferendis vel temperandis aduersis, rogamus semper & preces fundimus: & pro pace ac salute vestra propitiantes ac placantes Deum, diebus ac noctibus iugiter atque instanter oramus.* ORIGENES quoque [k], confutans criminationem *Celsi*, quod christiani officio suo in imperatorem deessent, nullam ei opem in piis iustisque bellis ferentes, detrectantesque militiam, *Respondemus*, inquit, *ferre nos imperatori auxilia suo tempore, sed diuina (vt ita loquar) armatura fretos, non humana: idque facimus apo-*

(g) Dionys. epist. ap. Euseb. lib. VII. c. XI. ἡμεῖς τὸν ἕνα θεὸν καὶ δημιουργὸν τῶν ἁπάντων, τὸν καὶ τὴν βασιλείαν ἐγχειρίσαντα τοῖς θεοφιλεστάτοις σεβαστοῖς· τοῦτον καὶ σέβομεν καὶ προσκυνοῦμεν· καὶ τούτῳ διηνεκῶς ὑπὲρ τῆς βασιλείας αὐτῶν, ὅπως ἀσάλευτος διαμείνῃ, προσευχόμεθα.

(h) Tertull. ad Scapul. c. II.

(*) Id. apologet. c. XXX.

(†) Ibid. c. XXXIX.

(i) Cyprian. ad Demetrian. p. 139. (p. 134. edit. Fell. Amstelod.)

(k) Orig. contr. Cels. p. 425. Εἶθ' ἑξῆς προτρέπεται ἡμᾶς ὁ Κέλσος, ἀρήγειν τῷ βα-

stoli

ſtoli monitis obedientes, cuius hæc verba ſunt, Obſecro vos, primum vt faciatis deprecationes, orationes, interpellationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus, pro regibus & cunctis in poteſtate collocatis. Et quo cuiuſque inſignior eſt pietas, eo maiorem opem imperatori fert, magis quam ſtantes in procinctu milites, & occidentes quotquot poſſunt ex hoſtibus. Et paullo poſt addit: *Ceteris militantibus non contemnenda eſt noſtrorum hominum militia, manus quidem puras ſeruantium, decertantium autem ſuſis ad Deum precibus pro legitimo imperatore & pium iuſtumque bellum gerente milite, vt deſtruatur quidquid eſt iuſte facientibus aduerſarium. Itaque precibus noſtris profligantes omnes bellorum excitatores, dæmonas & perturbatores pacis ac fœderum, plus conſerimus regibus, quam qui arma geſtant pro republica.* Idem illud ATHENAGORAS [l] imperatoribus in legatione ſua pro chriſtianis narrat, *Nos*, inquiens, *pro imperio veſtro preces ad Deum fundimus, vt filius, quod iuſtiſſimum eſt, in regno olim ſuccedat, vtque imperium veſtrum magis magiſque ſemper augeatur, denique omnia ex animi ſententia vobis eueniant, oramus, quod & nobis ſalutare fuerit, vt quietam tranquillamque vitam degentes, vobis interim ad qualibet imperata promte inſeruiamus.* Iam vero licet in his locis omnibus nulla expreſſa mentio vel matutinarum vel veſpertinarum precum in eccleſia mentio habeatur; continuæ tamen eorum pre-

σιλεῖ παντὶ σθένει, καὶ συμπονεῖν αὐτῷ τὰ δίκαια, καὶ ὑπερμαχεῖν αὐτοῦ, καὶ συστρατεύειν αὐτῷ, ἂν ἐπείγῃ καὶ συστρατηγεῖν· Λεκτέον δὲ καὶ πρὸς ταῦτα, ὅτι ἀρηγόμεθα κατὰ καιρὸν τοῖς βασιλεῦσι θείαν (ἵν' οὕτως εἴπω) ἀρωγὴν καὶ πανοπλίαν ἀναλαμβάνοντες Θεοῦ· καὶ τοῦτο ποιοῦμεν, πειθόμενοι ἀποστολικῇ φωνῇ, λεγούσῃ, παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς πρῶτον πάντων ποιεῖσθαι δεήσεις, προσευχάς, ἐντεύξεις, εὐχαριστίας, ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων, ὑπὲρ βασιλέων, καὶ πάντων τῶν ἐν ὑπεροχῇ ὄντων· καὶ ὅσῳ γέ τις εὐσεβέστερός ἐστι, τοσούτῳ ἀνυσιμώτερος ἐν τῷ ἀρήγειν τοῖς βασιλεύουσι παρὰ τοὺς εἰς τὰς παρατάξεις ἐξιόντας στρατιώτας, καὶ ἀναιροῦντας ὅς ἂν δύνωνται τῶν πολεμίων – – καὶ ὅτι στρατεύονται ὡς ἱερεῖς τοῦ θεοῦ καὶ θεραπευταί· καθαρὰς μὲν τηροῦντες τὰς δεξιάς, ἀγωνιζόμενοι δὲ διὰ τῶν πρὸς θεὸν εὐχῶν, ὑπὲρ τῶν δικαίως στρατευομένων, καὶ ὑπὲρ τοῦ δικαίως βασιλεύοντος, ἵνα τὰ ἐναντία πάντα, καὶ ἐχθρὰ τοῖς δικαίως πράττουσι, καθαιρεθῇ· ἡμεῖς δὲ καὶ ταῖς εὐχαῖς πάντας δαίμονας, τοὺς ἐγείροντας τὰ πολεμικά, καὶ ὅρκους συγχέοντας, καὶ τὴν εἰρήνην ταράσσοντας, καθαιροῦντες, μᾶλλον βοηθοῦμεν τοῖς βασιλεύουσιν, ἤπερ οἱ δοκοῦντες στρατεύεσθαι.

(l) Athenagor. legat. pro chriſtianis p. 39. περὶ μὲν τῆς ἀρχῆς τῆς ὑμετέρας εὐχόμεθα, ἵνα παῖς μὲν παρὰ πατρὸς κατὰ τὸ δικαιότατον διαδέχηται τὴν βασιλείαν, αὔξησιν δὲ καὶ ἐπίδοσιν καὶ ἡ ἀρχὴ ὑμῶν, πάντων ὑποχειρίων γιγνομένων, λαμβάνῃ, τοῦτο δ' ἐστὶ καὶ πρὸς ἡμῶν, ὅπως ἤρεμον καὶ ἡσύχιον βίον διάγοιμεν, αὐτοὶ δὲ πάντα τὰ κεκελευσμένα προθύμως ὑπηρετοῖμεν.

ces, diebus ac noctibus factæ, has includere non immerito existimari possunt, sine vllo aliorum publicæ vel priuatæ orationis temporum detrimento. Pergimus nunc in considerando precum matutinarum ordine in *constitutionibus* præscripto.

§. VI.

Dicta generali precatione pro vniuerso ecclesiæ statu, breuis quædam precatio a diacono indicta subiungebatur, qua Deo per præsentem diem se seruandos commendabant.

PRECIBVS pro vniuerso ecclesiæ statu finitis, quum diaconus dixisset: [*] *Serua nos, Deus, & suscita in gratia tua:* quo ipso priores preces concludebantur; populum, vt pro pace ac prosperitate, per præsentem diem ac omnem vitam suam obtinenda, supplicarent, hunc in modum hortabatur:

POSTVLEMVS [**] *a domino misericordias eius atque miserationes, hoc matutinum & hunc diem, cunctaque peregrinationis nostræ tempus pacatum ac peccato vacuum, angelum paci præpositum, finem vitæ christianum, Deum propitium & clementem. Nos ipsos, & mutuo, viuenti Deo commendemus per vnigenitum eius.*

QVOD heic de angelo pacis dicitur, petitio est, in precibus veterum cum pro semetipsis tum pro aliis frequenter obvia. Nam in officio vespertino eam iterum offendemus, nec non in precibus pro catechumenis [***], quarum CHRYSOSTOMVS in diuersis scriptorum suorum locis meminit, vbi sæpius de diacono loquitur, homines adhortante, vt angelum pacis rogent, orentque, vt omnia consilia sua ad pacatum finem dirigantur. Quæ precatio cum hac precatione diaconi in *constitutionibus* optime congruit.

§. VII.

Tum sequebatur gratiarum actio episcopi.

PROXIME post hanc communem diaconi ac populi precationem (vbi diaconus populum monuerat, vt Deo sese com-

(*) Constit. lib. VIII. c. XXXVI. σῶσον αὐτοὺς ὁ θεὸς, καὶ ἀνάστησον ἐν τῇ χάριτί σου.

(**) Ibid. αἰτησώμεθα παρὰ κυρίου τὰ ἐλέη αὐτοῦ καὶ οἰκτιρμοὺς, τὸν ὄρθρον τοῦτον καὶ τὴν ἡμέραν εἰρηνικὴν καὶ ἀναμάρτητον, καὶ πάντα τὸν χρόνον τῆς παρεπιδημίας ἡμῶν, τὸν ἄγγελον τὸν ἐπὶ τῆς εἰρήνης, χριστιανὰ τὰ τέλη, ἵλεων καὶ εὐμενῆ τὸν θεόν· ἑαυτοὺς καὶ ἀλλήλους τῷ ζῶντι θεῷ διὰ τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ παραθώμεθα.

(***) Vid. hæc loca Chrysost. cit. lib. XIV. cap. V. §. IV.

mendamenda-

mendarent) episcopus precationem faciebat, quæ εὐχαριστία ὀρθρινὴ, *gratiarum actio matutina* [m] ibi vocatur, atque his verbis consignata legitur:

SPIRITVVM & omnis carnis Deus, incomparabilis ac nullius rei indigens; qui dedisti solem, vt praeesset diei; lunam vero & stellas, vt praeessent nocti: ipse & nunc respice super nos oculis beneuolis; ac suscipe matutinas nostras gratiarum actiones; & miserere nostri: non enim expandimus manus nostras ad Deum alienum; siquidem non est in nobis Deus recens, sed tu aeternus ac immortalis. Qui nobis per Christum praebuisti, vt essemus, quique per eundem donasti, vt bene essemus; ipse nos per eum dignare aeterna vita: cum quo tibi gloria, honor, veneratio, & sancto spiritui, in saecula, Amen.

§. VIII.

Et impositio manuum ipsius, siue benedictio.

TVM diaconus eos capita inclinare iubebat ad manus impositionem, siue benedictionem, quæ in *constitutionibus* sequitur sub nomine χειροθεσίας ὀρθρινῆς, *impositionis manus matutinae*, verbis concepta sequentibus [†]:

DEVS fidelis & verax: qui facis misericordiam in millia, & dena millia, diligentibus te; amicus humilium, & pauperum defensor; quo vniuersa opus habent, quia cuncta tibi serua sunt: respice in populum tuum hunc, in hos, qui inclinarunt tibi capita sua: & benedic eis benedictione spirituali; custodi eos, vt pupillam oculi; conserua eos in pietate ac iustitia; & eos vita aeterna dignare; in Christo Iesu dilecto

(m) Constit. lib. VIII. c. XXXVIII. Ὁ θεὸς ὁ τῶν πνευμάτων καὶ πάσης σαρκὸς, ὁ ἀσύγκριτος καὶ ἀπροσδεὴς, ὁ δοὺς τὸν ἥλιον εἰς ἐξουσίαν τῆς ἡμέρας, τὴν δὲ σελήνην καὶ τὰ ἄστρα εἰς ἐξουσίαν τῆς νυκτός· αὐτὸς γὰρ νῦν ἔπιδε ἐφ' ἡμᾶς εὐμενέσιν ὀφθαλμοῖς, καὶ πρόσδεξαι τὰς ἑωθινὰς ἡμῶν εὐχαριστίας, καὶ ἐλέησον ἡμᾶς· οὐ γὰρ διεπετάσαμεν τὰς χεῖρας ἡμῶν πρὸς θεὸν ἀλλότριον· οὐ γάρ ἐστιν ἐν ἡμῖν θεὸς πρόσφατος, ἀλλὰ σὺ ὁ αἰώνιος καὶ ἀτελεύτητος· ὁ τὸ εἶναι ἡμῖν διὰ χριστοῦ παρασχόμενος, καὶ τὸ εὖ εἶναι δι' αὐτοῦ δωρησάμενος· αὐτὸς ἡμᾶς δι' αὐτοῦ καταξίωσον καὶ τῆς αἰωνίου ζωῆς· μεθ' οὗ σοι δόξα καὶ τιμὴ καὶ σέβας, καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν.

(†) Constit. lib. VIII. c. XXXIX. Ὁ θεὸς, ὁ πιστὸς καὶ ἀληθινὸς, ὁ ποιῶν ἔλεος εἰς χιλιάδας καὶ μυριάδας τοῖς ἀγαπῶσίν σε, ὁ φίλος ταπεινῶν, καὶ πενήτων προστάτης, οὗ πάντα ἐν χρείᾳ καθέστηκεν, ὅτι τὰ σύμπαντα δοῦλά σου· ἔπιδε ἐπὶ τὸν λαόν σου τοῦτον, τοὺς κεκλικότας σοι τὰς ἑαυτῶν κεφαλὰς, καὶ εὐλόγησον αὐτοὺς εὐλογίαν πνευματικὴν, φύλαξον αὐτοὺς ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ, διατήρησον αὐτοὺς ἐν εὐσεβείᾳ καὶ δικαιοσύνῃ, καὶ καταξίωσον αὐτοὺς τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἐν χριστῷ Ἰησοῦ τῷ ἠγαπημένῳ σου

filio tuo; cum quo tibi gloria, honor atque cultus, & sancto spiritui, nunc & semper & in secula seculorum, Amen.

His dictis diaconus populum dimittebat, vsitata verborum formula: *προέλθετε ἐν εἰρήνῃ, Exite in pace.* Quæ verba CHRYSOSTOMO etiam memorantur, vt quæ in dimittenda qualibet congregatione ecclesiastica adhiberi soleant. Loquens enim de crebro vsu salutationis *Pax vobis*, obseruat, quod vti ea in cuiusuis sacræ actionis, orationis, sermonis, benedictionis, ceterarum, exordio, interdum etiam ad medias vsque preces; ita speciatim episcopo ingrediente in ecclesiam, & diacono populum dimittente, vsurpari soleat: *Diaconus*, [n] inquit, *ab hoc conuentu vos dimittens hoc vobis precatur, dicens: In pace discedite.*

§. IX.

Num hymnus matutinus pars publici cultus quotidiani fuerit.

PRAETER hunc precum matutinarum ordinem, ab auctore *constitutionum* hoc loco descriptum, alio quodam loco oratio siue hymnus exstat, mane recitandus; vtrum vero publice, an priuatim, id quidem non significatur. Ego priuato cultui solum destinatum eum esse, credo, quia inter multas alias precationes priuatas locum habet. Vocatur ei *προσευχὴ ἑωθινή, oratio matutina.* Aliis scriptoribus dicitur hymnus, & hymnus angelicus & doxologia magna, a primis eius verbis, *Gloria in excelsis Deo*, qui hymnus angelorum erat in seruatoris nostri natiuitate. Forma illius in hoc auctore ita [o] habet:

GLORIA in excelsis Deo, & in terra pax, in hominibus bona voluntas. Laudamus te, hymnis celebramus te, benedicimus te, glorificamus te, adoramus te, per magnum pontificem, te, verum Deum, ingenitum vnum, solum inaccessum; propter magnam gloriam tuam: Domi-

παιδί· μεθ' οὗ σοι δόξα, τιμὴ καὶ σέβας, καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

(n) Chrysostom. homil. LII. in eos, qui pascha ieiunant tom. V. p. 713. (homil. LV. p. 637. edit. Francof.) ὁ διάκονος τῆς συνόδου ταύτης ἀπολύων ὑμᾶς, τοῦτο ὑμῖν ἐπεύχεται λέγων· πορεύεσθε ἐν εἰρήνῃ.

(o) Constit. lib. VII. c. XLVII. Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία· αἰνοῦμέν σε, ὑμνοῦμέν σε, δοξολογοῦμέν σε, προσκυνοῦμέν σε διὰ τοῦ μεγάλου ἀρχιερέως· σὲ τὸν ὄντα θεὸν, ἀγέννητον ἕνα, ἀπρόσιτον μόνον· διὰ τὴν μεγάλην σου δόξαν· κύριε βασιλεῦ ἐπουράνιε, Θεὲ πάτερ παντοκράτορ· κύριε ὁ θεὸς ὁ πα-

ne,

ne, rex cælestis, Deus pater omnipotens; Domine, Deus pater Christi, agni immaculati, qui tollit peccatum mundi. Suscipe deprecationem nostram, qui sedes super Cherubinos. Quoniam tu solus sanctus; tu solus dominus Iesus, Christus Dei vniuersæ naturæ creatæ, regis nostri; per illum tibi gloria, honor & adoratio.

EIVSDEM huius hymni ATHANASIVS quoque meminit in libro *de virginitate*, sed vero virginibus eum commendat, in priuatis precibus recitandum: *Matutina hora*, inquit [p], *hunc dicite psalmum: Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo. Sitiuit te anima mea*, (hic est psalmus sexagesimus tertius). *Sub diluculum vero: Benedicite omnia opera domini domino*, (hoc est canticum trium puerorum apud *Danielem*). *Gloria in excelsis Deo, & in terra pax, in hominibus beneplacitum. Laudamus te, benedicimus te, adoramus te*, cetera. Dolendum maxime est, quod hic auctor nobis hunc hymnum non exhibet integrum, vt cum eo, qui in *constitutionibus* exstat, possemus conferre. Semper in officio missæ adhibebatur, etsi non semper exacte in eadem forma, vti postea videbimus. CHRYSOSTOMVS autem de eo loquitur, vt quotidie in precibus matutinis recitari solito. Describens enim diuini cultus rationem eorum, qui vitam viuebant asceticam, dicit, illico, [q] postquam e lectulo splendentes & læti surrexerint, choro constituto, integra conscientia omnes, quasi ab vno consonantes ore, diligenter hymnis laudare Deum, gratias pro vniuersis tam propriis quam communibus beneficiis ei

τὸς τοῦ χριστοῦ, τοῦ ἀμώμου ἀμνοῦ, ὃς αἴρει τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου· πρόσδεξαι τὴν δέησιν ἡμῶν· ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν χερουβίμ· ὅτι σὺ μόνος ἅγιος· σὺ μόνος κύριος Ἰησοῦς, χριστὸς τοῦ θεοῦ πάσης γενητῆς φύσεως, τοῦ βασιλέως ἡμῶν· δι' οὗ σοὶ δόξα, τιμὴ, καὶ σέβας.

(p) Athan. de virgin. tom. I. p. 1057. (tom. II. p. 122. a. b. edit. MDCXCVIII.) πρὸς ὄρθρον δὲ τὸν ψαλμὸν τοῦτον λέγετε· ὁ θεὸς, ὁ θεὸς, μου πρός σε ὀρθρίζω· ἐδίψησέ σε ἡ ψυχή μου: διάψαλμα δὲ· εὐλογεῖτε πάντα τὰ ἔργα κυρίου τὸν κύριον· δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία· ὑμνοῦμέν σε, εὐλογοῦμέν σε, προσκυνοῦμέν σε, καὶ τὰ ἑξῆς.

(q) Chrysost. homil. LXIX. in Matth. p. 600. (p. 740. edit. Francof. MDCXCVII.) ἀναστάντες εὐθέως ἀπὸ τῆς εὐνῆς φαιδροὶ καὶ γεγηθότες, καὶ χορὸν ἕνα στησάμενοι, ἐν φαιδρῷ προσώπῳ τε καὶ συνειδότι συμφώνως ἅπαντες, ὥσπερ ἐξ ἑνὸς στόματος ὕμνους, εἰς τὸν τῶν ὅλων ᾄδουσι θεὸν, γεραίροντες αὐτὸν, καὶ χάριν εἰδότες ὑπὲρ ἁπάντων αὐτῷ, τῶν τε ἰδίων, τῶν τε κοινῶν εὐεργετημάτων· τί τῶν ἀγγέλων οὗτος διέστηκεν ὁ χορὸς τῶν ἐπὶ γῆς ᾀδόντων καὶ λεγόντων· Δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία.

agentes: & inter alia similes angelis in terra canere: *Gloria in excelsis Deo, & in terra pax, in hominibus bona voluntas.* Et MABILLONIVS [r] ex regulis obseruat CAESARII ARELATENSIS & AVRELIANI, sæculo sexto ineunte, quod ibi in precibus matutinis singulis diebus dominicis, in paschate, aliisque istiusmodi festis diebus cani præcipiatur. Id quod indicat, quod ad minimum in quibusdam ecclesiis, præter officium missæ, in aliis quoque diuini ministerii partibus, & inter monachos tamquam hymnus ordinarius, in quotidianis precibus eorum matutinis, cani consueuerit. Atque ita inter hodiernos *Graecos* obtinet, vt doctus quidam rituum eorum inuestigator [s] in epistola de *Graeca ecclesia hodierno statu* nobis fidem facit.

§. X.

Num psalmi & lectiones recitatæ fuerint in matutinis cuiusque diei precibus.

PAVLLO autem plus difficultatis alia quædam res habere videtur, in *constitutionibus* omissa. Nulla enim ibi regula datur de psalmis & lectionibus in precibus matutinis, nisi de vno isto psalmo, qui peculiariter *psalmus matutinus* vocabatur: Quum tamen alii auctores, in primis CASSIANVS, de tribus psalmis, in vno quoque conuentu per omnes diei horas canonicas lectis [t], loquantur. Et CASSIANVS quidem psalmos in solemnitate matutina vsitatos adnotat, [u] nominatim quinquagesimum, (in nostris bibliis quinquagesimum primum,) quem communi nomine *psalmum pœnitentialem* vocabant: *Miserere mei,*

(r) Mabillon. de cursu Gallicano p. 407. Adhæc Cæsarius & Aurelianus in matutinis laudibus canticum *magnificat*, & hymnum *gloria in excelsis* pro diebus paschalibus percipiunt, itemque pro singulis dominicis & maioribus festiuitatibus.

(s) Smith of the Greek *Church* p. 224. (Not. In editione Latina, hoc non invenio, pag. autem 100. vbi de sex psalmis, quos summo mane recitari dicit, hæc habet: *De illo antiquissimo hymno*, qui δοξολογία μεγάλη siue ὕμνος ἑωθινὸς appellatur, peculiarem contexui dissertationem, quam, *si libet, in prima parte miscellaneorum* meorum videbis.

(t) Cassian. institut. lib. III. c. III. In Palæstinæ & Mesopotamiæ monasteriis ac totius orientis supradictarum horarum solemnitates tribus psalmis quotidie finiuntur.

(u) Id. lib. III. c. VI. Quinquagesimum vero psalmum & sexagesimum secundum & octogesimum nonum huic nouellæ solemnitati nouimus fuisse deputatos.

Deus,

Deus, secundum magnam misericordiam tuam. Et secundum multitudinem miserationum tuarum dele iniquitatem meam: vna cum sexagesimo secundo, (is nobis est sexagesimus tertius) qui vulgo *psalmus matutinus* audiebat, vti ante adnotauimus: & octuagesimo nono, (nobis nonagesimo) qui quidem officio funerali præscriptus est, ad cuiusuis tamen diei officium facit, vt ab omnibus hominibus, nouo die exorto, dicatur, tum propter excellentes in eo comprehensas petitiones, quibus diuina tutela & gratia imploratur, & expetitur sapientia ad vltimum vitæ nostræ terminum digne considerandum. *Numerare dies nostros ita doce nos, vt inducamus animum sapientem:* tum propterea, quod mortalitatem nostram adeo familiariter ad animum nobis reuocat, vitam nostram cum somno comparans, quæ cito arescat sicut fœnum: *Somnus sunt, ipso mane sunt vt fœnum transiens. Mane floret & vires accipit: vesperi exciditur & exsiccatur.* Vnde de veterum sapientia & pietate iudicare possumus, dum hunc psalmum in quotidiano officii matutini cursu constanter adhiberi iusserunt. Præterea CASSIANVS eodem loco [w] obseruat, quod ætate sua in omnibus ecclesiis per omnem *Italiam*, hymnis matutinis consummatis, psalmus quinquagesimus, ex ipsius quidem recensione (ex nostra autem quinquagesimus primus) cani solitus sit. BASILIVS [x] quoque rem eamdem de multis ecclesiis orientalibus obseruat, quod vigiliæ siue nocturnæ psalmodiæ eorum, illucescente iam die consummatæ fuerint psalmo confessionis, per quem non alium nisi quinquagesimum primum, siue pœnitentialem, intelligit, vt alio loco [*] perspicue docemur. Ecquid autem de auctore *constitutionum* statuendum erit, qui vnum tantum psalmum in precibus matutinis recitari iubet? Respondeo 1.) Non est dubium, quin diuersæ consuetudines in diuersis ecclesiis obtinuerint; nulla autem in re praxis magis variauit, quam in regulis ac ritibus circa psal-

(w) Cassian. ibid. Denique per Italiam hodieque consummatis matutinalibus hymnis quinquagesimus psalmus in vniuersis ecclesiis canitur.

(x) Basil. epist. LXIII. ad Neocæsar. tom. III. p. 97. ἡμέρας ἤδη ὑπολαμπούσης, πάντες κοινῇ, ὡς ἐξ ἑνὸς στόματος καὶ μιᾶς καρδίας τὸν τῆς ἐξομολογήσεως ψαλμὸν ἀναφέρουσι τῷ κυρίῳ, Illucescente iam die pariter omnes velut ore vno ac corde vno confessionis psalmum domino offerunt.

(*) Vid. infra §. XIII. huius capitis.

modi-

modiam, quemadmodum posthac patebit luculentius. Atque ita vtraque recensio recte se habere potest, statui ac praxi diversarum ecclesiarum rite applicata. 2.) Supra [†] adnotauimus, quod primitiuum ministerium matutinum, speciatim persecutionis temporibus, haud aliud quam vigiliarum, siue antelucani ministerii conclusio fuerit, quod die iam illucescente cum psalmi cuiusdam matutini, videlicet quinquagesimi primi, vel sexagesimi tertii, vel nonagesimi, certarumque precum isti solemnitati accommodarum recitatione finiebatur; præcedente temporis matutini parte psalmis & hymnis multo pluribus, interdum decem, duodecim, duodeuiginti, vel viginti consumta, scripturarum lectione, precibusque publicis vel priuatis intermixtis. Quando autem ministerium matutinum distinctum a vigiliis officium factum est, vti sæculo quarto & quinto fieri cœpit, tum nonnulli psalmi psalmo matutino additi, & tres ad minimum psalmi in hoc æque ac aliis officiis vniuersis lecti fuerunt. Atque hæc caussa est, quamobrem vnum duntaxat psalmum matutino ministerio in *constitutionibus*, & tres in aliis, quæ recentioris institutionis fuerunt, præscriptos legamus. Ipse CASSIANVS, qui vnus omnium optime has res enarrat, huic obseruationi manifesto patrocinatur. Nam loco quodam [y] dicit, *Aegyptios* nullum vmquam admisisse officium matutinum, a nocturnis vigiliis distinctum, nec vlla alia publici cultus tempora, præter horas vespertinas & congregationes nocturnas, excepto sabbato & die dominica, vbi hora quoque tertia, hoc est nona antemeridiana, ad celebrandam sacram communionem conuenerint. Reliqua tempora omnia laboribus dedisse in cellulis suis priuatim, continuam psalmorum & reliquarum scripturarum meditationem laboribus iungentes, breuesque ac iaculatorias preces intermiscentes, atque ita quæ officia alii per distinctiones horarum & temporis interualla domino soluerint,

(†) Lib. XIII. cap. IX. §. IV. & X.

(y) Cassian. institut. lib. III. c. II. Apud illos hæc officia, quæ domino soluere per distinctiones horarum & temporis interualla cum admonitione compulsoris adigimur, per totum diei spatium iugiter cum operis adiectione spontanea celebrantur. - - Quamobrem exceptis vespertinis horis ac nocturnis congregationibus, nulla apud eos per diem publica solemnitas absque die sabbati vel dominica celebratur, in quibus hora tertia sacræ communionis obtentu conueniunt.

ea

ea ipsos per totum diei spatium cum operis adiectione celebrasse. Alio loco [z] narrat, nihil eos, qui hoc nouellum officium matutinum, a nocturno distinctum, introduxerint, de antiqua psalmorum consuetudine immutasse, sed in fine vigiliarum suarum ante exortum diem eosdem psalmos, vt antea, decantare perrexisse, nimirum psalmum centesimum quadragesimum octauum & sequentes; modo quinquagesimum primum, sexagesimum tertium & nonagesimum huic nouellæ solemnitati matutinæ deputasse. Ex quibus omnibus valde probabile videtur, pro temporum & locorum differentia numerum psalmorum, in officio matutino adhibitorum, variasse, quandoquidem tam diuersis methodis in obeunda hac solemnitate vsi sunt, & duo habuerunt officia, vetus & nouum, quod vtrumque nomine ministerii matutini venit.

§. XI.

Origo antelucanarum siue nocturnarum congregationum temporibus persecutionis.

QVANDO hactenus matutini ministerii ordinem, vti in *constitutionibus* ob oculos proponitur, descripsimus, & congregationes matutinas easdem olim fuisse cum nocturnis siue antelucanis conuentibus ad diuinum cultum, declarauimus, qua de re toties in antiquis scriptoribus legimus: ad magis illustrandam hanc christiani cultus partem vtile fuerit, in earum naturam & rationem paullo exactius inquirere a prima inde earum origine; quam ab feueritate persecutionum gentilium traxisse noscuntur. Quum enim christiani die dominica ad cultum diuinum publice conuenire metuerent, conuentus suos noctu agere cogebantur, summo mane ad deuitandam inimicorum suorum obseruationem in vnum coëuntes. Hoc ex relatione PLINII apparet, quam ex ore quorumdam apostatarum acceperat,

(z) Cassian. lib. III. c. VI. Illud quoque nosse debemus, nihil a senioribus nostris, qui eamdem matutinam solemnitatem addi debere censuerunt, de antiqua psalmorum consuetudine immutatum, sed eodem ordine missam, quo prius in nocturnis conuentibus, celebratam. Etenim hymnos, quos in hac regione ad matutinam excepere solemnitatem, in fine nocturnarum vigiliarum, quas post gallorum cantum ante auroram finire solent, similiter hodieque decantant, id est psalmum CXLVIII. & reliquos, qui sequuntur: Quinquagesimum vero psalmum, & sexagesimum secundum, & octogesimum nonum huic nouellæ solemnitati nouimus fuisse deputatos.

qui ipsi confessi erant, hanc fuisse summam vel culpæ suæ vel erroris, quod essent soliti stato die [a] ante lucem conuenire: carmenque Christo, quasi Deo, dicere secum inuicem. Hinc est, quod paganus ille apud MINVCIVM FELICEM plus vice simplici [b] nocturnas congregationes eis obiectat, latebrosam & lucifugam nationem, in publicum mutam, in angulis garrulam eos appellans. CELSVS [c] rem eamdem putare videtur, quando ab illis *συνθήκας κρύβδην*, *clancularios conuentus* haberi, criminatur. Et TERTVLLIANVS, ostensurus feminis christianis incommoda, quæ ex nuptiis cum viris ethnicis ad ipsas redundatura sint, has congregationes nocturnas apud animum illis proponit. *Quis* (maritus) inquit [d], *nocturnis conuocationibus, si ita oportuerit, a latere suo eximi* (vxorem) *libenter feret?* Et PRVDENTIVS, passionem describens *Laurentii* martyris, præsidem ethnicum [e] introducit, audisse se narrantem, quod christiani sacrificent argenteis vasis, cereosque auro fixos habeant in nocturnis congregationibus. Atque hæc vera origo fuit lampadum, olei & facum in vsum istiusmodi conuentuum tempore persecutionis.

§. XII.

Hæ finitis persecutionibus continuatæ.

IAM vero, licet necessitas primam hisce congregationibus originem dederit; ecclesia tamen in sequentibus sæculis eas

(a) Plin. lib. X. epist. XCVII.

(b) Minuc. Fel. de idol. vanitate p. 25. (p. 26. edit. Hall. 8uo) Nocturnis congregationibus -- fœderantur. Latebrosa & lucifuga natio, in publicum muta, in angulis garrula. It. p. 27. (p. 28.) occultis ac nocturnis sacris apposita suspicio.

(c) Origen. contr. Celsum lib. I. p. 4. Πρῶτον τῷ Κέλσῳ κεφάλαιόν ἐστι, διαβαλεῖν χριστιανισμόν, ὡς συνθήκας κρύβδην πρὸς ἀλλήλους ποιουμένων χριστιανῶν, παρὰ τὰ νενομισμένα. Primum criminationis caput Celso est, a christianis *clancularios conuentus* haberi solere, legibus vetitos.

(d) Tertull. ad vxor. lib. II. c. IV. It. de coron. milit c. III. Eucharistiæ sacramentum & in tempore victus & omnibus mandatum a domino, etiam *antelucanis cœtibus*, nec de aliorum manu quam præsidentium sumimus.

(e) Prudent. hymn. II. de Laurentio:

Argenteis scyphis ferunt
Fumare sacrum sanguinem,
Auroque *nocturnis sacris*
Adstare fixos cereos.

con-

continuare consultum ducebat, (transferens eas de die dominico ad reliquos dies omnes) partim ad fouendum deuotionis spiritum in ascetis, siue illis, qui seueriori vitæ rationi ipsi se tradiderant; partim ad dandam vitæ sæcularis hominibus occasionem obseruandi opportunum deuotionis tempus, quod mane facere poterant sine vlla distractione; partim etiam ad præmuniendum filios suos contra tentationem ac imposturas *Arianorum*, qui psalmos in istiusmodi conuentibus cantantes hæresin suam amplificare summo studio adlaborabant, vti ex iis apparet, quæ de ipsis SOCRATES [*f*] & SOZOMENVS [*g*] narrant, & quæ de *Theodorico* rege *Gothorum* speciatim dicit SIDONIVS APOLLINARIS [*h*], quod tanto ardore caussæ *Arianæ* servierit, vt antelucanos eorum cœtus minimo comitatu frequentarit. Quando igitur catholici tot habebant rationes fouendi hasce congregationes, non tantum eas continuabant, sed maiorem etiam in modum in sermonibus suis commendabant. CHRYSOSTOMVS [*i*] viduas ac virgines laudat, quod noctu & interdiu ecclesiam frequentent, psallantque in hisce congregationibus. Homines in nocte [*k*] ad sancta accedere, ibique

(*f*) Socrat. lib. VI. c. VIII. Vid. supra c. IX. §. IV. litt. (n) pag. 291.

(*g*) Sozom. lib. VIII. c. VIII. *ἐπεὶ οἱ ἀπὸ τῆς Ἀρείου αἱρέσεως, ἀφαιρεθέντες τῶν ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησιῶν ἐπὶ τῆς Θεοδοσίου βασιλείας, πρὸ τῶν τειχῶν ἐκκλησίαζον, νύκτωρ πρότερον ἐν ταῖς δημοσίαις στοαῖς συνελέγοντο· καὶ εἰς συστήματα μεριζόμενοι, κατὰ τὸν τῶν ἀντιφώνων τρόπον ἔψαλλον, ἀκροτελεύτια συντεθέντες πρὸς τὴν αὐτῶν δόξαν πεποιημένα· ὑπὸ δὲ τὴν ἕω ταῦτα δημοσίᾳ ψάλλοντες, εἰς τοὺς τόπους ἀπῄεσαν, ἔνθα καὶ ἐκκλησίαζον· - - δείσας δὲ Ἰωάννης, μή τινες τούτοις ὑπαχθῶσι τῶν ὑπ' αὐτῷ ἐκκλησιαζόντων, ἐπὶ τὸν ἴσον τρόπον τῆς ψαλμῳδίας τὸν αὐτοῦ λαὸν προτρέπει.* Quum Ariani, quibus regnante Theodosio ademtæ fuerant ecclesiæ Constantinopoli, extra vrbis mœnia conuentus ecclesiasticos agerent, noctu in publicis porticibus primum congregabantur. Et in cœtus diuisi, antiphoniam psallebant, clausulas quasdam iuxta ipsorum dogma compositas adiicientes. Prima autem luce, eadem publice canentes, pergebant ad loca, in quibus collectas celebrabant. - - Ioannes (Chrysostomus) veritus, ne quis ex ecclesia sua per hæc in fraudem induceretur, plebem, quæ sub ipso erat, vt similiter psalleret, inuitauit. cetera.

(*h*) Sidon. lib. I. epist. II. Antelucanos sacerdotum suorum cœtus minimo comitatu expetit: grandi sedulitate veneratur.

(*i*) Chrysostom. homil. XXX. in 1 Cor. p. 591. (p. 329. edit. Francof.) *αὗται δὲ (παρθένοι καὶ χῆραι) καὶ ἡμέραν καὶ νύκτα ψάλλουσι, καὶ πάρεισι.* Ipsæ autem (virgines ac viduæ) noctu & interdiu psallunt & adsunt.

(*k*) Chrysost. comment. in psalm. CXXXIII. tom. III. p. 488. (p. 424. edit. Fr.)

preces suas fundere oportere dicit. Alio [*l*] loco, loquens de *Antiochiæ* vrbis magnificentia, *Quid mihi*, inquit, *narras ædificiorum structuras, quid columnas! Hæc vna cum præsenti vita diruuntur. Ecclesiam ingredere, vt ciuitatis videas claritudinem. Ingreditor*, inquam, *vide pauperes* [*l*] *a medio noctis vsque ad lucem perseuerantes, vide sacra peruigilia diem cum nocte copulantia.* Et dignum notatu est, quod de eo narrat SOCRATES [*m*], quod, quum *Constantinopoli* esset episcopus, precationes, quæ in nocturnis hymnis fieri solitæ sint, amplificauerit, eo quidem consilio, vt *Arianorum* circa hanc rem studium obscuraretur. Verum repetendis illis omnibus, quæ de his decantatissimis matutinis congregationibus dicuntur, non immoramur. Nam nullus fere scriptor ecclesiasticus [*n*] est, quin de illis faciat mentionem: quæ omnia huc adferre necesse non habemus, sed potius pergimus, ostensuri, quænam præcipua exercitia horum conuentuum fuerint, qui plerumque statim post mediam noctem inchoari & ad auroram vsque continuari soliti sunt.

Διὰ τί φησιν, ἐν νυξί; παιδεύων ἡμᾶς, μὴ τὴν πᾶσαν αὐτὴν εἰς ὕπνον δαπανᾶν, καὶ δεικνὺς τότε καθαρωτέρας εἶναι τὰς εὐχάς, ὅτε καὶ κουφότερος ὁ νοῦς, καὶ πλείων ἡ σχολή· εἰ δὲ ἐν νυκτὶ παραγίνεσθαι εἰς τὰ ἅγια δεῖ, ἐννόησον, ποίας τεύξεται συγγνώμης ὁ μηδὲ οἴκοι κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον εὐχὰς ἐπιτελῶν. Cur dicit, In noctibus extollite manus vestras? Docens nos, non eam totam in somno consumere, & ostendens, puriores tunc esse preces, quando & mens est lenior, & nobis est plus otii. Quod si *in nocte oportet ad sancta accedere*, considera, quamnam consequetur veniam, qui ne domi quidem illo tempore preces fundit.

(*l*) Chrysost. homil. IV. de verbis Esaiæ tom. III. p. 865. (p. 752. edit. Francof.) *τί μοι λέγεις οἰκοδομήματα καὶ κίονας; ταῦτα τῷ παρόντι συγκαταλύεται βίῳ· εἴσελθε εἰς ἐκκλησίαν, καὶ βλέπε τῆς πόλεως τὴν εὐγένειαν, εἴσελθε, ἴδε πένητας ἐκ μεσονυκτίων μέχρι τῆς ἡμέρας παραμένοντας, βλέπε παννυχίδας ἱερὰς ἡμέρᾳ καὶ νυκτὶ συναφθείσας.*

(*m*) Socrat. lib. VI. c. VII. *ηὔξησε πρῶτος καὶ τὰς περὶ τοὺς νυκτερινοὺς ὕμνους εὐχάς.*

(*n*) Vid. Epiphan. exposit. fid. num. XXIII. (tom. I. p. 1106.) *ἑωθινοί τε ὕμνοι ἐν αὐτῇ τῇ ἁγίᾳ ἐκκλησίᾳ διηνεκεῖς γίνονται, καὶ προσευχαὶ ἑωθιναί, λυχνικοί τε ἅμα ψαλμοί, καὶ προσευχαί.* Matutinæ laudes in ecclesia catholica, matutinæque preces adsidue celebrantur, lucernales item psalmi & orationes.
Hieron. epist. VII. ad Lætam. cit. c. IX. §. VIII. sub litt. (s) (t) p. 307.
Hilar. in psalm. LXIV. p. 231. (p. 169. edit. Paris. MDCXCIII.) Progressus ecclesiæ in matutinorum & vespertinorum hymnorum delectationes maximum misericordiæ Dei signum est. Dies in orationibus Dei inchoatur, dies in hymnis Dei clauditur.

§. XIII.

§. XIII.

Ordo diuini ministerii, quod in illis peractum fuit, vti a Basilio *describitur.*

Basilivs in epistola quadam sua clarissimam earum nobis suggerit descriptionem, licet verbis duntaxat generalioribus, dum suæ ipsius ecclesiæ consuetudines aduersus nonnullos defendit, qui nomine immutatorum rituum eum detulerant. Verba illius hæc sunt: *Qui iam* (o) *inter nos obtinuerunt ritus, omnibus ecclesiis Dei concordes sunt & consoni. De nocte siquidem populus consurgens antelucano tempore domum precationis petit: inque labore & tribulatione ac lacrimis indesinentibus, facta ad Deum confessione, tandem ab oratione surgentes ad psalmodiam traducuntur. Et nunc quidem in duas partes diuisi alternis succinentes psallunt, atque ex eo simul eloquiorum Dei exercitationem ac meditationem corroborant: & cordibus suis attentionem & reiectis vanis cogitationibus mentis soliditatem suppeditant: deinde vni ex ipsis hoc muneris dato, vt quid canendum est, prior ordiatur, reliqui succinunt; atque ita psalmodiæ varietate, precibusque subinde intermixtis noctem superant. Illucescente iam die pariter omnes velut ore vno ac corde vno confessionis psalmum domino offerunt, ac suis quisque verbis pœnitentiam profitentur.* Heic planum harum nocturnarum siue antelucanarum precationum habemus ordinem: 1.) Peccatorum confessionem. 2.) Psalmos alternatim cantatos. 3.) Psalmos ab vno solo quodam cantatos. 4.) Preces psalmis intermixtas. 5.) Denique communem psalmum confessionis siue psalmum pœnitentialem, clausulæ loco dictum. Vtrum prior peccatorum confessio publica fuerit, an priuata, non certo con-

(o) Basil. epist. LXIII. ad Neocæsar. tom. III. p. 96. ὅτι τὰ νῦν κεκρατηκότα ἔθη πάσαις ταῖς τοῦ θεοῦ ἐκκλησίαις συνῳδά ἐστι καὶ σύμφωνα· ἐκ νυκτὸς γὰρ ὀρθρίζει παρ' ἡμῖν ὁ λαὸς ἐπὶ τὸν οἶκον τῆς προσευχῆς, καὶ ἐν πόνῳ, καὶ ἐν θλίψει, καὶ ἐν συνοχῇ δακρύων ἐξομολογούμενοι τῷ θεῷ, τελευταῖον ἀναστάντες τῶν προσευχῶν, εἰς τὴν ψαλμῳδίαν καθίστανται· καὶ νῦν μὲν διχῇ διανεμηθέντες, ἀντιψάλλουσιν ἀλλήλοις, ὁμοῦ μὲν τὴν μελέτην τῶν λογίων ἐντεῦθεν κρατύνοντες, ὁμοῦ δὲ καὶ τὴν προσοχὴν καὶ τὸ ἀμετεώριστον τῶν καρδιῶν ἑαυτοῖς διακονούμενοι· ἔπειτα πάλιν ἐπιτρέψαντες ἑνὶ κατάρχειν τοῦ μέλους, οἱ λοιποὶ ὑπηχοῦσι· καὶ οὕτως ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῆς ψαλμῳδίας τὴν νύκτα διενέγκοντες μεταξὺ προσευχόμενοι, ἡμέρας ἤδη ὑπολαμπούσης, πάντες κοινῇ, ὡς ἐξ ἑνὸς στόματος, καὶ μιᾶς καρδίας τὴν τῆς ἐξομολογήσεως ψαλμὸν ἀναφέρουσι τῷ κυρίῳ, ἴδια ἑαυτῶν ἕκαστος τὰ ῥήματα τῆς μετανοίας ποιούμενοι.

ſtat. Nonnulli viri docti [p] pro publica confeſſione accipiunt, ſimili ei, quam in liturgiæ noſtræ initio habemus: Ego vero priuatam potius confeſſionem fuiſſe exiſtimo, quacum officia eorum generatim inchoata eſſe ſcimus, vt ex canone quodam concilii *Laodiceni* [q] apparet, vbi εὐχὴ διὰ σιωπῆς, *precatio ſilentio facienda* dicitur, de qua dicturi ſumus copioſius, vbi de ſacræ miſſæ officio [r] agemus. Poſterior confeſſio manifeſto publica fuit, certa verborum formula facta, quam ipſe pſalmus quinquageſimus primus præbuit: *Miſerere mei, Deus, ſecundum magnam miſericordiam tuam. Et ſecundum multitudinem miſerationum tuarum dele iniquitatem meam.* Hic enim pſalmus peculiariter nomine pſalmi confeſſionis notatus inter veteres erat. ATHANASIVS [s] ita eum vocat, *Si peccaſti*, inquiens, *& pudore adfectus pœnitentiam agis & miſericordiam flagitas, habes confeſſionis & pœnitentiæ verba in pſalmo quinquageſimo*, hoc eſt ex noſtra diuiſione, quinquageſimo primo. Præterea hanc interpretationem confirmat, quod hic ipſe pſalmus nominatim præſcriptus eſt, ad recitandum in fine ſolemnitatis matutinæ, quam eccleſiæ occidentales introduxerunt, tamquam diſtinctam a precibus nocturnis, vti CASSIANVS [t], qui teſtis huius rei oculatus fuit, memoriæ prodidit. Vide ſupra §. X.

§. XIV.

Relatio de illis ex Caſſiano.

QVIS numerus pſalmorum vel precationum in hac ſolemnitate obtinuerit, a BASILIO ſpeciatim non eſt notatum; neque fortaſſis ad certum numerum ſe adſtrinxerunt, ſed tot recitarunt, quot pſalmorum longitudo vel tempus requiſiuit. In

(p) Hamon. Leſtrange, *Allyance of divin. offic.* cap. III. p. 75.

(q) Concil. Laodic. c. XIX. τούτων προσελθόντων ὑπὸ χεῖρα, καὶ ὑποχωρησάντων, οὕτως τῶν πιστῶν τὰς εὐχὰς γίνεσθαι τρεῖς· μίαν μὲν τὴν πρώτην διὰ σιωπῆς, κ. τ. λ. Quum ii (catechumeni & pœnitentes) ſub manum acceſſerint & ſeceſſerint, fidelium preces ſic ter fieri: vnam quidem, ſcilicet *primam ſilentio*, cetera.

(r) Vid. lib. XV. c. I. §. I.

(s) Athanaſ. epiſt. ad Marcellin. de interpret. pſalm. tom. I. p. 975. (p. 995. edit. Par. MDCXCVIII.) Ἀλλ' ἥμαρτες καὶ ἐντραπεὶς μεταγινώσκεις, καὶ ἐλεηθῆναι ἀξιοῖς, ἔχεις τοὺς τῆς ἐξομολογήσεως καὶ μετανοίας λόγους ἐν τῷ πεντηκοστῷ.

(t) Caſſian. lib. III. c. VI. Vid. §. X. ſub litt. (w) p. 327.

eccle-

ecclesiis autem *Aegyptiis* hoc officium ad duodecim psalmorum numerum reduxerunt, vnde aliæ quædam ecclesiæ postea exemplum petiuere, vti ex CASSIANO [u] discimus, qui per alias regiones diuersos typos ac regulas constitutas fuisse dicit: quosdam enim non minus viginti psalmos, & hos quidem antiphonarum melodiis recitasse; alios hunc numerum excessisse; alios dixisse duodeuiginti; totque propemodum typos ac regulas vsurpatas fuisse, quot monasteria ac cellæ fuerint. Immo in *Aegypto* ante, quam hæc regula esset data, alios [w] quinquaginta, alios sexaginta, alios adhuc plures dici debere censuisse: Tandem melius edoctos numerum duodecim psalmorum [x] tam in vespertinis quam matutinis congregationibus custodiri debere, decreuisse, singulis psalmis interponentes precationem, addentesque duas lectiones, alteram ex veteri testamento, ex nouo alteram: Et hanc quotidianam eorum fuisse consuetudinem, excepto die sabbati & dominico, vbi vtrasque de nouo recitarint testamento, vnam de epistolis *Pauli* vel actis apostolorum, alteram de euangelio: quod etiam omnibus quin-

(u) Cassian. lib. II. c. II. Quidam vicenos psalmos, & hos ipsos antiphonarum protelatos melodiis & adiunctione quarumdam modulationum debere diei singulis noctibus censuerunt: alii hunc modum etiam excedere tentauerunt: nonnulli XVIII. atque in hunc modum diuersis in locis diuersum canonum agnouimus institutum, totque propemodum typos ac regulas vidimus vsurpatas, quot etiam monasteria cellasque conspeximus.

(w) Cassian. ibid. c. V. Cum alii quinquagenos, alii sexagenos psalmos, nonnulli vero, ne hoc quidem numero contenti, excedi eum debere censerent, esset-que inter eos pro religionis regula piæ contentionis sancta diuersitas, ita vt tempus solemnitatis vespertinæ sacratissimum succederet quæstioni, quotidianos orationum ritus volentibus celebrare, vnus in medium psalmos domino cantaturus exsurgit. cet. Vid. sub litt. seq.

(x) Ibid. Cumque sedentibus cunctis -- & in psallentis verba omni cordis intentione defixis, vndecim psalmos orationum interiectione distinctos continuis versibus parili pronuntiatione cantasset, duodecimum sub allelulæ responsione consummans, ab vniuersorum oculis repente subtractus, quæstioni pariter & cærimoniis finem imposuit. c. VI. Exin venerabilis patrum senatus intelligens, angeli magisterio congregationibus fratrum generalem canonem, non sine dispensatione domini, constitutum, decreuit hunc numerum tam in vespertinis quam in nocturnis conuenticulis custodiri, quibus lectiones geminas adiungentes, id est vnam veteris & aliam noui testamenti, tamquam a se eas traditas & velut extraordinarias volentibus tantum, ac diuinarum scripturarum memoriam possidere, adsidua meditatione

quagin-

quaginta diebus inter pascha & pentecoste fecerint. Addit porro [y], rationem canendi alternatim apud *Aegyptios* non fuisse in vsu, sed vno tantum inter illos clara & elata voce cantante, reliquos omnes cum silentio attendisse. Neque in clausula cuiuslibet psalmi respondisse, *Gloria patri & filio & spiritui sancto*, sed interpositis precibus (quæ omnis orientis consuetudo fuerit) in vltimi psalmi clausula, quam *Halleluia* vocauerint, glorificationem *TRINITATIS* subiunxisse, qua numquam nisi in fine istius antiphonæ, vti illud Halleluia in ecclesia orientali dici consueuerit, vsi sint. Si psalmi paullo longiores fuerint, nonnumquam in duas tresue sectiones diuisisse, &, facta in cuiusque pericopes fine aliqua mora, precationem interposuisse [z], satius esse existimantes, ad alendum feruorem spiritus crebrioribus vti ac breuioribus precibus. Non liquet, fuisse has publicas preces, sed priuatæ potius fuisse videntur, quarum in fine præcipuus ministrorum, qui tum officium perageret, dicitur precem collegisse, hoc est, preces priuatim a congregatione factas summatim repetiisse; qua de re plenius dicendi locus erit alibi [a]. CASSIANO [b] porro obseruatur de vltimo eorum psalmo, dicto *antiphona* siue *alleluia*, nullum hoc loco psalmum dici solitum, nisi ex illis aliquem, qui in titulo suo inscriptio-

studentibus addiderant. In die vero sabbati vel dominico vtrasque de nouo recitant testamento, id est, vnam de apostolo vel actibus apostolorum, & alium de euangeliis. Quod etiam totis quinquagesimæ diebus faciunt, hi quibus lectio curæ est seu memoria.

(y) Cassian. lib. II. c. VIII. Illud etiam, quod in hac prouincia (Gallia) vidimus, vt vno cantante, in clausula psalmi omnes adstantes concinant cum clamore, gloria patri & filio & spiritui sancto, nusquam per omnem orientem audiuimus; sed cum omnium silentio, ab eo qui cantat, finito psalmo, orationem succedere: Hanc vero glorificationem trinitatis tantummodo solere antiphona terminari, (*leg.* antiphonam terminare, *vel, vt legit* Mabillonius, glorificatione &c. antiphonam terminari).

(z) Cassian. lib. II. c. XI. Ne psalmos quidem ipsos, quos in congregatione decantant, continuata student pronuntiatione concludere: sed eos pro numero versuum duabus vel tribus intercessionibus cum orationum interiectione diuisos distinctim particulatimque consummant:

(a) Lib. XV. c. I. §. I.

(b) Cassian. lib. II. c. XI. Illud quoque apud eos omni obseruantia custoditur, vt in responsione alleluiæ nullus dicatur psalmus, nisi is, qui in titulo suo alleluiæ inscriptione prænotatur.

nem

nem *alleluia* habeant, vti centesimus quadragesimus quintus & qui sequuntur, quorum vnus plerumque finem huic solemnitati imposuerit, per modum antiphonæ siue responsionis recitatus. Illud quodammodo peculiare in ratione cantandi hos psalmos apud monachos *Aegyptios*, obseruante eodem CASSIANO, fuit, vt is, qui psalmos cantaret, surgeret, reliqui autem sedentes attenderent: Quod continuarum vigiliarum ac duri laboris intuitu indultum ipsis esse, auctor noster adfirmat [c]. Neque vero minus singulare quippiam fuit, quod numquam pluribus quam quatuor [d] permitteretur duodecim istos psalmos in aliqua congregatione cantare, idque in vices, ita quidem, vt vnusquisque tres ex ordine sibi succedentes diceret, vel si tres tantum adessent, quatuor; si duo, sex vterque recitaret.

§. XV.

Hæc matutina sacra omnium ordinum laicis aceruatim frequentata.

HACTENVS de nocturna psalmodia, quæ antiquum ecclesiæ ministerium matutinum fuit. Illud solum addimus, quod, licet hæc sacra summo mane celebrari consueuerint, nihilo tamen minus non clericis tantum & monachis, sed ipsi etiam populo frequentari solita sint. Nam quemadmodum antea ex BASILIO audiuimus, populum de nocte consurgentem antelucano tempore ecclesiam, ad hasce preces matutinas celebrandas, petiisse; & ex SIDONIO, *Theodoricum* regem *Gothorum* constanter hisce sacris interfuisse: Ita CASSIANVS [e] de laicis idem obseruat, quando ait: *Hoc deuotionis genus multi etiam sæcularium*

(c) Cassian. lib.II. c. XII. Hunc canonicum, quem prædiximus, duodenarium psalmorum numerum tali corporis quiete releuant, vt has easdem congregationum solemnitates ex more celebrantes, absque eo, qui dicturus in medium psalmos surrexerit, cuncti sedilibus humillimis insidentia (leg. insidentes) ad vocem psallentis omni cordis intentione dependeant. Itaque namque ieiuniis & operatione totius diei noctisque adsuescunt, vt nisi huiuscemodi refectione adiuuentur, ne hunc quidem numerum stantes implere valeant.

(d) Ibid. c. XI. in fin. Prædictum duodenarium psalmorum numerum ita diuidunt, vt si duo fuerint fratres, senos psallant, si tres, quaternos, si quatuor ternos. Quo numero numquam minus in congregatione decantant, ac proinde quantalibet multitudo conuenerit, numquam amplius psallant in synaxi, quam quatuor fratres.

(e) Cassian. collat. XXI. c. XXVI.

summa cautione custodiunt, qui ante lucem vel diluculo consurgentes, nequaquam familiaribus ac necessariis mundi huius actibus se implicant, priusquam cunctorum actuum suorum operationumque primitias, ad ecclesiam concurrentes, diuino studeant consecrare conspectui. Laudabile exemplum, & dignum omnino, quod aureis consignetur litteris, ad excitandam æmulationem præsentis ætatis, qua quotidianus Dei cultus in religiosis conuentibus tam parum frequentatur, & a multis tantopere contemnitur; quum tamen idem ministerium, quod apud veteres obtinuit, in præcipuis suis partibus adhuc custodiatur, cum quibusdam emendationibus, sine vllis corruptelis, quas tenebricosarum ætatum fusterstitio in ecclesiæ cultum inuexit; quemadmodum is facile perspiciet, qui ea, quæ hoc capite tradidimus, cum quotidianis ecclesiæ nostræ sacris conferre voluerit.

LIBRI DECIMI TERTII
CAPVT VNDECIMVM
DE ORDINE QVOTIDIANI OFFICII VESPERTINI.

§. I.

Officium vespertinum in plerisque rebus idem cum matutino.

VESPERTINVM officium, quod *horam lucernalem* vocabant, quod eo tempore, quo lucernæ accendebantur, inclinante videlicet in noctem die, initium caperet, in plerisque partibus idem cum matutino erat officio, in hoc solum ab eo discrepans, vt psalmi, hymni ac preces in eo dicerentur, isti solemnitati præcipue accommodatæ. Preces pro catechumenis, energumenis, competentibus & pœnitentibus omnes eædem erant; ita quoque preces pro fidelibus siue communicantibus, vocatæ preces pro pace mundi & vniuerso ecclesiæ catholicæ statu, quæ in libris sequentibus satis fuse enarrantur, ad quos lectorem amandamus.

§. II.

In eo autem hoc ab illo diuersum fuit, primo, *vt peculiaris psalmus vespere diceretur, auctori* constitutionum *vocatus* psalmus vespertinus.

PRI-

PRIMVM, in quo hæc duo officia inter ſe diſcrepabant, pſalmus erat; cum quo vtraque ſacra inchoabantur. Quemadmodum enim officium matutinum cum pſalmo ſexageſimo tertio, ita veſpertinum cum pſalmo centeſimo quadrageſimo (qui nobis centeſimus quadrageſimus primus eſt) ſumebat initium: *Domine, clamaui ad te, exaudi me: intende voci meæ, dum clamauero ad te. Dirigatur oratio mea ſicut incenſum in conſpectu tuo, eleuatio manuum mearum ſacrificium veſpertinum*; cetera. Hunc pſalmum auctor *conſtitutionum* emphatice vocat τὸν ἐπιλύχνιον ψαλμὸν, *pſalmum lucernalem* [a], loco, vbi ordinem huius officii deſcribit. Et licet iſto loco nec pſalmum nominet, nec vlla eius verba recitet; ſine vlla tamen dubitatione pſalmum modo dictum intelligit, quia alio loco [b] expreſſis verbis eum vocat pſalmum centeſimum quadrageſimum, & veſperi in publicis conuentibus iubet recitari.

§. III.

Hic pſalmus ſub eadem appellatione Chryſoſtomo, *aliisque ſcriptoribus memoratus.*

QVAE autem extra omnem controuerſiam hanc rem ponunt, ea ſunt, quæ CHRYSOSTOMVS in commentario in hunc pſalmum de vſu eius in eccleſia dicit. *Diligenter attendite*, inquit [c], *neque enim puto fuiſſe temere decretum a patribus, vt hic pſalmus diceretur quotidie, nec id quidem propter id, quod in eo dicitur, Eleuatio manuum mearum ſacrificium veſpertinum. Nam id ipſum quoque*

(a) Conſtitut. lib. VIII. c. XXXV. ἑσπέρας γενομένης συναθροίσεις τὴν ἐκκλησίαν, καὶ μετὰ τὸ ῥηθῆναι τὸν ἐπιλύχνιον ψαλμὸν, προσφωνήσει ὁ διάκονος ὑπὲρ τῶν κατηχουμένων, κ. τ. λ. Quum fuerit veſpera, congregabis eccleſiam, & poſtquam dictus fuerit *pſalmus lucernalis*, recitabit diaconus orationes pro catechumenis, &c.

(b) Conſtit. lib. II. c. LIX. ἑκάστης ἡμέρας συναθροίζεσθε ὄρθρου καὶ ἑσπέρας, ψάλλοντες καὶ προσευχόμενοι ἐν κυριακοῖς· ὄρθρου μὲν λέγοντες ψαλμὸν τὸν ξβ΄, ἑσπέρας δὲ τὸν ρμ΄. Singulis diebus congregemini, mane & veſpere, pſallentes & orantes in ædibus dominicis, mane quidem dicentes pſalmum ſexageſimum ſecundum, *veſperi* vero *centeſimum quadrageſimum.*

(c) Chryſoſt. homil. in pſalm. CXL. tom. III. p. 144. (p. 472. edit. Francof.) Ἀλλὰ προσέχετε μετὰ ἀκριβείας· οὐδὲ γὰρ ἁπλῶς οἶμαι τὸν ψαλμὸν τοῦτον τετάχθαι παρὰ τῶν πατέρων καθ' ἑκάστην ἑσπέραν λέγεσθαι, οὐδὲ διὰ τὴν μίαν λέξιν τὴν λέγουσαν, Ἔπαρσις τῶν χειρῶν μου θυσία ἑσπερινή· ἐπεὶ καὶ ἄλλοι ψαλμοὶ ταύτην ἔχουσι τὴν λέ-

in aliis psalmis dicitur, quemadmodum in illo, qui dicit, Vespere & mane & meridie narrabo & adnuntiabo, Et rursus, Tuus est dies & tua est nox. Et rursus, Vespere demorabitur fletus, & in matutino exsultatio: & multi possunt inueniri psalmi, qui vespertino tempori conueniant. Non ergo propterea hunc psalmum decreuerunt patres; sed tamquam salutare aliquod pharmacum & peccatorum piaculum, vt is diceretur, constituerunt: vt quaecumque sordes aut maculae fuerint a nobis toto die susceptae, dum vel in foro, vel domi, vel in quocumque alio loco versamur, eas, quum ad vesperam peruenerimus, per spirituale hoc carmen abstergamus. Est enim medicamentum, quod delet haec omnia.

§. IV.

Secundo, *Peculiares preces pro officio vespertino.*

Finito hoc psalmo eaedem preces fiebant pro catechumenis, energumenis, poenitentibus, ac communes preces pro pace mundi ac statu ecclesiae, quae in matutino officio vsitatae erant. His autem precibus dictis diaconus populum orare iubebat certa verborum formula ad vesperam accommodata, quae auctori *constitutionum* [d] προσφώνησις ἐπιλύχνιος vocatur, atque hunc in modum habet: *Surgentes postulemus misericordias domini, atque miserationes eius, angelum paci praepositum, bona & conducibilia, finem vitae christianum. Vesperam noctemque pacatam ac peccato vacuam, cunctumque vitae nostrae tempus irreprehensum postulemus. Nos ipsos atque inuicem viuenti Deo per Christum eius commendemus.*

His dictis, episcopus, si in re praesenti esset, precationem recitabat, quae ibi dicitur εὐχαριστία ἐπιλύχνιος, *gratiarum*

ξιν, ὥσπερ ἐκεῖνος ὁ λέγων, ἑσπέρας καὶ πρωῒ καὶ μεσημβρίας διηγήσομαι, καὶ ἀπαγγελῶ· καὶ πάλιν, σή ἐστιν ἡ ἡμέρα, καὶ σή ἐστιν ἡ νύξ· καὶ πάλιν, τὸ, ἑσπέρας αὐλισθήσεται κλαυθμὸς, καὶ εἰς τὸ πρωῒ ἀγαλλίασις· καὶ πολλοὺς ἂν εὕροι τις ψαλμοὺς ἐπιτηδείους τῷ καιρῷ τῆς ἑσπέρας. οὐ διὰ τοῦτο γοῦν τοῦτον τὸν ψαλμὸν ἐτύπωσαν οἱ πατέρες, ἀλλ' ὥς τι φάρμακον σωτήριον, καὶ ἁμαρτημάτων καθάρσιον ἐνομοθέτησαν λέγεσθαι· ἵν' ὅσαπερ ἂν προστριβώμεθα δι' ὅλου τοῦ μήκους τῆς ἡμέρας, ἢ ἐν ἀγορᾷ, ἢ ἐν οἰκίᾳ, ἢ ὅπου δήποτε διατρίβοντες, ταῦτα ἐλθόντες εἰς τὴν ἑσπέραν διὰ τῆς ἐπῳδῆς ταύτης ἀποδυσώμεθα τῆς πνευματικῆς· φάρμακον γάρ ἐστιν ἁπάντων τούτων ἀναιρετικόν.

(d) Constitut. lib. VIII. c. XXXVI. ἀναστάντες αἰτησώμεθα τὰ ἐλέη τοῦ κυρίου καὶ τοὺς οἰκτιρμοὺς αὐτοῦ, τὸν ἄγγελον τὸν ἐπὶ τῆς εἰρήνης, τὰ καλὰ καὶ τὰ συμφέροντα, χριστιανὰ τὰ τέλη· τὴν ἑσπέραν καὶ τὴν νύκτα εἰρηνικὴν καὶ ἀναμάρτητον,· καὶ πάντα τὸν χρόνον τῆς ζωῆς ἡμῶν ἀνεπίληπτον αἰτησώμεθα· ἑαυτοὺς καὶ ἀλλήλους τῷ ζῶντι θεῷ, διὰ χριστοῦ αὐτοῦ παραθώμεθα.

actio

actio lucernalis, verbis sequentibus conceptam: *Deus* [*e*], *principii expers*, *&* *fine carens*, *omnium per Christum opifex & rector*, *ante cuncta vero illius Deus ac pater*, *spiritus dominus*, *& eorum*, *quae intelligi ac sentiri possunt*, *rex*; *qui fecisti diem ad opera lucis*, *& noctem ad requiem infirmitatis nostrae*: *Tuus enim est dies & tua est nox*; *tu aptasti lucem & solem*: *ipse & nunc*, *domine*, *hominum amator*, *ac optime*, *suscipe clementer hanc nostram gratiarum actionem vespertinam. Qui traduxisti nos per diei longitudinem*, *& duxisti ad noctis initia*; *custodi nos per Christum tuum*: *tranquillam praebe vesperam & noctem peccato liberam*; *atque nos vita aeterna dignare*, *per Christum tuum*; *per quem tibi gloria*, *honor*, *ac veneratio*, *in sancto spiritu*, *in saecula. Amen.*

Postea diaconus proclamabat, κλίνατε τῇ χειροθεσίᾳ, *Inclinate ad manuum impositionem*, & tunc episcopus hanc faciebat precationem: [*] *Deus patrum*, *ac domine misericordiae*, *qui sapientia tua fabricatus es hominem*, *animal ratione praeditum*, *maxime ex iis*, *quae in terra sunt*, *carum Deo*; *& tribuisti ei*, *vt imperaret rebus terrestribus*; *quique voluntate tua principes ac sacerdotes constituisti*; *illos quidem ad vitae securitatem*, *hos vero ad legitimum cultum*: *ipse nunc etiam inflectere*, *domine omnipotens*, *& ostende faciem tuam super populum tuum*, *eos*, *qui ceruicem cordis sui incuruarunt*; *& benedic eis per Christum*, *per quem illustrasti nos lumine cognitionis*, *ac reuelasti nobis te ipsum*; *cum quo ab omni rationali & sancta natura debetur tibi adoratio condigna*, *& spiritui paracleto*, *in saecula*, *Amen.*

(*e*) Ibid. c. XXXVII. Ὁ ἄναρχος Θεὸς καὶ ἀτελεύτητος, ὁ τῶν ὅλων ποιητὴς διὰ Χριστοῦ καὶ κηδεμών, πρὸ δὲ πάντων αὐτοῦ Θεὸς καὶ πατήρ, ὁ τοῦ πνεύματος κύριος, καὶ τῶν νοητῶν καὶ αἰσθητῶν βασιλεύς, ὁ ποιήσας ἡμέραν πρὸς ἔργα φωτός, καὶ νύκτα εἰς ἀνάπαυσιν τῆς ἀσθενείας ἡμῶν· σὴ γάρ ἐστιν ἡμέρα, καὶ σή ἐστιν ἡ νύξ· σὺ κατηρτίσω φαῦσιν καὶ ἥλιον· αὐτὸς καὶ νῦν, δέσποτα, φιλάνθρωπε καὶ πανάγαθε, εὐμενῶς πρόσδεξαι τὴν ἑσπερινὴν εὐχαριστίαν ἡμῶν ταύτην· ὁ διαγαγὼν ἡμᾶς τὸ μῆκος τῆς ἡμέρας, καὶ ἀγαγὼν ἐπὶ τὰς ἀρχὰς τῆς νυκτός, φύλαξον ἡμᾶς διὰ τοῦ Χριστοῦ σου, εἰρηνικὴν παράσχου τὴν ἑσπέραν, καὶ τὴν νύκτα ἀναμάρτητον, καὶ καταξίωσον ἡμᾶς τῆς αἰωνίου ζωῆς, διὰ τοῦ Χριστοῦ σου· δι' οὗ σοι δόξα, τιμὴ καὶ σέβας, ἐν ἁγίῳ πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.

(*) Ibid. Θεὲ πατέρων, καὶ κύριε τοῦ ἐλέους, ὁ τῇ σοφίᾳ σου κατασκευάσας ἄνθρωπον, τὸ λογικὸν ζῶον, τὸ θεοφιλὲς τῶν ἐπὶ γῆς, καὶ δοὺς αὐτῷ τῶν ἐπὶ τῆς χθονὸς ἄρχειν, καὶ καταστήσας γνώμῃ σῇ ἄρχοντας καὶ ἱερεῖς, τοὺς μὲν πρὸς ἀσφάλειαν τῆς ζωῆς, τοὺς δὲ πρὸς λατρείαν ἔννομον· αὐτὸς καὶ νῦν ἐπικάμφθητι, κύριε παντοκράτορ, καὶ ἐπίφανον τὸ πρόσωπόν σου ἐπὶ τὸν λαόν σου, τοὺς κάμψαντας αὐχένα καρδίας αὐτῶν, καὶ εὐλόγησον αὐτοὺς διὰ Χριστοῦ, δι' οὗ ἐφώτισας ἡμᾶς φῶς γνώσεως, καὶ ἀποκαλύψας ἡμῖν σεαυτόν· μεθ' οὗ σοι καὶ ἡ ἐπάξιος ὀφείλεται προσκύνησις παρὰ πάσης λογικῆς καὶ ἁγίας φύσεως, καὶ πνεύματι τῷ παρακλήτῳ, εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.

Dvae locutiones in hisce precationibus occurrunt, quæ hodiernis lectoribus inusitatiores videri possunt; vna quidem, qua angelus paci præpositus oratur; & altera, qua Deus pater dicitur *ὁ τοῦ πνεύματος κύριος*, *dominus spiritus*: Vtraque autem in precibus matutinis pro catechumenis postea [†] recurrit, vbi e chrysostomo demonstratur, quod precatio ad angelum pacis, communis petitio in multis cognitis ecclesiæ formulis fuerit. Quod autem ad alteram loquendi rationem attinet, quæ patrem vocat *dominum spiritus*, quæ durissima est locutio, *Macedonianismum* redolens, quemadmodum in illam obseruat coteleriys, ex bvllo episcopo nostrate ostendimus, quod sano & catholico sensu ex parallelis locutionibus in ivstino martyre explicari possit. Vt adeo hunc auctorem non necesse habeamus damnare, tamquam hæreticum *Arianum* vel *Macedonianum*, dummodo candidæ interpretationis beneficium ei indulgeamus.

Revertimvr igitur ad preces ipsas: Diaconus, precatione ab episcopo facta, populum vsitata forma dimittebat, perinde ac in officio matutino, *προέλθετε ἐν εἰρήνῃ*, *Exite in pace*. Atque hæc clausula vespertini erat officii secundum auctorem nostrum hoc loco.

§. V.

De hymno vespertino.

Vervm alio loco [ſ] de vespertino etiam hymno loquitur, quem vocat *προσευχὴν ἑσπερινὴν*, *orationem vespertinam*, quæ quædam doxologia est, similis ei, quæ in precibus matutinis antea occurrit. Formula in hunc modum habet: *Laudate, pueri, dominum; laudate nomen domini. Laudamus te, hymnis celebramus te, benedicimus te, propter magnam gloriam tuam: Domine rex, pater Christi, agni immaculati, qui tollit peccatum mundi: te decet laus; te decet gloria Deum & patrem, per filium in spiritu sanctissimo, in secula seculorum. Amen. Nunc dimittis seruum tuum, domine, secundum*

(†) Lib. XIV. cap. V. §. III.

(ſ) Constitut. lib. VII. c. XLVIII. Αἰνεῖτε παῖδες κύριον· αἰνεῖτε τὸ ὄνομα κυρίου· Αἰνοῦμέν σε, ὑμνοῦμέν σε, εὐλογοῦμέν σε, διὰ τὴν μεγάλην σου δόξαν· κύριε βασιλεῦ, ὁ πατὴρ τοῦ χριστοῦ, τοῦ ἀμώμου ἀμνοῦ, ὃς αἴρει τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου· σοὶ πρέπει αἶνος· σοὶ πρέπει ὕμνος· σοὶ δόξα πρέπει τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ διὰ τοῦ υἱοῦ, ἐν πνεύματι τῷ παναγίῳ, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων· ἀμήν. Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου, δέ-

verbum

verbum tuum, in pace: quia viderunt oculi mei salutare tuum, quod parasti ante faciem omnium populorum; lumen ad reuelationem gentium, & gloriam populi tui Israëlis.

NON indicat auctor noster, vtrum hic hymnus publico, an priuato vsui adsignatus fuerit. Quomodocumque autem res se habuit, istiusmodi hymnos inter veteres in vsu fuisse, quum vesperi lumen inferretur, ex BASILIO patet, cui pars talis hymni memoratur, *ἐπιλύχνιος εὐχαριστία, gratiarum actio ad lucernas* vocata. *Visum est*, inquit, *patribus nostris* [g], *vespertini luminis gratiam haudquaquam silentio arripere, sed mox vt apparuit, agere gratias. Quis autem fuerit auctor illorum verborum, quae dicuntur in gratiarum actione ad lucernas, dicere non possumus. Populus tamen antiquam profert vocem, neque cuiquam vnquam visi sunt impietatem committere, qui dicunt, Laudamus patrem & filium & spiritum sanctum Dei.*

IACOBVS VSSERIVS [h] & THOMAS SMITHVS [i] antiquam formulam huius generis nobis tradiderunt ex codice manuscripto *Alexandrino* LXX. interpretum, & aliis quibusdam vetustis exemplaribus psalterii *Graeci*, quam hoc loco interponere, non alienum abs re fuerit. In quibusdam libris *ὕμνος ἑσπερινός, hymnus vespertinus*, in aliis *ὕμνος τοῦ λυχνικοῦ, hymnus ad lucernas*, vocatur. Hunc eumdem esse cum eo, ad quem BASILIVS remittit, non possumus certo adfirmare; omnia autem, quae BASILIVS ex isto vetusto hymno recitat, in hoc leguntur hodie; vnde probabile fit, vtrumque eumdem esse. Sic autem habet: *Lumen hilare [k] sanctae gloriae immortalis patris, caelestis, sancti, beati, Iesu Christe: quum ad solis occasum peruenerimus, lumen cernentes*

σποτα, κατὰ τὸ ῥῆμά σου, ἐν εἰρήνῃ· ὅτι εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου τὸ σωτήριόν σου, ὃ ἡτοίμασας κατὰ πρόσωπον πάντων τῶν λαῶν, φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν, καὶ δόξαν λαοῦ σου Ἰσραήλ.

(g) Basil. de spirit. sancto c. XXI. ἔδοξε τοῖς πατράσιν ἡμῶν, μὴ σιωπῇ τὴν χάριν τοῦ ἑσπερινοῦ φωτὸς δέχεσθαι· ἀλλ' εὐθὺς φανέντος εὐχαριστεῖν· καὶ ὅστις μὲν ὁ πατὴρ τῶν ῥημάτων ἐκείνων τῆς ἐπιλυχνίου εὐχαριστίας, εἰπεῖν οὐκ ἔχομεν· ὁ μέντοι λαὸς ἀρχαίαν ἀφίησι τὴν φωνήν, καὶ οὐδενὶ πώποτε ἀσεβεῖν ἐνομίσθησαν οἱ λέγοντες· αἰνοῦμεν πατέρα, καὶ υἱόν, καὶ ἅγιον πνεῦμα Θεοῦ.

(h) Vsserii diatriba de symbolis p. 31. Vid. sub (k).

(i) Smith's *Account of the Greek Church* p. 302. Vid. sub (k).

(k) Φῶς ἱλαρὸν ἁγίας δόξης ἀθανάτου πατρὸς, οὐρανίου, ἁγίου, μάκαρος, Ἰησοῦ Χριστέ· ἐλθόντες ἐπὶ τὴν ἡλίου δύσιν, ἰδόντες φῶς ἑσπερινὸν, ὑμνοῦμεν πατέρα καὶ υἱὸν καὶ ἅγιον

vesper-

vespertinum, laudamus patrem & filium & sanctum spiritum Dei. Dignus es, tempore quouis sanctis vocibus celebrari fili Dei, vitæ dator! Quapropter te mundus glorificat. VSSERIVS [*], errore quodam ductus, hunc hymnum eumdem esse dicit atque ἐπιλύχνιον ψαλμὸν, *hymnum vespertinum*, auctori *constitutionum* lib. VIII. c. XXXV. memoratum: Quum tamen iste psalmus vespertinus ab hoc hymno vespertino omnino differat. Ille enim psalmus erat *Davidis*, vti antea e CHRYSOSTOMO & ipsis *constitutionibus* demonstraui, hic autem hymnus humano ingenio compositus. Neque eadem formula est cum hymno vespertino, antea e *constitutionibus* recitato, sed potius illi formulæ videtur similis, cuius in BASILIO habetur mentio, quam ego non publicæ, sed priuatæ tantum deuotionis formulam fuisse existimo, a christianis omnibus domi, vt precem iaculatoriam siue hymnum, ad *CHRISTVM, veram lucem, illuminantem omnem hominem venientem in mundum*, dicendam. Verum hæc ad aliquam duntaxat coniecturam faciendam pertinent, quia hunc hymnum nec ab auctore *constitutionum*, nec a BASILIO, nec ab vllo alio publicis officiis insertum inuenio.

§. VI.

Num præter psalmum centesimum quadragesimum primum vlli hymni, vel psalmi, vel lectiones scripturarum in hoc officio vespertino recitari consueuerint.

QVAERI autem potest, Annon hymni quoque in officio matutino in vsu fuerint? Annon lectiones scripturarum fieri, & psalmi, præter sic dictum psalmum vespertinum, cani consueuerint in ecclesia? Respondeo, Non est dubium, quin in multis ecclesiis sic obtinuerit: Ecclesiarum enim consuetudo

πνεῦμα Θεοῦ· Ἄξιος εἶ ἐν πᾶσι καιροῖς ὑμνεῖσθαι φωναῖς ὁσίαις, υἱὲ Θεοῦ, ζωὴν ὁ διδούς· Διὸ ὁ κόσμος σε δοξάζει.

(*) Vsser. l. c. Etsi Nicephoro Callisti lib. XVIII. hist. eccles. c. LI. non facile concesserim, hymnum hunc iam inde ab apostolis per manus ecclesiæ *Christi* fuisse traditum: esse tamen ἐπιλύχνιον ψαλμὸν illum, cuius *in constitut.* apostol. lib. VIII. c. XXXV. (al. XLI.) facta est mentio, non multum repugnauerim. Vt quemadmodum Græci (apud Varronem de lingua latina libro V.) quum lumen afferretur, dicere fuerunt soliti φῶς ἀγαθὸν, ita & christiani suum φῶς ἱλαρὸν ἁγίας δόξης, in laudem illius, qui est ἀπαύγασμα τῆς δόξης Dei & patris, canere consueuerint.

hac

hac in re variauit; & licet *constitutionum* auctor eorum inter ritus ecclesiæ, quos enarrat, non meminerit, alii tamen auctores id faciunt. Nam CASSIANVS [*l*] vsitatum monachorum *Aegyptiorum* cultum describens, dicit, duodecim psalmos tam in matutinis, quam vespertinis congregationibus eos cecinisse, duasque lectiones, vnam de veteri, alteram de nouo testamento, recitasse, psalmos precibus permiscentes; & tandem in fine psalmi vltimi subiunxisse *Gloria patri*, cetera. HIERONYMVS hanc narrationem confirmat, & addit, sermonem eos habuisse, ab abbate (qui semper fuerit presbyter) quotidie post preces vespertinas factum. Ita enim cultum eorum vespertinum describit: [*m*] *Post horam nonam in commune concurritur, psalmi resonant, scripturæ recitantur ex more. Et completis orationibus, cunctisque residentibus, medius, quem patrem vocant, incipit disputare: quo loquente tantum silentium fit, vt nemo alium respicere, nemo audeat excreare*, cetera. Dixeris: Hæc consuetudo fortassis in solis monasteriis obtinuit, non autem in ecclesiis? Ad quod respondens EPIPHANIVS [*n*], in ecclesia matutinas laudes matutinasque preces adsidue celebrari dicit, lucernales item psalmos & orationes. AVGVSTINVS hymnorum [*o*] æque ac orationum vespertinarum mentionem facit: quod plures vno psalmos in ista solemnitate cantari solitos esse, indicat. HILARIVS in illa verba psalmistæ: *Exitus matutini & vesperæ delectationes*, idem significat, quando ait: *Progressus ecclesiæ in matutinorum & vespertinorum hymnorum delectationes maximum misericordiæ Dei signum est. Dies* [*p*] *in orationibus Dei inchoatur, dies hymnis Dei clauditur.* Ipse HILARIVS quosdam horum hymnorum, & AMBROSIVS alios, qui

(*l*) Cassian. institut. lib. II. c. VI. Exin venerabilis patrum senatus . - decreuit hunc numerum (XII. psalmorum) tam in vespertinis quam in nocturnis conventiculis custodiri, quibus lectiones geminas adiungentes, id est vnam veteris & aliam noui testamenti &c.

(*m*) Hieron. epist. XXII. ad Euf o:hium c. XV.

(*n*) Epiphan. exposit. fidei n. XXIII. p. 1106. Ἑωθινοί τε ὕμνοι ἐν αὐτῇ τῇ ἁγίᾳ ἐκκλησίᾳ διηνεκῶς γίνονται, καὶ προσευχαὶ ἑωθιναὶ, λυχνικοί τε ἅμα ψαλμοὶ καὶ προσευχαί.

(*o*) Aug. de ciuin. Dei lib. XXII. c. VIII. Ad vespertinos illuc hymnos & orationes cum ancillis fuis & quibusdam sanctimonialibus ex more domina possessionis intrauit, atque hymnos cantare cœperunt.

(*p*) Hilar. in psalm. LXIV. p. 231. (p. 169. edit. Parif. MDCXCIII.)

publici vſus in eccleſia erant, compoſuiſſe dicuntur. Et licet eſſent, qui eos reiicere volebant, quod humano ſtudio compoſiti eſſent, nec in ſcriptura ſacra legerentur, concilium tamen *Toletanum* quartum [q] eos retinendos eſſe in eccleſia decernebat vna cum hymnis *Gloria patri & filio*, cet. & *Gloria in excelſis Deo*, quos itidem eccleſiaſtici doctores compoſuerant. De eccleſiis orientalibus idem teſtatur CHRYSOSTOMVS [r], quod hymnos habuerint tam in veſpertinis quam matutinis precibus. In eccleſiis *Gallicanis*, præter collectas ac preces, hymnos ſuos habebant ac antiphonas, ſiue capitella de pſalmis, vt vocabant, quæ ad modum reſpondendi dicebantur, quemadmodum e concilio apparet *Agathenſi* [s]. Et concilium ſecundum *Turonenſe* in veſpertinis precibus (duodecimam horam illi vocant) duodecim pſalmos, perinde ac in matutinis precibus duodecim, atque ad ſextam horam ſex, cantari iubet [t], vno cum pſalmo addititio, quem *Alleluiah* vocabant. Ex

(q) Concil. Tolet. IV. c. XIII. (tom. V. concil. p. 1709.) Quia nonnulli hymni humano ſtudio in laudem Dei atque apoſtolorum & *martyrum triumphos* compoſiti eſſe noſcuntur, ſicut hi, quos beatiſſimi doctores Hilarius atque Ambroſius ediderunt, quos tamen quidam ſpecialiter reprobant, pro eo, quod de ſcripturis ſanctorum canonum, vel apoſtolica traditione non exiſtunt: reſpuant ergo & illum hymnum ab hominibus compoſitum, quem quotidie publico priuatoque officio in fine omnium pſalmorum dicimus: Gloria & honor patri, & filio, & ſpiritui ſancto in ſæcula ſæculorum Amen. Nam & ille hymnus, quem nato in carne Chriſto angeli cecinerunt: Gloria in excelſis Deo, & in terra pax, hominibus bonæ voluntatis; reliqua quæ ibi ſequuntur, eccleſiaſtici doctores compoſuerunt. - - Sicut igitur orationes, ita & hymnos in laudem Dei compoſitos, nullus veſtrum vlterius improbet, ſed pari modo in Gallicia Hiſpaniaque celebret: excommunicatione plectendi, qui hymnos reiicere fuerint auſi.

(r) Chryſoſtom. homil. XVIII. in acta p. 174. (p. 173. d. edit. Francof.) οἷόν ἐστιν ἀπελθεῖν καὶ εἰσελθεῖν εἰς τὸν οἶκον τοῦ θεοῦ - - καὶ λυχνικοῖς καὶ ἑωθινοῖς ὕμνοις παραγίνεσθαι; Quanta res eſt abire & ingredi in domum Dei - - & *matutinis veſpertiniſque hymnis eſſe* præſentem?

(s) Concil. Agath. c. XXX. In concluſione matutinarum vel veſpertinarum miſſarum, poſt hymnos, capitella de pſalmis dici, & plebem, collecta oratione, ad veſperam ab epiſcopo cum benedictione dimitti.

(t) Conc. Turon. II. c. XIIX. (tom. V. concil. p. 857.) Patrum ſtatuta præceperunt, vt ad ſextam ſex pſalmi dicantur cum Alleluia; & ad duodecimam duodecim, itemque cum Alleluia. It. can. XXIII. Licet hymnos Ambroſianos habemus in canone, cetera.

quibus

quibus omnibus manifesto patet, non mediocrem hymnorum numerum vna cum precibus, ad efficiendum quotidianum vespertini ac matutini officii cursum, in multis ecclesiis fuisse vsitatum.

§. VII.

Oratio dominica in quibusdam ecclesiis in quotidiani matutini ac vespertini officii conclusione vsurpata.

In nonnullis ecclesiis oratio dominica pars quotidiani tam matutini quam vespertini officii facta est. Nam in concilio *Gerundensi* [u] pro ecclesiis *Hispanicis* generale decretum factum legimus, quo oratio dominica ab singulis sacerdotibus post preces matutinas ac vespertinas recitari iubetur. Antea semper adhibita fuerat diebus dominicis in officio eucharistico; quum autem ipso titulo & tenore suo esset quotidiana oratio, consultum duxerunt, eam quotidianorum officiorum suorum partem efficere. Et quum nonnulli sacerdotum reperirentur, qui huic regulæ morem gerere detrectarent, solis diebus dominicis eam dicentes, concilium *Toletanum* quartum [x] omnes illos clericos, qui eam quotidie in publicis vel priuatis officiis dicere contumaciter recusarent, ordinis sui honore priuandos esse, decernebat.

In ecclesiis *Gallicanis* eadem obtinuit consuetudo. Nam canone quodam concilii *Aurelianensis* tertii [y] populus de con-

(u) Concil. Gerund. c. X. (tom. IV. conc. p. 1569.) Nobis placuit, vt omnibus diebus post matutinas & vesperas oratio dominica a sacerdote proferatur.

(x) Concil. Tolet. IV. c. IX. (tom. V. p. 1708.) Nonnulli sacerdotum in Hispaniis reperiuntur, qui dominicam orationem, quam saluator noster docuit & præcepit, non quotidie, sed tantum die dominica dicant. - - Quisquis ergo sacerdotum vel subiacentium clericorum, hanc orationem dominicam quotidie aut in publico aut in priuato officio præterierit, propter superbiam iudicatus, ordinis sui honore priuetur.

(y) Concil. Aurel. III. c. XXIX. (tom. V. concil. p. 302.) De missis nullus laicorum ante discedat, quam dominica dicatur oratio. Et si episcopus præsens fuerit, eius benedictio expectetur. Sacrificia vero matutina (lege matutinarum) missarum vel vespertinarum, ne quis cum armis pertinentibus ad bellorum vsum, expetat.

gregatione ante discedere vetatur, quam dominica dicatur oratio; & si episcopus præsens sit, eius benedictionem iubentur exspectare. Quod ipsum indicat, fuisse hanc clausulam precum, siquidem præter episcopi benedictionem nihil est insequutum. Equidem vocabulum pro diuino cultu in hoc canone adhibitum *missa* est: per quod sacræ eucharistiæ officium intelligi videri posset, in quo oratio dominica semper adhibita fuit; verum iam in primo huius libri capite ostendimus, vocabulum *missæ* generale esse vocabulum, pro qualibet diuini cultus parte vsitatum; & in hoc canone pro sacrificio precum matutino & vespertino adhibetur. Nam statim additur, nemini sacrificia matutinarum missarum vel vespertinarum frequentare licere cum armis, ad bellorum vsum pertinentibus. Accedit, quod in celebratione eucharistiæ, vti postea videbimus, oratio dominica in medio, non in fine huius officii, adhiberi solita sit.

HAEC præcipua sunt momenta, quæ de diuersis quotidiani matutini ac vespertini officii partibus ac ordine in patrum scriptis, ac conciliorum canonibus, qui hodie præcipui libri rituales veteris ecclesiæ sunt, obseruauimus. Et in separandis hisce officiis a magno diei dominicæ ministerio tanto studiosiores fuimus, quia in recentiorum auctorum scriptis sæpissime confunduntur. Progredimur nunc ad officia & ministerium diei dominicæ, quod duorum sequentium librorum erit argumentum.